ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 29 (1974)

ΜΕΡΟΣ Α' - ΜΕΛΕΤΑΙ

ΑΘΗΝΑΙ, 1977

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΤΟΜΟΣ 29 (1974)

ΜΕΡΟΣ Α' - ΜΕΛΕΤΑΙ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ
ΑΡΙΘ. 1909

ΑΘΗΝΑΙ, 1977

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

1. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1 (1915), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
2. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 2 (1916), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
3. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 3 (1917), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
4. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 4 (1918), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
5. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 5 (1919), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωσις.
6. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 6 (1920/21), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
7. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 7 (1921/22), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
8. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 8 (1922/23), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
9. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 9 (1924/25), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
10. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 10 (1926), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
11. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 11 (1927/28), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
12. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 12 (1929), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
13. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 13 (1930/31), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
14. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 14 (1931/32), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
15. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 15 (1933/35), φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση.
16. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 16 (1960). Ἀθῆναι, 1962 (2 τεύχη).
17. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 17 (1961/62). Ἀθῆναι, 1963 (2 τεύχη).
18. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 18 (1963). Ἀθῆναι, 1964 - 65 (3 τεύχη).
19. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 19 (1964). Ἀθῆναι, 1966 - 67 (4 τεύχη).
20. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 20 (1965). Ἀθῆναι, 1966 - 68 (4 τεύχη).
21. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 21 (1966). Ἀθῆναι, 1967 - 68 (3 τεύχη).
22. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 22 (1967). Ἀθῆναι, 1967 - 68 (3 τεύχη).
23. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 23 (1968). Ἀθῆναι, 1968 - 69 (3 τεύχη).
24. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 24 (1969). Ἀθῆναι, 1970 - 71 (3 τεύχη).
25. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 25 (1970). Ἀθῆναι, 1971 - 72 (3 τεύχη).
26. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 26 (1971). Ἀθῆναι, 1973 - 75 (3 τεύχη).
27. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 27 (1972). Ἀθῆναι, 1973 - 77 (3 τεύχη).
28. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 28 (1973): Μελέται, καὶ Χρονικὰ B_1 (ὑπὸ ἐκτύπωση τὸ 2ο τεῦχος τῶν Χρονικῶν).
29. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 29 (1974): Μελέται (ὑπὸ ἐκτύπωση τὰ δύο τεύχη τῶν Χρονικῶν).
30. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 30 (1975): Μελέται (ὑπὸ ἐκτύπωση).

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

1. Μ. Ἀνδρονίκου — Χ. Μακαρόνα — Ν. Μουτσοπούλου — Γ. Μπακαλάκη, Τὸ Ἀνάκτορο τῆς Βεργίνας. Ἀθῆναι, 1961.
2. Κ. Χ. Φατούρου, Πατμιακὴ Ἀρχιτεκτονική. Ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Ἀθῆναι, 1962.
3. Ἰ. Δ. Τριανταφυλλίδη, Στοιχεῖα φυσικοῦ φωτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀθῆναι, 1964.
4. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Ὀρφανοῦ Θεσσαλονίκης. Ἀθῆναι,1964.
5. Χ. Μπούρα, Βυζαντινὰ σταυροθόλια μὲ νευρώσεις. Ἀθῆναι, 1965.
6. D. Callipolitis - Feytmans, Les «Loutéria» Attiques. Athènes, 1965.
7. Μ. Νυσταζοπούλου, Ἡ ἐν τῇ Ταυρικῇ Χερσονήσῳ πόλις Σουγδαία ἀπὸ τοῦ ΙΓ΄ μέχρι τοῦ ΙΕ΄ αἰῶνος. Ἀθῆναι, 1965.
8. Ἁγνῆς Σακελλαρίου, Ἡ Μυκηναϊκὴ Σφραγιδογλυφία. Ἀθῆναι, 1966.
9. Ἐπιγραφὲς τῆς Πάτμου: Α΄. Σ. Α. Παπαδοπούλου, Ἐπιγραφὲς Ἱ. Μονῆς Ἁγ. Ἰ. Θεολόγου, Β΄. Κ. Χ. Φατούρου, Οἰκοδομικὲς ἐπιγραφὲς Ἱ. Μονῆς Ἁγ. Ἰωάννου Θεολόγου. Ἀθῆναι, 1966.
10. Byzantine Art - An European Art. Lectures. Athens, 1965.
11. Χ. Μπούρα, Ἡ ἀναστήλωσις τῆς στοᾶς τῆς Βραυρῶνος. Τὰ ἀρχιτεκτονικά της προβλήματα. Ἀθῆναι, 1967.
12. Sp. Marinatos, Some Words about the Legend of Atlantis. Athens, 1969 (ἐξαντλήθηκε).
13. Ἡ Βυζαντινὴ Τέχνη - Τέχνη Εὐρωπαϊκή. Κατάλογος τῆς 9ης Ἐκθέσεως τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης. Ἀθῆναι, 1964.
14. L'art Byzantin-Art Européen, Catalogue. Athènes, 1964.
15. Byzantine Art-An European Art, Catalogue. Athens, 1964 (1st edition).
16. Byzantine Art-An European Art, Catalogue. Athens, 1965 (2nd edition).
17. Κ. Η. Μπίρη, Αἱ τοπωνυμίαι τῆς πόλεως καὶ τῶν περιχώρων τῶν Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι, 1971.
18. Sp. Marinatos, Some Words about the Legend of Atlantis. Athens, 1971 (2nd edition) (reprinted 1972).
19. Acta of the 1st International Scientific Congress on the Volcano of Thera. Athens, 1971.
20. Acta of the 1st International Scientific Congress on the Volcano of Thera. Indices. Athens, 1973.
21. Γ. Δεσπίνη, Ἀκρόλιθα. Ἀθῆναι, 1975.
22. Ἀγγελικῆς Κ. Λεμπέση, Οἱ Στῆλες τοῦ Πριηνᾶ. Ἀθῆναι, 1976.
23. Μ. Α. Τιβέριου, Ὁ Λυδὸς καὶ τὸ ἔργο του. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τῆς ἀττικῆς μελανόμορφης ἀγγειογραφίας. Ἀθῆναι, 1976.
24. Ἰ. Δημακοπούλου, Τὰ σπίτια τοῦ Ρεθέμνου. Ἀθήνα, 1977

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΟΔΗΓΟΙ

ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΩΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΕΩΣ

1. Carl Blegen - Marion Rawson, Τὸ Ἀνάκτορον τοῦ Νέστορος (μετάφραση Γ. Α. Παπαθανασοπούλου). Ἀθῆναι, 1964 (2η ἔκδοση) (ἐξαντλήθηκε).
2. Ἁγνῆς Σακελλαρίου - Γ. Παπαθανασοπούλου, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Α΄. Προϊστορικαὶ Συλλογαί. Σύντομος Ὁδηγός. Ἀθῆναι, 1964 (ἀνατύπωση 1973).
3. N. Platon, A Guide to the Archaeological Museum of Heraclion. Athens, 1964.
4. N. Platon, Führer durch das Archaeologische Museum von Heraklion. Athen, 1964.
5. Agnes Sakellariou - G. A. Papathanasopoulos, National Archaeological Museum. I. Prehistoric Collections. A Brief Guide (translated into English by Helen Wace, Elizabeth Wace - French and Ariadne Koumari - Sanford). Athens, 1964 (ἐξαντλήθηκε).
6. Σύντομος Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως. Ἀθῆναι, 1965 (ἐξαντλήθηκε).

7. A Concise Guide to the Acropolis Museum (translated by Helen Wace and Elizabeth Wace - French). Athens, 1965 (ἐξαντλήθηκε).
8. Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασσικῶν Σπουδῶν. Ὁδηγὸς τῆς Ἀρχαίας Ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν (μετάφραση Σ. Πλάτωνος). Ἀθῆναι, 1965.
9. Agnes Sakellariou - G. A. Papathanassopoulos, Musée Archéologique National : A'. Collections Préhistoriques. Guide Sommaire. Athènes, 1965.
10. Guide Sommaire du Musée de l'Acropole. Athènes, 1966 (ἐξαντλήθηκε).
11. Agnes Sakellariou - G. A. Papathanasopoulos, Archaeologisches Nationalmuseum. I. Vorgeschichtliche Sammlungen. Kurzführer (übersetzt von Maria Herrmann). Athen, 1966.
12. Kurzer Führer durch das Akropolis - Museum (übersetzt von Char. Neumann). Athen, 1967.
13. Σέμνης Καρούζου, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Συλλογὴ Γλυπτῶν. Περιγραφικὸς Κατάλογος. Ἀθῆναι, 1967.
14. S. Karouzou, Musée Archéologique National. Collection des Sculptures. Catalogue descriptif (traduit par X. Lefcoparides). Athènes, 1968.
15. S. Karouzou, National Archaeological Museum. Collection of Sculpture (translated by Helen Wace). Athens, 1968.
16. Guida breve del Museo dell'Acropoli (trad. di Dina Peppas - Delmusu). Atene, 1967.
17. Στ. Ἀλεξίου - Ν. Πλάτωνος, Ὁδηγὸς Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἡρακλείου. Ἀθῆναι, 1973 (2η ἔκδοση).
18. Κατάλογος ἐκθέσεως ἐκμαγείων καὶ ἀντιγράφων. Ἀθῆναι, 1975.
19. St. Alexiou - N. Platon, A Guide to the Archaeological Museum of Heraclion. Athens, 1968 (ἀνατύπωση 1974).
20. P. Auberson - K. Schefold, Ἀρχαιολογικὸς Ὁδηγὸς Ἐρετρίας (μετάφραση Π. Θέμελη). Ἀθῆναι, 1973.
21. St. Alexiou - N. Platon, Guide du Musée Archéologique d'Héraclion (traduit par C. Papapavlou). Athènes, 1973 (2α ἔκδοση).
22. St. Alexiou - N. Platon, Führer durch das Archaeologische Museum von Heraklion (übersetzt von G. Kokula). Athen, 1969 (ἀνατύπωση 1974).
23. S. Karusu, Archaeologisches Nationalmuseum. Antike Skulpturen (übersetzt von Char. Neumann). Athen, 1969.
24. Ἰ. Π. Βοκοτοπούλου, Ὁδηγὸς Μουσείου Ἰωαννίνων. Ἀθῆναι, 1973.
25. Σύντομος Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως. Ἀθῆναι, 1967 (2η ἔκδοση).
26. Guide Sommaire du Musée de l'Acropole. Athènes, 1968 (2η ἔκδοση) (ἀνατύπωση 1973).
27. Agnes Sakellariou - G. A. Papathanasopoulos, National Archaeological Museum. I. Prehistoric Collections. A Brief Guide (translated by Helen Wace, Elisabeth Wace - French and Ariadne Koumari - Sanford). Athens, 1970 (3η ἔκδοση) (ἀνατύπωση 1973).
28. Σύντομος Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου Ἀκροπόλεως, Ἀθῆναι, 1970 (3η ἔκδοση) (ἀνατύπωση 1973).
29. Carl Blegen - Marion Rawson, Τὸ Ἀνάκτορον τοῦ Νέστορος (μετάφραση Γ. Α. Παπαθανασοπούλου). Ἀθῆναι, 1970 (3η ἔκδοση) (ἀνατύπωση 1973).
30. Γ. Δοντᾶ, Ὁδηγὸς Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Κερκύρας. Ἀθῆναι, 1970.
31. Σπ. Μαρινάτου, Σύντομος Ὁδηγὸς προσωρινῆς ἐκθέσεως Ἀρχαιοτήτων Θήρας. Ἀθῆναι, 1971 (ἀνατύπωση 1972).
32. Sp. Marinatos, A Brief Guide to the Temporary Exhibition of the Antiquities of Thera (translated by Elly Arditis). Athens, 1971 (ἀνατύπωση 1972).
33. G. Dontas, A Guide to the Archaeological Museum of Corfou (translated by Helen Tsigada). Athens, 1972.
34. G. Dontas, Guide du Musée Archéologique de Corfu (traduit par Christiane Zoulas). Athènes, 1973.
35. Κ. Δαβάρας, Σούνιον. Ἀθῆναι, 1973.
36. Μ. Σ. Μπρούσκαρη, Τὰ μνημεῖα τῆς Ἀκροπόλεως. Ἀθῆναι, 1975.
37. Ἀρχαία Κυπριακὴ Τέχνη (Ὁδηγὸς Ἐκθέσεως). Ἀθῆναι, 1975. Ancient Cypriote Art (Catalogue of the Exhibition). Athens, 1975.
38. Βυζαντινὲς Τοιχογραφίες καὶ Εἰκόνες. Byzantine Murals and Icons. Ἀθῆναι, 1976.
39. M. S. Brouskari, Monuments of the Acropolis (ὑπὸ ἐκτύπωση).
40. M. S. Brouskari, Les monuments de l'Acropole (ὑπὸ ἐκτύπωση).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ Α΄ ΜΕΡΟΥΣ

	Σελ.
Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, Τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (Εἰκ. 1-3· Πίν. 1-24)	8-24
Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ, Μυκηναϊκὰ Ἠλείας (Εἰκ. 1-9· Πίν. 25-38)	25-58
ΑΓΓ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΟΥ, Δυὸ ἀδελφὲς μελανόμορφες πυξίδες τοῦ ζωγράφου τῶν Ἀθηνῶν (Εἰκ. 1-2. Πίν. 39-42)	59-69
ΒΑΣ. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ, Μυκηναϊκὰ ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου (Εἰκ. 1-2· Πίν. 43-47)	70-87
ΗΛ. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ, Ἡνίοχος τέχνης Τραγικῆς (Εἰκ. 1α-β· Πίν. 48-53)	88-94
ΒΑΣ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς Ὠρωπίας (Πίν. 54-57)	95-99
ΒΑΣ. ΠΕΤΡΑΚΟΣ, Ἐπιγραφαὶ Εὐβοίας (Πίν. 58-73)	100-108
Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ, Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως. (Εἰκ. 1-8· Πίν. 74-85)	109-142
Μ. ΤΙΒΕΡΙΟΣ, Παναθηναϊκὰ	143-154
W. V. ALEXANDER, Κυπριακὸ πτηνόμορφο ἀγγεῖο στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο (Πίν. 86-88)	155-158
Χ. ΚΑΡΑΠΑ, Τρία ἀττικὰ ψηφίσματα ἐκ τοῦ Ἐπιγραφικοῦ Μουσείου (Πίν. 89-91)	159-165
A. D. TRENDALL, South Italian and Etruscan Red-figuered Vases in the National Museum at Athens (Pls 92-105)	166-187
Α. ΝΤΑΣΤΟΥΛΗ-ΣΤΑΥΡΙΔΗ, Εἰκονιστικὰ Α΄ (Πίν. 106-123)	188-194
ΑΘ. Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, Νέα Ἀττικὴ ἐπιτύμβια στήλη (Εἰκ. 1-9· Πίν. 124-137)	195-225
Π. ΘΕΜΕΛΗ, Μαραθών: Τὰ πρόσφατα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα σὲ σχέση μὲ τὴ μάχη (Εἰκ. 1-8· Πίν. 138-148)	226-244
Γ. ΚΟΡΡΕ, Ἡ συλλογὴ νομισμάτων τοῦ Ἑρρίκου Σλῆμαν καὶ ὁ κατάλογος αὐτῶν ὁ συνταχθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως Ποστολάκκα	245-269

ΤΑ ΓΛΥΠΤΑ ΤΩΝ ΑΕΤΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΣ

(Πίν. 1-24)

Στὴ μνήμη τοῦ Χρ. Καρούζου

Ἡ ἔρευνα* γιὰ τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ξεκίνησε τὸ 1967, ὅταν συγκεντρώνοντας στὶς ἀποθῆκες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου θραύσματα τοῦ ἀγάλματος τῆς Νέμεσης πρόσεξα τὸ ἀγαλμάτιο ἑνὸς γυμνοῦ πολεμιστῆ (Πίν. 1-5), ποὺ προέρχεται ἀναμφίβολα, ὅπως βεβαιώνουν τὰ τεχνικά του στοιχεῖα, ἀπὸ τὸν ἐναέτιο διάκοσμο τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης. Τὸ γλυπτὸ αὐτὸ καὶ δυὸ ἄλλα μικρὰ θραύσματα ποὺ τὸ συνόδευαν ἔδωσαν ἀφορμὴ γιὰ μιὰ πρόχειρη ἔρευνα στὶς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης, ὅπου συγκεντρώθηκαν μερικὰ ἀκόμα θραύσματα ποὺ παρουσιάζονται ἀναλυτικὰ παρακάτω. Ἡ ἔρευνά μας δὲ στάθηκε δυνατὸ νὰ ὁλοκληρωθῆ. Πιστεύοντας ὡστόσο ὅτι μὲ τὸ ὑλικὸ ποὺ ἔχουμε αὐτὴ τὴ στιγμὴ στὰ χέρια μας ἀνοίγεται ὁ δρόμος γιὰ τὴ συστηματικὴ ἀναζήτηση νέων θραυσμάτων καὶ γιὰ μιὰ πλατύτερη μελέτη τῶν σχετικῶν προβλημάτων, δίνουμε σὲ προκαταρκτικὴ μορφὴ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ὡς τώρα ἐργασίας μας.

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς κυρίους Β. Καλλιπολίτη, Ν. Γιαλούρη καὶ Γ. Δοντᾶ γιὰ τὴν ἄδεια δημοσίευσης τοῦ ὑλικοῦ ποὺ ξεχώρισα στὶς ἀποθῆκες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης. Γιὰ παροχὴ διευκολύνσεων καὶ πληροφοριῶν εὐχαριστῶ ἐπίσης τὶς κυρίες καὶ δεσποινίδες Μ. Βογιατζῆ, Ε. Harrison, Μ. Μπρούσκαρη, Ε. Σακελλαράκη καὶ Ἰ. Τριάντη, τὸν ζωγράφο κ. Κ. Ἠλιάκη γιὰ τὴν ἀποτύπωση τοῦ ὁριζόντιου γείσου τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης, τὸν γλύπτη κ. Στ. Τριάντη γιὰ ὁρισμένες ὑποδείξεις καὶ παρατηρήσεις του καὶ τοὺς κυρίους D. Willers, B. Schmaltz καὶ G. Hellner γιὰ τὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς φωτογραφίες τῶν θραυσμάτων ποὺ δημοσιεύουμε.

Γόνιμη ἦταν ἡ συζήτηση τῶν σχετικῶν μὲ τὸ θέμα προβλημάτων ποὺ εἶχα μὲ τοὺς κυρίους E. Berger, L. Beschi, F. Brommer, P. Franke, U. Hausmann, N. Himmelmann, N. Κοντολέοντα, G. Neumann, K. Schefold, P. Siewert, B. Wesenberg, καθὼς καὶ μὲ τοὺς συναδέλφους μου στὴ Θεσσαλονίκη Μ. Ἀνδρόνικο, Γ. Μπακαλάκη, Δ. Παντερμαλῆ καὶ Γρ. Σηφάκη. Τοὺς εὐχαριστῶ ὅλους θερμά. Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλω ἐπίσης στὴν κ. Ἀθηνᾶ Γ. Καλογεροπούλου, καθὼς καὶ στὶς κυρίες Λ. Κυπραίου, Μ. Φιλλὶπ καὶ Κ. Φτυαρᾶ γιὰ τὴ βοήθειά τους στὸ τύπωμα τῆς μελέτης. Γιὰ τὴ μετάφραση τῆς περίληψης εὐχαριστῶ τὴ δ. Α. Ντούσγουλη καὶ τὸν κ. G. Schmidt. Τέλος, εὐχαριστῶ θερμὰ τὰ Κρατικὰ Μουσεῖα τοῦ Βερολίνου γιὰ τὶς φωτογραφίες τοῦ Πίν. 8-9 καὶ τὸ Βρετανικὸ Μουσεῖο γιὰ τὴ φωτογραφία τοῦ Πίν. 10.1.

Τὰ πορίσματα αὐτῆς τῆς ἔρευνας ἀποτέλεσαν θέμα διαλέξεων ποὺ δόθηκαν στὴν Ἀθήνα (Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο) καὶ σὲ πανεπιστήμια τοῦ Ἐξωτερικοῦ (Basel, Bonn, Tübingen, Saarbrücken). Μιὰ μικρὴ ἀνακοίνωση ἔδωσε ὁ F. Brommer στὴ Frankfurter Allgemeine Zeitung τῆς 14.3.72. Στὰ θέματα τῶν ἀετωματικῶν συνθέσεων ἀναφέρεται γενικὰ ὁ Ἄγγ. Δεληβορριᾶς, Attische Giebelskulpturen und Akrotere des fünften Jahrhunderts (1974), 185 κἑ., ὅπου γράφεται ὅτι τὰ θραύσματα ποὺ ἀναγνωρίστηκαν «auf zwei Kompositionen verteilt werden können: Ostgiebel: Gigantomachie, Westgiebel: Amazonomachie (s. vorläufig Zeitung Τὸ Βῆμα vom 5.III.72). Ἡ διατύπωση αὐτὴ δὲν ἀποδίδει ἀκριβῶς τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνάς μας. Γιὰ τὴν παράσταση τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος δὲν ἔχουμε καμιὰ ἔνδειξη ἀπὸ τὰ θραύσματα. Ὅτι ἐδῶ εἰκονιζόταν Ἀμαζονομαχία εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, μιὰ ἁπλὴ ὑπόθεση.

Ι. ΤΑ ΘΡΑΥΣΜΑΤΑ

1. Τὸ ἀκρωτηριασμένο, γυμνὸ ἀνδρικὸ ἀγαλμάτιο ποὺ παρουσιάζεται στοὺς Πίν. 1-5 εἶναι, παρὰ τὸ μικρό του μέγεθος, ἕνα μνημειακὸ ἔργο τῆς κλασικῆς πλαστικῆς. Βρίσκεται, ἄγνωστο ἀπὸ πότε, στὶς ἀποθῆκες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, κολλημένο ἀπὸ τρία κομμάτια. Ἄγνωστο εἶναι ἐπίσης ἀπὸ ποῦ προέρχεται. Τὸ μάρμαρό του εἶναι πεντελικό, κάπως χοντρόκοκκο, σὰν κι αὐτὸ περίπου ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Ἀγοράκριτος γιὰ τὴ βάση τοῦ ἀγάλματος τῆς Νέμεσης. Ἀπὸ τὸ ἀγαλμάτιο, ποὺ τὸ σωζόμενο ὕψος του εἶναι 26,2 ἑκ., λείπουν ἡ κεφαλὴ μὲ ἕνα μέρος τοῦ λαιμοῦ, τὸ ἀριστερὸ χέρι ἀπὸ τὸν ὦμο, τὸ δεξιὸ ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ βραχίονα, τὸ κατώτερο τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ σκέλους ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τῆς κνήμης καὶ ὁλόκληρο τὸ δεξιὸ σκέλος ἀπὸ τὴ μέση περίπου τοῦ μηροῦ.

Ὁ κορμὸς σώζει ὁρισμένες λεπτομέρειες ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναπαραστήσουμε μὲ βεβαιότητα τὸ μοτίβο τοῦ ἀγαλματίου. Στὴν ἀρχὴ τῆς κνήμης, κάτω ἀπὸ τὸ γόνατο τοῦ λυγισμένου ἀριστεροῦ σκέλους, ἔχει κοπῆ μιὰ ἐλλειψοειδὴς ἐπίπεδη ἐπιφάνεια, μὲ μιὰ μικρὴ στρογγυλὴ ὀπὴ στὸ μέσο της (βάθος ὀπῆς 1,5 ἑκ., διάμετρος 5 χιλ.). Ἡ ὀπὴ αὐτὴ προοριζόταν ἀσφαλῶς γιὰ τὴν ὑποδοχὴ ἑνὸς χάλκινου γόμφου - καρφιοῦ. Τὸ καρφὶ θὰ πρέπει νὰ τὸ φανταστοῦμε παρόμοιο μὲ τὸ χάλκινο καρφὶ πού, μπηγμένο ἀπὸ τὴν πίσω (ἐξωτερικὴ) πλευρὰ τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ, περνᾶ πέρα γιὰ πέρα τὴν κνήμη (Πίν. 3, 5.ι), γιὰ νὰ στερεωθῆ σὲ συνέχεια σὲ μιὰν ἀντίστοιχη ὀπὴ τῆς βάσης, πάνω στὴν ὁποία ἦταν τοποθετημένο τὸ ἀγαλμάτιό μας. Τὸ καρφὶ αὐτὸ σώζεται σὲ μῆκος 4,6 ἑκ. καὶ ἔχει διάμετρο 4 χιλ. Στὸ ἐπάνω του ἄκρο παρουσιάζει μιὰ διαπλάτυνση ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὰ χτυπήματα τοῦ σφυριοῦ, μὲ τὸ ὁποῖο τὸ χτύπησε ὁ τεχνίτης, γιὰ νὰ τὸ περάση μέσα ἀπὸ τὴν ὀπὴ ποὺ εἶχε ἀνοίξει προηγουμένως μὲ τὸ τρυπάνι.

Ἡ μορφή, λοιπόν, μὲ ἀνοιχτὰ τὰ σκέλη καὶ γονατιστή, στηριζόταν πάνω στὴ βάση της μὲ τὴ βοήθεια δυὸ καρφιῶν στὸ ἀριστερὸ σκέλος καὶ ἑνὸς ἢ δύο ἄλλων, ποὺ θὰ πρέπει νὰ βρίσκονταν σὲ ἀντίστοιχα σημεῖα τοῦ δεξιοῦ σκέλους. Ἀπὸ τὰ σκέλη, τὸ ἀριστερό, λυγισμένο στὸ γόνατο καὶ μὲ κολλημένη τὴν κνήμη κατὰ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα της πάνω στὸ μηρό, προβάλλεται λοξὰ πρὸς τὰ ἐμπρός. Παρόμοια κινημένο πρέπει νὰ φανταστοῦμε καὶ τὸ δεξιὸ σκέλος, μόνο ποὺ αὐτό, καθὼς θὰ προβαλλόταν πρὸς τὰ ἐμπρός, θὰ ἐκτεινόταν συγχρόνως καὶ πρὸς τὰ πλάγια, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ τὴν κατεύθυνση τοῦ σωζόμενου τμήματος τοῦ μηροῦ. Τὸ μοτίβο τῆς μορφῆς, ποὺ εἰκονιζόταν γονατιστὴ ἐπάνω στὸ ἔδαφος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ στροφὴ τοῦ κορμοῦ καὶ τὶς κινήσεις τῶν χεριῶν ποὺ θὰ προσδιορίσουμε παρακάτω, εἶναι ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῆς μορφῆς ὡς πολεμιστῆ ἀμυνόμενου.

Πάνω στὰ τολμηρὰ ἀνοιγμένα σκέλη ὀρθώνεται, λυγισμένος στὰ δεξιὰ καὶ στρέφοντας συνάμα ἐλαφρὰ πρὸς τὰ ἀριστερά του, ὁ καλοχτισμένος καὶ δυνατὸς σὲ φόρμες κορμός, ποὺ ἀπολήγει σὲ ἕνα εὐρὺ καὶ τεντωμένο στῆθος. Τὸ στῆθος ἀνοίγεται περισσότερο πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ. Ἡ διάπλαση τῶν μυώνων τοῦ στήθους καὶ ἡ κίνηση τοῦ σωζόμενου τμήματος τοῦ δεξιοῦ βραχίονα δείχνουν ὅτι τὸ χέρι τοῦτο κατευθυνόταν πρὸς τὰ κάτω καὶ πρὸς τὰ πίσω. Λυγισμένο στὸν ἀγκώνα θὰ πρέπει νὰ συμπληρωθῆ μὲ ἕνα ὅπλο ποὺ θὰ τὸ πρότεινε ἡ μορφὴ στὸν ἐπιτιθέμενο ἀντίπαλό της. Ἡ κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ συνηγορεῖ στὴν ἄποψη ὅτι ὁ γυμνὸς πολεμιστής μας εἰκονίζεται σὲ θέση ἀμυνόμενου, πράγμα ποὺ βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν συμπλήρωση τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ.

Ὁ ἀνασηκωμένος ἀριστερὸς ὦμος, ἡ καθαρὴ ἐργασία στὴν ἀρχὴ τῆς μασχάλης καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ μαστοειδοῦς δείχνουν ὅτι τὸ ἀριστερὸ χέρι ὑψωνόταν ἀπότομα πρὸς τὰ πάνω, ἐκτεινόμενο συγχρόνως πρὸς τὰ πλάγια. Μὲ τὴν κίνηση αὐτὴ ἡ μορφὴ προσπαθοῦσε νὰ καλυφθῆ ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό της. Ἴσως λοιπὸν μ' αὐτὸ τὸ χέρι κρατοῦσε ὁ πολεμιστὴς τὴν ἀσπίδα του. Πρὸς αὐτὴ τὴ μεριά, πρὸς τὰ ἀριστερά του δηλ., στρεφόταν ἀπότομα καὶ ἡ κεφαλή, ὅπως δείχνουν ἡ πλαστικὴ καὶ ἔντονα διαφοροποιημένη δήλωση τῶν νεύρων τοῦ λαιμοῦ καὶ ἡ διαμόρφωση τῆς σφαγῆς.

Μιὰ λεπτομέρεια ποὺ πρέπει νὰ προσέξουμε ἰδιαίτερα εἶναι ἡ ὕπαρξη μιᾶς μικρῆς ὀπῆς στὸν αὐχένα (Πίν. 5.2), ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται τὸ μεγαλύτερο τμῆμα της στὸ σπάσιμο τοῦ λαιμοῦ. Ἔχει βάθος 1 ἑκ., καὶ διάμετρο 5 χιλ. καὶ ὑποδεχόταν, ὅπως φαίνεται, ἕνα λεπτὸ χάλκινο συνδετικὸ στοιχεῖο. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι μ' αὐτὸ στερεωνόταν κάτι ποὺ πέφτοντας ἀπὸ τὴν κεφαλὴ ἔφτανε ὡς τὸν αὐχένα. Ἡ ὀπή, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, σχετίζεται μᾶλλον μὲ τὴ στερέωση τοῦ λοφίου τοῦ κράνους ποὺ φοροῦσε ὁ πολεμιστὴς στὸ κεφάλι του. Τὸ λοφίο, χάλκινο πιθανότατα, προσαρμοζόταν πρόσθετο.

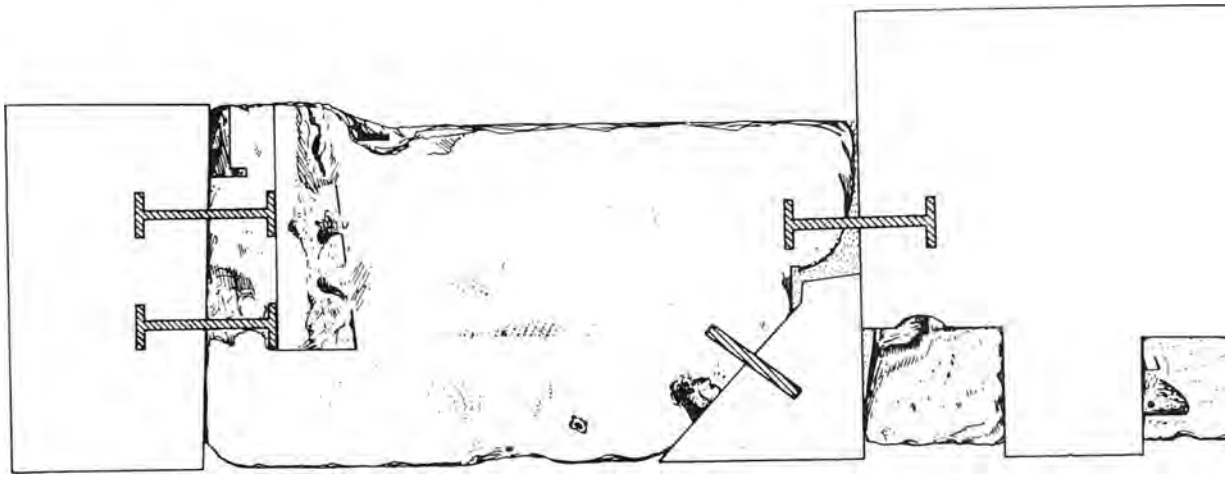
Μιὰ ἄλλη ἐξωτερικὴ λεπτομέρεια ποὺ πρέπει νὰ σημειώσουμε εἶναι ἡ ἔντονη διάβρωση τοῦ μαρμάρου, ποὺ περιορίζεται ὅμως σὲ ὁρισμένες περιοχὲς τοῦ σώματος: ἐπάνω στὸ δεξιὸ ὦμο, στὸ δεξιὸ στῆθος, στὴν πλάγια δεξιὰ πλευρὰ τοῦ κορμοῦ καὶ στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ δεξιοῦ μηροῦ. Λιγότερο διαβρωμένη εἶναι ἡ ἐπιφάνεια στὸ ἀριστερὸ στῆθος καὶ στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ. Ἡ ἔντονη διάβρωση κατὰ μῆκος τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς τοῦ κορμοῦ δικαιολογεῖται μόνον ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι ὁλόκληρη ἡ πλευρὰ αὐτὴ τοῦ ἀγαλματίου ἦταν ἄμεσα ἐκτεθειμένη στὶς φθοροποιὲς καιρικὲς συνθῆκες, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ὑπόλοιπο τμῆμα τοῦ ἀγαλματίου ποὺ φαίνεται νὰ προστατευόταν ἀπὸ κάποια σκέπη.

Ἡ ἔντονη διάβρωση στὴ δεξιὰ πλευρὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ στροφὴ τῆς μορφῆς πρὸς τὰ ἀριστερά της καθορίζουν περίπου τὴν κύρια ὄψη τοῦ ἀγαλματίου. Εἶναι ἡ ὄψη ποὺ μᾶς δίνει ὁ Πίν. 2. Ἔτσι γίνονται κατανοητὲς οἱ ἀσυμμετρίες τοῦ κορμοῦ καὶ ἑρμηνεύονται οἱ κινήσεις τῶν σκελῶν καὶ τῶν χεριῶν, ὅπως προσπαθήσαμε νὰ τὶς ἀναπαραστήσουμε παραπάνω. Τὸ ἀγαλμάτιο, λοιπόν, ἦταν λοξὰ στημένο πάνω στὴ βάση του καὶ ὁρατὸ ἀπὸ ὁρισμένη ὀπτικὴ γωνία. Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ μᾶς βοηθεῖ νὰ καθορίσουμε τὸ εἶδος τῆς σύνθεσης ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται.

Τὸ ἀγαλμάτιο τῶν ἀποθηκῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἦταν, ὅπως δείξαμε, μέλος ἑνὸς συντάγματος. Ἕνας πολεμιστής, γονατιστὸς πάνω στὸ ἔδαφος, ἀμύνεται μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις ἐναντίον ἑνὸς ἀντιπάλου ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὰ δεξιά, ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ δηλ. τῆς μορφῆς. Ἡ ταύτιση τῆς μορφῆς τοῦ πολεμιστῆ καὶ γενικότερα ἡ ἑρμηνεία τῆς σύνθεσης στὴν ὁποία ἀνῆκε εἶναι ζητήματα ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν παρακάτω, ἀφοῦ προηγουμένως καθορίσουμε τὴ χρονολόγηση τοῦ ἔργου καὶ τὸ εἶδος τῆς σύνθεσης ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται.

Τὸ πρῶτο ζήτημα δὲν παρουσιάζει δυσκολίες. Μὲ τὴν πρώτη κιόλας ματιὰ ἀναγνωρίζει κανεὶς στὸν κορμὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τὴν ἐξελικτικὴ βαθμίδα ποὺ ἀκολουθεῖ τὶς φειδιακὲς δημιουργίες τῶν ἀετωμάτων τοῦ Παρθενώνα. Μιὰ σύγκριση τοῦ ἀγαλματίου μὲ δύο τυπολογικὰ συγγενικοὺς κορμοὺς τῶν ἀετωμάτων, τὸν κορμὸ Η τοῦ ἀνατο-

λικοῦ[1] (Πίν. 6) καὶ τὸν κορμὸ Η τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος[2] (Πίν. 7) δείχνει πόσο πιὸ πλούσιος, σύνθετος σὲ κινήσεις καὶ προχωρημένος σὲ φόρμες εἶναι ὁ κορμὸς τοῦ πολεμιστῆ μας. Ἡ οἰκοδόμηση τῆς μορφῆς, βασισμένη στὴν ὑπολογισμένη κατανομὴ πολλαπλῶν ἀντιθετικῶν δυνάμεων καὶ ὄγκων, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀναλυτικότερη καὶ λιγότερο αὐστηρὴ διατύπωση, εἶναι χαρακτηριστικὰ τοῦ στὺλ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰώνα. Ἕνα ἀντιπροσωπευτικὸ σύνολο τοῦ στὺλ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς, τοῦ λε-

Εἰκ. 1. Ἡ ἐπάνω πλευρὰ τοῦ ἀναστηλωμένου ὁριζόντιου γείσου τοῦ ἀνατολικοῦ

γόμενου πλούσιου ρυθμοῦ, εἶναι ἡ ζωφόρος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης στὴν Ἀκρόπολη[3].

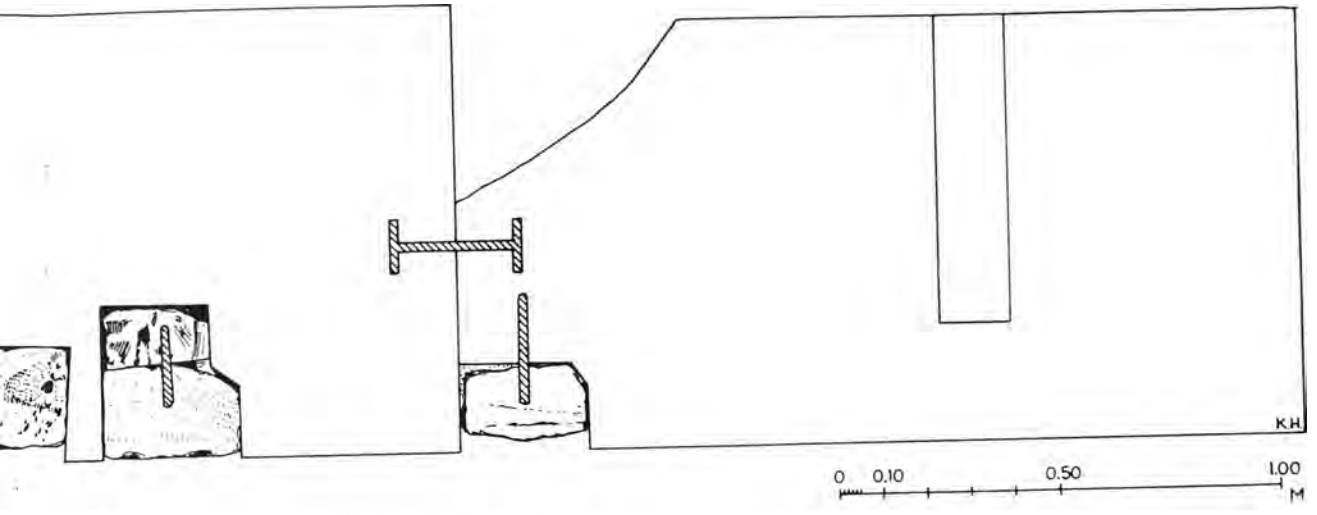
Στὶς ἀνδρικὲς μορφὲς τῆς ζωφόρου αὐτοῦ τοῦ μνημείου βρίσκουμε πραγματικὰ τὰ ἀμεσώτερα στυλιστικὰ παράλληλα τοῦ ἀγαλματίου μας. Οἱ ἀνδρικοὶ κορμοὶ τῆς ἀνατο-

1. F. Brommer, Die Skulpturen der Parthenon-Giebel (1963), 15 κέ. πίν. 43 - 44.

2. F. Brommer, ὅ.π. 37 κέ. πίν. 91-93. M. Collignon, Le Parthénon, πίν. 57.

3. Βλ. γενικὰ G. Lippold, Griechische Plastik (1950), 193 κ.έ. Γ. Δεσπίνης, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου (1971), 167 κέ. Νεώτερη βιβλιογραφία : E. Harrison, AJA 74 (1970) 317 κέ. πίν. 75 - 76. E. Harrison, AJA 76 (1972) 195 κέ. πίν. 46. Μιὰ τρίτη μελέτη τῆς E. Harrison, AJA 76 (1972) 353 κέ. πίν. 73 - 78 ἀφορᾶ στὴν ἑρμηνεία τῆς N. πλευρᾶς τῆς ζωφόρου. Γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῆς ζωφόρου βλ. ἐπίσης E. Gummey Pemberton, AJA 76 (1972) 303 κέ. Γιὰ τὰ ἀκρωτήρια τοῦ ναοῦ βλ. P. Neils Boulter, Hesperia 38 (1969) 133 κέ. πίν. 35 - 37. Γιὰ τὸν πλαστικὸ διάκοσμο τοῦ ναοῦ γενικὰ βλ. τελευταῖα A. Delivorrias, Attische Giebelskulpturen des fünften Jahrhunderts (1974), 185 κέ. Ἀπεικονίσεις τῆς ζωφόρου : BrBr 117/118. C. Blümel, Der Fries des Tempels der Athena Nike (1923), πίν. 1 - 7,8.1 καὶ JdI 65/66 (1950/51) 135 κέ. εἰκ. 15 - 29. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς ζωφόρου βλ. τελευταῖα : P. Neils Boulter, Hesperia 38 (1969) 133 καὶ σημ. 2. W. Gauer, Weihgeschenke aus den Perserkriegen (1968), 17 καὶ σημ. 39. U. Liepmann, Das Datierungsproblem und die Kompositionsgesetze am Fries des Apollotempels zu Bassai-Phigalia (1970), 1 κέ. J. S. Boersma, Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 B.C. (1970), 71, 132 (XV). Γ. Δεσπίνης ὅ.π. 60 καὶ σημ. 184, 167 κέ. καὶ σημ. 314 κέ. T. Hölscher, Griechische Historienbilder des 5. und 4. Jhs v. Chr. (1973), 91 κέ. καὶ σημ. 436, 474.

λικῆς πλευρᾶς (Πίν. 8-9.1) δὲν προσφέρονται γιὰ εἰδικότερες συγκρίσεις. Τετράγωνοι στὴ δομή τους καὶ μὲ λιγότερο συμπαγεῖς ὄγκους εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, ξένοι στὸ ἰδιαίτερο ὕφος τοῦ κορμοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Κοντύτερα σ' αὐτὸν στέκουν οἱ τυπολογικὰ συγγενικὲς μορφὲς τῶν πολεμιστῶν στὶς τρεῖς ἄλλες πλευρὲς τῆς ζωφόρου (πρβλ. Πίν. 8-9.2 - νότια πλευρὰ) καὶ ἰδιαίτερα στὴ δυτική. Οἱ μορφὲς αὐτῆς τῆς πλευρᾶς (Πίν. 10.1-2) χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀδέσμευτη καὶ νευρώδη κί-

ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (σχέδιο Κ. Ἠλιάκη).

νηση. Τὸ δυνατὸ καὶ τονισμένο πλάσιμο τῶν σφιχτοδεμένων ὄγκων τους ἐναρμονίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴ δύναμη καὶ τὴ στερεότητα τῆς ἐσωτερικῆς κατασκευῆς. Παρόμοιες ἀρχές, ποὺ ἀποβλέπουν σὲ μιὰ τονισμένη καὶ διαφοροποιημένη πλαστικὴ διατύπωση, χωρὶς νὰ τῆς στεροῦν τὴ ρευστότητα καὶ τὴ συγχώνευση, χαρακτηρίζουν σαφέστατα καὶ τὸν κορμὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Οἱ πλαστικὲς αὐτὲς ἀρετὲς καὶ κυρίως ἡ ἐσωτερικὴ δύναμη τῆς μορφῆς, ποὺ περιμένεις ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ νὰ τὴ δῆς νὰ τινάζεται πρὸς τὰ πάνω, σχετίζουν τὸν πολεμιστή μας μὲ τοὺς πολεμιστὲς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου. Ὁ καλλιτέχνης αὐτῶν τῶν πλακῶν πού, ὅπως παρατηρήθηκε[4], ξεπερνᾶ σὲ δύναμη καὶ ταμπεραμέντο ὅλους τοὺς ἄλλους καλλιτέχνες τῆς ζωφόρου, εἶναι ἴσως καὶ ὁ καλλιτέχνης τοῦ ἀγαλματίου μας.

Τὸ σύνταγμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο, ὅπως ἀναφέραμε παραπάνω, πρέπει νὰ προέρχεται τὸ ἀγαλμάτιο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, δὲν ἦταν ἐλεύθερο. Στὶς παρατηρήσεις ποὺ σημειώσαμε γιὰ τὴν ὑποστήριξη αὐτῆς τῆς ἄποψης ἔχουμε νὰ προσθέσουμε μιὰν ἀκόμα ἔνδειξη. Στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ λυγισμένου ἀριστεροῦ σκέλους (Πίν. 3, 5.1) ἔχει ἀποκοπῆ ἐκ τῶν ὑστέρων, κατὰ τὴν τοποθέτηση δηλ. τοῦ ἀγαλματίου, ἕνα μέρος ἀπὸ τοὺς ὄγκους τοῦ γόνατου καὶ τῆς κνήμης. Ἡ ἐργασία αὐτή, ποὺ ἔγινε γρήγορα καὶ χωρὶς ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια, δικαιολογεῖται μόνον ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ βρεθῆ χῶρος γιὰ τὴν τοπο-

4. C. Blümel, Der Fries des Tempels der Athena Nike (1923), 39.

θέτηση τῆς πλαϊνῆς μορφῆς, δηλ. τῆς μορφῆς τοῦ ἀντιπάλου τοῦ πολεμιστῆ μας. Συγκεκριμένα σ᾽ αὐτὸν τὸ χῶρο θὰ πρέπει νὰ φανταστοῦμε τὸ προτεινόμενο ἄκρο δεξιὸ πόδι του. Ἡ ἐργασία ποὺ περιγράψαμε δὲ θὰ ἦταν ἀναγκαία, ἐὰν ἡ βάση πάνω στὴν ὁποία στερεωνόταν τὸ σύνταγμα ποὺ συμπληρώνουμε, δὲν εἶχε περιορισμένες διαστάσεις καὶ μάλιστα περιορισμένο πλάτος. Καὶ περιορισμένοι χῶροι ποὺ δέχονται ὁλόγλυφες πλαστικὲς συνθέσεις εἶναι, ὡς γνωστόν, τὰ ἀετώματα τῶν ναῶν. Ἡ ἀποκοπὴ ἐξάλλου μικρῶν τμημάτων τῶν πλίνθων καὶ οἱ μικρολαξεύσεις σὲ διάφορα σημεῖα τῶν ἀγαλμάτων ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὸ φαινόμενο γιὰ τὰ ἀετωματικὰ γλυπτά. Ὅπως εἶναι γνωστό, κατὰ τὴν τοποθέτηση τῶν γλυπτῶν στὸ ἀέτωμα ἐπιβαλλόταν πολλὲς φορὲς νὰ γίνουν ἐπὶ τόπου πρόχειρες λαξεύσεις σὲ ἐκεῖνα τὰ σημεῖα ἑνὸς ἀγάλματος ποὺ ἀκουμποῦσαν στὶς πλάκες τοῦ τυμπάνου ἢ ποὺ ἐμπόδιζαν τὴν τοποθέτηση τῶν γειτονικῶν μορφῶν[5].

Τὰ παραπάνω στοιχεῖα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἔντονη διάβρωση τοῦ κορμοῦ στὴ μιά του πλευρά, μὲ τὴ λοξὴ θέση του στὴ σύνθεση καὶ κυρίως μὲ τὸν τρόπο στερέωσής του πάνω στὴ βάση του, μᾶς βεβαιώνουν ὅτι ὁ πολεμιστὴς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀέτωμα ἑνὸς μικροῦ ναοῦ τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰώνα. Οἱ στυλιστικὲς καὶ τεχνικὲς ἐνδείξεις ποὺ μᾶς παρέχει τὸ ἀγαλμάτιο καὶ κυρίως τὸ μέγεθός του μᾶς διευκολύνουν στὶς ἀναζητήσεις μας. Ὁ ναὸς ποὺ ἀναζητοῦμε εἶναι, χωρὶς καμιὰ ἀμφιβολία, ὁ ἰωνικὸς ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης στὴν Ἀκρόπολη.

Ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης[6], ἀληθινὸ κομψοτέχνημα τῆς κλασικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, συμμερίστηκε τὴ σκληρὴ μοίρα ποὺ εἶχαν καὶ τὰ ἄλλα μνημεῖα τῆς Ἀκρόπολης στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας· λίγο πρὶν ἀπὸ τὶς φοβερὲς μέρες τῆς πολιορκίας τοῦ Κάστρου ἀπὸ τὸν Μοροζίνι, ὁ ναὸς κατεδαφίστηκε γιὰ νὰ κατασκευαστῆ στὴ θέση του ἕνας ἰσχυρὸς προμαχώνας, ὅπου οἱ Τοῦρκοι ἔστησαν ἕξι δυνατὰ πυροβόλα[7]. Ὡς τότε ὁ ναός, ποὺ οἱ Τοῦρκοι τὸν εἶχαν μετατρέψει σὲ πυριτιδαποθήκη, σωζόταν σχεδὸν ὁλόκληρος.

Οἱ μοναδικοὶ Εὐρωπαῖοι περιηγητὲς ποὺ πρόφτασαν νὰ τὸν δοῦν πρὶν ἀπὸ τὴν κατεδάφισή του εἶναι οἱ Spon καὶ Wheler (1676), ποὺ τὸν περιγράφουν ὅμως πολὺ σύντομα. Γιὰ τὰ ἐναέτια γλυπτά του δὲν κάνουν κανένα λόγο. Σήμερα ὡστόσο ξέρουμε ὅτι τὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης παρουσίαζαν πλαστικὴ διακόσμηση, ἀπὸ τὴν ὁποία ὅμως δὲν ἔχει ἀναγνωριστῆ ὡς τώρα τὸ παραμικρὸ θραῦσμα. Ὅτι τὰ ἀετώματα ἦταν διακοσμημένα[8], τὸ συμπεραίνουμε ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες ποὺ παρουσιάζουν ὁρισμένα τμήματα

5. Γιὰ μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸν Παρθενώνα βλ. Brommer, Die Skulpturen der Parthenon-Giebel (1963), 137 καὶ σημ. 4.

6. Γιὰ τὸ ναὸ γενικὰ βλ. τελευταῖα J. S. Boersma, Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 B.C. (1970), 84 κέ. 179 ἀριθ. 47. J. Travlos, Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen (1971), 148 κέ.

7. L. Ross, E. Schaubert, Chr. Hansen, Der Tempel der Nike Apteros (1839), 3 καὶ σημ. 18. Ἡ κατεδάφιση ἔγινε πιθανότατα τὸ 1685. Πρβλ. Ν. Μπαλάνος, ΑΕ 1937, 779. G. Welter, AA 54 (1939) 15.

8. Τὶς ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὕπαρξη ἀετωματικῶν γλυπτῶν ἀναφέρουν οἱ G. P. Stevens, AJA 12 (1908) 404. O. Walter, Athen-Akropolis (1929), 18. P. Lemerle, BCH 63 (1939) 289. O. Walter, AA 55 (1940). 151. A. Orlandos, BCH 71/72 (1947/48) 27. E. Lapalus, Le fronton sculpté en Grèce (1947) 200 σημ. 1, 438, 461. W. B. Dinsmoor, Architecture[3] (1950), 187. G. Lippold, Griech. Plastik (1950), 194 σημ. 3. G. Gruben, Die Tempel der Griechen (1966), 186 κέ. P. Neils Boulter, Hesperia 38 (1969) 133.

τοῦ ὁριζόντιου γείσου, ποὺ τὴν ἀναγνώρισή τους ὀφείλουμε στοὺς G.P. Stevens καὶ Α. Κ. Ὀρλάνδο. Πρῶτος ὁ Stevens ἀναγνώρισε στὸ γεῖσο Εἰκ. 2 (Πίν. 11.2-3, 12.1-2) τὸ γωνιακό, νοτιοανατολικὸ γεῖσο τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος[9]. Ὁ Ὀρλάνδος ποὺ συμπλήρωσε τὴ δεύτερη ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ στὰ 1940 (ἡ πρώτη ἀναστήλωση στὰ 1835 - 1839 ὀφειλόταν στοὺς L. Ross, E. Schaubert καὶ Chr. Hansen), πρόσθεσε στὸ μοναδικὸ γνωστὸ ὡς τότε τεμάχιο τοῦ ὁριζόντιου γείσου (Εἰκ. 3) μερικὰ νέα θραύσματα (Πίν. 11.1-3, 12.3-4, 13.1-2 καὶ Εἰκ. 1)[10].

Ἀπὸ τὰ σχέδια τῶν θραυσμάτων τοῦ ὁριζόντιου γείσου ποὺ δημοσίευσαν οἱ Stevens καὶ Ὀρλάνδος ξέρουμε ὅτι τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων ἦταν μικρὰ περίεπτα ἀγαλμάτια, ποὺ στερεώνονταν πάνω στὸ γεῖσο μὲ χάλκινα καρφιά. Στὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ γείσου τῶν Εἰκ. 2 - 3 (Πίν. 12.1-2· Εἰκ. 1) καὶ πρὸς τὴν ἐξωτερική του πλευρὰ σώζονται τρεῖς μικρὲς ὀπές. Μέσα σ' αὐτές, ποὺ ἔχουν διάμετρο 1,5 ἑκ. περίπου, σώζονται ὑπολείμματα ἀπὸ χάλκινα καρφιά, στερεωμένα μὲ μολύβι. Τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο στερέωσης παρουσιάζει, ὅπως εἴδαμε, καὶ τὸ ἀγαλμάτιο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ποὺ διατηρεῖ μάλιστα ἀκόμα ἕνα ἀπὸ τὰ καρφιὰ ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ στερέωσή του στὸ ἀέτωμα. Ἡ ἀπόδοση λοιπὸν τοῦ πολεμιστῆ μας στὸ γλυπτὸ διάκοσμο τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης ἐπιβεβαιώνεται πιὰ ἀναντίρρητα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνουν τὰ γεῖσα τῶν ἀετωμάτων.

Ἕνα ἄλλο θραῦσμα τοῦ ὁριζόντιου γείσου ποὺ δημοσιεύει ὁ Ὀρλάνδος[11] (Εἰκ. 4 καὶ Πίν. 13.1) παρουσιάζει ἐπίσης δυὸ ὀπές, ἴδιες ἀκριβῶς μὲ τὶς ὀπὲς τοῦ γωνιακοῦ γείσου. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια τὸ θραῦσμα τοῦτο παρουσιάζει στὴν δεξιὰ μεριά του μιὰ βάθυνση γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς πλίνθου τοῦ ἀγαλματίου, ποὺ ἦταν στημένο σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τοῦ ἀετώματος. Ἴχνη ἀπὸ τὴν περίμετρο μιᾶς ἄλλης πλίνθου διακρίνονται ἐπίσης καθαρὰ καὶ στὸ ἀριστερὸ τμῆμα τοῦ ἴδιου θραύσματος. Ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες αὐτὲς συμπεραίνουμε ὅτι ὁρισμένες μορφὲς τῶν ἀετωμάτων πατοῦσαν πάνω σὲ πλίνθους καὶ ὄχι ἀπευθείας πάνω στὸ γεῖσο, ὅπως π.χ. συμβαίνει μὲ τὸ ἀγαλμάτιο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Τὸ ἀποτύπωμα μιᾶς πλίνθου καὶ ἡ βάθυνση γιὰ τὴν ὑποδοχὴ μιᾶς ἄλλης ποὺ σώζονται στὸ θραῦσμα τοῦ γείσου τῆς Εἰκ. 4 (πρβλ. Πίν. 13.1) δίνουν ἀφορμὴ γιὰ παραπέρα συλλογισμούς. Στὸ θραῦσμα σώζονται δύο ἐλλειψοειδεῖς ἐπιφάνειες, δυστυχῶς ὅμως ὄχι ὁλόκληρες. Ἡ μέγιστη διάμετρος τῆς μιᾶς, ἀριστερά, εἶναι 17 ἑκ., τῆς ἄλλης, δεξιά, 11 ἑκ. περίπου. Ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι οἱ ὀπὲς γιὰ τὴ γόμφωση τῶν καρφιῶν βρίσκονταν στὴ μέση περίπου τῶν πλίνθων, πράγμα πολὺ πιθανό, ὄχι ὅμως καὶ ἀπαραίτητο, τότε οἱ πλίνθοι συμπληρωμένες θὰ ἔφταναν τὰ 18 ἑκ. ἡ μιὰ καὶ τὰ 24 ἑκ. περίπου ἡ ἄλλη. Καὶ στὴν περίπτωση ὅμως ποὺ οἱ ὀπὲς δὲν βρίσκονταν ἀκριβῶς στὸ μέσο τῶν πλίνθων, οἱ μέγιστες διάμετροι τῶν πλίνθων θὰ ἦταν, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ τὰ σωζόμενα τμήματα τῶν περιμέτρων τους, ἐλάχιστα μικρότερες. Οἱ μορφὲς λοιπὸν ποὺ ἔστεκαν πάνω σ' αὐτὲς τὶς πλίνθους, θὰ πρέπει νὰ εἰκονίζονταν, ἰδιαίτερα μάλιστα στὴν περίπτωση τῆς μορφῆς ποὺ ἔστεκε στὸ δεξιὸ τμῆμα τοῦ θραύσματος, σὲ διασκελισμό. Μορφὲς μὲ αὐτὸ

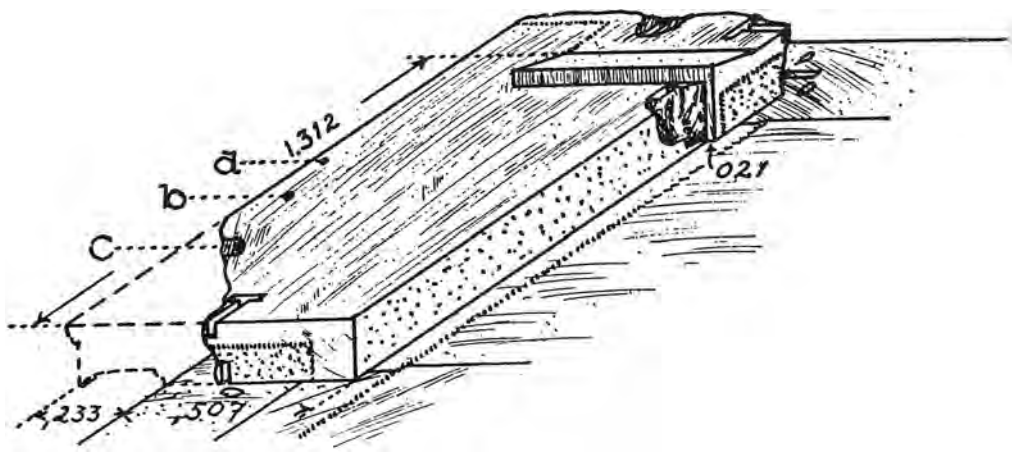
9. G. P. Stevens, AJA 12 (1908) 401 κέ. εἰκ. 2. Σχέδιο ἀπὸ τὸ ἴδιο κομμάτι μᾶς δίνει καὶ ὁ Ὀρλάνδος, BCH 71/72 (1947/48) 26, εἰκ. 18.

10. A. Orlandos, BCH 71/72 (1947/48) 26 κέ.

11. A. Orlandos ὅ.π. 27, εἰκ. 19.

τὸ μοτίβο ταιριάζουν πολὺ καλὰ μὲ ὅσα ὑποστηρίξαμε ὡς τώρα, ὅτι δηλ. στὸ ἕνα τουλάχιστον ἀέτωμα τοῦ ναοῦ, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται καὶ ὁ κορμὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, εἰκονιζόταν σκηνὴ μάχης. Ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἀγαλμάτιο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ποὺ πατοῦσε ἀπευθείας πάνω στὸ γεῖσο, μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι μὲ πλίνθο ἦταν ἐφοδιασμένες πιθανότερο οἱ ὄρθιες μορφὲς καὶ μάλιστα οἱ ντυμένες.

Σύμφωνα μὲ τὶς ἔρευνες τοῦ Ὀρλάνδου[12] τὸ ὁριζόντιο γεῖσο τοῦ ἀνατολικοῦ — καὶ ἀναλογικὰ βέβαια καὶ τοῦ δυτικοῦ — ἀετώματος τὸ ἀποτελοῦσαν τρεῖς πλάκες. Οἱ δυὸ ἀκραῖες εἶχαν μῆκος 1,915 μ., ἐνῶ ἡ μεσαία ἦταν κάπως μικρότερη. Ἡ πλάκα αὐτὴ στὸ

Εἰκ. 2. Τμῆμα τοῦ ὁριζοντίου γείσου τοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (σχέδιο Stevens).

συμπληρωμένο σήμερα γεῖσο τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος ἔχει, σύμφωνα μὲ δικές μας μετρήσεις, μῆκος 1.86 μ. Τὸ καθαρὸ μῆκος τοῦ τυμπάνου τοῦ ἀναστηλωμένου ἀετώματος εἶναι, καὶ πάλι κατὰ τὶς δικές μας μετρήσεις, 4.43 μ. Τὸ ὕψος τοῦ τυμπάνου ὑπολογίζεται σὲ 55.5 ἑκ. Τέλος, τὸ βάθος τοῦ ἀετώματος εἶναι μόλις 26 ἑκ. Στὸν τριγωνικὸ αὐτὸ χῶρο χωροῦν ἄνετα γύρω στὶς 20 μορφές, ἐὰν ὅμως λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι πολλὲς ἀπὸ αὐτὲς θὰ ἦταν λοξὰ τοποθετημένες καὶ ἐν μέρει ἐμπρὸς ἢ πίσω ἀπὸ ἄλλες, τότε ὁ ἀριθμός τους μπορεῖ νὰ ἦταν ἀκόμα μεγαλύτερος. Τὸ ὕψος τῶν μορφῶν πρέπει νὰ ὑπολογιστῆ γύρω στὰ 48 μὲ 50 ἑκ., ἀλλὰ ὁρισμένες μορφές, εἰδικότερα οἱ ἀκραῖες, θὰ ἦταν ἴσως κάπως μικρότερες σὲ μέγεθος.

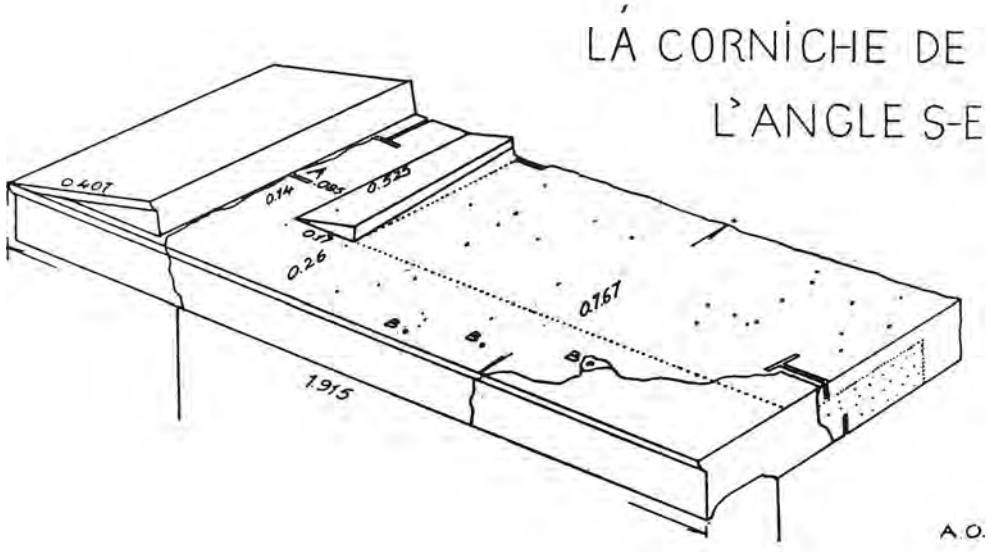
Τὸ σχέδιο τῆς Εἰ κ. 1 τοῦ κ. Κ. Ἠλιάκη δίνει σὲ κάτοψη τὸ ἀναστηλωμένο ὁριζόντιο γεῖσο τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος μὲ τὸ ἀρχαῖο γωνιακὸ τμῆμα Α 1 στὴ θέση του. Οἱ ὑπόλοιπες δύο πλάκες τοῦ γείσου εἶναι νεώτερες συμπληρώσεις. Στὴ μεσαία ἔχουν ἐνσωματωθῆ τρία μικρὰ θραύσματα (Α 2, Α 3, Α 4, πρβλ. Πίν. 11. 1-3), ἐνῶ στὴν ἀκραία δεξιὰ ἕνα τέταρτο (Α 5). Κανένα στοιχεῖο δὲ μᾶς βεβαιώνει ὅτι τὰ θραύσματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὸ ὁριζόντιο γεῖσο τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος, ἕνα μάλιστα δὲν ἀνή-

12. A. Orlandos ὅ.π. 27.

κει κἀν στὰ ὁριζόντια γεῖσα τῶν ἀετωμάτων. Σημειώνουμε παρακάτω μερικὲς παρατηρήσεις μας γιὰ καθένα ἀπὸ αὐτά:

1. Πλάκα Α 1 (Εἰκ. 3, Πίν. 12.1-2): Ἡ πρώτη ἀπὸ τὰ ἀριστερὰ ὀπὴ Β σώζει μολυβδοχοημένο ἕνα χάλκινο καρφί. Στὸ μεσαῖο σημεῖο Β σώζονται δυὸ ὀπές, ἡ μιὰ δίπλα στὴν ἄλλη σχεδὸν κολλητά, μὲ ὑπολείμματα ἀπὸ μολύβι. Τὸ βάθος τους, ὡς ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ νὰ τὸ μετρήσῃ κανείς, φτάνει τὸ 1,5 ἑκ. Καὶ στὸ τρίτο σημεῖο Β σώζονται ἐπίσης δύο ὀπὲς βάθους 3 ἑκ., μὲ ὑπολείμματα ἀπὸ μολύβι καὶ ἴχνη ἀπὸ σκουριὲς χαλκοῦ.

2. Θραῦσμα Α 2 (Πίν. 13.2): Ἀριστερά, στὴν πλάγια πλευρὰ τοῦ θραύσματος,

Εἰκ. 3. Τὸ τμῆμα τοῦ ὁριζόντιου γείσου τοῦ ἀετώματος Εἰκ. 2 (σχέδιο Ἀ. Κ. Ὀρλάνδου).

σώζεται τμῆμα ἀπὸ τὴν ὁριζόντια κεραία ἑνὸς τόρμου συνδέσμου σχήματος διπλοῦ Τ. Ἡ θέση τοῦ θραύσματος δὲν εἶναι ὁπωσδήποτε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, γιατὶ ὁ τόρμος τοῦ συνδέσμου, ἂν συμπληρωθῇ, δὲν ἀντιστοιχεῖ στὰ ὑπολείμματα τοῦ τόρμου ποὺ σώζονται στὸ σπασμένο πέρας τοῦ διπλανοῦ γείσου Α 1.

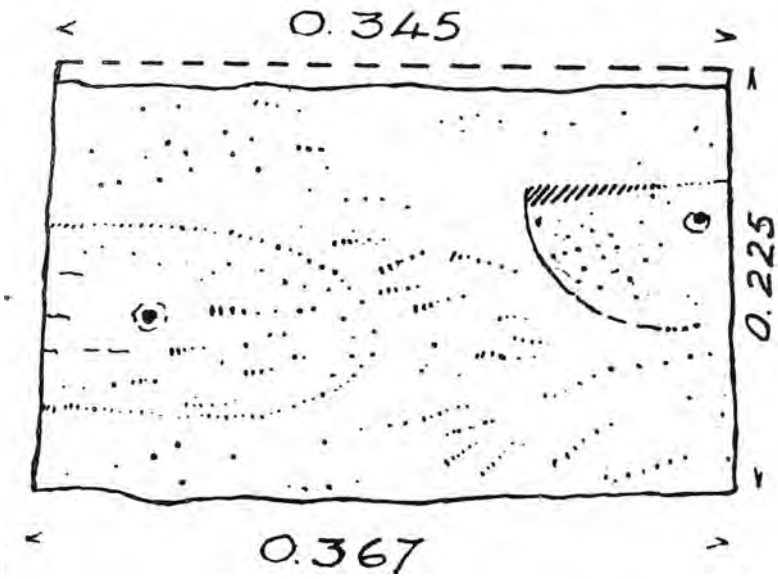
3. Θραῦσμα Α 3 (Πίν. 13.1): Ἡ βάθυνση γιὰ τὴν ὑποδοχὴ τῆς πλίνθου, ἀριστερὰ στὸ θραῦσμα, ἔχει ἐπικλινῆ τὸν πυθμένα της. Τὸ βάθος της πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ τυμπάνου εἶναι 5 χιλ., ἐνῶ ἐμπρὸς ἀριστερὰ 9 χιλ. καὶ δεξιά, στὴ γωνία, 1,3 ἑκ. Ὁ πυθμένας εἶναι χτυπημένος μὲ βελονάκι. Ἡ ὀπή, τέλος, κατευθύνεται λοξὰ πρὸς τὰ ἔξω (διάμετρος ὀπῆς 7 χιλ., βάθος 1,4 ἑκ.). Στὴ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ θραύσματος καὶ λίγο πιὸ πίσω ἀπὸ τὴ βάθυνση ποὺ περιγράψαμε διακρίνονται καθαρὰ τὰ ἀποτυπώματα ποὺ ἄφησε πάνω στὸ γεῖσο ἡ πλίνθος ἑνὸς δεύτερου ἀγαλματίου. Ἡ ὀπὴ στὸ μέσο σώζει μολυβδοχοημένο τὸ καρφὶ γιὰ τὴ στερέωση τῆς πλίνθου.

4. Θραῦσμα Α 4 (Πίν. 12.4): Τὸ θραῦσμα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο κομμάτια ποὺ εἶναι ὅμως ἄσχετα μεταξύ τους. Τὸ πρόσθιο θραῦσμα παρουσιάζει πάνω ἀπὸ τὸ κυμάτιο,

ὅπως φαίνεται καὶ στὶς φωτογραφίες, μιὰ προστατευτικὴ ταινία (scamillus)[13] πλάτους περίπου 6 ἑκ. Τὸ βάθος της εἶναι ἐλάχιστο. Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ ἀποκλείει κάθε δυνατότητα ἀπόδοσης τοῦ θραύσματος σὲ ὁριζόντιο γεῖσο τοῦ ἀετώματος.

5. Θραῦσμα Α 5 (Π ί ν. 12.3) : Καὶ τὸ θραῦσμα τοῦτο, μολονότι διαβρωμένο στὴν ἐπάνω του πλευρά,φαίνεται ὅτι ἔχει προστατευτικὴ ταινία. Τὸ Α 5 λοιπὸν προέρχεται ἴσως, ὅπως καὶ τὸ θραῦσμα Α 4, ἀπὸ τὰ γεῖσα τῶν πλαγίων πλευρῶν ἢ ἀπὸ τὰ καταέτια γεῖσα.

2. Ὁ κορμὸς τοῦ πολεμιστῆ δὲν εἶναι τὸ μοναδικὸ λείψανο ἀπὸ τὸν γλυπτὸ διάκοσμο τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης. Μαζὶ μ' αὐτὸν βρισκόταν στὶς ἀποθῆκες

Εἰκ. 4. Θραῦσμα ὁριζόντιου γείσου τοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης (Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος).

τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ τὸ ἄκρο πόδι ἑνὸς ἄλλου ἀγαλματίου, ἴδιου μεγέθους, ποὺ εἰκονίζεται στὸν Π ί ν. 14.1-2. Πρόκειται γιὰ ἕνα δεξιὸ πόδι μὲ ὑπόδημα, πιθανότατα σανδάλι, ποὺ τὸ κάττυμά του δηλώνεται πλαστικὰ κάτω ἀπὸ τὴ φτέρνα καὶ κατὰ μῆκος τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ πέλματος. Ἀπὸ τὸ πόδι λείπει τὸ μπροστινὸ τμῆμα μὲ τὰ δάκτυλα. Τὸ σωζόμενο μῆκος τοῦ ποδιοῦ εἶναι 7,2 ἑκ., συμπληρωμένο θὰ πρέπει νὰ τὸ ὑπολογίσουμε γύρω στὰ 9 ἑκ.

Ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ποδιοῦ, ἀντίθετα μὲ τὴν ἐξωτερική, εἶναι σχεδὸν ἄπλαστη, τὸ κάττυμα δὲ δηλώνεται πλαστικὰ καὶ ὁλόκληρη ἡ ἐπιφάνεια παρουσιάζει ἴχνη ἀπὸ τρυπανιὲς καὶ ρασπαδιές, ποὺ δείχνουν ὅτι δουλεύτηκε μὲ δυσκολία. Αὐτὴ ἡ τελευταία ὀφειλόταν σὲ κάτι ποὺ ἐκτεινόταν σὲ μικρὴ ἀπόσταση πίσω ἀπὸ τὸ πόδι καὶ ποὺ κάλυπτε μὲ τὸν ὄγκο του, λοξὰ κάπως τοποθετημένο, ὁλόκληρη τὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ μετα-

13. Βλ. σχετικά, Α. Ὀρλάνδος, Ὑλικὰ δομῆς, 2 (1958), 157.

ταρσίου. Ἀπὸ τὴν ἀπόσπασή του σχηματίστηκε ἡ σπασμένη ἐπιφάνεια ποὺ σώζεται στὸ πίσω μέρος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ποδιοῦ. Ἡ ἐπιφάνεια ἐπαφῆς παρουσιάζει ἀπὸ ἐμπρὸς ἕνα κλειστὸ καμπύλο περίγραμμα. Ἐὰν ἐδῶ κολλοῦσε γυμνὸ μέλος ἢ ἔνδυμα εἶναι ἀδύνατο νὰ καθορισθῆ. Τὸ πόδι δὲν μπορεῖ νὰ πατήση πάνω σὲ ὁριζόντια βάση. Ἀπὸ τὸ πέλμα ἐπίπεδο εἶναι μόνον τὸ μπροστινὸ μέρος καὶ ἕνα μικρὸ τμῆμα τῆς φτέρνας πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ πλευρά. Τὸ ὑπόλοιπο τοῦ πέλματος καὶ μάλιστα πρὸς τὴν πλάγια ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ποδιοῦ εἶναι ἀνώμαλα λαξευμένο μὲ τὸ γλωσσάκι. Ἔτσι, ὅταν βλέπη κανεὶς τὸ πόδι ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρά, φαίνεται σὰν νὰ ἔχη λίγο ἀνασηκωμένη τὴ φτέρνα.

Τὸ θραῦσμα βρέθηκε, ὅπως ἀναφέραμε, μαζὶ μὲ τὸν κορμὸ τοῦ πολεμιστῆ, στὶς ἀποθῆκες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Αὐτὸ καὶ μόνο βέβαια δὲν μπορεῖ νὰ μᾶς βεβαιώση γιὰ τὴν κοινή τους προέλευση. Γιὰ τὴν ἀπόδοσή του ὅμως στὰ ἐναέτια τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης συνηγοροῦν τὸ εἶδος τοῦ μαρμάρου, τὸ μέγεθος καὶ ἀκόμα τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ πόδι τοῦτο ἀνήκει σὲ κινημένο ἀγαλμάτιο, ὅπως δείχνει ἡ ἐργασία τοῦ πέλματος. Ἡ ἐπιφάνεια δὲν παρουσιάζει ἔντονη διάβρωση.

3. Ἀποθηκευμένο στὸ ἴδιο σημεῖο, ὅπου καὶ τὰ θραύσματα **1** καὶ **2,** βρέθηκε στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο καὶ τὸ θραῦσμα[14] ποὺ εἰκονίζεται στοὺς Πί ν. 14.3 καὶ 15.1-4. Ἔχει μῆκος 8.5 ἑκ. καὶ ὕψος 5.5 ἑκ. Τὸ μάρμαρο εἶναι ἀκριβῶς ἴδιο μὲ τὸ μάρμαρο τῶν θραυσμάτων **1** καὶ **2.**

Πρόκειται γιὰ ἕνα τμῆμα ἐνδύματος ποὺ πέφτοντας ἀπὸ ψηλὰ σέρνεται πάνω σὲ μιὰ πλίνθο, ποὺ τὸ ὕψος της ποικίλλει ἀπὸ 1.4 - 2.7 ἑκ. Ἡ κάτω πλευρὰ τῆς πλίνθου εἶναι ἐπίπεδη, δουλεμένη μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια (Πί ν. 15.4). Ἀπὸ τὰ κάθετα τοιχώματά της σώζεται ἕνα μικρὸ μόνο τμῆμα (Πί ν. 15.2), ὅπου διακρίνει κανεὶς δυὸ ἀβαθεῖς αὔλακες τρυπανιοῦ ποὺ συγκλίνουν σὲ ὀξεία γωνία. Στὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο σημεῖο τοῦ θραύσματος σώζεται μέρος ἀπὸ μιὰ λοξὰ ἀνοιγμένη ὀπή, ἀπ' ὅπου περνοῦσε τὸ καρφὶ ποὺ στερέωνε τὸ ἀγαλμάτιο πάνω στὸ γεῖσο (Πί ν. 14.3). Οἱ πτυχὲς ἀνήκουν πιθανότατα σὲ ἕνα ἱμάτιο. Στὸ σημεῖο, ὅπου ἀνοίγεται ἡ ὀπή, ἔχουμε, ὅπως φαίνεται, μιὰν ἄκρη τοῦ ἱματίου. Τὸ σωζόμενο τμῆμα τοῦ ἐνδύματος εἶναι δουλεμένο γύρω-γύρω, ἀλλὰ οἱ πτυχὲς ποὺ βρίσκονται πρὸς τὴ μεριά, ὅπου σώζεται τμῆμα τοῦ κάθετου τοιχώματος τῆς πλίνθου, εἶναι πρόστυπες καὶ ἀμελέστερα δουλεμένες (Πί ν. 15.2). Ἡ ἐργασία σὲ αὐτὴ τὴν περιοχὴ ἦταν, ὅπως φαίνεται, δύσκολη γιὰ τὸν τεχνίτη. Βρισκόταν ἄραγε ἐδῶ ἕνα ἀπὸ τὰ πόδια τῆς μορφῆς ποὺ τὸν ἐμπόδιζε νὰ δουλέψη μὲ ἄνεση; Στὸ ἐπάνω μέρος τοῦ θραύσματος οἱ πτυχὲς εἶναι ἔντονα διαβρωμένες.

Ἡ προέλευση τοῦ θραύσματος ἀπὸ τὸ γλυπτὸ σύνολο τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, βέβαιη καὶ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνη λόγος παρακάτω. Ἡ σύγκριση τῶν θραυσμάτων **3** καὶ **2** μὲ τυπολογικὰ παράλληλα ἀπὸ τὴ ζωφόρο τοῦ Ἐρεχθείου μᾶς βεβαιώνει γιὰ τὴ χρονολόγησή τους ὁπωσδήποτε πρὶν ἀπὸ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ 5ου αἰώνα. Τέλος, ἡ σύγκριση τοῦ ἐνδύματος τοῦ θραύσματος **3** μὲ τὴν πτύχωση τῶν ἐνδυμάτων τῶν μορφῶν τῆς ζωφόρου τῆς Νίκης ὑποστηρίζει αὐτὴ τὴν ἄποψη.

14. Τὴν ὑπόδειξη τοῦ θραύσματος ὀφείλω στὸν κ. Στ. Τριάντη.

Στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο δὲν ὑπάρχουν ἄλλα κομμάτια ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ σχετισθοῦν ἀβίαστα μὲ τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης. Πολὺ ἀποδοτικὴ ὅμως ὑπῆρξε μιὰ πρόχειρη καὶ βιαστικὴ ἔρευνα στὴν ἀποθήκη τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης, ὅπου ἀναγνωρίστηκαν τὰ παρακάτω θραύσματα :

4. Γυναικεία κεφαλὴ μὲ κράνος, Ἀρ. Εὐρ. 4303 (Πίν. 16 - 17).

Ἀπὸ τὴν κεφαλὴ λείπει ἕνα μεγάλο μέρος ποὺ περιλαμβάνει τὸ ἀριστερὸ μισὸ τοῦ κρανίου, τὸν ἀριστερὸ κρόταφο, τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ αὐχένα καὶ τὸ πάνω μέρος τοῦ προσώπου ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν ματιῶν. Ἀπὸ τὴ μύτη καὶ τὸ στόμα ἔχουν ἀπομείνει ἐλάχιστες λεπτομέρειες. Ὁ λαιμός, ποὺ σώζεται στὸ μεγαλύτερο τμῆμα του, παρουσιάζει ἔντονους πλαστικοὺς δακτυλίους. Ἡ κεφαλὴ φορεῖ ἀττικὸ κράνος μὲ ἀνασηκωμένες τὶς παραγναθίδες, ὅπως δείχνει ἡ σωζόμενη παραγναθίδα τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς. Στὸ μέσο της περίπου ὑπάρχει μιὰ μικρὴ ὀπή, ποὺ κατευθύνεται λοξὰ πρὸς τὰ κάτω. Ἡ στεφάνη τοῦ κράνους, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται ἕνα μικρὸ τμῆμα καὶ τὸ περιχείλωμα τοῦ ἐπαυχενίου ἔχουν δηλωθῆ πλαστικά.

Ὅτι πρόκειται γιὰ γυναικεία κεφαλὴ εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸν ὄγκο τῶν μαλλιῶν ποὺ προβάλλουν κάτω ἀπὸ τὴν παραγναθίδα καὶ ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ ἐπαυχένιο, καθὼς καὶ ἀπὸ τοὺς πλαστικοὺς δακτυλίους τοῦ λαιμοῦ. Ἄρα ἡ κεφαλὴ 4303 ἀνήκει ἢ σὲ ἀγαλμάτιο Ἀμαζόνας ἢ σὲ ἀγαλμάτιο Ἀθηνᾶς. Τὸ πρῶτο μᾶλλον ἀποκλείεται, γιατὶ οἱ κρανοφόρες Ἀμαζόνες, σπάνιες ὁπωσδήποτε περιπτώσεις στὴν ὁλόγλυφη πλαστική, δὲν ἔχουν ποτὲ τόσο πλούσιο καὶ μάλιστα πρόσθετο διάκοσμο στὰ κράνη τους, ὅπως ἔχει ἡ κεφαλὴ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης. Ἡ ὀπὴ στὴν παραγναθίδα, ποὺ προοριζόταν πιθανότατα γιὰ τὴ στερέωση ἑνὸς χάλκινου, ἐπιχρυσωμένου καὶ ἐντυπωσιακοῦ πλάγιου λοφίου, εἶναι ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς κεφαλῆς 4303 σὲ ἕνα ἀγαλμάτιο Ἀθηνᾶς[15]. Σχετικὴ μὲ αὐτὴ τὴ λεπτομέρεια, ἀλλὰ καὶ ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴ συσχέτιση τῆς κεφαλῆς μὲ τὰ ἀετώματα τῆς Νίκης, εἶναι καὶ μιὰ δεύτερη μικρὴ ὀπὴ στὴν κορυφὴ τοῦ κράνους (Πίν. 17. 2). Ἡ ὀπὴ αὐτή, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται τὸ μισό της περίπου, ἔχει τὴ μορφὴ καὶ τὶς διαστάσεις τῆς ὀπῆς πού, ὅπως εἴδαμε, σώζεται καὶ στὸν αὐχένα τοῦ πολεμιστῆ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Πίν. 5. 2). Θὰ μποροῦσε νὰ σκεφθῆ κανεὶς πρὸς στιγμὴν ὅτι ἐδῶ στερεωνόταν ἕνας μηνίσκος, ὅπως π.χ. συμβαίνει σὲ ὁρισμένες κεφαλὲς ἀγαλματίων τῆς ζωφόρου τοῦ Ἐρεχθείου[16]. Ἡ παρουσία ὅμως ὅμοιων ὀπῶν καὶ στὶς παραγναθίδες μᾶς πείθει ὅτι καὶ ἡ ὀπὴ στὴν κορυφὴ τοῦ κράνους σχετίζεται μὲ τὸ διάκοσμο τοῦ κράνους. Ἐδῶ στερεωνόταν ἴσως τὸ μεσαῖο λοφίο. Ἡ παρουσία τῆς ἴδιας λεπτομέρειας στὸν αὐχένα τοῦ πολεμιστῆ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι καὶ αὐτὸς ἦταν ἐπίσης κρανοφόρος.

Τὸ ἀγαλμάτιο τῆς Ἀθηνᾶς εἶχε περίπου τὸ μέγεθος τοῦ ἀγαλματίου τοῦ πολεμιστῆ

15. Πρβλ. τὴν κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Μουσείου τῆς Basel BS 228 (E. Berger, Ant. Kunst 10 (1967) 83 πίν. 23) καὶ τὴν κεφαλὴ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Μουσείου τῆς Ἀγορᾶς S 789, ποὺ μοῦ ὑπέδειξε ἡ E. Harrison. Ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀγορᾶς δημοσιεύτηκε στὸ μεταξὺ ἀπὸ τὸν Ἄγγ. Δεληβορριᾶ, Attische Giebelskulpturen und Akrotere des fünften Jahrhunderts (1974), 108 κέ. πίν. 29, ποὺ θεωρεῖ ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄρη. Πέντε ὀπές, τρεῖς γιὰ τὰ λοφία καὶ δύο γιὰ τὶς ἀνασηκωμένες παραγναθίδες ἔχει καὶ μιὰ κεφαλὴ Ἀθηνᾶς στὸ Μουσεῖο τῆς Δρέσδης Hm 61 (K. Zimmermann, WZ Uni. Rostock 19 (1970) 579 κέ. πίν. 20.1 - 3).

16. Πρβλ. τὴ γυναικεία κεφαλὴ ἀπὸ τὴ ζωφόρο τοῦ Ἐρεχθείου Fowler, Erechtheion (1927), 257 ἀριθ. 57, πίν. 43. P. Neils Boulter, Ant. Plastik X (1970), 14, εἰκ. 5.

τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Τὸ σωζόμενο ὕψος τῆς κεφαλῆς εἶναι 7 ἑκ., ὁλόκληρου τοῦ θραύσματος μαζὶ μὲ τὸ λαιμὸ 8 ἑκ. Τὸ μάρμαρο εἶναι ἀκριβῶς ἴδιο μὲ τὸ μάρμαρο τῶν θραυσμάτων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἐνῶ ἡ ποιότητα τῆς ἐργασίας ποὺ φαίνεται καθαρὰ στὸ πλάσιμο τῶν παρειῶν καὶ στὶς ἐλάχιστα σωζόμενες λεπτομέρειες τοῦ προσώπου, ἐπιβεβαιώνουν τὴ χρονολόγηση τῆς κεφαλῆς στὰ μεταφειδιακὰ χρόνια. Ἡ ἀποσπασματικὴ διατήρηση μᾶς ἐμποδίζει νὰ προχωρήσουμε στὴν ἀνάλυση τοῦ στὺλ τοῦ ἔργου. Πρέπει ὡστόσο νὰ σημειωθῆ ὅτι οἱ πλούσιοι, μαλακοὶ καὶ στρογγυλεμένοι ὄγκοι τῶν ἐπιμέρους μορφῶν τοῦ προσώπου συνιστοῦν μιὰ πλαστικὴ κατασκευὴ ποὺ θυμίζει, ὡς ἕνα σημεῖο, ἔργα ποὺ σχετίζονται μὲ τὸ νησιωτικοϊωνικὸ κόσμο (πρβλ. π.χ. τὶς κεφαλὲς τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Μουσείου τῆς Basel BS 228[17] καὶ τῆς Ἀθηνᾶς τοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινούπολης[18]).

Εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ ἀγαλμάτιο τῆς Ἀθηνᾶς ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται ἡ κεφαλὴ 4303 ἀνῆκε σὲ κάποιο σύνταγμα. Ἡ κεφαλή, ποὺ παρουσιάζεται ἀνασηκωμένη σὰν νὰ γέρνη πρὸς τὰ πίσω, ὅπως δείχνει τὸ περίγραμμα τοῦ λαιμοῦ ἀπὸ τὰ πλάγια, ταιριάζει σὲ κορμὸ ποὺ κινεῖται ὁρμητικὰ πρὸς τὰ ἐμπρός. Τὸ μοτίβο τοῦ ἀγαλματίου μπορεῖ, λοιπόν, νὰ ἀναπαρασταθῆ σὲ γενικὲς γραμμές. Οἱ ὁλοφάνερες ἐξάλλου ἀσυμμετρίες τοῦ προσώπου, ποὺ τὸ ἀριστερό του μισὸ εἶναι εὐρύτερο ἀπὸ τὸ δεξιό, δείχνουν ὅτι ἡ κεφαλὴ ἔστρεφε ἀπότομα πρὸς τὰ δεξιά της.

5. Γυμνὸς ἀνδρικὸς κορμός, Ἀρ. Εὐρ. 2791 (Πίν. 18 - 19).

Ὁ κορμός[19], ἀπὸ τὸν ὁποῖο λείπουν καὶ οἱ δύο βραχίονες, σώζεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ λαιμοῦ ὡς τὴ μέση. Τὸ ὕψος τοῦ θραύσματος εἶναι 15.8 ἑκ. Ἀπὸ τὴ διάπλαση τῶν μυώνων τοῦ στήθους καὶ ἀπὸ τὴν καθαροδουλεμένη ἀριστερὴ μασχάλη συμπεραίνουμε ὅτι ἡ μορφὴ εἶχε ὑψωμένο τὸ ἀριστερό της χέρι. Ἀπὸ τὰ ὑπολείμματα ἐξάλλου τῆς ἀρχῆς τοῦ δεξιοῦ βραχίονα εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ χέρι τοῦτο κατευθυνόταν πρὸς τὰ κάτω. Μὲ τὴν κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ θὰ πρέπει ἴσως νὰ συνδυάσουμε καὶ μιὰν ἄλλη λεπτομέρεια. Στὸ κατώτερο σωζόμενο μέρος τοῦ κορμοῦ, στὴ δεξιὰ πλευρὰ καὶ κάτω ἀπὸ τὸ δεξιὸ στῆθος, σώζεται μιὰ σπασμένη ἐπιφάνεια ἀπὸ ἕνα σημεῖο ἐπαφῆς (πουντέλλο). Ἕνα δεύτερο πουντέλλο ὑπάρχει πάνω στὸ δεξιὸ στῆθος. Ὁλόκληρη ἡ δεξιὰ πλευρὰ τοῦ κορμοῦ ἀνάμεσα στὰ δυὸ πουντέλλα καὶ κάτω ἀπὸ τὴ μασχάλη εἶναι πρόχειρα δουλεμένη καὶ ἔχει ξεκουφωθῆ ἀπὸ τὰ πλάγια μὲ δυσκολία, ὅπως δείχνουν τὰ ἴχνη τοῦ ἐργαλείου σ' αὐτὴ τὴν περιοχή. Τὰ σημεῖα ἐπαφῆς πρέπει νὰ σχετίζωνται ὁπωσδήποτε μὲ τὴν κίνηση τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ καὶ πιθανότατα μὲ κάποιο ἀντικείμενο ὀγκῶδες, ποὺ κρατοῦσε ἡ μορφὴ μ' αὐτὸ τὸ χέρι.

Ὁ κορμὸς ἀνήκει σὲ μιὰ κινημένη μορφὴ ποὺ ἔστρεφε πρὸς τὰ δεξιά της καὶ ποὺ γύριζε τὸ κεφάλι πρὸς τὸ μέρος τοῦ ἀνασηκωμένου ἀριστεροῦ χεριοῦ. Πρόκειται λοιπὸν πιθανότατα γιὰ μιὰ μορφὴ μαχόμενη, ποὺ μπορεῖ νὰ παραβληθῆ καὶ νὰ συνδυασθῆ μὲ τὸν πολεμιστὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Οἱ δυὸ μορφὲς διαφέρουν ὡς πρὸς τὸ στύλ, ἀλλὰ ἡ χρονολόγηση τοῦ κορμοῦ τῆς Ἀκρόπολης 2791 στὰ μεταφειδιακὰ χρόνια εἶναι ἀναμφισβήτητη.

17. E. Berger, Ant. Kunst 10 (1967) 82 κέ. πίν. 22 - 23.

18. E. Pfuhl, JdI 41 (1926) 152 κέ. εἰκ. 11. M. Schede, Meisterwerke aus türkischen Museen (1928), 5 κέ. πίν. 8. G. Lippold, Griechische Plastik (1950), 211 σημ. 19. Berger ὅ.π. 85, 87, πίν. 23.5.

19. Ὁ κορμὸς δὲν ἀναφέρεται στὸν κατάλογο τοῦ Casson.

Γιὰ τὴν ἀπόδοσή του στὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης συνηγοροῦν ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, ὅπως π.χ. τὸ εἶδος τοῦ μαρμάρου, οἱ ἀναλογίες, τὸ μοτίβο τῆς κινημένης μορφῆς καὶ ἰδιαίτερα ἡ χαρακτηριστικὴ διάβρωση ποὺ περιορίζεται κυρίως στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ κορμοῦ. Ἡ διάβρωση, τέλος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κίνηση καὶ τὴ στροφὴ τῆς μορφῆς δείχνουν ὅτι τὸ ἀγαλμάτιο ἦταν λοξὰ τοποθετημένο καὶ ἀποτελοῦσε μέλος συντάγματος. Ἡ σύγκρισή του μὲ τὶς μορφὲς τῆς ἀνατολικῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης κάνει, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, τὴν ἀπόδοσή του στὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ βέβαιη.

6. Ἄκρο ἀριστερὸ πόδι, Ἀρ. Εὐρ. 6865 (Π ί ν. 20).

Ἀπὸ τὸ πόδι, ποὺ σώζεται ὡς τὸ ὕψος τῶν σφυρῶν, λείπουν τὰ δάκτυλα. Τὸ σωζόμενο ὕψος του εἶναι 3,7 ἑκ. τὸ μῆκος του 7,7 ἑκ. καὶ σ' αὐτό, ὅπως καὶ στὸ πόδι τοῦ ἀγαλματίου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, δηλώνεται πλαστικὰ τὸ κάττυμα ἑνὸς ὑποδήματος, ἴσως ἑνὸς σανδαλιοῦ. Τὸ πέλμα δὲν εἶναι ἐπίσης ἐπίπεδο, μιὰ λεπτομέρεια ποὺ χαρακτηρίζει καὶ τὸ θραῦσμα **2.** Τὰ δυὸ θραύσματα παρουσιάζουν τὶς ἴδιες πλαστικὲς φόρμες καὶ παρόμοια ἐργασία. Κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ποδιοῦ σώζονται ὑπολείμματα δυσκαθόριστης μορφῆς (ὕφασμα ἢ κάτι ἄλλο;).

Τὸ σκέλος τοῦ ἀγαλματίου, στὸ ὁποῖο ἀνῆκε τὸ πόδι 6865, ἔκλινε ἀπότομα πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅπως δείχνει ἡ σωζόμενη ἀρχὴ τῆς κνήμης καὶ ἡ πρὸς τὰ πίσω φορὰ τῆς φτέρνας. Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸ πόδι μιᾶς μορφῆς ποὺ κινιόταν ὁρμητικὰ πρὸς τὰ δεξιά. Ἡ ἐπιδερμίδα τοῦ μαρμάρου εἶναι πολὺ διαβρωμένη. Τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀναφέραμε, καθὼς ἐπίσης τὸ ὑλικό (μάρμαρο πεντελικό, χοντρόκοκκο), τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἐργασία κάνουν τὴν ἀπόδοση τοῦ θραύσματος στὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων τῆς Νίκης πάρα πολὺ πιθανή.

7. Ἄκρο δεξιὸ πόδι, Ἀρ. Εὐρ. 242 (Π ί ν. 21).

Τὸ πόδι, ποὺ σώζεται ὡς τὸ ὕψος τῶν σφυρῶν, πατεῖ πάνω σὲ λεπτὴ πλίνθο πάχους 1,8 ἑκ. καὶ φορεῖ σανδάλι μὲ πλαστικὰ δηλωμένο τὸ κάττυμα. Τὸ σωζόμενο μῆκος τοῦ θραύσματος εἶναι 9 ἑκ., τὸ ὕψος του 6 ἑκ. Ἀπὸ τὸ πόδι, ποὺ εἶχε δουλευτῆ ἀρχικὰ ὁλόκληρο, ἔχει ἀποκοπῆ κατὰ τὴν τοποθέτηση τῆς μορφῆς στὴ θέση της ἕνα τμῆμα τῆς ἐξωτερικῆς του πλευρᾶς μαζὶ μὲ τὴν πλίνθο. Τὸ τμῆμα τοῦ ποδιοῦ ποὺ κόπηκε (πρβλ. Π ί ν. 21. 1, 3) ὁρίζεται ἀπὸ τὴ γραμμὴ ποὺ φέρεται λοξὰ ἀπὸ τὸ τρίτο δάκτυλο πρὸς τὰ σφυρά. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἔγινε πολὺ προσεκτικά. Ἡ ἐπιφάνεια ποὺ προέκυψε μετὰ ἀπὸ τὴν ἀποκοπὴ παρουσιάζεται λεία στὸ ἐπάνω τμῆμα της καὶ πρὸς τὰ ἐμπρός, εἶναι δηλ. προετοιμασμένη νὰ ἀκουμπήση πάνω σὲ κάθετη ἐπιφάνεια.

Κατὰ μῆκος τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ ποδιοῦ σώζεται τμῆμα τῆς πλίνθου. Κάτω ἀπὸ τὰ σφυρά, ἐκεῖ ἀκριβῶς ποὺ εἶναι γραμμένο τὸ τελευταῖο 2 τοῦ ἀριθμοῦ εὑρετηρίου, σώζονται τὰ ὑπολείμματα μιᾶς ὀπῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία περνοῦσε τὸ καρφὶ ποὺ στερέωνε τὸ ἀγαλμάτιο πάνω στὸ γεῖσο. Ἡ ὀπὴ αὐτή, ποὺ ἡ διάμετρός της ὑπολογίζεται σὲ 1 μὲ 1,5 ἑκ., εἶναι ὅμοια μὲ τὴν ὀπὴ τοῦ θραύσματος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου **3** καὶ μὲ τὶς ὀπὲς ποὺ σώζονται στὰ τμήματα τῶν γείσων τοῦ ἀετώματος. Γιὰ τὴ συσχέτιση λοιπὸν τοῦ θραύσματος 242 μὲ τὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης μποροῦμε νὰ εἴμαστε βέβαιοι. Ἡ μορφὴ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται τὸ θραῦσμα μας ἦταν κάπως μεγαλύτερη σὲ μέγεθος ἀπὸ τὶς ἄλλες ποὺ εἴδαμε ὡς τώρα. Τὸ καθαρὸ μῆκος τοῦ ποδιοῦ εἶναι 8,6 ἑκ. Ἡ μορφὴ λοιπὸν προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τὸ μέσο τοῦ ἀετώματος, κατευθυνόταν

πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ πρόβαλλε ἴσως τὸ δεξιὸ σκέλος, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε τὸ σωζόμενο θραῦσμα. Ἡ σχετικὰ περιορισμένη διάβρωση δικαιολογεῖται, γιατὶ τὸ πόδι κολλοῦσε στὶς πλάκες τοῦ τυμπάνου καὶ προφυλαγόταν ἀπὸ τὴ βροχὴ καὶ τὸν ἀέρα.

8. Θραῦσμα γυναικείας κεφαλῆς (Μουσεῖο Ἀκρόπολης ;) (Π ί ν. 13. 3).

Στὸ θραῦσμα τοῦτο σώζεται τὸ ἀριστερὸ καὶ πίσω μέρος τοῦ κρανίου, ὁ ἀριστερὸς κρόταφος καὶ τμῆμα ἀπὸ τὸν αὐχένα. Ἕνα μέρος ἀπὸ τὰ μαλλιά, ποὺ συγκρατοῦνται ἀπὸ ὀπισθοσφενδόνη, πετάγεται σὰν ἄμορφη μάζα στὸν ἀριστερὸ κρόταφο, ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὰ μαλλιὰ τῆς κεφαλῆς τῆς Ἀθηνᾶς, Μουσ. Ἀκρόπολης 4303. Σὲ μερικὰ σημεῖα τὸ μάρμαρο φαίνεται πολὺ διαβρωμένο.

Τὸ θραῦσμα **8** τὸ ἀπεικονίζει ὁ Blümel[20] μὲ τὴ σημείωση ὅτι ἀνακαλύφθηκε ἀπὸ τὸν Langlotz. Δὲν δίνονται μέτρα, οὔτε ἀναφέρεται ποῦ βρέθηκε. Εἶναι ὅμως σχεδὸν βέβαιο ὅτι τὸ θραῦσμα βρισκόταν στὶς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης, γιατὶ ὁ Blümel τὸ ἀναφέρει στὸ τέλος μιᾶς σειρᾶς θραυσμάτων ἀπὸ τὴ ζωφόρο τῆς Νίκης ποὺ βρίσκονται στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης.

Κατὰ περίεργο τρόπο τὸ θραῦσμα ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν Blümel σὲ μιὰ μορφὴ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου. Ἡ ἀπόδοση ὅμως δὲν εὐσταθεῖ. Ἡ κεφαλὴ ἀνήκει, ὅπως δείχνει ἡ ἐργασία στὴν πίσω της πλευρά, σὲ ἕνα περίοπτο ἀγαλμάτιο, ποὺ πρέπει νὰ τὸ σκεφτοῦμε στὴν κλίμακα τῶν μορφῶν τῶν ἀετωμάτων, στοιχεῖο ἄλλωστε ποὺ ὁδήγησε τοὺς Blümel καὶ Langlotz στὴ συσχέτιση τῆς κεφαλῆς μὲ τὴ ζωφόρο, ποὺ τὸ ὕψος της εἶναι 44,8 ἑκ. Τὰ ἐξωτερικὰ αὐτὰ στοιχεῖα σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ στυλιστικὰ δεδομένα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀποδώσουμε μὲ βεβαιότητα τὸ θραῦσμα στὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης.

9. Κάτω μέρος ἀπὸ τὸ σῶμα γυναικείας μορφῆς, Ἀρ. Εὐρ. 2844 (Π ί ν. 22).

Στὸ θραῦσμα[21] σώζονται οἱ μηροὶ μιᾶς γυναικείας μορφῆς σὲ διασκελισμό. Ἡ μορφὴ φορεῖ χιτώνα καὶ ἱμάτιο καὶ κατευθύνεται πρὸς τὰ ἀριστερά. Τὸ ὕψος τοῦ θραύσματος εἶναι 13 ἑκ. Τὸ θραῦσμα τοῦτο σχετίζεται ὡς τώρα μὲ τὴ ζωφόρο τοῦ Ἐρεχθείου, μολονότι μιὰ σημαντικὴ τεχνικὴ λεπτομέρεια κάνει τὴ συσχέτιση ἀδύνατη. Πραγματικὰ ἡ μορφή, ἀπὸ τὴν ὁποία προέρχεται τὸ θραῦσμα 2844 δὲν εἶναι κομμένη στὴν πίσω της πλευρά, ὅπως οἱ μορφὲς τῆς ζωφόρου τοῦ Ἐρεχθείου, ἀλλὰ εἶναι περίοπτο ἀγαλμάτιο. Στὴν πίσω πλευρὰ ἔχουμε μόνον ἕνα μικρὸ σπάσιμο, ὅπως βλέπει κανεὶς στὴ φωτογραφία ποὺ δημοσιεύουμε (Π ί ν. 22. 2). Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι τὴν ἀπόδοση τοῦ θραύσματος στὴ ζωφόρο τοῦ Ἐρεχθείου εἶχε ἀμφισβητήσει ἀπὸ παλιὰ κιόλας ὁ Pallat[22] : « Dass dies Stück zum Friese gehört, ist nicht ausser Zweifel. Nach Material und Arbeit ist es ihm wohl zuzurechnen, aber es ist fast rund und hinten gebrochen. Die ebene Rückenfläche muss sehr schmal gewesen sein ». Μιὰ σύγκριση τοῦ θραύσματος μὲ μορφὲς τῆς ζωφόρου

20. C. Blümel, JdI 65/66 (1950/51) 150, εἰκ. 11.

21. S. Casson, Catalogue of the Acropolis Museum II (1921), 217 ἀριθ. 2844. L. Pallat, AD. πίν. 33, ἀριθ. 13. Fowler, Erechtheion (1927), 261, ἀριθ. 74. P. Neils Boulter, Ant. Plastik X (1970), 10, πίν. 5b.

22. L. Pallat, AD. πίν. 33 ἀριθ. 13 (σελ. 13). Ἀμφιβολίες ἐκφράζει καὶ ὁ Fowler, Erechtheion (1927), 261 ἀριθ. 74.

τοῦ Ἐρεχθείου, ὅπως λ.χ. τὴν 2825[23] ἢ τὴν 1077[24], μᾶς δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ διαφορετικὴ ἐργασία. Ἀπὸ τὸ θραῦσμα 2844 ἀπουσιάζει κάθε διάθεση γιὰ διαφάνεια τοῦ ἐνδύματος, οἱ πτυχὲς εἶναι αὐστηρότερες, ἐνῶ παράλληλα ἀνευρίσκονται ἐγχαράξεις, ποὺ παρουσιάζονται χαρακτηριστικὰ καὶ στὰ ἐνδύματα τῶν μορφῶν τῆς ζωφόρου τῆς Νίκης.

Γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν θραυσμάτων **1 - 9** τοῦ παραπάνω Καταλόγου στὸν γλυπτὸ διάκοσμο τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης εἴμαστε, μποροῦμε νὰ ποῦμε, βέβαιοι. Τὸ ἴδιο βέβαιοι εἴμαστε ὅτι τὰ θραύσματα αὐτὰ δὲν εἶναι τὰ μόνα σπαράγματα ποὺ μᾶς σώθηκαν ἀπὸ τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων. Μιὰ προσεχτικότερη ἔρευνα στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης καὶ σὲ ὁρισμένα Μουσεῖα τοῦ Ἐξωτερικοῦ θὰ αὐξήση, πιστεύουμε, τὸν ἀριθμό τους. Μὲ τὰ νέα δεδομένα θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ ἐξεταστοῦν προσεχτικότερα μερικὰ ἀπὸ τὰ θραύσματα ποὺ ἀποδίδονται σήμερα στὴ ζωφόρο τοῦ Ἐρεχθείου καὶ μερικὰ ἄλλα, ποὺ αὐτὴ τὴ στιγμὴ τὰ ἀντιμετωπίζουμε μὲ ἐπιφυλάξεις. Ἀναφέρουμε ἐδῶ δύο ἀπὸ αὐτά:

Τὸ πρῶτο εἶναι ἕνας γυμνὸς ἀνδρικὸς κορμὸς στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης ἀριθ. 3135 (Πίν. 23.1-3). Τὸ ὕψος του εἶναι 18 ἑκ. καὶ τὸ μάρμαρό του ὅμοιο μὲ τὸ μάρμαρο τῶν θραυσμάτων τοῦ Καταλόγου μας. Παρὰ ταῦτα διστάζουμε νὰ τὸν ἀποδώσουμε στὰ ἀετώματα τῆς Νίκης, γιατὶ εἶναι πιὸ ἀδύνατος στὴν πλαστική του διατύπωση καὶ δὲν παρουσιάζει καμιὰ τεχνικὴ ἔνδειξη χαρακτηριστική, ποὺ θὰ βοηθοῦσε σ' αὐτὴ τὴν ἀπόδοση.

Τὸ δεύτερο εἶναι ἡ ἀνδρικὴ κεφαλὴ στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀγορᾶς S 1035, ποὺ μοῦ ὑπέδειξε ἡ E. Harrison[25]. Ἡ κεφαλὴ προέρχεται ἀπὸ τὸν νότιο τομέα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγορᾶς, κοντὰ δηλ. στὴν Ἀκρόπολη, καὶ τὰ ἐξωτερικά της στοιχεῖα (μάρμαρο, διαστάσεις καὶ φθορὰ τῆς ἐπιδερμίδας) δὲν θὰ ἀπέκλειαν τὴν συσχέτισή της μὲ τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων τῆς Νίκης. Χρονολογικὰ φαίνεται ἴσως κάπως παλαιότερη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τοποθετοῦμε τὰ ἀετώματα, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἀποτελεῖ ἀνυπέρβλητο ἐμπόδιο. Ἡ δυσκολία μας βασικὰ εἶναι ὅτι δὲν ἔχουμε καμιὰ ἀνδρικὴ κεφαλὴ ἀπὸ τὶς μορφὲς τῶν ἀετωμάτων γιὰ νὰ τὴ συγκρίνουμε καὶ νὰ βεβαιωθοῦμε ἔτσι γιὰ τὴν προέλευσή της ἀπὸ αὐτὸ τὸ σύνολο. Ἡ μελλοντικὴ δημοσίευση τοῦ γλυπτοῦ θὰ μᾶς διαφωτίση ἴσως πάνω σ' αὐτὸ τὸ πρόβλημα.

Τὰ θραύσματα ποὺ συγκεντρώσαμε παρουσιάζουν, ὅπως εἴδαμε, πολλὰ κοινὰ στοιχεῖα, ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τὰ συσχετίσουμε μεταξύ τους. Οἱ ἐλαφρὲς στυλιστικὲς ἀποχρώσεις ποὺ χαρακτηρίζουν καθένα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι εὐεξήγητες. Γιὰ τὴν ἀπόδοσή τους στὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης, πέρα ἀπὸ τὶς τεχνικὲς λεπτομέρειες καὶ τὰ ἄλλα τους ἐξωτερικὰ στοιχεῖα, εἶναι ἐνδεικτικὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ στύλ καθενὸς ἀπ' αὐτὰ βρίσκει τὰ ἄμεσα παράλληλά του στὶς διάφορες στυλιστικὲς ἀποχρώσεις ποὺ παρουσιάζονται στὶς πλάκες τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ. Ὁ κορμὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (ἀρ. **1**) π.χ. σχετίζεται ἄμεσα μὲ τοὺς πολεμιστὲς τῆς δυτικῆς ζωφόρου καὶ ἀνάγεται, ὅπως φαίνεται,

23. P. Neils Boulter, Ant. Plastik X (1970) 8, πίν. 1 - 2.
24. Boulter ὅ.π. 9, πίν. 3 - 4.
25. Ὕψος 6.9 ἑκ. Ἡ κεφαλὴ στρέφει πρὸς τὰ ἀριστερά της. Τὸ μάρμαρο εἶναι, νομίζω, πεντελικό.

στὴν παράδοση τοῦ Ἑρμῆ (κορμοῦ Η) τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενώνα. Ἀντίθετα ὁ κορμὸς τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης 2791 (ἀρ. 5) συγγενεύει περισσότερο μὲ τοὺς ἀνδρικοὺς κορμοὺς τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς.

Οἱ στυλιστικὲς μικροδιαφορὲς τῶν θραυσμάτων δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζουν. Εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλα παραδείγματα ὅτι σὲ μεγάλες συνθέσεις, ὅπως εἶναι τὰ ἀετώματα, συνεργάζονται πολλοὶ καλλιτέχνες, καθένας ἀπὸ τοὺς ὁποίους, θέλοντας καὶ μή, σφραγίζει μὲ τὴν ἰδιαίτερη προσωπική του σφραγίδα τὸ ἔργο του. Μιὰ ἀνάλογη περίπτωση ἔχουμε καὶ στὴ ζωφόρο τῆς Νίκης, ὅπου εἶναι δυνατὸ νὰ ξεχωρίση κανεὶς διάφορα χέρια καλλιτεχνῶν καὶ διάφορες στυλιστικὲς κατευθύνσεις[26]. Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτές, ποὺ σχετίζονται μὲ τὶς καταβολές, τὴ μαθητεία καὶ τὶς ἱκανότητες τῶν διαφόρων καλλιτεχνῶν ποὺ συνεργάζονται σὲ ἕνα μεγάλο ἔργο, ὑπάρχει μιὰ ἑνότητα στὴ σύνθεση καὶ μιὰ κατευθυντήρια στυλιστικὴ γραμμὴ ποὺ ἐπιβάλλεται ὡς ἕνα σημεῖο ἀπὸ τὸν ἐμπνευστὴ τοῦ ἔργου καὶ πρωτομάστορα.

Τὸν πρωτομάστορα τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης προσπαθήσαμε ἀλλοῦ[27] νὰ τὸν ταυτίσουμε μὲ τὸν Ἀγοράκριτο, μὲ τὸ ἐργαστήριο τοῦ ὁποίου παρουσιάζουν ἰδιαίτερη συγγένεια ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ καὶ ἕνα μέρος τῆς νότιας. Ἀπὸ τοὺς συνεργάτες τοῦ Ἀγορακρίτου ὁ καλλιτέχνης τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, μὲ τὸν ὁποῖο σχετίζεται καὶ τὸ ἀγαλμάτιο τοῦ πολεμιστῆ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ξεχωρίζει γιὰ τὴν πρωτοτυπία καὶ τὸ ταμπεραμέντο του. Γιὰ τοὺς ἄλλους καλλιτέχνες τῶν ἀετωμάτων εἶναι πρόωρο νὰ γίνη λόγος.

Στὶς εἰδήσεις τὶς σχετικὲς μὲ τὴν δεύτερη ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης προκαλοῦν ἐντύπωση δύο σημαντικὲς γιὰ τὸ θέμα μας μαρτυρίες, ποὺ λησμονήθηκαν ὅμως προτοῦ ἡ ἔρευνα προλάβη νὰ τὶς ἐκμεταλλευθῆ.

Ἡ πρώτη μαρτυρία εἶναι τοῦ P. Lemerle[28] ποὺ μιλώντας γιὰ τὸ ὁριζόντιο γεῖσο τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος γράφει: «Le programme de la reconstruction comporte aussi la reconstitution d'une partie du fronton et de la corniche, dont M. Stevens a su retrouver quelques blocs. D'après les traces qu'on voit sur les pierres provenant du fronton, d'après les crampons de bronze qu'elles portent encore et qui sont semblables à ceux d'un fragment de statue retrouvé dans la fouille du mur turc[29], on est arrivé à la conclusion certaine que le fronton portait une décoration sculptée».

Τὸ ἴδιο θραῦσμα ἀναφέρει καὶ ὁ O. Walter[30] συζητώντας τὰ δεδομένα ποὺ μᾶς παρέχουν τὰ γεῖσα γιὰ τὴν πλαστικὴ διακόσμηση τῶν ἀετωμάτων: «An der Ostseite wurden auch das ursprünglich aus drei Blöcken bestehende horizontale Geison mit den erforderlichen Ergänzungen wieder aufgebaut: der Block der Südostecke ist fast vollständig erhalten, desgleichen sind mehrere Bruchstücke des mittleren vorhanden, auf denen Befestigungsreste und besondere Aushöhlungen für die Giebelfiguren angebracht sind; ein ähnliche Bronzeklammern aufweisendes Skulpturenfragment, das schon früher in der türkischen Mauer gefunden wurde, gehört vermutlich zu diesen».

26. C. Blümel, Der Fries des Tempels der Athena Nike (1923), 39.
27. Γ. Δεσπίνης, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου (1971), 167 κέ.
28. P. Lemerle, BCH 62 (1938) 449 κέ.
29. Γιὰ τὸν τούρκικο αὐτὸν τοῖχο βλ. BCH 60 (1936) 455. Πρβλ. Μπαλάνος, AE 1937, 782 κέ. εἰκ. 4.
30. O. Walter, AA 55 (1940) 151.

Οἱ παραπάνω μαρτυρίες εἶναι σημαντικὲς γιατὶ μᾶς πληροφοροῦν γιὰ ἕνα θραῦσμα ἀγαλματίου πού, ἀπὸ τὸν τόπο ποὺ βρέθηκε καὶ ἀπὸ τὶς τεχνικὲς λεπτομέρειες στερέωσης ποὺ παρουσίαζε, θὰ πρέπει νὰ σχετιζόταν χωρὶς ἀμφιβολία μὲ τὸν διάκοσμο τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ. Πρόκειται ἄραγε γιὰ ἕνα ἀκόμα, ἄγνωστό μας, θραῦσμα ἀπὸ τὰ ἐναέτια γλυπτὰ τῆς Νίκης, ποὺ θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε; Ἡ ἐκδοχὴ αὐτή, βέβαια, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθῆ. Ὡστόσο, θεωροῦμε πιθανότερο ὅτι τὸ ἀναφερόμενο θραῦσμα δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ σκέλος τοῦ πολεμιστῆ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ποὺ μαζὶ μὲ ἄλλα εὑρήματα τοῦ Μπαλάνου καὶ τοῦ Ὀρλάνδου, ποὺ τὸν διαδέχθηκε στὶς ἀναστηλωτικὲς ἐργασίες τοῦ Πύργου τῆς Νίκης, μεταφέρθηκε στὶς ἀποθῆκες τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

Κατὰ τὶς ἐργασίες στὴ νότια πλευρὰ τοῦ Πύργου βρέθηκαν, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν P. Lemerle[31], ἐκτὸς ἀπὸ ἄλλα εὑρήματα (εἰδώλια ὑπομυκηναϊκὰ καὶ θραύσματα μελανόμορφων ἀγγείων) καὶ δυὸ θραύσματα ἀπὸ ἕνα καθιστὸ γυναικεῖο ἄγαλμα, μεγέθους μικρότερου ἀπὸ τὸ φυσικό, στὸ στὺλ τῶν γλυπτῶν τοῦ θωρακείου. Ὁ O. Walter[32] μᾶς τὰ προσδιορίζει: «ein Teil der Beine, sowie ein vorgestreckter Arm». Τὰ θραύσματα αὐτὰ δὲν εἶναι ἴσως ἄλλα ἀπὸ τὰ θραύσματα ἑνὸς γυναικείου ἀγάλματος, ποὺ βρίσκονταν ἄλλοτε στὸ ἐργαστήριο ἐκμαγείων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου χωρὶς ἀριθμὸ καὶ ποὺ συγκολλήθηκαν στὸ μεταξὺ ἀπὸ τὸν Ἄγγ. Δεληβορριᾶ μὲ δυὸ ἄλλα κομμάτια τοῦ ἴδιου ἀγάλματος στὸ Μουσεῖο τῆς Ἀκρόπολης[33]. Τὰ θραύσματα αὐτά, κατὰ τὶς πληροφορίες τῆς κ. Σ. Καρούζου εἶχε μεταφέρει ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο ὁ Α. Ὀρλάνδος[34]. Ἀπὸ τὸν Πύργο τῆς Νίκης προέρχονται ἴσως καὶ ὁρισμένα ὄστρακα ἀγγείων ποὺ βρίσκονταν, ὅπως θυμᾶμαι, μέσα σὲ δίσκο μὲ τὴν ἔνδειξη «Ἀνασκαφαὶ Ὀρλάνδου», ἀποθηκευμένα στὸν ἴδιο χῶρο τῶν ἀποθηκῶν, ὅπου ἦταν καὶ τὰ θραύσματα **1, 2** καὶ **3** τοῦ Καταλόγου μας. Θεωροῦμε λοιπὸν πολὺ πιθανὸ ὅτι ἀνάμεσα στὰ ἀρχαῖα ποὺ μετέφερε ὁ Ὀρλάνδος ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη βρίσκονταν καὶ τὰ κομμάτια τοῦ πολεμιστῆ μας, ποὺ συγκολλήθηκαν στὸ μεταξύ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναγνωρισθῆ ἡ σημασία τους. Μιὰ ἐπιπλέον ἔνδειξη πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι δίπλα στὸ ἀγαλμάτιο τοῦ πολεμιστῆ καὶ στὰ θραύσματα **2** καὶ **3** βρίσκονταν καὶ τρία θραύσματα ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα τοῦ θωρακείου, ποὺ πρόκειται νὰ δημοσιευθοῦν ἀπὸ τὸν κ. Ν. Γιαλούρη.

Ἡ ἄποψη αὐτὴ φαίνεται ν' ἀναιρῆται πρὸς στιγμὴν ἀπὸ τὴ ρητὴ διαβεβαίωση τοῦ Ὀρλάνδου πού, μιλώντας γιὰ τὰ γλυπτὰ τῶν ἀετωμάτων τοῦ ναοῦ ὀκτὼ χρόνια μετὰ τὶς ἐργασίες του στὸν Πύργο τῆς Νίκης, ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ αὐτὰ δὲ μᾶς σώθηκε τὸ παραμι-

31. P. Lemerle, BCH 63 (1939) 289: À cette occasion on a mis au jour de nouvelles idoles submycéniennes, et des fragments de vases à figures noires. Mais la découverte la plus intéressante est celle de fragments d'une statue féminine assise, de même travail que les reliefs de la balustrade. S'il ne s'agissait d'une statue plus petite que nature, on aurait pu croire qu'on avait là les restes de la statue de culte d' Athéna Nike.

32. O. Walter, AA 55 (1940) 152.

33. A. Delivorrias, Attische Giebelskulpturen und Akrotere des fünften Jahrhunderts (1974), 8 κέ. πίν. 1 - 5. Ἡ προέλευση τῶν θραυσμάτων τοῦ ἀγάλματος ἀπὸ τὸν πύργο τῆς Νίκης (πρβλ. Delivorrias ὅ.π. 13) εἶναι τώρα πιὰ βεβαιωμένη.

34. Πρβλ. Delivorrias ὅ.π. 13.

κρὸ ἴχνος[35]. Ἡ ἐξήγηση ὅμως εἶναι ἁπλή. Ὁ Ὀρλάνδος ἀγνοεῖ τὰ κομμάτια τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, γιατὶ τὰ θραύσματα τοῦ ἀγαλματίου τοῦ πολεμιστῆ ἢ τὸ χαρακτηριστικότερο τουλάχιστον ἀπὸ αὐτά, τὸ ἀριστερὸ σκέλος, δὲν ἦταν δικό του εὕρημα, ἀλλὰ τοῦ προκατόχου του Μπαλάνου καὶ εἶχε βρεθῆ, ὅπως ἀναφέρουν στὶς εἰδήσεις τους οἱ Lemerle καὶ Walter, ἕνα χρόνο πρὶν ὁ Ὀρλάνδος ἀναλάβη τὶς ἐργασίες τῆς ἀναστήλωσης τοῦ ναοῦ.

II. ΤΑ ΘΕΜΑΤΑ

Κανένα ἀπὸ τὰ θραύσματα τῶν γλυπτῶν ποὺ ἀναγνωρίστηκαν δὲν ξέρουμε σὲ ποιό ἀπὸ τὰ δύο ἀετώματα τοῦ ναοῦ ἀνήκει. Ὁπωσδήποτε ὅμως τὰ θραύσματα μᾶς δίνουν στοιχεῖα ποὺ βοηθοῦν στὴν ἀναγνώριση τοῦ θέματος ποὺ εἰκονιζόταν στὸ ἕνα τουλάχιστον ἀέτωμα.

Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη ἰδιαίτερα σημαντικὸ εἶναι τὸ κεφαλάκι τῆς Ἀθηνᾶς Μουσ. Ἀκρ. 4303 (ἀρ. **4**). Τὸ κεφαλάκι αὐτό, ποὺ σώζει ὁλόκληρο σχεδὸν τὸν λαιμό του, παρουσιάζει μιὰ δυνατὴ στροφὴ καὶ μιὰ ἔντονη πρὸς τὰ πάνω κίνηση δείχνοντάς μας ὅτι ἡ θεὰ παριστανόταν πολὺ κινημένη. Τὸ ἀνασηκωμένο κεφάλι ταιριάζει σὲ μιὰ μορφὴ ποὺ ὁρμᾶ πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἄρα ἡ Ἀθηνᾶ εἰκονιζόταν μαχόμενη. Καὶ μιὰ μαχόμενη Ἀθηνᾶ δὲν ἔχει θέση σὲ καμιὰ ἄλλη σύνθεση ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Γιγαντομαχία.

Μὲ μιὰ παράσταση Γιγαντομαχίας θὰ μπορούσαμε νὰ σχετίσουμε καὶ τοὺς ἀνδρικοὺς κορμοὺς τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκρόπολης, ἰδιαίτερα μάλιστα τὸν κορμὸ τοῦ πολεμιστῆ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Στὸν τελευταῖο αὐτὸν πρέπει νὰ δοῦμε πιθανότατα ἕνα Γίγαντα, ποὺ πεσμένος στὰ γόνατα προσπαθεῖ νὰ προφυλαχθῆ ἀνασηκώνοντας τὸ ἀριστερό του χέρι, ὅπου ἴσως κρατοῦσε τὴν ἀσπίδα του ἢ μιὰ δορὰ ζώου, ἀπὸ τὸν ἀντίπαλό του ποὺ ὁρμοῦσε καταπάνω του. Γυμνὸς καὶ μὲ κράνος στὴν κεφαλὴ ἐντάσσεται εἰκονογραφικὰ στὴ σειρὰ τῶν παραστάσεων τῶν Γιγάντων, ὅπως μᾶς τοὺς δίνει ἡ τέχνη τοῦ Παρθενώνα καὶ ἡ ἀγγειογραφία τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 5ου αἰώνα[36].

Ἡ ἐκλογὴ τοῦ θέματος γιὰ τὴ διακόσμηση τοῦ ἀετώματος ἑνὸς ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ μάλιστα ἑνὸς ναοῦ ποὺ βρίσκεται ἐπάνω στὴν Ἀκρόπολη, δὲν εἶναι τυχαία. Ὁ μύθος τῆς Γιγαντομαχίας σχετίζεται, ὅπως εἶναι γνωστό, ἄμεσα μὲ τὴ θεὰ τῆς Ἀκρόπολης, ὅπως μᾶς δείχνουν τὰ εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν (ἀγγεῖα, ἀνάγλυφα κλπ.) καὶ τὰ μεγάλα ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα. Ἡ μάχη τῶν θεῶν μὲ τοὺς Γίγαντες, στὴν ὁποία ἡ Ἀθηνᾶ ἔπαιξε πρωτεύοντα ρόλο, στόλιζε τὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῶν Πεισιστρατιδῶν, τὶς μετόπες τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενώνα καὶ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀσπίδας τοῦ χρυσελεφάντινου ἀγάλματος τῆς Παρθένου. Ἡ παρουσία τοῦ θέματος στὴν πλαστικὴ διακόσμηση τῶν ναῶν τῆς Ἀκρόπολης, καὶ τοῦ ἀρχαϊκοῦ καὶ τοῦ κλασικοῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ στὴ διακόσμηση τοῦ ἀγάλματος τοῦ Φειδία, καθορίζεται ἀπὸ τὴν πολλαπλὴ σχέση τοῦ μύθου μὲ τὰ Παναθήναια, ὅπως μᾶς ἔδειξε διεξοδικὰ ὁ F. Vian[37]. Ἡ μάχη τῶν θεῶν

35. A. K. Orlandos, BCH 71/72 (1947/48), 27 : Les frontons du temple de Niké étaient jadis ornés de statues en ronde bosse, dont aucune n'a été identifiée jusqu'aujourd'hui.

36. F. Vian, La guerre des Géants (1952), 145 κέ.

37. F. Vian ὅ.π. 246 κέ.

μὲ τοὺς Γίγαντες ἦταν, καθὼς ξέρουμε, ἡ καθιερωμένη παράσταση ποὺ στόλιζε τὸν πέπλο ποὺ προσφερόταν στὴ θεὰ κατὰ τὴν ἑορτὴ τῶν Παναθηναίων[38]. Γιὰ τὴ στενὴ σχέση τοῦ μύθου μὲ τὴ θεὰ καὶ τὰ Παναθήναια ἐνδεικτικὴ εἶναι καὶ ἡ παρουσία του ὡς διακοσμητικοῦ θέματος στὶς μετόπες τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς στὸ Ἴλιον[39] καὶ στὴ ζωφόρο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς στὴν Πριήνη[40], ὅπου ὡς γνωστὸν γιορτάζονταν τὰ Παναθήναια, κατ' ἀπομίμηση τῶν Παναθηναίων τῆς Ἀθήνας[41]. Τὸ Πέργαμο εἶχε ἐπίσης τὰ Παναθήναιά του καὶ ὁ μεγάλος βωμός του ἦταν ἀφιερωμένος, σύμφωνα μὲ τὴ γενικὰ δεκτὴ συμπλήρωση τῆς ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς[42], στὸν Δία καὶ τὴν Ἀθηνᾶ Νικηφόρο. Τὸ ἐπίθετο αὐτὸ τῆς Ἀθηνᾶς πρέπει νὰ ὑπογραμμιστῆ ἰδιαίτερα, γιατὶ βοηθεῖ στὴν κατανόηση τοῦ προβλήματος ποὺ συζητοῦμε.

Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαῖο ὅτι καὶ στὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης εἰκονιζόταν ἡ μάχη τῶν θεῶν μὲ τοὺς Γίγαντες. Ἡ Ἀθηνᾶ, θεὰ τῆς Νίκης, εἶναι αὐτὴ ποὺ φέρνει τὴ νίκη στοὺς ἀγωνιζόμενους θεούς, ὅπως ὡραιότατα παρουσιάζεται στὶς μετόπες τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενώνα[43] καὶ στὴν ἀνατολικὴ ζωφόρο τοῦ βωμοῦ τοῦ Περγάμου[44], ὅπου ἡ Νίκη εἰκονίζεται νὰ πετᾶ πίσω ἀπὸ τὴ θεά.

Τὴ θεὰ αὐτή, τὴν *Νίκην Ἀθάναν, τὴν παρασπίζουσαν ἅρμασίν ποτε Ζηνί, γηγενεῖς ἔπι*, ὅπως λέει ὁ Εὐριπίδης (Ἴων 1528 κέ.) καὶ στὴν ὁποία προσφέρεται στὰ κατ' ἔτος τελούμενα Παναθήναια ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα σφάγια, τὴ θεὰ αὐτὴ δὲν τὴν εἶχαν μόνον οἱ Ὀλύμπιοι συμμαχητή τους. Ἡ Ἀθηνᾶ ἦταν καὶ γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 5ου αἰώνα συμπαραστάτης καὶ συμμαχητὴς στοὺς νικηφόρους ἀγῶνες τους ἐναντίον τῶν Περσῶν. Οἱ ἀγῶνες αὐτοί, ποὺ στὴ ζωφόρο τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης βρῆκαν τὴ μοναδικὴ παράστασή τους[45], νοοῦνται ὡς συνέχεια τοῦ νικηφόρου ἀγώνα τῆς θεᾶς. Ἡ συσχέτιση, ποὺ δηλώνεται σαφέστατα μὲ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ μυθικοῦ ἀγώνα τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς ἀγῶνες τῆς πόλης της στὸν πλαστικὸ διάκοσμο τοῦ ναοῦ της, ἀσφαλῶς γίνεται συνειδητὰ καὶ προγραμματισμένα, ὅπως θὰ δοθῆ ἡ εὐκαιρία νὰ τονίσουμε καὶ παρακάτω.

Σὲ ποιό ἀπὸ τὰ δύο ἀετώματα τοῦ ναοῦ, στὸ ἀνατολικὸ ἢ στὸ δυτικό, εἰκονιζόταν ἡ μάχη τῶν θεῶν ἐναντίον τῶν Γιγάντων ; Ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις ποὺ θὰ ἀναφέρουμε, πιστεύ-

38. F. Vian ὅ.π. 251 κέ. F. Willemsen, Frühe griechische Kultbilder (1939), 2 κέ. H. Walter, AM 69/70 (1954/55) 103 κέ.

39. F. Vian, Répertoire des Gigantomachies figurées dans l'art grec et romain (1951), 19 ἀριθ. 36. F. Goethert - H. Schleif, Der Athenatempel von Ilion (1962), 23 κέ. 31. Lippold, Griech. Plastik (1950), 307 σημ. 5. B. Mills Holden, The Metopes of the Temple of Athena at Ilion (1964), 19 κέ. Γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ναοῦ καὶ τῶν μετοπῶν βλ. τελευταῖα H. Jucker, AA 1969, 248 κέ. Hoepfner, AM 84 (1969) 165 κέ. V. Süssenbach, Der Frühhellenismus im griechischen Kampf-Relief (1971), 38 κέ.

40. F. Vian, Répertoire (1951), 23 ἀριθ. 40. Lippold, Griech. Plastik (1950), 373 σημ. 3.

41. Γιὰ τὰ Παναθήναια στὸ Ἴλιον βλ. Ziehen, RE. XVIII. 3 (1949), 489 κέ., γιὰ τὰ Παναθήναια τῆς Πριήνης ὅ.π. 493.

42. Πρβλ. H. Kähler, Der grosse Fries von Pergamon (1949), 127.

43. Μετόπη IV τῆς ἀνατ. πλευρᾶς : C. Praschniker, Parthenonstudien (1928), 155 κέ. καὶ κυρίως 195 κέ. F. Brommer, Die Metopen des Parthenon (1967), 26, 200 κέ. πίν. 48 - 49.

44. Πρβλ. Kähler ὅ.π. 118 : Wie im Gigantenkampf auf den Ostmetopen des Parthenon, ist auch in der pergamenischen Gigantomachie Nike nicht Zeus, sondern Athena zugesellt.

45. Βλ. τελευταῖα T. Hölscher, Griechische Historienbilder des 5. und 4. Jhs v. Chr. (1973), 91 κέ., ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία.

ουμε ὅτι ἡ Γιγαντομαχία στόλιζε πιθανότατα τὸ ἀνατολικὸ ἀέτωμα. Σ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ τουλάχιστον εἰκονίζεται ὁ μύθος στοὺς ναοὺς τοῦ 5ου αἰώνα καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4ου, ποὺ συμπεριλαμβάνουν καὶ τὴ Γιγαντομαχία στὸν κύκλο τῶν θεμάτων τοῦ πλαστικοῦ τους διακόσμου[46], ὅπως π.χ. συμβαίνει στὴ ζωφόρο τοῦ προνάου τοῦ ναοῦ τοῦ Ποσειδώνα στὸ Σούνιο[47], στὶς μετόπες τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργους[48], στὶς μετόπες τοῦ Παρθενώνα[49] καί, τέλος, ἴσως στὸ ἀνατολικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ ποὺ ἀνασκάπτεται στὸ Μάζι τῆς Ἠλείας[50].

Ἡ ἄποψη πὼς ἡ Γιγαντομαχία πρέπει νὰ τοποθετηθῆ στὸ ἀνατολικὸ ἀέτωμα, στὴν κύρια δηλ. πλευρὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, ἐνισχύεται περισσότερο ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν ἴδια πλευρὰ τῆς ζωφόρου εἰκονίζεται ἐπίσης μιὰ θεϊκὴ σύναξη. Κέντρο τῆς παράστασης, ποὺ τὸ θέμα της παραμένει ἀνερμήνευτο ὡς σήμερα[51] εἶναι ἡ Ἀθηνᾶ ποὺ στέκεται πλάι στὸν πατέρα της. Μὲ τὴν τοποθέτηση τῆς Γιγαντομαχίας στὸ ἀνατολικὸ ἀέτωμα, πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν παράσταση τῆς ἀνατολικῆς ζωφόρου, ὁλόκληρη ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ναοῦ ἀποκτᾶ ἑνότητα θεματολογικὴ μὲ δυὸ παραστάσεις παρμένες ἀπὸ τὸν μύθο τῶν θεῶν. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρωταγωνιστὴς τοῦ μύθου εἶναι ἡ Ἀθηνᾶ πού, ὅπως στὴ ζωφόρο, ἔτσι καὶ στὸ ἀέτωμα θὰ πρέπει νὰ εἰκονιζόταν στὸ κεντρικὸ τμῆμα νὰ μάχεται στὸ πλευρὸ τοῦ πατέρα της. Ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ ἀετώματος ἦταν ἀσφαλῶς μιὰ Ἀθηνᾶ Νίκη. Μιὰ Ἀθηνᾶ Νίκη εἶναι, πιστεύω, καὶ ἡ Ἀθηνᾶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ζωφόρου.

Ἀναρωτιέται κανείς, ἂν ὕστερα ἀπὸ ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω, θὰ μπορούσαμε νὰ προχωρήσουμε σὲ μιὰν ἐντελῶς γενική, σχηματικὴ ἀναπαράσταση τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος. Τὰ εἰκονογραφικὰ παράλληλα ποὺ ὑπάρχουν[52] θὰ βοηθοῦσαν βέβαια σὲ

46. Πρβλ. F. Vian, Répertoire (1951), 17 κέ.

47. F. Vian ὅ.π. 17 ἀριθ. 30. Lippold, Griech. Plastik (1950), 158 σημ. 12. A. Delivorrias, AM 84 (1969) 141 κέ.

48. F. Vian ὅ.π. 18 ἀριθ. 33. F. Eichler, ÖJh 19/20 (1919) 92 κέ. Lippold, Griech. Plastik (1950), 201 κέ.

49. F. Brommer, Die Metopen des Parthenon (1967), 22 κέ., 198 κέ.

50. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Ε. Μαστροκώστα ποὺ μοῦ τὸ ὑπενθύμισε. Γιὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ ναοῦ βλ. Ch. Picard, RA 1940 I, 102 κέ. O. Walter, AA 55 (1940) 235 κέ. P. Amandry, BCH 64/65 (1940/41) 245 κέ. E. Lapalus, Le fronton sculpté en Grèce (1947), 214. Ch. Picard, Manuel III. 1 (1948), 32 σημ. 1, 395. B. Schlörb, Timotheos (1965), 56 κέ. Ὁ Vian, La Guerre des Géants (1952), 165 πιστεύει ὅτι μερικὰ ἀπὸ τὰ κεφάλια ταιριάζουν περισσότερο σὲ Κενταύρους : Leur nez camus, leurs cheveux courts, qui laissent le front chauve, conviennent mieux à des Centaures. Πρβλ. τοῦ ἴδιου, Répertoire des Gigantomachies (1951), 116 ἀριθ. 6. Πρβλ. τελευταῖα A. Delivorrias, Attische Giebelskulpturen und Akrotere des fünften Jahrhunderts (1974), 193.

Ὁ Vian, Répertoire 19 ἀριθ. 34, ἀναφέρεται ἐρωτηματικὰ καὶ στὸ ἀέτωμα τοῦ Ὀλυμπιείου τοῦ Ἀκράγαντα. Τὰ πενιχρὰ λείψανά του ὡστόσο εἶναι insignifiants. Πρβλ. E. Lapalus, Le fronton sculpté en Grèce (1947), 151, 195, 429. G. Lippold, Griechische Plastik (1950), 178 σημ. 8. A. Delivorrias, ὅ.π. 108 σημ. 473, 184.

51. Τελευταῖα ὁ W. Fuchs, Die Skulptur der Griechen (1969), 442 ἀνακοίνωσε μιὰν ἑρμηνεία τοῦ B. Schweitzer, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία σ' αὐτὴ τὴν πλευρὰ εἰκονίζεται ἡ ὑποδοχὴ τοῦ Θησέα στὸν Ὄλυμπο. Τὴν ἑρμηνεία δέχεται, ὅπως φαίνεται, ὁ A. Delivorrias ὅ.π. 77 κέ. 186, ὅπου καὶ ἄλλη σχετικὴ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἑρμηνείας τῆς Α. πλευρᾶς βλ. ἐπίσης E. Gummey Pemberton, AJA 76 (1972) 309 κέ.

52. Οἱ παραστάσεις Γιγαντομαχίας εἶναι συγκεντρωμένες ἀπὸ τὸν F. Vian, Répertoire des Gigantomachies figurées dans l'art grec et romain (1951). Πρβλ. F. Vian, EAA. III, 888 κέ. λ. *Giganti*.

μιὰ τέτοια προσπάθεια, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ λιγοστὰ θραύσματα τοῦ Καταλόγου μας ἐλάχιστα μόνον, δύο ἢ τὸ πολὺ τρία, θὰ μποροῦσαν νὰ σχετιστοῦν μὲ τὸ θέμα. Μιὰ ἰδέα πάντως μπορεῖ νὰ μᾶς δώση ἡ ἀγγειογραφία τοῦ τελευταίου τετάρτου τοῦ 5ου αἰώνα. Συγκεκριμένα ἀναφέρουμε ἐδῶ τὴν Γιγαντομαχία ποὺ στολίζει τὴν κύλικα τοῦ Ἀριστοφάνη στὸ Βερολίνο[53] (Πίν. 24). Ἡ σύνθεση ἀναλύεται ἀπὸ τὸν ζωγράφο σὲ συντάγματα ἀντιμαχομένων ποὺ εἰκονίζονται παρατακτικὰ τὸ ἕνα δίπλα στὸ ἄλλο. Παρατηρώντας τα διαισθάνεται κανεὶς τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ μνημειακὰ σύνολα. Ἡ χρονολογία τοῦ ἔργου γύρω στὰ 410 π.Χ., τὸ στὺλ καὶ κυρίως ἡ σαφέστατη πλαστικὴ ἀντίληψη ποὺ χαρακτηρίζει τὸ σχέδιο τοῦ Ἀριστοφάνη μᾶς ἐπιτρέπουν, νομίζουμε, νὰ ἀποσυσχετίσουμε τὴ Γιγαντομαχία του ἀπὸ παλαιότερα πρότυπα καὶ νὰ τὴν ἐξαρτήσουμε ἀπὸ τὴν παράσταση τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης[54]. Τὰ συντάγματα τοῦ Δία καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, ποὺ πολεμοῦν δίπλα - δίπλα ἐναντίον δύο γυμνῶν Γιγάντων, ὁπλισμένων μὲ ἀσπίδες καὶ κράνη, μᾶς δίνουν ἴσως μιὰν ἰδέα ἀπὸ τὸ μεσαῖο τμῆμα τοῦ ἀετώματος.

Γιὰ τὸ θέμα ποὺ εἰκονιζόταν στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τὰ θραύσματα ποὺ συγκεντρώσαμε δὲν μᾶς δίνουν καμιὰ ἔνδειξη. Ἀναγκαστικὰ λοιπὸν τὸ πρόβλημα θὰ μείνη, πρὸς τὸ παρὸν τουλάχιστον, ἄλυτο. Πρὶν ὅμως κλείσουμε αὐτὴ τὴν ἔρευνα, ποὺ δὲν ἔχει ἄλλες ἀξιώσεις ἀπὸ τὸ νὰ ἀνοίξη τὸ δρόμο γιὰ ταυτίσεις νέων θραυσμάτων καὶ γιὰ μιὰ συστηματικότερη μελέτη τῶν προβλημάτων τῶν ἀετωμάτων, κρίνουμε σκόπιμο νὰ ἐκθέσουμε σύντομα ὁρισμένες σκέψεις μας σχετικὰ μὲ τὸ ἀναζητούμενο θέμα τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος.

Εἶναι βέβαιο ὅτι καὶ στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ θὰ πρέπει νὰ εἴχαμε μιὰ μυθολογικὴ παράσταση. Ἕνα θέμα ποὺ ταιριάζει στὸ ναὸ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ ποὺ συμπληρώνει τὸν κύκλο τῶν μαχῶν τῆς ζωφόρου καὶ τῆς Γιγαντομαχίας τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἡ μάχη τῶν Ἀθηναίων μὲ τὶς Ἀμαζόνες.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ μᾶς ὁδηγοῦν οἱ σχετικοὶ μὲ τὴν περιοχὴ μύθοι, ἀπὸ τοὺς ὁποίους σπουδαιότερος εἶναι ὁ μύθος τῶν Ἀμαζόνων. Ὁ χῶρος ποὺ ἁπλώνεται κάτω ἀπὸ τὸν Πύργο τῆς Νίκης, ἀνάμεσα στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ βράχου τῆς Ἀκρόπολης καὶ στὸ λόφο τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἦταν γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τὸ πεδίο, ὅπου οἱ μυθικοί τους πρόγονοι μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Θησέα ἀντιμετώπισαν τοὺς ἐπιδρομεῖς. Οἱ Ἀμαζόνες, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, εἶχαν στρατοπεδεύσει σ' αὐτὴ τὴν περιοχὴ καὶ πάνω στὸν Ἄρειο Πάγο, *Ἀμαζόνων ἕδραν*, κατὰ τὸν ποιητή, *πόλιν νεόπτολιν ὑψίπυργον ἀντεπύργωσαν πόλει* (Αἰσχύλος, Εὐμενίδες 685). Μὲ τὸ ρῆμα *ἀντεπύργωσαν* παραλληλίζονται οἱ ὀχυρώσεις τῆς πόλης τῶν Ἀμαζόνων πρὸς τὴν ὀχύρωση τῆς *πόλεως*, δηλ. τῆς Ἀκρόπολης καὶ τὸν πύργο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Μιὰ Ἀμαζονομαχία λοιπὸν στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ ποὺ στεφανώνει τὸν πύργο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς στὴν εἴσοδο τῆς Ἀκρόπολης θὰ ἦταν ταιριαστὴ καὶ δικαιολογημένη.

53. Berlin 2531 : Beazley, ARV² 1318 ἀριθ. 1, 1690 καὶ Paralipomena 478. Πρβλ. τελευταῖα W. Real, Studien zur Entwicklung der Vasenmalerei im ausgehenden 5. Jh. v. Chr. (1973) 72 κέ. Ὁ Πίν. 24 εἶναι ἀνατύπωση ἀπὸ τὸν πίνακα Furtwängler - Reichhold, Griech. Vasenmalerei, 127.

54. Τὴν ξεχωριστὴ θέση ποὺ κατέχει ἡ Γιγαντομαχία τοῦ Ἀριστοφάνη σὲ σχέση μὲ τὴ σειρὰ τῶν ἀγγειογραφιῶν ποὺ χρησιμεύουν ὡς πηγὲς γιὰ τὴν ἀναπαράσταση τῆς Γιγαντομαχίας τῆς ἀσπίδας τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τονίζει χαρακτηριστικὰ ὁ F. Vian, La guerre des Géants (1952), 153.

Ἡ Ἀμαζονομαχία, τὸ *Ἀθηναίων πρῶτον ἀνδραγάθημα ἐς οὐχ ὁμοφύλους*, ὅπως λέει ἐπιγραμματικὰ ὁ Παυσανίας V.11,7, εἶναι ἡ μεγάλη μυθικὴ μάχη ποὺ συνειδητὰ παραβάλλεται μὲ τοὺς νικηφόρους ἀγῶνες τῆς πόλης ἐναντίον τῶν Περσῶν[55]. Στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης ἡ Ἀμαζονομαχία θὰ ἀποτελοῦσε χτυπητὴ ἀντιπαραβολὴ στὶς σκηνὲς τῶν μαχῶν πρὸς *ὁμοφύλους* καὶ πρὸς *οὐχ ὁμοφύλους* ποὺ εἰκονίζονται στὶς τρεῖς ἀπὸ τὶς τέσσερεις πλευρὲς τῆς ζωφόρου[56] καὶ ποὺ ἦταν γιὰ τοὺς Ἀθηναίους τοῦ 5ου αἰώνα ἡ ἱστορικὴ ἐπανάληψη τῶν ἀνδραγαθημάτων τῶν ἡρώων καὶ τῶν μυθικῶν τους προγόνων. Γιὰ ἐνίσχυση τῶν παραπάνω συλλογισμῶν θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε, τέλος, καὶ τὶς παραδόσεις ποὺ σχετίζουν τὸν ἥρωα τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀμαζονομαχίας, τὸν Θησέα, μὲ τὸν Πύργο τῆς Νίκης, ἀπ' ὅπου ὡς γνωστὸν ἔπεσε ὁ πατέρας του σὰν ἀντίκρυσε μακριὰ στὴ θάλασσα τὸ πλοῖο τοῦ γιοῦ του νὰ ἐπιστρέφη μὲ μαῦρα πανιά[57].

Μιὰ παράσταση Ἀμαζονομαχίας λοιπὸν στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ ποὺ στεφανώνει τὸν Πύργο τῆς Ἀκρόπολης θὰ ἦταν καὶ δεσμευτικὴ ὡς ἕνα σημεῖο γιὰ τὸν καλλιτέχνη τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης. Τὸ ἴδιο δεσμευτικὴ ὑπῆρξε καὶ γιὰ τὸν καλλιτέχνη τοῦ Παρθενώνα ποὺ τὴν τοποθέτησε στὶς μετόπες τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ναοῦ, τῆς πλευρᾶς δηλ. ποὺ βλέπει τὸν Ἄρειο Πάγο[58]. Ἡ ἀντιστοιχία τῶν δύο θεμάτων, τῆς Γιγαντομαχίας καὶ τῆς Ἀμαζονομαχίας, στὶς μετόπες τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ Παρθενώνα δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ἐπαναλαμβανόταν ἀναγκαστικὰ καὶ στὰ ἀετώματα τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης. Εἶναι ὡστόσο ἐνδεικτικὴ ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις:

Πρῶτα - πρῶτα τονίζει καὶ ἐξηγεῖ τὴ σημασία τοῦ μύθου τῆς Ἀμαζονομαχίας δείχνοντας σαφέστατα τὴ συνειδητὴ ἀντιπαραβολή του στὸ μύθο τῆς μάχης τῶν θεῶν μὲ τοὺς Γίγαντες. Ὁ μύθος τῶν θεῶν σχετίζεται ἔτσι μὲ τὸν ἀγώνα τῶν ἡρώων, ποὺ μὲ τὴ σειρά του παραβάλλεται μὲ τοὺς ἱστορικοὺς ἀγῶνες τῆς πόλης. Μιὰ τέτοια ἀντιπαραβολὴ εἴχαμε καὶ στὴν Ποικίλη Στοὰ μὲ τοὺς πίνακες τῆς Ἀμαζονομαχίας καὶ τῆς μάχης τοῦ Μαραθώνα[59]. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ 5ου αἰώνα ἔβλεπαν στὴν παράσταση τῆς Ἀμαζονομαχίας τὴ μυθικὴ προαπεικόνιση τῶν νικηφόρων περσικῶν πολέμων[60]. Μιὰ παρόμοια συσχέτιση καὶ ἀντιπαραβολὴ τῶν μυθικῶν ἀνδραγαθημάτων τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Θησέα πρὸς τοὺς ἀγῶνες τῶν Ἀθηναίων τοῦ 5ου αἰώνα μποροῦμε νὰ δεχτοῦμε, μὲ βάση τὰ δεδομένα ποὺ ἀναφέραμε, καὶ γιὰ τὸν πλαστικὸ διάκοσμο τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης.

Τοποθετώντας τὴν Ἀμαζονομαχία στὸ δυτικὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ κερδίζουμε, ὅπως εἴπαμε, μιὰν ἀντιστοιχία τῶν δύο θεμάτων, τῆς Γιγαντομαχίας καὶ Ἀμαζονομαχίας,

55. T. Hölscher, Griechische Historienbilder des 5. und 4. Jhs v. Chr (1973), 72. A.G. Ward, The Quest of Theseus (1970), 42 (R. Edwards).

56. Γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῶν μαχῶν τῆς ζωφόρου βλ. τελευταῖα W. Gauer, Weihgeschenke aus den Perserkriegen (1968), 17. E. Harrison, AJA 76 (1972), 353 κέ. T.Hölscher ὅ.π. 91 κέ. E. Gummey Pemberton, AJA 76 1972 304 κέ.

57. Παυσανίας I 22.5. Βλ. σχετικὰ L. Beschi, ASAtene 45/46 (1967/68) 526 κέ.

58. Στὶς μετόπες τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἰκονίζεται, κατὰ τὴ γνώμη τῶν περισσοτέρων ἐρευνητῶν, Ἀμαζονομαχία. Γιὰ τὸ πρόβλημα βλ. γενικὰ F. Brommer, Die Metopen des Parthenon (1967), 191 κέ.

59. T. Hölscher ὅ.π. 72 κέ.

60. M. Strocka, Piräusreliefs und Parthenosschild (1967), 133 καὶ σημ. 248-249. T. Hölscher ὅ.π. 71 κέ. W. Gauer ὅ.π. 18 κέ.

ποὺ ἐπαναλαμβάνεται καὶ στὸν Παρθενώνα. Ἡ ἐπανάληψη αὐτή, ἂν μποροῦσε νὰ ἐπιβεβαιωθῆ, θὰ ἦταν πολὺ χαρακτηριστικὴ γιὰ τὸν μεγάλο μεταφειδιακὸ καλλιτέχνη ποὺ συνέλαβε τὴν πλαστικὴ διακόσμηση τοῦ ναοῦ τῆς Νίκης στὸ σύνολό της.[61] Πρέπει πάντως νὰ ἐπαναλάβουμε ἀκόμα μιὰ φορὰ ὅτι ἡ παρουσία τοῦ θέματος στὸ ἀέτωμα τοῦ ναοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῆ. Ἐλπίζω, ὡστόσο, ὅτι τὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσιάστηκαν παραπάνω τὴν κάνουν ὄχι μόνον ἀρκετὰ πιθανή, ἀλλὰ ὡς ἕνα σημεῖο καὶ ἐπιβεβλημένη : ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, τοποθετημένος στὴν εἴσοδο τοῦ πιὸ ἱεροῦ χώρου τῆς Ἀθήνας εἶναι, ὡς γνωστόν, τὸ μνημεῖο ὅπου μύθος καὶ ἱστορία παρουσιάζονται ἀλληλένδετα καὶ σὲ εἰκονογραφικὰ πλαίσια ποὺ καθορίζονται ἀπὸ ἕνα σαφῶς « πολιτικὸ » πρόγραμμα. Στὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, πίσω ἀπὸ τὸ ὁποῖο στέκει ἡ π ό λ ι ς, ἡ Ἀμαζονομαχία, τὸ πρῶτο ἀνδραγάθημα τῶν Ἀθηναίων, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε ἀσφαλῶς τὴ θέση της.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΕΣΠΙΝΗΣ

61. Γιὰ τὸ εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα τοῦ Παρθενώνα βλ. τελευταῖα W. Gauer ὅ.π. 19 σημ. 51.

ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΗΛΕΙΑΣ

(Εἰκ. 1-9· Πίν. 25-38)

Στὴ μνήμη τοῦ Σ. Χαριτωνίδη

Ἡ Ἠλεία, ἡ *δῖα* καὶ *εὐρύχορος*, μὲ τὰ μεγάλα ποτάμια, τὶς πλατιὲς πεδιάδες καὶ τοὺς κατάφυτους χαμηλοὺς λόφους, κατοικήθηκε πυκνὰ ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια. Ἡ θέση της, στὶς ΒΔ. ἀκτὲς τῆς Πελοποννήσου, εὐνοοῦσε τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὶς χῶρες, ποὺ ἑνώνουν οἱ θαλάσσιοι δρόμοι· ἔτσι, ἐνῶ βρισκόταν στὴν περιφέρεια τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου, ἦταν ἀνοιχτὴ στὸν ἔξω κόσμο. Ὁπωσδήποτε ὅμως στὴν ΥΕ περίοδο ἡ Ἠλεία δὲν ὑπῆρξε κέντρο, καὶ τοῦτο, πέρα ἀπὸ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, ποὺ εἶναι πάντοτε ρευστά, τὸ μαρτυρεῖ καὶ ἡ παράδοση: ὁ τόπος δὲν ἔχει στοὺς μύθους τὴν ἀκτινοβολία τῆς Ἀργολίδας ἢ τῆς Μεσσηνίας· ἡ Ἦλις καὶ ἡ Πίσα δὲν ἦταν ἀνακτορικὲς ἐγκαταστάσεις, τουλάχιστον μὲ τὴ μορφὴ ποὺ ἔχουν οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτὲς σ' ἐκεῖνες τὶς περιοχές. Ὁ ἀγροτικὸς χαρακτήρας τῆς Ἤλιδας φαίνεται καθαρὰ στὴν ἀφήγηση τοῦ Παυσανία[1], καὶ ὅσο γιὰ τὴν Πίσα[2] ἡ ἔρευνα βρίσκεται ἀκόμα στὸ στάδιο τῆς ἐπισήμανσης τοῦ συνοικισμοῦ, ποὺ μόνον ὅταν ἐρευνηθῆ οὐσιαστικά, θὰ καθοριστῆ καὶ ἡ σημασία του.

Ἡ φυσικὴ διαμόρφωση τῆς Ἠλείας εὐνόησε τὴν ἀνάπτυξη ἀγροτικῶν συνοικισμῶν. Οἱ ἀνασκαφὲς τάφων ἢ νεκροταφείων, τὰ τυχαῖα εὑρήματα καὶ ἡ ἐπιφανειακὴ ἔρευνα δείχνουν, ὅτι στὴν ΥΕ ΙΙΙ ἐποχὴ ἦταν διασκορπισμένοι συνοικισμοὶ σ' ὁλόκληρη σχεδὸν τὴν ἔκταση τῆς χώρας, ἀπὸ τὸν Πηνειὸ ὡς τὸν Ἀλφειὸ καὶ τὴν Τριφυλία, καὶ ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τοῦ Ἰονίου, ὡς τοὺς πρώτους ὀρεινοὺς ὄγκους τῆς Ἀρκαδίας[3]. Μιὰ μεγαλύτερη συγκέντρωση παρατηρεῖται κατὰ μῆκος τοῦ Ἀλφειοῦ καὶ κυρίως στὴ συμβολή του μὲ τὸν Κλαδέο, καθὼς ἐπίσης καὶ στὴν εὔφορη γῆ τῆς Κοίλης Ἤλιδας, ποὺ τὴ διαρρέει ὁ Πηνειός (βλ. τὸ χάρτη τῶν θέσεων στὴν Εἰκ. 1).

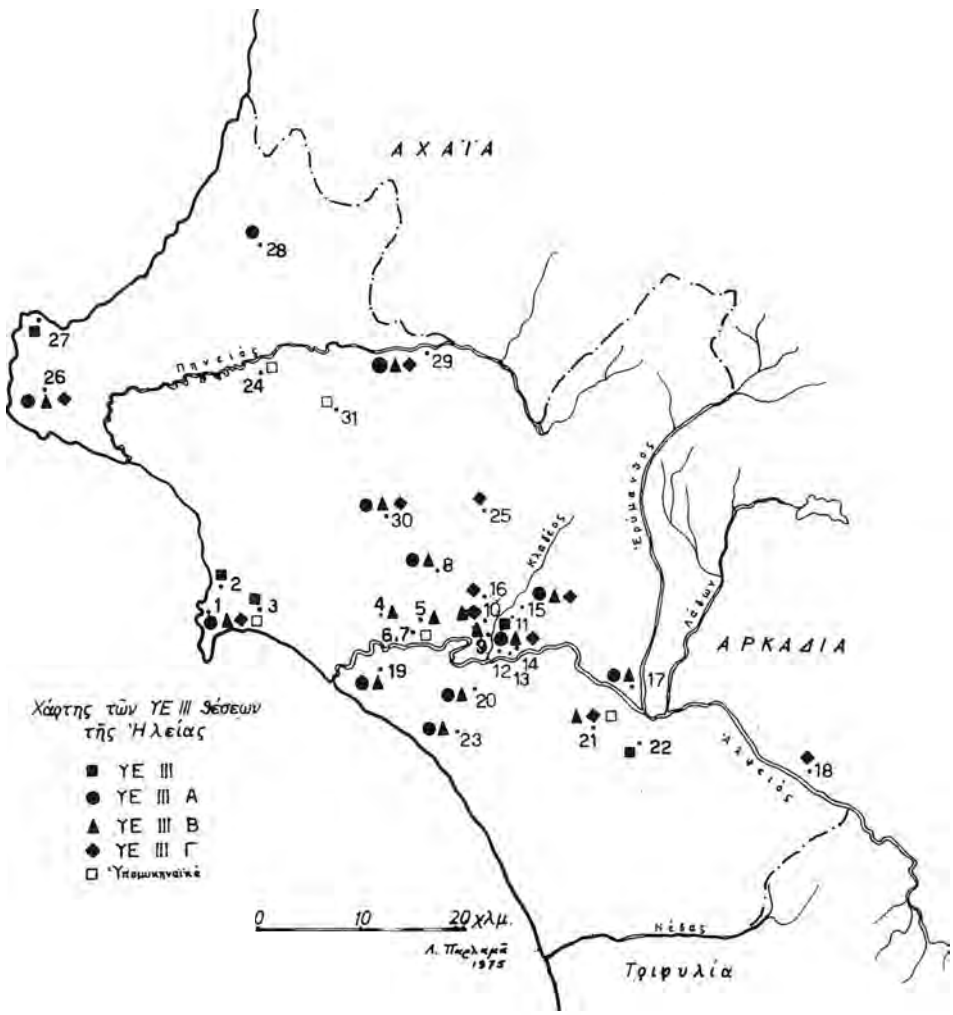
Ἡ μελέτη αὐτὴ ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάση τὴν ΥΕ ΙΙΙ κεραμεική, ποὺ ἤρθε στὸ φῶς

1. Παυσ., V, I.

2. ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 193.

3. Βλ. σχετικά: (α) ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 126, ΑΔ 17 (1961/62): Χρονικά, σ. 105, 107, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 103, ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 177, ΑΔ 20 (1965): Μελέται, σ. 6-40, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 209, ΑΔ 21 (1966): Χρονικά, σ. 170-172. ΑΔ 22 (1967): Χρονικά, σ. 209, 211, ΑΔ 24 (1969): Χρονικά, σ. 149, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, σ. 189-193, 194. (β) J. Sperling, Exploration in Elis, 1939, AJA 46 (1942), σ. 77-89. (γ) W. McDonald - R. H. Simpson, Prehistoric Habitation in SW Peloponnese, AJA 65 (1961), σ. 221-260, Further Exploration in SW Peloponnese, AJA 68 (1964), σ. 229-245, Further Exploration in SW Peloponnese, AJA 73 (1969), σ. 123-177. (δ) R. H. Simpson, A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites (Univ. of London, Bull. Suppl., No 16, 1965). (ε) P. Ålin, Das Ende der Mykenischen Fundstätten auf dem griechischen Festland, Lund 1962.

ἀπὸ διάφορες θέσεις τῆς Ἠλείας μέσα στὴν τελευταία τριετία[4] καί, παράλληλα, νὰ ἐπιχειρήση τὴν ἐπισήμανση χαρακτηριστικῶν στοιχείων τῆς ΥΕ ΙΙΙ Γ κεραμεικῆς εἰδικότερα, καθὼς καὶ τὴ διατύπωση ὁρισμένων ἀπόψεων σχετικὰ μὲ τὴν περίοδο αὐτή. Τὰ ἀγγεῖα ποὺ ἐξετάζονται ἐδῶ, καὶ ποὺ ἀποτελοῦν ἕνα περιορισμένο σὲ ἀριθμὸ σύνολο,

Εἰκ. 1. Θέσεις τῆς Ἠλείας στὴν ΥΕ ΙΙ ἐποχή.

προέρχονται ἀπὸ ἀνασκαφὲς θαλαμωτῶν τάφων στὴν Ἀρχαία Ὀλυμπία, τὸ Ἀγραπιδοχώρι καὶ τὰ Ἄσπρα Σπίτια, λακκοειδῶν τάφων στὴν Καυκανιά, καὶ ἀπὸ κατεστραμμένους τάφους ἢ τυχαῖα εὑρήματα ἀπὸ τὸ Γούμερο, τὸ Χειμαδιὸ καὶ τὴν Κεραμιδιά.

4. Θερμὲς εὐχαριστίες ὀφείλω στὴν Ἔφορο τῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Θ. Καράγιωργα - Σταθακοπούλου, ἡ ὁποία στὸ διάστημα τῆς συνεργασίας μας στὴν Ὀλυμπία μοῦ ἔδωσε τὴν εὐκαιρία καὶ τὴ δυνατότητα ν' ἀσχοληθῶ μὲ τὸ δημοσιευόμενο ὑλικὸ καὶ μὲ βοήθησε πολύπλευρα σὲ κάθε φάση τῆς ἐργασίας αὐτῆς. Οἱ ἀνασκαφὲς ἔγιναν μὲ τὸ εἰδικευμένο συνεργεῖο τῆς Ἐφορείας, ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν οἱ τεχνίτες

Ἀλλά, ἀκόμη καὶ τὸ περιορισμένο αὐτὸ ὑλικό, νομίζομε, ὅτι μπορεῖ νὰ συμβάλη στὴν ἀνίχνευση τῆς μορφῆς τῆς ΥΕ ΙΙΙ Ἠλείας καὶ στὴ μελέτη τῶν προβλημάτων τῆς ΙΙΙ Γ φάσης. Ἡ ὁριστικὴ δημοσίευση ὅμως τῶν εὑρημάτων τῶν νεκροταφείων τοῦ Νέου Μουσείου[5], τοῦ Κλαδέου[6], τοῦ Πλατάνου[7], καὶ τῶν τάφων στὰ Λακοφώλια[8], εἶναι ἐκείνη ποὺ θὰ δώση τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς μορφολογικῆς ἐξέλιξης τῆς μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς τῆς Ἠλείας.

Ἡ παρουσίαση τοῦ ὑλικοῦ θὰ γίνη μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρά.

1. Ὀλυμπία-Νέο Μουσεῖο: α. Θαλαμωτὸς τάφος Ζούνη. β. Θαλαμωτὸς τάφος Καλόσακα 1.
2. Ἄσπρα Σπίτια: Θαλαμωτὸς τάφος.
3. Καυκανιά, θέση «Κιούπια»: Ὀκτὼ λακκοειδεῖς τάφοι.
4. Χειμαδιό: Τυχαῖα εὑρήματα ἀπὸ κατεστραμμένο θαλαμωτὸ τάφο.
5. Γούμερο: Τυχαῖα εὑρήματα.
6. Κεραμιδιά: Κιβωτιόσχημος τάφος κατεστραμμένος.

1α. Θαλαμωτὸς Τάφος Ζούνη (Εἰκ. 2)

Σὲ ἀπόσταση 50 μόλις μέτρων νότια ἀπὸ τὸ κτήριο τῶν Ἀποθηκῶν τοῦ Νέου Μουσείου Ὀλυμπίας, στὴ βόρεια πλαγιὰ τοῦ χαμηλοῦ λόφου, ὅπου ἡ πρώην ἰδιοκτησία Ζούνη, βρέθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1971 ἕνας ἀκόμη θαλαμωτὸς τάφος τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς περιοχῆς[9]. Ὁ τάφος εἶναι λαξευμένος στὸ μαλακὸ βράχο μὲ κατεύθυνση Β - Ν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ κατηφορικὸ δρόμο, στόμιο καὶ θάλαμο σὲ ἀκανόνιστα κυκλικὸ σχῆμα μὲ θολωτή, ἀρχικά, ὀροφή.

Τὸ μῆκος τοῦ δρόμου εἶναι 4.35 μ.· Ἀρχίζει σὲ βάθος 0.63 μ. (μὲ ἀφετηρία μέτρησης τὴν κορυφὴ τῆς εἰσόδου τοῦ στομίου) καὶ φτάνει στὸ βάθος τῶν 1.30 μ. μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο. Τὸ πλάτος του, ἀπὸ τὸ 1 μ. στὴν ἀρχή του, ἀνοίγει ἐλαφρὰ ὡς τὸ 1.10 μ. καὶ παράλληλα τὰ τοιχώματά του συγκλίνουν ἐπίσης ἐλαφρά. Χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ δρόμου ἀποτελοῦν τὰ ὑπολείμματα ἑνὸς τοιχαρίου, σὲ ἀπόσταση 3 μ. ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ στομίου, ποὺ θυμίζουν τὴν περίπτωση τοῦ β΄ τάφου στὸ Πρίφτιανι[10]. Οἱ

Δ. Λιάγκουρας, Β. Ἀθανασόπουλος, Π. Παναγόπουλος, Π. Παπαπέτρου, Β. Μάσσιας, Π. Μπορμπόκας καὶ Σ. Χριστόπουλος, μὲ τὴ βοήθεια καὶ τοῦ φύλακα Γ. Τζαβάρα. Ἐργάστηκαν ὅλοι μὲ ξεχωριστὸ ζῆλο καὶ στὶς ἀνασκαφὲς καὶ στὸ ἐργαστήριο καὶ τοὺς εὐχαριστῶ γι' αὐτό. Ἐπίσης, εὐχαριστῶ τὴν ἐπιστημονικὴ βοηθὸ κ. Π. Γκίκα - Παλληκαροπούλου γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ βοήθειά της.

5. ΑΔ 17 (1961 / 62): Χρονικά, σ. 105, ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, σ. 209. Ἐπίσης BCH 83, σ. 655, BCH 84, σ. 720, BCH 85, σ. 722 καὶ BCH 86, σ. 743.

6. ΑΔ 16 (1960): Χρονικά, σ. 126, ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, σ. 103 καὶ ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 177. Ἐπίσης BCH 85, σ. 722.

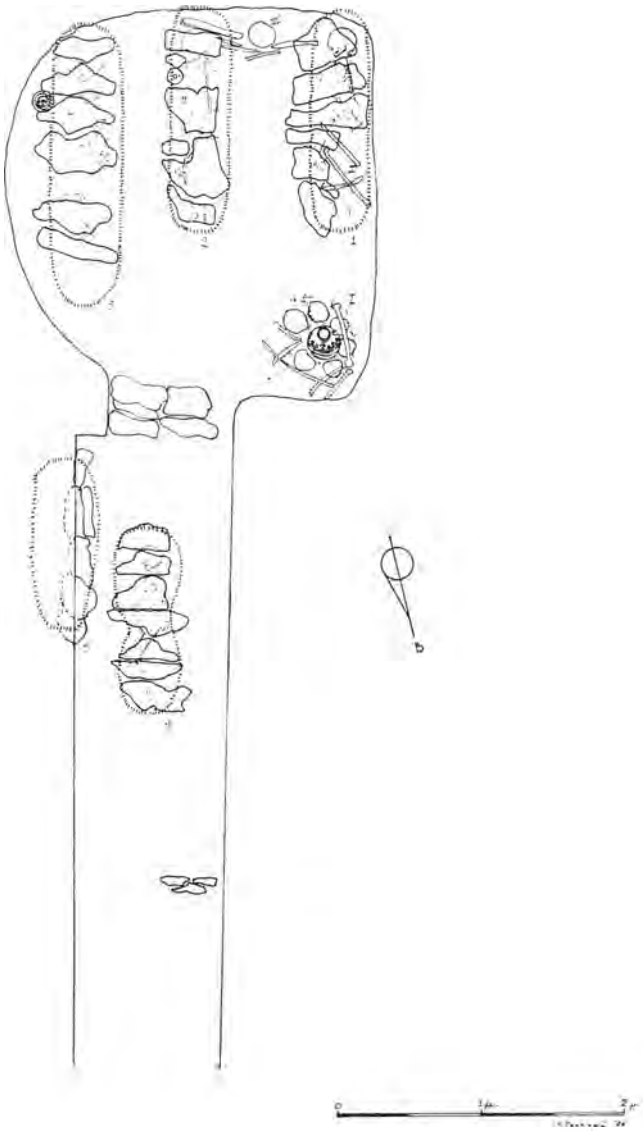
7. ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, σ. 177.

8. Βλ. παραπ. σημ. 2.

9. Βλ. παραπ. σημ. 5.

10. Σ. Χαριτωνίδη, Δύο Μυκηναϊκοὶ Τάφοι ἐν τῷ χωρίῳ Πρίφτιανι παρὰ τὰς Μυκήνας, ΑΕ 1962: Χρονικά, σ. 21, εἰκ. 4. Στὸν τάφο τοῦ Πρίφτιανι ὁ τοῖχος χωρίζει στὰ δύο τὸ δρόμο. Στὴν περίπτωση τῆς Ὀλυμπίας ἁπλῶς ὑποψιαζόμαστε τὴν ἀρχικὴ κατασκευὴ ἑνὸς παρόμοιου τοίχου. Βλ. Ἐπίσης A. J. B. Wace, Chamber Tombs at Mycenae, τάφος 504, σ. 10, εἰκ. 5 (στὸ ἑξῆς: Ch. T.).

ἀναλογίες τοῦ δρόμου (σχέση πλάτους-μήκους 1 : 4) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἀναλογίες τῆς εἰσόδου (σχέση πλάτους-βάθους 1 : 1) ἐντάσσει τὸν τάφο στὴν ὁμάδα Α τοῦ Wace[11], ὅμως εἶναι φανερό, ὅτι ἡ κατάταξη αὐτὴ δὲν ἰσχύει σ' ὅλες τὶς περιπτώσεις, ἀφοῦ ἡ

Εἰκ. 2. Θαλαμωτὸς τάφος Ζούνη.

κατασκευὴ τοῦ τάφου τούτου δὲν μπορεῖ, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, νὰ χρονολογηθῆ παλαιότερα ἀπὸ τὴν YE III A : 2 φάση.

11. Ch. T., σ. 124, εἰκ. 41, 45.

Ἡ εἴσοδος πρὸς τὸ θάλαμο εἶναι διαμορφωμένη χωρὶς ἰδιαίτερη φροντίδα[12]. Σχηματίζεται μιὰ μόνο παραστάδα μὲ πλάτος 0.21 μ. στὴν ἀνατολικὴ πλευρά, ἐνῶ ὅλος ὁ ὑπόλοιπος χῶρος ὡς τὴ δυτικὴ παρειὰ τοῦ δρόμου ἀποτελεῖ τὸ ἄνοιγμα τοῦ στομίου, ποὺ ἔχει ὕψος 1.22 μ. Ἡ ξερολιθιὰ ἀπὸ ποταμίσιες πέτρες, ποὺ ἔφραζε τὸ ἄνοιγμα, βρέθηκε ἀπείραχτη σχεδόν· μόνο μιὰ ἢ δυὸ πέτρες εἶχαν πέσει ἀπὸ τὴν κορυφή της (Πί ν. 25 α).

Ἕνα στρῶμα πάχους 0.50 μ., ποὺ τὸ ἀποτελοῦσαν χώματα πεσμένα ἀπὸ τὴν ὀροφή, σκέπαζε τὸ πάτωμα τοῦ θαλάμου. Μέσα στὸ στρῶμα αὐτὸ βρέθηκαν τρεῖς σωροὶ ἀπὸ παλαιότερες ταφές, παραμερισμένες κοντὰ στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ θαλάμου[13]. Στὸν σωρὸ Ι ἀνῆκαν ἕξι κρανία, τοποθετημένα συμμετρικὰ σὲ κυκλικὴ διάταξη (Πί ν. 25 β), μαρτυρώντας προσεχτικὴ τακτοποίηση τῶν λειψάνων καὶ ὄχι βιαστικὸ καὶ χωρὶς φροντίδα παραμερισμό. Κάτω ἀπὸ τὰ κρανία, ἀνάμεσα σὲ ὀστᾶ, κυρίως ἀπὸ κνῆμες καὶ μηρούς, ἦταν τὰ ἀγγεῖα μὲ τοὺς ἀριθ. 2, 3 καὶ 4 τοῦ Καταλόγου μας, δηλαδὴ ἕνα κύπελλο, ἕνα ἀλάβαστρο καὶ ἕνας σταμνίσκος, χρονολογημένα στὴν YE III A: 2/B1 φάση, καθὼς καὶ τέσσερα σφοντύλια, τὰ τρία πήλινα, τὸ ἕνα ἀπὸ στεατίτη (Πί ν. 26 α). Οἱ σωροὶ ΙΙ καὶ ΙΙΙ ἀποτελοῦνταν μόνον ἀπὸ ὀστᾶ καὶ κρανία, χωρὶς κτερίσματα.

Στὸ δάπεδο τοῦ θαλάμου εἶχαν ἀνοιχτῆ τρεῖς λάκκοι γιὰ τὸν ἐνταφιασμὸ τῶν νεκρῶν (Πί ν. 26 β). Ἦταν ὁ ἕνας πλάι στὸν ἄλλο, κατὰ τὸν ἀπὸ Β-Ν. ἄξονα τοῦ τάφου, καὶ εἶχαν τὶς ἀκόλουθες διαστάσεις.

Τάφος Ι: μῆκος 1.90, πλάτος 0.40, βάθος 0.40 μ.
Τάφος ΙΙ: μῆκος 1.50, πλάτος 0.40, βάθος 0.45 μ.
Τάφος ΙΙΙ: μῆκος 1.50, πλάτος 0.40, βάθος 0.40 μ.

Καὶ στοὺς τρεῖς οἱ νεκροὶ εἶχαν τοποθετηθῆ ἐλαφρὰ γερμένοι στὸ δεξὶ πλευρό, μὲ τὰ πόδια μόλις λυγισμένα στὰ γόνατα. Ἡ διατήρηση τῶν ὀστῶν ἦταν σχεδὸν ἄριστη. Ποταμίσιες πέτρες, ὅμοιες μ' ἐκεῖνες τῆς ξερολιθιᾶς κάλυπταν τοὺς τάφους. Μοναδικὸ κτέρισμα ἦταν ἀπὸ ἕνα ἀγγεῖο στὸν Ι καὶ στὸν ΙΙ, τοποθετημένο πάνω ἀπὸ τὶς πέτρες. Στὸν λάκκο 1 ἦταν ὁ ψευδόστομος ἀρ. 5 τοῦ Καταλόγου μας (Πί ν. 30 α-β) καὶ στὸν λάκκο 2 ἡ πυξίδα ἀρ. 1 (Πί ν. 29 α). Οἱ λάκκοι στὸ δάπεδο τῶν θαλάμων εἶναι σχεδὸν κανόνας στὴν περιοχὴ τῆς Ὀλυμπίας[14]. Πρόκειται γιὰ τύπο τάφου, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα στὸ λακκοειδῆ καὶ στὸν κιβωτιόσχημο. Τὰ λαξεύματα εἶναι μακρόστενα, ἀκανόνιστα, δὲν ἔχουν ντυμένες τὶς πλευρές, καλύπτονται ὅμως μὲ πέτρες.

Στὸ δρόμο τοῦ τάφου, σὲ ἀπόσταση 0.56 μ. ἀπὸ τὴν εἴσοδο, βρέθηκε μιὰ ἀκόμα λακκοειδὴς ταφή, διαστ. 1.20×0.40×0.35 μ. μὲ τὸ σκελετὸ ἑνὸς παιδιοῦ, σὲ ὅμοια στάση μὲ τοὺς σκελετοὺς τοῦ θαλάμου. Τὸ σχῆμα τοῦ λάκκου ἦταν σχεδὸν ὀκτώσχημο. Ἡ ταφὴ ἦταν ἀκτέριστη.

12. Τὸ ἄνοιγμα τῆς εἰσόδου ἄρχιζε ψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δρόμου, ὅπως στοὺς τάφους 516, 520 καὶ 532 τοῦ Wace, Ch. T., σ. 132.

13. Ὅ.π. σ. 137.

14. ΑΔ 20 (1965): Χρονικά, Πίν. 229, τάφος Η. Ἐπίσης, BCH 92, σ. 824. Τὸ παράδειγμα αὐτὸ τῆς Ὀλυμπίας ἀναφέρει καὶ ὁ Snodgrass, The Dark Ages of Greece, σ. 182 (στὸ ἑξῆς: D.A.G.), στὴ διεξοδικὴ συζήτηση, ποὺ κάνει σχετικὰ μὲ τὴ διάδοση τῶν λακκοειδῶν καὶ κιβωτιοσχήμων τάφων στὴ μυκηναϊκὴ περίοδο. Στοὺς τάφους τοῦ Καλκάνι ὑπάρχουν ἐπίσης λακκοειδεῖς τάφοι μέσα στοὺς θαλάμους, ἀλλὰ μόνον ἕνας ἀπὸ τοὺς λάκκους βρέθηκε σκεπασμένος μὲ πέτρες (Ch. T., σ. 136 κ.ἑ.). Βλ. ἐπίσης Κ. Δημακοπούλου, Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα Ἁγίου Ἰωάννου Μονεμβασίας, ΑΔ 23 (1968): Μελέται, σ. 146, σημ. 7 (στὸ ἑξῆς: Δημακοπούλου, Μονεμβασία).

Μόλις 0.25 μ. ἀπὸ τὴν παραστάδα τῆς εἰσόδου, στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ δρόμου βρέθηκε κόγχη[15], ποὺ εἶχε μῆκος 1 μ. περίπου, βάθος 0.35 - 0.40 μ. καὶ τὸ ὕψος της ἔφτανε ὡς τὰ 0.40 μ. ψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δρόμου. Μέσα στὴν κόγχη βρέθηκαν ἐλάχιστα θρύμματα ἀπὸ ὀστᾶ καὶ δύο εἰδώλια τύπου Ψ (Πίν. 26 γ - δ), ὕψους 0.12 μ., τῆς ΙΙΙ Β περιόδου[16]. Τὰ εἰδώλια εἶχαν προσεκτικὰ τοποθετηθῆ τὸ ἕνα δίπλα στὸ ἄλλο, στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς κόγχης. Τὰ ἐλάχιστα ὀστᾶ ποὺ βρέθηκαν, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ εἰδώλια κάνουν πολὺ πιθανὸ τὸν ἐνταφιασμὸ στὴν κόγχη αὐτὴν ἑνὸς νηπίου[17]. Πρέπει νὰ σημειώσωμε τέλος, ὅτι ποταμίσιες πέτρες ἔφραζαν τὸ στόμιο τῆς κόγχης. Ἡ μέθοδος ποὺ ἀκολουθήθηκε στὶς ταφὲς τοῦ τάφου Ζούνη, μαρτυρᾶ, ὅτι ὁ λάκκος καὶ τὸ λάξευμα τοῦ δρόμου ἀνοίχτηκαν σύγχρονα μὲ τοὺς τρεῖς τοῦ θαλάμου. Παραμερίστηκαν τότε οἱ παλαιότερες ταφές, ἔγιναν οἱ νέες, καὶ ὁ τάφος ποτὲ πιὰ δὲ χρησιμοποιήθηκε.

1β. Θαλαμωτὸς Τάφος Καλόσακα (Εἰκ. 3)

Στὸν λόφο Καλόσακα, ΒΑ. ἀπὸ τὸ Νέο Μουσεῖο, στὸ χῶρο τοῦ ἴδιου πάντοτε μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου, ἐρευνήθηκε ἕνας ἀκόμη θαλαμωτὸς τάφος τὸν Μάιο τοῦ 1974. Ὁ τάφος ἀποτελεῖται ἀπὸ κατηφορικὸ δρόμο, στόμιο καὶ θάλαμο τετράπλευρο, ἀκανόνιστο καὶ ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ Β - Ν. Ὁ δρόμος ἔχει μῆκος 8.50 μ., παρουσιάζει ἰσχυρὴ κατωφέρεια μὲ ἀνώμαλη ἐπιφάνεια καὶ τὰ τοιχώματά του συγκλίνουν ἔντονα ὡς τὸ 1.40 μ. Τὸ πλάτος του, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸ 1.50 ἀνοίγει μπροστὰ στὴν εἴσοδο ὡς τὰ 2.15 μ. (Πίν. 27 α). Ἡ τοξωτὴ εἴσοδος τοῦ στομίου ἔχει ὕψος 1.75 καὶ πλάτος μόλις 0.67 μ. Ὁ τάφος εἶχε διαταραχθῆ καὶ ἔτσι μόνον ἐλάχιστες πέτρες ἀπὸ τὴν ξερολιθιὰ βρέθηκαν μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο (Πίν. 27 β). Οἱ ὑπόλοιπες ἦταν συγκεντρωμένες μέσα στὸ θάλαμο, δίπλα στὸ δυτικὸ τοίχωμα.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διεύρυνση τοῦ στομίου πρὸς τὸ θάλαμο, ὅπου τὸ πλάτος του φτάνει τὰ 0.85 μ. Καὶ ὁ τάφος αὐτὸς ἀπὸ πλευρᾶς ἀναλογιῶν δρόμου καὶ στομίου δὲν μπορεῖ νὰ ἐνταχθῆ στὶς ὁμάδες τοῦ Wace. Ὁ δρόμος εἶναι μακρύς, ἀλλὰ ὄχι καὶ στενὸς καὶ ἡ σχέση βάθους-πλάτους τοῦ στομίου εἶναι ὅπως καὶ στὸν τάφο τοῦ Ζούνη. Ἔτσι, καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴν ἡ χρονολογία τοῦ μνημείου δὲ στηρίζεται καθόλου στὸν τρόπο κατασκευῆς, ἀλλὰ μόνο στὴν κεραμεική, πού, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, χρονολογεῖται στὶς ΙΙΙ Α, ΙΙΙ Β καὶ ΙΙΙ Γ περιόδους.

Στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου βρέθηκαν ὑπολείμματα μιᾶς ταφῆς ρωμαϊκῶν χρόνων, ὅπως δείχνουν τὰ ἐλάχιστα ὄστρακα ποὺ τὴν συνόδευαν[18]. Σ' ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ δρόμου βρέθηκαν τὰ συνηθισμένα ὄστρακα ἀπὸ κύλικες, ποὺ μαρτυροῦν τὴν ταφικὴ λατρεία[19]

15. Ch. T., σ. 128 κ.ἑ.

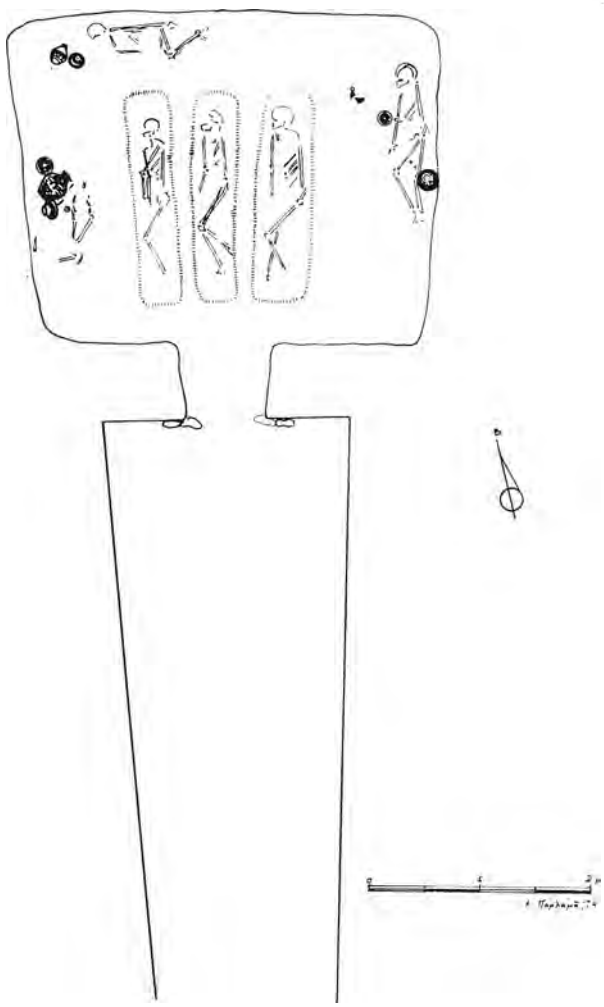
16. E. French, The Development of Mycenaean Terracotta Figurines, BSA 66 (1971), σ. 103, εἰκ. 7.

17. Βλ. σχετικὰ Ch. T., σ. 128 : « This use is a satisfactory explanation of them and is not inconsisted with the lack of bones in some, because an infant's bones are apte to decay completely ». Καὶ παρακάτω : « Probably in the case of the death of a child if was not thought worth while to dig out the whole dromos and open the Chamber ». Ἐπίσης E. French, ὅ.π. σ. 107 - 108, σχετικὰ μὲ τὴ χρήση τῶν εἰδωλίων στὶς ταφὲς τῶν νηπίων.

18. Ch. T., σ. 127.

19. Ὅ. π. σ. 131.

(Π ί ν. 27 γ). Ὁ ἀκανόνιστος τετράπλευρος θάλαμος ἔχει μέγιστες διαστάσεις 3.75 × 2.90 μ. Σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν τοιχωμάτων διακρίνονται πολὺ καθαρὰ τὰ ἀποτυπώματα ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴ λάξευση (Π ί ν. 28 α). Δὲν ἔχομε κανένα

Εἰκ. 3. Θαλαμωτὸς τάφος Καλόσακα.

στοιχεῖο γιὰ τὸ εἶδος τῆς ὀροφῆς, γιατὶ εἶχε καταπέσει. Ἀρκετὰ ψηλὰ βρέθηκαν ἐλάχιστα ὀστᾶ, ποὺ ἀνήκουν σὲ μεταγενέστερες, ἀλλὰ χρονολογικὰ ἀπροσδιόριστες, ταφές. Ἡ σύληση τοῦ θαλάμου δὲν ἦταν ὁλοκληρωτική. Οἱ τρεῖς ταφὲς στὶς πλευρὲς τοῦ θαλάμου διασώθηκαν (Π ί ν. 28 β). Ἀντίθετα, οἱ τρεῖς λακκοειδεῖς τάφοι, ποὺ εἶχαν ἀνοιχτῆ

μὲ τὸν τρόπο ποὺ συνηθίζεται στοὺς τάφους τοῦ Νέου Μουσείου[20], βρέθηκαν χωρὶς τὶς καλυπτήριες πλάκες καὶ χωρὶς κτερίσματα. Ἴσως, ὁρισμένες ἀπὸ τὶς πέτρες, ποὺ βρέθηκαν σὲ σωρὸ στὴ ΝΔ. γωνία τοῦ θαλάμου, προέρχονται ἀπὸ τὰ καλύμματα αὐτῶν τῶν λάκκων.

Στὶς τρεῖς πλευρὲς τοῦ θαλάμου, ἐπάνω στὸ δάπεδο βρέθηκαν οἱ ἀρχικὲς ταφὲς Ι, ΙΙ καὶ ΙΙΙ. Τὴν ταφὴ Ι, κοντὰ στὴ ΒΔ. γωνία καὶ κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς, ἀποτελοῦσαν ἕνας ὕπτιος σκελετὸς μὲ συνεσταλμένα τὰ σκέλη, ἕνας τρίωτος πίθος (ἀρ. Κατ. 7), ἕνα ἀλάβαστρο (ἀρ. Κατ. 6) καὶ ἕνα σφονδύλιο. Τὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦνται στὴν ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο (Πίν. 28 γ). Κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καὶ πρὸς τὴ ΝΔ. γωνία, ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ σωρό, ποὺ εἶχε σχηματιστῆ ἀπὸ τὶς πέτρες τῆς ξερολιθιᾶς, βρέθηκε ἡ ταφὴ ΙΙ. Πρόκειται γιὰ παραμερισμένη ταφή, ἀφοῦ βρέθηκαν ὀστᾶ ποὺ ἀνήκουν σὲ δύο σκελετούς, ἀλλὰ κανένα κρανίο. Στὴν ταφὴ αὐτὴν ἀνήκουν ἕνας ἀμφορέας (ἀρ. Κατ. 8), δύο ἀλάβαστρα (ἀρ. Κατ. 9 καὶ 10), τὸ χάλκινο μαχαίρι Μ 404 καὶ τὰ πήλινα σφονδύλια Π 2605 καὶ Π 2606. Τὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦνται στὴν ΙΙΙ Β/Γ περίοδο (Πίν. 28 δ).

Ἡ ταφὴ ΙΙΙ βρέθηκε κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ θαλάμου. Ὁ σκελετὸς διατηρήθηκε μέτρια· τὰ κτερίσματά του ἦταν τρία ἀγγεῖα, ἕνα κύπελλο (ἀρ. Κατ. 13), ἕνα ἀλάβαστρο (ἀρ. Κατ. 12), μιὰ πυξίδα (ἀρ. Κατ. 11), τὸ χάλκινο μαχαίρι Μ 405 καὶ τὰ σφονδύλια ἀπὸ στεατίτη Λ 519 καὶ Λ 520. Ἡ ταφὴ αὐτὴ ἦταν καὶ ἡ παλαιότερη τοῦ τάφου. Τὰ ἀγγεῖα ἀνήκουν στὴν ΙΙΙ Α : 2/Β (Πίν. 28 ε) περίοδο. Ἔχομε ἔτσι ἕνα terminus ante quem γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τάφου.

2. Θαλαμωτὸς Τάφος Ἄσπρων Σπιτιῶν

Ὁ τάφος βρέθηκε περίπου 3 χλμ. νότια ἀπὸ τὸ χωριὸ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Ἀλφειοῦ. Ἡ καλλιέργεια στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸν εἶχε σχεδὸν καταστρέψει, διασώθηκαν πάντως ἀρκετὰ στοιχεῖα καὶ γιὰ τὸν τύπο τοῦ τάφου καὶ γιὰ τὶς ταφές, ποὺ περιεῖχε.

Ὁ τάφος ἦταν λαξευμένος στὸν μαλακὸ βράχο (μαρμαριά) μὲ κατεύθυνση Β - Ν. Ὁ δρόμος του διατηρήθηκε ὡς τὰ 2.55 μ. σὲ μῆκος. Τὸ δάπεδό του ἔκλινε ἐλαφρὰ πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ θαλάμου. Ἡ κακὴ διατήρηση τῶν τοιχωμάτων δὲν ἐπέτρεψε ἀκριβῆ καθορισμὸ τοῦ πλάτους καὶ τοῦ ὕψους· μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τὸ πλάτος του μετρήθηκε στὰ 1.37 μ. Τὸ ἄνοιγμα τοῦ στομίου εἶχε πλάτος 0.72 καὶ ὕψος περίπου 1 μ. Ἀπὸ τὴν ξερολιθιὰ διατηρήθηκαν μερικὲς πέτρες στὴ θέση τους. Ὁ θάλαμος εἶχε ἀκανόνιστο σχῆμα μὲ μέγιστες διαστάσεις 3.60 καὶ 2.45 μ. Ἡ βόρεια πλευρὰ διατηρήθηκε ὡς τὸ ὕψος τοῦ 1.90 μ. καὶ ἀπὸ τὴν κλίση ποὺ παρουσίαζε, μποροῦμε νὰ ὑποθέσωμε, ὅτι ἡ ὀροφὴ ἦταν θολωτή.

Στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ θαλάμου, πάνω σ' ἕνα στρῶμα ἀπὸ ἐπίχωση, πάχους 0.40 μ., βρέθηκαν δύο σκελετοί, ὁ ἕνας δίπλα στὸν ἄλλο, σὲ ὕπτια στάση μὲ τὰ χέρια σταυρωμένα καὶ ἑνωμένα τὰ πόδια. Ἀνάμεσα στὰ γόνατα τοῦ ἀνατολικότερου ἀπὸ τοὺς σκελετοὺς εἶχε τοποθετηθῆ τὸ κύπελλο ἀρ. 15 τοῦ Καταλόγου μας, καὶ στὸ στενὸ χῶρο μεταξὺ τῶν δύο σκελετῶν ὁ σταμνίσκος ἀρ. 16. Μιὰ ἀκόμα ταφὴ διασώθηκε στὴ δυτικὴ

20. Βλ. σημ. 14. Οἱ λάκκοι τοῦ τάφου Καλόσακα ἔχουν σχεδὸν ἴδιες διαστάσεις μὲ τοῦ τάφου Ζούνη. εἶναι ὅμως ἀρκετὰ πιὸ ρηχοί. Τὸ βάθος τους φτάνει μόλις τὰ 0.30 μ.

πλευρὰ τοῦ θαλάμου, κατευθεῖαν πάνω στὸ δάπεδο, ταφὴ ἑνὸς παιδιοῦ, μὲ μοναδικὸ κτέρισμα τὸ σταμνίσκο ἀρ. 14 τοῦ Καταλόγου. Ἡ κεραμεικὴ χρονολογεῖ τὸν τάφο στὴν ΙΙΙ Α περίοδο.

3. Τάφοι Καυκανιᾶς (Εἰκ. 4)

Ἡ περιοχὴ τῆς Καυκανιᾶς εἶναι γνωστὴ στὴ μυκηναϊκὴ ἔρευνα ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις γιὰ κιβωτιόσχημους τάφους[21]. Τὶς τόσο σημαντικὲς αὐτὲς ἐνδείξεις γιὰ τὴ μελέτη τῆς ἐπιβίωσης τοῦ ΜΕ αὐτοῦ ἐθίμου ταφῆς στὴ μυκηναϊκὴ Ἑλλάδα ἦρθε νὰ ἐνισχύση ἡ πρόσφατη ἀνασκαφὴ (Μάρτιος 1973) στὴ θέση Κιούπια[22] τῆς κοινότητας Καυκανιᾶς ὀκτὼ τάφων, ποὺ ἀνήκουν στὸν τύπο τῶν κιβωτιοσχήμων. Δυστυχῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα ἔγινε μετὰ τὴν καταστροφὴ ἀπὸ τὸ μηχανικὸ ἐκσκαφέα καὶ ἔτσι δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ συλλεγοῦν προσεχτικὰ τὰ σχετικὰ στοιχεῖα. Οἱ τάφοι εἶχαν τὴν διάταξη ποὺ δείχνει ἡ Εἰκ. 4 καὶ φαίνεται ὅτι καλύπτονταν ἀπὸ τύμβο[23]. Οἱ τάφοι ΙΙ, ΙΙΙ, ΙV, V, VI καὶ VII εἶχαν ἡμικυκλικὴ διάταξη· ἔξω ἀπὸ τὸν κύκλο αὐτὸν ἦταν οἱ τάφοι Ι καὶ VIII. Οἱ διαστάσεις τῶν λάκκων ἦσαν ἀπὸ 1.90 ὡς 2 μ. στὸ μῆκος, καὶ ἀπὸ 0.60 ὡς 0.75 μ. στὸ πλάτος. Τὸ βάθος τους ξεπερνοῦσε τὰ 0.60 μ. Καλύπτονταν μὲ πέτρες, δὲν ὑπῆρχε ὅμως καμμιὰ ἔνδειξη ὅτι μὲ πέτρες ἦταν ντυμένες καὶ οἱ πλευρὲς τῶν λάκκων. Οἱ τάφοι Ι καὶ IV εἶχαν πατούρα 0.10 - 0.20 μ. βαθύτερα ἀπὸ τὸ χεῖλος τους, γιὰ νὰ στηρίζωνται οἱ πέτρες, ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ κάλυμμα. Οἱ καλυπτήριες αὐτὲς πέτρες δὲν βρέθηκαν στὴ θέση τους, γιατὶ τὶς εἶχε παρασύρει ὁ ἐκσκαφέας. Οἱ σκελετοὶ εἶχαν φοβερὰ ἀναταραχτῆ καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε τίποτα μὲ σιγουριὰ γιὰ τὴ στάση τους. Τὰ κτερίσματα ἦταν μόνον ἀγγεῖα, ἢ τουλάχιστο, μόνον αὐτὰ διασώθηκαν. Ὁ τάφος Ι ἔδωσε τὴν πυξίδα ἀρ. 17 καὶ τὴ μικρὴ πρόχου ἀρ. 18 τοῦ Καταλόγου μας. Ὁ τάφος IV τὴν πυξίδα ἀρ. 19 καὶ τὸν ἀμφορίσκο ἀρ. 20. Ὁ τάφος V τὴ λήκυθο ἀρ. 21 καὶ ὁ τάφος VIII τοὺς ψευδόστομους ἀρ. 22, 23 καὶ τὴ λήκυθο ἀρ. 24. Οἱ τάφοι ΙΙΙ, V καὶ VII εἶχαν ἀναταραχτῆ περισσότερο καὶ τὸ καθάρισμά τους δὲν ἔδωσε τίποτε. Ὑπάρχει ἀκόμη ἡ σειρὰ τῶν πέντε ἀγγείων ποὺ παραδόθηκαν ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφή, τὰ ἀγγεῖα ἀρ. 25 - 29 τοῦ Καταλόγου μας, ποὺ ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπὸ τοὺς κατεστραμμένους τάφους.

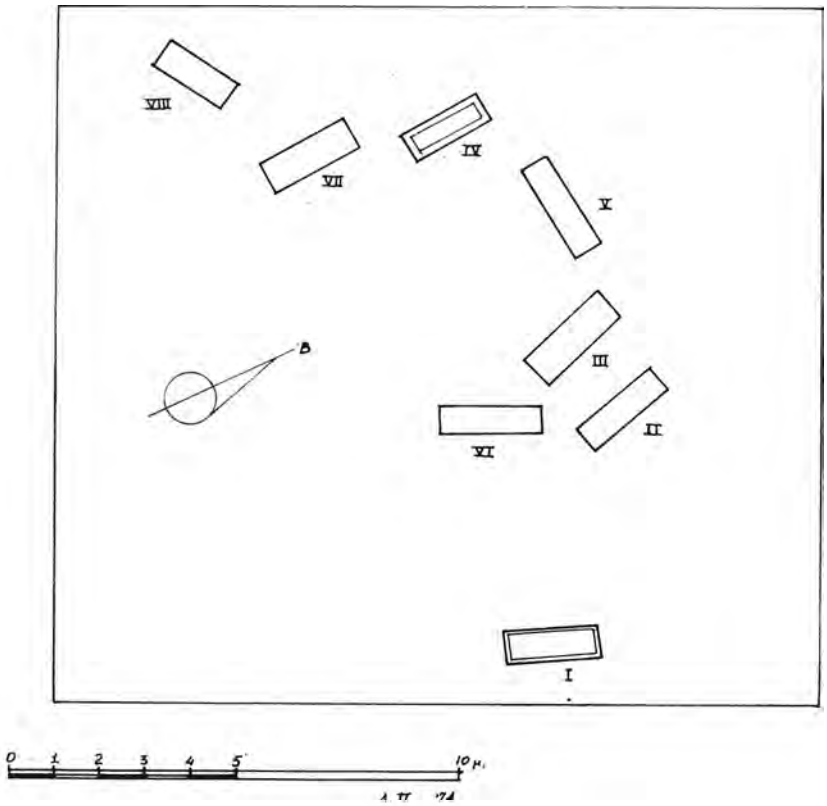
Ἡ ἀνεύρεση στὴν Καυκανιὰ τῆς συστάδας αὐτῆς τῶν τάφων, ποὺ ἀνήκουν σ' ἕναν

21. ΑΔ 16 (1960) : Χρονικά, σ. 126. Ἐπίσης BCH 85, σ. 722. R. H. Simpson, A Gazetteer...(στὸ ἑξῆς : Gazet.), σ. 78, ἀρ. θέσης 264. D.A.G., σ. 182. Ἐδῶ πρέπει νὰ κάνωμε τὴ διευκρίνιση, ὅτι ἡ θέση Ἀγριλίτσα ἢ Βαθειὰ Λάκκα, ἢ Φεγγαράκι, ὅπου βρέθηκαν οἱ τάφοι, εἶναι ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Κλαδέο καὶ Καυκανιά. Στὸν Κατάλογο τῶν ΥΕ ΙΙΙ θέσεων τῆς Ἠλείας, ποὺ παραθέτομε στὸ τέλος τῆς μελέτης αὐτῆς, ἡ θέση ἀναφέρεται στὸν Κλαδέο (ἀλλιῶς Στραβοκέφαλο).

22. Δὲν ξέρομε ἂν ἡ θέση Κιούπια εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἀναφερόμενη στὸ ΑΔ 21 (1960) : Χρονικά, σ. 170, σὲ σχέση μὲ τὸ χωριὸ Μάγειρα. Ὁ Μάγειρας συνορεύει ἐπίσης μὲ τὴν κοινότητα τῆς Καυκανιᾶς καὶ τὰ χωριὰ Κλαδέος, Μάγειρα, Καυκανιὰ καὶ Πλάτανος εἶναι τόσο κοντὰ τὸ ἕνα στὸ ἄλλο, ποὺ εἶναι εὔκολο νὰ γίνουν λάθη στὶς θέσεις. Ἡ θέση Κιούπια τοῦ Μάγειρα (ἀριθ. Καταλόγου θέσεων 11) ἔχει δώσει ΥΕ ΙΙΙ ταφὲς σὲ πίθους, καὶ ἂν πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια θέση, τότε ἔχομε ἕνα ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο μὲ ποικιλία ἐθίμων ταφῆς.

23. Ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ κτήματος θέλοντας νὰ τὸ ἰσοπεδώση, κατέστρεψε τὸν τύμβο, πού, σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφή του, κάλυπτε τοὺς τάφους. Ἄλλην ἔνδειξη δὲν ἔχουμε· ἔτσι, δὲν μποροῦμε νὰ ἐπεκταθοῦμε σχετικά.

ἐνδιάμεσο τύπο λακκοειδῶν καὶ κιβωτιοσχήμων (τὸν συναντοῦμε πάλι στὴν Ἠλεία στοὺς ὑπομυκηναϊκοὺς τάφους τῆς ἀρχαίας Ἤλιδας [24]), μὲ κεραμεικὴ τῆς ΙΙΙ Γ περιόδου, εἶναι ἕνα πολὺ σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ διάδοση τῶν μεμονωμένων ταφῶν στὴ

Εἰκ. 4. Λακκοειδεῖς τάφοι Καυκανιᾶς.

μυκηναϊκὴ περίοδο[25]. Ἡ παράδοση ποὺ ἔχει ἡ διατήρηση τοῦ ἐθίμου στὴν Ἀργολίδα[26] σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἀργολικὰ στοιχεῖα ποὺ παρουσιάζει ἡ κεραμεικὴ τῆς Καυκανιᾶς,

24. Ἔργον, 1963, σ. 117 κ.ἑ. Ἐπίσης ÖJh XLVI (1963 - 64), σ. 33 κ.ἑ. ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, σ. 181. (C. G. Styrenius, Submycenaean Studies (στὸ ἑξῆς : Subm. St.), σ. 139 κ.ἑ. D.A.G, σ. 157, καὶ V.R. d'A. Desborough, The Greek Dark Ages (στὸ ἑξῆς : G.D.A.) σ. 339.

25. D. A. G., σ. 177 - 84 : « The cist tombs and its associated forms of single burials... are merely a resurgent phenomenon of Pre-Mycenaean Greece, which had never been wholly dormant even in Mycenaean Times ». Βλ. ἐπίσης, Immerwahr, Agora XIII, σ. 103 - 104 καὶ Μ. Παντελίδου, Αἱ Προϊστορικαὶ Ἀθῆναι, Ἀθῆναι 1975, σ. 206 καὶ 208 - 209.

26. Ὅ.π. σ. 151 - 56. Ἐὰν ἀπὸ τὴν ἴδια θέση προέρχονται καὶ οἱ ταφές, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω στὴ σημ. 22, τότε, ἡ ἄποψη γιὰ τὴ χρήση τοῦ χώρου ἀπὸ ἕνα νέο στοιχεῖο, φυγάδες ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα ἢ τὴ Μεσσηνία, ἐνισχύεται, ἀφοῦ στὶς περιοχὲς αὐτὲς διατηρήθηκε τὸ ἔθιμο.

μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμε ἐγκατάσταση προσφύγων στὴ θέση αὐτή, μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ τέλους τῆς III Β. Οἱ νέοι κάτοικοι χρησιμοποίησαν γιὰ τοὺς νεκρούς τους τὸν εὐκολώτερο καὶ πιὸ ἁπλὸ τρόπο ταφῆς. Ὅπως εἴδαμε ἤδη, περιγράφοντας τοὺς θαλαμωτοὺς τάφους τοῦ Νέου Μουσείου, λακκοειδεῖς τάφοι μέσα στοὺς θαλάμους συνηθίζονται στὴν περιοχή. Ἐδῶ ὅμως ἔχομε καθαρὴ περίπτωση διατήρησης τοῦ ΜΕ ἐθίμου, ἀφοῦ οἱ λακκοειδεῖς τάφοι δὲν συνδέονται μὲ θαλαμωτοὺς τάφους, ἀλλὰ ἀποτελοῦν μιὰ συστάδα, τὴν ὁποία πιθανότατα ἐκάλυπτε τύμβος[27].

4. Χειμαδιό. 5. Γούμερο

Δὲν ὑπάρχουν ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα.

6. Κεραμιδιὰ

Ἡ διάνοιξη δρόμου στὴ θέση Βουρλὲς κατέστρεψε ἕνα τάφο, ποὺ ἦταν κιβωτιόσχημος. Μοναδικὸ εὕρημα ὁ ὑπομυκηναϊκὸς ἀμφορίσκος ἀρ. 35 τοῦ Καταλόγου μας.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΓΓΕΙΩΝ[28]

Ἀνασκαφικὰ σύνολα:

Τάφος Ζούνη ἀρ. 1 - 5. Τάφος Καλόσακα ἀρ. 6 - 13. Τάφος Ἄσπρων Σπιτιῶν ἀρ. 14 - 16. Τάφοι Καυκανιᾶς ἀρ. 17 - 29. Γούμερο ἀρ. 30 - 31. Χειμαδιὸ ἀρ. 32 - 34. Κεραμιδιὰ ἀρ. 35.

27. Πολὺ σωστὰ ὁ Snodgrass, ὅ.π. σ. 184, μετὰ ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν στοιχείων σχετικὰ μὲ τὴ διάδοση τῶν μεμονωμένων ταφῶν στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια, γράφει : « The case of Epirus no longer seems to me sufficiently exceptional to make a compelling argument for the derivation of cists of Early Iron Age Greece from that region ».

28. Οἱ συγκρίσεις τῶν ἀγγείων γίνονται μέσα στὸ κείμενο καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ ἀκόλουθες συντομογραφίες, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτές, ποὺ ἤδη ἀναφέρθηκαν:

M.P. : A. Furumark, The Myc. Pottery, Analysis and Classification, Στοκχόλμη 1941.

Asine : O. Frödin - A. W. Persson, Asine, Στοκχόλμη 1938.

Deiras : J. Deshayes, Argos, Les fouilles de la Deiras, Ét. Pelop. IV, Παρίσι 1966.

Pros. : C. W. Blegen, Prosymna, The Helladic settlement preceding the Argive Heraeum, Cambridge 1937.

P N : C. W. Blegen, The Palace of Nestor I καὶ III.

BSA 42 : F. Stubbings, The Myc. Pottery of Attica, BSA 42 (1947).

BSA 47 : V. Hankey, LH Tombs at Chalkis, BSA 47 (1952).

Περ. : Σπ. Ἰακωβίδη, Περατὴ Α΄, Β΄, Γ΄, Ἀθῆναι 1970.

AJA 64 : E. Vermeule, The Mycenaeans in Achaia AJA 64 (1960), σ. 1 - 21.

AE 1914 : Κ. Κουρουνιώτης, Πύλου Μεσσηνιακῆς Θολωτὸς Τάφος, ΑΕ 1917, σ. 99 - 117.

AE 1932 : Σπ. Μαρινάτος, Ἀνασκαφαὶ Goecoop ἐν Κεφαλληνία, ΑΕ 1932, σ. 17 κ.ἑ.

AE 1971 : Λ. Παρλαμᾶ, Θαλαμοειδὴς τάφος παρὰ τὸ Ἀγραπιδοχώρι Ἠλείας, ΑΕ 1971, Χρονικά, σ. 52 - 60.

AE 1973 : Ἄγγ. Χωρέμης, Μυκηναϊκοὶ καὶ Πρωτογεωμετρικοὶ Τάφοι εἰς Καρποφόραν Μεσσηνίας, ΑΕ 1973, σ. 25 - 74.

ΤΑΦΟΣ ΖΟΥΝΗ

1. (Π 904) Πυξίδα (Πίν. 29 α). Ὕψος 0.082, διάμ. πυθμένος 0.12, διάμ. χείλους 0.048 - 0.058 μ. Πηλὸς κιτρινωπός, ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμο, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη. Διατήρηση : σπασμένη ἡ μιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς λαβές· τὸ περιχείλωμα ἔχει συμπληρωθῆ στὸ μεγαλύτερο μέρος του.

Σχῆμα 19, τύπος 94 (M. P. εἰκ. 12, σ. 44), μὲ χαρακτηριστικὸ τὸν κυρτὸ πυθμένα, τὴ διεύρυνση τοῦ κυλινδρικοῦ τοιχώματος πρὸς τὰ κάτω καὶ τὸν χαμηλὸ λαιμό, ποὺ χρονολογεῖται στὶς III Α: 2 καὶ III Β περιόδους (M. P. σ. 43 καὶ 599). Ἡ περιγραφόμενη πυξίδα ἀνήκει ἀκόμα στὴν III Α: 2, ὅπως δείχνει ἡ ἀναλογία ὕψους-διαμέτρου· ὁ τύπος τῆς III Β περιόδου ἔχει σαφῶς ἀλλοιωμένη σὲ βάρος τῆς διαμέτρου τὴ σχέση αὐτή, ἐνῶ παράλληλα ὁ λαιμὸς τοῦ ἀγγείου γίνεται ἐλαφρὰ στενότερος. Ὡς πρὸς τὴ διακόσμηση τὸ κύριο μοτίβο, τὸ δικτυωτὸ πλέγμα ποὺ καλύπτει τὰ πεδία τοῦ ὤμου ἀνάμεσα στὶς λαβές, εἶναι πολὺ συνηθισμένο στὶς πυξίδες καὶ τοὺς τρίωτους πίθους (FM 57,2 εἰκ. 67, σελ. 383) καὶ χρησιμοποιεῖται γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὴν III Α: 1 ὡς τὴν III Γ: 1 περίοδο. Ὁ λαιμὸς τοῦ ἀγγείου εἶναι βαμμένος μέσα καὶ ἔξω, οἱ ράχες τῶν λαβῶν ὁλόβαφες, τὰ τοιχώματα ἔχουν τὶς συνηθισμένες πλατιὲς ζῶνες καὶ ὁ πυθμένας τοὺς γνωστοὺς ἀπὸ πολλὰ παραδείγματα ὁμόκεντρους κύκλους. Χρονολόγηση III Α: 2. Πρβλ. Pros., II, εἰκ. 572, ἀρ. 1188 μὲ διακόσμηση δικτυωτοῦ στὸν ὦμο καὶ BCH 77 (1953), σ. 63, εἰκ. 6,2 (τάφος Δειράδος) μὲ ὅμοιες ζῶνες στὸ σῶμα. Τὸ σχῆμα καὶ ἡ διακόσμηση εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένα σ' ὅλον τὸν μυκηναϊκὸ κόσμο.

2. (Π 905) Κύπελλο (Πίν. 29 β). Ὕψος 0.047, διάμ. βάσεως 0.033, διάμ. χείλους 0.09 μ. Πηλὸς κιτρινωπός. Ὅλη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά, εἶναι βαμμένη μὲ στιλπνὸ κόκκινο. Σχῆμα : τύπος 230 (M. P. εἰκ. 15, σ. 52) τῆς III Α: 2 περιόδου. Ἐπίσης PN I, σχῆμα 17, σ. 362, εἰκ. 355, 356. Πρβλ. καὶ Ch. T., πίν. XXII, 8 (τάφος 524), Pros. II, εἰκ. 167, ἀρ. 1134 (τάφος XXVIII) καὶ εἰκ. 274, ἀρ. 519. Γιὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ σχήματος ἀπὸ τὰ μεταλλικὰ πρότυπα ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ ΜΕ ἀμαυρόχρωμα βλ. Ch. T., σ. 165 καὶ BSA 42 (1957), σ. 34 - 35. Βλ. τέλος, ὅμοιο ΑΕ 1971, Χρον., πίν. ΛΑ β ἀπὸ τὸ Ἀγραπιδοχώρι καὶ ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, Πίν. 187 α ἀπὸ τὸ θαλαμοειδῆ τάφο Δ Κλαδέου (Τρύπες).

3. (Π 906) Ἀλάβαστρο (Πίν. 29 γ - δ). Ὕψος 0.15, μεγ. διάμ. 0.298, διαμ. χείλους 0.14 μ. Πηλὸς κιτρινωπός, ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμο. Ἡ διακόσμηση καστανὴ ἀπολεπισμένη σὲ ἀρκετὰ σημεῖα. Διατήρηση : ἀκέραιο. Σχῆμα 16, τύπος 85 τῆς III Α: 2/Β περιόδου (M. P. εἰκ. 11, σ. 40). Ἡ διακόσμηση μὲ σειρὰ « βράχων » (FM 32, 5, εἰκ. 54, σ. 327 τῆς III Β) καὶ τὸ παραπληρωματικὸ κόσμημα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ παράλληλες γωνίες μέσα σὲ πλαίσιο (FM 58,8, εἰκ. 67, σ. 382 τῆς III Α : 1/Β), σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν χαμηλὸ σχετικὰ λαιμὸ τοῦ ἀγγείου, τὸ ἐντάσσουν χρονολογικὰ στὴν πρώιμη φάση τῆς III Β περιόδου.

4. (Π 907) Σταμνίσκος (Πίν. 29 ε). Ὕψος 0.102, διάμ. βάσεως 0.113 μ. Πηλὸς

Ialisos : A. Maiuri, Ialisos. La necropoli micenea, ASAtene VI - VII (1923 - 24), σ. 86 - 247.
Morricone : L. Morricone, Eleona e Langada, Sepolcreti della tarda Età del Bronzo a Coo, ASAtene. XLII - XLIV, NS XXVII - XXVIII, (1965 - 66), σ. 5 - 6, 16.

κοκκινωπός, ἐπίχρισμα κιτρινόφαιο, ἡ διακόσμηση καστανοκόκκινη. Διατήρηση : ἀκέραιος· ἰσχυρὲς ἀπολεπίσεις σ' ὁλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Σχῆμα 15, τύπος 77 τῆς ΙΙΙ Α : 1 περιόδου (Μ.Ρ. εἰκ. 11, σ. 40). Διεξοδικὰ ἀναφέρεται στὸν τύπο αὐτὸν ὁ Χαριτωνίδης (ΑΕ 1952, Χρον., σ. 24 κ.ἑ., εἰκ. 8). Βλ. ἐπίσης ἀρ. Καταλόγου 14, σ. 40. Μοναδικὴ διακόσμηση ἀποτελοῦν οἱ ταινίες γύρω ἀπὸ τὸ χαμηλότερο τμῆμα τοῦ σώματος καὶ κάτω ἀπὸ τὸν ὁλόβαφο λαιμό. Ὅμοιος ὁ σταμνίσκος τῆς Χαλκίδας (BSA 1947, πίν. 22, ἀρ. 471, σ. 74) ποὺ χρονολογεῖται στὶς φάσεις ἀπὸ ΥΕ ΙΙ ἕως ΙΙΙ Α.

5. (Π 908) Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (Π ί ν. 30 α - β). Ὕψος 0.116, μέγ. διάμ. 0.107, διάμ. δίσκου 0.03, διάμ. βάσεως 0.042 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό· ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη. Διατήρηση : ἀκέραιος· ἐλαφρὲς ἀπολεπίσεις σὲ ὁρισμένα σημεῖα. Σχῆμα 46, τύπος 171 τῆς ΙΙΙ Α: 2 (Μ. Ρ. εἰκ. 6, σ. 31). Τυπικὸ παράδειγμα ὡς πρὸς τὴ διακόσμηση : Φαρδιὲς ζῶνες καὶ λεπτὲς γραμμὲς γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα, θηλειὰ γύρω ἀπὸ τὴ βάση τοῦ στομίου καὶ τοῦ στελέχους τῶν λαβῶν, οἱ ράχες τῶν λαβῶν ὁλόβαφες καὶ στὸ δίσκο προσεχτικὰ σχεδιασμένη σπεῖρα μὲ βαμμένο τὸν κεντρικὸ κύκλο. Στὸ πεδίο τοῦ ὤμου, ἕνα ἀπὸ τὰ πολὺ γνωστὰ μοτίβα ποὺ κοσμοῦν τοὺς ψευδόστομους τῆς περιόδου αὐτῆς : πρόκειται γιὰ τὸ FM 18, 103, εἰκ. 45, σ. 293 (βλ. ἐπίσης Περ. Β΄, σ. 129, εἰκ. 15, ἀρ. 5 καὶ σ. 163, εἰκ. 33, ἀρ. 974), ἕνα γωνιῶδες στέλεχος ποὺ συμπληρώνεται σὲ Π μὲ τὴν προσθήκη μιᾶς στήλης ἀπὸ γραμμίδια. Ὁ ψευδόστομος Π 908 ἔχει πολλὰ παράλληλα γιὰ σύγκριση : PN I, εἰκ. 394, ἀρ. 809. Ἀπὸ τοὺς τάφους τῶν Μυκηνῶν πρβλ. Ch. T., πίν. XLVII, 3, τάφου 527 τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α 2, πίν. LI, 15, τάφου 529, ἐπίσης τῆς ΙΙΙ Α: 2, καὶ πίν. XIX, 7, τάφου 521 τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α: 2, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πρώιμη φάση της. Πολὺ κοντὰ στὸ ἀγγεῖο μας βρίσκεται ὁ ψευδόστομος ΑΔ 18 (1963) : Μελέται, Πίν. 65 α, γ [29], ποὺ χρονολογεῖται στὴν ΙΙΙ Β περίοδο. Ἐπίσης μεγάλη εἶναι ἡ σχέση τοῦ ἀγγείου μας μὲ δυὸ ἀκόμη ἀγγεῖα. Τὸν ψευδόστομο 4323 τοῦ Μουσείου τῆς Γενεύης ἀπὸ τὸν Θορικὸ[30] καὶ τὸν ψευδόστομο DV 153, πίν.LXXXVI, 5, 6 τῆς Δειράδος. Τὸ σχῆμα εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο μὲ τοῦ ἀγγείου τοῦ Θορικοῦ : χαρακτηριστικὰ κατακόρυφο στόμιο, ποὺ τὸ χεῖλος του ἀγγίζει σχεδὸν τὸ περιχείλωμα τοῦ δίσκου, καὶ στενὴ χαμηλὴ βάση. Ὅσο γιὰ τὴν διακόσμηση, ἡ ἴδια ἀντίληψη διακρίνεται βασικὰ καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα. Τὸ ἀγγεῖο τῆς Δειράδος ἐξάλλου ἔχει ὅμοιο σχῆμα καί, ὅπως τοῦ Θορικοῦ, μιὰ διακοσμητικὴ ζώνη ἀπὸ ἐνάλληλες γωνίες στὴν κοιλιά. Τὸ ἀγγεῖο τοῦ Θορικοῦ χρονολογεῖται στὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν ΙΙΙ Α στὴν ΙΙΙ Β καὶ περισσότερο στὴν ἀρχὴ τῆς δεύτερης. Ὁ ψευδόστομος τῆς Ὀλυμπίας νομίζομε, μετὰ ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω, ὅτι πρέπει νὰ ἐνταχθῆ στὴν πρώιμη φάση τῆς ΙΙΙ Β, στὴν ὁποία μᾶς ὁδηγεῖ ἀναγκαστικὰ τὸ διακοσμητικὸ μοτίβο. Πρβλ. ἐπίσης ὄστρακο ψευδόστομου ἀπὸ τὶς Μυκῆνες (BSA 64, πίν. 18 α, 19, El. French, LH III B: 2 Pot. from Mycenae).

ΤΑΦΟΣ ΚΑΛΟΣΑΚΑ

6. (Π 2596) Ἀλάβαστρο (Π ί ν. 30 γ). Ὕψος 0.158, μεγ. διάμ. 0.15, διάμ. χείλους 0.097 - 0.106 μ. Πηλὸς κιτρινωπός, ὁμοιόχρωμο ἐπίχρισμα, ἡ διακόσμηση καστα-

29. Σ. Χαριτωνίδης, Μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ἐκ Ρόδου, ΑΔ 18 (1963) : Μελέται σ. 137.

30. J. Servais, Vases Mycéniens de Thorikos au Musée de Génève. Thorikos, σ. 60, εἰκ. 26, 27.

νόμαυρη, ἀπολεπισμένη σὲ πολλὰ σημεῖα. Διατηρεῖται ἀκέραιο. Ἀνήκει στὸν τύπο τῶν μεγάλων ἀλαβάστρων μὲ τὸ βαρύ, ὀγκῶδες σῶμα τοῦ FS 85 (M. P. εἰκ. 11, σ. 41) ποὺ ἐμφανίζεται ἀπὸ τὴν III A : 2 περίοδο. Τὸ μοτίβο τοῦ ὤμου (λοξοὶ ὅρμοι, FM 48, εἰκ. 61, 15, σ. 360 τῆς III B. Βλ. ἐπίσης Περ. Β΄, σ. 122, εἰκ. 11, 28) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὑπόλοιπη διακόσμηση, τὸ σχῆμα τοῦ λαιμοῦ, καὶ ἰδιαίτερα, τὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους, ὁδηγοῦν χρονολογικὰ μετὰ τὴν III A : 2. Ἡ σύγκριση τοῦ ἀγγείου μας μὲ τὰ ἀλάβαστρα 21 καὶ 22 τοῦ Τάφου 533 (Ch. T., πίν. LVII) τῆς III B εἶναι ἀκόμα ἕνα στοιχεῖο γιὰ τὴ χρονολόγησή του στὴν φάση αὐτή. Πρβλ. ἐπίσης τὸ ἀλάβαστρο ἀπὸ τὸ ΥΕ νεκροταφεῖο τοῦ Κλαδέου Ἠλείας (ΑΔ 18 (1963): Χρονικά, Πίν. 137 α).

7. (Π 2597) Τρίωτος πίθος (Π ί ν. 30 δ). Ὕψος 0.103, μεγ. διάμ. 0.14, διάμ. χείλους 0.072 - 0.086 μ. Πηλὸς κιτρινωπός, ὁμοιόχρωμο ἐπίχρισμα, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη, ἐλαφρὰ ἐξίτηλη. Διατηρεῖται ἀκέραιος. Πρόκειται γιὰ τὸ σχῆμα 7, τύπο 47 (εἰκ. 12, σ. 44), ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς εἰδικὰ λεβαντομυκηναϊκὸς τῆς III A : 2. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ πρὸς τὰ κάτω μείωση τοῦ σώματος (M. P. εἰκ. 24, σ. 91). Πολὺ κοντὰ στὸ ἀγγεῖο μας εἶναι ἄλλα δύο ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Ὀλυμπίας, τὸ ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, Πίν. 112 γ, ἀπὸ θαλαμωτὸ τάφο τοῦ Νέου Μουσείου καὶ τὸ ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, Πίν. 118 δ, ἀπὸ τὸν θαλαμωτὸ τάφο α τοῦ Στρέφι. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦνται στὴν III B περίοδο[31]. Στὴν ἴδια ὁμάδα ἀνήκει ἀκόμα ἕνα ἀγγεῖο ἀπὸ τὴν Ἠλεία, τὸ I, 5 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου (ΑΕ 1971, Χρον., πίν. ΛΑ α). Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι τὸ κάθε ἕνα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἔχει διαφορετικὴ διακόσμηση στὸν ὦμο. Τὸ θέμα τοῦ Π 2597 εἶναι μιὰ παραλλαγή, ἢ καλύτερα ἐκφυλισμένη μορφή, τοῦ FM 74 (εἰκ. 72, σ. 414) μὲ τὰ ἡμικύκλια μόνον στὴν μιὰ πλευρὰ τοῦ κάθε « τριγλύφου », ἔτσι ὥστε νὰ σχηματίζεται οὐσιαστικὰ μιὰ κεντρικὴ « μετόπη » ποὺ τὴν κοσμοῦν δυὸ ἀντικριστὲς ὁμάδες ἡμικυκλίων. Στὴν Περατὴ (Περ. Β΄, σ. 137, εἰκ. 19,43) ὑπάρχει τὸ μοτίβο τῶν « ἀμφιτόξων ραβδώσεων » τοῦ πυκνοῦ ρυθμοῦ, ποὺ εἶναι στὴν οὐσία μιὰ σχηματικὴ ἐξέλιξη τοῦ FM 74, πρᾶγμα ποὺ δὲν συμβαίνει καὶ μὲ τὸ διακοσμητικὸ μοτίβο τοῦ Π 2597. Σὲ ὄστρακο ἀπὸ τοὺς Δελφοὺς (Fouilles de Delphes, V, σ. 17, εἰκ. 75 α) βρίσκομε τὸ πλησιέστερο πρὸς τὸ δικό μας παράδειγμα, μὲ δυὸ ὁμάδες ἡμικυκλίων, τοποθετημένες ἀντιθετικὰ μέσα σὲ μιὰ μετόπη. Στὴν III B περίοδο πρέπει νὰ χρονολογηθῆ καὶ τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ καὶ νὰ ἐνταχθῆ στὴν ἴδια ὁμάδα μὲ τὰ παραπάνω. Ἀσφαλῶς πρόκειται γιὰ ἕνα σχῆμα πολὺ ἀγαπητὸ στὴν μυκηναϊκὴ III B Ἠλεία.

8. (Π 2598) Ἀμφορεύς (Εἰκ. 5β· Π ί ν. 30 ε). Ὕψος 0.345, μεγ. διάμ. 0.32, διάμ. βάσεως 0.125, διάμ. χείλους 0.111 - 0.144 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, « γάνωμα » μαῦρο, μὲ μερικὲς ἀπολεπίσεις. Διατηρεῖται ἀκέραιος. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀγγεῖο μὲ ξεχωριστὸ ἐνδιαφέρον. Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ ἀμφορέα, χωρὶς ἰδιαίτερη βάση καὶ μὲ ὄρθιες λαβὲς ψηλὰ στὸν ὦμο, δὲν ὑπάρχει στὴν τυπολογία τοῦ Furumark, εἶναι ὅμως πολὺ κοντὰ στὸ FS 58 τῆς πρώιμης III Γ περιόδου (εἰκ. 8, σ. 36), ἀπὸ τὸ ὁποῖο διαφέρει βασικὰ στὸ σχηματισμὸ τῆς βάσης, ἀλλὰ καὶ στὴ σχέση τοῦ ὕψους πρὸς τὴ μεγαλύτερη διάμετρο. Γιὰ τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ τύπου αὐτοῦ, ποὺ εἶναι τόσο σπάνιος, καὶ ἔχει ἀκόμα δύο παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἠλεία, ἕνα δημοσιευμένο ἤδη[32], καὶ τὸ Π 2803, ἀρ. 33, τοῦ Καταλόγου μας, θὰ συζητήσωμε ἐκτενέστερα παρακάτω.

31. ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, σ. 106.
32. Ἀμφορέας ἀπὸ τὸ Στρέφι, ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, Πίν. 118 β.

9. (Π 2600) Ἀλαβαστροειδές[33] (Πίν. 31 α). Ὕψος 0.146 μέγ. διάμ. 0.166, διάμ. χείλους 0.085 - 0.098 μ. Πηλὸς κιτρινωπός, ὁμοιόχρωμο ἐπίχρισμα, διακόσμηση καστανή. Διατηρεῖται ἀκέραιο. Τὸ σχῆμα αὐτὸ δὲν εἰκονίζεται στὸν Furumark. Πλησιάζει βέβαια τὸν τύπο 86 (πρβλ. Myc. Vas. πίν. XLIII, σχ. 118), ἀλλὰ τὸ δικό μας ἔχει χαρακτηριστικὴ μείωση τῆς ἀναλογίας ὕψους-διαμέτρου, ψηλότερο λαιμὸ καὶ περισσότερο ὄρθιες λαβές. Τὸ Π 2600, ἀπ' ὅσο μποροῦμε νὰ γνωρίζωμε, δὲν ἔχει ἀκριβῶς τὸ παρόμοιό του, τουλάχιστο στὰ δημοσιευμένα ἀγγεῖα τῆς Ἠλείας. Ὡς πλησιέστερο παράδειγμα ἀναφέρομε τὸ ἀλάβαστρο τοῦ πίν. 3, εἰκ. 17, σ. 8 στὸ AJA 64 (1960), ἀλλὰ μόνον ὅσον ἀφορᾶ τὸ ψηλὸ-βαθὺ σῶμα καὶ τὶς χοντρὲς λαβές. Τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ τοῦ Μουσείου τῶν Πατρῶν παραβάλλεται ἀπὸ τὴν Vermeule πρὸς τὸ 1017 τῆς Πρόσυμνας (Pros. II, εἰκ. 532, ἀρ. 1017), νομίζομε ὅμως ὅτι τὰ δυὸ αὐτὰ ἀγγεῖα διαφέρουν στὸν τύπο τοῦ λαιμοῦ-χείλους, ποὺ εἶναι βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ταύτιση. Τὸ Π 2600, ποὺ θυμίζει περισσότερο τὰ δίωτα εὐρύστομα ἀγγεῖα, ὅπως π.χ. τὸ ἀρ. 12, πίν. 2, εἰκ. 12 καὶ τὸ νεώτερό του χρονολογικὰ ἀρ. 16, πίν. 3, εἰκ. 17 στὸ AJA 64 (1960), καὶ τὰ δύο τῆς ΥΕ ΙΙΙ Γ, καθὼς καὶ τὸ 484 τῆς Περατῆς (Περ. Γ', πίν. 71 γ), ἀσφαλῶς μᾶς δίνει ἕναν ἀπὸ τοὺς τελευταίους τύπους τοῦ τρίωτου μυκηναϊκοῦ ἀλαβάστρου. Τὸ δίωτο ἀγγεῖο ἀρ. 184 τοῦ τάφου Δ τῆς Λακκίθρας (ΑΕ 1932, πίν. 12) θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῆ ὡς ἕνα ἑπόμενο στάδιο στὴ μετατροπὴ τοῦ σχήματος ἀπὸ τρίωτο σὲ δίωτο — ποὺ εἶναι οὐσιαστικὰ πιὰ ἕνας ἀμφορίσκος μὲ ἐπίπεδο πυθμένα. Θὰ πρέπει τέλος νὰ προστεθῆ στὶς συγκρίσεις τοῦ ἀγγείου μας καὶ τὸ Pros. II, ἀρ. 229, εἰκ. 120 τοῦ τάφου XX. Ἡ διακόσμηση τῶν πεδίων τοῦ ὤμου μὲ τὸ FM 57 (εἰκ. 67, σ. 382) τῆς ΙΙΙ Γ: 1 περιόδου ἐπιβεβαιώνει τὴ χρονολόγηση τοῦ ἀγγείου στὴν φάση αὐτή.

10. (Π 2599) Ἀλάβαστρο (Πίν. 31 β). Ὕψος 0.178, μεγ. διάμ. 0.238, διάμ. χείλους 0.094 - 0.118 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό, ἀπολεπισμένο σὲ πολλὰ σημεῖα. Ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη. Διατηρεῖται ἀκέραιο. Καὶ ὁ τύπος αὐτὸς δὲν εἰκονίζεται στὸν Furumark, εἶναι ὅμως κοντὰ στὸν τύπο 85, ἀλλὰ ὁ λαιμὸς ἐδῶ εἶναι ψηλότερος, τὰ τοιχώματα λιγότερο κυρτὰ καὶ οἱ λαβὲς τοποθετημένες χαμηλότερα. Ἡ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου στὰ πεδία ἀνάμεσα στὶς λαβὲς θυμίζει τὴ διακόσμηση τοῦ ὤμου τοῦ ἀμφορέα Ι1,3 ἀπὸ τὸ Ἀγραπιδοχώρι (ΑΕ 1971, Χρον., πίν. ΛΒ δ) καὶ τοῦ ὤμου τοῦ ψευδόστομου Ι1,6 ἐπίσης ἀπὸ τὸ Ἀγραπιδοχώρι (ΑΕ 1971, Χρον., πίν. ΛΓ δ), μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἐδῶ τὰ ὁμόκεντρα ἡμικύκλια ἔχουν γίνει περισσότερο ὀξυκόρυφα (FM 43 α, εἰκ. 58, σ. 343 τῆς ΙΙΙ Γ). Τὸ ἀγγεῖο πρέπει νὰ χρονολογηθῆ, ἂν ὄχι στὴν ΙΙΙ Γ, τουλάχιστο στὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν ΙΙΙ Β σ' ἐκείνην. Πρβλ. ἐπίσης τὸ ἀλάβαστρο ἀρ. 966 Pros. II, εἰκ. 557.

11. (Π 2602) Πυξίδα (Πίν. 31 γ). Ὕψος. 0.093, διάμ. 0.119 - 0.123 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη. Ἔχει συγκολληθῆ ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ ὁ λαιμὸς συμπληρώθηκε σύμφωνα μὲ τὰ σύγχρονά του παραδείγματα (π.χ. Π 904 τάφου Ζούνη). Ἀνήκει ὅπως καὶ τὸ ἀγγεῖο ἀρ. 1 τοῦ Καταλόγου μας στὸ σχῆμα 19, τύπο 94 τῆς ΙΙΙ Α: 2/Β περιόδου (Μ.Ρ. εἰκ. 12, σ. 43). Πρβλ. μὲ ἀρ. 1118 τῆς Πρόσυμνας (Pros. II, εἰκ. 572), τὸ ὁποῖο ὅμως ἔχει μιὰ διακοσμητι-

33. Τὸ ἀγγεῖο ἀνήκει ἀκόμη στὸν τύπο τῶν ἀλαβάστρων, ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ ἔτσι. Γι' αὐτὸ προτιμοῦμε τὸν ὅρο ἀλαβαστροειδές, ποὺ ὁπωσδήποτε δὲν εἶναι ἐπιτυχής. Ἡ ἔκφραση ὅμως «τρίωτο ἀγγεῖο» θὰ ἦταν πολὺ ἀόριστη.

κὴ ζώνη κάτω ἀπὸ τὶς λαβές, στὸν χῶρο δηλ. ὅπου στὸ ἀγγεῖο μας προχωροῦν οἱ ὁριζόντιες παράλληλες γραμμὲς ποὺ κοσμοῦν τὸ σῶμα. Τὰ κυλινδρικὰ τοιχώματα μειώνονται ἐλαφρὰ πρὸς τὰ κάτω. Οἱ κυλινδρικὲς τρίωτες πυξίδες ἔρχονται σύμφωνα μὲ τὸν Stubbings[34] σὰν συνέχεια τῶν YE II ἀλαβάστρων μὲ τὰ χαμηλὰ κυλινδρικὰ τοιχώματα (ὅπως π.χ. τὸ Ch. T., πίν. XXXIX ἀρ. 19) καὶ κοσμοῦνται συνήθως μ' ἕνα ἁπλὸ μοτίβο στὰ πεδία τοῦ ὤμου, ὅπως εἶναι τὸ δικτυωτὸ πλέγμα (BSA 42, σ. 43 πίν. 11, 9 καὶ 11,4).

12. (Π 2603) Ἀλάβαστρο (Π ί ν. 31 δ). Ὕψος 0.103, μεγ. διάμ. 0.142, διάμ. χείλους 0.082 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη, ἐξίτηλη. Διατηρεῖται ἀκέραιο. Σχῆμα 16, τύπος 85 τῆς III A : 2/B περιόδου (εἰκ. 11, σ. 40). Ὅπως καὶ τὸ ἀγγεῖο 3 τοῦ Καταλόγου μας ἀπὸ τὸν τάφο Ζούνη ἐντάσσεται στὴν III B περίοδο, ἐκεῖνο ὅμως εἶναι περισσότερο σφαιρικὸ καὶ βαθύ. Ἐπίσης στὸ ἀγγεῖο τοῦ τάφου Ζούνη οἱ καμπύλες τῶν «βράχων» εἶναι περισσότερο σφιχτές, ἐνῶ ἐδῶ ἔχουν ἀρχίσει ν' ἀνοίγουν. Πολὺ κοντὰ στὰ δύο αὐτὰ ἀγγεῖα τῆς Ὀλυμπίας εἶναι ἕνα ἀκόμα ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὴ Ρένια τοῦ Πλατάνου (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 182 β), ποὺ προέρχεται ἀπὸ θαλαμοειδῆ τάφο μὲ III B καὶ III Γ κεραμεική. Τὸ ἀλάβαστρο τῆς Ρένιας ἔχει ἀκόμα μιὰ διακοσμητικὴ ζώνη ἀνάμεσα στὶς λαβές, ἰδιόρρυθμη προσθήκη, καθὼς συνδυάζεται ἔτσι ἕνα καθαρὰ III B μοτίβο, ὅπως οἱ «βράχοι», μὲ μιὰ ταινία ἀπὸ τρίγωνα διαγραμμισμένα ὁριζόντια καὶ λοξά, μοτίβο ποὺ μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ἑπόμενη φάση.

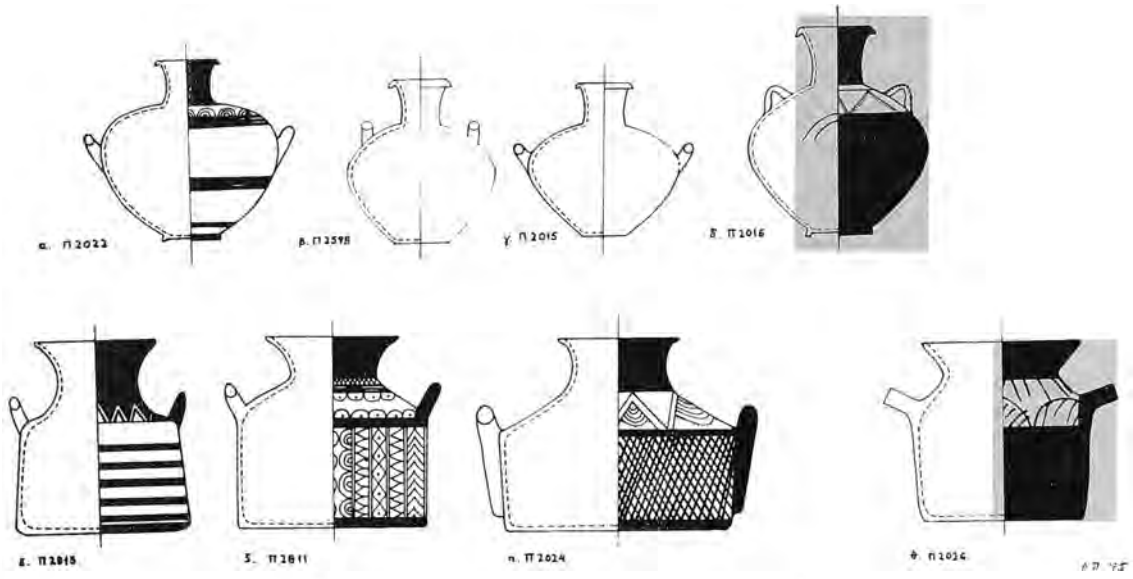
13. (Π 2604) Κύπελλο (Π ί ν. 31 ε). Ὕψος χωρὶς τὴ λαβὴ 0.033, ὕψος μὲ τὴ λαβὴ 0.063, διάμ. χείλους 0.094 μ. Πηλὸς γκρίζος, ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμο, «γάνωμα» μαῦρο, ἐξίτηλο. Ἔχει συγκολληθῆ ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ εἶναι συμπληρωμένο σὲ πολλὰ σημεῖα. Σχῆμα 68, τύπος 238 (εἰκ. 15, σ. 53) τῆς III A : 1 περιόδου. Ἡ παρουσία τῆς βάσης κατεβάζει τὸ ἀγγεῖο στὸ τέλος τῆς περιόδου αὐτῆς. Ὅμοιο τὸ κύπελλο I, 6 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου (ΑΕ 1971, Χρον., πίν. ΛΑ β καὶ σ. 55 ὅπου, ἀναφέρεται καὶ τὸ κύπελλο ἀπὸ τὰ Διάσελα τῆς Ἠλείας. Πρβλ. ἐπίσης τὸ κύπελλο τῆς Ἀσίνης (Asine, T 3 : 3 τῆς III A : 1). Τὰ παραδείγματα τῶν κυπέλλων ἀπὸ τὸν Ἐγκλιανό (PN I, σχῆμα 14, σ. 359), ὅπως τὸ PN III, εἰκ. 236, 10 τοῦ τάφου E4 καὶ PN I, εἰκ. 355 καὶ 356 εἶναι χωρὶς ἰδιαίτερη βάση. Οἱ τύποι αὐτοὶ τῆς III A : 2 περιόδου μὲ βάση ἢ χωρὶς αὐτὴν ἐξελίσσονται ἀπὸ τοὺς ἀντιστοίχους τῆς YE II μὲ τὸ πολὺ χαμηλὸ σῶμα καὶ τὸ ἔντονο κοιλόκυρτο προφὶλ (PN III, εἰκ. 234,3) ἢ τὸ ὑψηλότερο σῶμα, τὸ ἔντονο προφὶλ καὶ τὴ βάση σὲ σχῆμα δίσκου (PN III, εἰκ. 234,22).

ΤΑΦΟΣ ΑΣΠΡΩΝ ΣΠΙΤΙΩΝ

14. (Π 2836) Σταμνίσκος (Π ί ν. 31 στ). Ὕψος 0.09, μεγ. διάμ. 0.09, διάμ. χείλους 0.05, διάμ. βάσεως 0.024 μ. Πηλὸς κοκκινωπός. Ὁλόκληρη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου εἶναι καστανόμαυρη. Ὅπως καὶ ὁ σταμνίσκος ἀρ. 4 τοῦ Καταλόγου μας προέρχεται ἀπὸ τὸ σχῆμα 15, τύπου 77 τοῦ Furumark (M.P. εἰκ. 11, σ. 41), καὶ οἱ δύο ὅμως βρίσκονται πιὸ κοντὰ στὸν τύπο 78 (M. P. σ. 597) μὲ τὸ περισσότερο «ἀνασηκωμένο» σῶμα καὶ τὸ γερτὸ πρὸς τὰ ἔξω χεῖλος.

34. BSA 42, σ. 43.

15. (Π 3637) Κύπελλο (Π ί ν. 32 α - β). Ὕψος 0.05, διάμ. χείλους 0.095, διάμ. βάσεως 0.03 μ. Πηλὸς κοκκινωπός. Καστανόμαυρο « γάνωμα » καλύπτει τὸ ἀγγεῖο ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικά. Στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιπέδου χείλους σταγόνες σὲ λευκὸ βάθος. Λείπει ἕνα τμῆμα ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ χείλους καὶ πιθανότατα ἦταν ἐκεῖ προσαρμοσμένη ἡ λαβή, ὅπως στὸ σχῆμα 68, τύπο 238 τοῦ Furumark (M.P. εἰκ. 15, σ. 53 καὶ σ. 625). Στὸ ἀγγεῖο μας ἡ βάση, περιβαλλομένη ἀπὸ δακτύλιο, εἶναι ἰδιαίτερα στενή, ὅπως στὸ κύπελλο DV 139 τοῦ τάφου 23 τῆς Δειράδος (Deiras, πίν. LXXIII), ποὺ χρονολογεῖται στὴν III A : 2 περίοδο (Deiras, σ. 156). Καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα τὸ προφίλ

Εἰκ. 5. Τύποι ΥΕ III Γ ἀμφορέων καὶ πυξίδων τῆς Ἠλείας α, γ, δ, η, θ ἀπὸ τὸν τάφο Ἀγροπιδοχωρίου, ὁ β ἀπὸ τὸν τάφο Καλόσακα καὶ οἱ ε, ζ ἀπὸ τοὺς τάφους Καυκανιᾶς.

εἶναι ἔντονα κοιλόκυρτο, καὶ τὸ χεῖλος, πλατὺ ἐπάνω, γέρνει πρὸς τὰ ἔξω. Κοντά τους βρίσκεται καὶ τὸ κύπελλο 10 τοῦ τάφου 533 τῶν Μυκηνῶν (Ch. T., πίν. LVII, 10). Στὰ κύπελλα αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι συνηθισμένη ἡ μονοχρωμία (M. P. σ. 427). Ἡ διακοσμητικὴ ζώνη στὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου μας εἶναι τὸ μοτίβο 41,3 (M. P. εἰκ. 57, σ. 343), ποὺ τὸ συναντοῦμε σ' ὅλες τὶς φάσεις ἀπὸ τὴν ΥΕ I ὡς τὴν ΥΕ III A : 1 περίοδο. Ὁ τύπος 41,6 μὲ σταγόνες μικρότερες συνεχίζεται ὡς τὴν III B.

16. (Π 2838) Σταμνίσκος μὲ λαβή (Π ί ν. 32 γ). Ὕψος 0.072, μεγ. διάμ. 0.08, διάμ. βάσεως 0.034 μ. Πηλὸς κοκκινωπός. Καὶ ἐδῶ ὁλόκληρη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου καλύπτεται μὲ καστανόμαυρο « γάνωμα ». Πρόκειται γιὰ τὸ σχῆμα 17, τύπο 87 τοῦ Furumark τῆς III A περιόδου (M. P. εἰκ. 11, σ. 41 καὶ 598), ποὺ παρουσιάζει μικρὲς παραλλαγὲς στὴ διαμόρφωση τοῦ χείλους καὶ τῆς βάσης. Ἀπὸ τὸν τύμβο τοῦ Σαμικοῦ ἔχομε μιὰ σειρὰ ἀπὸ ΥΕ I « λεβητοκυάθια », ὅπως ὀνομάζεται τὸ σχῆμα στὴν δημοσίευση[35], ποὺ

35. Ν. Γιαλούρης, Μυκηναϊκὸς Τύμβος Σαμικοῦ, ΑΔ 20 (1965) : Μελέται, σ. 6 - 40. Τὰ λεβητοκυάθια στοὺς Πίν. 9, 10 καὶ 11.

δείχνουν τὴν παράδοση ποὺ εἶχε τὸ σχῆμα αὐτὸ στὴ δυτικὴ Πελοπόννησο. Ἀπὸ τὶς Τρύπες τοῦ Κλαδέου προέρχεται σταμνίσκος ὅμοιος μὲ τὸν δικό μας (ΑΔ 19 (1964): Χρονικά, Πίν. 186 γ), ποὺ μπορεῖ νὰ χρονολογηθῆ μαζὶ μὲ τὸ εἰκονιζόμενο στὸν Πίν. 186 α ἀλάβαστρο ἀπὸ τὸν ἴδιο τάφο, στὴν ΥΕΙΙΙ Α: 2 περίοδο.

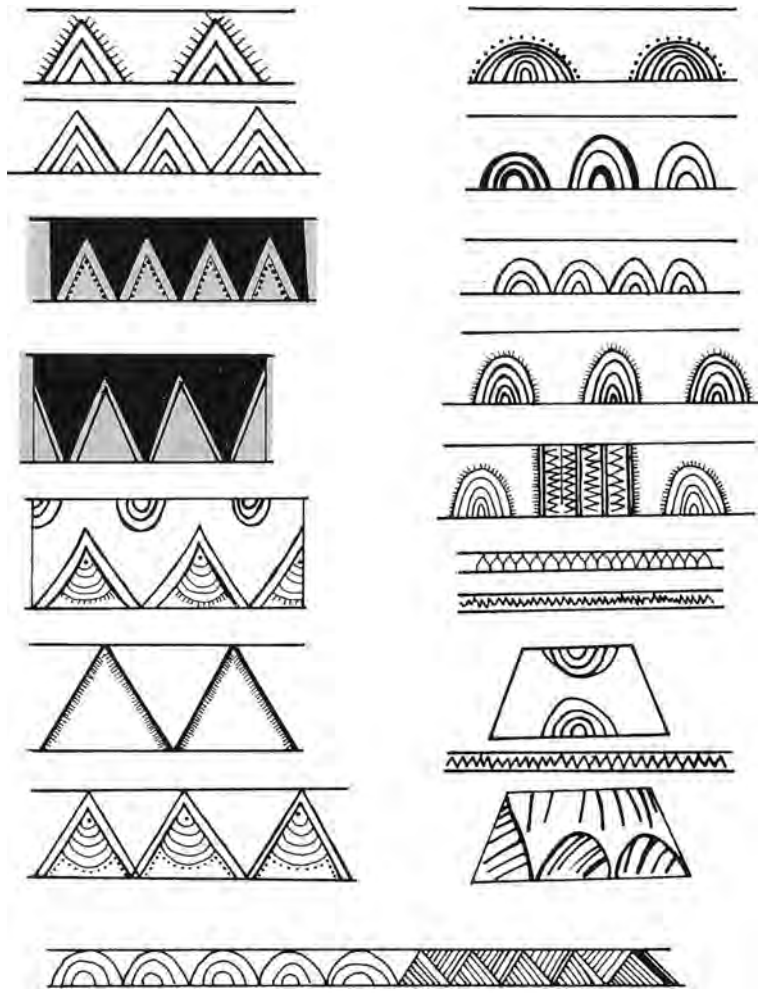
ΤΑΦΟΙ ΚΑΥΚΑΝΙΑΣ

Τάφος Ι

17. (Π 2811) Πυξίδα (Εἰκ. 5 ζ, 7 α· Πίν. 32 ε-στ). Ὕψος 0.157, διάμ. 0.162, διάμ. χείλους 0,11 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό, ἡ διακόσμηση καστανή. Ἔχει συγκολληθῆ ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Στὸν Furumark δὲν ὑπάρχει τὸ σχῆμα αὐτό. Μὲ βάση τὴν ταξινόμηση τῶν πυξίδων τῆς Περατῆς τὸ ἀγγεῖο μας ἐντάσσεται στὸν τύπο Γ (Περ. Β', σ. 207, εἰκ. 79 καὶ σ. 209) τῆς ΙΙΙ Γ περιόδου. Ἡ διακόσμηση εἶναι μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ πυκνοῦ ρυθμοῦ: στῆλες μὲ γραμμικὰ μοτίβα ἀπὸ ἐκεῖνα, ποὺ ἀργότερα θὰ γίνουν προσφιλῆ διακοσμητικὰ θέματα τῶν γεωμετρικῶν ἀγγείων, δηλ. ὁμόκεντρα ἡμικύκλια, πυκνὴ τεθλασμένη, ρόμβοι, ἐνάλληλες γωνίες, καλύπτουν τὰ κυλινδρικὰ τοιχώματα τοῦ ἀγγείου καθὼς καὶ τὸν ὦμο, ἐνῶ ὁ λαιμὸς μὲ τὸ χεῖλος καὶ οἱ ράχες τῶν λαβῶν εἶναι ὁλόβαφα. Ἡ πυξίδα αὐτὴ θυμίζει τὴν πυξίδα τῆς Τραγάνας (ΑΕ 1914, σ. 108, εἰκ. 13), παρ' ὅλο ποὺ ἡ τελευταία κοσμεῖται μὲ παράσταση πλοίου. Ἡ ἀντίληψη εἶναι ἡ ἴδια καὶ ἴσως νὰ εἶχαν καὶ ἀκριβῶς τὸ ἴδιο σχῆμα, ἂν καὶ ὁ Furumark τὴν ἐντάσσει (σ. 600) στὸν τύπο 98 τῆς ΙΙΙ Γ: 1 (M. P. εἰκ. 12, σ. 44) μὲ τὸν ὄρθιο, χαμηλὸ λαιμό. Στὸν τύπο τῆς κυλινδρικῆς πυξίδας μὲ τὸν ψηλὸ καὶ εὐρὺ λαιμὸ καὶ τὶς δύο λαβὲς στὸν ὦμο ἀνήκουν ἐπίσης οἱ δύο πυξίδες τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου ΙΙ, 10 καὶ ΙΙ, 11 (ΑΕ 1971, Χρον. πίν. ΛΔ ε καὶ πίν. ΛΕ α). Πολὺ κοντά τους βρίσκεται ἡ πυξίδα ἀρ. 355 τοῦ Μουσείου Πατρῶν (AJA 64 (1960), πίν. 3, εἰκ. 19, σ. 9), ἡ ὁποία ὅμως ἔχει τριποδικὴ βάση, καὶ ἡ διάμετρος τῶν τοιχωμάτων της μειώνεται πρὸς ἐκείνην. Ὁ τρόπος ποὺ μεταχειρίζεται τὸ ἀγγεῖο τῶν Πατρῶν ὁ τεχνίτης, καθὼς τὸ διακοσμεῖ, εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τῆς πυξίδας τῆς Καυκανιᾶς. Στὴν Κῶ ἐξάλλου ὑπάρχει μιὰ ἐνδιαφέρουσα σειρὰ ἀπὸ πυξίδες: Morricone, σ. 54, εἰκ. 24, ἀρ. 348 τοῦ τάφου 13. Τοῦ ἴδιου τύπου καὶ τὰ πυξίδια 17, 12, 16, 14 τοῦ τάφου 1 (Morr., εἰκ. 67), ὅλα μὲ δύο λαβές, ταινίες στὸ σῶμα καὶ διακοσμημένη τὴ ζώνη τοῦ ὤμου. Ἐπίσης τὰ πυξίδια 127 καὶ 124 ἀπὸ τὸν τάφο 35 (Morr. εἰκ. 175, σ. 171) καὶ ἀρ. 251 ἀπὸ τὸν τάφο 61 (Morr. εἰκ. 297 καὶ σ. 266) ποὺ χρονολογοῦνται στὴ μετάβαση πρὸς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ καὶ στὴν ἀρχὴ τῆς περιόδου αὐτῆς.

18. (Π 2812) Μικρὴ πρόχους (Πίν. 32 δ). Σωζ. ὕψος 0.077 μ. Πηλὸς κίτρινος, ἐπίχρισμα πορτοκαλί, ἀπολεπισμένο στὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιφάνειας. Ἀκόσμητη. Ἔχει συγκολληθῆ ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Λαιμός, χεῖλος καὶ βάση συμπληρωμένα σύμφωνα μὲ τὰ προχοΐδια ποὺ ἀναφέρονται παρακάτω. Στὸ νεκροταφεῖο τῆς Δειράδος ἔχει βρεθῆ μιὰ σειρὰ ἀπὸ μικρὲς πρόχους τῆς ΙΙΙ Γ περιόδου, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναφέρομε ὡς πλησιέστερη στὴν δική μας τὴν DV 48 (Deiras, πίν. LVIII, 7, καὶ σ. 152) τῆς ΙΙΙ Γ: 1 περιόδου. Πρβλ. ἐπίσης BSA 25, πίν. LXII, 1 καὶ Ch. T., σ. 7, πίν. XI, 6. Ἡ μικρὴ πρόχους 12 τοῦ τάφου 1: 6 τῆς Ἀσίνης (Asine, εἰκ. 265, 4) ἔχει τὸ ἴδιο σχῆμα μὲ τὴ δική μας, εἶναι ὅμως διακοσμημένη μὲ ραβδώσεις ἀκτινωτὰ ἀπὸ τὸν

λαιμὸ καὶ μὲ ζῶνες στὸ λαιμὸ καὶ τὸ σῶμα. Ὁ Furumark τὴν ἐντάσσει στὸ σχῆμα 25, τύπο 115, καὶ τὴν χρονολογεῖ στὴν πρώιμη ΙΙΙ Γ : 1 φάση (Μ. Ρ. εἰκ. 6, σ. 602/3). Πιὸ προχωρημένη χρονολογικά, οὐσιαστικὰ πιὰ μέσα στὴν ὑπομυκηναϊκὴ περίοδο,

Εἰκ. 6. Διακοσμητικὰ θέματα τῶν ΥΕ ΙΙΙ Γ ἀγγείων τῆς Ἠλείας.

εἶναι ἡ μικρὴ πρόχους τῆς Ἤλιδας (Ἔργον 1963, σ. 119 - 20, εἰκ. 126α τοῦ τάφου 3) μὲ μιὰ ζώνη πυκνῆς τεθλασμένης στὸν ὦμο.

Τάφος IV

19. (Π 2813) Πυξίδα (Π ί ν. 33 α - β). Ὕψος 0.159, διάμ. βάσεως 0.138, διάμ. χείλους 0.095 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό, ἡ διακόσμηση κατανόμαυρη. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ συμπληρωμένη στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χείλους. Πρβλ. σχῆμα 19, τύπο 96 τῆς ΙΙΙ Γ : 1 περιό-

δου. Τὸ διακοσμητικὸ θέμα εἶναι τὸ FM 61A, 3 τῆς ΙΙΙ Γ : 1 - 2 (Μ. Ρ. εἰκ. 68, σ. 391). Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς πυξίδας βρίσκεται κοντὰ στὴν πυξίδα 2811 (ἀρ. Κατ. 17) καθὼς καὶ σ' ἐκεῖνες τοῦ τάφου Β ἀπὸ τὶς Τρύπες Κλαδέου (ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, Πίν. 185 ε) καὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου (ΑΕ 1971, Χρον., πίν. ΛΕ α) ἔχει ὅμως μιὰ βασικὴ διαφορά : τὸν ὑψηλότερο λαιμό, στοιχεῖο ποὺ ἀνατρέπει τὴ σχέση ὕψους-διαμέτρου καὶ κάνει τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ βαθύτερο. Ἂν ἐξαιρέσωμε τὴ λοξὴ θέση τῶν λαβῶν τὸ ἀγγεῖο μας εἶναι κατὰ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ σχήματος ὅμοιο πρὸς τὸ PN III, εἰκ. 293, 8 τοῦ τάφου Κ2, χρονολογημένο ἀπὸ τὸν Blegen (σελ. 236) στὴν ΙΙΙ Γ περίοδο.

20. (Π 2814) Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (Εἰ κ. 7 η· Πί ν. 33 γ - δ). Ὕψος 0.174, μεγ. διάμ. 0.155, διάμ. βάσεως 0.065 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος ἐπίχρισμα κιτρινωπό, διακόσμηση καστανόμαυρη. Ἔχει συγκολληθῆ ἀπὸ κομμάτια καὶ ὁ δίσκος μὲ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς μιᾶς λαβῆς ἔχουν συμπληρωθῆ. Γιὰ τὸ σχῆμα, πρβλ. Μ. Ρ., σχῆμα 46, τύπο 176, τῆς ΙΙΙ Γ : 1 περιόδου (εἰκ. 6, σ. 31). Χαρακτηριστικὸ τὸ ὑψηλὸ σῶμα μὲ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο στὸ κέντρο, καθὼς καὶ τὸ χαμηλὸ στέλεχος μὲ τὸν πλατὺ δίσκο. Πρβλ. ἐπίσης τὸν τύπο Α τῆς Περατῆς (Περ. Β', σ. 153, εἰκ. 25). Τὸ κύριο θέμα στὴ διακόσμηση τοῦ ὤμου ἀποτελεῖται ἀπὸ δυὸ ἀντιθετικὲς σπεῖρες· πρόκειται γιὰ μιὰ παραλλαγὴ τοῦ μοτίβου 51, 26 τῆς ΙΙΙ Γ : 1 τοῦ Furumark (Μ. Ρ. εἰκ. 63, σ. 366). Οἱ σπεῖρες καλύπτουν τὸν μεγαλύτερο ἐλεύθερο χῶρο τοῦ πεδίου τοῦ ὤμου. Τοὺς δύο μικρότερους, ποὺ ὁρίζονται ἀνάμεσα στὸ στόμιο καὶ τὶς λαβές, καλύπτουν ρόμβοι, ὁ ἕνας ἁπλός (πρβλ. Περ. Β', εἰκ. 43, ἀρ. 144), ὁ ἄλλος περισσότερο σύνθετος (πρβλ. Περ. Β', εἰκ. 57, ἀρ. 979). Ὁ ἀμφορίσκος τῆς Καυκανιᾶς ἔχει τὸ πρότυπό του σ' ἕναν ἀμφορίσκο τοῦ πυκνοῦ ρυθμοῦ τῆς Ἀργολίδας. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀγγεῖο 4 τοῦ τάφου 1 : 5 τῆς Ἀσίνης (Asine, εἰκ. 260, σ. 397). Τὰ μοτίβα, σπεῖρες καὶ ρόμβοι, διατάσσονται μὲ τὴν ἴδιαν ἀντίληψη στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου, ζωγραφισμένα ὅμως μὲ μεγαλύτερην ἐπιμέλεια καὶ πλουτισμένα μὲ περισσότερες λεπτομέρειες. Τὸ ἀγγεῖο τῆς Ἀσίνης ἔχει, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ταινίες ποὺ περιβάλλουν τὸ σῶμα του, μιὰν ἀκόμη διακοσμητικὴ ζώνη, ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸν ὦμο ποὺ τὴν ἀποτελοῦν δυὸ σειρὲς πυκνῆς τεθλασμένης.

Τάφος V

21. (Π 2815) Λήκυθος (Πί ν. 33 ε). Ὕψος 0.10, μεγ. διάμ. 0.087, διάμ. βάσεως 0.039 μ. Πηλὸς κίτρινος, ὁμοιόχρωμο ἐπίχρισμα. Ἀκόσμητη. Τὸ σῶμα ἔχει συγκολληθῆ ἀπὸ μεγάλα κομμάτια καὶ ὁ λαιμὸς εἶναι ὁλόκληρος συμπληρωμένος μαζὶ μὲ τὴ λαβή, ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκε μόνον ἡ κάτω πρόσφυσή της. Ἡ κακὴ διατήρηση τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ ἔλλειψη τῆς διακόσμησης δὲν ἐπιτρέπουν χρονολόγηση ἀκριβέστερη ἀπὸ τὴν ἔνταξή του στὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο. Ὁ τύπος του βασικὰ εἶναι τὸ σχῆμα 29, τύπος 123 τοῦ Furumark (Μ. Ρ. εἰκ. 6, σ. 31).

Τάφος VIII

22. (Π 2816) Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (Εἰ κ. 7 δ· Πί ν. 33 στ). Ὕψος 0.18, μέγ. διάμ. 0.163, διάμ. βάσεως 0.068 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό. Ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ συμπληρωμένος σὲ ἀρκετὰ σημεῖα. Σχῆμα ὅμοιο μὲ τοῦ ἀρ. 20 τοῦ Καταλόγου μας. Ὅμως ἐδῶ ἡ διακόσμηση δὲν περιορίζεται στὸ πεδίο τοῦ ὤμου, ὅπου διακρίνονται μόλις τὰ ἐνάλληλα

τρίγωνα (FM 61A, 1, εἰκ. 68 σ. 391). Ὑπάρχει ἀκόμα μιὰ ζώνη μὲ « τρίγλυφα », ποὺ καλύπτει τὸ χῶρο ἀπὸ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο τοῦ σώματος ὡς τὴν ἀρχὴ τοῦ ὤμου. Ἡ ζώνη αὐτὴ ὁρίζεται μὲ τρεῖς ταινίες πάνω καὶ κάτω. Στὸν ὦμο σειρὰ ἀπὸ ἐνάλληλα τρίγωνα (Furumark, μοτίβο 61A, 1, εἰκ. 68, σ. 390). Τὸ ἀγγεῖο μας εἶναι ὅμοιο σχεδὸν μὲ τὸν ψευδόστομο τοῦ τάφου Ε ἀπὸ τὶς Τρύπες τοῦ Κλαδέου (ΑΔ 19 (1964) : Χρονικά, Πίν. 187 δ), ποὺ ἔχει ἐπίσης τρίγωνα στὸν ὦμο καὶ ζώνη μὲ « τρίγλυφα » στὸ σῶμα.

23. (Π 2817) Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (Π ί ν. 34 α). Ὕψος 0.086, μεγ. διάμ. 0.076, διάμ. βάσεως 0.033 μ. Πηλὸς κόκκινος, ἀνοιχτότερο ἐπίχρισμα. Ἀκόσμητος. Συγκολλημένος καὶ συμπληρωμένος στὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ σώματος. Σχῆμα 46, τύπος 177 τῆς ΙΙΙ Γ : 2 τοῦ Furumark (M.P. εἰκ. 6, σ. 31). Χαρακτηριστικὰ ἀμφικωνικὸ σῶμα, βάση σχετικὰ ὑψηλὴ καὶ ἔξαρμα στὸν δίσκο τῶν λαβῶν, στοιχεῖα ποὺ ὑποδηλώνουν τὰ τελευταῖα, χρονολογικά, παραδείγματα τῶν μυκηναϊκῶν ψευδοστόμων, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ ὑπομυκηναϊκὸ σχῆμα, ὅπως τὸ ξέρομε ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τῆς Σαλαμίνας καὶ τοῦ Κεραμεικοῦ.

24. (Π 2818) Λήκυθος (Εἰ κ. 7 γ· Π ί ν. 34 β). Ὕψος 0.134, μέγ. διάμ. 0.119, διάμ. βάσεως 0.045 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη, ἐξίτηλη. Σχῆμα 29, τύπος 123 (εἰκ. 6, σ. 31), μὲ σφαιρικὸ σῶμα καὶ λαβὴ ποὺ φτάνει λίγο κάτω ἀπὸ τὸ δακτυλιόσχημο χεῖλος. Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς ληκύθου ἐπικρατεῖ στὴν ΙΙΙ Γ : 1 περίοδο (βλ. Περ. Β΄, σ. 244 κ.ἑ.). Στὸν ὦμο διακόσμηση μὲ ὁμάδες ἀπὸ μικρὰ ἡμικύκλια (FM 43D τῆς ΙΙΙ Γ : 1, εἰκ. 58, σ. 345), καὶ στὸ σῶμα μιὰ πλατιὰ ζώνη μὲ « τρίγλυφα », ὅπως καὶ στὸν ψευδόστομο ἀρ. 22 τοῦ Καταλόγου μας (Π ί ν. 33 στ), μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι στὴ λήκυθο ἡ ζώνη αὐτὴ καλύπτει ὁλόκληρο τὸ κεντρικὸ τμῆμα τοῦ σώματος καὶ ὄχι μόνο τὸ πάνω μισό. Θυμίζει ἔντονα τὴ « σφαιρικὴ οἰνοχόη » τῆς Τραγάνας (ΑΕ 1914, σ. 104, εἰκ. 6, 1) μὲ τὴ διακόσμηση τῶν ἀγκιστροειδῶν γραμμῶν. Ἡ λήκυθος DV 28 ἀπὸ τὸν τάφο XIV τῆς Δειράδος (Deiras, πίν. LIV,8 καὶ σ. 153) δίνει τὸν πρωιμότερο ἀργείτικο τύπο τῆς ληκύθου μὲ τὸ ραδινότερο σῶμα. Στὴν ΙΙΙ Β περίοδο χρονολογεῖται ἡ λήκυθος 8 τοῦ τάφου 1 : 7 τῆς Ἀσίνης (Asine, εἰκ. 268, 8, σ. 409) μὲ τὸ σφαιρικότερο ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς Δειράδος σῶμα, καθὼς καὶ ἡ λήκυθος 9 τοῦ τάφου 527 τῶν Μυκηνῶν (Ch. T., πίν. XLVII, 9). Χαρακτηριστικὸ τῶν πρωιμοτέρων αὐτῶν ἀγγείων εἶναι τὸ μέγεθος, ποὺ μειώνεται προοδευτικά, ὅσο κατεβαίνομε πρὸς τὸ τέλος τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων (M. P., σ. 603 - 604). Σύγχρονη μὲ τὴ δική μας εἶναι ἡ λήκυθος τῆς Πύλου ἀπὸ τὸν τάφο Κ2 (PN III, εἰκ. 293, 9) μὲ τὴν ἴδια διάταξη τῆς διακόσμησης σὲ δυὸ ζῶνες, ποὺ ὁρίζονται καὶ χωρίζονται μεταξύ τους, ὅπως καὶ στὸ ἀγγεῖο μας.

ΠΑΡΑΔΟΘΕΝΤΑ

25. (Π 2806) Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (Π ί ν. 34 δ). Ὕψος 0.094, μεγ. διάμ. 0.085, διάμ. βάσεως 0.055 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμο, ἀλλὰ πιὸ βαθύ. Τὸ ἀγγεῖο ἦταν διακοσμημένο, τὰ ἐλάχιστα ὅμως ἴχνη ποὺ ἔμειναν, δὲν ἐπιτρέπουν καμμιὰν ὑπόθεση γιὰ τὸ θέμα. Ἔχει συμπληρωθῆ τὸ στόμιο· τὸ ὑπόλοιπο ἀγγεῖο σώθηκε ἀκέραιο. Σχῆμα 46, τύπος 176 τῆς ΙΙΙ Γ : 1 τοῦ Furumark (M.P. εἰκ. 6, σ. 31).

26. (Π 2807) Λήκυθος (Π ί ν. 34 γ, ε). Ὕψος 0.135, μεγ. διάμ. 0.128, διάμ. βάσεως 0.055 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη, ἐξίτηλη. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι σχεδὸν ἀπόλυτα ὅμοιο μὲ τὸ ἀρ. 24 τοῦ Καταλόγου μας

(Π ί ν. 34 β), μὲ μόνη διαφορὰ τὸ ἐλαφρὰ σφαιρικότερο σῶμα καὶ τήν, ἀναλογικά, λίγο μεγαλύτερη βάση. Ἡ διακόσμηση εἶναι ἀκριβῶς ἴδια, μὲ ἡμικύκλια στὸν ὦμο καὶ «τρίγλυφα» στὸ σῶμα.

27. (Π 2808) Ἀμφορεύς (Π ί ν. 35 α - β). Ὕψος 0.24, μεγ. διάμ. 0.22, διάμ. χείλους 0.12, διάμ. βάσεως 0.092 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ἐπίχρισμα κιτρινωπό, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη. Ἔχει συγκολληθῆ τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ λαιμοῦ μὲ τὸ χεῖλος· τὸ ὑπόλοιπο ἀγγεῖο σώθηκε ἀκέραιο. Ὁ ἀμφορέας αὐτός, ποὺ εἶναι ἕνα ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ σχῆμα στὴν Ἠλεία (AE 1971, Χρον. σ. 58) καὶ στὴν Ἀχαΐα (AJA 64 (1960), σ. 6), ἐντάσσεται στὸν τύπο 58 (σχῆμα 9) τοῦ Furumark (M. P. εἰκ. 8, σ. 36) τῆς III Γ : 1 περιόδου. Χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα εἶναι οἱ θηλὲς στὸν ὦμο, τὸ πλατὺ ἐπίπεδο χεῖλος(ποὺ ἐδῶ τὸ διακοσμοῦν κάθετα γραμμίδια) καὶ ὁ χαμηλὸς δίσκος τῆς βάσης. Οἱ λαβὲς εἶναι τοποθετημένες λοξὰ στὴ μεγαλύτερη διάμετρο τοῦ σώματος. Ὀξυκόρυφα τρίγωνα, πλαισιωμένα ἀπὸ γραμμές, ἀποτελοῦν τὸ κύριο διακοσμητικὸ θέμα. Στὴν Ἀργολίδα ὑπάρχει μιὰ σειρὰ ἀπὸ παράλληλους τύπους μὲ ἢ χωρὶς θηλὲς στὸν ὦμο. Τὸ παράδειγμα τῶν Μυκηνῶν (BSA 25, πίν. X, F) εἶναι πολὺ κοντὰ στὸ δικό μας ὡς πρὸς τὸ σῶμα· ὁ λαιμὸς ὅμως εἶναι στενότερος καὶ ψηλότερος. Ὁ ἀμφορέας ἀρ. 14 τοῦ τάφου 1 : 5 τῆς Ἀσίνης (Asine, σ. 398, εἰκ. 260, 8) μὲ θηλὲς ἔχει σῶμα περισσότερο ὠοειδὲς καὶ ὁ λαιμός του εἶναι ὅπως στὸ ἀγγεῖο τῶν Μυκηνῶν. Ὠοειδὲς εἶναι ἐπίσης τὸ σῶμα τοῦ ἀμφορέα DV 158 τοῦ τάφου XXXIII τῆς Δειράδος (Deiras, πίν. XCI, 1 καὶ σελ. 150), ποὺ εἶναι χρονολογημένος στὸ τέλος τῆς III Γ περιόδου. Τὸ σφαιρικὸ σῶμα στοὺς ἀμφορεῖς αὐτοὺς χαρακτηρίζει ἰδιαίτερα τὰ παραδείγματα τῆς Ἠλείας καὶ τῆς Ἀχαΐας. Πολὺ κοντὰ σ' αὐτὰ εἶναι ὁ ἀμφορέας τῆς Τραγάνας (AE 1914, σ. 106, 9), ποὺ ἀναφέρεται ὡς ὑδρία ἀπὸ τὸν Κουρουνιώτη, καθὼς καὶ ὁ ἀμφορέας ἀπὸ τὸν τάφο Κ 2 τῆς Πύλου (P N III, εἰκ. 292) μὲ θηλὲς καὶ διακόσμηση ἀπὸ τρίγωνα μὲ δικτυωτὸ στὸν ὦμο.

28. (Π 2809) Ἀμφορεύς (Π ί ν. 36 α). Ὕψος 0.25, μεγ. διάμ. 0.226, διάμ. χείλους 0.19, διάμ. βάσεως 0.096 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος, ὁμοιόχρωμο ἐπίχρισμα, διακόσμηση καστανόμαυρη. Ἔχει συμπληρωθῆ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου, ποὺ ἀνήκει στὸν ἴδιο τύπο μὲ τὸ προηγούμενο. Δὲν σώθηκε κανένα κομμάτι ἀπὸ τὸν ὦμο καὶ δὲν γνωρίζομε τὴ διακόσμησή του. Στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιπέδου χείλους σειρὰ ἀπὸ μικρά, γεμισμένα μὲ χρῶμα, τρίγωνα.

29. (Π 2810) Τμήματα ἀμφορέως (Εἰ κ. 7β· Π ί ν. 36 β - γ). Πρόκειται γιὰ ἀμφορέα τοῦ ἴδιου τύπου μὲ τοὺς δυὸ προηγούμενους. Τὸ μέγεθος τῆς βάσεως (διάμ. 0.135 μ.) δείχνει ὅτι τὸ ὕψος τοῦ ἀγγείου θὰ ἦταν γύρω στὰ 0.355 μ. — ὑπολογίζοντας μὲ βάση τὴν ἀναλογία τοῦ ὕψους πρὸς τὴ βάση τῶν προηγουμένων. Τὰ ὄστρακα ποὺ εἰκονίζονται στὸν Π ί ν. 36 β ἀνήκουν πιθανότατα στὸν ἀμφορέα αὐτόν. Πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο κιτρινοκόκκινο πηλὸ μὲ τὸ κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα. Τὸ θέμα τῆς διακόσμησης, ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ τοῦ πυκνοῦ ρυθμοῦ, εἶναι μιὰ παραλλαγὴ τοῦ μοτίβου 51,26 τῆς III Γ : 1 τοῦ Furumark (M. P. εἰκ. 63, σ. 366), ὅπως καὶ τὸ ὅμοιο τοῦ ψευδόστομου ἀρ. 20 (Π ί ν. 33 δ) τοῦ Καταλόγου μας. Κάθε σπεῖρα ἐκφύεται ἀπὸ ἕνα στέλεχος, ποὺ ξεκινᾶ ἀπὸ τὶς ταινίες ποὺ ὁρίζουν ἐπάνω καὶ κάτω τὴ διακοσμητικὴ ζώνη. Ὁ στενὸς χῶρος ἀνάμεσα στὰ στελέχη γεμίζεται μὲ μικρὲς παράλληλες γραμμές, ἐνῶ δυὸ μικρὰ ἡμικύκλια ἑνώνουν τὶς δυὸ σπεῖρες στὸ σημεῖο, ὅπου ἀρχίζει ὁ σχηματισμός τους, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργῆται τελικὰ ἡ ἐντύπωση τῆς ἀπεικόνισης ἑνὸς ἄνθους.

ΓΟΥΜΕΡΟ

30. (Π 2542) Ψευδόστομος ἀμφορίσκος (Εἰκ. 7 ζ· Πίν. 36 δ). Ὕψος 0.123 μεγ. διάμ. 0.115, διάμ. βάσεως 0.045 μ. Πηλὸς κοκκινωπός, ἀνοιχτότερο ἐπίχρισμα, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη, μόλις διακρίνεται. Σχῆμα 46, τύπος 171 τοῦ Furumark (M. P. εἰκ. 6, σ. 31), ποὺ ἐμφανίζεται στὴν ΙΙΙ Α: 2 περίοδο καὶ συνεχίζεται ὡς τὴν ΙΙΙ Γ: 1. Τὸ ἀγγεῖο μας ἐντάσσεται στὸν τύπο Β («βραχυστρόγγυλος») τῆς Περατῆς (Περ. Β΄, σ. 153, εἰκ. 25Β, καὶ σ. 195). Χαρακτηριστικὰ τοῦ τύπου στὴν φάση αὐτὴ εἶναι ἡ κωνικὴ βάση, τὸ χαμηλὸ στέλεχος μὲ τὸν κυρτὸ στὴν ἐπιφάνειά του δίσκο, καὶ τὸ ὄρθιο στόμιο. Τὸ κάτω μισὸ τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου μαζὶ μὲ τὴ βάση εἶναι καστανόμαυρο. Κατὰ τὴ μεγαλύτερη διάμετρο ὑπάρχει μία ζώνη μὲ πυκνὴ τεθλασμένη καὶ στὸν ὑπόλοιπο χῶρο, ὡς τὸ σημεῖο ὅπου ἀρχίζουν οἱ λαβές, ταινίες. Στὸ πεδίο τοῦ ὤμου τέσσερεις ρόμβοι μὲ δικτυωτό, πλαισιωμένοι μὲ καμπύλες (πρβλ. Περ. Β΄, σ. 167, εἰκ. 43) καὶ στὴν ἐπιφάνεια, τέλος, τοῦ δίσκου σπείρα τοῦ τύπου τῆς εἰκ. 26,5 τῆς Περατῆς Β΄ (σ. 157). Οἱ ράχες τῶν λαβῶν εἶναι βαμμένες (πρβλ. Περ. Β΄, εἰκ. 27,1, σ. 158, 159). Τὸ σχῆμα καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς διακόσμησης χρονολογοῦν τὸ ἀγγεῖο μας χωρὶς ἀμφιβολία στὴν πρώιμη φάση τῆς ΙΙΙ Γ περιόδου. Ἀνήκει στὴν ἴδια ὁμάδα μὲ τοὺς ψευδόστομους τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου (ΑΕ 1971, Χρον., πίν. ΛΓ α, γ, ε). Ὁ ψευδόστομος 119, πάλι ἀπὸ τὸ Ἀγραπιδοχώρι, (πίν. ΛΔ γ) εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα παραδείγματα τοῦ τύπου τούτου.

31. (Π 2565) Λήκυθος (Εἰκ. 7 ε· Πίν. 37 α - β). Ὕψος 0.081, μεγ. διάμ. 0.097, διάμ. βάσεως 0.042 μ. Πηλὸς κιτρινοκόκκινος. Τὸ κιτρινωπὸ ἐπίχρισμα ἔχει ἀπολεπιστῆ στὸ μεγαλύτερο μέρος του. Ἡ διακόσμηση καστανοκόκκινη. Λείπουν ὁ λαιμὸς καὶ ἡ λαβὴ τοῦ ἀγγείου. Τὸ σῶμα ἔχει συγκολληθῆ ἀπὸ δυὸ κομμάτια. Ἀπὸ τὸ διατηρημένο μικρὸ τμῆμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τὴν πρόσφυση τῆς λαβῆς εἶναι φανερό, πὼς ὁ λαιμὸς ἦταν ἰδιαίτερα στενὸς καὶ ἀρκετὰ ψηλός· λεπτὴ πρέπει νὰ ἦταν καὶ ἡ λαβή. Τὸ σχῆμα τῆς ληκύθου μας θὰ μποροῦσε νὰ ἐνταχθῆ στὸ σχῆμα 29, τύπο 122 τοῦ τέλους τῆς περιόδου ΙΙΙ Γ: 1 (M. P. εἰκ. 6, σ. 31 καὶ σ. 604), εἶναι ὅμως πολὺ πιὸ ἔντονα ἀμφικωνικὸ ἀπὸ τὰ σχετικὰ παραδείγματα, τόσο ποὺ πλησιάζει τὸν τύπο 181 τῶν ψευδοστόμων ἀμφορίσκων (M. P. εἰκ. 6, σ. 31). Τὰ ληκύθια τοῦ τύπου Β΄ τῆς Περατῆς (Περ. Β΄, σ. 245, εἰκ. 103, 42) βρίσκονται πολὺ κοντὰ στὸ δικό μας καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὰ πρέπει νὰ γίνῃ ἡ συμπλήρωση τοῦ λαιμοῦ καὶ τῆς λαβῆς. Μὲ τὸ σχῆμα τοῦ σώματος τῆς ληκύθου μας μπορεῖ νὰ παραβληθῆ ἡ πρόχους τῆς Φειᾶς (ΑΕ 1957, σ. 38, εἰκ. 4, βλ. καὶ (Πίν. 37 γ) μὲ τὸ ἐπίσης ἔντονα ἀμφικωνικὸ σῶμα καὶ τὴν κωνικὴ βάση. Τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα τοῦ ἀγγείου τούτου δικαιολογοῦν τὴν χρονολόγησή του στὴν προχωρημένη ΙΙΙ Γ φάση (βλ. ΑΕ 1971, Χρον., σ. 59, σημ. 1), ἐνῶ τὸ σχῆμα του ὁδηγεῖ χαμηλότερα. Ἡ λήκυθος ὅμως μᾶς δείχνει πὼς ἤδη ὑπάρχει τὸ ἀμφικωνικὸ σχῆμα. Τὰ ὁμόκεντρα ἡμικύκλια μὲ τὰ κρόσσια, ποὺ διακοσμοῦν τὸν ὦμο τῆς ληκύθου εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ θέματα καὶ τῆς διακοσμητικῆς ζώνης τοῦ ἀγγείου τῆς Φειᾶς, ποὺ μᾶς δίνει ἕνα ἀπὸ τὰ τελευταῖα δείγματα τῆς ΙΙΙ Γ κεραμεικῆς τῆς Ἠλείας. Οἱ τέσσερεις ὁμάδες τῶν ἡμικυκλίων στὸν ὦμο τῆς ληκύθου (βλ. ἐπίσης Περ. Β΄, εἰκ. 104, ἀρ. 641, σ. 246) εἶναι ἕνα θέμα ποὺ τὸ βρίσκομε καὶ σὲ διακόσμηση ὤμων ψευδοστόμων. Παράδειγμα ὁ DV 120 τοῦ τάφου XXXI τῆς Δειράδος (Deiras πίν. LXIV, 7), ὅπου, ἀντὶ γιὰ κρόσσια, στιγμὲς περιβάλλουν τὰ ἐξωτερικὰ ἡμικύκλια. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ παρουσία

τοῦ θέματος τούτου σὲ ψευδόστομο ἀπὸ τὸ Beth Shan (V. Hankey, Mycenaean Pottery in the Middle East, BSA 62, πίν. 29 d), ποὺ χρονολογεῖται στὸ τέλος τοῦ 13ου π.Χ. αἰώνα.

ΑΓΓΕΙΑ ΧΕΙΜΑΔΙΟΥ

32. (Π 2802) Θήλαστρο (Π ί ν. 37 δ). Ὕψος 0.10, μεγ. διάμ. 0.10 μ. Πηλὸς κιτρινωπός, ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμο. Ἡ διακόσμηση καστανή. Ἔχει συμπληρωθῆ τμῆμα τοῦ χείλους μὲ τὴ λαβή. Πρόκειται γιὰ ἕνα σχῆμα ποὺ δὲν ἀλλάζει πολὺ ἀπὸ φάση σὲ φάση καὶ ἔτσι ἡ διακόσμηση εἶναι αὐτὴ ποὺ βοηθάει στὴ χρονολόγηση. Τὸ θήλαστρο τοῦ Χειμαδιοῦ ἔρχεται νὰ προστεθῆ στὰ λίγα σχετικὰ παραδείγματα μὲ τὴν ἐγκάρσια λαβή[36]. Ὁ τύπος του, ποὺ τὸν χαρακτηρίζουν τὸ σφαιρικό, πιεσμένο λίγο σῶμα, ὁ χαμηλὸς σὲ σχῆμα χωνιοῦ λαιμὸς καὶ κυρίως ἡ θέση τῆς προχοῆς σὲ γωνία σχεδὸν 45⁰ ὡς πρὸς τὴ λαβή, ἀντιστοιχεῖ στὸν τύπο 161 (σχῆμα 45) τοῦ Furumark (εἰκ. 6, σ. 31 καὶ 609) ποὺ χρονολογεῖται στὴν ΙΙΙ Β περίοδο. Ὁρισμένα παραδείγματα κατεβαίνουν καὶ ὡς τὴν πρώιμη ΙΙΙ Γ φάση, ὅπως ἐκεῖνα τῆς Περατῆς, ποὺ ἀποτελοῦν μιὰν ὁμάδα μὲ τὰ τελευταῖα δείγματα τοῦ εἴδους. Ἡ διακόσμηση ποὺ ἔχει τὸ δικό μας μὲ τὶς ὁμάδες τῶν ὁμοκέντρων ἡμικυκλίων καὶ τὶς στιγμές, ποὺ τὰ περιβάλλουν (Μ. Ρ. μοτ. 43 ; καὶ 31, εἰκ. 58, σ. 345), μᾶς ὁδηγοῦν σὲ μιὰ χρονολόγηση στὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο.

33. (Π 2803) Ἀμφορεύς (Π ί ν. 37 ε). Ὕψος 0.313, μεγ. διάμ. 0.285, διάμ. χείλους 0.109 - 0.128 μ. Πηλὸς κιτρινωπός. Καστανόμαυρο «γάνωμα» καλύπτει ὁλόκληρο τὸ ἀγγεῖο. Ἡ διατήρησή του εἶναι πολὺ κακή· ἔχει συμπληρωθῆ στὸ μεγαλύτερο μέρος του. Πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο τύπο μὲ τοῦ ἀμφορέα τοῦ Καλόσακα (ἀρ. 8 τοῦ Καταλόγου μας.)

34. (Π 2804) Βάση (Π ί ν. 38 α). Σωζ. ὕψος 0.10, διάμ. 0.041 μ. Πηλὸς κιτρινωπός, ἐπίχρισμα ὁμοιόχρωμο, ἡ διακόσμηση καστανόμαυρη. Ἀνήκει σὲ τρίωτο πίθο τοῦ λεβαντομυκηναϊκοῦ τύπου τῆς ΙΙΙ Α περιόδου, ὅμοιο μὲ τοὺς εἰκονιζόμενους στὴν Pros. II, εἰκ. 473, ἀρ. 925 καὶ ΑΔ 18 (1963) : Μελέται, Πίν. 63 α. Πρβλ. ἐπίσης τὸν τρίωτο πίθο 7, ΑΔ 17 (1961/62) : Μελέται, σ. 38, Πίν. 13 ε.

ΚΕΡΑΜΙΔΙΑ

35. (Π 2038) Ἀμφορίσκος (Π ί ν. 38 β). Ὕψος 0.133 , μεγ. διάμ. 0.112 , διάμ. χείλους 0.09, διάμ. βάσεως 0.05 μ. Πηλὸς κοκκινωπός, ἐπίχρισμα ἀνοιχτὸ κιτρινοκόκκινο, χρῶμα βαθὺ καστανὸ πρὸς τὸ μαῦρο. Ὁ ἀμφορίσκος αὐτὸς μᾶς ὁδηγεῖ στὴν ὑπομυκηναϊκὴ περίοδο τῆς Ἠλείας. Τὸ μυκηναϊκὸ ἀκόμα σχῆμα τοῦ ἀγγείου εἶναι ὁ τύπος 60 τοῦ Furumark (εἰκ. 9 σ. 37), ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὰ πιθοειδῆ τοῦ τύπου 48 - 49. Οἱ ἀμφορίσκοι εἶναι ἕνα ἰδιαίτερα ἀγαπητὸ σχῆμα στὰ ὑπομυκηναϊκὰ νεκροταφεῖα τοῦ Κεραμεικοῦ καὶ τῆς Σαλαμίνας σὲ μιὰ μορφὴ ὅμως κάπως διαφορετικὴν ἀπὸ τοῦ δικοῦ μας. Ἀπὸ τὴ σειρὰ τῶν ἀμφορίσκων τῆς Κεφαλληνίας[37] μοιάζει μὲ τὸν δικό μας ὁ ἀρ. 85 ἀπὸ τὸν τάφο Α τῆς Λακκίθρας, παρόλο ποὺ ὁ λαιμός του εἶναι πλατύτερος καὶ ἡ

36. Περ. Β'. σ. 242. Πρέπει νὰ προστεθῆ στὰ ἀναφερόμενα παραδείγματα καὶ τὸ θήλαστρο τοῦ τύμβου τοῦ Σαμικοῦ, ὅ.π. Πίν. 29 δ.

37. ΑΕ 1932, πίν. 7.

μετάβαση πρὸς τὸν ὦμο λιγότερο ἔντονη. Ὁ ἀμφορίσκος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ δικός μας συγγενεύει πάρα πολὺ καὶ εἶναι ἀσφαλῶς σύγχρονοι, εἶναι ὁ ἀμφορίσκος 102 τῆς Καρποφόρας[38], ποὺ χρονολογεῖται στὴν μετάβαση ἀπὸ τὴν ΙΙΙ Γ στὴν Πρωτογεωμετρικὴ περίοδο. Προέρχεται δυστυχῶς ὅπως καὶ ὁ δικός μας ἀπὸ κατεστραμμένο τάφο χωρὶς ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα, ποὺ νὰ βοηθήσουν στὴν ἀκριβέστερη χρονολόγηση. Νομίζομε πάντως, ὅτι καὶ οἱ δυὸ ὑποδηλώνουν τὴν παρουσία, στὶς περιοχὲς ὅπου βρέθηκαν, μιᾶς ὑπομυκηναϊκῆς φάσης, περιόδου ποὺ πρέπει νὰ εἶχε ἀναπτυχθῆ σὲ περισσότερες ἀπ' ὅσες ἀρχικὰ νομίστηκε περιοχές. Ἡ ὀφιοειδὴς γραμμή, ποὺ διακοσμεῖ τὸν ἀμφορίσκο μας ἔχει τὸ παράλληλό της στὸν μεγάλο ἀμφορέα DV 158 τῆς Δειράδος[39], ποὺ χρονολογεῖται στὴν ὕστατη ΙΙΙ Γ περίοδο. Οἱ σφιχτὲς καμπύλες, ποὺ σχεδὸν σχηματίζουν γωνίες κατεβάζουν χρονολογικὰ τὸ μοτίβο αὐτό (ποὺ ὑπάρχει ἀπὸ τὴν ΙΙΙ Β περίοδο), στὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια. Τέλος, θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρωμε τὴν ὁμοιότητα τοῦ ἀγγείου μας πρὸς τὸν κυπριακὸ ἀμφορίσκο ἀπὸ τὰ Κουκλιά[40], τῆς ὕστερης ΙΙΙ περιόδου, καὶ πρὸς τὰ παραδείγματα τῆς Ἰαλυσοῦ[41] καὶ τῆς Κῶ[42]. Τὸ τελευταῖο ὅμως αὐτὸ εἶναι σαφῶς παλαιότερο ἀπὸ τὸν δικό μας μὲ χαμηλὴ βάση, ἀκόμα μέσα στὴν ΙΙΙ Γ περίοδο.

Τὰ ἀγγεῖα τῆς Ἠλείας τῆς ΙΙΙ Γ περιόδου ἀποτελοῦν μιὰν ἀρκετὰ ἰδιόρρυθμην ὁμάδα μέσα στὸ σύνολο τῆς σύγχρονης μυκηναϊκῆς κεραμεικῆς[43]. Ἡ παρουσία τους καὶ στοὺς δημοσιευόμενους ἐδῶ τάφους, ἀλλὰ καὶ στὰ ἄλλα σύνολα τοῦ Μουσείου Ὀλυμπίας δείχνει ἀναμφισβήτητη ἀκμὴ καὶ κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴν στὴν Ἠλεία. Θὰ ἀναφερθοῦμε ἐκτενέστερα παρακάτω στὴν πυκνότητα τῶν οἰκισμῶν της, μὲ στοιχεῖα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες καὶ τὶς ἐπισημάνσεις.

Τὰ χαρακτηριστικὰ ΙΙΙ Γ ἀγγεῖα τῆς Ἠλείας προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἀγραπιδοχώρι — τὸ βορειότερο σημεῖο, ὅπου ἀνευρίσκεται κεραμεικὴ αὐτοῦ τοῦ εἴδους στὴν Ἠλεία — τὶς παραλιακὲς περιοχὲς τῆς Κυλλήνης (Χλεμούτσι) καὶ τῆς Φειᾶς, τὴν ἐνδοχώρα (Γούμερο) καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς συμβολῆς Κλαδέου καὶ Ἀλφειοῦ καὶ ἰδιαίτερα τὸ τρίγωνο Καυκανιᾶς - Στραβοκεφάλου - Ὀλυμπίας.

Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου[44] παρουσιάζουν τὶς ἐντονώτερες σχέσεις μὲ τὴ γειτονικὴ Ἀχαΐα καὶ στὰ σχήματα καὶ στὰ διακοσμητικὰ μοτίβα. Οἱ ἴδιες σχέσεις παρατηροῦνται καὶ στὰ δημοσιευόμενα ἀγγεῖα τοῦ Καλόσακα καὶ τῆς Καυκανιᾶς, στὰ τελευταῖα ὅμως εἶναι παράλληλα φανερὴ ἡ σχέση μὲ Ἀργολίδα - Μεσσηνία, τὶς δυὸ περιοχές, μὲ τὶς ὁποῖες ἡ Ἠλεία ἀπὸ τὶς προηγούμενες περιόδους πρέπει νὰ εἶχε ἄμεση ἐπαφή.

Οἱ ἀγγειοπλάστες τῆς Ἠλείας στὴν περίοδο αὐτὴ δείχνουν μιὰν ἰδιαίτερη συμπάθεια σὲ σχήματα, ποὺ δὲν εἶναι καὶ τόσο κοινὰ σὲ ἄλλες περιοχές. Καὶ πρῶτα-πρῶτα σημειώνομε τὴν προτίμηση πρὸς τοὺς μεγάλους ἀμφορεῖς μὲ τὶς τέσσερεις λαβὲς ἢ τὶς δύο λαβὲς καὶ τὶς ἀποφύσεις στοὺς ὤμους (Εἰκ. 5). Οἱ ἀμφορεῖς αὐτοὶ ἔχουν τὶς ρίζες τους στὴ με-

38. AE 1973, σ. 70, πίν. 37 β.
39. Deiras, τάφος XXXIII, πίν. XCI, 1, σ. 182.
40. G. D. A., εἰκ. 4, σ. 38.
41. Ialysos, εἰκ. 4, σ. 38.
42. Morricone, εἰκ. 175, ἀρ. 129 τοῦ τάφου 35.
43. AJA 64, σ. 1 κ.ἑ.
44. AE 1971, πίν. ΛΒ, ΛΓ, ΛΔ, ΛΕ, ΛΓ'.

σοελλαδικὴ παράδοση[45], μιὰ παράδοση, ποὺ τὴν ἀνιχνεύομε καὶ σὲ ἄλλα στοιχεῖα τῆς μυκηναϊκῆς Ἠλείας. Οἱ τύποι τους συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴ μεγάλη σειρὰ τῶν ἀμφορέων τῆς Ἀχαΐας. Ὁ ἀμφορέας ΙΙ, 1 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου μὲ τὶς δύο πρόσθετες λαβὲς στὸν ὦμο ἔχει τὰ παράλληλά του στὰ παραδείγματα τῶν πινάκων 1 καὶ 2 τοῦ AJA 64 (1960). Οἱ ἀμφορεῖς ΙΙ,2 καὶ ΙΙ,3 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου (ὅπως π.χ. ἡ εὐρεῖα διάδοση τῶν λακκοειδῶν τάφων) καὶ οἱ Π 2808, Π 2809 τῆς Καυκανιᾶς ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σχέση τους μὲ τὰ παραδείγματα τῆς Ἀχαΐας, συνδέονται καὶ μὲ τὴν Ἀργολίδα. Ὁ ἀμφορέας π.χ. ἀπὸ τὸν τάφο 1 τῆς Ἀσίνης[46], ποὺ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Furumark στὴν ὕστερη ΙΙΙ Γ : 1 περίοδο[47], μαζὶ μὲ τὸν DV 158 τῆς Δειράδος[48] ἔχουν σῶμα περισσότερο ὠοειδές, βρίσκονται ὅμως πολὺ κοντὰ στοὺς δικούς μας, ποὺ τοὺς χαρακτηρίζει μιὰ μεγαλύτερη σφαιρικότητα. Ἡ σφαιρικότητα αὐτὴ ποὺ χαρακτηρίζει καὶ τοὺς ἀμφορεῖς τῆς Ἀχαΐας παρατηρεῖται ἐπίσης στὸν ἀμφορέα τῆς Τραγάνας[49] καὶ ἔχομε ἔτσι μιὰν εὐρεῖα ἐξάπλωση τοῦ τύπου ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πρὸς τὴ δυτικὴ Πελοπόννησο μὲ μεγαλύτερη διάδοση στὸ ΒΔ. τμῆμα της, ὅπως φαίνεται τουλάχιστον ἀπὸ τὰ ὡς τώρα δημοσιευμένα σύνολα. Κατὰ τὴν ἴδιαν αὐτὴ περίοδο ὑπάρχει καὶ ὁ τύπος τοῦ ἀμφορέα χωρὶς διακόσμηση, ἀλλὰ μὲ βαμμένην ὁλόκληρη τὴν ἐπιφάνεια καστανόμαυρη. Ἕνα τέτοιο παράδειγμα εἶναι ὁ ἀμφορέας ΙΙ,4 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου μὲ τὶς θηλὲς στὸν ὦμο. Τὸ σχῆμα τοῦ σώματος τὸν ἐντάσσει στὴν ἴδια ὁμάδα μὲ τοὺς ἀμφορεῖς, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, τὸν ξεχωρίζει ὅμως ἀπὸ ἐκείνους ἡ διαμόρφωση τῆς βάσης, ποὺ σ' αὐτὸν εἶναι ἐπίπεδη, χωρὶς ἰδιαίτερο σχηματισμό. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ἀμέσως τὸν συνδέει μὲ τοὺς μονόχρωμους ἀμφορεῖς ἀρ. 8 καὶ 33 τοῦ Καταλόγου μας, ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Καλόσακα καὶ τὸ Χειμαδιό, καὶ τὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸν ΙΙΙ Β τάφο τοῦ Στρέφι[50]. Οἱ ἀμφορεῖς αὐτοὶ ἔχουν ὄρθιες λαβὲς στὸν ὦμο καὶ τὸ σῶμα τους εἶναι πολὺ λιγότερο σφαιρικό. Ὁ τύπος τους διαμορφώνεται καὶ ἐπικρατεῖ στὴν ΙΙΙ Β περίοδο, συνεχίζεται ὅμως ἡ χρήση του ὡς τὴν πρώιμη φάση τῆς ΙΙΙ Γ, ὅπως δείχνει ἡ περίπτωση τοῦ τάφου Καλόσακα, ἐνῶ μέσα στὴ φάση αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ γίνεται ἡ ἀλλαγή, ποὺ ὁδηγεῖ στὸν τύπο τοῦ ΙΙ,4 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου. Ὁ ΙΙΙ Α ἀμφορέας ἀρ. 1330 τῆς Κῶ ἀπὸ τὸν τάφο 16 μᾶς δίνει τὴν ἀκόμα παλαιότερη μορφὴ τοῦ σχήματος αὐτοῦ. Εἶναι διακοσμημένος, ἀλλὰ τὸ σχῆμα του εἶναι ὅμοιο μὲ τῶν ἀμφορέων Καλόσακα, Χειμαδιοῦ καὶ Στρέφι.

Μιὰ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐπίσης παρουσία στὴν ΙΙΙ Γ κεραμεικὴ τῆς Ἠλείας εἶναι οἱ δίωτες κυλινδρικὲς πυξίδες, Εἰκ. 5. Τὸ σχῆμα ἔχει διάφορες παραλλαγὲς ὅπως φαίνεται στὴν Εἰκ. 5, καὶ αὐτὸ ὑποδηλώνει τὴν ἰδιαίτερη προτίμηση, ποὺ ὁδήγησε στὴν ποικιλία. Οἱ πυξίδες ΙΙ,10 καὶ ΙΙ,11 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου καθὼς καὶ οἱ ἀρ. 17 καὶ 19 τοῦ Καταλόγου μας ἀπὸ τὴν Καυκανιὰ πρέπει νὰ συνδεθοῦν μὲ τὰ παραδείγματα τῆς Κῶ, τῆς Περατῆς, τὴν πυξίδα 355 τοῦ Μουσείου Πατρῶν μὲ τὴν τριποδικὴ βάση, καθὼς καὶ μὲ τὴν πυξίδα

45. AJA 64, σ. 6. Ἡ E. Vermeule συζητεῖ τὴν καταγωγὴ τοῦ σχήματος ἀπὸ τοὺς ΜΕ ἀμφορεῖς καὶ δίνει τὰ σχετικὰ παραδείγματα.

46. Asine, εἰκ. 260, 8, σ. 398.

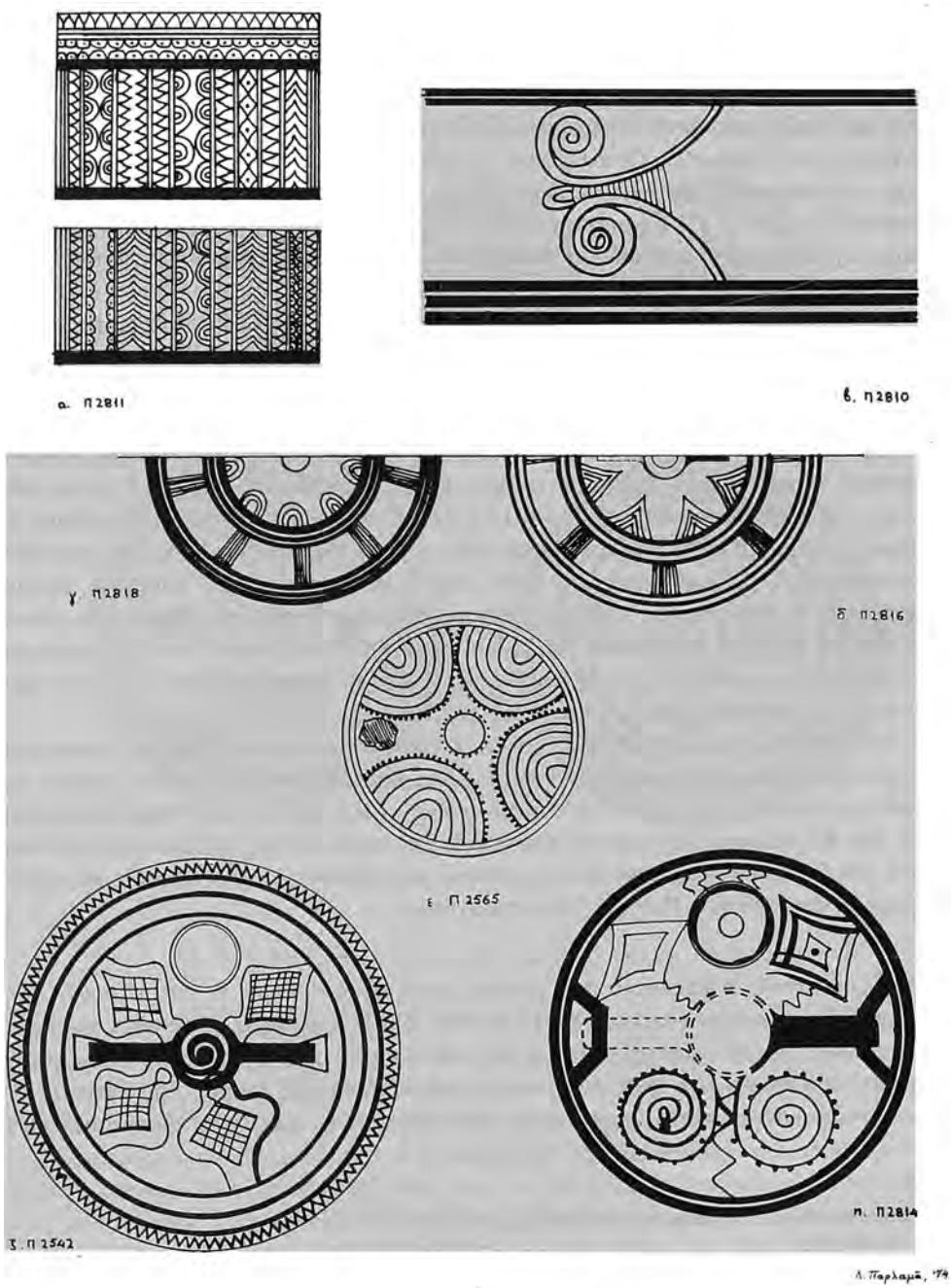
47. Chronology, σ. 73.

48. Βλ. σημ. 39.

49. AE 1914, σ. 106, εἰκ. 9. Στὴ δημοσίευση ἀναφέρεται ὡς ὑδρία, τῆς ὁποίας « ἡ κάθετος λαβὴ ἀπέπεσε μετὰ τοῦ λαιμοῦ, οὐδὲν ἴχνος καταλιποῦσα ».

50. Βλ. σημ. 32.

τῆς Τραγάνας, ποὺ εἶναι πιθανὸ νὰ εἶχε ψηλὸ λαιμὸ καὶ ὄχι τὸν τύπο τοῦ χαμηλοῦ καὶ ὄρθιου. Ἡ πυξίδα II,10 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου ξεχωρίζει ἀπὸ τὶς ὑπόλοιπες σὲ δυὸ βασικὰ στοιχεῖα : τὶς διπλὲς λαβὲς καὶ τὴ μείωση τῶν τοιχωμάτων πρὸς τὸν πυθμένα. Ἡ μεγάλη

Εἰκ. 7. Διακοσμητικὰ θέματα τῶν ΥΕ III Γ ἀγγείων τῆς Ἠλείας.

διάδοση τῶν διώτων πυξίδων στὰ νεκροταφεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Περατῆς εἶναι δυνατὸ νὰ σημαίνη διαμόρφωση τοῦ τύπου στὴν ἀνατολικονησιωτικὴ Ἑλλάδα καὶ διάδοσή του στὴ συνέχεια στὴν Περατὴ καὶ στὶς ἀκτὲς τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Ἀττικῆς.

Ἡ λήκυθος εἶναι σχῆμα μᾶλλον σπάνιο, ἔχει ὅμως παράδοση στὴν Ἀργολίδα, ὅπως εἴδαμε, σχολιάζοντας τὴ λήκυθο ἀρ. 24 τοῦ Καταλόγου μας. Παρὰ τὴ σπανιότητα ὅμως τοῦ σχήματος ὑπάρχουν δείγματα στὴ Μεσσηνία (Τραγάνα καὶ Πύλος), ποὺ ἤδη ἀναφέραμε, καθὼς καὶ στὴ Λακωνία[51]. Ὅλα χρονολογοῦνται στὴν ΙΙΙ Α : 1 περίοδο, καὶ ἀνήκουν στὸ σχῆμα 29, τύπο 123 τοῦ Furumark (M. P. εἰκ. 6, σ. 31). Στὴν Περατὴ ὑπάρχει μιὰ σειρὰ ἀπὸ ληκύθια σὲ δυὸ τύπους: τὸν Α καὶ Β. Ὁ τύπος Β (M. P. σχῆμα 29, τύπος 122, εἰκ. 6, σ. 31) χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ ἔντονα κωνικὸ σχῆμα τοῦ σώματος, τὴν κωνικὴ βάση καὶ τὸν στενὸ καὶ ψηλὸ λαιμό. Στὴν κατηγορία αὐτὴν ἀνήκει καὶ ἡ λήκυθος ἀρ. 31 τοῦ Καταλόγου μας ἀπὸ τὸ Γούμερο.

Οἱ πρόχοι ἀποτελοῦν μιὰν ἐπίσης ἐνδιαφέρουσα ὁμάδα τῆς ΙΙΙ Γ κεραμεικῆς. Ὑπάρχει ὁ τύπος τῆς πρόχου μὲ τὸ στενὸ λαιμό, ὅπως ἡ ΙΙ,14 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου, καὶ ὁ τύπος μὲ τὸν χαμηλὸ σχετικὰ καὶ εὐρὺ λαιμό, ὅπως ἡ ἀρ. 18 τοῦ Καταλόγου μας ἀπὸ τὴν Καυκανιά, ποὺ συνδέεται μὲ παραδείγματα τῆς Δειράδος, τῶν Μυκηνῶν καὶ τῆς Ἀσίνης, ὅπως ἀναφέραμε. Στὸν τύπο αὐτὸ τῶν πρόχων θὰ πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν καὶ οἱ δύο πρόχοι τῆς Φειᾶς ποὺ ὁπωσδήποτε ὅμως εἶναι νεώτερες ἀπὸ τὴν ΙΙΙ Γ : 1 περίοδο. Στὴν μία ἀναφερθήκαμε ἤδη (σ. 47) (Πίν. 37 γ). Ὅσο γιὰ τὴν ἄλλη, νομίζομε ὅτι ἔχει ἀπαραγνώριστη σχέση μὲ τὴν πρόχου ἀρ. 79 τῆς Μονεμβασιᾶς[52], ποὺ χρονολογεῖται στὴν ΙΙΙ Γ 1. Ἡ πρόχους τῆς Φειᾶς ἔχει λίγο περισσότερο γωνιῶδες προφίλ, στοιχεῖο ποὺ γίνεται κάπως ἀκόμη ἐντονώτερο στὴν προηγούμενη. Πρέπει νὰ ἀναφέρωμε ἐδῶ τὴ χτυπητὴ ὁμοιότητα ποὺ ἔχουν στὸν πηλὸ καὶ στὸν τρόπο τῆς διακόσμησης αὐτὲς οἱ δυὸ πρόχοι μὲ τὴ δίωτη πυξίδα ΙΙ,10 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου, τόση, ὥστε νὰ δίνουν τὴν ἐντύπωση, ὅτι βγῆκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι.

Οἱ ΙΙΙ Γ ψευδόστομοι τῆς Ἠλείας (Εἰκ. 8) δὲν παρουσιάζουν κάποιαν ἰδιομορφία, ὥστε νὰ προκαλέσουν ἰδιαίτερη συζήτηση. Εἶναι καὶ ἐδῶ τὸ πιὸ δημοφιλὲς σχῆμα καὶ κοσμοῦνται ἄλλοτε μὲ μοτίβα τοῦ πυκνοῦ ρυθμοῦ (ΙΙ,5 καὶ ΙΙ,6 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου, ἀρ. 22 τοῦ Καταλόγου μας ἀπὸ τὴν Καυκανιά, καὶ κυρίως ὁ ἀρ. 20 πάλι ἀπὸ τὴν Καυκανιὰ) καὶ ἄλλοτε μὲ ἁπλὰ γραμμικὰ σχήματα, ποὺ φτάνουν ὡς τὴν τέλεια κακοτεχνία, ὅπως π.χ. ὁ ἀμφορίσκος ΙΙ,9 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου.

Ἔχει διαπιστωθῆ ἀνασκαφικὰ στὰ μεγάλα μυκηναϊκὰ κέντρα ἡ καταστροφὴ αὐτὴ ποὺ σημαδεύει τὴ στροφὴ ἀπὸ τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β στὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο, μέσα στὴν τελευταία τριακονταετία τοῦ ΙΓ΄ αἰώνα[53]. Ὅποια καὶ ἂν εἶναι ἡ αἰτία, ἡ καταστροφὴ αὐτή, κρίνει ἀποφασιστικὰ τὴν τύχη τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου. Ἡ ἔρευνα βρίσκεται σ' ἕνα τέτοιο στάδιο, ποὺ ἀφήνει ἀκόμα πολλὰ περιθώρια γιὰ συζήτηση· ἔτσι ἴσως εἶναι

51. Δημακοπούλου, Μονεμβασία, πρόχους 76, πίν. 81 γ.
52. Ὅ πίν. 81γ.
53. Ἐνδεικτικὰ παραπέμπομε: CAH, Rev. Ed. Ch. (XXXVI, σ. 1 - 7) (Desborough - Hammond), D.A.G., σ. 304 - 311, G.D.A, σ. 19 κ.ἑ., F. H. Stubbings, Prehistoric Greece, σ. 89.

νωρὶς γιὰ τὴ διατύπωση μιᾶς θεωρίας, ποὺ θὰ βρίσκεται πολὺ κοντὰ στὴν ἀλήθεια. Ὅμως ἡ τρωικὴ ἐκστρατεία ὑπῆρξε μιὰ τόσο συγκλονιστικὴ περιπέτεια, ὥστε νὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσωμε καὶ μέσα σ' αὐτὴν τὶς αἰτίες τῆς ἀλλαγῆς. Ὁ μυκηναϊκὸς κόσμος δὲν ἦταν μόνον ὁ κόσμος τῶν ἀνακτόρων — οἱ βασιλεῖς, οἱ πρίγκιπες, ἡ αὐλή, οἱ καλλιτέχνες, ποὺ τοὺς περιτριγύριζαν. Γύρω ἀπὸ τὶς ἀκροπόλεις ἀναπτύσσονταν οἱ πόλεις καὶ στὴν ὕπαιθρο προσπαθοῦσαν νὰ ἐπιβιώσουν οἱ οἰκισμοὶ τῶν χωρικῶν. Εἶναι λοιπὸν πολὺ φυσικὸ ὁ κόσμος αὐτὸς νὰ βρισκόταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία, καὶ πάλι μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἴδια νὰ σιγόβραζε ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν βασιλέα καὶ τοὺς

Εἰκ. 8. Διακοσμητικὰ θέματα τῶν ΥΕ ΙΙΙ Γ ἀγγείων τῆς Ἠλείας.

ἄρχοντες. Ὁ Μ. Ἀνδρόνικος πολὺ πειστικὰ προσπαθεῖ νὰ ἑρμηνεύση τὴ βαθμιαία κατάρρευση τοῦ μυκηναϊκοῦ κόσμου μὲ τὴν ὕπαρξη μιᾶς « ἐσωτερικῆς ἀδυναμίας »[54]. Ἡ διάλυση ἐξάλλου τῆς ΙΙΙ Β « κοινῆς » στὰ τοπικὰ ἐργαστήρια τῆς ΙΙΙ Γ εἶναι ἕνα στοιχεῖο ποὺ ἐπιβεβαιώνει τὴ διάσπαση τῆς κεντρικῆς ἐξουσίας καὶ τὴ διείσδυση τοῦ « ἐξωανακτορικοῦ » παράγοντα στὴ διαμόρφωση τῆς τελευταίας περιόδου τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ θεωροῦμε ὡς ἰδιαίτερα ἐνδεικτικό, εἶναι ἡ διαπιστωμένη ἀνασκαφικὰ αὔξηση πληθυσμῶν στὴν λεγομένη περιφέρεια τοῦ μυκηναϊκοῦ κό-

54. Μ. Ἀνδρόνικος, Ἡ δωρικὴ εἰσβολὴ καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα, Ἑλληνικὰ 13 (1954), σ. 238, σημ. 1.

σμου[55]. Στὴν ἀρχὴ τῆς ΙΙΙ Γ περιόδου ἔγιναν σοβαρὲς μετακινήσεις ἀπὸ τὸ κέντρο πρὸς τὴν περιφέρεια. Ἡ Ἀργολίδα καὶ ἡ Μεσσηνία, ποὺ ἀναμφισβήτητα ἦταν τὰ δύο πρῶτα μυκηναϊκὰ κέντρα στὴν Πελοπόννησο, δοκιμάζονται. Οἱ Μυκῆνες ξεπερνοῦν τὴ δοκιμασία καὶ ἀναβιώνουν. Καὶ εἶναι τόσο ἰσχυρὴ ἡ παράδοση στὸν χῶρο αὐτόν, ὥστε ἀπὸ ἐκεῖ πάλι νὰ ξεπεταχτῆ ὁ νέος ρυθμός, ὁ « πυκνός ». Γιὰ τὴν Πύλο ὅμως τὸ κτύπημα εἶναι τελειωτικό, ὅπως καὶ γιὰ τὴν ὑπόλοιπη Μεσσηνία, ὅσο τουλάχιστον μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ συμπεράνωμε τὰ ὡς τώρα ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα[56]. Ἡ Λακωνία παρουσιάζει ἐπίσης μιὰ μείωση ἐγκαταστάσεων στὸ τέλος τῆς ΙΙΙ Β περιόδου[57]. Ἡ Ἀχαΐα ἀντίθετα ἀνήκει στὴν ὁμάδα τῶν περιοχῶν ἐκείνων, ὅπου ὁ πληθυσμὸς στὴν ΙΙΙ Γ φαίνεται νὰ αὐξήθηκε σημαντικά[58]. Εἶναι σχεδὸν ἀπόλυτα σίγουρο ὅτι ἡ ΙΙΙ Γ εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς μυκηναϊκῆς Ἀχαΐας· ἡ κεραμεική της δηλώνει μιὰ δυναμικὴ παρουσία, καὶ δείχνει αὐθορμητισμὸ καὶ φαντασία, συνδυασμένα μὲ κάποιαν « ἐπαρχιακὴ » ἀδεξιότητα στὴν προσπάθεια ν' ἀκολουθήση τοὺς τρόπους ἔκφρασης τοῦ πυκνοῦ ρυθμοῦ. Ἡ Ἠλεία φαίνεται νὰ μὴν ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπὸ τὴν καταστροφή. Ἂν πραγματικὰ οἱ καταστροφὲς στὰ μυκηναϊκὰ κέντρα στὸ τέλος τῆς ΙΙΙ Β ὀφείλονται καὶ στὴ διόγκωση τῆς δυσφορίας τῶν ὑπηκόων, ποὺ βρῆκαν τὴν εὐκαιρία μετὰ τὴν τρωικὴ περιπέτεια νὰ διεκδικήσουν περισσότερα δικαιώματα, τότε εἶναι φυσικὸ ἡ Μεσσηνία, ἡ Ἀργολίδα καὶ ἡ Λακωνία νὰ δοκιμάζωνται περισσότερο, καὶ ἡ Ἠλεία λιγότερο. Στοὺς περισσότερους ΙΙΙ Β συνοικισμούς της ἡ ζωὴ συνεχίζεται ὁμαλὰ καὶ στὴν ΙΙΙ Γ, ἐνῶ παράλληλα ἀναπτύσσονται καὶ οἱ νέες θέσεις, ὅπου προφανῶς κατοικοῦν οἱ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα καὶ τὴ Μεσσηνία. Ἡ μετακίνηση πληθυσμῶν ἀπὸ τὴ Μεσσηνία πρὸς τὴν Ἠλεία καὶ κυρίως πρὸς τὴν περιοχὴ τοῦ Ἀλφειοῦ[58] εἶναι πολὺ φυσική, γιατὶ ἡ διάβαση εἶναι ὁμαλή. Ἡ συγκέντρωση ΙΙΙ Γ θέσεων στὴν περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴ συμβολὴ Κλαδέου καὶ Ἀλφειοῦ δείχνει ἀκριβῶς αὐτὴ τὴν πορεία. Οἱ θέσεις πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ Πηνειοῦ, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, εἶναι βέβαια λιγότερες, δηλώνουν ὅμως τὴν ὡς ἐκεῖ ἐπέκταση τῶν προσφύγων, ποὺ κατέφυγαν στὴν Ἀχαΐα. Τὴν κατευθεῖαν πορεία προσφύγων ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα πρὸς τὴν Ἠλεία δὲν μποροῦμε νὰ τὴν παρακολουθήσουμε μὲ ἀνασκαφικὰ στοιχεῖα. Ἡ δύσβατη ὀρεινὴ Ἀρκαδία ἀσφαλῶς ἦταν τὸ ἐμπόδιο, ποὺ θὰ ὁδήγησε τοὺς πρόσφυγες σὲ ἄλλους δρόμους. Ὁπωσδήποτε ὅμως εἶναι δύσκολο νὰ φανταστοῦμε, ὅτι σὲ μιὰ τέτοιαν ἐποχὴ γενικότερης ἀναταραχῆς, ποὺ ἀνάγκασε πληθυσμοὺς πλούσιων περιοχῶν νὰ καταφύγουν στὴν περιφέρεια, ἀναζητώντας γῆ γιὰ νὰ ζήσουν, δὲν θὰ ἦταν ἡ Ἠλεία, εὔφορη καὶ παραθαλάσσια χώρα, μιὰ ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ θὰ διάλεγαν οἱ φυγάδες.

Καὶ συγκεκριμένα, μὲ βάση τοὺς πίνακες τοῦ Ålin, τὶς ἔρευνες τῶν Simpson - Mc Donald καὶ κυρίως τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουν προκύψει ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες τῆς Ἐφορείας κατὰ τὴν τελευταία δεκαπενταετία, μποροῦμε νὰ δώσωμε τὸν παρακάτω Κατάλογο τῶν θέσεων τῆς ΥΕ ΙΙΙ Ἠλείας[59]. (Βλ. χάρτη θέσεων στὴν Εἰκ. 1.)

Ἀκολουθοῦμε τὴ σειρὰ ποὺ ἔχουν οἱ θέσεις στὰ AJA 65, 68, 73 σημειώνοντας παράλ-

55. CAH, ὅ.π. σ. 6.

56. E. Vermeule, Greece in the Bronze Age, Appendix III, σ. 324. Ἐπίσης AJA 65, AJA 68 καὶ AJA 73.

57. Δημακοπούλου, Μονεμβασία, σ. 193 καὶ σημ. 101.

58. CAH, ὅ.π. σ. 5, V.R. d'A. Desborough, The Last Mycenaeans and their Successors, σ. 222.

59. Οἱ δημοσιεύσεις οἱ σχετικὲς μὲ τὶς θέσεις τοῦ Καταλόγου ἔχουν ἤδη ἀναφερθῆ στὶς σημ. 2, 5, 21, 24, 28, 35.

ληλα ὅσες ἀναφέρονται στὸν πίνακα τοῦ Ålin, καθὼς καὶ τὸν ἀριθμὸ ποὺ ἡ κάθε θέση ἔχει στὸ Gazetteer.

1. ΦΕΙΑ (AJA 73, 1, Gazet. 258). Στὸν πίνακα τοῦ Ålin σημειώνεται III A, III B καὶ ὑπομυκηναϊκὴ ἐγκατάσταση. Οἱ ἴδιες φάσεις καὶ στὰ AJA 73 - Gazetteer. Θεωρώντας ὅμως τὸ ἀγγεῖο ποὺ δημοσιεύεται στὴν AE 1957, εἰκ. 4, σ. 38 ὡς III Γ, γιὰ τοὺς λόγους ποὺ παραπάνω ἐκθέσαμε, νομίζομε ὅτι καὶ ἡ περίοδος αὐτὴ ἀντιπροσωπεύεται στὴ Φειά. Παρατηροῦμε δηλαδὴ στὴν τόσο σημαντικὴ γεωγραφικὴ αὐτὴ θέση μιὰ συνέχεια ἀπὸ τὴν III A ὡς τὴ γεωμετρικὴ ἐποχή, χωρὶς νὰ ὑπάρχη τὸ κενὸ στὴν III Γ. Ἀσφαλῶς ἡ θέση αὐτὴ θὰ ἦταν τὸ κύριο λιμάνι γιὰ τὶς ἐπαφὲς τῆς Ἠλείας μὲ τὸ ἀνατολικὸ Αἰγαῖο.

2. ΣΚΑΦΙΔΙΑ (AJA 73, 2, Gazet. 259). Στὸν Ålin σημειώνεται μυκηναϊκὸς οἰκισμὸς μὲ ἐρωτηματικό, χωρὶς ἀκριβέστερο χρονολογικὸ προσδιορισμό. Τὸ ἴδιο στὸ Gazet., ἐνῶ στὸ AJA 73 ἁπλῶς YE III μὲ ἐρωτηματικό. Νεώτερες ἐνδείξεις δὲν ὑπάρχουν.

3. ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (AJA 73, 3, Gazet. 260). Ἡ ἴδια περίπτωση μὲ τὴν Σκαφιδιά.

4. ΒΑΡΒΑΣΑΙΝΑ (AJA 73, 4, Gazet. 261). Στὸν Ålin III B μὲ ἐρωτηματικό, στὰ AJA 73 καὶ Gazet. ὡς YE III. Νεώτερα στοιχεῖα δὲν ὑπάρχουν.

5. ΣΤΡΕΦΙ (AJA 73, 4,A Gazet. 263). Δὲν ἀναφέρεται στὸν Ålin. Στὰ AJA 73 καὶ Gazet., ὡς YE III B. Ἡ χρονολόγηση ἀπὸ ἀνασκαφὴ τάφου.

6. ΠΑΛΑΙΟΠΥΡΓΟ ΣΑΛΜΩΝΗΣ (AJA 73, 5, Gazet. 262). Δὲν ἀναφέρεται στὸν Ålin. Στὰ AJA 73 καὶ Gazet. Τὰ εὑρήματα χρονολογοῦνται στὴν ὑπομυκηναϊκὴ πρὸς γεωμετρικὴ περίοδο. Δὲν ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ παλαιότερη ἐγκατάσταση.

7. ΒΑΜΒΑΚΙΑ ΣΑΛΜΩΝΗΣ (AJA 73, 5A). Δὲν ἀναφέρεται στὸν Ålin καὶ στὸ Gazet. Ταφὴ σὲ πίθο ὑπομυκηναϊκῆς πρὸς Πρωτογεωμετρικὴ περίοδο.

8. ΛΑΤΖΟΙ (ΕΤΙΑ) (AJA 73, 6, Gazet. 265). Στὸν Ålin ὡς III B, στὰ AJA 73 καὶ Gazet. ὡς III A καὶ III B.

9. ΦΛΟΚΑ (AJA 73, 6A,). Δὲν ἀναφέρεται στοὺς Ålin καὶ Gazet. Χρονολόγηση III B στὸ AJA 73. Τὰ εὑρήματα ἀναφέρονται στὰ Χρονικὰ ὡς ὑστερομυκηναϊκά.

10. ΤΟΜΠΡΙΝΟ ΠΛΑΤΑΝΟΥ (AJA 73,7A). Δὲν ἀναφέρεται στὸν Ålin καὶ στὸ Gazet. Θαλαμωτὸς τάφος μὲ κεραμεικὴ YE III B - III Γ. Ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ καὶ ἀπὸ τὴ θέση Ρένια, ἕνας ἀκόμη θαλαμωτὸς τάφος σύγχρονος μὲ τοὺς παραπάνω.

11. ΜΑΓΕΙΡΑ (AJA 73, 7B). Δὲν ἀναφέρεται στὸν Ålin καὶ στὸ Gazet. Σὲ δύο θέσεις, Κιούπια καὶ Κούβελι ἢ Μπαμπακιὰ βρέθηκαν δέκα συνολικὰ ταφικοὶ πίθοι, ποὺ χρονολογοῦνται στὴν YE III περίοδο χωρὶς ἀκριβέστερο προσδιορισμό.

12. ΟΛΥΜΠΙΑ (AJA 73, 7, 8A καὶ 8B, Gazet. 266, 267). Ἡ Ὀλυμπία ἀναφέρεται στὸν Ålin ὡς θέση μὲ YE III B καὶ III Γ κεραμεική. Οἱ ἀρ. 7, 8, 8A καὶ 8B ἀντιστοιχοῦν σὲ τέσσερα σημεῖα, τὸν Δρούβα, τὴν Ἅλτι, τὸ Νέο Μουσεῖο καὶ τὸν Σταθμό. Τὰ εὑρήματα καλύπτουν καὶ τὶς τρεῖς φάσεις τῆς YE III περιόδου.

13. ΟΙΝΟΜΑΟΣ (AJA 73,9, Gazet. 268). Ἀναφέρεται στὸν Ålin. Ἡ θέση ἔχει δώσει YE III B κεραμεική.

14. ΡΕΜΑ ΜΙΡΑΚΑΣ (AJA 73, 9A). Δὲν ἀναφέρεται στὸν Ålin καὶ στὸ Gazet. Ἡ θέση ἔχει δώσει YE III B - Γ κεραμεική. Στὴν περιοχὴ τῆς Μιράκας ἔχομε ἀκόμη τὶς ἑξῆς θέσεις : Χαντάκια, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναφέρονται μυκηναϊκὰ ὅπλα. Λακοφώλια, ὅπου ἐρευνήθηκαν τέσσερεις θαλαμωτοὶ τάφοι. Ὀλυμπιακὴ Ἀκαδημία, μὲ μοναδικὸ εὕρημα ἕνα εἰδώλιο τύπου Φ. Τρανὴ Λάκκα, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀναφέρεται YE III A κεραμεική.

15. ΚΛΑΔΕΟΣ (Τὸ χωριὸ εἶναι γνωστὸ καὶ ὡς Στραβοκέφαλο). Δὲν ἀναφέρεται στὸν Ålin, οὔτε στὸ Gazet. Στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ (AJA 73, 9Β) ὑπάρχει ἐκτεταμένο μυκηναϊκὸ νεκροταφεῖο μὲ θαλαμωτοὺς τάφους, ποὺ καλύπτουν καὶ τὶς τρεῖς φάσεις τῆς τελευταίας μυκηναϊκῆς περιόδου, ὅπως δείχνουν οἱ δημοσιευμένοι πίνακες τῶν ἀγγείων. Ἔξι θαλαμωτοὶ τάφοι ἐρευνήθηκαν στὴ θέση Τρύπες (AJA 73, 9C). Ἐπίσης στὴ θέση Μαρμαροσυκιά, ποὺ λέγεται ἀλλιῶς Βαθειὰ Λάκκα ἢ ἀκόμα Φεγγαράκι, ἔχουν ἐρευνηθῆ λακκοειδεῖς ΥΕ ΙΙΙ τάφοι. Ἡ τελευταία αὐτὴ θέση, ποὺ ἔχει στὸ AJA 73 τὸν ἀρ. 9D καὶ στὸ Gazet. τὸν ἀρ. 264 βρίσκεται ἀνάμεσα στὰ χωριὰ Κλαδέο καὶ Καυκανιά[60].

16. ΚΑΥΚΑΝΙΑ. Ἀπὸ τὴ θέση Ἀγριλίτσα (AJA 73, 9Ε) ἀναφέρονται ΜΕ καὶ ΥΕ ὄστρακα. Στὴ θέση Κιούπια ἐρευνήθηκαν οἱ δημοσιευόμενοι ἐδῶ λακκοειδεῖς τάφοι ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου, ποὺ ἀσφαλῶς εἶναι ὅμοιοι μὲ ἐκείνους ποὺ ἔχουν βρεθῆ στὸ Φεγγαράκι.

17. ΑΣΠΡΑ ΣΠΙΤΙΑ (AJA 73, 10, Gazet. 269) Στὸν Ålin ἡ θέση ἀναφέρεται μὲ ἐρωτηματικό. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ δημοσιευόμενου ἐδῶ θαλαμωτοῦ τάφου ὑπῆρχαν στοιχεῖα ἁπλῶς γιὰ τὴν παρουσία ΥΕ κεραμεικῆς μὲ ἐρωτηματικό. Τώρα εἶναι βέβαιη ἡ ΥΕ ΙΙΙ Α ἐγκατάσταση στὴν περιοχή.

18. ΠΑΛΑΙΟΚΑΣΤΡΟ (AJA 73, 11). Ἡ θέση αὐτὴ εἶναι οὐσιαστικὰ στὴν Ἀρκαδία, στὸν πίνακα τῆς ὁποίας τὴν περιλαμβάνει ὁ Ålin, σημειώνοντας κεραμεικὴ ΙΙΙ Γ καὶ ὑπομυκηναϊκή. Ἔχει ἐπισημανθῆ ἕνα ἐκτεταμένο νεκροταφεῖο θαλαμωτῶν τάφων. Στὸ BCH 80, σ. 522 εἰκονίζεται ψευδόστομος ἀμφορίσκος τῆς ΙΙΙ Γ περιόδου καὶ μάλιστα τοῦ τύπου τῆς Ἀχαΐας.

19. ΕΠΙΤΑΛΙΟ. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἔχει στὸ AJA 73 τὸν ἀρ. 12 καὶ στὸ Gazet. τὸν ἀρ. 270. Ἡ θέση ἀναφέρεται καὶ στὸν Ålin. Τὰ εὑρήματα καλύπτουν τὶς ΥΕ ΙΙΙ Α καὶ ΙΙΙ Β περιόδους, ἐνῶ ἡ ΙΙΙ Γ ἀναφέρεται μὲ ἐρωτηματικό. Ἡ θέση Δάρδιζα (Gazet. 271) ἔχει δώσει ἐνδείξεις ἁπλῶς ΥΕ κεραμεικῆς μὲ ἐρωτηματικό.

20. ΜΑΚΡΙΣΙΑ. Στὶς θέσεις Ἅγιος Ἠλίας (AJA 73, 14, Gazet. 272, Ålin), Χάνια (AJA 73, 15, Gazet. 273, Ålin) καὶ Γερακοβούνι (AJA 73, 16, Gazet. 274, Ålin) ἔχουν διαπιστωθῆ ΥΕ ΙΙΙ Α καὶ ΙΙΙ Β ἐγκαταστάσεις, ἐνῶ ἀναφέρεται μὲ ἐρωτηματικὸ ἡ ΙΙΙ Γ στὰ Χάνια.

21. ΔΙΑΣΕΛΑ (AJA 73, 17, Gazet. 275). Ἡ θέση ἀναφέρεται στὸν Ålin. Τάφοι μὲ ΥΕ ΙΙΙ Β καὶ ΙΙΙ Γ κεραμεική. ΥΕ ΙΙΙ Α μὲ ἐρωτηματικό. Ἡ ἐγκατάσταση συνεχίζεται καὶ στὴν ὑπομυκηναϊκὴ περίοδο.

22. ΤΡΥΠΗΤΗ (AJA 73, 18, Gazet. 276). Στὸν Ålin δὲν ἀναφέρεται. Ἐνδείξεις ἁπλῶς γιὰ ΥΕ ἐγκατάσταση, ἀλλὰ μὲ ἐρωτηματικό.

23. ΣΑΜΙΚΟ (AJA 73, 19). Ὁ σημαντικότατος τύμβος, ποὺ ἀνασκάφηκε στὴ θέση Κλειδί, ἔδειξε συνεχῆ ἐγκατάσταση ἀπὸ τὴν ΜΕ ὡς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β περίοδο.

Οἱ ἀκόλουθες θέσεις δὲν ἀναφέρονται στοὺς πίνακες τῶν AJA 65, 68 καὶ 73, ἐπειδὴ ἀνήκουν γεωγραφικὰ στὸν βορειότερο χῶρο τῆς Ἠλείας, ποὺ δὲν περιλαμβάνεται στὶς ἔρευνες τῶν μελετητῶν.

24. ΑΡΧΑΙΑ ΗΛΙΣ (Gazet. 277). Ἀναφέρεται στὸν Ålin. Οἱ ἀνασκαφὲς ἀποκάλυψαν ὑπομυκηναϊκὸ νεκροταφεῖο. Ἐπίσης ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιὰ μυκηναϊκὴ ἐγκατάσταση.

60. Βλ. σημ. 22.

25. ΓΟΥΜΕΡΟ (Gazet. 279). Ἀναφέρεται στὸν Ålin. Τὰ στοιχεῖα γιὰ ΥΕ ΙΙΙ Γ ἐγκατάσταση ἐνισχύονται μὲ τὰ δημοσιευόμενα ἐδῶ ἀγγεῖα.

26. ΧΛΕΜΟΥΤΣΙ (Gazet. 280). Στὸν Ålin μὲ ἐρωτηματικό. Εἶναι πολὺ πιθανὴ μιὰ συνεχὴς ἐγκατάσταση στὴν περιοχὴ τῆς Κυλλήνης ἀπὸ τὴν ΜΕ ὡς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδο[61]. Τὰ εὑρήματα καλύπτουν χρονικὰ ὅλες αὐτὲς τὶς περιόδους.

27. ΓΛΑΡΕΝΤΖΑ (Gazet. 281). Στὸν Ålin μὲ ἐρωτηματικό. Ἀναφέρεται ἁπλῶς ΥΕ ΙΙΙ κεραμεική, ἀλλὰ μὲ ἐρωτηματικό.

28. ΚΑΠΕΛΕΤΟ. Ἀπὸ τὴ θέση Στενούλι ἀναφέρονται 4 θαλαμωτοὶ τάφοι τῆς ΥΕ ΙΙΙ περιόδου. Ἡ πρόχους τοῦ Πίν. 184 δ στὸ ΑΔ 21 (1966) : Χρονικά, σ. 172 πρέπει νὰ χρονολογηθῆ, νομίζομε στὴν ΙΙΙ Α περίοδο.

Ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες θέσεις στοιχεῖα γιὰ μυκηναϊκὴ ἐγκατάσταση ἔρχονται στὸ φῶς γιὰ πρώτη φορά.

29. ΑΓΡΑΠΙΔΟΧΩΡΙ. Θαλαμωτὸς τάφος μὲ ΥΕ ΙΙΙ Α, ΙΙΙ Β καὶ ΙΙΙ Γ κεραμεική, ἡ τελευταία συνδυασμένη μὲ τὸ ἔθιμο τῆς καύσης.

30. ΧΕΙΜΑΔΙΟ. Τὰ τρία ἀγγεῖα, ποὺ δημοσιεύονται ἐδῶ ὑποδηλώνουν ἐγκατάσταση ὁπωσδήποτε στὶς ΙΙΙ Α καὶ ΙΙΙ Β περιόδους καὶ πιθανότατα καὶ στὴν ΙΙΙ Γ.

31. ΚΕΡΑΜΙΔΙΑ. Τὸ μοναδικὸ στοιχεῖο, ὁ ἀμφορίσκος ποὺ δημοσιεύεται ἐδῶ, ὁδηγεῖ περισσότερο στὴν ὑπομυκηναϊκὴ περίοδο. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως συνέχεια ἀπὸ τὴν ΙΙΙ Γ.

Ἀπὸ τὴν παράθεση τῶν 31 αὐτῶν θέσεων προκύπτουν τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα σχετικὰ μὲ τὴν πυκνότητα τῶν θέσεων στὶς τρεῖς περιόδους τῆς ΥΕ ἐποχῆς.

1. Θέσεις ΙΙΙ Α : 12.

2. Θέσεις ΙΙΙ Β : 16. Σημειώνονται 2 ἀκόμα μὲ ἐρωτηματικό. Ἀπὸ τὶς 16 οἱ 5 δὲν ἔδωσαν στοιχεῖα γιὰ συνέχεια ἀπὸ τὴν προηγούμενη περίοδο.

3. Θέσεις ΙΙΙ Γ : 11. Σημειώνονται ἀκόμα 3 μὲ ἐρωτηματικό. Ἀπὸ τὶς 11 μόνο οἱ 3 δὲν ἔδωσαν στοιχεῖα γιὰ συνέχεια ἀπὸ τὴν προηγούμενη περίοδο.

4. Ὑπομυκηναϊκὲς θέσεις : 5.

5. Ἁπλῶς ΥΕ ΙΙΙ : 1.

6. ΥΕ ΙΙΙ μὲ ἐρωτηματικό : 4.

Ἔτσι τώρα ἔχομε μιὰ σοβαρὴ μείωση τῆς ἀναλογίας τῶν ΙΙΙ Β πρὸς τὶς ΙΙΙ Γ θέσεις[62] καὶ μποροῦμε νὰ διατυπώσωμε τὴν ἄποψη, ὅτι ἡ καταστροφὴ δὲν ἔπληξε οὐσιαστικὰ τὴν Ἠλεία, ἀφοῦ ἀπὸ τὶς 16 ΙΙΙ Β θέσεις οἱ 8 συνέχισαν ὁμαλὰ τὴ ζωή τους καὶ στὴν ἑπόμενη φάση. Οἱ 8 αὐτὲς θέσεις δὲν εἶναι συγκεντρωμένες σὲ μιὰν ὁρισμένη περιοχή, ἀλλὰ βρίσκονται σκορπισμένες σ' ὁλόκληρη τὴ χώρα. Οἱ 3 θέσεις ποὺ ἐμφανίζονται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ΙΙΙ Γ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ κατοικήθηκαν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ φυγάδες. Στὴν περίπτωση τῆς Καυκανιᾶς ἡ ἄποψη αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ μὲ τὴ χρήση τῶν λακκοειδῶν τάφων. Τὸ Παλαιόκαστρο ἐξάλλου βρίσκεται στὸ ἀκρότατο πρὸς τὰ ἀνατολικὰ σημεῖο τῆς Ἠλείας, οὐσιαστικὰ στὴν Ἀρκαδία, ὅπως εἴπαμε ἤδη, καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ σταμάτησαν ἐκεῖ φυγάδες ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία. Οἱ φυγάδες τῆς Μεσσηνίας, ἐπειδὴ ὁ φυσικὸς δρόμος τους εἶναι πρὸς τὴν περιοχὴ τῆς συμβολῆς Ἀλφειοῦ καὶ Κλα-

61. BCH 86, σ. 157 κ.ἑ.

62. Στὸν Ålin ἡ σχέση ἦταν 9 ΙΙΙ Β θέσεις πρὸς 3 ΙΙΙ Γ. Στὸ Gazet. 12 ΙΙΙ Β πρὸς 1 ΙΙΙ Γ καὶ 2 μὲ ἐρωτηματικό, καὶ στὰ AJA 65.68 καὶ 73, 17 ΙΙΙ Β πρὸς 5ΙΙΙ Γ καὶ 2 μὲ ἐρωτηματικό.

δέου, ἴσως ἀναμίχθηκαν μὲ τὸν πληθυσμὸ τῆς ἤδη πυκνοκατοικημένης αὐτῆς περιοχῆς. Ἡ διείσδυση ἐπίσης ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς Ἀχαΐας εἶναι βέβαιη. Ἡ ΙΙΙ Γ κεραμεικὴ τοῦ τάφου στὸ Ἀγραπιδοχώρι, μὲ τὶς ὁμοιότητες ποὺ παρουσιάζει πρὸς τὴ σύγχρονη τῆς Ἀχαΐας, δηλώνει παρουσία τοῦ ἴδιου στοιχείου, ποὺ δημιούργησε τὴν κεραμεικὴ ἐκείνη. Ἀνεξάρτητα πάντως ἀπὸ τὴν κάθοδο ἢ ὄχι τῶν φυγάδων καὶ πρὸς τὴν Ἠλεία, οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς γειτονικὲς χῶρες σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ΙΙΙ Γ πρέπει νὰ ἦταν ἄμεσες, δημιουργώντας ἔτσι μιὰ πολιτιστικὴ ἑνότητα στὴ ΒΔ. Πελοπόννησο στοὺς χρόνους ἐκείνους.

Δὲν πρέπει, τέλος, νὰ ἀγνοήσωμε καὶ τὴ δυνατότητα μιᾶς ἀκόμη εἰσόδου φυγάδων στὴν Ἠλεία, τὴν εἴσοδο ἀπὸ τὴ θάλασσα. Τὸ λιμάνι τῆς Φειᾶς ἦταν πάντοτε ἕνας σημαντικὸς σταθμός, ἀφετηρία τῶν δρόμων, ποὺ ὁδηγοῦσαν στὴν κεντρικὴ Ἠλεία. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ τὸ Γούμερο μπορεῖ νὰ δέχθηκε τὴν ἐγκατάσταση φυγάδων.

Προβληματικὴ παραμένει ἡ διάρκεια τῆς ΙΙΙ Γ περιόδου στὴν Ἠλεία. Εἶναι δυνατὸν ἡ μυκηναϊκὴ παράδοση νὰ ἔμεινε ριζωμένη, ὅπως καὶ στὴν Ἀχαΐα, ὡς τοὺς προχωρημένους σκοτεινοὺς χρόνους[63]. Ἡ ὕπαρξη τῆς ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου δὲν ἀμφισβητεῖται μετὰ τὴν ἀνακάλυψη τῶν τάφων τῆς Ἀρχαίας Ἤλιδος καὶ τὶς σοβαρὲς ἐνδείξεις στὴ Σαλμώνη καὶ τὰ Διάσελα· ὅσο γιὰ τὴν Κεραμιδιά, ἡ παρουσία ἑνὸς μόνου ἀγγείου δὲν ἐπιτρέπει συμπεράσματα. Ὁ Styrenius[64] συζητώντας τὰ ἀγγεῖα τῆς Ἤλιδος, τὰ χρονολογεῖ, σύμφωνα μὲ τὸ διαχωρισμὸ ποὺ ἐκεῖνος κάνει τῆς ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου σὲ πρώιμη, μέση καὶ ὕστερη Α καὶ Β φάση, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῆς πρώιμης μὲ τὸν ἀμφορέα τοῦ τάφου 1961 : 7, ποὺ θὰ μποροῦσε, νομίζομε, νὰ χρονολογηθῆ ἀκόμη καὶ στὸ τέλος τῆς ΙΙΙ Γ, ὡς τὸ τέλος τῆς ὕστερης Β πρὸς τὴν Πρωτογεωμετρικὴ περίοδο, μὲ τὸν ἀμφορέα τοῦ τάφου 1961 : 2. Πιστεύουμε πάντως, ὅτι ἡ χρονολογία 1125 π.Χ., ποὺ δίνει ὁ Styrenius γιὰ τὴν ἔναρξη τῆς ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου εἶναι ὑψηλὴ γιὰ τὴν περίπτωση τῆς Ἠλείας καὶ ὅτι ἀγγεῖα ὅπως οἱ δύο πρόχοι τῆς Φειᾶς, ἡ πυξίδα ἀρ. Κατ. 10 τοῦ Ἀγραπιδοχωρίου καὶ ἡ πρόχους τῆς Συλλογῆς τῆς Ἀνδρίτσαινας μὲ τὰ προχωρημένα σχήματα καὶ τὴ διατήρηση τῶν διακοσμητικῶν θεμάτων τῆς ΙΙΙ Γ, μαρτυροῦν διάρκεια τῆς περιόδου αὐτῆς στὴν Ἠλεία τουλάχιστον ὡς τὶς ἀρχὲς τοῦ 11ου π.Χ. αἰώνα.

Θεσσαλονίκη, 1975 *ΛΙΑΝΑ ΠΑΡΛΑΜΑ*

63. D.A.G., σ. 134 - 135, ὅπου ὁ σχετικὸς πίνακας.
64. Subm. St., σ. 140 - 142.

ΔΥΟ ΑΔΕΛΦΕΣ ΜΕΛΑΝΟΜΟΡΦΕΣ ΠΥΞΙΔΕΣ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ[1]

(Εἰκ. 1-2· Πίν. 39-42)

Οἱ δύο πυξίδες ποὺ περιγράφονται ἀνήκουν στὴν πλούσια συλλογὴ τοῦ Γ. Ἐμπεδοκλέους καὶ ἐκτίθενται στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν[2]. Ἡ προέλευσή τους ὅμως εἶναι ἄγνωστη. Τὰ δύο μικρὰ αὐτὰ ἀγγεῖα, ὅσο ἀσήμαντα κι' ἂν φαίνονται, χαμένα μέσα στὸν πλοῦτο τῶν ἐκθεμάτων, εἶναι ἕνα καλὸ παράδειγμα ἐπιμελημένης δουλειᾶς, τοῦ ἀττικοῦ μελανόμορφου ρυθμοῦ, πρὶν ἀκόμα ἀρχίση ἀπὸ τὸ 480 π.Χ. καὶ κάτω, ἡ ἀθρόα παραγωγὴ ἀγγείων μικροῦ σχήματος μὲ τὴν ξέθωρη, ἄψυχη, ἄτεχνη διακόσμησή τους, σ' ἕνα ρυθμὸ «βιομηχανικὸ» θὰ μποροῦσε νὰ πῆ κανείς[3].

Πυξίδα ἀριθ. 18578 (Εἰκ. 1· Πίν. 42 β-γ.)

Σώζεται ἀκέραιη καὶ εἶναι κατάγραφη.

Διαστάσεις: ὕψος μὲ πῶμα καὶ λαβὴ 0.103, ὕψος σώματος πυξίδας 0.058, διάμ. βάσης 0.086, διάμ. χείλους 0.076 μ.

Τὸ σχῆμα της σὲ γενικὲς γραμμὲς συνηθίζεται μέσα στὸν 5ο αἰ. π.Χ.[4]. Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ βαθὺ κοκκινωπό, τοῦ βερνικιοῦ ἔντονα μαῦρο. Στὸ ἐσωτερικό, τὸ βερνίκι ἀπολεπισμένο.

Ἡ βάση, μελανόγραφη, πλαταίνει καθὼς ἀνεβαίνει καὶ κλείνει (ὕψ. 0.007 μ.) μὲ μικρὴ πρὸς τὰ μέσα μείωση. Στὸ κάτω μέρος τὴν περιβάλλει μιὰ λεπτὴ ἐδαφόχρωμη αὐλακιά.

Τὰ τοιχώματα τοῦ σώματος ἀνεβαίνουν μὲ σταθερὴ μείωση πρὸς τὰ μέσα ὡς τὸ στήριγμα (ἔρεισμα) ποὺ δέχεται τὸ πῶμα.

Τὸ τμῆμα αὐτό, ὕψους 0.03 μ., ἐδαφόχρωμο, τὸ ζώνει μιὰ ἁλυσίδα ἀπὸ 11 συνεχόμενα μελανὰ ἀνθέμια, ὀρθά, ἐναλλασσόμενα μὲ ἀνάστροφα[5]. Κάθε ἀνθέμιο ἔχει 12-13 ραδι-

1. Beazley, Paralipomena σ. 306, The Painter of Athens.

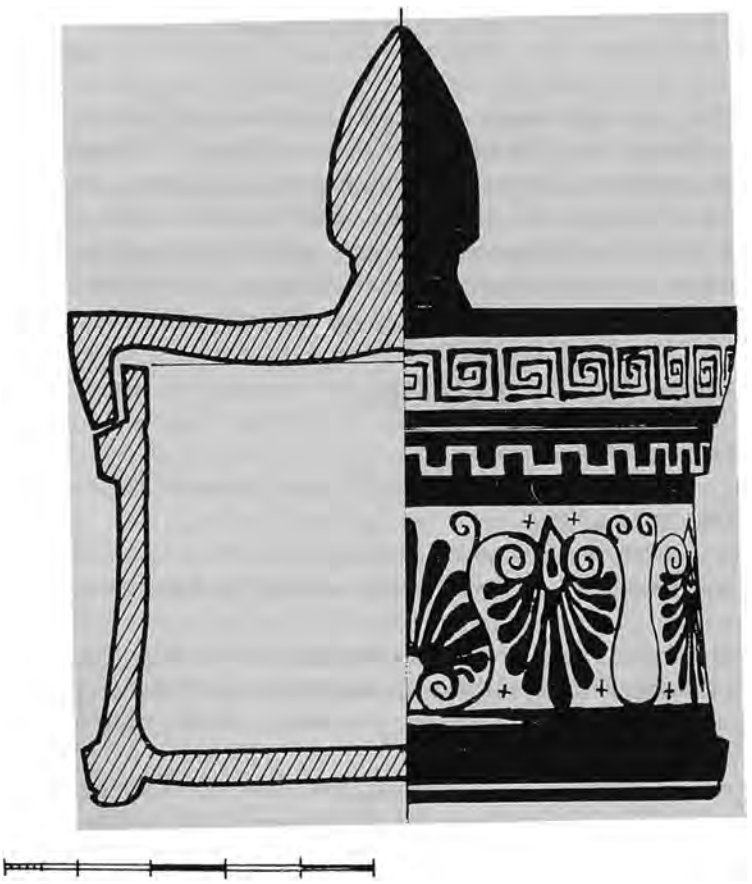
2. Ἀριθ. 18578 καὶ 18577. Στὴν κ. Σ. Καρούζου ὀφείλω τὴν ἐργασία αὐτὴ καὶ τὴν εὐχαριστῶ. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὸν τ. Διευθυντὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Β. Καλλιπολίτη γιὰ τὴν ἄδεια δημοσίευσης, καθὼς καὶ τὴν Ἔφορο Ἀγγείων δ. Β. Φιλιππάκη γιὰ τὴ βοήθεια καὶ τὶς ὑποδείξεις της. Τὸν ζωγράφο κ. Κ. Ἠλιάκη εὐχαριστῶ γιὰ τὰ σχέδια ποὺ φιλοτέχνησε.

3. Beazley, Dev. σ. 88. Dinsmoor, AJA, 50 (1946), The Athenian Treasury as dated by its ornament, σ. 107.

4. Richter-Milne, Shapes and names of Athenian vases, 1935, σ. 20-21, Τύπος III. Βλ. καὶ D. Feytmans, Les vases Grecs de la Bibliothèque Royale de Belgique, 1948, σ. 50-51.

5. J. Hoppin, Euthymides and his Fellows, 1917, σ. 7. Τύπος A 4 (a) «Running palmettes, simple form». Πυξίδες μὲ ἀνθέμια στὸ σῶμα ἀναφέρονται: (α) στὴν ΑΕ 1958 (Σ. Χαριτωνίδης), σ. 34 εἰκ. 61, ὑστεροκορινθιακή, (β) ὅμοια, D. Feytmans, ὅ.π. σ. 28-29, πίν. 8-9, β' μισὸ τοῦ 5ου π.Χ. αἰ.

νὰ μελανόγραφα φύλλα. Φυτρώνουν ἀπὸ ἕνα λευκὸ πυρήνα καὶ ἀνεβαίνοντας λυγίζουν μὲ τὴ φυσικότητα τοῦ ἄνθους. Τὰ ἀνθέμια ἑνώνονται μεταξύ τους μὲ μίσχους. Καθὼς ξεκινοῦν ἀπὸ τὶς δυὸ ἕλικες τοῦ ὀρθοῦ ἀνθεμίου, ἀνεβαίνουν διαγράφοντας μιὰ κυματιστὴ καμπύλη, καὶ ἑνώνονται μὲ τὶς ἕλικες τοῦ ἀνεστραμμένου ἀνθεμίου. Στὴ διαδρομὴ δύο μικρὲς ἕλικες κλείνουν τὴν κορυφὴ τοῦ ὀρθοῦ ἀνθεμίου, ἐνῶ 4 μικροὶ σταυροὶ πλαισιώνουν πάνω καὶ κάτω τὸ ἀνεστραμμένο.

Εἰκ. 1. Πυξίδα ΕΜ 18578. Τομή.

Τὸ μοτίβο αὐτὸ μὲ τὰ συνεχόμενα ἐναλλασσόμενα ἀνθέμια black on red σὲ ζώνη, πρωτοεμφανίζεται σὲ μελανόμορφα ἀγγεῖα, πρὶν ἀπὸ τὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 6ου αἰ.[6].

Τὸ ἀνθέμιο, σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη κίνησή του ἐπάνω στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου, ὑποτάσσεται σχηματίζοντας ζώνη καὶ διατρέχει τὸν λαιμό, ἢ τὸν ὦμο λουτροφόρου, ἀμφορέως, ὑδρίας, ὅλπης, πελίκης ἢ ληκύθου.

6. Ὁ R. S. Folsom στὸ βιβλίο του Handbook of Greek Pottery, 1967, σ. 87, εἰκ. 104, τὸ χρονολογεῖ γύρω στὰ 540 - 530 π.Χ.

Ὁ ἐρυθρόμορφος ρυθμὸς παίρνει τὸ ἴδιο τὸ μοτίβο σὲ black on red, τὸ μεταθέτει στὴ διακόσμηση τοῦ κυρίως σώματος τοῦ ἀγγείου καὶ τὸ καθιερώνει σὲ ζώνη ποὺ κλείνει συνήθως τὴν κάτω πλευρὰ τῆς εἰκονογραφημένης μετόπης[7].

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. πληθαίνει ἡ χρήση του, ἀνεβαίνει σὲ ποιότητα, τὰ φύλλα γίνονται λεπτὰ καὶ καλλίγραμμα, ὁ ἀριθμός τους ποικίλλει στὸν κάθε ζωγράφο, μὲ μικρὲς παραλλαγὲς σὲ λεπτομέρειες, ἀλλὰ πάντα black on red σὲ μελανόμορφα, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα. Ἡ χρήση τῆς ἀνθεμωτῆς αὐτῆς ζώνης κορυφώνεται στοὺς ζωγράφους τοῦ κύκλου τοῦ Εὐθυμίδη[8].

Ἀγγεῖα τοῦ Εὐθυμίδη[9], τοῦ Φιντία[10], τοῦ ζωγράφου Δικαίου[11] κλείνουν τὴν κάτω πλευρὰ τῆς εἰκονογραφημένης μετόπης μὲ ταινία μελανόγραφου ἀνθεμίου τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς πυξίδας. Ὁ ζωγράφος τοῦ Κλεοφράδη κλείνει καὶ τὶς κάθετες πλευρὲς τῆς μετόπης[12] καὶ μὲ τὴν ἀνθεμωτὴ αὐτὴ ζώνη περιβάλλει ἕναν κρατήρα κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος[13].

Ἡ συγγένεια τῆς ἀνθεμωτῆς ζώνης τῆς πυξίδας καὶ τῶν ἀγγείων τῶν ζωγράφων αὐτῶν εἶναι πολὺ στενή, στὸν ἀριθμὸ καὶ στὴ ραδινότητα τῶν φύλλων, ὅπως καὶ στὴν ἄριστη τεχνική. Διαφέρουν μόνον στὸν πυρήνα, στὶς πρόσθετες ἕλικες καὶ στὸν πυκνὸ ἀριθμὸ τῶν ἀνθεμίων, ποὺ προσθέτουν στὶς πυξίδες πλοῦτο διακοσμητικὸ καὶ καλαίσθητη εὐκαμψία στὸ μίσχο ποὺ τὰ ἑνώνει. Τὸ συνηθέστερο στὴ θέση τῶν σταυρῶν, εἶναι οἱ ἔντονες μελανὲς στιγμές, οἱ σταγόνες, οἱ « καρδιὲς » ἢ κάτι ἀπ' ὅλα αὐτά[14].

Πάνω ἀπὸ τ' ἀνθέμια, τὸ μαῦρο γάνωμα ἁπλώνεται ὡς τὸ χεῖλος καθὼς καὶ σὲ ὅλο τὸ ἐσωτερικὸ τῆς πυξίδας. Μόνο τὸ « ἔρεισμα », ὕψους 0.005 μ., στολίζεται μὲ ἁπλὸ μαίανδρο στὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ[15].

Κάλυμμα (Εἰκ. 1· Πίν. 42 β)

Τὸ περιχείλωμα (πλάτ. 0.015 μ.) περιβάλλεται ἀπὸ ἕνα μελανὸ « διπλὸ » μαίανδρο[16] πλαισιωμένο μὲ μελανὲς πλατιὲς ζῶνες (Πίν. 42 γ). Ἡ ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ καλύμματος δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι εἶναι ἐπίπεδη. Ὅμως ἀπὸ τὴν περιφέρεια ἀρχίζει μία ἐλαφριὰ βύθιση μὲ κατεύθυνση πρὸς τὸ κέντρο (Εἰκ. 1), ἀπ' ὅπου ὑψώνεται ἡ μελανὴ λαβὴ σὲ σχῆμα « κουκουναριοῦ », πλαισιωμένη στὴ βάση της ἀπὸ ἀκτινωτὸ γλωσσωτὸ

7. Ἕνα παράδειγμα στὴν πυξίδα τοῦ Νικοσθένη τῆς Villa Giulia 20749, ARV² I, σ. 127, 130.

8. Ὁ Hoppin, Euth. F., σ. 7 - 8, ἀπαριθμεῖ ὀκτὼ παραλλαγὲς τῆς ἀνθεμωτῆς ζώνης καὶ παραπέμπει σὲ δεκαοκτὼ ἀγγεῖα. Βλ. καὶ Dinsmoor, ὅ.π. σ. 91, ὅπου ἀναφέροντας τὴν ἀρίθμηση τοῦ Hoppin, κρίνει πὼς ἦταν ἀνάμεσα στὰ πιὸ ἀγαπητὰ διακοσμητικὰ θέματα τῆς ἐποχῆς τοῦ Εὐθυμίδη.

9. Ἀμφορεῖς τοῦ Μονάχου 2308, 2309 (ARV² I, σ. 26 - 27, 2, 4).

10. Ὑδρία τοῦ Μονάχου 2422 (ARV² I, σ. 24, 8). Ἀμφ. Tarquinia RC 6843 (ARV² I, σ. 23, 2). Ἀμφ. τοῦ Λούβρου G42 (ARV² I, σ. 23, 1). Ὑδρία τοῦ Μονάχου 2421 (ARV² I, σ. 23, 7).

11. Ἀμφορεῖς τοῦ Λονδίνου E254 καὶ τοῦ Λούβρου G45 (ARV² I, σ. 31, 3, 4).

12. Ἀμφορέας τοῦ Μονάχου 2305 (ARV² I, σ. 182, 4).

13. Κρατήρας RC 4196 Tarquinia (ARV² I, σ. 185, 35).

14. Σταυροὺς στὴν ἀπαρίθμηση τῶν μοτίβων δὲν ἀναφέρουν ὁ Hoppin καὶ ὁ Dinsmoor ὅ.π., οὔτε καὶ ὁ Jacobstahl, Ornamente. Στὴ μελανόμορφη λουτροφόρο ἀριθ. 450 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὰ ἀνθέμια σὲ ζώνη πλαισιώνονται μὲ μικροὺς σταυρούς (τέλος 6ου αἰ. π.Χ.).

15. Σπάνιος ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ μαιάνδρου. Εἶναι μιὰ παραλλαγὴ τοῦ πολὺ συνηθισμένου στὸν κύκλο τοῦ Εὐθυμίδη, τοῦ « Single type a » τοῦ Hoppin ὅ.π.

16. Hoppin, Euth. F., σ. 8 « double meander ».

μελανὸ κόσμημα καὶ ἐναλλασσόμενες ὁμόκεντρες μελανὲς καὶ ἐδαφόχρωμες ταινίες μὲ διαφορετικὸ πάχος. Πλατιὰ μελανὴ ταινία κλείνει καὶ τὴν περιφέρεια τοῦ καλύμματος, ἐνῶ στὴν ἐνδιάμεση ἐδαφόχρωμη ἐπιφάνεια, δέκα μελανόγραφα ἀνθέμια σχηματίζουν μιὰ στεφάνη[17].

Τὰ ἀνθέμια μικρότερα ἀπὸ ἐκεῖνα ποὺ στολίζουν τὸ σῶμα τῆς πυξίδας, μὲ 12 - 13 λεπτόσχημα μελανὰ φύλλα καὶ λευκὸν πυρήνα, περιβάλλονται ἀπὸ τὸ λεπτὸ μίσχο ποὺ τὰ ἑνώνει[18]. Πρόσθετο διακοσμητικὸ στοιχεῖο δύο ἕλικες καὶ πάλι σταυροί.

Ὁ τύπος αὐτὸς τῶν ἀνθεμίων ποὺ περιβάλλονται ἀπὸ τὸ μίσχο τους καὶ παρατάσσονται τὸ ἕνα πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὥστε νὰ ἀποτελοῦν ταινία διακοσμητική, γεννήθηκε κατὰ τὸν Dinsmoor μέσα στὸ ἐργαστήριο τοῦ Ἀνδοκίδη[19]. Διαδίδεται εὐρύτατα ὡς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (black on red καὶ τὸ ἀντίθετο), κορυφώνεται γύρω στὸ 500 π.Χ.[20] καὶ ἀπότομα ξεπέφτει γιὰ νὰ ἐπιζήση ἀραιὰ καὶ ποὺ μέχρι τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. Οἱ ζωγράφοι τῆς ὁμάδας τοῦ Καλοῦ Λεάγρου τὸν δούλεψαν πολύ, μὰ δὲν ἔφτασαν σὲ τελειότητα ἀπόδοσης[21].

Ἀντίθετα, στοὺς ζωγράφους τοῦ κύκλου τοῦ Εὐθυμίδη, καθὼς ἦταν τὸ πιὸ ἀγαπητὸ διακοσμητικὸ θέμα[22] διαμορφώθηκε μὲ μικρὲς ποικίλες παραλλαγές, πλουτίστηκε σὲ ἀριθμὸ φύλλων, καὶ ἀπέκτησε μεγαλύτερη ζωντάνια καὶ φυσικότητα ἄνθους. Μὲ αὐτὲς τὶς ἀνθεμωτὲς ζῶνες, black on red ἢ τὸ ἀντίθετο, πλαισίωναν κάθετα καὶ ὁριζόντια τὶς εἰκονογραφημένες μελανόμορφες ἢ ἐρυθρόμορφες μετόπες τῶν ἀγγείων τους. Μὲ μία ἀπὸ τὶς παραλλαγὲς αὐτὲς ταυτίζονται καὶ τὰ ἀνθέμια τοῦ καλύμματος τῆς πυξίδας, ὄχι βέβαια στὴν ἀκρίβεια τοῦ ἀριθμοῦ τῶν φύλλων, στοὺς ἕλικες ἢ στοὺς σταυρούς, ἀλλὰ στὴ ραδινότητα καὶ κλίση τῶν φύλλων, στὴν καλὴ τεχνική τους καὶ γενικὰ στὸ σύνολο[23], ὅπως ἀκριβῶς καὶ μὲ τὰ ἀνθέμια τῆς βάσης.

Ὁ ζωγράφος τῆς πυξίδας πρέπει νὰ ἐργάστηκε τὴν ἴδια ἐποχὴ τῆς διάδοσης τῶν διακοσμητικῶν μοτίβων αὐτῶν στὰ ἀγγεῖα τῶν ζωγράφων τοῦ κύκλου τοῦ Εὐθυμίδη, ἀλλὰ ἡ χρονολόγηση τοῦ ἀγγείου γύρω ἢ μετὰ τὸ 480 π.Χ. προσδιορίζεται μὲ τὴ βοήθεια τῆς πυξίδας 18577.

Ἡ ὅλη κατασκευὴ τῆς πυξίδας μὲ τὶς ἁρμονικὲς ἀναλογίες, τὸ λεπτὸ πάχος στὰ τοιχώματα, τὶς ἀνεπαίσθητες, ἀλλὰ χαρακτηριστικὲς καμπύλες στὸ σῶμα καὶ στὸ κάλυμμα φανερώνει ἔμπειρον ἀγγειοπλάστη, ὅπως καὶ ζωγράφο, μὲ τὴν ἰσόρροπη διάταξη στὴ διακόσμηση, τὴν ἀντίθεση στὸ χρῶμα τῶν δύο μαιάνδρων (ἐδαφόχρωμος στὸ ἔρεισμα

17. Τὰ ἀνθέμια, παραδοσιακὸ θέμα στὸ κάλυμμα πυξίδων. Συνηθίζεται σ' ὅλο τὸν 5ο αἰ. καὶ ἀπὸ τὸν ἐρυθρόμορφο ρυθμὸ black on red ἢ red on black.

18. Hoppin, Euth. F., σ. 7. « Running palmettes, type A 4, (d) ». Ταυτίζεται μὲ τὸ « type 1 c » τοῦ Dinsmoor ὅ.π. σ. 92, ὑποσ. 27.

19. Dinsmoor, ὅ.π. σ. 93 καὶ συνέχεια.

20. Dinsmoor, ὅ.π. σ. 112, πίν. 13.

21. Ἡ ὑδρία τοῦ Würzburg 311, θεωρεῖται ἀντιπροσωπευτικώτερη τοῦ Leagros Group. Beazley, Dev. σ. 84, πίν. 41.

22. Ὅπως καὶ τὰ ἐναλλασσόμενα ἀνθέμια τῆς βάσης, βλ. ὑποσημ. 8.

23. Τοῦ Εὐθυμίδη ὁ ἀμφορέας τοῦ Μονάχου 2309, ARV² I, σ. 27, 4. Ὁ ἀμφορέας τοῦ Φιντία RC 6843 Tarquinia (ARV² I, σ. 23, 2), ὅπως καὶ οἱ ὑδρίες του, 2421 τοῦ Μονάχου καὶ E159 τοῦ Λονδίνου (ARV² I, σ. 23 - 24, 7, 9). Οἱ ἀμφορεῖς τοῦ ζωγράφου τοῦ Δικαίου στὸ Λονδίνο E254, E255 (ARV² I, σ. 31, 2, 3). Οἱ ἀμφορεῖς τοῦ ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδη, Würzburg 507 καὶ 496 τοῦ Βατικανοῦ (ARV² I, σ. 181, 1 καὶ 182, 3).

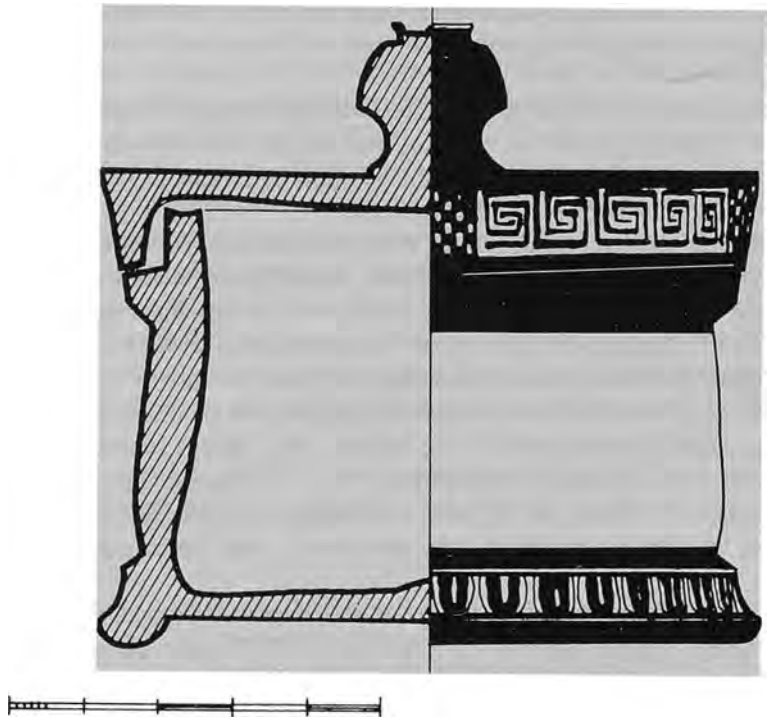
καὶ μελανὸς στὸ περιχείλωμα) καὶ μὲ τὴν ποικιλία στοὺς δύο τύπους τῶν ἀνθεμίων, πού, μαζὶ μὲ τὴν τέλεια ἀπόδοση, δημιουργοῦν ἕνα καλαίσθητο ὀπτικὸ παιχνίδι.

Πυξίδα ἀριθ. 18577 (Εἰκ. 2α· Πίν. 39 - 42α)

Σώζεται ἀκέραιη καὶ εἶναι κατάγραφη (Πίν. 40 - 41).

Διαστάσεις : ὕψος μὲ τὸ πῶμα 0.083, ὕψος μόνον τὸ σῶμα 0.057, διάμ. βάσης 0.09, διάμ. χείλους 0.072 μ.

Τὸ σχῆμα της βασικὰ ὅμοιο μὲ τῆς πυξίδας 18578, φαίνεται διαφορετικό, γιατὶ οἱ καμπυλότητες, σ' ὅλες τὶς ἐπιφάνειες, ἔχουν ἀντίθετη φορὰ στὴν κλίση τους ἀπὸ τὴν

Εἰκ. 2. Πυξίδα ΕΜ 18577. Τομή.

18578. Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ κοκκινωπό, σὲ τόνο ζωηρότερο ἀπὸ τῆς 18578. Τὸ βερνίκι ἔντονα μαῦρο.

Τὸ μελανὸ χρῶμα τῆς βάσης (ὕψ. 0.01 μ.) διακόπτεται μὲ ἰωνικὸ κυμάτιο. Τὰ τοιχώματα ἀνεβαίνουν μὲ ἕνα ἐλαφρὸ φούσκωμα ἀρχικά, ποὺ σβήνει ἁπαλὰ ὡς τὴν προεξοχὴ ποὺ στηρίζει τὸ πῶμα, δηλ. τὸ ἔρεισμα. Τὸ τμῆμα αὐτό (ὕψ. 0.03 μ.), ἐδαφόχρωμο, τὸ περιζώνει συνεχόμενη ζώνη μὲ μελανὴ παράσταση ἁρματοδρομίας. Μελανὸ γάνωμα καλύπτει τὴν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τῆς πυξίδας ποὺ συνεχίζεται καὶ στὸ ἐσωτερικό.

Τὸ κάλυμμα ἔχει τὴν διακόσμηση τῆς πυξίδας 18578, ἀλλὰ μὲ τὶς ἀκόλουθες διαφορές (Πίν. 42 β) :

α. Στὸ περιχείλωμα διακόπτει τὸν μαίανδρο ἀβακωτὸ κόσμημα.

β. Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ καλύμματος εἶναι ἐπίπεδη (Εἰκ. 2), μόνον ἐσωτερικὰ καμπυλώνεται ἐλαφριά.

γ. Τὰ ἀνθέμια εἶναι λίγο μεγαλύτερα, γι' αὐτὸ ἐδῶ εἶναι 9 ἀντὶ 10 (τῆς 18578).

δ. Στὴν περιφέρεια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν μελανὴ ταινία, ὑπάρχει ἐσωτερικὰ καὶ ἄλλη λεπτότερη.

ε. Οἱ ἀκτινωτὲς γλῶσσες ποὺ περιβάλλουν τὴ βάση τῆς λαβῆς εἶναι μικρότερες.

στ. Ἡ μελανὴ λαβὴ ἔχει σχῆμα ροδιοῦ.

Περιγραφὴ τῆς ἁρματοδρομίας (Πίν. 39 - 41)

Τὸ παλιὸ αὐτὸ ἀγαπητὸ ἀγγειογραφικὸ θέμα ποὺ συχνὰ διακοσμοῦσε τὰ μεγάλα ἀττικὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἀναφερόταν σὲ ἐθιμικὸ καὶ λατρευτικὸ στοιχεῖο τῆς ζωῆς τῶν Ἀθηναίων[24].

Τὸ ἴδιο θέμα ἐπιζῆ ἔντονα σ' ὅλον τὸ μελανόμορφο ρυθμό, ἐλάχιστα στὸν ἐρυθρόμορφο[25] καὶ σχεδὸν ξεχνιέται μὲ τὸ τέλος τοῦ 5ου αἰ. Δὲν εἰκονίζεται ὅμως πάνω σὲ ἐπιτύμβια ἀγγεῖα πιά, ἀλλὰ σὲ ἀγγεῖα ποὺ χρησιμοποιοῦν στὴν καθημερινή τους ζωὴ σὲ πλούσια συμπόσια καὶ γιὰ ἔπαθλα ἀγώνων.

Καὶ δὲν θυμίζει πιὰ ἕνα νεκρικὸ ἔθιμο, ἀλλὰ τὸ δυσκολώτερο καὶ δαπανηρότερο ἀγώνισμα ἀπὸ τὴν καθιέρωσή του[26]. Μυθολογικὸ περιεχόμενο δίνουν δύο μόνον ἀττικοὶ μελανόμορφοι ζωγράφοι, ὁ Σοφίλος καὶ ὁ Κλειτίας μὲ τὴν ἁρματοδρομία τῶν ἄθλων τοῦ Πατρόκλου[27]. Ἐπειδὴ στὰ χρόνια τοῦ μελανόμορφου ρυθμοῦ συνέπεσε νὰ εἶναι ἰδιαίτερα ἀγαπητὴ ἡ ἀπασχόληση γύρω ἀπὸ τὸ ἅρμα, ποὺ μόνον οἱ οἰκονομικὰ ἰσχυροὶ εἶχαν τὴ δυνατότητα νὰ τὴν ἀπολαύσουν καὶ μάλιστα τὸ τέθριππο, ὀνομαστοὶ (καὶ ἀκριβοὶ) ζωγράφοι ἱκανοποιοῦσαν τοὺς πελάτες τους μὲ τὴν ἀπεικόνιση αὐτοῦ τοῦ θέματος. Ἔτσι ἔγινε « συρμός », ἁπλώθηκε σ' ὅλα τὰ ἐργαστήρια κι' ἔζησε πολύ[28]. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Πίνδαρος μὲ τὶς ὠδὲς του, ψάλλει τὶς νίκες τῶν ἁρματοδρόμων. Καὶ οἱ δύο τέχνες ὑμνοῦσαν « τὰ κλέα » τῆς σύγχρονής τους ἀριστοκρατικῆς τάξης ποὺ ἔσβηνε μαζί τους.

Ἡ παράσταση τῆς πυξίδας εἶναι βέβαια μικρογραφική. Ὅμως, ὅπως ἡ μεγάλη ἔτσι καὶ ἡ μικρογραφικὴ ἁρματοδρομία εἶναι πολὺ συχνή[29]. Ὁ μελανόμορφος ρυθμὸς συνηθίζει νὰ συνδυάζη μεγάλες καὶ μικρὲς παραστάσεις στὸ ἴδιο ἀγγεῖο[30] ἢ καὶ μόνο μικρογραφικὲς στὰ μικρὰ ἀγγεῖα. Ὡραῖα δείγματα μικρογραφικῆς ἁρματοδρομίας βρίσκονται

24. T. B. L. Webster, Potter and Patron in Classical Athens, 1972, σ. 191 : « Four-horse chariot - races go back to Attic geometric art and may have taken place in the celebration of eight-century funerals and herocults ».

25. Webster, ὅ.π. σ. 193 : « a considerable number in b. f. against only 22 in r. f. ».

26. Τὸ 680 π.Χ. στὴν 25η Ὀλυμπιάδα, ἀρχίζει ἡ ἁρματοδρομία τεθρίππων.

27. Webster, ὅ.π. σ. 191.

28. Ὁ Webster, ὅ.π. σ. 193 ἀναρωτιέται : « Does this mean that after about 450 B.C. chariot - racing had become so professionalized and expensive that even the class which commissioned fine pottery for special parties, did not indulge in it and therefore did not want it represented on vases? ».

29. Ὁ Carl Roebuck, Hesperia[9] (1940), σ. 156 «Pottery from the north slope of the Acropolis» γράφει : « The motive was a common one for narrow friezes ».

30. Beazley, Dev., σ. 58.

πάνω σὲ κύλικες. Στὰ μεγάλα ἀγγεῖα μπαίνει σὲ δεύτερη θέση, μέσα σὲ στενὲς ταινίες στὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς, στὴ βάση, στὸν ὦμο, στὸ λαιμὸ καὶ στὸ κάλυμμα[31]. Ἐνῶ στὶς μεγάλες ἀναπαραστάσεις συχνότερο θέμα ἦταν ἡ προετοιμασία ἢ τὸ ξεκίνημα τοῦ ἅρματος, στὴ μικρογραφία ταιριάζει περισσότερο ἡ κίνηση τοῦ ἅρματος μέσα στὸν ἱππόδρομο[32]. Στὶς μικρογραφίες τὰ ἄλογα πάντα καλπάζουν.

Στὶς γεωμετρικὲς καὶ πρωτοαττικὲς παραστάσεις ἁρμάτων ὅλα τὰ πόδια τῶν ἀλόγων πατοῦσαν στὴ γῆ[33]. Ὁ πρῶτος δειλὸς καὶ παράδοξος καλπασμὸς ἐμφανίζεται στὸν κρατῆρα 806 τοῦ Ε. Μ. τῆς ὑστερογεωμετρικῆς ἐποχῆς[34]. Τὰ πρῶτα ἄλογα ποὺ καλπάζουν ἐμφανίζονται στὸ ἀγώνισμα « κελήτων » στὸν κρατῆρα 16383 τοῦ Ε. Μ.[35].

Ἄλλη ἐξέλιξη στὴν μελανόμορφη μικρογραφικὴ ἁρματοδρομία εἶναι ἡ κίνηση τοῦ ἡνιόχου. Τὸ ἄκαμπτο κορμὶ τῆς γεωμετρικῆς τέχνης ἀρχίζει νὰ σκύβη σιγὰ-σιγά, κλιμακωτὰ στὸν μελανόμορφο ρυθμό, γιὰ νὰ βρῆ τὴν φυσικὴ του θέση στὸ τέλος πιὰ τοῦ ρυθμοῦ.

Εἶναι ἕνα στοιχεῖο χρήσιμο γιὰ χρονολόγηση τῆς μικρογραφικῆς ἁρματοδρομίας.

Στὶς μελανόμορφες μικρογραφικὲς ἁρματοδρομίες εἰκονίζονται πάντα τέθριππα[36]. Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἁρμάτων ποικίλλει ἀνάλογα μὲ τὸ χῶρο. Συνήθως παρατάσσονται τὸ ἕνα πίσω ἀπὸ τὸ ἄλλο ἢ σὲ ἀραιὰ διαστήματα, σπάνια σὲ δεύτερο πλάνο. Τὸ ἕνα τέθριππο πάντα εἶναι πανομοιότυπο τοῦ ἄλλου. Ἀπὸ τὰ τέσσερα ἄλογα φαίνονται μόνον τὰ δυό, ἐνῶ τὰ ἄλλα δυὸ τὰ μαντεύει κανεὶς μετρώντας τὸν ἀριθμὸ τῶν ποδιῶν καὶ τὶς οὐρές. Σπάνια ξεπροβάλλει ἕνα τρίτο κεφάλι κι' ἀκόμα πιὸ σπάνια τὸ τέταρτο. Ἕνας τροχὸς φαίνεται ἀπὸ κάθε ἅρμα καὶ οἱ ἀκτίνες εἶναι στὴν ἴδια κατεύθυνση σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ ἅρματα. Ὁ ἕνας ἡνίοχος εἶναι ἀντίγραφο τοῦ ἄλλου, ὅσοι κι' ἂν λαβαίνουν μέρος στὸν ἀγώνα. Λεπτομέρειες δὲν ἀποδίδονται, ὅλα εἶναι ἕνα σύντομο σκιαγράφημα. Κι' ὅμως οἱ μικρογραφικὲς αὐτὲς ἁρματοδρομίες κρύβουν τὴν ἀτομικότητα τοῦ κάθε ζωγράφου καὶ ἡ χρονικὴ κλιμάκωση ἀπὸ τὸν 6ο στὸν 5ο αἰώνα εἶναι φανερή[37].

Ζῶνες μὲ ἁρματοδρομίες (ὄχι ἰδιαίτερα μικρογραφικὲς) συνήθιζαν ὁ Ἐξηκίας[38], ὁ Ἀντιμένης καὶ ὁ κύκλος του[39], καὶ ἄλλοι[40]. Πιὸ μικρῶν διαστάσεων ἅρματα καὶ πιὸ

31. Συνήθως σὲ ἀμφορεῖς, ὑδρίες, κρατῆρες, λουτροφόρους. Βλ. παραδείγματα στὶς ὑποσημειώσεις.

32. Webster, ὅ.π. σ. 195 : « The chariot wheeling round gives the painter an interesting problem in perspective drawing and the painter must have seen this in chariot - race. The series starts with group E and continues to the end of black - figure ».

33. Beazley, Dev., πίν. I, 1 - 2. F. Matz, Geschichte der griechischen Kunst, I, πίν. 10, 14, 187, 189, 193, 194, 239. R. M. Cook, Greek painted pottery, 1960 πίν. 14 B. J. M. Davison, Attic Geometric Workshops, ὁ κρατήρας 990 Ἀθηνῶν, πίν. 25, ὁ ἀμφορέας Ἀθηνῶν 894, πίν. 33 κλπ.

34. J. L. Benson, Horse, bird and man, 1970, σ. 51, 57.

35. Σ. Καρούζου, Ἀγγεῖα τοῦ Ἀναγυροῦντος, 1963, σ. 90.

36. Στὶς γεωμετρικὲς μὲ ἕνα, μὲ δύο καὶ μὲ τέσσερα ἄλογα.

37. Στὸ CV San Francisco, σ. 29, σημειώνεται πὼς ὑπάρχει μέσα στὶς μινιατοῦρες τοῦ Leagros Group κάποιο προσωπικὸ στύλ, ἀλλὰ εἶναι δύσκολο νὰ τὸ ξεχωρίση κανείς.

38. Ἕνα παράδειγμα στὸ λαιμὸ τοῦ κρατήρα (τεμάχια) τοῦ Ἐξηκία, Hesperia 9, σ. 154 (1940), εἰκ. 9.

39. Beazley, Paralipomena, σ. 118, ἀριθ. 35, ἡ ὑδρία 3556 Villa Giulia. D. Callipolitis - Feytmans, Les « Loutéria » Attiques, 1965, ὁ κρατήρας τοῦ Μενιδιοῦ, ἀριθ. 10, πίν. XVIII, XX, XXI. CV M.M. (3), πίν. 33, ὁ ἀμφορέας 57. 12. 6. Ὁ ἀμφορέας τοῦ ζ. τοῦ Ἀντιμένη τῆς συλλογῆς Κανελλοπούλου (ἀδημοσίευτο). CV Louvre (12), πίν. 154, ὁ δῖνος Camp. 11244.

40. Beazley ABV, σ. 389, 6 καὶ σ. 388, 1.

σκιαγραφικὰ βρίσκονται στὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδος τοῦ καλοῦ Λεάγρου[41]. Σὲ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα οἱ μελανόμορφες ἁρματοδρομίες γίνονται ἀκόμα πιὸ μικρογραφικὰ σκιαγραφήματα καὶ παίζουν ρόλο συμπληρωματικὸ στὴ διακόσμηση, ὅπως συνήθιζε ὁ Κλεοφράδης[42]. Ἁρματοδρομία σὲ διακόσμηση πυξίδας σπανίζει[43].

Ἐνῶ τὸ γενικὸ χαρακτηριστικὸ στὴν ἀπεικόνιση τῆς μικρογραφικῆς ἁρματοδρομίας εἶναι τὰ « κατὰ παράταξιν » ἅρματα, μὲ ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ἀθλητικοῦ ἀγώνα τὰ ἔπαθλα ἢ ἡ « νύσσα » — κι' αὐτὸ ὄχι πάντα —, στὴν παράσταση τῆς πυξίδας παίρνει πολύπλοκη ἀφηγηματικὴ μορφή, ποὺ θυμίζει τὸ πολυπρόσωπο τῆς ἁρματοδρομίας τοῦ Σοφίλου, τοῦ François Vase καὶ τοῦ κορινθιακοῦ κρατήρα τοῦ Ἀμφιαράου. Στὸν ἀγώνα ποὺ εἰκονίζεται στὴν πυξίδα συμμετέχουν ἐννέα τέθριππα[44], μὲ κατεύθυνση ἀπὸ ἀριστερὰ πρὸς τὰ δεξιά. Ποιὰ προπορεύονται καὶ ποιὰ ἔπονται δὲν ξεχωρίζουν, καθὼς γεμίζουν ὅλο τὸν κύκλο τῆς πυξίδας, σὲ μιὰ κρίσιμη φάση τοῦ ἀγώνα. Τὰ ἄλογα καλπάζουν, ἀνεμίζουν οἱ χαῖτες, ἀφρίζουν τὰ στόματα, τὰ μάτια σπιθίζουν.

Τὰ κορμιὰ τῶν ἡνιόχων διπλωμένα, σκίζουν τὸν ἀέρα κρατώντας τὸ βούκεντρο στὸ δεξὶ χέρι καὶ μὲ τὰ δύο τὰ ἡνία. Ὁ μακρὺς παραδοσιακὸς λευκὸς χιτώνας ἀνεμίζει πίσω ἀπὸ τὸ ἅρμα[45]. Μέσα στὴν ἔνταση αὐτῆς τῆς στιγμῆς, τὰ ἄλογα ἑνὸς τέθριππου ἀφηνιάζουν, ἀλλάζουν κατεύθυνση καὶ βρίσκονται ἀντιμέτωπα μὲ τὸ τέθριππο ποὺ ἀκολουθεῖ (ἔνατο στὸ σχέδιο). Τὸ ἅρμα σπάζει καὶ διαλύεται. Ὁ ἕνας τροχὸς πετάγεται στὸν κενὸ χῶρο κάτω ἀπὸ τὰ ἀντιμέτωπα ἄλογα (ἔνατο), τὸ ἀξόνι κάτω ἀπὸ τὰ ἄλογα τοῦ δεύτερου τέθριππου, τὸ ὑπόλοιπο τμῆμα μὲ τὸ δεύτερο τροχὸ κάτω ἀπὸ τὰ ἄλογα τοῦ ἕβδομου. Ὁ ἡνίοχος κείτεται κάτω ἀπὸ τοὺς τροχοὺς τοῦ δεύτερου τέθριππου. Τὰ ἄλογα τοῦ τρίτου, τρέχουν μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα χωρὶς ἅρμα καὶ ἡνίοχο.

Ὅλη ἡ παράσταση θὰ ταίριαζε γιὰ εἰκονογράφηση τῶν στίχων ἀπὸ τὴν Ἠλέκτρα τοῦ Σοφοκλῆ :

« Μὰ ξαφνικά, τ' ἄλογα τοῦ Αἰνιᾶνα
ἀφηνιάζουν, δὲν ἀκοῦν πιὰ γκέμι
καὶ πάνω στὴν καμπὴ τοῦ ἔχτου δρόμου
πρὸς τὸν ἕβδομο, πέφτουν μὲ τὰ μοῦτρα
στοῦ Βαρκαίου ἐπάνω τ' ἅρμα, καὶ πιὰ τότε
μετὰ τὸ ἕνα κακὸ κι' οἱ ἄλλοι ἀπὸ πίσω
σύντριβε ὁ ἕνας τ' ἀλλουνοῦ τ' ἁμάξι
καὶ σωριάζονταν, ποὺ ὅλος ὁ στίβος γύρω
τῆς Κρίσας γιόμισε ἱππικὰ ναυάγια
- - - - - - - - καὶ ὁ Ὀρέστης . . . . .

41. CV San Francisco, πίν. VIII, ἀμφορέας 243/24874. Στὸ κείμενο, σ. 29, ἀναφέρεται ὅτι ἡ μινιατούρα ἁρματοδρομίας συνηθιζόταν πολὺ γιὰ τὴ διακόσμηση ἀγγείων τὴν ἐποχὴ τῶν ζωγράφων τοῦ Leagros Group (ABV, σ. 367, 93).

42. ARV² I, σ. 182, 4 καὶ σ. 184, 22.

43. Σὲ κάλυμμα πρωτοαττικῆς πυξίδας, βλ. Fr. Matz, ὅ.π. I, σ. 301, πίν. 204. Σὲ πῶμα μελανόμορφης ἀττικῆς πυξίδας BCH (1961), σ. 936, εἰκ. 3, Chronique des fouilles.

44. Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο (ἀριθ. 3) ἡ ἀρίθμηση τῶν ἁρμάτων ἀρχίζει ἀπὸ τὰ πρῶτα ἄλογα ποὺ στρέφουν ἀριστερά.

45. Τὸ μῆκος τῆς οὐρᾶς τοῦ χιτώνα ποὺ πέφτει πίσω ἀπὸ τὸ ἅρμα, νομίζω, πὼς εἶναι ἕνα στοιχεῖο χρονολόγησης.

ὁ δύστυχος, μὰ ἐνῶ, στὴ στροφή, ἐπάνω
χαλάρωνε τὸ ἀριστερὸ τὸ γκέμι
τοῦ ἀλόγου, χτύπησ' ἄξαφνα στὴν ἄκρη
τῆς στήλης, ἔσπασε στὰ δυὸ τ' ἀξόνι,
γλύστρησε ἀπ' τ' ἅρμα, καὶ μέσα στὰ λουριά του
μπλεγμένος πέφτει κατὰ γῆς, ἐνῶ
τ' ἄτια στὴ μέση σκόρπιζαν τοῦ στίβου»[46].

Ὁ ζωγράφος, στὴν ἁρματοδρομία δούλεψε βιαστικὰ χωρὶς νὰ ἐπιμείνη στὶς λεπτομέρειες[47] σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἐπιμελημένη διακόσμηση στὰ ἄλλα μέρη τῆς πυξίδας. Τὰ κορμιὰ τῶν ἀλόγων ἀδύνατα, κάπως στενόμακρα καὶ ἀδιάπλαστα, μὲ τὸ ἐλάχιστο χάραγμα δὲν ἀποδίδεται πλαστικότητα στὶς καμπύλες[48]. Τὰ μπροστινὰ πόδια βγαίνουν ἀφύσικα ἀπὸ τὸ σῶμα, μὲ βιαστικὲς πινελιές, μετρώντας ὥστόσο σωστὰ τὸν ἀριθμό.

Ἀντίθετα, ὁ ζωγράφος τονίζει μὲ ἀκρίβεια, ἔστω καὶ μὲ σύντομες πινελιὲς ἢ χαράγματα, ὅ,τι χρειάζεται γιὰ νὰ ἀποδώση τὴν στιγμὴ τοῦ θέματος, ὅπως τὰ κεφάλια τῶν ἀλόγων μὲ τὴν ἄγρια ἔνταση.

Ὁ κάθε ἡνίοχος ἔχει τὰ δικά του χαρακτηριστικά.

Ὁ ἡνίοχος τοῦ 3ου ἅρματος, μὲ τὸ γένι, μοιάζει νὰ φωνάζη. Τοῦ 5ου καὶ τοῦ 7ου ἔχουν κι' αὐτοὶ γένι, ἀλλὰ διαφορετικό. Ὁ 7ος φορεῖ πέτασο, ἀνεμίζει ἡ χλαμύδα στὴν πλάτη.

Τοῦ 8ου ἅρματος ὁ ἡνίοχος εἰκονίζεται ξέχωρα ἀπὸ τοὺς ἄλλους[49] καὶ καθὼς σώζεται ὅλος σχεδὸν ὁ λευκὸς χιτώνας (ἐνῶ τῶν ἄλλων ἀπολεπίστηκε) προσφέρεται ἄριστο δεῖγμα μικρογραφικῆς καλλιτεχνίας. Οἱ πτυχὲς στὸν ὦμο καὶ στὴ μέση τονίζονται μὲ τρία λεπτὰ χαράγματα καὶ ὅλος ὁ κομψὸς χιτώνας ἀκολουθεῖ τὴν κλίση τοῦ σώματος στὴν προσπάθεια νὰ συγκρατηθῆ πάνω στὸ ἅρμα τραβώντας τὰ ἡνία, ἐνῶ σηκώνει κάπως τὸ κεφάλι νὰ διακρίνη τὸ τέρμα.

Ἐμπρός του, ἕνα χελιδόνι μὲ διχαλωτὴ οὐρὰ[50] σκίζει τὸν ἀέρα στὴν ἴδια κατεύθυνση. Μήπως προοιωνίζει τὸν νικητή, ἢ γίνεται παραλληλισμὸς γρηγοράδας ;

Ἀνάμεσα στὶς ρόδες τοῦ 9ου ἅρματος, μπερδεμένος στὸν ποδόγυρο τοῦ ἡνιόχου, ἕνας λαγὸς τρέχει στὴν ἴδια κατεύθυνση. Συνήθως ἡ συμμετοχὴ ζώων στὴν εἰκονογράφηση παίζει τὸν ρόλο τοῦ παραπληρωματικοῦ στοιχείου, γιὰ νὰ συμπληρώση ἕνα κενό. Ἐδῶ τί ἐξυπηρετεῖ[51] ;

Χαμηλὸ καὶ ἁπλὸ τὸ κάθε ἅρμα ἔχει τὸ σταυρὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ κάθε τροχοῦ στὸ ἴδιο σημεῖο, ἐνῶ τοῦ διαλυμένου ἅρματος οἱ τροχοί, προβάλλονται στὰ 3/4[52]. Σὲ δεύ-

46. Ἀπὸ τὸν στίχ. 680 κ.ἑ. (μετάφραση Γρυπάρη).

47. Ἀκόμα καὶ ὁ Ἐξηκίας, στὴν ἁρματοδρομία τοῦ κρατήρα τῆς Ἀκρόπολης, δούλεψε βιαστικὰ κι' ἀπρόσεκτα, λέγει ὁ Roebuck, ὅ.π. σ. 156.

48. Ἡ ἐπιμήκυνση τοῦ σώματος στὰ μικρογραφικὰ ἄλογα, εἶναι στοιχεῖο τοῦ ὄψιμου μελανόμορφου ρυθμοῦ.

49. Στὶς ἁρματοδρομίες τοῦ κρατήρα τοῦ Ἀμφιαράου καὶ στὸ ἀγγεῖο τοῦ François, εἰκονίζεται ἕνας ἡνίοχος μὲ τὸ ἅρμα του ξέχωρα ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Τονίζεται τὸ πιὸ σημαντικὸ πρόσωπο τῶν συναγωνιστῶν, ἢ ὁ πιθανὸς νικητής;

50. Στὸ βιβλίο τοῦ Cl. Kruger, Der fliegende Vogel, 1940, δὲν ἀναφέρεται αὐτὸς ὁ τύπος τοῦ χελιδονιοῦ.

51. Ὁ W. Wrede στὸ AM 41 (1916), σ. 302, θεωρεῖ τὸ λαγὸ ζῶο ποὺ φέρνει ἀτυχία.

52. Στοιχεῖο ἐνδεικτικὸ χρονολόγησης.

τερο πλάνο εἶναι οἱ ἡνίοχοι τοῦ 5ου καὶ τοῦ 7ου ἅρματος. Σ' ὅλα τὰ τέθριππα φαίνονται δύο ἄλογα. Μόνο στὸ ἕβδομο διακρίνεται κεφάλι τρίτου ἀλόγου. Καμιὰ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν ἁρμάτων δὲν τηρεῖται κανονικά, ἀλλὰ ἔτσι ὅπως τρέχουν γιὰ νὰ ξεπεράση ὁ ἕνας τὸν ἄλλον θυμίζουν πώς :

«ξοπίσω του τοῦ Τρώα τ' ἀλόγατα χιμοῦσαν τὰ βαρβάτα,
πού 'χε ὁ Διομήδης, ὄχι ἀλάργα του, σιμὰ-σιμά του, τόσο
ποὺ νὰ θαρρεῖς πὼς καβαλίκευαν κάθε στιγμὴ τ' ἁμάξι
κι' ὁ Εὔμηλος πλάτη κι' ὤμους ἔνιωθε τὴν καφτερὴ πνοή τους,
κι' ὅπως πετοῦσαν, τὰ κεφάλια τους ἀπάνω του ἀκουμποῦσαν »[53].

Γενικά, ἡ ὅλη παράσταση ἔχει μιὰ ἠθελημένη ἀκαταστασία καὶ ἀσυμμετρία καθὼς μπλέκονται ἅρματα, ἄλογα, ἡνίοχοι, μὲ ζωντάνια καὶ ρεαλισμό. Τὶς λεπτομέρειες δὲν προλαβαίνει νὰ τὶς ἰδῆ κανεὶς καθὼς παρασέρνεται ἀπὸ τὴν ὁρμὴ καὶ ἀκολουθεῖ μαζί τους τὸν ἀγώνα.

Μέσα στὸ ἴδιο κεραμεικὸ ἐργαστήρι γεννήθηκαν οἱ δύο πυξίδες, ὅπως δείχνουν τὰ κοινὰ μορφικά τους στοιχεῖα. Τὸ ἴδιο χέρι « ἔγραψε » καὶ τὶς δυό. Τὸ ἐπιβεβαιώνει ἡ ὁμοιότητα τῆς διακόσμησης καὶ στὰ δυὸ καλύμματα. Γιὰ τὰ ἀνθέμια τῶν καλυμμάτων, ὅπως καὶ γιὰ τὰ ἐναλλασσόμενα ἀνθέμια τῆς πυξίδας 18578, πρέπει ὁ ζωγράφος νὰ εἶχε πρότυπο τὰ ἀγγεῖα τῶν ζωγράφων τοῦ κύκλου τοῦ Εὐθυμίδη, ἀφοῦ τόση τεχνικὴ συγγένεια ἔχουν. Καὶ μάλιστα ὅταν σκεφτῆ κανεὶς πὼς σὲ ἀγγεῖα τῶν ζωγράφων αὐτῶν συνυπάρχουν καὶ οἱ δύο τύποι τῶν ἀνθεμίων[54], ἀκόμα καὶ μικρογραφία ἁρματοδρομίας συγχρόνως σὲ ἄλλα[55].

Ὅλα αὐτὰ τὰ στοιχεῖα μαζὶ ἀποτελοῦν τὴ διακόσμηση πάνω σὲ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα, καὶ μοιάζει νὰ διάλεξε ὁ ζωγράφος τῶν πυξίδων ὅ,τι μελανόμορφο ὑπῆρχε πάνω σ' αὐτά. Ὁ ζωγράφος τῶν ἀδελφῶν πυξίδων ἀπεδείχθη καλὸς μιμητὴς ἀλλὰ καὶ μὲ ἀτομικὲς ἱκανότητες φαντασίας καὶ ἐκτέλεσης, ἐφαρμόζοντας συγχρόνως τὶς καινοτομίες τῆς ἐποχῆς του στὰ ἀμέσως μεταγενέστερα χρόνια τῶν διρρύθμων δασκάλων του. Π.χ. οἱ τροχοὶ τοῦ διαλυμένου ἅρματος ἔχουν προοπτικὴ 3/4. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. γιὰ νὰ ἀποδώσουν τὸν τροχὸ στὰ 3/4, τοῦ ἔδιναν σχῆμα ρόμβου[56]. Ὁ μαίανδρος στὸ περιχείλωμα τοῦ καλύμματος καὶ στὶς δύο πυξίδες, εἶναι ὁ τύπος ποὺ ἐμφανίζεται στὸν προ-

53. Ἰλιάδα Ψ, στίχ. 377 κ.ἑ. (μετάφραση Καζαντζάκη - Κακριδῆ).

54. Βλ. γιὰ παράδειγμα ἀμφορεῖς καὶ ὑδρίες : στὸ Μόναχο τοῦ Εὐθυμίδη 2309 (ARV² I, σ. 27, 4), καὶ τοῦ Φιντία 2421 (ARV² I, σ. 23, 7), καθὼς καὶ τοῦ Κλεοφράδη 507 τοῦ Würzburg (ARV² I, σ. 181, 1) καὶ τοῦ Βατικανοῦ 496 (ARV² I, σ. 182, 3).

55. Ὁ ἀμφορέας 507 στὸ Würzburg (τοῦ ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδη) ἔχει ζῶνες μὲ ἀνθέμια καὶ μὲ τοὺς δύο τύπους κι' ἀκόμα μελανόγραφη μικρογραφία ἁρμάτων στὸ κάλυμμα. Ἄλλος ἕνας ἀμφορέας του, ἀριθ. 2305 τοῦ Μονάχου (ARV² I, σ. 182, 4) ἔχει μικρογραφικὰ ἅρματα στὸ κάλυμμα καὶ ἐναλλασσόμενο ἀνθέμιο πλαισιώνει τὴ μετόπη.

56. Πολὺ πρόωρη ἡ παρουσίαση αὐτή. Ἡ καινοτομία τῶν 3/4 στὸ ἀνθρώπινο σῶμα ἐμφανίζεται στὶς ἀρχὲς τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Beazley, Dev., σ. 28 καὶ Cook, Greek painted Pottery, 1960, σ. 71). Ὁ Beazley στὸ JHS, σ. 58 γράφει γιὰ τὸν στάμνο E 441 στὸ B.M. ὅτι « the three-quarter head, one of the earliest examples in vase painting ».

χωρημένο ἀρχαϊκὸ ἐρυθρόμορφο ρυθμό[57]. Στὴν πυξίδα 18577 ὁ μαίανδρος διακόπτεται μὲ ζατρίκι σὲ κάθε πέντε μαιανδρικὰ σχήματα. Εἶναι ἕνας νεωτερισμὸς τοῦ ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδη[58] ποὺ συνεχίζεται μὲ πλούσιες παραλλαγές. Ὅλη ἡ δομὴ τῆς σύνθεσης τῆς ἁρματοδρομίας, ἡ ἐλεύθερη κίνηση συνυφασμένη μὲ τὴν ἀτέλεια, ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν, προχωρεῖ τὴ χρονολόγηση πέρα ἀπὸ τὰ πρότυπα τῶν μεγάλων δασκάλων, ἀμέσως μετὰ τὸ 480 π.Χ. ὅμως χωρὶς τὰ στοιχεῖα τῆς φθορᾶς τοῦ μελανόμορφου ρυθμοῦ.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Σ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΟΥ

57. Hoppin, Euth. F., σ. 8 « double meander ». Ὁ Folsom, ὅ.π. σ. 91, εἰκ. 117, χρονολογεῖ τὴν ἀρχή του τὸ 500 - 490 π.Χ. Ὁ Cook, ὅ.π. σ. 172 πίν. 40, γύρω στὰ 500 - 480 π.Χ.

58. Beazley, JHS 1910, σ. 67 : « it is noticeable, that when Kleophrades uses the stopt meander, he likes to group it in threes », καὶ παραπέμπει σὲ τρία ἀγγεῖα τοῦ ζωγράφου τοῦ Κλεοφράδη. Καὶ στὴ σ. 66 : « the chequer - square, which is used on A is not very common on sever r.-f. cups but in the free style it becomes more usual ».

ΜΥΚΗΝΑΪΚΑ ΕΚ ΠΑΛΑΙΑΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ*

(Εἰκ. 1-2· Πίν. 43-47)

ΟΙ ΤΑΦΟΙ

Τὸν Αὔγουστον τοῦ ἔτους 1888, ὁ τότε Ἔφορος τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Βαλέριος Στάης ἀνέσκαψε δαπάναις τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν συστάδα ἑπτὰ μυκηναϊκῶν θαλαμοειδῶν τάφων, πλησίον τοῦ παραθαλασσίου χωρίου τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου[1]. Τοὺς τάφους τούτους εἶχε παρατηρήσει, ὡς ὁ ἴδιος ἐκθέτει[2], κατὰ τὸ προηγούμενον τῆς ἀνασκαφῆς ἔτος εἰς ἀρχαιολογικὸν περίπατόν του εἰς τὸ χωρίον ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς παραμονῆς του εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Ἀσκληπιείου.

Οἱ τάφοι εὑρίσκονται εἰς τὴν κλιτὺν τῆς προβολῆς τοῦ ὄρους Ἄκρου, Καταράχι καὶ πλησίον τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία φέρει εἰς τὸ Ἱερόν, κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ χωρίου καὶ δυτικῶς τούτου ἀπέναντι δὲ τῆς χερσονήσου, ὅπου κεῖται τὸ ἀρχαῖον φρούριον καὶ τὸ θέατρον καὶ ὅπου ἀσφαλῶς ἐγγύτατα ὑπῆρχεν ἡ ἀγορὰ καὶ ὁ λιμὴν τῆς πόλεως τῶν ἱστορικῶν

*Εὐχαριστῶ ἰδιαιτέρως τὸν Ἐπιμελητὴν τῶν Προϊστορικῶν Συλλογῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, κ. Ἰ. Σακελλαράκην διὰ τὴν ὑπόδειξιν τῶν ἀντικειμένων καὶ τὴν οὐσιαστικήν του βοήθειαν κατὰ τὴν ἐργασίαν μου. Τὸν Καθηγητήν μου κ. Σπ. Ἰακωβίδην, τὸν κ. V. R. d'A. Desborough καὶ τὸν Ἐπιμελητὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Π. Καλλιγᾶν εὐχαριστῶ διὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ μέρους προβλημάτων καὶ τὰς χρησίμους ὑποδείξεις των.

Διὰ τὴν συζήτησιν θεμάτων τεχνικῆς εὐχαριστῶ τὸν τεχνίτην τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Τ. Μαγνήσαλην. Τὰ σχέδια τέλος ἐξετέλεσεν, ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ζωγράφου κ. Κ. Ἠλιάκη, ἡ σχεδιάστρια τοῦ ἰδίου Μουσείου κ. Θ. Δριμούρα τὴν ὁποίαν καὶ ἐντεῦθεν εὐχαριστῶ.

1. Εἰς τὴν Παλαιὰν Ἐπίδαυρον, ἡ ὁποία πιθανῶς ταυτίζεται πρὸς τὴν τοῦ Ὁμηρικοῦ Καταλόγου τῶν πλοίων (Ἰλιάδος Β 561), πρβλ. V. Burr, ΝΕΩΝ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ, Klio 49 (1944), σ. 48 καὶ R. Hope Simpson - J. F. Lazenby, The Catalogue of the Ships in Homer's Iliad, Oxford 1970, σ. 63, ἔχουν εὑρεθῆ καὶ ΜΕ μινύεια ὄστρακα (R. Hope Simpson, A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites, London 1965, σ. 20, No 23).

Μυκηναϊκὰ εὑρήματα σημαντικὰ δὲν ἀναφέρονται ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς Ἐπιδαυρίας γενικώτερον, διότι οὐδεμία συστηματικὴ ἀνασκαφὴ τάφων ἢ οἰκισμῶν ἐγένετο. Ἐν τούτοις θεωρεῖται ἀσφαλὲς ὅτι τόσον ἡ περιοχὴ τῆς Ἐπιδαυρίας καὶ τῆς Ἑρμιονίδος, ὅσον καὶ ἡ μικρὰ ἐσωτερικὴ πεδιὰς τῆς Δήμαινας καὶ ἄλλαι γειτονικαὶ περιοχαὶ συνεδέοντο πρὸς τὰ μεγάλα κέντρα καὶ ἦσαν πυκνῶς κατῳκημέναι, ὄχι μόνον κατὰ τὴν μυκηναϊκήν, ἀλλὰ πιθανῶς καὶ κατὰ τὴν ΜΕ ἐποχήν. Βλ. P. Ålin, Das Ende der mykenischen Fundstätten auf dem griechischen Festland, Lund 1962, σ. 49 - 54, καὶ εἰδικώτερον R. Hope Simpson, ἔ.ἀ. σ. 19 - 23, καὶ Ν. Φαράκλα, Ἐπιδαυρία, Ἀθῆναι 1972, σποράδην.

Τὰ κατὰ καιροὺς γενόμενα μυκηναϊκὰ εὑρήματα, εἴτε ἐξ ἀνασκαφῶν (Ἱερὸν Ἀπόλλωνος Μαλεάτα, Λιγουριό) εἴτε τυχαῖα (Δήμαινα, Νέα Ἐπίδαυρος), ἀπόκεινται κυρίως εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου.

Εὐχαριστῶ τὴν Ἔφορον κ. Ε. Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη καὶ τὸν Ἐπιμελητὴν κ. Χ. Κριτζᾶν τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ναυπλίου, ὡς ἐπίσης ὅσους διὰ πληροφοριῶν ἢ διευκολύνσεων μὲ ἐβοήθησαν εἰς τὴν ἐκεῖ ἔρευνάν μου.

2. Β. Στάη, Ἀνασκαφαὶ ἐν Παλαιᾷ Ἐπιδαύρῳ, ΑΔ 1888, σ. 155 - 158. Ἐκτὸς τῆς συντόμου ταύτης ἐκθέσεως οὔτε ἡμερολόγιον οὔτε ἕτερον στοιχεῖον ἀνεῦρον διὰ τὴν ἀποκατάστασιν, εἰ δυνατόν, τοῦ

χρόνων[3]. Εἶχον λαξευθῆ εἰς ἔδαφος καταλληλότατον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ ἀπετέλουν ταφικὴν συστάδα[4] κείμενοι « οἱ τέσσαρες ἐπὶ τῆς αὐτῆς περίπου γραμμῆς.... οἱ δύο δὲ ὑψηλότερον καὶ οὐχὶ παραλλήλως »[5].

Εἰς τὴν σύντομον ἔκθεσίν του ὁ ἀνασκαφεὺς ἀρκεῖται εἰς τὴν περιγραφὴν ἑνός, τοῦ σπουδαιοτέρου ὡς φαίνεται, ὅστις εἶχε μορφὴν « κυκλοτεροῦς ἄντρου διαμέτρου τεσσάρων μέτρων ». Ἡ εἴσοδός του ἐφράσσετο, ὡς συνήθως, διὰ μεγάλων λίθων, οἱ ὁποῖοι ἐτέθησαν μετὰ τὴν τελευταίαν ταφήν. Εἰς τὸ δάπεδον ἔκειντο ἀκτινοειδῶς, ὁ εἷς πλησίον τοῦ ἄλλου μὲ τὰς κεφαλὰς πρὸς τὴν θύραν, τέσσερεις νεκροὶ ἐκτερισμένοι δι' ἑνὸς μικροῦ ἀγγείου παρὰ τὴν κεφαλὴν ἕκαστος[6]. Πλησίον τοῦ ἑνὸς τῶν νεκρῶν ἀνευρέθη καὶ « χαλκῆ αἰχμὴ δόρατος κάλλιστα διατετηρημένη ».

Ἔτι πενιχρότερον ἦτο, ὡς φαίνεται, τὸ περιεχόμενον τῶν λοιπῶν τάφων. Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν δὲν ἐκλείετο, ὡς οἱ ἄλλοι, διὰ λιθοκτίστου θύρας καὶ οὐδὲν περιεῖχεν ἐκτὸς χώματος. Εἰς τοὺς ἄλλους ἀνευρέθησαν « ὀστᾶ καὶ ἀνὰ ἓν ἀγγεῖον ». Ὁ μεγαλύτερος τούτων περιεῖχε « πλῆθος θραυσμάτων ἀγγείων μεγάλων, ἐσπαρμένων ἐντὸς » καὶ ὀστᾶ εἰς σωρόν[7]. Εἰς ἄλλον μικρότερον τοῦ προηγουμένου εὑρέθησαν τὰ ὀστᾶ ἑνὸς μόνον νεκροῦ εἰς στάσιν ὀκλάζοντος. Τὰ μοναδικὰ κτερίσματά του ἦσαν δύο σφονδύλια καὶ μία χαλκῆ περόνη, ἐκ τούτου δὲ ὁ ἀνασκάψας ὑπέθεσεν ὅτι πιθανῶς ἀνῆκεν εἰς γυναῖκα.

Τὰ εὑρήματα τῶν τάφων μετεφέρθησαν μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον[8], ὅπου κατεγράφησαν εἰς τὸ εὐρετήριον τῶν Προϊστορικῶν

περιεχομένου τῶν τάφων. Οὐδὲν ἐπίσης ἀπέδωσεν ἡ ἔρευνα, ἡ ὁποία μὲ τὴν ἄδειαν τοῦ Καθηγητοῦ μου Ν. Κοντολέοντος καὶ τὴν πρόθυμον βοήθειαν τοῦ κ. Γ. Καπελλαρῆ, ἀνελήφθη συστηματικῶς εἰς τὰ χειρόγραφα ἀρχεῖα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

3. Περὶ τοῦ ἀποκαλυφθέντος ἐσχάτως θεάτρου, βλ. Ε. Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη, ΑΔ 26 (1971): Χρονικά, σ. 84, καὶ ΑΑΑ V (1972), σ. 347 - 358. Περὶ τῶν λοιπῶν ἀρχαιοτήτων, βλ. IG, IV, I² (Argolidis), Προλεγόμενα, ὡς ἐπίσης Ἰ. Παπαδημητρίου, ΠΑΕ 1951, σ. 208 - 212, καὶ Χ. Κριτζᾶ, ΑΑΑ V (1972), σ. 186 - 199.

4. Πρῶτος ὁ Τσούντας παρετήρησε περὶ τῶν εἰς Μυκήνας θαλαμοειδῶν, ὅτι οἱ τάφοι ἑκάστης συστάδος ἀνῆκον ἴσως εἰς ἀνεξάρτητον γένος ἢ κώμην. Βλ. Χρ. Τσούντα, ΑΕ 1888, σ. 124. Τοῦ αὐτοῦ, Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος πολιτισμός, Ἀθῆναι 1893, σ. 134.

Μυκηναϊκοὶ θαλαμοειδεῖς τάφοι ἀπαντοῦν συχνὰ εἰς τοιαύτην διάταξιν. Βλ. A. J. B. Wace, Chamber Tombs at Mycenae, Oxford 1932, σ. 121. C. W. Blegen, Prosymna I, Cambridge 1937, σ. 230. Εἰς τὸ νεκροταφεῖον ὅμως τῆς Περατῆς οἱ τάφοι ἔκειντο εἰς πυκνοτάτην διάταξιν καὶ δὲν ἀπετέλουν μεμονωμένας ταφικὰς συστάδας. Βλ. Σπ. Ἰακωβίδη, Περατή. Τὸ νεκροταφεῖον, Α΄, Ἀθῆναι 1970, σ. 14 - 15.

5. Β. Στάη, ἔ.ἀ. σ. 156. Εἰς τὴν σ. 157 παρέχεται ἐκ νέου ὀρθοτέρα ὅμως πληροφορία διὰ τὴν διάταξιν ὅλων τῶν ἀνασκαφέντων τάφων καὶ διευκρινίζεται ὅτι οἱ πέντε εὑρίσκοντο εἰς τὴν αὐτὴν σειράν. Κατὰ τὰς ἐπισκέψεις τοῦ χώρου μετὰ τοῦ φύλακος Ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Τσάκωνα διεκρίναμεν δυσκόλως ἀλλ' ἀσφαλῶς τὴν θέσιν τριῶν ἢ τεσσάρων ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων τάφων. Ἡ διάβρωσις τῆς ἀποτόμου κλιτύος, ἡ καλλιέργεια τοῦ ὑπερκειμένου ἐλαιῶνος καὶ ἡ ῥῖψις ἀπορριμμάτων ὑπὸ τῶν περιοίκων συνετέλεσαν, ὥστε οἱ ἀπ' αἰῶνος περίπου σκαφέντες τάφοι καὶ οἱ δρόμοι των νὰ ἔχουν σχεδὸν καλυφθῆ. Οὕτω δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀποτύπωσίς των.

6. Παρομοίαν διάταξιν εἶχον οἱ νεκροὶ καὶ εἰς τάφον ἀνασκαφέντα τὸ 1971 εἰς τὸ Γυμνάσιον Λιγουρίου ἐκτερισμένον συνολικῶς μόνον διὰ τεσσάρων μικρῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων, ὡς μὲ ἐπληροφόρησεν ὁ κ. Χ. Κριτζᾶς.

7. Περὶ τῶν ταφικῶν τούτων ἐθίμων τῶν Μυκηναίων καὶ τῆς σχετικῆς συζητήσεως βλ. ἐσχάτως Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. Β΄, σ. 68 - 76.

8. Β. Στάη, ἔ.ἀ. σ. 146. Εἰσήχθησαν εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον καταγραφέντα εἰς τὸ εὐρετήριον τῆς Γενικῆς Ἐφορείας ὑπ' ἀρ. ΕΜ 635 - 636 καὶ εἶτα εἰς τὸ εὐρετήριον τῶν Προϊστορικῶν Συλλογῶν (βλ. σημ. 10).

Συλλογῶν, μετὰ ἀρκετὸν ἀσφαλῶς χρόνον, καὶ παρέμειναν ἔκτοτε ἀδημοσίευτα[9].

Ἐκ τῶν δεκαὲξ συνολικῶς καταγεγραμμένων ἀντικειμένων μὲ τὴν ἔνδειξιν «Ἐπιδαύρου»[10] μόνον τὰ δέκα κατέστη δυνατὸν νὰ εὑρεθοῦν καὶ νὰ ταυτισθοῦν[11]. Δὲν εὑρέθησαν ἐπίσης τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὴν ὡς ἄνω ἔκθεσιν, ὄχι ὅμως καταγεγραμμένα ἀντικείμενα, ἤτοι ἡ χαλκῆ περόνη, τὰ δύο σφονδύλια, τὸ συγκολληθὲν ἐκ τεμαχίων εὐμέγεθες ἀγγεῖον καὶ σημαντική, ὡς φαίνεται, ποσότης ὀστράκων. Ἐκτὸς τούτων εἰς δημοσίευσιν ἑτέρας ἀνασκαφῆς μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Στάη ἀριθμὸς μυκηναϊκῶν εἰδωλίων ὡς προερχομένων ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου[12].

Εἰς τὴν μικρὰν τέλος ὁμάδα τῶν ταυτισθέντων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου προσετέθησαν ἐσχάτως δύο μικρὰ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα καὶ ψῆφος ἐκ φαγεντιανῆς, τὰ ὁποῖα συνελέγησαν τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1973 ἐκ τῆς καταστροφῆς ἑνὸς μικροῦ θαλαμοειδοῦς τάφου κατὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ παραπλεύρως τῶν τάφων κειμένου οἰκοπέδου. Ταῦτα κατεγράφησαν προσφάτως εἰς τὸ εὐρετήριον τοῦ Μουσείου Ἀσκληπιείου[13].

9. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν θαλαμοειδῶν τάφων ἢ τὰ ἐξ αὐτῶν εὑρήματα ἀναφέρονται συντόμως εἰς: Β. Στάη, ἔ.ἀ. σ. 146 καὶ 155 - 158. Χρ. Τσούντα, ΑΕ 1888, σ. 132, σημ. 3 καὶ σ. 133. ΑΑ 1888, σ. 384. JHS X (1889), σ. 272. Χρ. Τσούντα, Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος πολιτισμός, Ἀθῆναι 1893, σ. 7. G. Perrot - Ch. Chipiez, Histoire de l'art, VI, Paris 1894, σ. 567, 647. Π. Καββαδία, Προϊστορικὴ Ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1909, σ. 291. Α. Κεραμοπούλλου, ΑΕ 1910, σ. 199. Frickenhaus-Müller, AM 1911, σ. 29. IG, IV, I², IX (Προλεγόμενα). D. Fimmen, Die kretisch - mykenische Kultur, Leipzig - Berlin 1921, σ. 13· (ἐνταῦθα προφανῶς ἐκ συγχύσεως τῶν ὀνομάτων Ἱερὸν Ἐπιδαύρου, Νέα καὶ Παλαιὰ Ἐπίδαυρος, ἀναφέρονται οἱ ἑπτὰ θαλαμοειδεῖς τάφοι, ὡς ἀνασκαφέντες ὅμως εἰς τὴν Νέαν Ἐπίδαυρον, ἐνῷ οὐδόλως καταλέγεται εἰς τὰς μυκηναϊκὰς θέσεις ἡ Παλαιὰ Ἐπίδαυρος. Ὁ G. Karo ἐπίσης εἰς RE, Suppl. VI, 1935, 605, στηριζόμενος εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Fimmen, διαπράττει τὸ αὐτὸ σφάλμα). K. Gebauer, AA 1938, σ. 559. J. Wiesner, Grab und Jenseits, Berlin 1938, σ. 21, No 176. V. Burr, ἔ.ἀ. σ. 48. Fr. Stubbings, BSA 42 (1947) σ. 23. P. Ålin, ἔ.ἀ. σ. 51. Κ. Συριοπούλου, Προϊστορία τῆς Πελοποννήσου, Ἀθῆναι 1964, σ. 456, 496, 515. R. Hope Simpson, ἔ.ἀ. σ. 20, No 23. Κ. Δημακοπούλου, ΑΔ 23 (1968): Μελέται, σ. 166, σημ. 45. R. Hope Simpson - J. F. Lazenby, ἔ.ἀ. σ. 63. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 146. Ν. Φαράκλα, ἔ.ἀ. σ. 46 - 47 καὶ σημ. 39.

10. Ἀριθμοὶ εὑρ. ΕΜ 4889 - 4896 καὶ ΕΜ 4897 - 4901 (δύο ὁμάδες ἀγγείων), ἔτι δὲ ΕΜ 4887 (χαλκῆ αἰχμὴ) καὶ ΕΜ 4031 (λίθινος πέλεκυς). Ὁ λίθινος πέλεκυς προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς ἴσως ἀνασκαφῆς συμφώνως πρὸς τὴν ἔνδειξίν του. Κατεγράφη μετὰ πολλῶν ἄλλων παρομοίων, διαφόρων προελεύσεων.

11. Ταῦτα εἶναι τὰ φέροντα τοὺς ἀριθμοὺς εὑρ. ΕΜ 4887 - 4892 καὶ ΕΜ 4897 - 4900, ἤτοι ἡ χαλκῆ αἰχμή, πέντε ψευδόστομοι, τρία ἀλαβαστροειδῆ καὶ εἷς ἀσκός.

12. Εἰς τὴν ΑΕ 1895, σ. 202, γράφει ἐπὶ λέξει ὁ Στάης: «εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι τὰ εἰδώλια ταῦτα, ἅτινα ἐν τοῖς ὁμοίοις καθ' ὅλα τάφοις τοῦ Ναυπλίου, τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου (καὶ τῶν Μυκηνῶν ἐν μέρει) εἰσὶ συχνότατα ἐμπεριέχοντος ἑκάστου σπηλαίου μέχρι καὶ δωδεκάδος τοιούτων, ἐν Ἀττικῇ εἰσὶ σπάνια». Ἐκ τούτου καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα κατεσκευάζοντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Ἀργολίδα. Ἡ E. French εἰς τὸν κατάλογόν της, (BSA 66 (1971), σ. 182), ἀναφέρει καὶ τὰ πιθανὰ εἰδώλια ἐκ τῆς Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου. Ὁ Fr. Winter ἐπίσης, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ αὐτὸ προφανῶς χωρίον, καταχωρίζει μεταξὺ τῶν τόπων, ὅθεν προῆλθον εἰδώλια τύπου Ψ, καὶ τὴν Ἐπίδαυρον. Βλ. Fr. Winter, Die antiken Terrakotten, III: 1, Berlin 1903, εἰκ. 2, 1. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ἡ πληροφορία τοῦ Στάη, ἂν καὶ ρητή, νὰ ὀφείλεται εἰς σύγχυσιν, ἑπτὰ ὅλα ἔτη μετὰ τὴν ἀνασκαφήν. Εἰς τὴν ἰδίαν συμπτωματικῶς μελέτην του παρετηρήθησαν ἀντιφάσεις καὶ σύγχυσις περὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ δημοσιευόμενα. Βλ. Σπ. Ἰακωβίδη, ΑΑΑ Ι (1968), σ. 184 - 188.

13. Κατεγράφησαν τὸν Μάρτιον τοῦ 1974 ὑπ' ἀριθ. 112, 113, 113 α προερχόμενα ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου, οἰκόπεδον Βεν. Βερδελῆ. Αἱ συλλεγεῖσαι ἐπὶ τόπου πληροφορίαι προϋποθέτουν τὴν ὕπαρξιν καὶ ἄλλων τάφων τῶν ὁποίων τινὲς κατεστράφησαν κατὰ καιρούς.

ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Α. Ἀγγεῖα

1. (4892) (Πίν. 44γ). Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, σφαιρικοῦ λίαν πεπιεσμένου ἢ ἀλαβαστροειδοῦς σχήματος. Ἐλλιπὴς κατὰ τὸ ἥμισυ περίπου καὶ συμπεπληρωμένος. Λαβαὶ κάθετοι, βάσις δακτυλιοειδής.

Πηλὸς καστανὸς μετὰ καστανοκιτρίνου ἐπιχρίσματος, καθαρὸς καὶ καλῶς ὠπτημένος. Διακόσμησις διὰ χρώματος καστανοῦ. Βαμμένον τὸ σωζόμενον τμῆμα τῆς λαβῆς κατὰ τὴν ράχιν καὶ ὁ δακτύλιος τῆς βάσεως. Ἐπὶ τοῦ ὤμου συστάδες ἐναλλήλων, ἡμικυκλικῶν περίπου, καμπυλογράμμων τμημάτων. Περὶ τὴν κοιλίαν δύο ζεύγη ὁριζοντίων ταινιῶν περιεχουσῶν ἀνὰ τέσσερεις λεπτὰς γραμμάς.

Διαστάσεις : Σωζ. ὕψος 0.076, διάμ. κοιλίας 0.123, διάμ. βάσεως 0.057 μ. Τὸ ἀγγεῖον δὲν ταυτίζεται κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ A. Furumark[14] παρεχόμενα παραδείγματα. Εἶναι παρεμφερὲς πρὸς τὸ FS 178 (IIIA2) καὶ ὀλιγώτερον πρὸς τὸ FS 180 (IIIB)[15]. Ὁμοιάζει ἐπίσης πρὸς τὸν τύπον D τοῦ Stubbings[16]. Ἡ διακόσμησις τοῦ ὤμου εἶναι ἐκφυλισμένη παραλλαγὴ τοῦ FM 19 (multiple stem) No 29, 31 (semicircular, IIIA2-B), εἰκ. 47, πρβλ. καὶ FM 43 (isolated semicircles) No 7,9 (IIIA2 1), εἰκ. 57. Παράλληλα ἀνευρίσκονται α) εἰς ὄστρακα ψευδοστόμων ἐκ Μυκηνῶν[17], β) εἰς ἀμφοροειδῆ πρόχουν ἐξ Ἔγκωμης[18] καὶ γ) εἰς ψευδόστομον παρομοίου σχήματος ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Deir Allah[19].

Χρονολογία ΥΕ IIIA2 1 - Β.

2. (4889) (Πίν. 44α). Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, σφαιρικοῦ πεπιεσμένου σχήματος. Ἀκέραιος καλῆς διατηρήσεως.

Στόμιον εὐρυνόμενον ἄνω, χεῖλος δακτυλιοειδὲς λοξῶς τετμημένον[20]. Ἡ κοιλία παρουσιάζει ἐλαφρὰν πλαστικὴν ἔξαρσιν εἰς τὸ σημεῖον τῆς μεγίστης διαμέτρου. Βάσις δακτυλιοειδής, κάτωθεν κοίλη.

Πηλὸς καστανὸς μετὰ καστανοκιτρίνου ἐπιχρίσματος. Διακόσμησις διὰ χρώματος καστανοῦ. Βαμμέναι αἱ ράχεις τῶν λαβῶν πλὴν μικροῦ ἐξηρημένου τριγώνου πλησίον

14. Κατὰ τὴν περιγραφὴν καὶ τὴν συγκριτικὴν ἀνάλυσιν τοῦ σχήματος καὶ τῆς διακοσμήσεως τῶν ἀγγείων ἐχρησιμοποιήθη κυρίως ἡ ὑπὸ τοῦ A. Furumark γενομένη ταξινόμησις εἰς τὸ ἔργον του Mycenaean Pottery. Analysis and Classification, Stockholm, 1941 (MP. Analysis)· ὅπου ὅμως ἐκρίθη πρόσφορον καὶ χρήσιμον ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν καὶ ἄλλαι κατατάξεις ὡς αἱ τοῦ A. Furtwängler - G. Löschke εἰς Mykenische Vasen, Berlin 1886 (FLMV) καὶ Fr. Stubbings εἰς τὸ ἄρθρον The Mycenaean Pottery of Attica, BSA 42 (1947), σ. 1 - 75. (MP. Attica).

15. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 30 - 31, 33, 614, εἰκ. 5 - 6.

16. Fr. Stubbings, MP. Attica, σ. 16, 18, εἰκ. 2 D. Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα παρόμοιος εἶναι ὁ ψευδόστομος ὑπ' ἀρ. 98 ἐκ Ριζομύλου Μεσσηνίας χρονολογούμενος εἰς τὴν ΥΕ III A - B. Βλ. Α. Χωρέμη, ΑΕ 1973, σ. 61, πίν. 31β.

17. FLMV, πίν. XXX, 274, 277.

18. CVA. Cyprus Mus. I, σ. 33, πίν. 28, 1 - 2. Πρβλ. καὶ αὐτ., σ. 25, πίν. 21, 3.

19. Εἰσηγμένον μυκηναϊκὸν προϊὸν τῆς μεταβάσεως ἐκ τῆς ΥΕ IIIA πρὸς τὴν ΥΕ IIIB. Βλ. H. G. Buchholz, Ägäische Funde und Kultureinflüsse in dem Randgebieten des Mittelmeers, AA 89 (1974), σ. 428, εἰκ. 75 a.

20. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 82, εἰκ. 22.

τοῦ δίσκου[21] ὡς ἐπίσης ὁ δίσκος πλὴν ἐξῃρημένου δακτυλίου, τὸ χεῖλος καὶ ἡ βάσις. Δακτύλιος περὶ τὴν βάσιν τοῦ στομίου καὶ τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου. Ἐπὶ τοῦ ὤμου πέντε συστάδες, βαθμηδὸν μειουμένων, ἐναλλήλων ἀμειβόντων εἰς τὴν συνήθη ἀναλογίαν καὶ διάταξιν. Περὶ τὴν κοιλίαν δύο ζεύγη ὁριζοντίων ταινιῶν περιεχουσῶν ἀνὰ τέσσερεις λεπτὰς γραμμάς.

Διαστάσεις : Ὕψος 0.096, διάμ. κοιλίας 0.115, διάμ. βάσεως 0.042, διάμ. δίσκου 0.03 μ.

Τὸ σχῆμα εἶναι παρεμφερὲς πρὸς τὸ FS 178 (IIIA2 l) καὶ ταυτίζεται πρὸς τὸν τύπον D τοῦ Stubbings[22]. Ἡ διακόσμησις τοῦ ὤμου ταυτίζεται πρὸς τὸ FM 19 (multiple stem), No 25 (angular, IIIA2 - B), εἰκ. 47, πρβλ. καὶ FM 58 (parallel chevrons) No 11,2 (IIIA2), εἰκ. 67. Τὸ αὐτὸ κόσμημα ἀνευρίσκεται α) εἰς ὄστρακον ἐκ Μυκηνῶν[23], β) ἐπὶ ψευδοστόμου καὶ ληκυθίου ἐκ τῶν θαλαμοειδῶν τάφων τῶν Μυκηνῶν (1887 - 1888)[24], γ) ἐπὶ ψευδοστόμων εἰς Κοπεγχάγην[25] καὶ δ) ἐπὶ πολλῶν τριώτων καὶ ψευδοστόμων ἐκ τοῦ ὑλικοῦ τῆς ΥΕ IIIA2-B περιόδου ἐκ τῆς Οἰκίας Πέτσα τῶν Μυκηνῶν[26].

Χρονολογία ΥΕ IIIA2 l - B.

3. (4890) (Πίν. 46 γ). Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, σφαιρικοῦ πεπιεσμένου σχήματος. Ἀκέραιος, πλὴν ἀποκεκρουμένος μικρὸν κατὰ τὸν δίσκον τῶν λαβῶν.

Στόμιον καὶ λαβαὶ ὡς εἰς 4889. Ἡ βάσις ἐπίσης δακτυλιοειδής. Ἡ κοιλία ὡσεὶ συγκειμένη ἐκ δύο σαφῶς διακεκριμένων ἡμισφαιρικῶν τμημάτων.

Πηλὸς κιτρινωπὸς μεθ' ὁμοιοχρώμου ἐπιχρίσματος. Διακόσμησις διὰ χρώματος καστανομέλανος ἐν μέρει ἐξιτήλου. Βαμμέναι αἱ ράχεις τῶν λαβῶν πλὴν μικροῦ ἐξῃρημένου πλησίον τοῦ δίσκου τριγώνου, τὸ χεῖλος, ἡ βάσις καὶ δακτύλιος περὶ τὴν βάσιν τοῦ στομίου καὶ τοῦ στελέχους τῶν λαβῶν. Εἰς τὸν δίσκον τῶν λαβῶν δύο ὁμόκεντροι δακτύλιοι πέριξ κεντρικοῦ ὁμοίως βαμμένου πυρῆνος[27]. Ἐπὶ τοῦ ὤμου κόσμημα σχήματος U εἰς διαφόρους συνδυασμούς. Ὁριζόντιοι ταινίαι περὶ τὴν κοιλίαν περιέχουσαι λεπτοτέρας γραμμάς.

Διαστάσεις : Ὕψος 0.096, διάμ. κοιλίας 0.108, διάμ. βάσεως 0.045, διάμ. δίσκου 0.023 μ.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ὁμοιάζει πρὸς τὸ FS 178 (IIIA 2 l). Ἐνθυμίζει ἐπίσης ὀλίγον

21. Ἡ διακόσμησις τῶν ράχεων τῶν λαβῶν τῶν ἐξεταζομένων ἀμφορίσκων ΕΜ 4889, 4890, 4891, αἱ ὁποῖαι καλύπτονται διὰ χρώματος ἐνῶ παραμένει μικρὸν τρίγωνον παρὰ τὸν δίσκον ἐξῃρημένον εἶναι χαρακτηριστικὴ κατὰ τὸν A. Furumark (MP. Analysis, σ. 377, εἰκ. 66 α), τῆς ΥΕ IIIA περιόδου ἀλλ' ἐπίσης λίαν συνήθης καὶ εἰς τὴν ΥΕ IIIB, ἀπαντῶσα ἐνίοτε καὶ εἰς τὴν πρώιμον ΥΕ IIIC 1. Πρβλ. καὶ J. Deshayes, Argos. Les Fouilles de la Deiras, Paris 1966, σ. 183, ὡς καὶ Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 158.

22. Βλ. καὶ σημ. 16.

23. FLMV, πίν. XXX, 283.

24. Εὑρ. ΕΜ 2255, 2256.

25. CVA. Danemark, Copenhague Mus. Nat. Ια, πίν. 59 No 4, 16, 17.

26. E. French, BSA 60 (1965), σ. 172. Τὸ ὑλικὸν τῆς ἀνασκαφῆς εὑρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον Ναυπλίου, ὅπου ἐσχάτως κατὰ τὸ πλεῖστον κατεγράφη. Περὶ τῆς ἀνασκαφῆς βλ. τὰς ἐκθέσεις Ἰ. Παπαδημητρίου - Φ. Πέτσα, ΠΑΕ 1950, σ. 203 - 233 (εἰδικώτερον περὶ τῶν ἀγγείων σ. 222 - 226), καὶ ΠΑΕ 1951, σ. 192 - 196.

27. Περὶ τῆς διακοσμήσεως τοῦ δίσκου τῶν λαβῶν τῶν ψευδοστόμων ΕΜ 4889, 4890, 4891 καὶ τῆς σχετικῆς χρονολογικῆς τοποθετήσεως βλ. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 336, FM 41, Nos 12, 14 (IIIA-ΠΑΕ 1951, B), εἰκ. 57. Fr. Stubbings, MP. Attica, σ. 15.

τὸ FS 179 (IIIB). Ἐντάσσεται εἰς τὸν τύπον D τοῦ Stubbings. Ἡ διακόσμησις τοῦ ὤμου πλησιάζει περισσότερον τὸ FM 29 (trefoil rock work), No 18, 22 - 24, (IIIA 2 1 - B), εἰκ. 53. Τὸ κόσμημα τοῦτο κατάγεται ἐκ τοῦ Μινωικοῦ θαλασσίου ρυθμοῦ, κατὰ τὴν ΥΕ IIIB ὅμως περίοδον ἀποβαίνει συμπληρωματικὸν θέμα εὐρέως διαδεδομένον. Πρβλ. ἐπίσης FM 45 (U pattern), No 2-4, 6, 7, (IIIA 2 1 - B), εἰκ. 58 καὶ FM 53 (wavy - line) No 8, εἰκ. 65[28].

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω τὸ ἀγγεῖον χρονολογεῖται εἰς τὴν πρώιμον ΥΕ IIIB.

4. (4891) (Π ί ν. 46 α). Ψευδόστομος ἀμφορίσκος, σφαιρικοῦ πεπιεσμένου σχήματος. Ἀκέραιος μετά τινων ρωγμῶν εἰς τὴν κοιλίαν.

Σχῆμα ὡς 4890 εἰς τὰς λεπτομερείας ἔτι. Τομὴ περισσότερον γωνιώδης κατὰ τὴν μεγαλυτέραν διάμετρον.

Πηλὸς κιτρινωπὸς μεθ' ὁμοιοχρώμου ἐπιχρίσματος. Διακόσμησις διὰ καστανομέλανος χρώματος κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξιτήλου. Ὁ τρόπος τῆς διακοσμήσεως εἰς τὰς λαβάς, τὸ στόμιον, τὸν δίσκον, τὴν κοιλίαν καὶ τὴν βάσιν ὁ αὐτὸς ὡς εἰς 4890. Ἐπὶ τοῦ ὤμου πέντε συστάδες ἐλαφρῶς καμπυλουμένων, παχέων σχετικῶς, γραμμιδίων εἰς ριπιδοειδῆ διάταξιν.

Διαστάσεις : Ὕψος 0.0765, διάμ. κοιλίας 0.0835, διάμ. βάσεως 0.036, διάμ. δίσκου 0.019 μ.

Ὡς πρὸς τὸ σχῆμα ταυτίζεται πρὸς τὸν 4890, ἀλλ' ἐνθυμίζει περισσότερον τούτου τὸ FS 179. Πρβλ. καὶ τὸν τύπον D τοῦ Stubbings. Ἡ διακόσμησις τοῦ ὤμου συνήθως θεωρεῖται παραλλαγὴ τοῦ FM 19 (multiple stem), No 28, 29, 31 (IIIA2 - B), εἰκ. 47, εἰς προκεχωρημένην σχηματοποίησιν. Φαίνεται ὅμως ὅτι πρόκειται μᾶλλον περὶ ἐσχηματοποιημένου ἄνθους παπύρου ὡς διαπιστοῦται ἐκ τοῦ ἡμετέρου ἀγγείου, ἑνὸς ψευδοστόμου ἐξ Ἀσίνης[29] καὶ ἑτέρου ἐκ τῆς Κῶ[30]. Βλ. FM 11, No 62 (IIB - IIIA1), εἰκ. 34 καὶ FM 62, No 9 (IIB), εἰκ. 68. Παρεμφερὴς εἶναι ἡ διακόσμησις α) εἴς τινας ψευδοστόμους ἐκ Ρόδου[31], β) ἐκ Χαλκίδος[32], γ) ἐκ Μονεμβασίας[33], δ) εἰς ἀρκετοὺς ἀμφορεῖς

28. Τὸ κόσμημα τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς παραπλησίαν ἀντιθετικὴν διάταξιν ἐπὶ ψευδοστόμων ἐξ Ἀττικῆς. Βλ. Fr. Stubbings, MP. Attica, σ. 19, 20, εἰκ. 5, 13, πίν. 9,9. Εἰς σειρὰν ἁπλῶν U εἶναι γνωστὸν ἐκ παραδειγμάτων τῆς ΥΕ IIIA2 περιόδου ἐκ Μυκηνῶν, Τίρυνθος καὶ ἄλλων μυκηναϊκῶν θέσεων κυρίως δὲ τῆς Ρόδου καὶ τῆς Κύπρου. Βλ. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 352. Ὑπάρχουν ἐπίσης παραδείγματα τούτου καὶ ἐκ τῆς ΥΕ IIIC 1. Βλ. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 104. Ὑπὸ τὴν παραλλαγὴν καθ' ἣν ἁπαντᾷ ἐνταῦθα δὲν γνωρίζω ἕτερον παράλληλον.

29. O. Frödin - A. W. Persson, Asine, Stockholm 1938, σ. 411 - 412, εἰκ. 269, 9. Ὁ A. Furumark (MP. Chronology, Stockholm 1972, σ. 70, 139), χρονολογεῖ τὸ ἀγγεῖον ἐντὸς τῆς ΥΕ IIIB.

30. L. Morricone, Annuario 43 - 44 NS 27/28 (1965/1966) σ. 292, εἰκ. 338. Ὁ Morricone θεωρεῖ τὸ παρόμοιον κόσμημα τοῦ ὡς ἄνω ψευδοστόμου (χρονολ. IIIB), ὡς σχηματοποίησιν παπυροειδοῦς (βλ. καὶ A. Evans, PM, IV, I, εἰκ. 264 D, E), ὁ δὲ Fr. Stubbings (ἔ. ἀ. σ. 16, εἰκ. 4, 8), τὸ παρεμφερὲς τῶν ἐναλλήλων ἡμικυκλίων, ὡς παραλλαγὴν τοῦ « Μυκηναϊκοῦ ἄνθους ». Θέματα ὡς τὸ παρὸν εἰς μεγίστην ἁπλούστευσιν, ὄχι σπανίως συγχέονται μεταξύ των, καθ' ὅσον εἶναι πολλάκις δυνατὸν νὰ προῆλθον τὰ αὐτὰ ἐκ διαφόρων πηγῶν. Πρβλ. καὶ Σ. Χαριτωνίδη, ΑΕ 1952, Χρον., σ. 27.

31. CVA. Danemark, Copenhague Mus. Nat. I, 6, πίν. 58,8· 59, 7, 8, 11· 60, 3, 4.

32. BSA 47 (1952), πίν. 25 : 460 ΙΑ΄, 485.

33. Κ. Δημακοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 164 - 165.

τριώτους καὶ ψευδοστόμους ἐκ τῆς Οἰκίας Πέτσα τῶν Μυκηνῶν[34], ε) εἰς ψευδόστομον ἐκ Καρποφόρας Μεσσηνίας[35] καὶ ς') εἴς τινα ἄλλα παραδείγματα ψευδοστόμων[36].

Τὸ ἀγγεῖον χρονολογεῖται εἰς τὴν πρώιμον ΥΕ ΙΙΙΒ.

5. (4897) (Πίν. 46 β). Τρίωτον, κυλινδρικὸν ἀλαβαστροειδές (ἢ πυξίς)[37]. Ἐλλιπὲς μικρὸν τοῦ χείλους καὶ συμπεπληρωμένον. Ρωγμαί τινες κατὰ τὴν κοιλίαν.

Στόμιον εὐρύ, χεῖλος λοξὸν ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον. Ὦμος ὀλίγον κυρτός. Κοιλία κυλινδρικὴ ἀνεπαισθήτως κοίλη, βάσις κυρτή.

Πηλὸς κιτρινωπὸς ἀνομοιομεροῦς ὀπτήσεως, ἐπίχρισμα ὠχροκίτρινον. Διακόσμησις διὰ χρώματος καστανομέλανος κατὰ τὸ πλεῖστον μὲν ἐξιτήλου, καταλιπόντος ὅμως ἀσφαλῆ ἴχνη. Βάφεται τὸ χεῖλος ἔσω καὶ ἔξω, ὁ λαιμὸς καὶ αἱ λαβαὶ ἄνωθεν. Ταινίαι διαφόρου πάχους κάτωθεν τοῦ λαιμοῦ, ἕτεραι ἐπίσης περὶ τὴν κοιλίαν καὶ τὸ κέντρον τῆς βάσεως. Εἰς τὴν ζώνην τῶν λαβῶν διακόσμησις διὰ τοῦ θέματος σχήματος Ν.

Διαστάσεις : Ὕψος 0.107, διάμ. κοιλίας 0.125, διάμ. χείλους 0.091 μ.

Τὸ σχῆμα ταυτίζεται πρὸς τὸ FS 94, εὑρίσκεται δὲ ἐξελικτικῶς μεταξὺ τῶν παραλλαγῶν τῆς ΙΙΙΑ2 καὶ ΙΙΙΒ περιόδου[38]. Ἡ διακόσμησις τοῦ FM 60 (N pattern), εἰκ. 67 ὁμοιάζει περισσότερον πρὸς τὴν παραλλαγὴν No 1, μὴ ταυτιζομένη ὅμως πρὸς αὐτὴν οὔτε πρὸς τὴν No 2 ἀποτελεῖ ἐνδιάμεσον βαθμίδα. Ὁμοία διακόσμησις ἀπαντᾷ ἐπὶ ἀγγείων τοῦ αὐτοῦ σχήματος ἐξ Ἔγκωμης[39] ὡς καὶ ἐπὶ ἀγγείου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου[40].

Χρονολογία : ΥΕ ΙΙΙΑ2 1 - Β.

6. (4898) (Πίν. 47 β). Τρίωτον, ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον. Ἐλλιπὲς τὴν μίαν τῶν λαβῶν, τμήματα τῶν ἄλλων, μικρὸν τοῦ χείλους καὶ τῆς κοιλίας καὶ συμπεπληρωμένον κατὰ ταῦτα.

Πηλὸς καστανὸς μετὰ καστανοκιτρίνου ἐπιχρίσματος. Διακόσμησις διὰ χρώματος καστανοῦ. Βάφεται τὸ χεῖλος ἔσω καὶ ἔξω, ὁ λαιμός, ὡς καὶ αἱ λαβαὶ ἄνωθεν. Ταινίαι περὶ τὴν βάσιν τοῦ λαιμοῦ, ἕτεραι εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλίας καὶ περὶ τὸ κέντρον τῆς βάσεως. Περὶ τὴν κοιλίαν παχεῖα ζώνη φέρουσα τριγωνικὰς καμπύλας ἀπολήξεις

34. Βλ. καὶ σημ. 26.

35. AE 1973, σ. 43, πίν. 19δ - ε.

36. CVA. Karlsruhe I, σ. 7, πίν. 1, 4 (προέλευσις Ἀθῆναι). CVA. Frankfurt I, σ. 11, πίν. 2, 7 (ἀγνώστου προελεύσεως). Πρβλ. καὶ C.F.A. Schaeffer, Ugaritica II, V, Paris 1949, σ. 160, πίν. 62, 1 (ἐκ τοῦ τάφου ΙΙ τῆς Ras Shamra).

37. Τὸ εἶδος τοῦ ἀγγείου τούτου, μετὰ καθέτων τοιχωμάτων, ἀναφέρεται ἐνίοτε εἰς τὴν βιβλιογραφίαν ὡς πυξίς. Βλ. Σ. Χαριτωνίδη, Ε.Δ. σ. 26, ἰδίως ἐν σημ. 1. Θεωρῶ ὀρθοτέραν τὴν ὁρολογίαν τοῦ A. Furumark (MP. Analysis, σ. 43), ἤτοι « ἀλαβαστροειδές, ἀλαβαστρόσχημον », ἐν συγκρίσει ἤδη πρὸς τὰ ἀρτόσχημα « ἀλάβαστρα ».

38. Πρβλ. καὶ FLMV, πίν. XLVI, 34· ἐπίσης Fr. Stubbings, MP. Attica, σ. 43, εἰκ. 18 C. Παραπλήσια κατὰ τὸ σχῆμα ἀγγεῖα εὑρέθησαν εἰς πολλὰς μυκηναϊκὰς θέσεις. Ἐκτὸς τῶν ἐν σημ. 39 ἀναφερομένων ἐκ Κύπρου, βλ. καὶ CVA. Karlsruhe I, σ. 8, πίν. 2, 1 (ἐκ Φαλήρου).

39. BM Cat. I, II, C 489. Fr. Stubbings, Mycenaean Pottery from the Levant, Cambridge 1951, σ. 40 - 41, πίν. XIII, 4. Ἐπίσης P. Dikaios, Enkomi I, σ. 339, τάφος 2, 41, πίν. 196, 30, ὡς καὶ CVA. Cyprus Mus. I, πίν. 24, 8.

40. Εὑρ. ΕΜ 10244 (ἀγνώστου προελεύσεως ρυτόν, τοῦ FS 201).

(κόσμημα τῶν βράχων).

Διαστάσεις : Ὕψος 0.052, διάμ. κοιλίας 0.084, διάμ. χείλους 0.042 μ.

Τὸ ἀγγεῖον κατὰ τὸ σχῆμα ταυτίζεται πρὸς τὸ FS 85 (IIIA2 - B), εἰκ. 11. Ἀγγεῖα τοῦ τύπου τούτου εἶναι συνήθη καὶ προέρχονται ἐκ τῆς πλειονότητος τῶν μυκηναϊκῶν θέσεων[41]. Ἡ διακόσμησις διὰ τοῦ FS 32 (rock pattern I), No 5 (continuous, I - IIIB), εἰκ. 54 εἶναι ἐπίσης συνήθης εἰς ἀγγεῖα τοῦ τύπου τοῦ ἐξεταζομένου[42].

Πιθανὴ χρονολογία YE IIIA2 1 - B.

7. (4899) (Π ί ν. 43 α). Ἀσκὸς ἄνευ βάσεως, ἐλλιπὴς τὸ στόμιον καὶ μικρὸν κάτωθεν τούτου τμῆμα συμπεπληρωμένος δὲ κατὰ ταῦτα· χειροποίητος.

Σῶμα λεμβοειδὲς πεπιεσμένον κάτωθεν τῆς κοιλίας, μετὰ βαθύνσεως προφανῶς ἐκ τῆς πιέσεως τοῦ ἀντίχειρος διὰ μεγαλυτέραν εὐστάθειαν. Λαβὴ ταινιόσχημος, καλαθοειδής, ὑψουμένη ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς πλαστικῶς δηλουμένης ράχεως ἀπολήγουσα δὲ εἰς τὸ ἄκρον τοῦ στομίου.

Πηλὸς καστανοκίτρινος μεθ' ὁμοιοχρώμου ἐπιχρίσματος. Διακόσμησις διὰ χρώματος καστανοῦ ἐν μέρει καστανομέλανος ἐξ ἀνισοπαχῶν καμπύλων ταινιῶν κατὰ μῆκος τοῦ σώματος. Ἐπὶ τῆς ράχεως καὶ τῆς λαβῆς ἐγκάρσιαι ἀτρακτοειδεῖς κηλῖδες.

Διαστάσεις : Ὕψος μετὰ τῆς λαβῆς 0.064, σωζ. μῆκος 0.103, μέγ. πάχος 0.048 μ.

Ἀγγεῖα τοῦ σχήματος τοῦ ἐξεταζομένου εἶναι γνωστὰ ἐκ διαφόρων περιοχῶν τῆς Μεσογειακῆς λεκάνης ἀπὸ τῆς πρώτης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ[43]. Ὁμοίου τύπου μὲ μικρὰς παραλλαγὰς κατὰ τὸ σχῆμα καὶ τὴν διακόσμησιν, ἐνθυμίζοντα ὅμως τὸ φυσικὸν των πρότυπον[44], ἀνευρέθησαν εἰς πολλὰς μυκηναϊκὰς θέσεις, εἰς περιωρισμένον ὅμως πάντοτε ἀριθμόν[45].

Χρονολογεῖται ἀναλόγως καὶ κατὰ προσέγγισιν ἐκ τῆς YE IIB μέχρι τῆς YE IIIC1. Τὸ παρὸν ἀγγεῖον ταυτίζεται πρὸς τὸ FS 194[46] χρονολογεῖται δὲ συμφώνως πρὸς τὴν λοιπὴν κεραμεικὴν τῆς ὁμάδος καὶ τὰ ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικά του πιθανῶς ἐντὸς τῆς YE IIIA2 - B.

8. (4900) (Π ί ν. 47 α). Μικροσκοπικὸν τρίωτον ἀλάβαστρον, ἐλλιπὲς τὴν βάσιν, μικρὸν τμῆμα τῆς κοιλίας, τοῦ χείλους καὶ τὴν μίαν τῶν ψευδολαβῶν συμπεπληρωμένον δὲ κατὰ ταῦτα. Χειροποίητον ἀμελοῦς κατασκευῆς.

41. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 39, 41, 598.

42. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 324 - 25. Ἡ E. French (BSA 59 (1964), σ. 251), παρατηρεῖ ὅτι ὅλα τὰ παραδείγματα διακοσμήσεως διὰ τοῦ rock - pattern I εἶναι παραλλαγαὶ τοῦ No 5 (continuous).

43. Ἀρίστη ἐπισκόπησις τοῦ σχήματος ἐγένετο ὑπὸ τοῦ A. Evans εἰς PM, IV, σ. 79 - 82.

44. Ὁ A. Furumark (MP. Analysis, σ. 68) παρέχει τὴν πιθανωτέραν μέχρι τοῦδε ἑρμηνείαν τῆς καταγωγῆς τοῦ σχήματος, βασιζομένην εἰς τὰς ἰδιορρυθμίας του, παρὰ τὰς κατὰ καιροὺς ἐκφρασθείσας ἀπόψεις. Πρὸς τὴν ἑρμηνείαν ταύτην συμφωνεῖ καὶ ὁ Σπ. Ἰακωβίδης, (ἔ. ἀ. σ. 251, σημ. 2), παραθέτων τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν.

45. Ἀρκετοὶ (περὶ τοὺς δέκα) ἀσκοὶ τοῦ τύπου τούτου ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς προσφάτους ἀνασκαφὰς τοῦ σημαντικοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου τῆς Ναυπλίας, ὡς μοῦ ἐγνώρισεν ἡ κ. Ε. Πρωτονοταρίου - Δεϊλάκη. Οἱ ἀσκοὶ οὗτοι συνώδευον κυρίως παιδικὰς ταφάς. Βλ. ἐν προκειμένῳ S. A. Immerwahr εἰς Athenian Agora, XIII (Neolithic and Bronze Ages), σ. 139, σημ. 286 καὶ M. Benzi, Ceramica Micenea in Attica, Milano 1975, σ. 124.

46. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 68, 617, FS 194. Τοῦ αὐτοῦ, MP. Chronology, σ. 25.

Πηλὸς κιτρινωπὸς μεθ' ὁμοιοχρώμου ἐπιχρίσματος. Διακόσμησις ἀμελὴς διὰ χρώματος καστανοῦ. Βάφεται τὸ στόμιον ἔσω καὶ ἔξω καὶ αἱ λαβαί. Ζώνη ἐκ « κοσμήματος τῶν βράχων » μετὰ ἑτέρων παραπληρωματικῶν θεμάτων.

Διαστάσεις : Ὕψος περίπου 0.038, διάμ. κοιλίας 0.056, διάμ. χείλους 0.032 μ.

Προχείρου κατασκευῆς καὶ διακοσμήσεως, ἐνθυμίζει τὸ FS 85 (βλ. καὶ 4898) καὶ παραδείγματα ἐκ Προσύμνης, Μυκηνῶν, Ναυπλίας[47], Βουρβατσίου καὶ ἄλλων θέσεων. Μὲ τὴν αὐτὴν διακόσμησιν δι' ἐκφυλισμένων παραπληρωματικῶν διαστίκτων ροδάκων καὶ ἐναλλήλων τοξωτῶν καμπυλῶν εἰς κατακόρυφον διάταξιν, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τοῦ FM 32 (rock pattern I), No 5 (βλ. 4898), ὑπάρχουν ἀρκετὰ παράλληλα.

Χρονολογεῖται μᾶλλον ἐντὸς τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ.

9. (112) (Πίν. 43 β). Μικρόν, τρίωτον κυλινδρικὸν ἀλαβαστροειδές[48]. Χειροποίητον, ἀμελοῦς κατασκευῆς. Ἐλλιπὲς τὰς λαβάς, ἀποκεκρουμένον δὲ μικρὸν τοῦ χείλους καὶ τῆς κοιλίας.

Χεῖλος λοξόν, ἔξω νεῦον. Ὦμος ἀνεπαισθήτως καμπύλος καὶ σαφῶς διακρινόμενος τῆς κοιλίας. Τοιχώματα ὀλίγον συγκλίνοντα ἄνω, βάσις ἐλαφρῶς κυρτουμένη.

Πηλὸς τεφρὸς μετὰ μέλανος ἀμαυροῦ ἐπιχρίσματος ἐν μέρει σωζομένου καὶ εὐκόλως ἀπολεπιζομένου. Ὄπτησις ἀτελής, ἄνευ κανονικῆς ὀξειδώσεως καὶ ἀνομοιομερής. Ἄνευ διακοσμήσεως.

Διαστάσεις : Ὕψος 0.069, διάμ. κοιλίας 0.083, διάμ. χείλους 0.051 μ.

Τὸ σχῆμα εἶναι σύνηθες καὶ ταυτίζεται πρὸς τὸ FS 94 (ΙΙΙΑ2)[49]. Παραδείγματα ἐπίσης κακῶς ὠπτημένων, μικρῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων εὑρίσκονται μεταξὺ τοῦ ὑλικοῦ ἐξ Ἀττικῆς καὶ Προσύμνης.

Τὸ ἀγγεῖον ἐκ τοῦ σχήματος χρονολογεῖται ἀκριβῶς εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΑ2.

10. (113) (Πίν. 44 β). Μικρόν, τρίωτον ἀλαβαστρόσχημον ἀγγεῖον[50] σφαιρικοῦ πεπιεσμένου σχήματος· χειροποίητον. Ἀκέραιον πλήν τινων μικρῶν προσφάτως γενομένων κακώσεων.

Στόμιον σχετικῶς στενόν, χεῖλος ἔξω νεῦον. Ἐπὶ τοῦ ὤμου τρεῖς ὁριζόντιοι ψευδεῖς λαβαί. Σῶμα ἀκανόνιστον, πεπλατυσμένον. Βάσις ὑποτυπώδης, ἐπίπεδος.

Πηλὸς κιτρινωπός, καθαρὸς μετὰ ὠχροκιτρίνου ἐπιχρίσματος. Διακόσμησις ἁπλῆ διὰ χρώματος καστανερύθρου. Βάφεται τὸ χεῖλος ἔσω καὶ ἔξω, αἱ λαβαὶ καὶ ἡ βάσις. Ἀνισοπαχεῖς ὁριζόντιοι ταινίαι περὶ τὸ σῶμα διακρινόμεναι εἰς τρεῖς ὁμάδας, ἤτοι ἀνὰ μίαν κάτωθεν τοῦ λαιμοῦ, τῶν λαβῶν καὶ τῆς μεγίστης διαμέτρου μέχρι τῆς βάσεως.

Διαστάσεις : Ὕψος 0.062, διάμ. κοιλίας 0.078, διάμ. βάσεως 0.041, διάμ. χείλους 0.043 μ.

47. FLMV, πίν. XV, 101. Ὑπάρχει μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνασκαφῶν τοῦ νεκροταφείου τῆς Ναυπλίας (Εὐρ. ΕΜ 3459).

48. Πρβλ. καὶ ἀγγεῖον ΕΜ 4897, ὡς καὶ σημ. 37. Περὶ τῶν ἀγγείων ὑπ' ἀρ. εὐρ. 112, 113 (Μουσ. Ἀσκληπιείου)· βλ. ἐπίσης σημ. 13.

49. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 43, 599, εἰκ. 12.

50. Βλ. σημ. 48. Ὁ ὅρος ἀλαβαστρόσχημον φαίνεται ὡς ὁ πλέον ἐνδεδειγμένος ἐνταῦθα. Ἀνωτέρω ἐχρησιμοποιήθησαν αἱ ὀνομασίαι (ἀρτόσχημον) ἀλάβαστρον καὶ ἀλαβαστροειδὲς διὰ τὴν δήλωσιν τῶν τύπων μετὰ κυρτῶν καὶ καθέτων τοιχωμάτων ἀντιστοίχως.

Ἀγγεῖα παρομοίου, ὡς τὸ ἐξεταζόμενον, σχήματος καὶ διακοσμήσεως δὲν εἶναι συνήθη. Πλησιέστερον παράδειγμα κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ τὴν διακόσμησιν ἀνεῦρον εἰς τὸ ἐπίσης χειροποίητον ἀλαβαστρόσχημον ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου 70 τῶν Μυκηνῶν[51]. Τοῦτο τίθεται ὑπὸ τοῦ Furumark εἰς τὸ FS 79, χρονολογούμενον ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ΙΙΙΑ2 περίοδον[52]. Πρόκειται προφανῶς ἐνταῦθα περὶ τῆς αὐτῆς κατηγορίας σχημάτων, μὲ προσέγγισιν ὅμως τοῦ ἡμετέρου, περισσότερον παντὸς ἄλλου, πρὸς τὸν τύπον τοῦ τριώτου ἀρτοσχήμου ἀλαβάστρου. Ἡ ἐξάρτησις τοῦ σχήματος ἐκ τῶν λιθίνων προτύπων εἶναι καὶ ἐνταῦθα φανερά, ἡ δὲ μετάβασις ἐκ τοῦ ἄνευ λαβῶν FS 77 εἰς ἀγγεῖα τοῦ τύπου τούτου ἀπολύτως φυσική. Ἡ ἁπλῆ ἐξ ἄλλου διακόσμησις ἐκ παραλλήλων ταινιῶν, ἂν καὶ δὲν ταυτίζεται πρὸς τὸ FM 76, ὑποδηλοῖ πιθανῶς ἢ τοὐλάχιστον ἐνθυμίζει, ὁμοῦ μετὰ τοῦ σχήματος τὴν σχέσιν μετὰ τῶν ἀνωτέρω προτύπων[53].

Τὸ ἀγγεῖον χρονολογεῖται[54] μᾶλλον εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΑ2.

11. (4888), (Εἰκ. 1· Πίν. 45 α - γ). Ψευδόστομος ἀμφορεὺς[55] ᾠοειδοῦς περίπου σχήματος. Ἐλλιπὴς κατὰ τμῆμα τῆς μιᾶς τῶν λαβῶν καὶ μικρὸν τοῦ δίσκου ἔνθα συμπεπληρωμένος. Ἀποκεκρουμένος εἴς τινα σημεῖα τοῦ χείλους καὶ τῆς βάσεως.

Στόμιον εὐρύχειλον καὶ κατακόρυφον ὁμοίως δὲ κατακόρυφον εἶναι τὸ στέλεχος τοῦ δίσκου καὶ αἱ ταινιοειδεῖς λαβαί. Ἐπὶ τοῦ δίσκου ἁπλῆ χαμηλὴ ἀπόφυσις. Ὦμος ἐλαφρῶς κυρτός. Βάσις ταπεινή, δακτυλιοειδής. Ἡ μεγίστη διάμετρος εὑρίσκεται εἰς τὰ 2/3 τοῦ ὕψους, οὕτω δὲ τὸ ἀγγεῖον λαμβάνει σχῆμα ὀρθοτενές.

Πηλὸς οὐχὶ καθαρός, καστανότεφρος, πρὸς τὰς ἐπιφανείας ροδόχρους. Ἀνομοιομεροῦς ὀπτήσεως μετὰ καστανοκιτρίνου ἐπιχρίσματος ἐν μέρει ἀπολεπισμένου. Διακόσμησις διὰ καστανομέλανος χρώματος, ἐνιαχοῦ νῦν ἐξιτήλου[56]. Βάφεται τὸ δακτυλιοειδὲς

51. Χρ. Τσούντα, ΑΕ 1896, σ. 3, πίν. 2, 6. Τὸ ἀγγεῖον ἀνευρεθὲν μετά τινων ἄλλων ἐντὸς τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου 70, ἔνθα εὑρέθη καὶ ἡ γνωστὴ γραπτὴ στήλη, φέρει ἀρ. εὑρ. ΕΜ 3061. Φέρει τρεῖς ἀποφύσεις συμμετρικῶς ἐπὶ τοῦ ὤμου διατεταγμένας καὶ παρουσιάζει μικρὰν διαφορὰν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ χείλους καὶ τῆς κοιλίας πρὸς τὸ ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου. Αἱ ἀποφύσεις καὶ αἱ ψευδεῖς λαβαὶ ἐναλλάσσονται ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν λιθίνων ἀγγείων, (ΑΕ 1952, Χρον., σ. 26), ἡ δὲ διαμόρφωσις τοῦ χείλους καὶ τῆς κοιλίας εἰς τὸ ἐξεταζόμενον προσιδιάζει περισσότερον εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΑ2 περίοδον (A. Furumark, MP. Analysis, εἰκ. 11, 12).

52. A. Furumark, MP. Analysis, FS 79, σ. 597 (μετ' ἀποφύσεων).

53. Περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀλαβάστρων καὶ ἀλαβαστροσχήμων πηλίνων ἀγγείων ἐκ λιθίνων πραγματεύεται ὁ A. Furumark (MP. Analysis, σ. 39 - 43. Βλ. αὐτ., εἰκ. 10 - 11, καὶ ἐπίσης FM 76, Variegated Stone Patterns No 3 (ΙΙΒ - ΙΙΙΑ2), εἰκ. 73). Νομίζω ὅτι τὸ ἀκανόνιστον καὶ ἀμελὲς τῶν ὁριζοντίων γραμμῶν τοῦ ἐξεταζομένου ἀγγείου ἐνθυμίζει ἀκριβέστερον τὰς φλεβώσεις (νερὰ) τῶν λιθίνων ἀλαβάστρων ἢ ἡ ὡς ἄνω ὑπὸ τοῦ Furumark παρεχομένη παραλλαγή. Πρβλ. P. Warren, Minoan Stone Vases, Cambridge 1969, σ. 5, πίν. 1, P 9, P10. Τὸ θέμα τῆς σχέσεως μιᾶς κατηγορίας πηλίνων ἀλαβαστροσχήμων πρὸς τὰ λίθινα ἐξ Αἰγύπτου καὶ Κρήτης ἀγγεῖα συζητεῖ ἐκ νέου ὁ Σ. Χαριτωνίδης (ΑΕ 1952, Χρον., σ. 24 - 26).

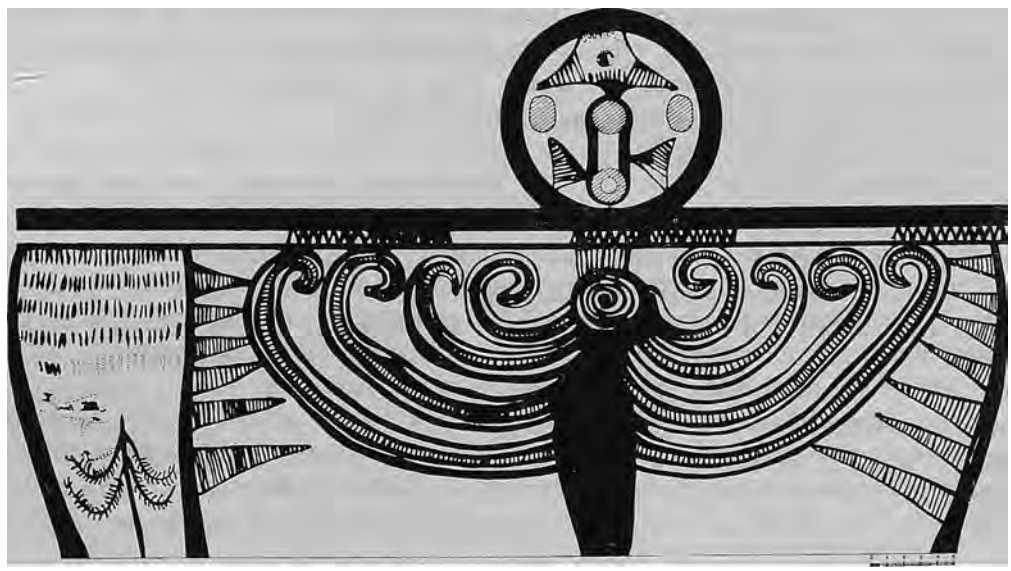
54. Τὰ δύο τελευταῖα ἀγγεῖα ἀνευρεθέντα μόνα ἴσως συνώδευον τὴν αὐτὴν ἢ συγχρόνους ταφάς. Τὰ ἀντίστοιχα ἐπίσης ἀγγεῖα (ΕΜ 3061, 3062) ἐκ τοῦ θαλαμοειδοῦς τάφου 70 εὑρέθησαν ὁμοῦ.

55. Ὁ ψευδόστομος ἐγένετο γνωστός, ἀφ' ὅτου περιελήφθη εἰς V. Staïs, Collection Mycénienne du Musée National, Ἀθῆναι 1915, σ. 150, ἐκτεθειμένος τότε εἰς τὴν προθ. 72 τῆς μυκηναϊκῆς αἰθούσης.

56. Ἂν καὶ ἡ βαφὴ ἔχει εἴς τινα σημεῖα ἀπολεπισθῆ τὸ δὲ ἐπίχρισμα μερικῶς καταστραφῆ, καθίσταται ἐν τούτοις δυνατὴ ἡ ἀσφαλὴς παρακολούθησις τοῦ σχεδίου, διότι ὁ πηλὸς ἐνεποτίσθη βαθέως ὑπὸ τοῦ χρώματος.

χεῖλος ἔσω καὶ ἔξω, αἱ λαβαὶ κατὰ τὰς παρυφὰς τῆς ράχεως, ὁ δίσκος πλὴν δύο ἐξῃρημένων δακτυλίων καὶ ἡ βάσις. Βρόχος συνδέει τὸ στόμιον μετὰ τοῦ στελέχους τοῦ δίσκου.

Ἐπὶ τοῦ ὤμου εἰς ἕκαστον τεταρτημόριον ἀνὰ ἓν τρίγωνον ἀμελῶς διαγραμμισμένον ἐνῷ τὸ ἡμικύκλιον πληροῖ κατὰ μέγα μέρος σύνθετον τριγωνικὸν περίπου κόσμημα, τὸ ὁποῖον διακόπτεται κατὰ τὴν μίαν γωνίαν του ὑπὸ τῆς ὁριζούσης τὸν ὦμον ἀπὸ τῆς κοιλίας ὁλοβάφου ζώνης. Αἱ δύο ἕτεραι γωνίαι του ἀποτελοῦν ἀνεξάρτητα διάγραμμα

Εἰκ. 1. Λεπτομέρεια διακοσμήσεως ψευδοστόμου 11 (4888).

τρίγωνα. Τὸ ἐσωτερικόν του ἀρχικῶς ἴσως ἐπληροῦτο χρώματος, τοῦ ὁποίου ἐλάχιστον μόνον ὑπολείπεται, ἄνωθεν δὲ καὶ κάτωθεν τούτου, εἰς τὰς παρυφάς, διακρίνεται ἀνὰ μία σειρὰ καθέτων γραμμιδίων (βλ. καὶ κατωτέρω). Μεταξὺ τοῦ ὤμου καὶ τοῦ κυρίως διακοσμητικοῦ πεδίου παρεμβάλλονται δύο ζῶναι, ὧν ἡ ἄνω βαμμένη, ἡ δὲ ἑτέρα ἐξῃρημένη πλὴν κοσμουμένη διὰ τριῶν τμημάτων τεθλασμένης συμμετρικῶς τεθειμένων.

Τὴν ἐνιαίαν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τοῦ ὤμου μέχρι τῆς βάσεως καλύπτει πλήρως ἐσχηματοποιημένος ὀκτάπους. Οὗτος φαίνεται οἱονεὶ ἐξηρτημένος ἐκ τῆς ζώνης τοῦ ὤμου διὰ τῶν κατακορύφων ἄνωθεν τοῦ ὀφθαλμοῦ γραμμῶν. Ὁ μέγας ἐξῃρημένος ὀφθαλμὸς πληροῦται διὰ συνεχοῦς σπείρας, ἐχούσης κεντρικὸν πυρῆνα. Ἀπὸ τοῦ μέσου καὶ τῆς βάσεως τούτου ἐκφύονται συμμετρικῶς τὰ δύο ἀνώτερα ζεύγη πλοκάμων. Οἱ λοιποὶ πλόκαμοι ἐκφύονται ὁμοιοτρόπως ἀπὸ τοῦ εὐμεγέθους, ἀτρακτοειδοῦς σάκκου καὶ διατρέχοντες τὴν κοιλίαν τοῦ ἀγγείου ἐφάπτονται, ὡς καὶ οἱ προηγούμενοι, τῆς κάτω ζώνης τοῦ ὤμου στρέφοντες εἶτα πρὸς τὰ ἔσω τὰ ἀγγιστροειδῆ, συσπειρούμενα ἄκρα των. Οἱ πλόκαμοι παρίστανται ὡς ταινίαι ἐγκαρσίως διαγραμμισμέναι καὶ πλαισιούμεναι ὑπὸ ἑνὸς ἰδιαιτέρου περιγράμματος ἐκ λεπτοτέρων ἀνισοπαχῶν γραμμῶν. Ὁ ἐναπομένων ὄπισθεν τοῦ πολύποδος χῶρος καλύπτεται δι' ἑνὸς διακοσμητικοῦ συνόλου ἔχοντος ὡς κεντρικὸν θέμα, ἐλλειψοειδές. Τοῦτο περιβάλλεται ἀμφοτέρωθεν

ὑπὸ ἓξ καὶ ἑπτὰ ἀντιστοίχως, ὀξυκορύφων τριγώνων ἀκτινοειδῶς διατεταγμένων καὶ συμμετρικῶς περίπου ἀναλόγων. Τὰ τρίγωνα, αὐξανόμενα εἰς μέγεθος βαθμηδὸν πρὸς τὰ κάτω, φέρουν κατακόρυφον διαγράμμισιν. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐλλειψοειδοῦς καταλαμβάνει κατὰ τὸ κατώτερον καὶ στενότερον τμῆμά του παράστασις ἐσχηματοποιημένου ὡσαύτως δένδρου. Οἱ κλάδοι, τῶν ὁποίων σώζονται δύο ζεύγη καὶ λείψανα τρίτου, νεύουν κάτω καὶ στρέφονται εἶτα καμπύλοι ἄνω. Τὰ φύλλα ἀποδίδονται διὰ γραμμιδίων. Ἄνωθεν τούτων ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἔχει φθαρῆ καὶ τὸ ἐπίχρισμα ἔχει τελείως ἀποξεσθῆ. Ἴχνη συμπαγοῦς χρώματος ὑποδηλοῦν μᾶλλον παράστασίν τινα, ἴσως ἰχθύος, πτηνοῦ ἤ τινος ἄλλου ἀπροσδιορίστου παραπληρωματικοῦ θέματος. Τὸ ἐλλειψοειδὲς τέλος πληροῦται κατὰ τὸ ἀνώτερον τμῆμά του δι' ὁριζοντίων συστάδων κατακορύφων γραμμιδίων, τῶν ὁποίων σώζονται αἱ τέσσερεις καὶ τμῆμα τῆς πέμπτης.

Διαστάσεις : Ὕψος 0.208, διάμ. κοιλίας 0.198, διάμ. βάσεως 0.067, διάμ. δίσκου 0.057 μ.

Τὸ ἀγγεῖον ταυτίζεται κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τὸ FS 175[57]. Περιλαμβάνεται ἐπίσης εἰς τὸν τύπον C τοῦ Stubbings[58]. Ἐκ τῶν γνωστῶν παραδειγμάτων μετὰ σχετικῆς ἐπίσης διακοσμήσεως ὀκταπόδων ὁμοιάζει κατὰ τὸ σχῆμα πρὸς τοὺς ψευδοστόμους τοῦ τύπου Γ (ὠοειδεῖς) τῆς Περατῆς[59], πρὸς τὸν ὑπ' ἀριθ. 36 τῆς Μονεμβασίας[60] καὶ τὸ ἀκριβὲς παράλληλόν του ἐκ Νάξου[61], πρὸς τὸν ψευδόστομον ἐκ τοῦ τάφου 15 τῆς Λαγκάδας (Κῶ)[62] καὶ πρὸς τὸν ἐκ Πιτάνης τῆς Αἰολίδος γνωστόν[63].

Τὸ σχῆμα εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς IIIC1 περιόδου μέχρι τέλους[64].

Ἡ διακόσμησις τοῦ ἀγγείου, ἡ ὁποία ἐν τῷ συνόλῳ της εἶναι χαρακτηριστικὴ τοῦ Ρυθμοῦ τῶν Πολυπόδων (octopus style)[65], ἐνὸς παραλλήλου τοῦ Ἀργολικοῦ Πελάγους Πυκνοῦ Ρυθμοῦ διὰ τὰς νήσους καὶ τὰς ἀκτὰς τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, εἶναι ἐν ταὐτῷ ἰδιάζουσα εἰς τὰ ἐπὶ μέρους. Τὸ ἀγγεῖον οὕτω ἀποτελεῖ ξεχωριστὸν παράδειγμα καὶ τυχὸν ὁμοιότητες πρὸς ἕτερα ὀφείλονται ἐνταῦθα μᾶλλον εἰς τὴν μίμησιν κοινῶν προτύπων καὶ τὴν ἀμεσωτέραν ἐπαφὴν δύο ἢ περισσοτέρων ἐργαστηρίων ἢ εἰς τὴν προέλευσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ.

57. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 31, 613, εἰκ. 6.

58. Fr. Stubbings, MP. Attica, σ. 14, εἰκ. 2C.

59. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 153 - 55, 191 - 92, εἰκ. 25 Γ.

60. Κ. Δημακοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 165 -166, Πίν. 74 α - β.

61. Ν. Ζαφειροπούλου, ΠΑΕ 1960, πίν. 274β.

62. L. Morricone, ἔ.ἀ. σ. 62, εἰκ. 32, 33.

63. G. Perrot - Ch. Chipiez 3, ἔ.ἀ. σ. 929, εἰκ. 489, 491. Ὁ ψευδόστομος τίθεται εἰς τὸ FS 175 καὶ ὄχι εἰς FS 176, ὡς ὑπὸ A. Furumark, MP. Analysis, σ. 614.

64. A. Furumark, MP. Analysis, σ. 614.

65. Ὁ πρῶτος κατάλογος τῶν ψευδοστόμων τοῦ ρυθμοῦ αὐτοῦ εἶναι τοῦ Th. Skeat (The Dorians in Archaeology, London 1934, σ. 25 - 26). Πληρέστερος ἐδόθη ὑπὸ τοῦ V. R. d'A. Desborough, (The Last Mycenaeans and their Successors, Oxford 1964, σ. 271 - 272). Λεπτομερὴς εἶναι ὁ συνταχθεὶς ὑπὸ Σπ. Ἰακωβίδη (ἔ. ἀ. σ. 146 - 148), μὲ τὴν προσθήκην 57 περίπου νέων παραδειγμάτων ἐκ τοῦ ὑλικοῦ κυρίως τῆς Περατῆς, τῆς Νάξου καὶ τῆς Μονεμβασίας, ὅπου βάσει τῶν τελευταίων δεδομένων προτείνονται αἱ Κυκλάδες ὡς ἐπίκεντρον παραγωγῆς καὶ διαδόσεως τοῦ διακοσμητικοῦ τούτου θέματος, χωρὶς νὰ παραγνωρίζεται ἡ σχέσις τοῦ ρυθμοῦ μὲ τὴν Κρήτην καὶ τὴν Δωδεκάνησον. Ἐσχάτως ἐγένοντο γνωστὰ πλὴν τῶν ἀνωτέρω δύο νέα παραδείγματα (βλ. M. Benzi, ἔ.ἀ. σ. 30 - 31), ἓν εἰς Ὁλλανδίαν (Bull. Ant. Besch., XLVII (1972) σ. 16 - 24), καὶ ἕτερον ἐκ Κορίνθου (Hesperia XLI (1972), σ. 291 - 292).

Ἡ διακόσμησις τοῦ δίσκου τῶν λαβῶν συνηθεστέρα εἰς τὰς περιόδους ΙΙΙΑ-Β ἀπαντᾷ καὶ εἴς τινα παραδείγματα τῆς ΙΙΙC[66]. Τὰ βαμμένα ὅμως περιθώρια καὶ αἱ βάσεις τῶν ράχεων τῶν λαβῶν εἶναι ἀποκλειστικῶς χαρακτηριστικὰ τῆς ΙΙΙC περιόδου[67]. Ἡ θηλειὰ τοῦ ὤμου, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς τὸ πλεῖστον τῶν ψευδοστόμων τῆς Περατῆς ἰδίᾳ τῶν ᾠοειδῶν τύπου Γ, εὑρίσκεται ἐνταῦθα εἰς τὴν τελικήν της διαμόρφωσιν[68]. Τὰ τριγωνικὰ τέλος κοσμήματα τοῦ ὤμου[69], ὡς καὶ τὰ τμήματα τῆς τεθλασμένης[70], ἂν καὶ ἐμφανισθέντα παλαιότερον, ἀνήκουν κυρίως εἰς τὸ θεματολόγιον τῆς ΙΙΙC καὶ τῆς ὑπομυκηναϊκῆς περιόδου.

Ὑπολείπεται νῦν ἡ ἐξέτασις τῆς κυρίας παραστάσεως καὶ τοῦ πληροῦντος τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τοῦ ἀγγείου συνόλου, τὸ ὁποῖον προσηρμόσθη ἀκριβῶς εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐναπομείναντος χώρου.

Τὴν σύνθεσιν, ἡ ὁποία ὡς σύνολον εἶναι μοναδική, ἐνθυμίζει ἀρκετὰ ἡ διακόσμησις τῶν δύο προαναφερθέντων ὁμοίων ἀμφορέων ἐκ Μονεμβασίας καὶ Νάξου[71]. Παρομοίαν ἰδέαν διακοσμήσεως φαίνεται νὰ ὑποδηλοῖ καὶ ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ ἀμφορέως ὑπ' ἀριθ. 41 ἐπίσης ἐκ Μονεμβασίας[72]. Περὶ τῶν τριγώνων ἐγένετο ἤδη λόγος. Αἱ συστάδες τῶν γραμμιδίων ἀνευρίσκονται εἰς παρομοίαν διάταξιν καὶ διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπὶ τοῦ ψευδοστόμου ὑπ' ἀριθ. 37 ἐκ Μονεμβασίας[73] καὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. 198 ἐκ Περατῆς[74]. Κάτωθεν τούτων, ἐκτὸς τῆς δυσδιακρίτου περὶ τὸ μέσον ὁλοβάφου ἄλλοτε παραστάσεως, εὑρίσκεται τὸ δένδρον τοῦ ὁποίου τὰ φύλλα ἀποδίδονται διὰ γραμμιδίων. Τοῦτο δὲν ὁμοιάζει πρὸς τὰς συνήθεις ἐκ τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης ἀπεικονίσεις δένδρων[75].

Ὁ ἐπὶ τῆς κυρίας ὄψεως εἰκονιζόμενος ὀκτάπους, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὸ ἀγγεῖον διὰ συμμετρικῶν, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ καὶ χαλαρῶν πλοκάμων, δὲν εὑρίσκει παράλληλον εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ Furumark παρεχόμενα οὔτε εἰς τὰ περιληφθέντα εἰς νεωτέρους καταλόγους παραδείγματα. Σχετικὴ δήλωσις τῶν μυζητήρων τῶν πλοκάμων παρατηρεῖται

66. A. Furumark, MP. Analysis, FM 41, No 14, εἰκ. 57. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 157.

67. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 158 - 159, εἰκ. 27, 2.

68. Τοῦ αὐτοῦ, ἔ.ἀ. σ. 159, εἰκ. 28 - 63.

69. Τὰ τρίγωνα εἶναι ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν κοσμημάτων τοῦ ρυθμοῦ (Fr. Stubbings, MP. Attica, σ. 70). Πρβλ. FM 61α, No 6, εἰκ. 68. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 114, εἰκ. 9 β. Συνήθη κατὰ τὴν ΥΕ ΙΙΙC περίοδον εἶναι ἐπίσης τὰ σύνθετα ἢ διαποίκιλτα τρίγωνα, βλ. FM 71, εἰκ. 71.

70. Ἡ ἐντὸς πλαισίου τεθλασμένη (FM 61, Nos 3 - 4, IIIB - C, σ. 389, εἰκ. 67), ἀπαντᾷ συχνότερον εἰς συνεχῆ ζώνην, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ εἰς τμήματα. Βλ. E. French, BSA 61 (1966), σ. 231. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 102 - 103.

71. Κ. Δημακοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 165 - 168: α. Ψευδόστομος ἀρ. 36 (ἐλλειψοειδές, τρίγωνα) καὶ β. Ψευδόστομος ἀρ. 37 (σειραὶ παραπληρωματικῶν γραμμιδίων).

72. Τῆς αὐτῆς, ἔ.ἀ. σ. 170 - 71. Πρβλ. ἐπίσης καὶ κρατῆρα ἐκ Κύπρου BM Cat. I, II, εἰκ. 133, C 392.

73. Βλ. σημ. 71. Πρβλ. καὶ FM 72 (tassel pattern), No 13 IIIC2, εἰκ. 71.

74. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. εἰκ. 66.

75. Παραπλήσια ἀνευρίσκω μόνον τὰ ἀπεικονιζόμενα μεταξὺ τῶν πλοκάμων τοῦ ὀκτάποδος ἐπὶ τοῦ ψευδοστόμου ὑπ' ἀριθ. 198 τῆς Περατῆς δένδρα ἢ κλάδους, τὰ ὁποῖα ἄλλωστε εἶναι καθ' ἑαυτὰ μοναδικά, Βλ. σημ. 74 καὶ αὐτ., σ. 138, εἰκ. 20, 45. Ὑπάρχει ἐπίσης ἀπεικόνισις δένδρου ἐνθυμίζουσα τὸ ἡμέτερον ἐπὶ ἀμφοροειδοῦς κρατῆρος ἐξ Ἔγκωμης (Σουηδικαὶ ἀνασκαφαί, τάφ. 3 / 278), χρονολογουμένου εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ. Βλ. V. Karageorghis, AJA 62 (1958), σ. 386, πίν. 100, 7, 9· 101, 11. Τοῦ αὐτοῦ Op. Ath. 3 (1960), σ. 141 - 142, πίν. IV. Τὸ δένδρον τοῦ ψευδοστόμου EM 4888 ἐσχεδιάσθη πιθανῶς πρῶτον κατὰ σειρὰν ἐντὸς τοῦ ἐλλειψοειδοῦς καὶ εἶτα τὰ ἄλλα παραπληρωματικά. Τὴν παρατήρησιν ὀφείλω εἰς τὸν κ. V. R. d'A. Desborough.

εἰς ὀκτάποδας ἐπὶ ψευδοστόμου ἐξ Ἰαλυσοῦ[76]. Ὀφθαλμούς, διπλοῦς ὅμως, διαμορφωμένους εἰς σπείρας ἔχουν, πλὴν τοῦ ἀνωτέρω ἐξ Ἰαλυσοῦ καὶ τοῦ προαναφερθέντος ἐκ Λαγκάδας, καὶ ἀρκετοὶ τῶν ὀκταπόδων ἐπὶ ψευδοστόμων τῆς Περατῆς[77]. Ἡ σειρὰ τῶν γραμμιδίων ἐπὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ ἀνευρίσκεται ἀλλ' εἰς διάφορον ἀντίληψιν καὶ ἐπὶ ἑτέρων ψευδοστόμων[78]. Εἰς ψευδόστομον ἐκ τῆς περιοχῆς Πόρτο-Ράφτη ὑπάρχουν τρίγωνα ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν πλοκάμων εἰς διάφορον ὅμως σχέσιν καὶ διάταξιν[79].

Ὁ ἀγγειογράφος τοῦ ψευδοστόμου τῆς Ἐπιδαύρου, ἂν καὶ στερεῖται πείρας εἰς τὴν ἀπεικόνισιν ὀκταπόδων, φαίνεται νὰ ἔχῃ αἴσθησιν τῆς συμμετρίας καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ ρυθμοῦ. Ἐπιχειρεῖ ἴσως νὰ παραστήσῃ θέμα ὀλίγον οἰκεῖον εἰς αὐτὸν καθὼς προδίδουν αἱ παχεῖαι ζῶναι καὶ γραμμαὶ ὡς καὶ ἡ ἀμέλεια καὶ τραχύτης τοῦ σχεδίου[80]. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἡ σύγκρισις μὲ ἄλλα ἔργα τοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ ὑποδεικνύει μίαν ὑστέραν, ὡς πρὸς τὰ ἄλλα παραδείγματα, χρονολόγησιν. Ὡς terminus ante τίθενται οἱ ἀμφορεῖς ὑπ' ἀριθ. 36 (καὶ ὁ παρόμοιος τῆς Νάξου) καὶ 37 τῆς Μονεμβασίας, τῶν ὁποίων στοιχεῖα παραλαμβάνει ὁ ἡμέτερος καὶ ἴσως μιμεῖται.

Ὁ ψευδόστομος τῆς Ἐπιδαύρου, ἐντόπιον προϊόν, ἐκ τῶν τελευταίων ἐπιβιώσεων τοῦ Ρυθμοῦ τῶν Πολυπόδων χρονολογεῖται ἀσφαλῶς εἰς τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙC 1b.

Β. Λοιπὰ εὑρήματα

12. (4887) (Εἰκ. 2· Πίν. 43γ). Χαλκῆ λόγχη. Ἀκεραία, πλὴν μικρὸν κατὰ τὴν βάσιν τοῦ αὐλοῦ ἀποκεκρουμένη. Διατήρησις λίαν καλή. Πρασινωποῦ χρώματος ὀξείδωσις ἐνιαχοῦ τῆς ἐπιφανείας.

Κατεσκευασμένη ἐξ ἑνὸς φύλλου χαλκοῦ, ἀποτελεῖται ἐξ ἑνὸς κωνικοῦ αὐλοῦ καὶ ἰσομήκους περίπου τριγωνικῆς λεπίδος. Τὸν αὐλόν, ὁ ὁποῖος ἐσχηματίσθη διὰ περιτυλίξεως τοῦ ἡμίσεος περίπου τοῦ χαλκοῦ ἐλάσματος, διατρέχει καθ' ὅλον τὸ μῆκος σχισμὴ ἐκτεινομένη ἀβαθὴς μέχρι τοῦ πέρατος σχεδὸν τῆς λεπίδος. Παρὰ τὴν βάσιν του πρόσθετος δακτυλιοειδὴς σύνδεσμος συνέχει τὰ ἄκρα, ὀλίγον δὲ ἄνωθεν τούτου ὑπάρχουν δύο διαμετρικῶς ἀντίθετοι ὀπαὶ διὰ τὴν εἰσδοχὴν τοῦ ἥλου, ὁ ὁποῖος συνεκράτει τὸν ξύλινον κοντόν.

Ἡ τριγωνικὴ λεπίς, ἡ ὁποία δὲν διαχωρίζεται σαφῶς τοῦ αὐλοῦ, διεμορφώθη διὰ σφυρηλατήσεως τοῦ λοιποῦ ἐλάσματος. Παρουσιάζει ἐκπεφρασμένην ἀμφοτέρωθεν, ἐπίπεδον ράχιν ἀπολήγουσαν βαθμηδὸν πρὸς τὰ πτερύγια εἰς ὀξείας ἀκμάς. Ἡ λεπὶς ἀπολήγει εἰς ἀπεστρογγυλευμένην ἀκήν, εἰς τὴν βάσιν δὲ εἰς κοῖλον πέλμα. Ἡ συνολικὴ διάπλασις παρέχει ἐντύπωσιν συμμετρίας καὶ ἀντοχῆς.

Διαστάσεις : Συνολ. μῆκος 0.155, μῆκος λεπίδος 0.087, πλάτος μέγ. 0.040, μῆκος αὐλοῦ 0.068, διάμ. μεγ. 0.025, διάμ. ἐλαχ. 0.015 μ.

76. A. Furumark, MP. Analysis, FM 21 (Cuttlefish), No 26, σ. 613, εἰκ. 49.

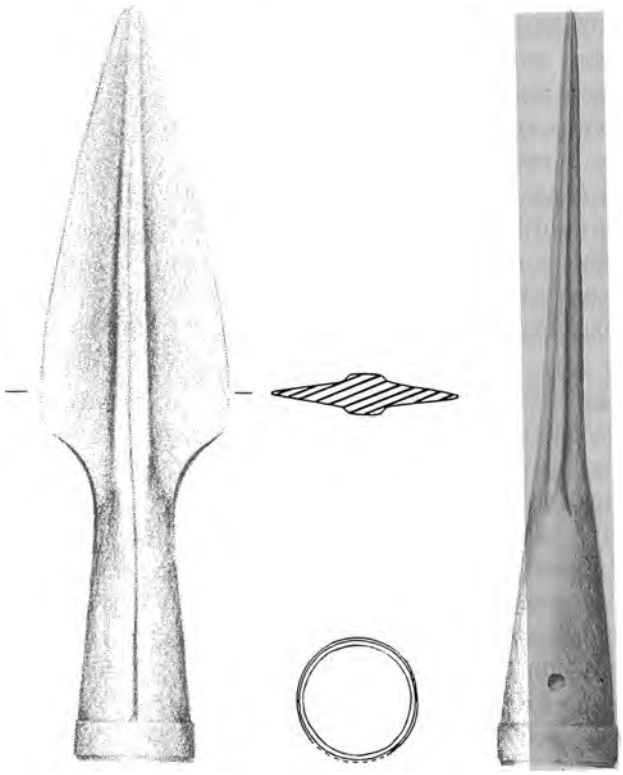
77. Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. σ. 142. Πρβλ. καὶ A. Furumark, MP. Analysis, FM 52 (Isolated spiral), No 6 IIIC 1, σ. 370, εἰκ. 65.

78. Διὰ τοὺς ψευδοστόμους Μουλιανῶν καὶ Ἰσοπάτων βλ. A. Evans, PM, IV, εἰκ. 311 καὶ 231C ἀντιστοίχως. Διὰ τὸν ὑπ' ἀρ. 37 τῆς Μονεμβασίας βλ. σημ. 71 καὶ διὰ τὸν ὑπ' ἀρ. 198 τῆς Περατῆς βλ. σημ. 74.

79. A. Furumark, MP. Analysis, FM 21, εἰκ. 23. Fr. Stubbings, MP. Attica, σ. 23, εἰκ. 8.

80. Τὴν παρατήρησιν ὀφείλω εἰς τὸν κ. V. R. d'A. Desborough, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐγνώρισε τὰς ἀπόψεις του διὰ τὸν ψευδόστομον τῆς Ἐπιδαύρου.

Τὸ σχῆμα τῆς λόγχης 4887 ἐξεταζόμενον ἐν σχέσει καὶ πρὸς τὸ μέγεθος δὲν εἶναι σύνηθες. Τὸ μόνον παράλληλον κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα ἀνευρίσκω εἰς λόγχην ἐκ θαλαμοειδοῦς τάφου τῆς Κάτω Γουμενίτσης (Ἀχαΐας)[81]. Ὀλιγώτερον, ἀλλὰ πάντως ἀρκετά, ὁμοιάζει πρὸς τὴν ἐξεταζομένην ἡ ἐλλιπὴς λόγχη ἐκ τοῦ Τάφου 15 τῆς Λαγκάδας (Κῶ) τοποθετουμένη χρονολογικῶς εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙΑ/Β - C περίοδον[82]. Αἱ τριγωνικαὶ

Εἰκ. 2. Χαλκῆ λόγχη 12 (4887).

γενικῶς λόγχαι εἶναι γνωσταὶ ἐκ τῆς Κρήτης καὶ τῆς κυρίως Ἑλλάδος φαίνεται δὲ ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ΥΕ ἐποχῆς χωρὶς σημαντικὴν ἐξέλιξιν[83].

Τὸ μέγεθος καὶ τὰ ἐπὶ μέρους χαρακτηριστικὰ τῆς ἐξεταζομένης ἐνταῦθα ὑποδεικνύουν

81. Ν. Κυπαρίσση, ΠΑΕ 1925, σ. 46, εἰκ. 2. ΑΔ 9 (1922 - 25), Παράρτημα σ. 17, εἰκ. 3 (ἡ λόγχη ἀριστερά). Ὁ ἀνασκαφεὺς χρονολογεῖ τὰ εὑρήματα τῶν τάφων ἀνεξαιρέτως εἰς τὸ τέλος τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ἤτοι περὶ τὸ 1100 π.Χ. Ἡ λόγχη αὕτη δὲν ἀναφέρεται ὑπὸ τῆς E. T. Vermeule, εἰς AJA 64 (1960), σ. 15, πίν. 5, 36, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς φυλλοσχήμους.

82. L. Morricone, ἔ.ἀ. σ. 121, εἰκ. 102 - 103. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ σχήματος 103 εἶναι βεβαία συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ Κάτω Γουμενίτσης παραδείγματα. Ἡ λόγχη ἀνευρέθη εἰς τὸ διαταραγμένον περιεχόμενον τοῦ Τάφου 15 μετὰ κεραμεικῆς τῆς μεταβάσεως τῆς ΙΙΙΑ πρὸς ΙΙΙΒ περιόδου μέχρι καὶ τῆς ΙΙΙC (ψευδόστομος). Βλ. L. Morricone, ἔ.ἀ. σ. 120, 299, 304, εἰκ. 104 - 105. Ἐντὸς τῶν αὐτῶν περίπου χρονικῶν ὁρίων τίθεται καὶ ἡ ὁμὰς τῶν εὑρημάτων τῆς Ἐπιδαύρου.

83. Α. Σακελλαρίου, Κρητ. Χρον. Δ' (1950), σ. 124. C. W. Blegen, ἔ.ἀ. σ. 339 - 340, εἰκ. 510 καὶ Palace of Nestor III, Princeton 1973, σ. 186, 188, εἰκ. 243 : 8. Ὡς πλέον εὔχρηστον παραλλαγὴν τοῦ πα-

τὴν χρῆσιν της, μετὰ βραχέος σχετικῶς κοντοῦ, ὡς ἀκοντίου καὶ δή κυνηγετικοῦ[84]. Εἰς παραστάσεις κυνηγίου τῆς ἐποχῆς ἀπεικονίζονται τοιαῦτα ἀκόντια ριπτόμενα μακρόθεν κατὰ « ὠκυπόδων ζώων » ἢ πλήττοντα ἄλλα ἐκ τοῦ συστάδην[85]. Βεβαίως ἡ χρῆσις των διὰ τὸ κυνήγιον δὲν ἦτο ἀποκλειστική, ὡς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἤδη ἀναφέρεται προκειμένου περὶ τῆς « αἰγανέης », πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ κατηγορία τῶν ὅπλων αὐτῶν μὲ πιθανότητα ταυτίζεται[86].

Ἡ λόγχη τῆς Ἐπιδαύρου, ἐκ τῶν καλύτερον σωζομένων μυκηναϊκῶν χαλκῶν ὅπλων, δύναται βάσει τῶν ἀνωτέρω παραλλήλων, στοιχείων τυπολογικῶν καὶ συμφώνως πρὸς τὴν ὁμάδα τῆς κεραμεικῆς, νὰ τεθῇ ἐντὸς τῆς YE IIIB - C περιόδου, δεδομένου ὅτι καὶ αἱ συνθῆκαι εὑρέσεως εἶναι ἐλάχιστα σαφεῖς[87].

13. (113 α). Μετὰ τῶν ἀγγείων 112 καὶ 113 συνελέγη καὶ σιτόσχημος, τετράλοβος ψῆφος ἐκ φαγεντιανῆς. Τὸ σχῆμα εἶναι σύνηθες καὶ ἁπαντᾷ εἰς πλῆθος παραδειγμάτων, κυρίως ἐκ φαγεντιανῆς ἢ ὑαλομάζης, ἐξ ὅλων τῶν μυκηναϊκῶν θέσεων. Αἱ σιτόσχημοι ἢ σχήματος μᾶλλον κόκκου κριθῆς (hordeum vulgare tetrastichum) ψῆφοι, ὡς ἡ ἐξεταζομένη, ἐξαρτῶνται καθαρῶς ἐκ φυσικῶν προτύπων[88].

Χρονολογεῖται ἐντὸς τῆς YE III περιόδου.

λαιοτέρου τριγωνικοῦ τύπου, θεωρεῖ ὁ H. W. Catling (BSA 63 (1968) σ. 105), λόγχας παρεμφερεῖς πρὸς τὴν ἡμετέραν διὰ τὰς ὁποίας προτείνει χρονολόγησιν ἐντὸς τοῦ 13ου - 12ου αἰῶνος βάσει καὶ τυπολογικῶν παρατηρήσεων. Τὸν τύπον τοῦτον γενικῶς φαίνεται ὅτι ἀποδίδουν παραστάσεις ἐπὶ σφραγίδων καὶ λαρνάκων ἐκ Κρήτης. Βλ. ἀντιστοίχως BSA 37 (1936/37) σ. 189 καὶ AAA IV (1971), σ. 217 - 218, εἰκ. 4 - 5.

84. Τὸ κυνηγετικὸν ἀκόντιον εἶναι κρητικῆς καταγωγῆς ὅπλον (Sp. Marinatos, BSA 37 (1936/37), σ. 190), ἀπεικονίσεις δὲ τούτου ἐκ Κρήτης ἀνεφέρθησαν ἤδη εἰς σημ. 83. Ὁ A. Evans πρῶτος (Shaft Graves and Beehive Tombs of Mycenae, London 1929, σ. 39), ὑπέδειξεν ὅτι πρότυπα τῶν ἐκ Μυκηνῶν αἰχμῶν εἶναι αἱ μινωικαὶ τοῦ Μόχλου.

85. H. G. Buchholz - V. Karageorghis, AAA III (1970), σ. 386 - 391. Πρβλ. Τὸ Ἔργον 1973, σ. 77, εἰκ. 69 καὶ σημ. 84. Περὶ τοῦ κυνηγίου καὶ τῶν χρησιμοποιουμένων ὅπλων, πλήρη βιβλιογραφίαν βλ. εἰς H. G. Buchholz - G. Jöhrens - I. Maull, Jagd und Fischfang, Arch. Homerica II, J. Göttingen 1973, σποράδην καὶ ἰδίᾳ σ. 75 κἑ.

86. Οἱ H. G. Buchholz - V. Karageorghis (βλ. σημ. 85), ἔδειξαν ὅτι ἡ ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου καλουμένη « αἰγανέη » ἀπεικονίζεται εἰς παραστάσεις ἐπὶ μυκηναϊκῶν ἤδη ἀγγείων. Ἐσχάτως προσετέθη ὄστρακον κρατῆρος ἐκ Μυκηνῶν, ἴσως τοῦ αὐτοῦ ἀγγειογράφου ὡς τοῦ EM ἀρ. 1254 (Τὸ Ἔργον 1973, εἰκ. 69.).

87. Ἡ καλὴ κατάστασις τῆς λόγχης ὀφείλεται εἰς ληφθέντα κατὰ τὴν ἀπόθεσιν εἰς τὸν τάφον προστατευτικὰ μέτρα. Ὅτι ἐλαμβάνετο συχνὰ ἰδιαιτέρα μέριμνα διὰ τὴν διατήρησιν τῶν ὅπλων τούτων, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο ἐκ νέου ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ. Βλ. ἐσχάτως Σπ. Ἰακωβίδη, ἔ.ἀ. Α΄, σ. 75 - 76 καὶ Γ. Μυλωνᾶ, Ὁ ταφικὸς περίβολος Β΄ τῶν Μυκηνῶν, Ἀθῆναι 1973, σ. 325 - 326, πίν. 150 α - β. Ὁ Στάης ἀναφέρει ἐπὶ λέξει : « Πλησίον τοῦ ἑνὸς τῶν νεκρῶν (δὲν ἠδυνήθην δυστυχῶς νὰ ὁρίσω ἀκριβῶς τὴν θέσιν) ἀνεύρομεν καὶ χαλκῆν αἰχμὴν δόρατος κάλλιστα διατετηρημένην ». (ΑΔ, 1888, σ. 157).

88. Περὶ τῶν σχημάτων τούτων ἐν σχέσει πρὸς τὰ φυτικὰ πρότυπα, βλ. παλαιότερον C. W. Blegen, ἔ.ἀ. σ. 311, 2 καὶ ἐσχάτως P. Åstrom - H. H. Jelmqvist, Grain Impressions from Cyprus and Crete, Op. Ath. X (1971), σ. 10, εἰκ. 1α.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΙΣ

Τὰ ὀλίγα ταυτισθέντα τελικῶς ἀγγεῖα ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου ὁμοιάζουν γενικῶς μεταξύ των κατὰ τὸν πηλόν, τὴν διακόσμησιν, τὰ σχήματα καὶ τὸ μέγεθος ἔτι. Μοναδικὴν ἴσως ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ εὐμεγέθης ψευδόστομος μετὰ παραστάσεως ἐσχηματοποιημένου ὀκτάποδος (Εἰκ. 1· Πίν. 45 α-γ), τὸ σπουδαιότερον ἀγγεῖον τῆς ὁμάδος. Παρὰ τὴν καλὴν σχετικῶς ποιότητά των παρουσιάζουν ἔκδηλον ἐπαρχιακὸν χαρακτῆρα ἐν σχέσει πρὸς τὴν κεραμεικὴν τῶν μυκηναϊκῶν κέντρων τῆς Ἀργολίδος.

Ὁ πηλὸς εἶναι γενικῶς καθαρός, ἀνοικτοῦ καστανοῦ ἢ κιτρινωποῦ χρώματος. Ὁ ψευδόστομος ὅμως ὑπ' ἀριθ. 4888, καίτοι δὲν διαφέρει οὐσιωδῶς τῶν ἄλλων ἔχει πηλὸν τεφρόχρουν ἐσωτερικῶς, περιέχοντα προσμίξεις. Τὸ ἀλαβαστροειδὲς ὑπ' ἀρ. 172 ἐπίσης ἔχει πηλὸν τεφροῦ χρώματος, εὔθρυπτον, ὡς ἐσημειώθη ἤδη, λόγῳ ἴσως κακῆς ὀπτήσεως. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀγγείων στιλβοῦται διὰ λεπτοῦ ὁμοιοχρώμου ἐπιχρίσματος. Εἰς τινας περιπτώσεις παρατηρεῖται ἀτελὴς ἢ ἀνομοιομερὴς ὄπτησις, ἐνῷ τέσσαρα τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀσφαλῶς χειροποίητα. Ἡ διακόσμησις γίνεται διὰ καστανοῦ χρώματος μετ' ἀποχρώσεως ἐνίοτε μέχρι πορτοκαλόχρου ἢ διὰ μέλανος ἐξικνουμένου μέχρι βαθυκαστάνου. Ἡ βαφὴ διατηρεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον καλῶς, εἰς τινας ὅμως περιπτώσεις εἶναι ἐξίτηλος καὶ μόνον ἴχνη αὐτῆς ὑπολείπονται.

Ὡς πρὸς τὴν διάθεσιν τῆς διακοσμήσεως, τὰ ἀγγεῖα χωρίζονται εἰς δύο κατηγορίας. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουν τὰ διακοσμούμενα ἐπὶ δύο σαφῶς διακεκριμένων πεδίων, ἤτοι τοῦ ὤμου καὶ τῆς κοιλίας, (ψευδόστομοι, ἀλάβαστρα, ἀλαβαστροειδές), ἐνῷ εἰς τὴν δευτέραν ἡ διακόσμησις περιορίζεται μόνον εἰς ἁπλᾶς, ἐνίοτε ἀνισοπαχεῖς, ὁριζοντίους ταινίας, (ἀλαβαστρόσχημον, ἀσκός). Τὸ ἀλαβαστροειδὲς ὑπ' ἀρ. 112 εἶναι ἀκόσμητον. Τὰ θέματα εἶναι συνήθη, διάφορα ὅμως εἰς ἕκαστον σχεδὸν ἀγγεῖον καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γραμμικά. Ἐξαίρεσιν ἀποτελεῖ ὁ ψευδόστομος ὑπ' ἀρ. 4888, ἐπὶ τοῦ ὁποίου παρίσταται ἄκρως ἐσχηματοποιημένος ὀκτάπους καὶ ὄπισθεν δένδρον, μοναδικὴ παρουσία τοῦ ζωικοῦ καὶ φυτικοῦ κόσμου εἰς τὴν ἐξεταζομένην ὁμάδα. Ἀξιοσημείωτος θεωρεῖται ἡ παρουσία ἐντὸς τῆς μικρᾶς ὁμάδος, τοῦ ψευδοστόμου τοῦ Ρυθμοῦ τῶν Πολυπόδων, λίαν σπανίου εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀργολίδος καὶ τῆς Πελοποννήσου γενικῶς[89].

Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων εἶναι ἀποκλειστικῶς κλειστά, κυρίως ψευδόστομοι, ἀλάβαστρα ἢ ἀλαβαστροειδῆ[90]. Ὑπάρχει εἷς ἀσκὸς ἐνῷ δὲν ἀνευρέθησαν (ἢ ἴσως δὲν ἐταυτίσθησαν) θήλαστρα ἢ φλασκία.

Ἡ ἔναρξις τῆς χρήσεως τοῦ τμήματος τοῦ μυκηναϊκοῦ νεκροταφείου, ἡ διάρκεια αὐτῆς ἢ ἡ ἐγκατάλειψίς του δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθοῦν ἐπακριβῶς. Ὁ περιωρισμένος ἀφ' ἑνὸς ἀριθμὸς τῶν ἀνασκαφέντων τάφων καὶ τὰ ἐλλιπῆ ἀνασκαφικὰ δεδομένα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ μὴ ἀνεύρεσις καὶ ταύτισις σημαντικοῦ, ὡς φαίνεται, μέρους τοῦ ἀνευρεθέντος τότε ὑλικοῦ, ὡς καὶ ὁ μὴ ἀκριβὴς προσδιορισμὸς τῆς θέσεως τοῦ συνοικισμοῦ τῆς

89. V. R. d'A. Desborough, ἔ.ἀ. σ. 272. J. Deshayes, ἔ.ἀ. σ. 196. Ἐκτὸς τοῦ ψευδοστόμου τῆς Ἀσίνης (βλ. O. Frödin - A. W. Persson, ἔ.ἀ. σ. 401, εἰκ. 263, 2), τῶν δύο τῆς Μονεμβασίας, (βλ. Κ. Δημακοπούλου, ἔ.ἀ. σ. 165 - 168), καὶ τεμαχίων ἑτέρου προσφάτως εὑρεθέντων εἰς Κόρινθον (βλ. σημ. 65), δὲν ἐγένοντο γνωστὰ ἄλλα παραδείγματα.

90. Τὰ κλειστὰ σχήματα ὑπερτεροῦν γενικῶς τῶν ἀνοικτῶν εἰς τάφους λόγῳ τοῦ ἰδιαιτέρου των προορισμοῦ, ἐνῷ τὰ δεύτερα ἔχουν πρό πάντων οἰκιακὸν χαρακτῆρα. Βλ. Ν. Βερδελῆ - Ε. καὶ D. French, ΑΔ 20 (1965): Μελέται, σ. 138.

περιοχῆς[91], δυσχεραίνουν τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐξαγωγὴν συμπερασμάτων. Τὰ εὑρήματα πάντως, τὰ ὁποῖα ἐξητάσθησαν ἀνωτέρω, ἐπιτρέπουν τὴν τοποθέτησιν τῆς χρήσεως τῶν τάφων ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ΥΕ ΙΙΙΑ2 μέχρι καὶ τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙC1 περιόδου.

Ἰδιαιτέρας σημασίας τυγχάνει τὸ ὅτι, καίτοι αἱ πρωιμώτεραι φάσεις τῆς ΥΕ περιόδου δὲν ἐκπροσωποῦνται, μεταξὺ τῶν εὑρημάτων ὑπάρχει χαρακτηριστικὸν ἀγγεῖον τῆς προκεχωρημένης ΥΕ ΙΙΙC. Τὸ γεγονὸς δεικνύει τὴν συνέχισιν τῆς ζωῆς τοῦ συνοικισμοῦ, ἄνευ ἴσως διακοπῆς, μέχρι τῶν τελευταίων μυκηναϊκῶν χρόνων. Ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ ὅτι ὁ ἀντίκτυπος τῆς καταστροφῆς τοῦ κράτους τῶν Χετταίων καὶ τῶν ὑπερποντίων μυκηναϊκῶν ἐγκαταστάσεων κατὰ τὸ τέλος τῆς ΥΕ ΙΙΙΒ εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν σημειουμένην ἐγκατάλειψιν τῶν περισσοτέρων μυκηναϊκῶν θέσεων τῆς ἐνδοχώρας εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς ἄλλας περιοχὰς τῆς κυρίως Ἑλλάδος[92]. Οἱ παράλιοι ὅμως συνοικισμοὶ τῶν ἀκτῶν καὶ τῶν νήσων ἀναδιωργανώθησαν καὶ ἐσυνέχισαν τὴν ὕπαρξίν των καὶ τὸ μεταξύ των ἐμπόριον[93]. Ἡ δημιουργηθεῖσα οὕτω «μικρὰ Μυκηναϊκὴ Κοινὴ» περιελάμβανεν τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς καὶ τῆς Εὐβοίας, τῆς ἀνατολικῆς Πελοποννήσου, τὰς Κυκλάδας, τὴν Κρήτην, τὴν Δωδεκάνησον καὶ τέλος τὴν Κύπρον, προπομπὸν τῶν περιωρισμένων ἤδη σχέσεων τοῦ Αἰγαίου μετὰ τῆς Ἀνατολῆς[94].

Ἡ Ἐπίδαυρος κειμένη εἰς θέσιν ἐπίκαιρον διὰ τὴν θαλασσίαν ἐπικοινωνίαν καὶ κατάλληλον διὰ τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς *ἀμπελόεντ' Ἐπίδαυρον*, τὴν κτηνοτροφίαν καὶ τὸ κυνήγιον, φαίνεται ὅτι συνέβαλεν εἰς τὴν τελευταίαν ἀναλαμπὴν τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

91. Ὁ R. Hope Simpson (ἔ.ἀ. σ. 20, No 23), σημειοῖ ὑποθετικῶς τὴν θέσιν τοῦ μυκηναϊκοῦ συνοικισμοῦ ἐπὶ τῆς χερσονήσου ἡ ὁποία νῦν καλεῖται «Νησί».

92. P. Ålin, ἔ.ἀ. σποράδην καὶ (περὶ τῆς Ἀργολίδος) σ. 52 - 54. V. R. d'A. Desborough, ἔ.ἀ. σ. 225 κέ. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τ. Α', Ἀθῆναι 1971, σ. 288 - 292, βλ. καὶ χάρτας.

93. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τ. Α', σ. 288 - 290.

94. Αὐτ., σ. 291.

ΗΝΙΟΧΟΣ ΤΕΧΝΗΣ ΤΡΑΓΙΚΗΣ*

(Εἰκ. 1α-β· Πίν. 48 - 53)

Κάπου κοντὰ ἢ μέσα στὴν κωμόπολη Ἀμπελάκια τῆς Σαλαμίνας πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἕνα μεγάλο καὶ σπουδαῖο νεκροταφεῖο τῶν κλασσικῶν χρόνων, γιατὶ ἐκεῖ, μέσα σὲ τοίχους ἢ σὲ αὐλὲς σπιτιῶν, βρέθηκαν οἱ πολλὲς ἐπιτύμβιες στῆλες ποὺ στολίζουν τὸ μουσεῖο τοῦ νησιοῦ. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ξεχωρίζει ἡ στήλη ποὺ μελετοῦμε[1] (Πίν. 49), μ' ὅλο ποὺ σώθηκε μόνο τὸ πάνω μέρος τῆς ἀνάγλυφης παράστασης μὲ τὴν ἀετωματικὴ ἐπίστεψη (ὕψος 0.702, πλάτος 0.732, πάχος 0.07 - 0.115). Μὲ τὴν πρώτη ματιὰ κάνουν ἐντύπωση τὸ μέγεθος τῆς στήλης, ἡ ποιότητα τῆς ἐργασίας καὶ κυρίως τὸ θέμα τῆς ἀνάγλυφης παράστασης, ποὺ εἶναι πάρα πολὺ σπάνιο γιὰ κλασσικὰ ἐπιτύμβια ἢ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα[2]. Πάνω στὸν κάμπο τῆς στήλης σώζονται ἀντικριστά, δοσμένες ὁλότελα ἀπὸ τὸ πλάι σὲ ταπεινὸ ἀνάγλυφο, δεξιὰ ἡ κεφαλὴ ἑνὸς νέου (Πίν. 51) κι' ἀριστερά — πράγμα πρωτόφαντο στὴ σειρὰ τῶν κλασσικῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν — μιὰ γυναικεία τραγικὴ μάσκα (Πίν. 50), ποὺ ὁ νέος κρατάει ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῶν μαλλιῶν μὲ τὸ προτεινόμενο καὶ ὑψωμένο δεξὶ χέρι (ὁ πῆχυς κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴ μάσκα, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα μικρὸ μέρος του ποὺ σώζεται μπροστὰ στὸ σαγόνι της).

Ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ νέου δὲ γέρνει ὅπως συνήθως, ἀλλὰ στέκεται ἴσια πάνω στὸν πλατὺ καὶ στητὸ λαιμό. Στὸ στυλωμένο πάνω στὴ μάσκα βλέμμα τοῦ νέου πλανιέται μιὰ συγκρατημένη, σχεδὸν ἀνεπαίσθητη, θλίψη. Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου του ἀποπνέουν εὐγένεια, πνευματικὴ ἁπλότητα, ἦθος. Ἔχει κοντυλένια μύτη, καλογραμμένο

* *Εἴ σε Τύχη προὔπεμψε καὶ ἡλικίας ἐπέβησεν*
ἐλπίδι γ' ἤσθα μέγας τῶι τε δοκεῖμ, Μακαρεῦ,
ἡνίοχος τέχνης τραγικῆς Ἕλλησιν ἔσεσθαι·
σωφροσύνει δ' ἀρετῆι τε οὐκ ἀκλεὴς ἔθανες.

Τὸ ἐπίγραμμα χαράχτηκε λίγο μετὰ τὸ 350 π.Χ. στὴ βάση ἑνὸς μνημείου, ποὺ ἱδρύθηκε στὸν Κεραμεικὸ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἠθοποιοῦ Μακαρέως (W. Peek, Griechische Vers - Inschriften, ἀριθ. 1698 καὶ Griechische Grabgedichte, ἀριθ. 91, μὲ σχόλια σ. 299. Conze, ἀριθ. 1483).

1. Ἡ στήλη βρέθηκε τυχαῖα σὲ μιὰ περιοδεία γιὰ περισυλλογὴ ἀρχαίων στὴν κωμόπολη τῆς Σαλαμίνας Ἀμπελάκια, πεταμένη στὴν αὐλὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Δ. Εὐσταθίου. Σύμφωνα μὲ δήλωση τοῦ ἰδιοκτήτη ἡ ὑπόλοιπη στήλη εἶναι θαμμένη στὰ θεμέλια τοῦ σπιτιοῦ του.

2. Ἐλάχιστα εἶναι τὰ κλασσικὰ ἐπιτύμβια ἢ ἀναθηματικὰ ἀνάγλυφα ποὺ εἰκονίζουν ἠθοποιούς : (α) Ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο ΕΜ 1500 (βλ. σημ. 4), (β) Ἀναθηματικό (;) ἀνάγλυφο Γλυπτοθήκης Κοπεγχάγης 465 (F. Poulsen, Cat. Ny Carlsberg Glyptothek, ἀριθ. 233. Billedtavler, πίν. 17. T. B. L. Webster, Tragedy, 34 καὶ Greek Theater Production, ἀριθ. A 20. M. Bieber, History[8], 83), καὶ (γ) Μαρμάρινη ἐπιτύμβια λουτροφόρος ἢ ὑδρία μὲ παράσταση ἠθοποιοῦ ποὺ κρατάει μάσκα, στὴ δεξιὰ πλάγια πλευρὰ τῆς διακοσμημένης μὲ ἀνάγλυφα βάσης της (ΑΔ 17 (1961/62) : Χρονικά, 37, Πίν. 37 β. BCH 86 (1962), 658, 663, εἰκ. 14).

στόμα, γεμάτο σαγόνι, μεγάλα ἐκφραστικὰ μάτια καὶ κοντὰ καλοχτενισμένα μαλλιά, ποὺ ἀφήνουν ἐλεύθερα τὸ μέτωπο, τὸ αὐτὶ καὶ τὸν αὐχένα. Κατεβαίνοντας ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ κρανίου σὲ ἐνιαίους, ἀναλυτικὰ ἀποδομένους, κυματιστοὺς βοστρύχους, διευθετοῦνται πάνω ἀπὸ τὸ μέτωπο, σχεδὸν παράλληλα μὲ τὸ τόξο τοῦ φρυδιοῦ, πέφτουν μπροστὰ στ' αὐτὶ μέχρι τὴν ἀρχὴ τῆς παρειᾶς, ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὸ αὐτὶ διευθύνονται πρὸς αὐτό.

Σὲ χτυπητὴ ἀντίθεση μὲ τὴν πραότητα τῆς ἔκφρασης τοῦ νεκροῦ νέου, ποὺ μοιάζει νὰ δέχεται μὲ καρτερία καὶ στωικότητα τὴ σκληρή του μοῖρα, ἔρχεται ἡ ἔκφραση τῆς μάσκας μὲ τὰ λίγο μακρύτερα μαλλιὰ ποὺ σκεπάζουν τὸ αὐτὶ καὶ πέφτουν μαζεμένα στὸ πίσω μέρος τῆς παρειᾶς, μὲ τ' ἀνοιχτὸ στόμα, ὅπου φαίνεται ἡ πάνω σειρὰ τῶν δοντιῶν, καὶ μὲ τ' ἄψυχο βλέμμα. Μ' ὅλο ποὺ ἔχει ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά, τὸ ἄνοιγμα τοῦ στόματος καὶ τὸ ἄψυχο βλέμμα τῆς δίνουν μιὰ ταιριαστὰ ἀπόκοσμη καὶ χωρὶς ζωὴ ἔκφραση. Ἀξιοσημείωτες εἶναι δυὸ λεπτομέρειες ποὺ δύσκολα προσέχει ὁ θεατής: (α) ὁ νέος δὲν κρατάει τὴ μάσκα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῶν μαλλιῶν, ἀλλά, ὅπως συνήθως συμβαίνει, ἀπὸ μιὰ θηλιὰ ποὺ ὑπῆρχε στὴν κορυφή τους καὶ ποὺ χρησίμευε γιὰ τὸ εὐκολώτερο κράτημα τῆς μάσκας· κρίνοντας ἀπὸ τὴ θέση ποὺ εἰκονίζεται τὸ μεγάλο δάχτυλο — ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄκρη του εἶναι κρυμμένο ἀνάμεσα στὸ μεσαῖο καὶ στὸ παράμεσο —, φαίνεται πιθανό, πὼς ὁ νέος ἔχει περάσει τὸ μεγάλο δάχτυλο στὴ θηλιά· (β) στὸ κάτω μέρος τῶν μαλλιῶν τῆς μάσκας, σχεδὸν κολλητὰ μὲ τὸν κρόταφο τῆς στήλης, δηλώνεται πλαστικὰ κάτι στρογγυλό, ποὺ θὰ ἦταν ἀπὸ δέρμα ἢ ὕφασμα καὶ ποὺ θὰ χρησίμευε γιὰ τὸ κούμπωμα τῆς μάσκας στὸ πίσω μέρος καὶ τὴ στερέωσή της, ὅταν φοριόταν.

Τὸ κράτημα τῆς μάσκας φανερώνει πὼς ὁ νέος ἀσχολιόταν μὲ τὸ θέατρο. Κρίνοντας ἀπὸ τὴν ἡλικία του — ἂν ἦταν τραγικὸς ποιητὴς θὰ παριστανόταν σίγουρα πιὸ ἡλικιωμένος κι ὄχι τόσο νεαρός — συμπεραίνουμε πὼς ἦταν ἠθοποιός, ποὺ εἰκονίστηκε πάνω στὴν ἐπιτάφια στήλη του στὸν πιὸ ἀγαπημένο καὶ πετυχημένο ρόλο τῆς σταδιοδρομίας του. Ἔτσι παίρνει ἰδιαίτερο νόημα κι ὁ ἀσυνήθιστος τρόπος κρατήματος τῆς μάσκας: τὸ μέγεθος καὶ τὸ πλάτος τῆς κίνησης τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ δίνουν μεγαλοσύνη στὴ χειρονομία[3], ποὺ μοιάζει ν' ἀπηχῆ τὸ καμάρι τοῦ νέου γιὰ τὴν πετυχημένη ἑρμηνεία τοῦ ρόλου του, μετὰ ἀπὸ μιὰ συναρπαστικὴ θεατρικὴ παράσταση ἢ ἕνα εὐγενικὸ ξεσυνέρισμα μ' ἄλλους συναδέλφους του. Ὁ αἰσθαντικὸς γλύπτης, παριστάνοντας τὸ νεκρὸ νέο νὰ ξαναζῆ τὴν πιὸ εὐτυχισμένη ὥρα τῆς ζωῆς του, συνταίριασε ἁπλὰ καὶ θαυμαστὰ τὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου μὲ τὴ ζωή, ἔδωσε παρηγοριὰ στοὺς δικούς του ποὺ τὸν ἔβλεπαν εὐτυχισμένο καὶ «ζωντανὸ» καὶ στὴν ἄλλη ζωή, ἔδειξε στοὺς περαστικούς, πὼς ὁ ὄμορφος καὶ σεμνὸς νέος ἦταν ἡνίοχος τῆς τραγικῆς τέχνης κι ἔκαμε ἀπεριόριστα συγκινητικὴ τὴ μοναδικὴ γιὰ ἐπιτύμβιες στῆλες παράσταση.

Μόλις συνειδητοποιήσουμε τὸ νόημα τῆς ἔξοχης παράστασης, λυπόμαστε ποὺ δὲ σώθηκε τὸ κάτω μέρος της κι αὐτόματα ἀναρωτιόμαστε· «εἰκονιζόταν τάχα ὄρθιος ἢ μήπως καθισμένος ὁ νέος»; Ἂν εἰκονιζόταν ὄρθιος, τότε μποροῦμε νὰ ὑπολογίσουμε

3. Ἡ χειρονομία τοῦ ἠθοποιοῦ στὸ ἀγγεῖο τοῦ Προνόμου (καλύτερη ἀπεικόνιση Furtwängler - Reichhold, πίν. 143 - 145), ποὺ φοράει μαλλωτὸ χιτώνα καὶ κρατάει μὲ τὸ δεξὶ σηκωμένο χέρι μάσκα Σειληνοῦ, θυμίζει πολὺ τὴ χειρονομία τοῦ νέου μας, ἐνῶ ὅμοια σχεδὸν χειρονομεῖ καὶ κρατάει μάσκα ὁ καθισμένος Διόνυσος ἑνὸς ἀγγείου τοῦ Μουσείου τοῦ Bari (βλ. σημ. 6).

τὸ ὕψος του καὶ κατόπιν τὸ ὕψος καὶ τὶς ἀναλογίες πλάτους-ὕψους τῆς στήλης, ἀφοῦ γνωρίζουμε τὸ ὕψος τῆς κεφαλῆς τοῦ νέου (0.235), τὸ ὕψος τῆς ἀετωματικῆς ἐπίστεψης (0.26), τὴν ἀπόσταση μεταξὺ ἐπίστεψης καὶ κεφαλῆς τοῦ νέου (0.04), τὸ πλάτος τῆς στήλης (0.732) καὶ τὶς ἀναλογίες κεφαλῆς-σώματος ἄλλων ὄρθιων μορφῶν τῆς ἴδιας μὲ τὸν νέο ἐποχῆς (1 : 7 ἢ 1 : 6.5).

	A	B
— Πιθανὲς περιπτώσεις		
—Ἀναλογίες κεφαλῆς-σώματος τῆς ἐποχῆς	1 : 7	1 : 6.5
—Ὕψος τῆς κεφαλῆς τοῦ νέου	0.235	0.235
—Ὕψος τοῦ ὄρθιου νέου	1.645	1.525
—Ὕψος τῆς ἐπίστεψης τῆς στήλης	0.26	0.26
—Ἀπόσταση ἐπίστεψης-κεφαλῆς τοῦ νέου	0.04	0.04
— Πιθανὸ ὕψος τῆς βάσης τῆς στήλης	0.10	0.10
— Πλάτος τῆς στήλης	0.732	0.732
—Ὕψος τῆς στήλης	2.045	1.925
—Ἀναλογίες πλάτους-ὕψους τῆς στήλης	1 : 2.8	1 : 2.7

Τὰ συμπεράσματα ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὸν παραπάνω πίνακα γίνονται πιὸ κατανοητὰ μὲ τὴν ἀναπαράσταση τῆς στήλης, ὅπου σὰν πρότυπο τοῦ ὄρθιου νέου χρησιμοποιήθηκε ὁ μεσαῖος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἠθοποιοὺς ποὺ εἰκονίζονται στὸ γνωστὸ ἀναθηματικὸ ἀνάγλυφο τοῦ Ἐθν. Μουσείου ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ[4]. Μὲ τὸν νέο ὄρθιο — περίπτωση A (Εἰκ. 1 α), περίπτωση B (Εἰκ. 1 β) — ἡ στήλη εἶναι ἀφύσικα ψηλὴ σὲ σχέση μὲ τὸ πλάτος της καὶ παρουσιάζει ἀναλογίες πλάτους-ὕψους σχεδὸν 1 : 3. Παρόμοιες ὅμως ραδινὲς ἀναλογίες ταιριάζουν μόνο σὲ πολὺ πρωιμότερες μονοπρόσωπες στῆλες κι ὄχι σὲ στῆλες μὲ τὸν τύπο τῆς δικῆς μας[5], ὅπου, κρίνοντας ἀπὸ τὸ μῆκος τοῦ τυμπάνου τῆς ἀετωματικῆς ἐπίστεψης ποὺ πιάνει σχεδὸν ὁλόκληρο τὸ πλάτος τῆς στήλης, οἱ ἀναλογίες πλάτους-ὕψους θὰ ἦταν περίπου 1 : 2. Ἂν οἱ παραπάνω παρατηρήσεις εἶναι σωστές, τότε φαίνεται πιὸ πιθανό, πὼς ὁ νέος δὲν ἦταν ὄρθιος, ἀλλ' εἰκονιζόταν καθισμένος, ὅπως περίπου ὁ Διόνυσος σ' ἕνα ἀγγεῖο τοῦ Μουσείου τοῦ Bari[6], ποὺ κρατάει παρόμοια μιὰ μάσκα καὶ γι' αὐτὸ χρησιμοποιήθηκε γιὰ τὴ σωστὴ ἀναπαράσταση τῆς στήλης (Πίν. 48). Μὲ τὸν νέο καθισμένο οἱ ἀναλογίες πλάτους-ὕψους εἶναι κανονικὲς καὶ ἐναρμονισμένες μὲ τὸν τύπο τῆς στήλης, δὲν ὑπάρχει ἄδειος χῶρος κάτω ἀπὸ τὴ μάσκα καὶ ἡ σύνθεση

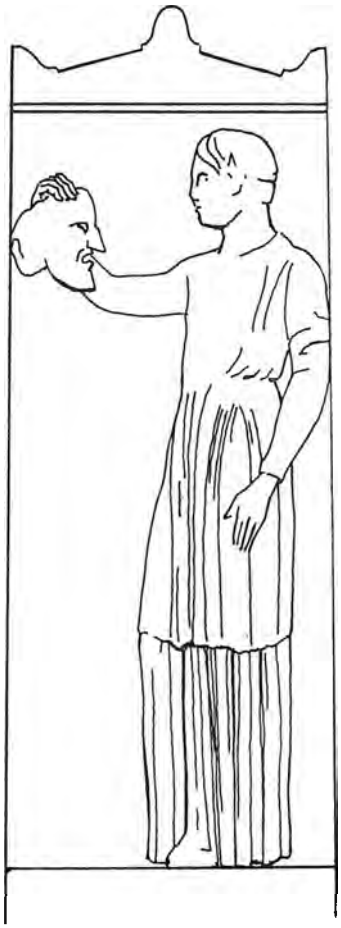
4. Σβορώνου, Τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον, πίν. 82. JdI 11 (1896), 104, εἰκ. 2. M. Bieber, History[1], εἰκ. 66, History[2], εἰκ. 113, Theaterwesen, πίν. 53. Pickard - Cambridge, Dramatic Festivals of Athens, εἰκ. 26. T. B. L. Webster, Greek Theater Production, ἀριθ. A 11, Monuments Tragedy and Satyr Play, 33 (2α ἔκδ.). Süsserott, Plastik, 103. Lippold, HdA III1, 197[12]. Studies Robinson II, 93.

5. (α) Στήλη ΕΜ 765, Johansen, εἰκ. 19. Conze, πίν. 48, (β) Στήλη ΕΜ 1822, Johansen, εἰκ. 78. Dohrn, πίν. IV b, AAA I (1968), σ. 85, εἰκ. 1, (γ) Στήλη Λούβρου 814, T. Dohrn, πίν. XVII b, (δ) Στήλη Μουσείου Πειραιᾶ 46, AE 1910, 67, ἀριθ. 4 καὶ (ε) Στήλη Μουσείου Αἰγίνης 2222 (ἀδημοσίευτη), BCH 71/72 (1947 / 48), 434. Report of the Department of Antiquities Cyprus, 1968, 31 καὶ Γ. Δεσπίνη, Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Ἀγορακρίτου, 192.

6. JdI 32 (1917), 89 κέ., εἰκ. 59. M. Bieber, History[1], εἰκ. 40, History[2], εἰκ. 72. Pickard - Cambridge, ἔ.ἀ., εἰκ. 41. Webster, G.T.P., ἔ.ἀ., ἀριθ. A 29. A.D. Trendall, Frühitaliotische Vasen, 26, ἀριθ. 41.

παρουσιάζει ένότητα καὶ ὁμοιότητα μὲ πιὸ πρώιμες ἢ σύγχρονες στῆλες, ὅπου ὁ νεκρὸς ἢ ἡ νεκρὴ κάθονται μοναχοὶ καὶ κρατοῦν κάποιο ἀντικείμενο μὲ τὸ σηκωμένο χέρι[7].

Ἂν καὶ μὲ τὴν ἀναπαράσταση σχηματίσαμε μιὰ πάνω-κάτω σωστὴ εἰκόνα τῆς στήλης κρίνουμε σκόπιμο νὰ μὴν ἀσχοληθοῦμε διεξοδικὰ μὲ τὴ σύνθεση τῆς παράστασης, μιὰ ποὺ δὲ σώθηκε τὸ κάτω μέρος της. Θὰ σημειώσουμε μόνο πὼς κέντρο τῆς σύνθεσης ἦταν ὁ καθισμένος νέος, ποὺ ξανοιγόταν αἰσθητὰ πρὸς τὰ ἐμπρὸς μὲ τὴν πλατιὰ καὶ μεγα-

Εἰκ. 1α

Εἰκ. 1β

λόπρεπη χειρονομία του καὶ πὼς ἡ τοποθέτηση τῆς κεφαλῆς τοῦ νέου καὶ τῆς μάσκας ἀντικριστά, ὑποχρεώνει τὸ βλέμμα τοῦ θεατῆ νὰ πηγαινοέρχεται ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη καὶ περιορίζει τὰ ὅρια τῆς κλειστῆς σύνθεσης, γιὰ τὴν ὁποία ὁ ὁριζόντιος ἄξονας κεφαλὴ - προτεινόμενο καὶ ὑψωμένο χέρι - μάσκα - κεφαλὴ εἶναι βασικός.

7. (α) Στήλη τοῦ Ξανθίππου (Diepolder, πίν. 4. T. Dohrn, πίν. 23α καὶ 27), (β) Στήλη τοῦ Σωσίνου (L. Curtius, Ägypten und Vorderasien, HdB. d. Kunstwissenschaft, εἰκ. 7. T. Dohrn, πίν. 26 b), (γ) Στήλη γυναίκας μὲ λήκυθο (Diepolder, πίν. 7. Richter, Cat. Metr. Museum, ἀριθ. 75, πίν. 61).

Εὔκολα θὰ μπορούσαμε νὰ παρασυρθοῦμε σὲ μιὰ σχετικὰ ψηλὴ χρονολόγηση τῆς στήλης, μιὰ καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ νέου θυμίζει μερικὲς κεφαλὲς τῶν νέων τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενώνα : στὸ γενικὸ σχῆμα τὶς κεφαλὲς τῶν νέων τῆς δυτικῆς ζωφόρου V 10, VII 14, X 18 καὶ X 19, στὴ διάθεση τῆς κόμης τὶς κεφαλὲς τῶν νέων X 18 (δυτικὴ) καὶ VI 14 (βόρεια) καὶ στὶς λεπτομέρειες τοῦ προσώπου (τὸ σαρκωμένο σαγόνι, τὸ φουσκωμένο κάτω μέρος τοῦ μετώπου, τὶς βαθιὲς κόγχες τῶν ματιῶν, τὰ τοξωτὰ φρύδια ποὺ στεφανώνουν τὰ μεγάλα μάτια) τὶς κεφαλὲς τῶν νέων τῆς δυτικῆς ζωφόρου VII 14, X 18 καὶ X 19. Ταυτόχρονα ὅμως οἱ διαφορὲς εἶναι μεγάλες κι ὁλοφάνερες. Σὲ σύγκριση μὲ τοὺς νέους τῆς ζωφόρου, ποὺ ζοῦν κι ἀναπνέουν σ' ἕνα κόσμο μὲ βαθύτερο πνευματικὸ περιεχόμενο, ὁ νέος τῆς στήλης μας παρουσιάζει διαφορετικὸ ἰδεῶδες, διαφορετικὴ ἔκφραση, διαφορετικὸ ἦθος. Στυλιστικὰ οἱ κεφαλὲς τῆς ζωφόρου εἶναι πιὸ αὐστηρές, πιὸ ἐπιβλητικές, πιὸ μεγαλοπρεπεῖς, πιὸ μεστὲς σὲ ὄγκο, μὲ πιὸ πλούσιες καὶ εὔχυμες μορφές. Ἀντίθετα, ἡ κεφαλὴ τοῦ νέου μας δείχνει πραότητα καὶ γλυκύτητα στὴν ἔκφραση, καλλιγραφικὴ διατύπωση, ἀγάπη γιὰ τὶς λεπτομέρειες, στοιχεῖα ποὺ συνηγοροῦν γιὰ μιὰ μεταγενέστερη χρονολόγηση. Φαίνεται λοιπὸν πὼς ὁ τεχνίτης τῆς στήλης μας ἀντλεῖ τὴν ἔμπνευσή του ἀπὸ τὶς μορφὲς τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενώνα, ἀλλὰ ζῆ σὲ μιὰν ἐποχὴ μὲ νέο πνεῦμα, μὲ νέο ἦθος καὶ προσπαθεῖ, συνταιριάζοντας τὰ παραδοσιακὰ στοιχεῖα μὲ τὴν ἐπιμέλεια, νὰ ξαναζωντανέψη τὰ ἀξεπέραστα πρότυπά του.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ παραπάνω χαρακτηριστικὰ τῆς κεφαλῆς τοῦ νέου μας, πολὺ διαφωτιστικὸς γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς στήλης εἶναι ὁ τρόπος ποὺ εἰκονίζονται ἀνάγλυφες ἡ κεφαλὴ τοῦ νέου καὶ ἡ μάσκα : πρόστυπες, δοσμένες ὁλότελα ἀπὸ τὸ πλάι, μὲ καθαρὰ σχεδιασμένο περίγραμμα πάνω στὴν πλάκα, εἶναι « δεμένες » μὲ τὸν ἐπίπεδο κάμπο τῆς στήλης, βγαίνουν ἐπάνω σ' αὐτὸν σὰν γέννημα καὶ διόγκωσή του. Ὅμοια σχέση μορφῆς-πλάκας, μὲ τὶς μορφὲς ὑποταγμένες στὴν πλάκα καὶ στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ περιγράμματος, βλέπουμε σὲ πολλὰ ἀνάγλυφα ποὺ χρονολογοῦνται μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια γύρω στὰ 410 π.Χ., ἀπὸ τὴ σύγκριση μὲ τὶς μορφὲς τοῦ θωρακείου τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης καὶ τὶς μορφὲς τῶν ψηφισματικῶν ἀναγλύφων τῆς ἐποχῆς. Τὸ ἴδιο ἰδεῶδες, τὴν ἴδια ἀντίληψη στὸ σχέδιο καὶ στὴν πλαστικὴ ἀπόδοση τῶν ὄγκων, τὴν ἴδια « ζωγραφικότητα » παρουσιάζουν ἡ κεφαλὴ τοῦ νέου μας καὶ οἱ κεφαλὲς τῶν μορφῶν πολλῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν τῆς παραπάνω ἐποχῆς[8].

Διαφωτιστικὴ ἐπίσης γιὰ τὴν ἀκριβέστερη χρονολόγηση τῆς στήλης μας εἶναι ἡ σύγκριση μὲ τὴ στήλη 1822 τοῦ Ἐθν. Μουσείου (Π ί ν. 52, 53 α - β), ποὺ σίγουρα χρονολογεῖται στὰ χρόνια τοῦ θωρακείου[9] καὶ ποὺ τὸ πάνω μέρος της βρέθηκε τὸ 1965 ἀπὸ τὸν Φ. Σταυρόπουλλο[10] κι ἀναγνωρίστηκε πὼς συνανήκει μὲ τὸ κάτω ἀπὸ τὸν J.

8. Γιὰ τὴ σχέση μορφῆς - πλάκας στὰ τέλη τοῦ 5ου καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰώνα βλ. Diepolder, 28 κέ. καὶ Χ. Καροῦζο, Τηλαυγὲς μνῆμα, 262 κέ. (Χαριστ. Α. Κ. Ὀρλάνδου τόμος Γ΄). Συγγενικὲς μὲ τὴ δική μας εἶναι οἱ στῆλες ποὺ ἀναφέρονται στὴν σημ. 5.

9. Diepolder, 26 κέ., πίν. 21. B. Schlörb, Bildhauergeneration nach Phidias, 51, ὅπου συγκεντρωμένη ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. Νὰ προστεθῆ ἐπίσης ΑΑΑ I (1968), σ. 85, εἰκ. 1. Γενικὰ γιὰ τὸ θωρακεῖο βλ. Γ. Δεσπίνη, ἔ.ἀ., 170 κέ., ὅπου ὑποστηρίζεται πειστικὰ πὼς οἱ μορφὲς τοῦ θωρακείου σχετίζονται σὰν σύλληψη καὶ ἐκτέλεση μὲ τὸν Ἀγοράκριτο καὶ ὅπου εἶναι συγκεντρωμένη ὅλη ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

10. ΑΔ 20 (1965) : Χρονικά, σ. 100, Πίν. 57α καὶ ΑΑΑ I (1968), σ. 85 κέ., εἰκ. 1 (ὁλόκληρη ἡ στήλη).

Frel[11]. Οἱ δυὸ στῆλες ἔχουν τὸν ἴδιο τύπο, τὶς ἴδιες ἀναλογίες πλάτους-ὕψους (1 : 2) καὶ οἱ κεφαλὲς τῶν μορφῶν τους παρουσιάζουν ἴδιο « δέσιμο » μὲ τὴν πλάκα, ἴδια πρόστυπη ἀπόδοση τῶν ὄγκων, ἴδια διάθεση καὶ μορφὴ τῆς ἀναλυτικὰ ἀποδομένης κόμης, ἴδια εὐγένεια, γλυκύτητα καὶ πραότητα στὴν ἔκφραση. Μὲ βάση τὶς παραπάνω ὁμοιότητες ὁ J. Frel[12] ὑποστήριξε πὼς οἱ δυὸ στῆλες ἔγιναν ἀπὸ τὸν ἴδιο τεχνίτη. Ἂν ὅμως ἦταν ἔργα τοῦ ἴδιου τεχνίτη, ἡ ἐργασία θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ἴδια καὶ στὶς λεπτομέρειες, μιὰ καὶ ἡ χρονικὴ ἀπόσταση ποὺ χωρίζει τὶς δυὸ στῆλες εἶναι ἀναντίρρητα μικρή. Συμβαίνει ὅμως τὸ ἀντίθετο καὶ μάλιστα παρατηροῦνται διαφορὲς ὄχι μόνο σὲ λεπτομέρειες, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ δικαιολογηθοῦν μὲ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, μὰ καὶ στὴν ποιότητα τῆς ἐργασίας καὶ στὴν αἴσθηση τῆς πλαστικῆς ἀπόδοσης τῶν ὄγκων. Ἡ σύγκριση τῆς κεφαλῆς τοῦ νέου μας μὲ τὴν κεφαλὴ τῆς ὄρθιας κόρης τῆς στήλης 1822 (Πίν. 53 β) δείχνει τὶς φανερὲς διαφορὲς καὶ συγκεκριμένα πώς : (α) ἡ κεφαλὴ τοῦ νέου εἶναι δεμένη μὲ τὴν παλαιότερη παράδοση τοῦ Παρθενώνα, ἐνῶ ἡ κεφαλὴ τῆς κόρης δὲν παρουσιάζει τέτοια ἐξάρτηση, (β) τὸ σχῆμα τῆς κεφαλῆς τῆς κόρης εἶναι πιὸ τετράγωνο, (γ) τὸ σαγόνι καὶ ἡ παρειὰ τοῦ νέου εἶναι πιὸ σαρκωμένα, πιὸ μεστὰ σὲ ὄγκο, ἐνῶ τῆς κόρης πιὸ λιπόσαρκα, πιὸ ἐπίπεδα, μ' ὅλο ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ συμβαίνη τὸ ἀντίθετο, ἀφοῦ ἡ κόρη γέρνει τὴν κεφαλὴ κι ὁ νέος ὄχι· ἔτσι γίνεται φανερὸ πὼς ἡ κεφαλὴ τῆς κόρης εἶναι πιὸ πρόστυπη καὶ λιγότερο πλούσια καὶ εὔχυμη στὸ πλάσιμο τῶν λεπτομερειῶν τοῦ προσώπου, (δ) ἡ κόγχη τοῦ ματιοῦ τοῦ νέου εἶναι πιὸ βαθιὰ καὶ τὸ μάτι πιὸ μεγάλο καὶ ἀποδομένο ἀπὸ τὸ πλάι, ἐνῶ τῆς κόρης πιὸ ἄβαθη καὶ τὸ μάτι ἀποδομένο ἀπὸ μπροστά, ἀκριβῶς γιατὶ τὸ ἀνάγλυφο εἶναι πιὸ πρόστυπο, (ε) τὸ κάτω μέρος τοῦ μετώπου τοῦ νέου εἶναι φουσκωμένο, τῆς κόρης ὄχι, (στ) τὸ περίγραμμα τῆς κεφαλῆς τῆς κόρης παρουσιάζει πιὸ ἁπαλὸ σβήσιμο πάνω στὴν πλάκα καὶ (ζ) ἡ κόμη τοῦ νέου εἶναι πιὸ πλαστική, πιὸ ἀραιή, πιὸ κολλημένη στὸ κρανίο, ἐνῶ τῆς κόρης σκεπάζει τὶς ἀνατομικὲς λεπτομέρειες τοῦ κρανίου. Συμπερασματικά, σταθμίζοντας τὶς ὁμοιότητες καὶ τὶς διαφορές, νομίζουμε πὼς οἱ δυὸ κεφαλὲς μοιάζουν στὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς, πὼς ἡ στήλη τοῦ ἠθοποιοῦ μας εἶναι λίγο παλαιότερη ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Ἐθν. Μουσείου 1822 καὶ πὼς γιὰ τὴν ἀπόδοσή τους στὸν ἴδιο τεχνίτη πρέπει νὰ εἴμαστε πάρα πολὺ ἐπιφυλακτικοί

Ἐπειδὴ ἡ μάσκα κόρης ποὺ κρατάει ὁ ἠθοποιός μας εἶναι ἡ παλαιότερη ἀπὸ τὶς μέχρι σήμερα γνωστὲς μαρμάρινες τραγικὲς ἢ κωμικὲς μάσκες[13] κι ἐπειδὴ οἱ ἀνδρικὲς μάσκες τοῦ γνωστοῦ ἀναγλύφου τοῦ Ἐθν. Μουσείου 1500 δὲν προσφέρονται γιὰ σύγκριση, ἐπιβοηθητικὴ γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς στήλης μας εἶναι μόνο ἡ ἀγγειογραφία τῆς ἐποχῆς : τὰ πιὸ κοντινὰ παράλληλα τῆς μάσκας μας βρίσκουμε στὰ ἀγγεῖα τοῦ Μειδία[14] καὶ στὸ ἀγγεῖο τοῦ Προνόμου[15].

11. Βλ. σημ. 10.

12. Les sculpteurs attiques, 23.

13. T. B. L. Webster, Griechische Bühnenaltertümer, 15 κέ.

14. Arias - Hirmer, Tausend Jahre Griechische Vasenkunst, 97 κέ. πίν. 214 - 217, ὅπου συγκεντρωμένη ἡ βιβλιογραφία.

15. Ἡ μάσκα ποὺ κρέμεται δίπλα στὴν κεφαλὴ τοῦ ἠθοποιοῦ - Ἡρακλῆ εἶναι πολὺ συγγενικὴ μὲ τὴ δική μας (Furtwängler - Reichhold, πίν. 143 - 145. Arias-Hirmer, ἔ.ἀ., 99, πίν. 218 - 219), ὅπου συγκεντρωμένη ἡ βιβλιογραφία).

Τέλος, δὲ μποροῦμε νὰ εἴμαστε σίγουροι γιὰ τὸν τύπο τῆς μάσκας καὶ τὴν ταύτισή της μὲ μιὰν ἀπὸ τὶς μάσκες κορῶν ποὺ ἀναφέρει ὁ Πολυδεύκης[16], μ' ὅλο ποὺ ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ἡ *ὠχρὰ μεσόκουρος* μοιάζει πιὸ ταιριαστὴ μὲ τὴ δική μας[17].

ΗΛΙΑΣ ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

16. Ὀνομαστικὸν IV, 133 κέ. Γιὰ τοὺς τύπους μασκῶν RE XIV, 2070 κέ. στὴ λέξη *Maske*. EAA 914 κέ. στὴ λέξη *Maschera*, Daremberg - Saglio, στὴ λέξη *Persona* καὶ T. B. L. Webster, Griechische Bühnenaltertümer, ὅπου συγκεντρωμένη ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

17. Κρίνοντας ἀπὸ τὴ δική μας, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς οἱ μάσκες τοῦ 5ου αἰώνα εἶχαν ἀνθρώπινα χαρακτηριστικὰ κι ἔδειχναν γαλήνη, ἐνῶ τοῦ 4ου αἰώνα ἦταν πιὸ ρεαλιστικές, μὲ μιὰ ἔκφραση πάθους καὶ περισσότερο συναίσθημα.

ΕΚ ΤΗΣ ΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΩΡΩΠΙΑΣ

(Πίν. 54 - 57)

Τὴν εὕρεσιν, πλησίον τοῦ ἀρχαίου Ὠρωποῦ, μεσοελλαδικοῦ καὶ μυκηναϊκοῦ οἰκισμοῦ κατὰ τὸ 1957, εἶχον γνωρίσει εἰς τὸν κ. R. Hope Simpson, ὅστις καὶ τὴν ἀνεκοίνωσεν διὰ τοῦ γνωστοῦ περὶ τῶν μυκηναϊκῶν θέσεων τῆς Ἑλλάδος ἔργου του[1]. Ἐν συνεχείᾳ σύντομον μνείαν ἔδωκα εἰς δημοσίευμά μου. Ἡ πρόσφατος εὕρεσις, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφικῶν ἐργασιῶν, ἀριθμοῦ μυκηναϊκῶν ἀγγείων εἰς τὴν περιοχὴν Βλαστὸς τοῦ Καλάμου, πλησίον τοῦ Ἱεροῦ τοῦ Ἀμφιαράου[2], δίδει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπανέλθω ἐπὶ τοῦ θέματος ἐκτενέστερόν πως.

Αἱ συνθῆκαι εὑρέσεως τῶν ἀγγείων δὲν εἶναι μὲ ἀκρίβειαν γνωσταί. Φαίνεται, ὅτι σκαπτικὸν μηχάνημα τὰ ἔφερεν εἰς φῶς, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐκσκαφῶν διὰ τὴν θεμελίωσιν λυομένου οἰκίσκου. Πιθανὸν φαίνεται ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἀπετέλουν κτερίσματα τάφου ἢ τάφων· οὕτω ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀρίστη, ἐξαιρουμένων τῶν ἐκ τοῦ σκαπτικοῦ μηχανήματος προκληθεισῶν βλαβῶν, διατήρησίς των[3].

Ἡ θέσις ὅπου εὑρέθησαν τὰ ἀγγεῖα, ἥτις μοῦ ὑπεδείχθη ὑπὸ τοῦ φύλακος ἀρχαιοτήτων κ. Χαρ. Χρήστου, κεῖται βορειοανατολικῶς τοῦ Ἀμφιαρείου, εἰς ἀπόστασιν 1500 μ. περίπου ἀπ' αὐτοῦ, κατ' εὐθεῖαν γραμμήν, καὶ 500 - 600 μ. ἀνατολικῶς τῆς ἐκκλησίας τῶν Ταξιαρχῶν. Ἡ εἰδικωτέρα ὀνομασία της εἶναι «Ἅγιοι Ἀνάργυροι», ἐκ μικρᾶς πηγῆς, ἥτις ἀνέβλυζεν ἐκεῖ μέχρι πρὸ εἰκοσιπενταετίας περίπου. Σήμερον ὁ τόπος (ὕψους 80 μ. περίπου) εἶναι κατάφυτος ὑπὸ πεύκων καὶ θάμνων, παρουσιάζει δὲ μεγάλην κλίσιν, ἥτις ὅμως δὲν ἠμπόδισεν τὴν δημιουργίαν ἐξοχικοῦ συνοικισμοῦ καὶ τὴν ρυμοτόμησίν του. Βορειοανατολικῶς ἐκτείνεται, μέχρι τῆς θαλάσσης, ἡ μικρὰ πεδιὰς «Βλαστός», βορειοδυτικῶς δὲ κεῖται ὁ ὅρμος «Καμαράκι», ταυτιζόμενος πρὸς τὸ ἀρχαῖον Δελφίνιον, τὸ ἐπίνειον τοῦ Ἀμφιαρείου. Σποραδικῶς εὑρίσκονται εἰς τοὺς ἀγροὺς τῆς περιοχῆς θραύσματα χονδρῶν ἀβαφῶν ἀγγείων.

Ἡ περιοχὴ τῆς Ὠρωπίας οὐδόλως εἶναι γνωστὴ ἀπὸ ἀπόψεως προϊστορίας, πλὴν τῶν ὅσων ἤδη ἀνεφέρθησαν. Εἰς τὸν σχετικὸν χάρτην τοῦ R. Hope Simpson οὐδεὶς συνοικισμός, ἢ ἄλλο εὕρημα μυκηναϊκόν, σημειοῦται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτῆς λόγῳ ἐλλείψεως σχετικῶν ἐρευνῶν. Ἀντιθέτως εἰς τὴν ἔναντι ἀκτὴν σημειοῦνται θέσεις μυ-

1. A Gazetteer and Atlas of Mycenaean Sites, σ. 126 ἀρ. 430, ἐξ οὗ Κ. Συριόπουλος, Ἡ Προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, σ. 102 καὶ 126 (κυρίως).

2. Ὁ Ὠρωπὸς καὶ τὸ Ἱερὸν τοῦ Ἀμφιαράου, σ. 12 σημ. 1 καὶ σ. 18.

3. Τὰ ἀγγεῖα περισυνελέγησαν ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ κ. Θ. Μαυροφρύδη, ὅστις τὰ παρέδωκεν εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Θεοδωρῖκον. Οὗτος μετατεθεὶς εἰς Χαλκίδα τὰ συναπεκόμισεν καὶ τὰ παρέδωκεν εἰς τὸν κ. Χωρέμην, ὅστις εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ παραχωρήσῃ τὸ δικαίωμα τῆς δημοσιεύσεώς των δι' ὃ, ὡς καὶ διὰ τὴν φιλόξενον διευκόλυνσιν τῆς μελέτης των ἐν τῷ Μουσείῳ Χαλκίδος, τὸν εὐχαριστῶ θερμῶς.

κηναϊκῶν οἰκισμῶν, ἀπὸ τοῦ Ἀλιβερίου μέχρι τῆς Χαλκίδος, εἰς ἃς πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ αἱ ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ καταλόγου τοῦ Simpson μέχρι σήμερον ἐρευνηθεῖσαι[4]. Ἡ μὴ εὕρεσις λοιπὸν καὶ εἰς τὴν Ὠρωπίαν, τὴν διαθέτουσαν εὐφόρους πεδιάδας πρὸς καλλιέργειαν, δάση πρὸς ξύλευσιν καὶ θάλασσαν πρὸς ἁλιείαν, προϊστορικῶν οἰκισμῶν, πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς τυχαῖον γεγονός.

Τὰ ἐκ τῆς θέσεως Ἅγιοι Ἀνάργυροι ἀγγεῖα εἶναι τὰ ἑξῆς, φέροντα ἀριθμοὺς καταλόγου τοῦ Μουσείου Χαλκίδος.

2228. Κύλιξ ὑψίπους, ἀβαθὴς καὶ ἀκεραία, μὲ δύο ταινιωτὰς ἐντόνως ὑπερυψωμένας λαβάς. Ὁ ποὺς κοῖλος ὑποκάτω. Πηλὸς ὠχρός, ὡς καὶ τὸ ἐπίχρισμα. Ἐπὶ τοῦ ἀγγείου ἐκτεταμέναι κηλῖδες ἐξ ὀργανικῶν οὐσιῶν (Πίν. 54 α). Ὕψος 0.165 (ἄνευ τῶν λαβῶν), 0.235 (μετὰ τῶν λαβῶν), διάμ. χείλους 0.136, ποδὸς 0.076. Πλάτος ταινιοσχήμου λαβῆς 0.017 μ.

Τὸ σχῆμα τῆς κύλικος ὁμοιάζει πρὸς τὸ σχῆμα κύλικος εἰκονιζομένης ὑπὸ Furumark καὶ χρονολογουμένης, κατ' αὐτόν, εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Α Ι περίοδον[5]. Ὅμοιον ἀγγεῖον ἐκ Προσύμνης, ἀνήκει εἰς τάφον, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α Ι περιόδου μέχρι τῆς ΥΕ ΙΙΙ Β[6].

2229. Ἀκέραιος ψευδόστομος ἀμφορεύς. Πηλὸς ἐρυθρωπός, ἐπίχρισμα ὠχρόν, καλὴ κατασκευή. Ὡς διάκοσμον φέρει, διὰ βερνικίου ἐρυθροῦ, ἐπὶ μὲν τοῦ σώματος καὶ περὶ τὴν βάσιν, στενὰς καὶ εὐρυτέρας ταινίας, ἐπὶ δὲ τοῦ ὤμου πέντε συστάδας ἐξ ἀμβλειῶν γωνιῶν. Τὸ ψευδοστόμιον εἶναι ὁλοβαφές, πλὴν κύκλου παρὰ τὴν περιφέρειαν. Τὸ στόμιον φέρει περὶ τὴν βάσιν καὶ τὰ χείλη ταινίαν. Ὑποκάτω, ἐπὶ τῆς ἀβαφοῦς βάσεως φέρει διὰ τοῦ ἰδίου βερνικίου τὸ σχῆμα V (Πίν. 54 β - γ). Ὕψος 0.10, διάμ. βάσεως 0.031, διάμ. στομίου 0.02 μ.

Σχεδὸν ὅμοιον, ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, εἶναι ἀγγεῖον ἐκ Περατῆς[7]. Ἀγγεῖον ἐκ Προσύμνης, διαφέρον μόνον ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπὶ τοῦ ὤμου γωνιῶν (τέσσαρες ἀντὶ πέντε), δημοσιεύεται ὑπὸ Blegen[8], ἕτερον δὲ ὅμοιον ἐντελῶς προέρχεται ἐκ Τίρυνθος[9]. Ἀμφότερα τὰ ἀγγεῖα, καὶ τὸ ἐκ Προσύμνης καὶ τὸ ἐκ Τίρυνθος, χρονολογοῦνται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Β - ΙΙΙ Γ περίοδον.

2230. Κύπελλον ἐλλιπὲς τὴν κάθετον ταινιόσχημον λαβήν, εὐρυνόμενον ἐκ τῆς βάσεως πρὸς τὰ χείλη. Ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς φέρει βερνίκιον ἐρυθρὸν πρὸς τὸ καστανόν (ἰδίως εἰς τὸ ἐσωτερικόν). Ἡ δακτυλιοειδὴς βάσις ὑποκάτω ἀβαφής. Ἐσωτερικῶς ἐπὶ τοῦ πυθμένος ἔξαρμα ὡς ὀμφαλός (Πίν. 54 δ - ε). Ὕψος 0.056, διάμ. χειλέων 0.112, βάσεως 0.034 μ.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ὁμοιάζει πρὸς τὸ σχῆμα κυπέλλου εἰκονιζομένου ὑπὸ Furumark[10], χρονολογουμένου εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδον. Ὁμοίως χρονολογεῖται παρόμοιον

4. Prehistoric Euboea, BSA 61 (1967) σ. 33 - 112, πίν. 8.
5. Mycenaean Pottery, Analysis, σ. 60, εἰκ. 16, τύπος 272.
6. C. Blegen, Prosymna, σ. 127 τάφος XXXVII, εἰκ. 296 - 299 ἀρ. 712.
7. Σ. Ἰακωβίδου, Περατὴ Β΄, σ. 154, εἰκ. 25 Β.
8. Prosymna, πίν. 188, εἰκ. 720 ἀρ. 38.
9. Tiryns VI, σ. 36 κέ., πίν. 17, 2 (δεξιά).
10. Mycenaean Pottery, Analysis, σ. 53, εἰκ. 15, τύπος 230 (ἄνω).

ἐκ Προσύμνης ἀγγεῖον[11]. Παρατηρητέον ὅμως, ὅτι ἀγγεῖα φέροντα βαφήν, ὡς τὸ ἀνωτέρω, χρονολογοῦνται μέχρι τῆς ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου.

2231. Κρατηρίσκος εὐρύστομος, ἀβαφής, ἀποτελούμενος ἐξ ἓξ συγκολλημένων τεμαχίων, ἐλλιπὴς μέρος τοῦ σώματος καὶ τῆς βάσεως. Πηλὸς ὠχρός, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ ἐπίχρισμα. Βάσις δακτυλιοειδής (Π ί ν. 55 β). Ὕψος 0.14, διάμ. στομίου 0.125, βάσεως 0.049 μ. Πλάτος καθέτου ταινιοσχήμου λαβῆς 0.02 μ.

Παρόμοιον ὡς πρὸς τὸ σχῆμα ἀγγεῖον εἰκονίζεται ὑπὸ Furumark[12] χρονολογούμενον εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Α περίοδον. Ὅμοιον ἀγγεῖον ἐξ Ἀττικῆς[13] χρονολογεῖται εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ Γ περίοδον.

Ἐν τοῖς ἑξῆς δημοσιεύονται, μετὰ φωτογραφιῶν, καὶ τὰ θραύσματα μυκηναϊκῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα εἶχον εὕρει τὸ 1957 πλησίον τῆς Σκάλας Ὠρωποῦ, παρὰ τὴν θάλασσαν. Ἡ ἀφθονία τῶν ὀστράκων ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους, πείθει ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο ὑπῆρχε μυκηναϊκὸς συνοικισμός. Ἄφθονα ἐπίσης ἦσαν καὶ τὰ θραύσματα φαιῶν μινυείων ἀγγείων, τινῶν δὲ ἐξ αὐτῶν δημοσιεύεται ἐνταῦθα ἡ φωτογραφία (Π ί ν. 55 α). Τὰ ἀνωτέρω θραύσματα εὑρίσκονται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἀμφιαρείου, εἶναι δὲ ἠριθμημένα ἀπὸ τοῦ 1 μέχρι τοῦ 18 καὶ φέρουν ὡς διακριτικὸν γνώρισμα πρὸ τοῦ ἀριθμοῦ των, τὰ στοιχεῖα Ω 57 (= Ὠρωπὸς 1957) (Π ί ν. 56).

Ω 57/1. Τεμάχιον ρυτοῦ ὕψος 0.07 μ. Διάκοσμος ἐκ ταινιῶν καὶ γραμμῶν. Μέγιστον πλάτος 0.041 μ. Χρῶμα ταινιῶν ἐρυθρόν. Πηλὸς ρόδινος, ἐπίχρισμα ὠχρόν[14].

Ω 57/2. Ταινιόσχημος λαβὴ ἀβαφής, πλάτους 0.03 μ. Πηλὸς ὠχρός.

Ω 57/3. Χεῖλος ἀγγείου. Πηλὸς ὠχρός, ἐπίχρισμα ρόδινον. Ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας λεπτόταται, ὁριζοντίως, χαραγαὶ ἐκ τοῦ κεραμεικοῦ τροχοῦ.

Ω 57/4. Χεῖλος ἀγγείου ἀβαφές. Πηλὸς ρόδινος, ἐπίχρισμα ὅμοιον.

Ω 57 /5. Θραῦσμα ἀγγείου, πιθανῶς κυλινδρικοῦ ἀλαβάστρου. Πηλὸς ὠχρός, ἐπίχρισμα ὅμοιον. Διάκοσμος μὲ καστανὴν βαφήν. Ὁ ὦμος ὁλοβαφής, ἀπολεπιζόμενος. Ἡ ὑπόλοιπος ἐπιφάνεια φέρει κυματοειδεῖς γραμμάς[15].

Ω 57/6. Δύο συγκολλώμενα θραύσματα ἀγγείου ἐκ ροδίνου πηλοῦ. Ἐπίχρισμα ὠχρόν. Ἐκ τοῦ διακόσμου διατηρεῖται τμῆμα κύκλου (;) μετὰ ἄλλου κεντρικοῦ κύκλου (;) καὶ ὑποκάτω τμῆμα ταινίας. Βερνίκιον καστανὸν ἕως ὑπέρυθρον.

Ω 57/7. Τεμάχιον ἀγγείου μετὰ τῆς κυκλικῆς διατομῆς τοξοειδοῦς λαβῆς. Πηλὸς ὠχρός, ἐπίχρισμα ὅμοιον, λευκάζον.

Αἱ χρονολογήσεις τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων δὲν παρουσιάζουν συμφωνίαν μεταξύ των, κυμαινόμεναι ἀπὸ τῆς ΥΕ ΙΙΙ Α μέχρι τῆς ΥΕ ΙΙΙ Γ περιόδου. Ἡ ἄγνοια τῶν συνθηκῶν εὑρέσεως αὐτῶν καὶ κυρίως τοῦ ἂν τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἀπετέλουν τὸ περιεχόμενον (ἑνός ;) τάφου ἢ ἦσαν ὅ,τι διεσώθη ἀπὸ πλείονας τάφους, καθιστᾷ ἀνώφελον τὴν περαιτέρω βάσανον τῆς ἀκριβεστέρας χρονολογήσεώς των. Ἡ σημασία των ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἀποτελοῦν μίαν ἀναμφισβήτητον ἔνδειξιν ὑπάρξεως συνοικισμοῦ εἰς τὴν Ὠρωπίαν κατὰ τὴν μυκηναϊκὴν περίοδον, ὁ ὁποῖος βεβαίως δὲν ἦτο ὁ μόνος,

11. C. Blegen, Prosymna, σ. 128 τάφος XXXVII, εἰκ. 290 - 295 ἀρ. 722.

12. Ἔ.ἀ. σ. 35, εἰκ. 7, τύπος 74.

13. F. Stubbings, The Mycenaean Pottery of Attica, BSA 42 (1947) σ. 47 πίν. 13, 9.

14. Ἐλλείψει τῶν χειλέων καὶ τῆς λαβῆς δὲν δύναται νὰ γίνῃ χρονολόγησις τοῦ τεμαχίου. Περὶ τῶν ρυτῶν βλ. Furumark, ἔ.ἀ. σ. 71 καὶ εἰκ. 20 (σ. 67).

15. Διακόσμησις : Furumark, ἔ.ἀ. σ. 403, εἰκ. 70, ἀρ. 67, σχ. 3. Χρονολόγησις : ΥΕ ΙΙ Α - Β.

ἀφοῦ ἤδη γνωρίζομεν καὶ ἕτερον πλησίον τῆς Σκάλας. Ὁ συνοικισμός, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνήκει ὁ τάφος τῶν ἀγγείων τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων δὲν πρέπει νὰ ἀπέχῃ πολύ· θὰ εὑρίσκετο κάπου εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Βλαστοῦ. Ὁπωσδήποτε δὲν δύναται νὰ ταυτισθῇ μὲ τὸν συνοικισμὸν τῆς Σκάλας, ὁ ὁποῖος κεῖται πολὺ μακράν.

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Ὅτε ὑπηρέτουν εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς, εἶχον εὕρει εἰς τὰς ἀποθήκας της, μεταξὺ τῶν πολυπληθῶν ἐξ Ἀττικῆς ἀρχαίων, τὰ θραύσματα ἑνὸς πηλίνου πλοιαρίου, τὰ ὁποῖα συγκολληθέντα καὶ συμπληρωθέντα ἔλαβον τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν δεικνύει ὁ Πίν. 57 α - γ. Τὸ συγκολληθὲν καὶ συμπληρωθὲν ἀρχαῖον ἐπέδειξα εἰς τὸν Ἔφορον Ἀρχαιοτήτων κ. Δημ. Θεοχάρην, ὅστις μ' ἐπληροφόρησεν ὅτι τὰ θραύσματα ἐξ ὧν ἀπετελεῖτο τοῦτο εἶχον παραδοθῆ εἰς τὴν Ἐφορείαν Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς ὑπό τινος γέροντος κατοίκου τοῦ Καλάμου καὶ ὅτι ταῦτα εἶχον εὑρεθῆ πρὸ ἐτῶν, ἤτοι περὶ τὸ 1955, κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν ἀγροτικῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀμφιαρείου. Πλείονες πληροφορίαι δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ συλλεγοῦν, διότι καὶ τὸ ὄνομα τοῦ γέροντος ἦτο ἄγνωστον καὶ ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων Ἀμφιαρείου, νέος τότε εἰς τὴν Ὑπηρεσίαν, οὐδὲν ἐγνώριζεν ἐν προκειμένῳ. Οὕτω εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ βασισθῶμεν εἰς τὴν γενικὴν περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ἀρχαίου γνῶσιν.

Τὸ πλοιάριον ἀποτελεῖται σήμερον ἐκ τριῶν συγκολλημένων τεμαχίων σῶζον πλήρως τὴν πρῷραν καὶ τὴν πρύμνην ἐνῷ τὸ μέγιστον, μεταξὺ αὐτῶν τῶν δύο μερῶν τοῦ σκάφους, ἐλλείπει. Ἡ γενομένη συμπλήρωσις ἀποκαθιστᾷ μὲ σχετικὴν ἀσφάλειαν, ὡς πιστεύω, τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος τοῦ πλοίου, ἄνευ ὅμως οἱασδήποτε βεβαιότητος διὰ τὰς λεπτομερείας.

Τὸ χρῶμα τοῦ πλοίου, ὅπου σώζεται, εἶναι ἐρυθρόν. Τοῦτο ἐνθυμίζει τὰς σχετικὰς μνείας παρ' Ὁμήρῳ[16], ὅπου αἱ ἀναφερόμεναι νῆες χαρακτηρίζονται ὡς *μιλτοπάρῃοι* καὶ *φοινικοπάρῃοι*. Τὴν συνήθειαν νὰ βάφωνται τὰ πλοῖα ἐρυθρὰ τὴν εὑρίσκομεν καὶ πολὺ ἀργότερον· παρ' Ἡροδότῳ[17] λέγεται ὅτι κατὰ τὴν παλαιὰν ἐποχὴν *ἅπασαι αἱ νέες ἦσαν μιλτηλιφέες*, παρατίθεται δὲ καὶ ὁ πρὸς τοὺς Σιφνίους χρησμὸς τῆς Πυθίας : *φυλάξασθαι τὸν ξύλινον λόχον κελεύουσα καὶ κήρυκα ἐρυθρόν*.

Τὸ μῆκος τοῦ πλοίου εἶναι σήμερον 0.35, τὸ δὲ πλάτος του εἰς τὸ σημεῖον τῆς σωληνοειδοῦς ὀπῆς 0.075 μ. Τὸ μέγιστον πλάτος του, κατ' ἀποκατάστασιν, εἶναι 0.083 μ. Ὑποκάτω εἶναι ἐπίπεδον, ἤτοι στερεῖται τρόπιδος. Ἡ πρῷρα του ὑψοῦται ἀποτόμως κλίνουσα πρὸς τὰ ἔξω, ἐνῷ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἰσάλου γραμμῆς σχηματίζεται ἔμβολον, τὸ ὁποῖον εἰς παραστάσεις πλοίων εἶναι πολλάκις ζωόμορφον. Ἡ πρύμνη ὑψοῦται καμπύλη, ἔσω καὶ ἔξω.

Ἐπὶ τῆς *στείρης*, δηλαδὴ τοῦ ξύλου τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν παρυφὴν τῆς πρῴρας, ὑπάρχουν δύο ὀπαὶ διαμ. 0.003, μία εἰς τὸ ἀνώτερον μέρος τῆς πρῴρας καὶ ἡ ἑτέρα ἄνω ἀκριβῶς τοῦ ἐμβόλου. Ἡ ἄνω ὀπὴ πιθανὸν νὰ προωρίζετο διὰ τοὺς *προτόνους*, τῶν ὁποίων τὸ ἕτερον ἄκρον ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ ἱστίου. Ἡ κάτω ὀπὴ δὲν εἶναι σαφὲς εἰς τί ἐχρησίμευεν, πιθανῶς διὰ τὴν πρόσδεσιν νήματος χάριν τῆς ἕλξεως τοῦ πλοίου, ἐφ'

16. Ἰλιὰς Β 637, Ὀδύσσεια ι 125, λ 124, ψ 271.

17. Ἡρόδοτος Γ 58, 2. Βλ. σχετικῶς Cecil Torr, Ancient Ships, σ. 37. Πρβλ. L. Casson, Ships and

ὅσον δεχθῶμεν ὅτι τὸ πλοιάριον ἐφέρετο ἐπὶ τεσσάρων τροχῶν, ὁ ἄξων δὲ τῶν δύο διήρχετο διὰ τῆς σωληνοειδοῦς ὀπῆς, ἥτις εὑρίσκεται πλησίον τῆς πρύμνης, εἰς τὸ ἐπίπεδον τοῦ ἐμβόλου. Ἄλλη ὀπὴ (τυφλὴ αὐτὴ) βάθους 0.01 καὶ διαμέτρου 0.003 μ. ὑπάρχει ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τῆς πρῴρας.

Ὁ πηλὸς τοῦ πλοίου εἶναι ρόδινος. Ὅμοιος πηλὸς ἀπαντᾶται καὶ εἰς τὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἐξ Ἀττικῆς, ὁμοία δὲ βαφὴ ἐπίσης.

Τὸ σχῆμα τοῦ πλοίου, συγκρινόμενον πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν ἀγγείων παραστάσεις, δεικνύει στενὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸ σχῆμα τῶν πλοίων τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ὁμοιότης του πρὸς τὸ πλοῖον, τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται εἰς τὸν γνωστὸν γεωμετρικὸν κρατῆρα τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου[18] μὲ τὴν παράστασιν τῆς ἀπαγωγῆς τῆς Ἑλένης ὑπὸ τοῦ Πάριδος καὶ πρὸς τὰ πλοῖα ἐπὶ γεωμετρικοῦ κυάθου καὶ σκύφου[19]. Ὁμοιότητα βεβαίως παρουσιάζει τὸ πλοῖον καὶ πρὸς τὰς παραστάσεις πλοίων τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς[20], ἐκ Πύλου καὶ Ἀσίνης, χωρὶς ὅμως ἡ ὁμοιότης αὕτη νὰ εἶναι τόσον πειστική, ὅσον ἡ πρὸς τὰς παραστάσεις τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς[21].

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Seamanship in the Ancient World, σ. 211.

18. E. Buschor, Griechische Vasen, 1969 σ. 18, εἰκ. 18. J. S. Morrison - R. T. Williams, Greek Oared Ships 900 - 322 B. C. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ πλοίου εἶναι κοινὴ εἰς τὴν Μεσόγειον, πρβλ. ἀναπαράστασιν φοινικικοῦ πλοίου ἐν Cecil Torr, Ancient Ships, πίν. V.

19. J. S. Morrison - R. T. Williams, ἔ.ἀ. πίν. 6, C. D.

20. L. Casson, ἔ.ἀ. εἰκ. 28, 29. Πρέπει νὰ παρατηρηθῇ, ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ πλοίου παρουσιάζει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς ἀπεικονίσεις πλοίων ἐπὶ ἀγγειογραφιῶν τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς.

21. Τὸ πλοιάριον ἐπέδειξα εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Ἰακωβίδην, ὅστις μετὰ πρόχειρον ἐξέτασιν μοῦ ἐγνώρισεν ὅτι ἐκ τοῦ πηλοῦ καὶ τῆς βαφῆς θὰ ἠδύνατο τοῦτο νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὴν ΥΕ ΙΙΙ ἐποχήν.

ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΥΒΟΙΑΣ

(Πίν. 58 - 73)

Α΄ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΕΡΕΤΡΙΑΣ

Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Ἐρετρίας αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν, δημοσιεύονται κατὰ φιλικὴν παραχώρησιν τοῦ κ. Πέτρου Θέμελη, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ θερμῶς. Ἀπομένουν ἀκόμη πρὸς δημοσίευσιν, ἐκ παλαιῶν ἐρευνῶν, ἀρκεταὶ ἐλλιπεῖς ἐπιγραφαί, πλὴν βεβαίως τοῦ μεγάλου ψηφίσματος κατὰ τῆς τυραννίας (βλ. ΑΔ 23 (1968) : Μελέται, σ. 99).

1 (1800). Στήλη ἀκεραία μαρμαρίνη, ἄνω τριγωνική, κάτω ἁδρῶς εἰργασμένη διὰ τὴν ἔνθεσιν εἰς βάσιν, ὕψ. 0.72, πλ. 0.43 - 0.45, πάχ. 0.075 μ. Τὰ γράμματα βαθέως χαραγμένα καὶ ἐπιμελῆ, ἔχουν ὕψος 0.02. Ἀπετειχίσθη ἐκ τῆς οἰκίας Ἰ. Ν. Ρόγκα (Πίν. 58).

Ἀρισταρέτη

Ἀριστάρετος Bechtel HP σ. 69. 4ου - 3ου αἰ. π.Χ.

2 (2151). Στήλη μαρμαρίνη ἐλλιπὴς κάτω, πανταχοῦ ἁδρῶς εἰργασμένη πλὴν ταινίας λείας, ἐφ' ἧς ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή. Ὕψ. 0.54, πλ. 0.34, πάχ. 0.25. Ὕψος γραμμ. 0.065. Εὑρέθη πλησίον τῆς Θόλου, ἐντὸς σωροῦ λίθων (Πίν. 59).

Ἀριστο

Τέλη 4ου αἰ. π.Χ.

3 (1804). Θραῦσμα ἐκ τοῦ ἄνω μέρους στήλης μετ' ἀετώματος, σῶζον τὸ μέγιστον τοῦ ἀετώματος καὶ μικρὸν τμῆμα τῆς στήλης, ἐφ' ἧς λείψανα γραμμάτων. Ὕψ. 0.215, πλ. 0.17, πάχ. 0.095. Ἐκ τῆς αὐλοθύρας τῆς οἰκίας τοῦ Ἀντωνίου Τσολάκου (Πίν. 60 α).

Ἀφρ

Καὶ τῶν τριῶν γραμμάτων σώζονται μόνον λείψανα, τοῦ Α ἡ δεξιὰ πλαγία κεραία, τοῦ Φ ἡ ἄνω τοῦ κύκλου κάθετος κεραία καὶ τμῆμα κύκλου δεξιά, τοῦ Ρ τμῆμα καμπύλης ἐκ τοῦ ἄνω μέρους τοῦ γράμματος.

4 (1805). Στήλη ἀκεραία ἐκ μαρμάρου, ἄνω τριγωνική, κάτω εἰργασμένη διὰ τὴν ἔνθεσιν εἰς τὴν βάσιν, ὕψ. 0.76, πλ. 0.36, πάχ. 0.11. Ὕψ. γραμμ. 0.04. Ἐκ τῆς οἰκίας τοῦ Μάχου Καφεκέ (Πίν. 60 β).

Εἰρήνη

3ου αἰ. π.Χ.

5 (1801). Στήλη ἁπλῆ μαρμαρίνη, ἐλλιπὴς κάτω, εἰργασμένη διὰ τοῦ βελονίου κατὰ τὴν προσθίαν ἐπιφάνειαν, πλὴν ταινίας λείας, ἐφ' ἧς ἐχαράχθη ἡ ἐπιγραφή. Ὕψ. 0.48,

πλ. 0.32, παχ. 0.09. Ὕψος γραμμ. ±0.03. Ἐκ τῆς οἰκίας Ἰωάννου Λαδιᾶ (Πί ν. 61).

Θεοξενὶς

Bechtel HP σ. 204 *Θεόξενος*· IG XII, 9, 952 I_3 *Θεοξενίδας*· *Θεοξενὶς/Ἡροτίμου/Μεγαρική* (Σ. Κουμανούδης ΑΔ 25 (1970): Μελέται, σ. 76 ἀρ. 29).

3ου αἰ. π.Χ.

6 (1794). Στήλη ἐπιτυμβία ἁπλῆ, ἐλλιπὴς δεξιὰ καὶ κάτω. Ἡ προσθία ἐπιφάνεια εἰργασμένη διὰ τοῦ βελονίου πλὴν ταινίας λείας, ἐφ' ἧς ἡ ἐπιγραφή. Ὕψ. 0.33, πλ. 0.37, πάχ. 0.07. Ὕψος γραμμ. 0.035 (Πί ν. 62 α).

Πα. .εο- -

3ου αἰ. π.Χ.

7 (2159). Στήλη ἁπλῆ, ἐλλιπὴς ἀριστερά, δεξιὰ καὶ κάτω, ὕψ. 0,17, πλ. 0.18, πάχ. 0.17. Ὕψος γραμμ. 0.022 (τὸ Ο 0.018). Ἐκ τῆς περιοχῆς Μαλακόντος (Πί ν. 62 β).

Στροφὴ

«Στροφὴ Sklavin oder Hetäre» Bechtel HP σ. 616. Πρβλ. αὐτόθι σ. 411 *Στρόφακος, Στροφίας, Στροφφῆς* κλπ.

4ου αἰ. π.Χ.

8 (1829). Στήλη ἐπιτυμβία ἁπλῆ, ἐκ τριῶν τεμαχίων, ἐλλιπὴς ἄνω ἀριστερά. Κάτω διαμορφοῦται εἰς ἔμβολον διὰ τὴν ἔνθεσιν ἐντὸς τῆς βάσεως. Ὕψ. 0.64, πλ. 0.35, πάχ. 0.05. Ὕψος γραμμ. 0.025 - 0.027. Μετεφέρθη ἐκ τῆς οἰκίας Ἰ. Λάμπρου εἰς τὸ Μουσεῖον (Πί ν. 63).

[- -] ἰοχος Ἀπολλο-
νίου

Στ. 1. Ὑπὸ τὸ δεύτερον Λ ὑπάρχει χαραγμένον Ο. Ὁ χαράκτης δηλαδὴ εἶχε γράψει ΑΠΟΛΟ καὶ κατόπιν διώρθωσεν.

9 (1827). Στήλη ἁπλῆ μαρμαρίνη ἀκεραία, ὀπίσω ἁδρῶς εἰργασμένη, ὕψ. 0.495, πλ. 0.33, πάχ. 0.10. Ὕψος γραμμ. 0.03 (1ος στ.) - 0.02 (2ος στ.). Ἐκ τῆς οἰκίας Ἰ. Λάμπρου (Πί ν. 64).

Βιότη
Ἀριστοφάνους

Περὶ τοῦ ὀνόματος *Βιότη* βλ. Bechtel, Attische Frauennamen σ. 131. Βιότη Ἀριστοτέλου IG XII, 9,564 ἡ γνωστὴ ἐπιτύμβιος ἐπιγραφὴ ἐξ Ἐρετρίας. *Βιόττη* IG XII, 565· ΑΔ 23 (1968): Μελέται, σ. 103 ἀρ. 16. Τὸ ὄνομα Βίοττος εἶναι κοινὸν ἐν Ἐρετρίᾳ.

2ου αἰ. π.Χ.

10 (2156). Στήλη μαρμαρίνη ἁπλῆ, ὕψ. 0.84, πλ. 0.49 - 0.52, πάχ. 0.33. Ὕψος γραμμ. 0.042. Εὑρέθη εἰς τὴν θέσιν Πλακάκια, 3 χλμ. ΒΔ. τῆς Ἐρετρίας, παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας (Ἐννιάμερα) (Πί ν. 65).

Δημοκράτης
Φαράδου

Φαράδας Θηβαγένους Θεσπιεὺς IG VII 4149_{12}, Bechtel HP σ. 560.

1ου αἰ. π.Χ.

11 (2158). Στήλη μαρμαρίνη μετ' ἀετώματος, τοῦ ὁποίου τὸ ἀριστερὸν ἀκρωτήριον εἶναι ἀποκεκρουμένον. Ὕψ. 1.08 μ., πλ. 0.42 - 0.45, πάχ. 0.10. Ὕψος γραμμ. 0.021. Εὑρέθη εἰς τὴν περιοχὴν Μαλακόντα (Πίν. 66).

Διόκλεια
Χαριδάμου

3ου αἰ. π.Χ.

12 (2153). Στήλη μαρμαρίνη μετ' ἀετώματος, ἐλλιπὴς κάτω. Ὑπὸ τὸ ἀέτωμα ἐπιγραφὴ καὶ ὑπ' αὐτὴν δύο ρόδακες. Ὕψ. 0.52, πλ. 0.44, πάχ. 0.11. Ὕψ. γραμμ. 0.03. Εὑρέθη εἰς τὴν οἰκίαν Γ. Φουρμούζη, ἐν Ἐρετρίᾳ (Πίν. 67 α).

Εὔβιος Σωκράτους
Σωκράτης Εὐβίου

1ου αἰ. π.Χ.

13. Ἄνω τμῆμα μαρμαρίνης ἐπιτυμβίου στήλης μετ' ἀετώματος, ὕψ. 0.31, πλ. 0.45 πάχ. 0.10. Ὕψος γραμμ. 0.018 - 0.024 (Πίν. 67 β).

Ζώπυρος
Ζωπύρου

1ου αἰ. π.Χ.

14. Στήλη ἁπλῆ, τριγωνικὴ ἄνω, ἐλλιπὴς τὸ κάτω μέρος, ὕψ. 0.28, πλ. 0.345, πάχ. 0.07. Ὕψος γραμμ. 0.03 (Πίν. 68 α).

Καλλιφύη
Γλύκωνος

Καλλιφύτη IG XII, 9, 387 (Ἐρετρίας). *Γλύκων* Bechtel HP σ. 510. Ἐπίσης Hesperia 29 (1960) σ. 72 ἀρ. 136.

Περὶ τοῦ διπλοῦ συμφώνου, φαινομένου τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ εἰς ὅλας τὰς διαλέκτους, (βλ. Buck, The Greek Dialects, σ. 75 - 76).

3ου αἰ. π.Χ.

15 (2155). Στήλη ἐπιτύμβιος ἀκεραία, τριγωνικὴ ἄνω, ὕψ. 0.71, πλ. 0.33, πάχ. 0.11. Ὕψ. γραμμ. 0,025. Ἐκ τῆς οἰκίας Κ. Φουρμούζη, ἐν Ἐρετρίᾳ (Πίν. 68 β).

Κλ[ε]ὼ
Ἀλεξάνδρου

1ου αἰ. π.Χ.

16 (1828). Στήλη ἁπλῆ ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν συγκολλημένων τεμαχίων ὕψ. 0.935, πλ. 0.37, πάχ. 0.07. Εἰς τὸ ἄνω μέρος καὶ ἄνω τῆς ἐπιγραφῆς φέρει δύο ἐσχηματοποιημένους χαρακτοὺς ρόδακας. Ὕψος γραμμ. 0.025. Ἐκ τῆς οἰκίας Ἰ. Λάμπρου, ἐν Ἐρετρίᾳ (Πίν. 69 α).

Μεγίστη
Δωσιθέου

Μέγιστος (Θάσος) IG XII, 8, 309, 21, Bechtel HP σ. 31. *Μεγιστὼ* (Τεγέας) IG V, 2, 68_1, Bechtel αὐτ., *Δωσίθεος* Bechtel αὐτ. σ. 148.

1ου αἰ. π.Χ.

17 (2166). Στήλη ἁπλῆ, ὕψ. 0.795, πλ. 0.52, πάχ. 0.15. Ὕψος γραμμ. 0,025 (Π ί ν. 69 β).

Σώστρατος
Καλλιστράτου

3ου αἰ. π.Χ.

18 (2181). Στήλη μετ' ἀετώματος, ἐλλιπὴς κάτω, ὕψ. 0.52, πλ. 0.47, πάχ. 0.08. Ὕψος γραμμ. 0,02 (Π ί ν. 70 α).

Ἀμύντας
Μυσὸς

Πιθανῶς δύο ἀδελφοί. Βλ. Bechtel HP σ. 541 *Μυσὸς Ὀνομακρίτου* ἐκ Ναυκράτιος. Πρβλ. ἐπίσης εἰς στήλην ἐξ Ἐρετρίας ΑΔ 23 (1968) : Μελέται, σ. 102 ἀρ. 7 *Ἀγάθων, Πέρσης.*

Περὶ τῶν ἐθνικῶν ὡς ὀνομάτων, βλ. τὰ ὅσα διεξοδικῶς λέγονται ὑπὸ J. καὶ L. Robert ἐν Bulletin Épigraphique 1939, 13 καὶ 1961, 264 (Πρβλ. ἐξ Εὐβοίας IG XII, 9, 483 Σύρος).

3ου αἰ. π.Χ.

19. Στήλη μετ' ἀετώματος, ἀκεραία, ὕψ. 0.80, πλ. 0.37 - 0.40, πάχ. 0.06. Ὕψος γραμμ. 0,03 (Π ί ν. 70 β).

Πάτρων
Κεφαλλὰν

3ου αἰ. π.Χ.

20 (1798). Θραῦσμα στήλης πανταχόθεν ἐλλιπὲς ὕψ. 0.22, πλ. 0.18, πάχ. 0.12. Ὕψος γραμμ. 0.035 - 0.05. Ἐκ τοῦ οἰκοπέδου, τοῦ λεγομένου τοῦ Στόλου (Π ί ν. 71 β).

[- - - - - - -]ος
[- - - - - - -]ιου

21 (2165). Στήλης ἄνω δεξιὰ γωνία ὕψ. 0.20, πλ. 0.21, πάχ. 0.08. Ὕψος γραμμ. 0.03 (Π ί ν. 71 α).

[- - - - - - - -]όρη

Πρβλ. ΑΔ 23 (1968) : Μελέται, σ. 112 ἀρ. 83.

Β'. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΧΑΛΚΙΔΟΣ

Τὰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Χαλκίδος, αἱ ὁποῖαι ἀκολουθοῦν δημοσιεύω λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον παρουσιάζουν διὰ τὴν ζωὴν τῶν ἐφήβων ἐν τῇ πόλει. Ἡ πρώτη, χαραγμένη ἐπὶ ἀρραβδώτου κίονος, καὶ ἡ δευτέρα ἐπὶ πλακός, πιθανῶς θρανίου, θὰ προέρχονται ἐκ τῶν γυμνασίων τῆς Χαλκίδος.

22 (962). Χαλκὶς « Παραπήγματα, 1938 ». Κάτω τμῆμα κίονος ἀρραβδώτου κυανοῦ μαρμάρου, ὕψ. 1.06 μ., διαμ. ἄνω 0.375. Κάτω ἁπλοῦν κυμάτιον. Ὕψος γραμμ. ± 0.01 - 0.03 (Π ί ν. 72 α - β).

Αἱ διάφοροι ἐπιγραφαὶ τοῦ κίονος, ἀνεξάρτητοι ἡ μία τῆς ἄλλης, δὲν ἀκολουθοῦν οἱανδήποτε τάξιν ἀναγραφῆς.

1. *[᾽Α]πο[λλό]δωρος*
[Θ]εότιμος
[- - - -]ινων
φίλοι

2. *Εἰρηναῖος*
᾽Αγαθοκλῆς
ΖΙ

3. *Κλέων*
Εὔαγρος
᾽Απολλώνιος
Διονύσιος

4. *Δ*
Εὐαγο
Λ *l*

5. *Δωσίθεος*
Ε
ΘΕ
Η

6. *Παυσανία[ς]* *ΑΥΛ*
Σ᾽ *Κάλλιππος*
ΕΥΟ *Νικοκλῆς*
Καλλικράτης *Π*

7. *Εὔδημος*
Θεόπομπος
γαῦροι

8. *ΧΑΡΙ* *Χ* *Χίλτων*

Εἶναι προφανὴς ἡ προέλευσις τῆς ἐπιγραφῆς ἐκ τῶν ἐπιθέτων *φίλοι* καὶ *γαῦροι*. ῾Αρμόζουν εἰς ἐφήβους τῶν γυμνασίων, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἐπὶ τοῦ κίονος καὶ τὰ ὀνόματα. ῾Ομοίας ἐπιγραφὰς ἐξ Ἐρετρίας καὶ ἐκ τοῦ γυμνασίου αὐτῆς ἐδημοσίευσα ἐν ΑΔ 23 (1968) : Μελέται, σ. 101 - 102. Μάλιστα ἦτο χαραγμένη ἐπὶ θρανίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐσῴζετο καὶ ἡ ἀνάθεσις *῾Ερμεῖ*. ῾Ως ἐκεῖ ἐμνημόνευσα, βασικὰ παραμένουν διὰ τὰ ἐπαινετικὰ ἐπίθετα τὰ ὁποῖα ἐχάραζον οἱ ἔφηβοι εἰς τὰ γυμνάσια, τὰ ὅσα λέγει ὁ καθηγητὴς L. Robert ἐν Hellenica I σ. 127 - 131 καὶ II σ. 139 κἑ. ᾽Ενταῦθα πρέπει νὰ ὑπενθυμίσωμεν τὸ ἐπίθετον *φίλοι* εἰς ἀττικὰς ἐπιγραφάς, IG II² 1973, 1982 - 83, 1986 - 87, 1992, 1998, 2021, 2023, 2030, 2041, 2047. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἔκφρασις *ἔφηβοι/φίλοι* εἰς τὴν ἐπιγραφὴν Hesperia 1960 σ. 59 ἀρ. 92. Περὶ τοῦ ἐπιθέτου *γαῦρος* διαλαμβάνει ἔ.ἀ. ὁ L. Robert. Βλ., ἐσχάτως, Bull. Épigr. 1973, 140.

Πολλὰ χαράγματα ὀνομάτων ἐφήβων δημοσιεύονται ὑπὸ τῆς M. - Th. Couilloud, Les Graffites du Gymnase ἐν J. Audiat, Expl. Arch. Délos 28 (1970), Le Gymnase σ. 101 - 137, ὅπου καὶ αἱ ἐκφράσεις *ἀεὶ φίλοι* (21, I στ. 5) καὶ *ἀναγκαῖοι* (5, I στ. 23). 1ου αἰ. π.Χ.

23 (1136). Δύο συγκεκολλημένα τεμάχια μαρμάρου ὕψ. 0.36, πλ. 0.35, πάχ. 0.09.

Φέρουν χάραγμα ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω δύο ἐπαλλήλων σειρῶν τριγλύφων, εἶτα δέλτον, ὑπ' αὐτὴν δὲ ἀέτωμα ἐπὶ τριγλύφων (Π ί ν. 73).

1 *Εὔν[ομος]*
2 *ΕΙ*
3 *Σέλευκος*
4 *Εὔνομος*
5 *ΛΥΣ*

6 *ΙΙΙ Ζ*

Στ. 1 - 2 γεγραμμένοι ἀντιστρόφως, ὕψος γραμμ. 0.03.
Στ. 3 - 4 ὕψος γραμμ. 0.02.
Στ. 5 ὕψος γραμμ. 0.01.
1ου αἰ. π.Χ.

24 (2932). Ἡ ἐπιγραφὴ IG XII, 9, 1015 εὑρέθη κατὰ τὴν παρὰ τὸ Τζαμὶ Χαλκίδος κατεδάφισιν τοῦ ἐκκλησιδίου Ἁγ. Ἐλευθέριος τῶν παλαιῶν φυλακῶν τῆς πόλεως, ἐλλείπει ὅμως τεμάχιον δεξιὰ μὲ τὸ τέλος τῆς ἐπιγραφῆς. Τὸ ὄνομα *Σικελία,* τὸ ὁποῖον ἀναγράφεται εἰς τὴν ἐπιγραφήν, ἀπαντᾷ καὶ εἰς Μεσημβρίαν IG Bulg. I, 137· Bull. Épigr. 1970, 413, ὄχι ὅμως ἐν Bechtel HP σ. 551.

25. Ἡ ἐπιγραφὴ IG XII Suppl. 682 εἶχεν ἤδη δημοσιευθῆ ἐν BCH 49 (1925) σ. 456 (Chronique).

26 (1662). Ἡ ἐπὶ τοῦ ἐκ Στύρων μικροῦ βάθρου ἔμμετρος ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή, νῦν ἐν τῷ Μουσείῳ Χαλκίδος (Bull. Épigr. 1961, 490), φέρει ἐν τῇ δοτικῇ προσγεγραμμένα τὰ *ι.*

27 (1663). Ἡ ἐν Στύροις ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ IG XII, 9, 57 μετεφέρθη εἰς τὸ Μουσεῖον Χαλκίδος.

ΠΙΝΑΞ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑΣ

Τῶν ἐν τῷ Μουσείῳ Ἐρετρίας ἐρετρικῶν ἐπιγραφῶν πρὸς τὰς ἐν IG XII, 9 καὶ IG XII, Suppl. δημοσιευθείσας.

IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.
38	803	198	1166	211	1154	236	1147
164	1110	199	1150	212	1152	237	1178
180	1270	203	1230	213	1175	239	1158
187	1111	205	1112	215	1179	240	1165
189	1208	206	1153	222	1148	241	1161
194	1135	207	1157	226	1163	244	1159
196	1146	208	1151	234	1131	245	1167
197	1155	209	1156	235	1149	246	1168

IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.
248	1164	324	687	410	796	496	912
249	1118	329	684	411	804	499	909
251	1233	332	1001	413	1070	500	910
253	1169	333	720	414	825	502	919
254	1162	334	727	415	827	503	917
256	1114	335	725	422	826	505	916
257	1228	336	1085	424	832	506	1290
258	1115	341	731	429	833	509	921
259	1231	342	730	430	1043	510	918
260	1126	344	732	431	834	513	936
261	1119	349	958	433	835	514	937
262	1116	350	757	437	851	517	705
264	1127	351	750	443	863	519	713
267	1124	353	758	444	862	520	701
269	1117	356	751	445	861	521	920
270	1176	357	756	446	864	522	696
271	1177	361	1104	448	865	523	692
273	1123	362	760	449	1795	524	711
279	1120	363	753	450	867	525	691
280	1310	368	778	451	873	528	715
282	1121	370	777	453	882	530	707
284	1284	372	1006	455	871	535	712
285	1125	374	785	457	869	538	700
286	1122	375	784	459	872	539	716
288	1105	376	1074	461	1040	541	698
289	1100	379	789	463	884	542	708
291	1098	381	801	464	879	545	702
292	823	382	793	465	881	546	718
293	1128	383	790	468	877	548	710
294	1172	384	1019	469	874	552	717
297	1113	385	970	471	880	554	703
298	636	386	638	473	876	555	714
300	1092	390	798	474	878	556	709
301	1096	391	807	475	875	558	694
304	685	392	792	480	899	559	1102
305	686	395	799	481	898	561	994
309	688	397	794	482	901	562	722
311	968	399	1084	484	902	563	723
318	682	400	805	485	900	564	954
319	681	403	791	490	903	566	721
321	690	408	795	494	908	567	724
323	1291	409	802	495	911	568	728

IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.
569	726	630	1061	699	1097	773	942
570	668	631	786	700	858	774	1066
571	729	632	672	702	1103	775	842
572	1007	635	808	705	852	782	1209
573	749	636	819	706	995	786	704
575	735	640	821	710	1283	787	1089
576	741	641	814	711	1073	789	1067
578	745	642	811	712	866	790	799
579	667	643	820	713	868	792	706
580	736	645	824	714	889	793	1071
581	740	646	991	715	625	796	733
582	737	647	809	718	890	797	747
583	737	648	669	720	895	798	749
584	1068	650	1188	722	886	801	754
586	743	652	813	730	893	802	767
589	759	653	806	734	885	804	782
590	748	655	822	735	892	807	788
593	739	657	990	738	907	808	812
595	744	659	815	739	999	809	989
596	746	661	997	740	904	810	816
597	1082	662	829	741	913	811	823
598	762	663	830	743	915	812	810
600	752	664	831	746	1275	813	1279
602	976	665	845	747	914	814	836
603	766	666	951	748	935	816	839
605	764	668	1056	750	925	817	847
607	773	669	849	751	929	818	860
608	771	672	844	754	932	819	855
609	769	673	848	755	927	822	859
610	755	675	843	756	928	824	894
611	765	676	841	757	931	826	887
612	774	677	850	758	930	828	896
613	775	681	671	759	923	829	897
614	1086	684	1094	760	993	830	891
615	761	687	840	762	933	831	906
616	770	688	846	763	934	834	922
618	772	690	674	764	1099	836	1276
619	768	691	857	765	940	837	926
620	776	692	1106	766	938	838	941
626	780	695	854	767	1062	839	1046
628	781	696	853	768	1060	843	670
629	787	698	856	771	939	847	1087

IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.	IG XII, 9	M.E.
848	817	856	1095	871	697	888	905
849	1088	858	1090	874	738	1006	1054
850	992	861	1289	875	763	1273	1206
851	888	864	693	881	1077	1274	1205
852	1093	867	838	882	1018	1275	1204
855	1091	868	924	885	1212		

IG XII Suppl.	M.E.	IG XII Suppl.	M.E.	IG XII Suppl.	M.E.
542	943	577	945	614	969
546	975	579	1035	616	1053
549	1133	583	985	618	962
550	1229	585	1078	619	971
551	1232	587	960	624	1009
553	1136	588	1014	626	983
554	1203	589	797	627	1072
555 + 557	1145	591	972	628	1065
557 + 555	1145	592	953	629	1000
559	1108	594	1015	630	1023
560 + 572	1137	597	1038	631	949
561	1173	598	982	632	1064
564	1110	599	1003	633	984
565	1144	604	988	634	1012
566	1143	606	961	635	948
567	625	608	1013	636	1344
567	1134	609	974	642	1207
571	1142	610	1011	672	1080
572 + 560	1137	612	1008		
576	1002	613	950		

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΕΤΡΑΚΟΣ

ΛΥΧΝΟΙ ΕΚ ΤΗΣ ΑΝΑΣΚΑΦΗΣ Ν. ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

(Εἰκ. 1-8· Πίν. 74-85)

Κατὰ τὰς διενεργηθείσας μεταξὺ 1955-1960 νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως ἀνασκαφὰς ὑπὸ τοῦ τότε Διευθυντοῦ τῆς Ἀκροπόλεως, ἀειμνήστου Γιάννη Μηλιάδη, εἰργάσθην ὡς βοηθὸς τῆς ἀνασκαφῆς καὶ ἀπὸ τοῦ 1969 μοῦ ἀνετέθη ὑπὸ τοῦ Διευθυντοῦ τῶν ἀνασκαφῶν ἡ μελέτη τῶν εὑρεθέντων λύχνων καὶ μοῦ παρεχωρήθη τὸ δικαίωμα τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον τοῦ χρεωστῶ εὐγνωμοσύνην.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης θερμότατα τὸν νῦν Διευθυντὴν τῆς Ἀκροπόλεως κ. Γεώργιον Δοντᾶν, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ διαβάσῃ τὴν παροῦσαν ἐργασίαν. Ἐπίσης εὐχαριστῶ τὴν κ. Μάρω Κύρκου διὰ τὰς συμβουλάς της καὶ τὰς κυρίας Ἔφην Σακελλαράκη καὶ Χαρίκλειαν Κανελλοπούλου διὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν contexts.

Εἰς τὸν κ. Μᾶρκον Βενιὸν ὀφείλω τὰς φωτογραφίας καὶ τὰς τομὰς τῶν λύχνων καὶ τὸν εὐχαριστῶ.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

1. **1959 — ΝΑΔ 124** (Πίν. 74). Ὕψ. 0.028, μεγ. διάμ. 0.095.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἡ βάσις εἶναι ὑψωμένη, ὁ μυκτὴρ γεφυρωτός. Μέλαν γάνωμα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Τροχήλατος.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T.2 Var., 21, πίν. 1 καὶ 29. Μέσα καὶ γ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Ὁ τροχὸς εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τοῦ γ΄ τετάρτου τοῦ 7ου αἰ. καὶ τὸ μέλαν γάνωμα ὄχι μόνον εἰς τὸ ἐσωτερικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τῶν λύχνων ἐμφανίζεται ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (Howland, 6.5).

2. **1959 — ΝΑΔ 327** (Πίν. 74). Ὕψ. 0.028, μεγ. διάμ. 0.10.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Τὸ τοίχωμα γωνιῶδες, μὲ καμπύλον τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα. Ἡ βάσις εἶναι δακτυλιδόσχημος, χαμηλή. Μέλαν γάνωμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ περὶ τὸ χεῖλος. Τροχήλατος.

Howland, T. 2B (ἀρ. 14, 18, 19) πίν. 1 καὶ 29, καὶ κατά τι πλέον ἐξελιγμένος, μὲ γάνωμα καὶ βάσιν ὡς εἰς τὸν H.T. 5., πίν. 2 καὶ 30. Β΄ τέταρτον - δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

3. **1959 — ΝΑΔ 157** (Πίν. 74). Ὕψ. 0.028, διαμ. χείλ. 0.10.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος, πυθμένος καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς κεραμόχρους. Τὰ χείλη πλατέα, ἐπίπεδα. Ὁ μυκτὴρ γεφυρωτός. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 6Var., ἀρ. 51, πίν. 2 καὶ 30. Β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

4. **1957 — ΝΑΔ 1114** (Πίν. 74). Ὕψ. 0.03, διάμ. χείλ. 0.10.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω πλὴν τῆς βάσεως. Ὅμοιος μὲ Ἀ. ἀρ. 3, ἀλλὰ μὲ λεπτότερα τοιχώματα.

Broneer, Corinth IV, εἰκ. 14, T.I, πλησίον τῶν ἀρ. 5, 6, πίν. 1,15. Β΄ ἥμισυ 6ου αἰ. π.Χ.

5. **1959 — ΝΑΔ 67** (Πίν. 74). Ὕψ. 0.028, διάμ. χείλ. 0.07.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος, πυθμένος καὶ λαβῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία, μικρὰ καὶ κυλινδρική. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 6B, 49, πίν. 2 καὶ 30. Μέσα ἕως τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

6. **1960 — ΝΑΔ 155** (Πίν. 74). Ὕψ. 0.04, μεγ. διάμ. 0.177.

Μέγας λύχνος ἱεροῦ. Διατηροῦνται τέσσαρα τμήματα τοῦ τοιχώματος καὶ τοῦ χείλους μὲ ἴχνη καὶ τῆς βάσεως. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ὁ μυκτὴρ πρέπει νὰ ἦτο γεφυρωτός. Μέλαν γάνωμα εἰς μίαν πλατεῖαν ταινίαν ἐξωτερικῶς. Εἰς τὸν ὑπόλοιπον λύχνον πορτοκαλόχρουν ἐπίχρισμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 8,57, πίν. 3 καὶ 31. 7ος αἰ. - ὕστερος 6ος αἰ. π.Χ.

7. **1957 — ΝΑΔ 1121** (Πίν. 75). Ὕψ. 0.028, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος, πυθμένος καὶ λαβῆς. Πηλὸς καστανός, ἀνοικτός. Λαβὴ μικρά, ὁριζοντία ταινιωτή. Γάνωμα μέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὸ χεῖλος καὶ τὴν λαβήν. Ὁ ὑπόλοιπος λύχνος φέρει ἐπίχρισμα καστανόν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 10,63, πίν. 3 καὶ 31. Ὕστερος 7ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

8. **1959 — ΝΑΔ 392** (Πίν. 75). Ὕψ. 0.034, διάμ. χείλ. 0.09.

Ἐλλείπει τὸ ἥμισυ τοῦ λύχνου. Ὁ ὑπόλοιπος συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ γεφυρωτός. Μέλαν γάνωμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸν μυκτῆρα.

Howland, T. 12B, 76 - 78, νέα τομὴ πλησίον τοῦ 77. Ὕστερον γ΄ καὶ δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. - πρώιμος 5ος αἰ. π.Χ.

9. **1960 — ΝΑΔ 197** (Πίν. 75). Ὕψ. 0.028, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα καστανομέλαν ἐσωτερικῶς καὶ εἰς δύο ταινίας εἰς τὰ ἄκρα τοῦ χείλους.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 12 Var. 79, 81, πίν. 3 καὶ 32. Ὕστερον γ΄ καὶ δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. - πρώιμος 5ος αἰ. π.Χ.

10. **1959— ΝΑΔ 153** (Πίν. 75). Ὕψ. 0.025, διάμ. χείλ. 0.08.

Διατηρεῖται ὁλόκληρος ὁ λύχνος πλὴν τοῦ μυκτῆρος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς ἀνοικτὸς καστανὸς μὲ μίκαν, ἀττικός. Δὲν ὑπάρχει λαβή. Γάνωμα καστανομέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς συγκεντρικοὺς κύκλους εἰς τὸ χεῖλος. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα καστανόν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 12 Var., 79, 81, πίν. 3 καὶ 32. Ὕστερον γ΄ καὶ δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. - πρώιμος 5ος αἰ. π.Χ.

11. **1960— ΝΑΔ 31** (Πίν. 75). Ὕψ. 0.025, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως, καὶ τὸ ἓν ἄκρον τῆς καθέτου λαβῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, ἀττικός. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Ὁ ἀντίστοιχος ἀττικὸς λύχνος εἶναι Howland, T. 13, 82, πίν. 3 καὶ 32, μὲ χεῖλος περίπου ὡς τοῦ 85 καὶ λαβὴν ὡς τῶν 86, 89. Β΄ τέταρτον - γ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Καλύτερον, Broneer, Corinth IV, T. I, εἰκ. 14, τομαὶ 6 καὶ 7 (Ὁ λύχνος 7 = εἰσηγμένος εἰς Κόρινθον). Λόγῳ τοῦ γανώματος, γ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

12. **1960 — ΝΑΔ 176** (Πίν. 75). Ὕψ. 0.03, διάμ. χείλ. 0.105.

Ἐλλείπει τὸ ἥμισυ τοῦ σώματος, ὁ μυκτὴρ καὶ ἡ λαβή. Διακρίνεται ἡ θέσις τοῦ μυκτῆρος καὶ τῆς λαβῆς. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, ἀττικός. Λαβὴ ὁριζοντία. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως. Πλησίον τοῦ Ἀ. ἀρ. 11.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Broneer, Corinth IV, εἰκ. 14, T. I ἀρ. 7, 8. Γ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (γάνωμα). «Οἱ Corinth 7,8 εἶναι εἰσηγμένοι εἰς Κόρινθον» Broneer, σελ. 34. Εἰσηγμένοι ἐξ Ἀττικῆς εἶναι μᾶλλον ἀπίθανον τὴν ἐποχὴν αὐτήν (α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.), ἰδὲ Howland. Πάντως ὑπάρχουν εἰς Ἀθήνας καὶ μὲ ἀττικὸν πηλὸν οἱ ὅμοιοι λύχνοι Ἀ. ἀρ. 11, 12 εἰς τὸ γ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Πρέπει ἐπίσης νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι λύχνοι μὲ καμπύλον τοίχωμα, ὡς οἱ Corinth 7, 8, ἀφθονοῦν κυρίως εἰς Κόρινθον εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. (Corinth IV, εἰκ. 14, T. I. ἀρ. 1 - 10). Πρβλ. καὶ Corinth IV, εἰκ. 14 ἀρ. 7 μὲ ἀρ. 1 τῆς αὐτῆς εἰκόνος καὶ χεῖλος τοῦ Ἀ. ἀρ. 11 μὲ χεῖλος κορινθιακοῦ λύχνου Corinth IV, εἰκ. 14 ἀρ. 6.

13. **1957 — ΝΑΔ 1341** (Πίν. 75). Μῆκ. 0.045, σωζ. ὕψ. 0.025.

Μυκτὴρ λύχνου μετὰ μικροῦ τμήματος τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς κορινθιακός, ρόδινος εἰς τὸν πυρῆνα καὶ βαθὺς κίτρινος ἔξω. Μυκτὴρ εἰς σχῆμα λέμβου. Ἄβαφος λύχνος, μὲ λειασμένην τὴν ἐπιφάνειαν μὲ ἀμβλὺ ἐργαλεῖον.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 15,86, πίν. 4 καὶ 32. Ὕστερος 6ος αἰ. καὶ δύο πρῶται δεκαετίαι τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

14. **1959 — ΝΑΔ 350** (Πίν. 76). Ὕψ. 0.018, διάμ. χείλ. 0.10.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ πυθμένος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Γάνωμα καστανέρυθρον εἰς τὰ χείλη καὶ τὸ ἐσωτερικόν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16B. 94, πίν. 4 καὶ 32. Δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

15. **1959 — ΝΑΔ 351** (Πίν. 76). Ὕψ. 0.018, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται μικρὸν τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος. Γάνωμα μέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὰ χείλη. Ὅμοιος μὲ Ἀ. ἀρ. 14.

16. **1957 — ΝΑΔ 197** (Πίν. 76). Ὕψ. 0.02, διάμ. χείλ. 0.075.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ πυθμένος. Πηλὸς καστανὸς ἀνοικτός. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὰ χείλη. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16B, 98, πίν. 4 καὶ 32. Τέλος τοῦ 6ου αἰ. - 480 π.Χ.

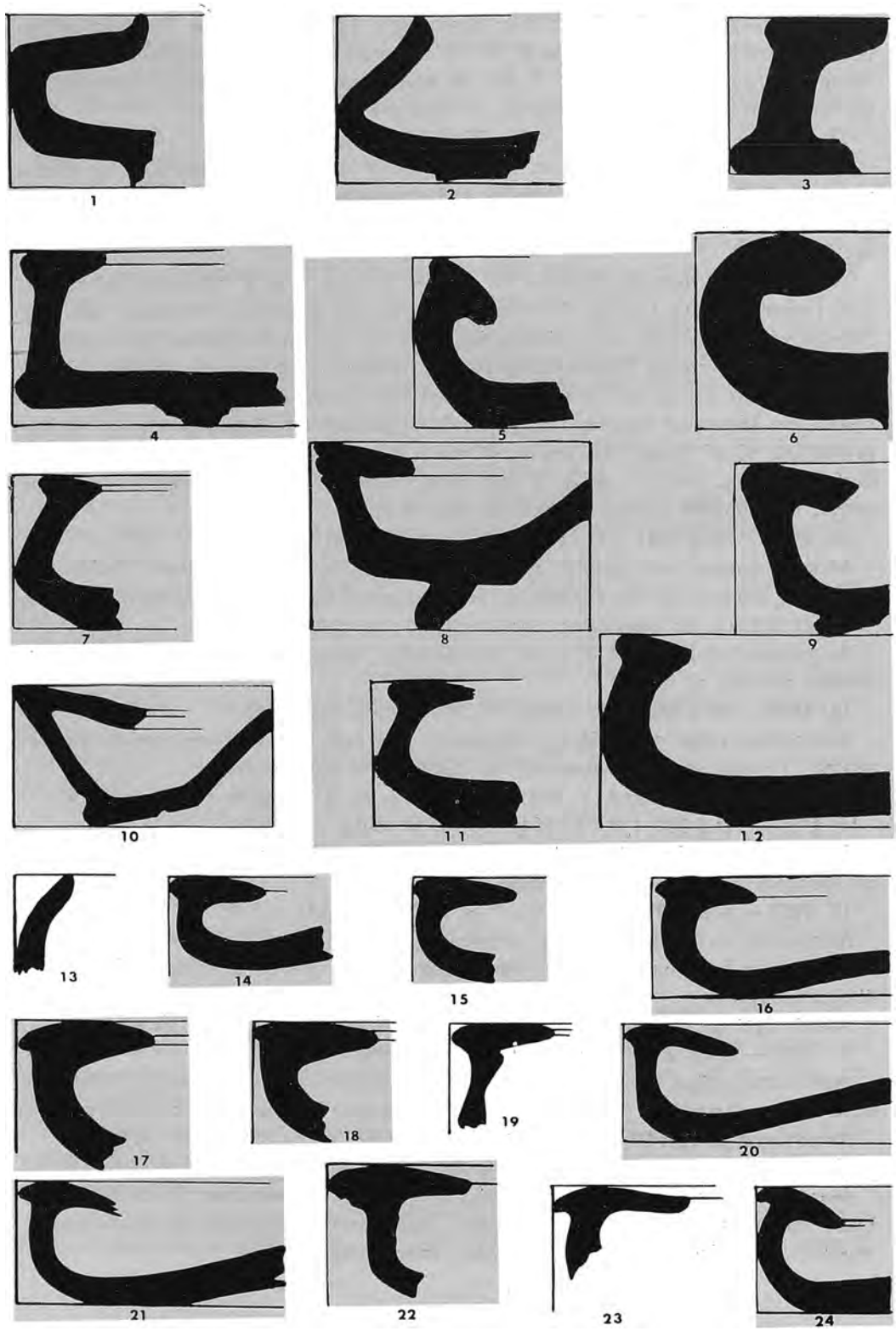
17. **1955 — ΝΑΔ 29** (Πίν. 76). Ὕψ. 0.025, διάμ. χείλ. 0.10.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς καστανὸς ἀνοικτός. Μέλαν γάνωμα εἰς τὰ χείλη καὶ τὸ ἐσωτερικόν. Εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἐπίχρισμα καστανὸν ἀνοικτόν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16B, 96, πίν. 4 καὶ 32. Τέλος τοῦ 6ου αἰ. - 480 π.Χ.

18. **1955 — ΝΑΔ 48** (Πίν. 76). Ὕψ. 0.02, διάμ. χείλ. 0.085.

Διατηρεῖται μεγάλο τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ πυθμένος. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν. Ὅμοιος μὲ Ἀ. ἀρ. 17, ἀλλὰ χαμηλότερος, ἴσως πρωιμώτερος.

Εἰκ. 1. Τομαὶ λύχνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως.

19. **1960 — ΝΑΔ 129** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.02, διάμ. χείλ. 0.065.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν εἰς τὰ χείλη. Εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐπίχρισμα καστανόν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16B, πλησίον τῶν 97, 98, πίν. 4 καὶ 32. Τέλος τοῦ 6ου αἰ. - 480 π.Χ.

20. **1960 — ΝΑΔ 20** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.02, διάμ. χείλ. 0.09.

Ἐλλείπει τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ λύχνου. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὸ χεῖλος καὶ περὶ τὸν μυκτῆρα. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16B, πλησίον τοῦ 97. Ὕστερος 6ος αἰ. - 480 π.Χ.

21. **1957 — ΝΑΔ 1034.** Ὕψ. 0.023, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται μικρὸν τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος, καὶ ὁ πυθμήν. Ὅμοιος μὲ Ἀ. ἀρ. 20.

22. **1955 — ΝΑΔ 45** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.024, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν εἰς τὸ χεῖλος. Εἰς τὸν ὑπόλοιπον λύχνον ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16B, 100, πίν. 4 καὶ 32. Τέλος τοῦ 6ου αἰ. - 480 π.Χ.

23. **1955 — ΝΑΔ 383** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.018, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν εἰς τὰ χείλη, ἐπίχρισμα καστανὸν ἀνοικτὸν εἰς τὸ τοίχωμα ἐξωτερικῶς.

Howland, T. 16B (λ. 94 - 105), πίν. 4 καὶ 32, νέα τομή. Τέλος τοῦ 6ου αἰ. - 480 π.Χ.

24. **1955 — ΝΑΔ 361** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.02, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καί πυθμένος, καὶ ἡ ὀπὴ τοῦ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὰ χείλη καὶ τὸν μυκτῆρα. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν. Howland, T. 16 Var., πλησίον τοῦ 113, πίν. 4 καὶ 32. 500 - 480 π.Χ.

25. **1955 — ΝΑΔ 384** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.018, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν εἰς τὸ χεῖλος, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν εἰς τὸ τοίχωμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16 Var., μεταξὺ τῶν 107 καὶ 110, πίν. 4 καὶ 32. 500 - 480 π.Χ.

26. **1957 — ΝΑΔ 1033** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.018, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν εἰς τὸ χεῖλος καὶ τὸν μυκτῆρα. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16 Var., 110, πίν. 4 καὶ 32. 500 - 480 π.Χ.

27. **1959 — ΝΑΔ 340.** Ὕψ. 0.023.

Διατηρεῖται μικρὸν τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Γάνωμα μέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὰ χείλη. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα φαιόν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 16 Var., 110, πίν. 4 καὶ 32, ἀλλὰ χαμηλότερος. 500 - 480 π.Χ

28. **1959 — ΝΑΔ 398** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.02, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν εἰς τὰ χείλη καὶ τὸ ἐσωτερικόν, ἐπίχρισμα καστανὸν εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Howland, T. 16 Var., 106 - 119 νέα τομή, πίν. 4 καὶ 32. 500 - 480 π.Χ.

29. **1959 — ΝΑΔ 96** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.028, διάμ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ πυθμένος, καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, περὶ τὸν μυκτῆρα, καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ τοιχώματος. Εἰς τὸν ὑπόλοιπον λύχνον, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Howland, T. 17A, πλησίον τῶν 120 καὶ 122, πίν. 4 καὶ 33. Τέλος τοῦ 6ου αἰ. - περίπου 480 π.Χ. (ἴσως καὶ ἐνωρίτερον, διότι τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων θυμίζει τοὺς H. 124, 125).

30. **1959 — ΝΑΔ 391** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.025, διάμ. 0.11.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Τὸ ἐξωτερικὸν τοῦ λύχνου ἔχει ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν, πλὴν τριῶν μελαινῶν ταινιῶν εἰς τὰ κυμάτια τοῦ χείλους καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ τοιχώματος. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μέλαν γάνωμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 17A, 123, πίν. 4 καὶ 33. Τέλος τοῦ 6ου αἰ. - περίπου 480 π.Χ.

31. **1959 — ΝΑΔ 411** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.025, διάμ. 0.10.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαιναι ταινίαι εἰς τὸ κυμάτιον καὶ τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τοῦ χείλους, καὶ εἰς τὸ κάτω ἄκρον τοῦ σωζομένου τοιχώματος. Εἰς τὸν ὑπόλοιπον λύχνον ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Howland, T. 17A, νέα τομή, πίν. 4 καὶ 33. Τέλος τοῦ 6ου αἰ. - 480 π.Χ.

32. **1959 — ΝΑΔ 136** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.02, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος μὲ τὸν μυκτῆρα. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, ἀττικός. Μέλαν γάνωμα εἰς τὸ ἐσωτερικόν, τὸ χεῖλος καὶ τὸν μυκτῆρα ἔσω καὶ ἔξω. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 19A, 131. Ἀνήκει εἰς τὸν H. T. 19B = ἀττικὴ μίμησις ξένων λύχνων (ροδιακῶν ;) εἰσηγμένων. Δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. - περίπου 480 π.Χ.

33. **1957 — ΝΑΔ 1341** (Π ί ν. 76). Ὕψ. 0.023, διάμ. χείλ. 0.08.

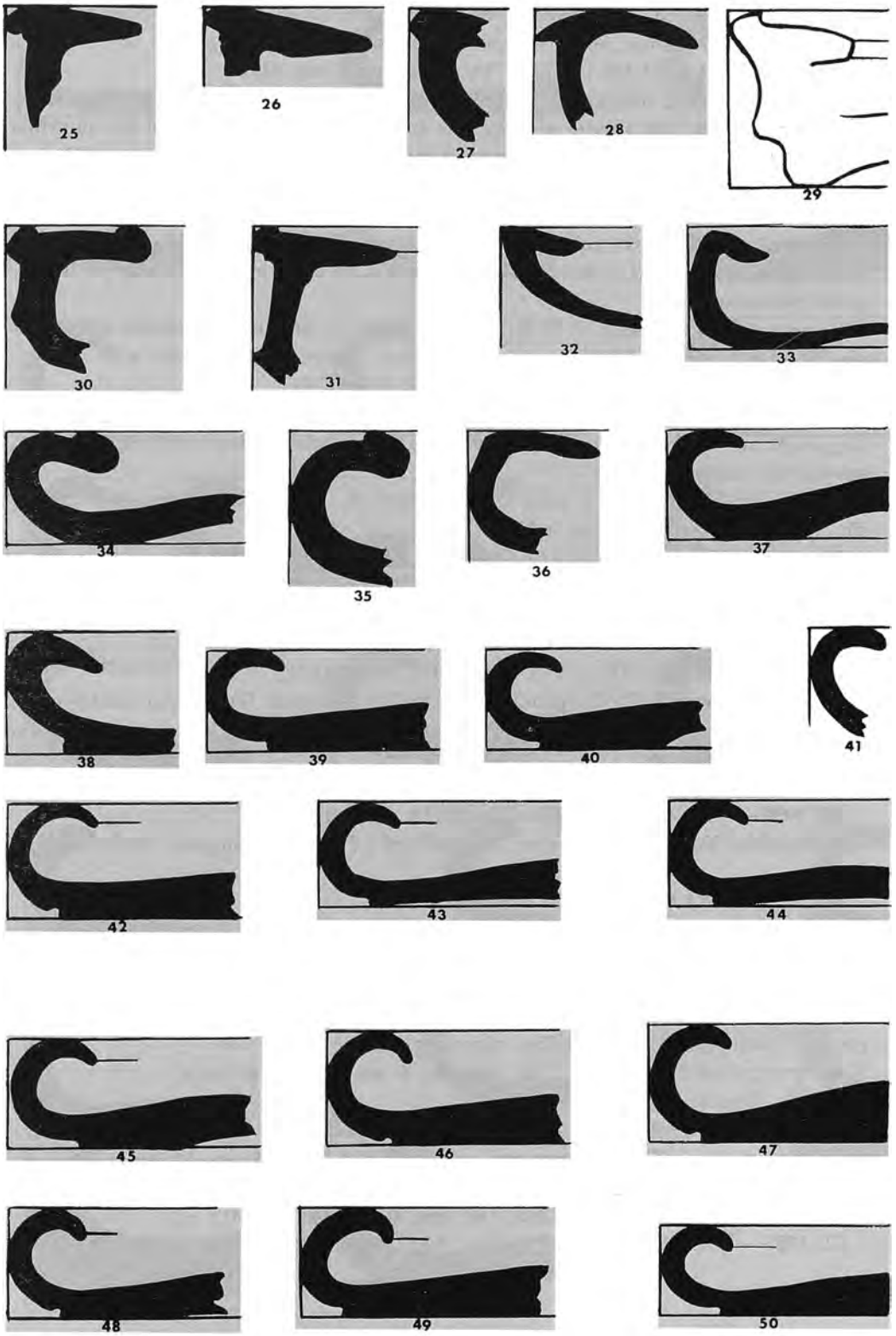
Διατηρεῖται τὸ ἥμισυ τοῦ λύχνου μὲ τὸν μυκτῆρα. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, ἀττικός. Γάνωμα μέλαν εἰς μίαν ταινίαν εἰς τὸ χεῖλος, εἰς ἕνα κύκλον μὲ μεγάλην στιγμήν, εἰς τὸ κέντρον τοῦ πυθμένος, καὶ εἰς τὸν μυκτῆρα ἔσω καὶ ἔξω. Ὁ ὑπόλοιπος λύχνος φέρει ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ H. T. 19 Var., 148, πίν. 5 καὶ 33. Ὁ Howland γράφει περὶ τοῦ 148, ὅτι ἴσως εἶναι εἰσηγμένος λύχνος, ἐνῷ ὁ Ἀ. ἀρ. 33 ἔχει ἀττικὸν πηλόν. Γράφει ἀκόμη ὅτι ἴσως ὁ 148 νὰ πρέπει νὰ χρονολογηθῇ εἰς τὰ β΄ καὶ γ΄ τέταρτα τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. Ἡ ὁμὰς τοῦ Ἀ. ἀρ. 33 εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κλασσική, ἔχει ὅμως καὶ ὀλίγα ἀρχαϊκὰ ὄστρακα. Τοῦτο ἴσως θὰ ἐνίσχυε τὴν χρονολογίαν: δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. - περίπου 480 π.Χ.

34. **1957 — ΝΑΔ 883** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.018, μεγ. διάμ. 0.075.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος, ἡ λαβὴ καὶ ὁ μυκτήρ. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Διατηροῦνται ἴχνη τῆς ὁριζοντίας λαβῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν, πλὴν μιᾶς ταινίας εἰς τὰ χείλη, καὶ τῆς βάσεως, ὅπου πορτοκαλόχρουν ἐπίχρισμα. Μεταξὺ τοῦ Howland, T. 5,37 (β΄ τέταρτον - δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.) καὶ H. T. 20, 152 (500 - 460 π.Χ.), πίν. 2 καὶ 30, 5 καὶ 34. Ὕστερος 6ος αἰ. - 460 π.Χ.

Ἐπίσης ἀντιστοιχεῖ μὲ Corinth IV, εἰκ. 14, τομὴν 22, πίν. 11, 91 καὶ 93, T. V. Ὁ τύπος V τῆς Κορίνθου εὑρέθη μὲ κεραμεικὴν τοῦ ὑστέρου 6ου καὶ πρωίμου 5ου αἰ. π.Χ. Ἡ ὁμὰς τοῦ Ἀ. ἀρ. 35, ὁ ὁποῖος εἶναι ὅμοιος λύχνος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 34, δίδει ἀρχαϊ-

Εἰκ. 2. Τομαὶ λύχνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως.

κὰ καὶ κλασσικὰ ὄστρακα. Ἄλλωστε, εἰς τὸ τέλος τοῦ 6ου αἰ. ἀρχίζει καὶ ὁ τύπος 21 τοῦ Howland, μὲ τὸν ὁποῖον, κατὰ δεύτερον λόγον, συνδέονται οἱ λύχνοι Ἀ. ἀρ. 34 καὶ 35.

35. **1959 — ΝΑΔ 123** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.028, μεγ. διάμ. 0.10.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος, ὁ ὁποῖος εἶναι γεφυρωτός. Μέλαν γάνωμα εἰς δύο ταινίας εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ λύχνου, περὶ τὸν μυκτῆρα καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Εἰς τὸν ὑπόλοιπον λύχνον ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν. Ὅμοιος λύχνος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 34, ἀλλ' ὑψηλότερος.

36. **1957 — ΝΑΔ 1342** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.021, διάμ. 0.075.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν εἰς τὸ χεῖλος καὶ τὸ ἐσωτερικόν. Εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐπάλειψις διαλελυμένου βερνικίου.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 21 D, 180, πίν. 6 καὶ 35, μὲ μικρὰν διαφορὰν εἰς τὸ γάνωμα. Ἀργὰ εἰς τὸ α΄ τέταρτον - ἐνωρὶς εἰς τὸ δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

37. **1960 — ΝΑΔ 165** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.018, διάμ. 0.07.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος, ὁ μυκτὴρ καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Γάνωμα μέλαν εἰς τὸ ἐσωτερικόν, εἰς δύο ζώνας εἰς τὸ χεῖλος, καὶ εἰς τὴν λαβήν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 21D, 181, πίν. 6 καὶ 35. Ἀργὰ εἰς τὸ α΄ τέταρτον - ἐνωρὶς εἰς τὸ δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

38. **1955 — ΝΑΔ 46** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.02, διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται περίπου τὸ ἥμισυ τοῦ λύχνου. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ γεφυρωτός. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 21B, 164, πίν. 6 καὶ 34. 480 - 415 π.Χ.

39. **1956 — ΝΑΔ 48** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.019, διάμ. 0.075.

Ἀποκεκρουμένη ἡ λαβή. Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία ταινιωτή. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως καὶ τοῦ κάτω μέρους τοῦ τοιχώματος.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 21B, 165, πίν. 6 καὶ 34. 480 - 415 π.Χ.

40. **1956 — ΝΑΔ 62** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.018, διάμ. 0.075.

Διατηρεῖται ὁλόκληρος ὁ λύχνος. Συνεκολλήθη ἐκ πέντε τεμαχίων. Ὅμοιος μὲ Ἀ. ἀρ. 39.

41. **1955 — ΝΑΔ 47** Ὕψ. 0.02, μῆκ. 0.065.

Διατηρεῖται μικρὸν τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος καὶ ἡ λαβή. Ὅμοιος μὲ Ἀ. ἀρ. 40 Λαβὴ σχήματος U.

42. **1956 — ΝΑΔ 46** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.02, διάμ. 0.072.

Διατηρεῖται ὁλόκληρος ὁ λύχνος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 21B, 168, πίν. 6 καὶ 34. 480 - 415 π.Χ.

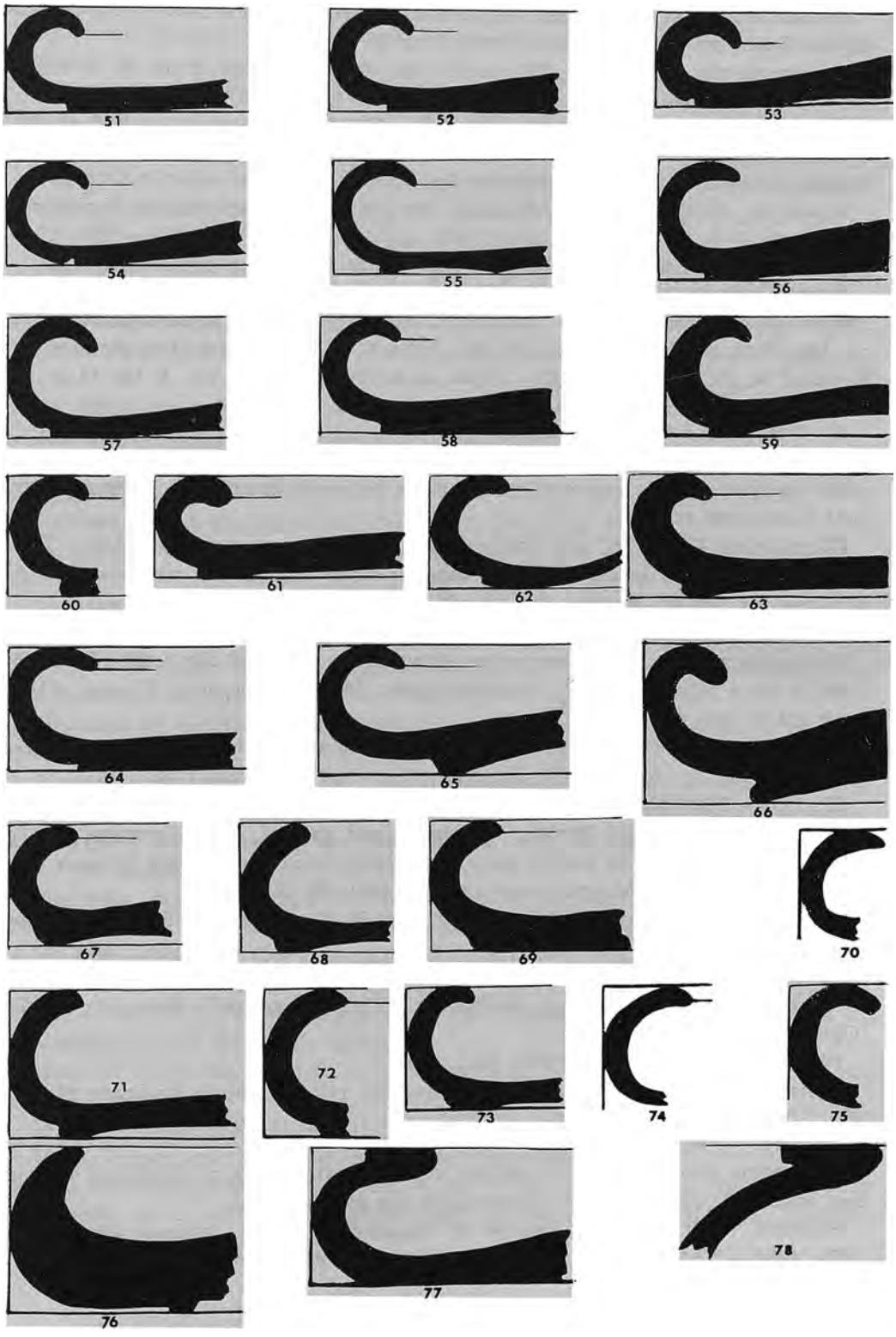
43 - 60. Ὅμοιοι λύχνοι μὲ Ἀ. ἀρ. 42.

61. **1957 — ΝΑΔ 900** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.02, διάμ. 0.078.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ ἡ λαβή. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 21B, 169, πίν. 6 καὶ 34. 480 - 415 π.Χ.

62. **1955 — ΝΑΔ 203** (Π ί ν. 77). Ὕψ. 0.017, διάμ. 0.078.

Εἰκ. 3. Τομαὶ λύχνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως.

Διατηρεῖται τμῆμα τῆς βάσεως, τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ ὁ μυκτήρ. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τοῦ χείλους, λεπτὴ πλαστικὴ ταινία.

Ἀνήκει εἰς τὸν Howland, T. 21B, μεταξὺ τῶν 169 καὶ 171, πίν. 6 καὶ 34. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

63. **1959 — ΝΑΔ 116** (Πίν. 77). Ὕψ. 0.02, διάμ. 0.078.

Διατηρεῖται τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ λύχνου μὲ τὸν μυκτῆρα. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς.

Ἀνήκει εἰς τὸν Howland, T. 21B, μεταξὺ τῶν 169 καὶ 178, πίν. 6 καὶ 34. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

64. **1956 — ΝΑΔ 60** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.022, διάμ. 0.073.

Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Ἀποκεκρουμένη ἡ λαβή. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς, πλὴν τῆς βάσεως. Ὁ μυκτὴρ τοποθετεῖ τὸν λύχνον εἰς τὸν Howland, T. 21B (480 - 415 π.Χ.). Ἡ τομὴ ὅμως εἶναι πλησίον τοῦ Howland, T. 21C, 172 (Η. Τ. 21C = λύχνοι μὲ μακρὺν μυκτῆρα) πίν. 6 καὶ 34. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

65. **1960 — ΝΑΔ 167** (Πίν. 78).

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος, ἡ λαβὴ καὶ ὁ μυκτήρ. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία κυλινδρική. Γάνωμα μέλαν, πολὺ καλόν, ἔσω καὶ ἔξω.

Πλησίον τοῦ 178, T. 21C΄ τοῦ Howland (λύχνοι ἄβαφοι, μὲ μακρὺν μυκτῆρα). Ἔχομε λοιπὸν λύχνους μὲ ὁμοίας τομὰς καὶ διαφορὰς εἰς τὸ γάνωμα καὶ τὸν μυκτῆρα. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

66. **1955 — ΝΑΔ 43** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.03, διάμ. 0.075.

Ἐλλείπουν τμήματα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Δὲν πρέπει νὰ εἶχε λαβήν. Συνεκολλήθη ἐκ πέντε τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ γεφυρωτός. Γάνωμα μέλαν, πολὺ καλόν, ἔσω καὶ ἔξω.

Πλησίον τοῦ 177 τοῦ Howland, T. 21C΄. Ὁμοία περίπτωσις μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 65. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

67. **1955 — ΝΑΔ 61** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.02, διάμ. 0.07.

Διατηρεῖται τμῆμα τῆς βάσεως, τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ μακρὺς καὶ πλατύς, λαβὴ ὁριζοντία ταινιωτή. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν λόγῳ κακῆς ὀπτήσεως ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 21C, 171, πίν. 6 καὶ 34. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

68. **1956 — ΝΑΔ 196.** Ὕψ. 0.023, διάμ. 0.065.

Διατηρεῖται τμῆμα τῆς βάσεως, τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ τὸ ἓν ἄκρον τῆς λαβῆς. Ὅμοιος λύχνος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 67.

69. **1957 — ΝΑΔ 1120.** Ὕψ. 0.02, διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται τμῆμα τῆς βάσεως, τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ τὸ ἓν ἄκρον τῆς λαβῆς. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 67.

70. **1955 — ΝΑΔ 25** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.02, διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται μικρὸν τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Περὶ τὸ χεῖλος, τὸ γάνωμα ἔχει ἀποξεσθῆ, οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζεται μία ἀβαθὴς αὐλαξ.

Howland, T. 21C, 171, πίν. 6 καὶ 34. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

71. **1960 — ΝΑΔ 16** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.024, διάμ. βάσ. 0.061.

Διατηρεῖται τμῆμα τῆς βάσεως, τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ ὁ μυκτήρ. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 21C, 172, πίν. 6 καὶ 34. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

72. **1955 — ΝΑΔ 77.** Ὕψ. 0.026, διάμ. 0.07.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως, καὶ τὸ ἓν ἄκρον τῆς λαβῆς. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 71.

73. **1955 — ΝΑΔ 81** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.021, διάμ. 0.08.

Διατηροῦνται δύο τμήματα ἐκ τῆς βάσεως, τοιχώματος καὶ χείλους. Διακρίνεται ἡ ἀρχὴ τοῦ μυκτῆρος καὶ τῆς λαβῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Howland, T. 21C, πλησίον τοῦ 172, πίν. 6 καὶ 34. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

74. **1955 — ΝΑΔ 59** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.02, διάμ. 0.07.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους καὶ ὁ μυκτήρ.

Howland, T. 21C, πλησίον τοῦ 172, πίν. 6 καὶ 34. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

75. **1960 — ΝΑΔ 89** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.017, διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος καὶ ὁ μυκτήρ. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 74.

76. **1957 — ΝΑΔ 1115** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.027, διάμ. 0.11.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως μὲ ἴχνη τοῦ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν μιᾶς ἐδαφοχρώμου ταινίας εἰς τὸν δακτύλιον τῆς βάσεως.

Νέα τομὴ εἰς τὸν Howland, T. 21 Var., πλησίον τοῦ 186, πίν. 6 καὶ 35. Α΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

77. **1959 — ΝΑΔ 400** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.025, διάμ. χείλ. 0.066, μεγ. διάμ. 0.08.

Ἐλλείπει ὁ μυκτὴρ καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς κεραμόχρους. Μυκτὴρ γεφυρωτός. Δὲν ὑπάρχει λαβή. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Νέα τομή, πλησίον τοῦ H.T. 21 Var., 188, (μὲ χεῖλος ἀνάλογον πρὸς τὸ τῶν H. ἀρ. 201 - 204, T. 22C) πίν. 7 καὶ 35. Α΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

78. **1959 — ΝΑΔ 324** (Πίν. 78). Σωζ. ὕψ. 0.023, διάμ. χείλ. 0.15.

Μέγας λύχνος, πιθανῶς ἱεροῦ. Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαν γάνωμα εἰς τὴν πλαστικὴν ταινίαν τοῦ χείλους καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν. Τὸ ἐξωτερικὸν ἄβαφον.

Πλησίον τοῦ Ἀ. ἀρ. 77, H.T. 21 Var. Διαφορὰ εἰς τὸ μέγεθος. Α΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

79. **1957 — ΝΑΔ 1140** (Πίν. 78). Ὕψ. 0.04, μεγ. διάμ. 0.14.

Μέγας λύχνος, πιθανῶς ἱεροῦ. Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καί πυθμένος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἴσως ὁ λύχνος νὰ εἶχε κεντρικὸν σωλῆνα. Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὰ χείλη γάνωμα μέλαν, πλὴν δύο ἐδαφοχρώμων αὐλάκων. Ἐξωτερικῶς ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 22A, 193, 195, πίν. 7 καὶ 35 (μὲ τὴν διαφορὰν τοῦ μεγέθους). Περίπου 500 - 460 π.Χ.

80. **1960 — ΝΑΔ 168.** Ὕψ. 0.045, μῆκ. 0.115, πλ. 0.083.

Λύχνος μέγας, πιθανῶς ἱεροῦ, εἰς σχῆμα ἡμισελήνου. Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους, ὁ μυκτὴρ καὶ ἡ κάθετος λαβή (διατηρεῖται ἡ θέσις τῆς λαβῆς). Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Εἰς τὸ ἓν ἄκρον τοῦ λύχνου, ὀπὴ δι' ἐξάρτησιν. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, κατὰ τόπους ἀπολεπισμένον. Ἡ κάτοψις ἡμισελήνου τοποθετεῖ τὸν λύχνον εἰς τὸν Howland, T. 21 Var. Ἡ τομὴ καὶ τὸ μέγεθος, μεταξὺ τῶν H.T. 21B, ἀρ. 170 καὶ H.T. 23A, ἀρ. 217. Α΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - α΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

81. **1959 — ΝΑΔ 79** (Πίν. 79). Ὕψ. 0.03, διάμ. χείλ. 0.08.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους, ἡ λαβὴ καὶ ὁ μυκτήρ. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία εἰς σχῆμα U. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 23A, 211, πίν. 7 καὶ 36. Ὕστερον γ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - α΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (πρώιμος λύχνος εἰς τὸ διάστημα αὐτό).

82. **1957 — ΝΑΔ 1257** (Πίν. 79). Ὕψ. 0.035, διάμ. χείλ. 0.08.

Ἐλλείπει τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ λύχνου μὲ τὸν μυκτῆρα καὶ τὴν λαβήν. Διακρίνεται ἡ θέσις τοῦ ἑνὸς ἄκρου τῆς λαβῆς, ἡ ὁποία ἦτο ὁριζοντία ταινιωτή. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως καὶ τῆς θέσεως τῆς λαβῆς. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 81.

83. **1955 — ΝΑΛ 75** (Πίν. 79). Σωζ. ὕψ. 0.022, διάμ. χείλ. 0.06.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος, καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ ὀρθογώνιος. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 23A, 213, πίν. 7 καὶ 36. Ὕστερον γ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - α΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

84. **1960 — ΝΑΔ 198** (Πίν. 79). Σωζ. ὕψ. 0.023, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος, πυθμένος καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς φαιός. Μυκτὴρ τριγωνικός, μικρός. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ μυκτῆρος καὶ τοῦ δακτυλίου τῆς βάσεως, οἱ ὁποῖοι εἶναι ἐδαφόχρωμοι.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 23B, 227, πίν. 8 καὶ 36. Δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

85. **1955 — ΝΑΛ 23** (Πίν. 79). Σωζ. ὕψ. 0.018, διάμ. χείλ. 0.09.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 84.

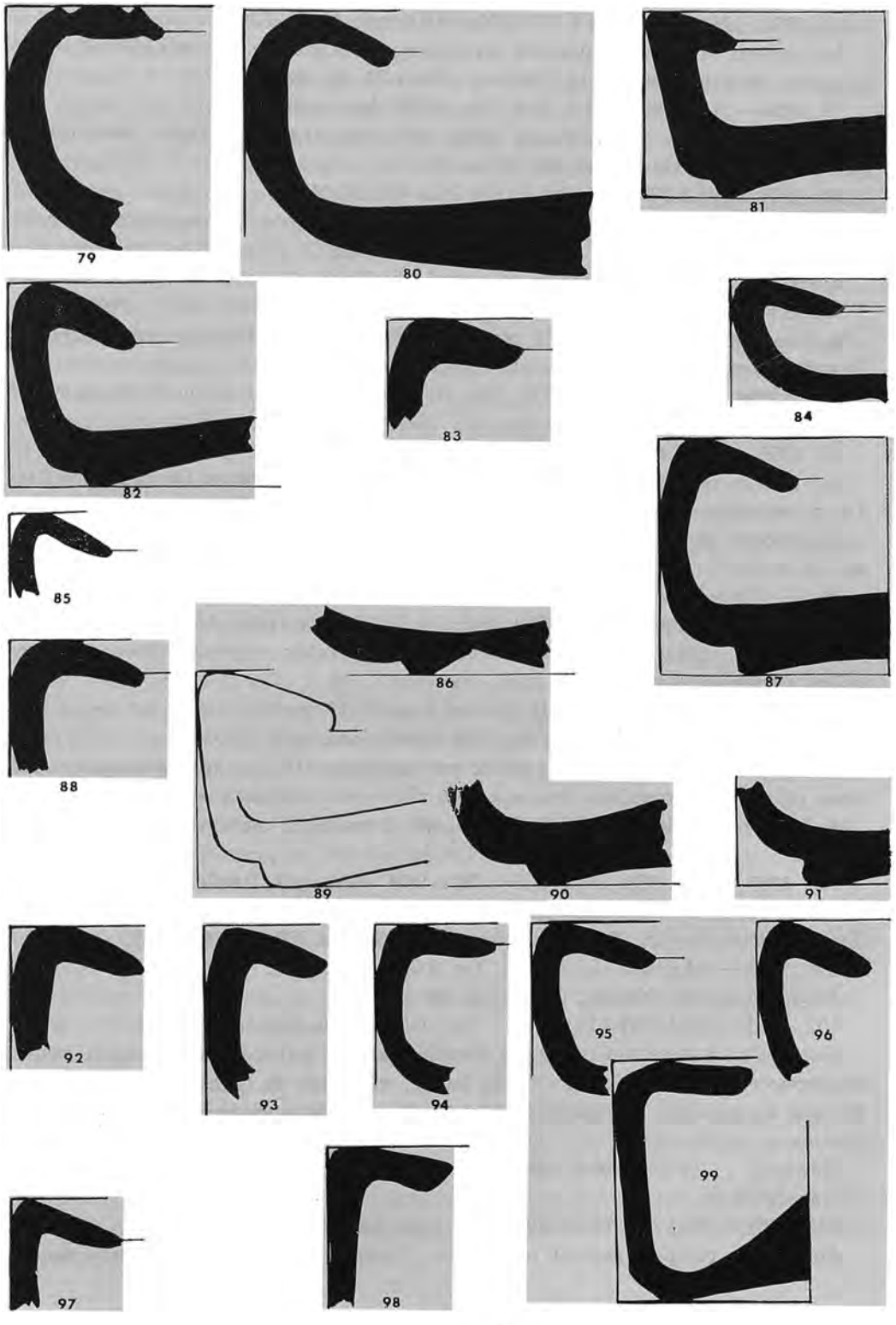
86. **1955 — ΝΑΛ 30.** 0.056 × 0.052.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ βάσεως. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν, πολὺ καλόν, ἔσω καὶ ἔξω. Εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐδαφόχρωμα τὸ κέντρον καὶ ἡ στηρίζουσα ἐπιφάνεια τοῦ δακτυλίου τῆς βάσεως, καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τῆς λαβῆς. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 84.

87. **1956 — ΝΑΔ 197** (Πίν. 79). Ὕψ. 0.04, διάμ. χείλ. 0,07.

Διατηρεῖται ἡ βάσις καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία, ταινιωτή. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω πλὴν τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 23C, 228, 230, πίν. 8 καὶ 36. Α΄ καὶ πρὸ πάντων β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Εἰκ. 4. Τομαὶ λύχνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως.

88. **1956 — ΝΑΔ 192** (Π ί ν. 79). Ὕψ. 0.03, διάμ. χείλ. 0.068.

Διατηρεῖται τὸ χεῖλος, τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ ὁ μυκτήρ. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Μυκτὴρ ὀρθογώνιος. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 87.

89. **1956 — ΝΑΔ 199** (Π ί ν. 79). Ὕψ. 0.038, διάμ. χείλ. 0.07.

Λείπουν τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος, τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ ἡ λαβή. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 87.

90. **1957 — ΝΑΔ 877.** Σωζ. ὕψ. 0.025, διάμ. βάσ. 0.047.

Διατηρεῖται ἡ βάσις καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ μυκτῆρος. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 87.

91. **1955 — ΝΑΔ 74.** Σωζ. ὕψ. 0.027, διάμ. βάσ. 0.05.

Διατηρεῖται τμῆμα τῆς βάσεως καὶ μυκτῆρος. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 87.

92. **1955 — ΝΑΔ 80.** Σωζ. ὕψ. 0.028, διάμ. χείλ. 0.06.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 23C, 228, πίν. 8 καὶ 36. Α΄ καὶ κυρίως β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

93. **1955 — ΝΑΔ 62.** Σωζ. ὕψ. 0.03, διάμ. χείλ. 0.06.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία, ταινιωτή. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 23C, 230, πίν. 8 καὶ 36. Α΄ καὶ κυρίως β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

94 - 97. Ὅμοιοι μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 93.

98. **1955 — ΝΑΔ 380** (Π ί ν. 79). Σωζ. ὕψ. 0.027, διάμ. χείλ. 0.06.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν, ἀπολεπισμένον, ἔσω καὶ ἔξω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 23D, 236, πίν. 8 καὶ 37. Γ΄ τέταρτον - τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

99. **1957 — ΝΑΔ 1086** (Π ί ν. 79). Ὕψ. 0.043, διάμ. χείλ. 0.065.

Ἀποκεκρουμένον τμῆμα τοῦ χείλους καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν, ἀπολεπισμένον, ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τοῦ πυθμένος ἐξωτερικῶς.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 23D, 238, πίν. 8 καὶ 37. Γ΄ τέταρτον - τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

100. **1957 — ΝΑΔ 936** (Π ί ν. 79). Ὕψ. 0.04, διάμ. χείλ. 0.062.

Ἀποκεκρουμένος ὁ μυκτήρ. Εἰς τὴν περιφέρειαν τοῦ χείλους δύο ἀβαθεῖς αὔλακες. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 99, καὶ εἰς τὸ χεῖλος μὲ Η. ἀρ. 239, πίν. 8 καὶ 37.

101. **1959 — ΝΑΔ 43** (Π ί ν. 79). Ὕψ. 0.043, διάμ. χείλ. 0.062.

Λύχνος ἀκέραιος. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 100.

102. **1955 — ΝΑΔ 202** (Π ί ν. 80). Ὕψ. 0.028, διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται ἡ βάσις καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους. Φαίνονται τὰ σημεῖα ἐκφύσεως τῆς ὁριζοντίας κυλινδρικῆς λαβῆς, σχήματος U. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν ἔσω καὶ ἔξω πλὴν τῆς βάσεως, ὅπου κύκλοι ἐδαφόχρωμοι ἐναλλάσσονται μὲ μέλανας.

Howland, T. 24A, πλησίον τῶν 247, 249, πίν. 8 καὶ 37. Ὕστερον γ΄ καὶ δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

103. **1959 — ΝΑΔ 55** (Π ί ν. 80). Ὕψ. 0.03, διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ λύχνου μὲ μικρὸν μέρος τῆς λαβῆς. Πηλὸς πορτο-

καλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία κυλινδρική, σχήματος U. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως, ὅπου κύκλοι ἐρυθροὶ καὶ ἐδαφόχρωμοι.

Howland, T. 24A, πλησίον τῶν 247, 249, πίν. 8 καὶ 37. Ὕστερον γ΄ καὶ δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. Περίπου ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 102.

104. **1956 — ΝΑΔ 200** (Πίν. 80). Ὕψ. 0.033, διάμ. 0.07.

Διατηρεῖται τὸ ἥμισυ τοῦ λύχνου μὲ τὸν μυκτῆρα. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ τριγωνικός. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω πλὴν τῆς βάσεως, ὅπου ἐναλλάσσονται κύκλοι μέλανες καὶ ἐδαφόχρωμοι.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 24A, 249, πίν. 8 καὶ 37. Ὕστερον γ΄ καὶ δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

105. **1957 — ΝΑΔ 1258** (Πίν. 80). Ὕψ. 0.028, διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος μὲ τὰ δύο ἄκρα τῆς λαβῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία ταινιωτή. Μέλαν γάνωμα ἔσω, πορτοκαλόχρουν ἐπίχρισμα ἔξω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 24A Prime, 252, καὶ εἰς τὸ χεῖλος μὲ T.24A, 249 καὶ Ἀ. ἀρ. 104, πίν. 8 καὶ 37. Περίπου δ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. π.Χ.

106. **1956 — ΝΑΔ 198** (Πίν. 80). Ὕψ. 0.037, διάμ. 0.07.

Ἐλλείπουν τὸ ἥμισυ τοῦ μυκτῆρος, τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος, καὶ ἡ λαβή. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Λαβὴ ὁριζοντία ταινιωτή, μυκτὴρ ὀρθογώνιος. Μέλαν γάνωμα πλὴν τῆς βάσεως.

Howland, T. 24C, πλησίον τῶν 257, 258, πίν. 9 καὶ 37. Ὁ Ἀ. ἀρ. 106 δεικνύει ὅτι εἰς τὸν τύπον αὐτὸν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ὑπάρχουν αὔλακες. Ὕστερος 5ος αἰ. καὶ α΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

107. **1959 — ΝΑΔ 31** (Πίν. 80). Ὕψ. 0.045, διάμ. βάσ. 0.045, διάμ. 0.075.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν δύο ἀβαθῶν ἐδαφοχρώμων αὐλάκων εἰς τὸ χεῖλος, μιᾶς ἐδαφοχρώμου γραμμῆς εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον τοῦ χείλους καὶ μιᾶς πλατυτέρας ταινίας κάτω, περὶ τὴν βάσιν.

Howland, T. 24C Prime, πλησίον τοῦ 266, πίν. 9 καὶ 37. Νέα τομὴ εἰς τὸν H.T. 24C. Ὕστερος 5ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

108. **1955 — ΝΑΔ 60** (Πίν. 80). Ὕψ. 0.035, διάμ. 0.08.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος, καὶ ἡ λαβή. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Γάνωμα μόνον ἐσωτερικῶς. Ἐξωτερικῶς, ὁ λύχνος ἄβαφος.

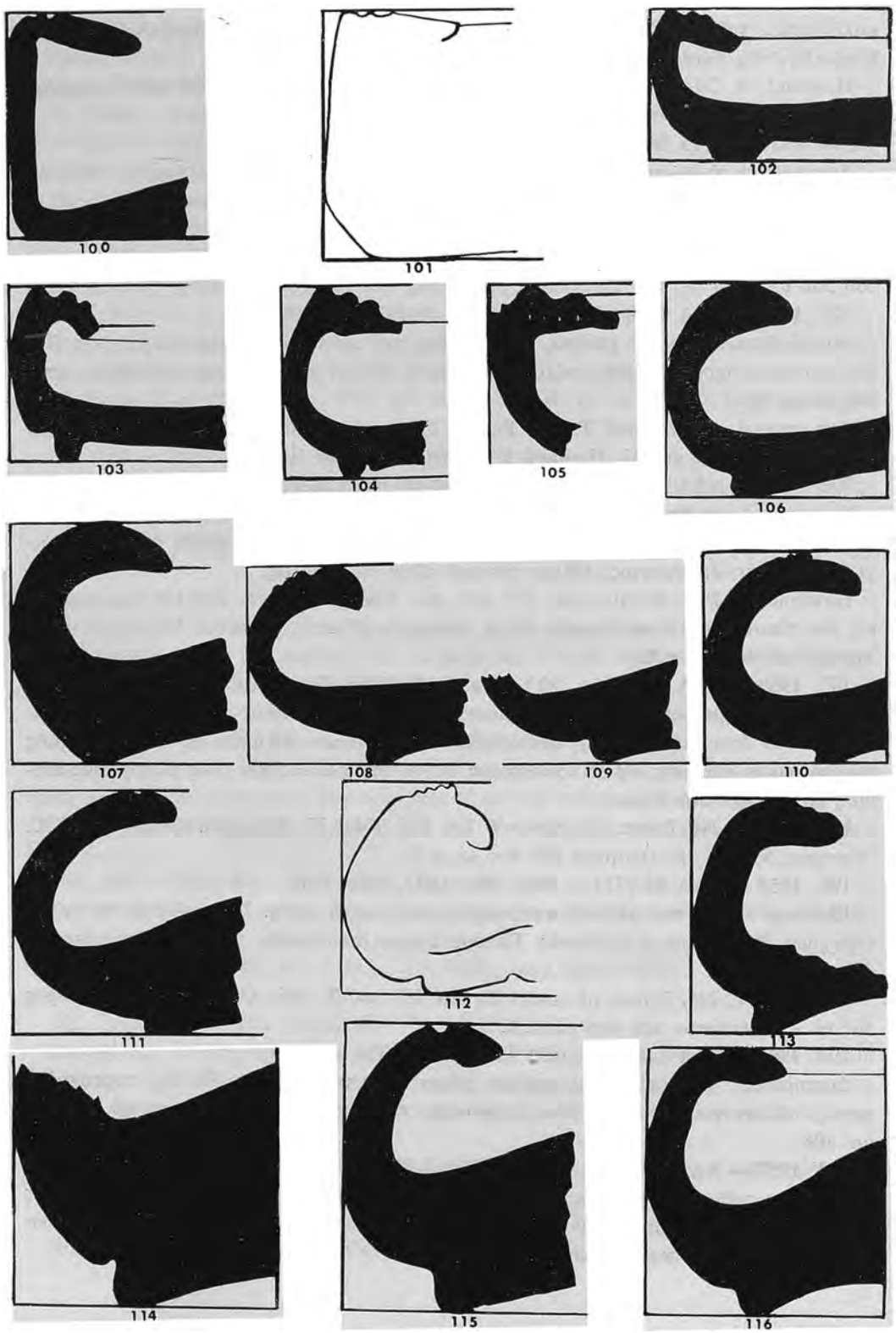
Howland, T. 24C Prime, μὲ τομὴν ὡς τοῦ 257 τοῦ T. 24C, πίν. 9 καὶ 37. Ὕστερος 5ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

109. **1959 — ΝΑΔ 246.** Ὕψ. 0.02 διάμ. βάσ. 0.031.

Διατηρεῖται ἡ βάσις μὲ ἐλάχιστον τμῆμα τοῦ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαν γάνωμα ἔσω· ἔξω ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 108.

110. **1957 — ΝΑΔ 1118** (Πίν. 80). Ὕψ. 0.037, μέγ. διάμ. 0.066.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως, ἡ λαβὴ καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία ταινιωτή. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα καστανέρυθρον, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Εἰκ. 5. Τομαὶ λύχνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως.

Howland, T. 24C Prime, πλησίον τοῦ 266, πίν. 9 καὶ 37. Ὕστερος 5ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

111. **1957 — ΝΑΔ 897** (Π ί ν. 80). Ὕψ. 0.045, διάμ. 0.078.

Ἀποκεκρουμένα τμήματα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα καστανέρυθρον, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν. Περίπου ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 110.

112. **1957 — ΝΑΔ 1051** (Π ί ν. 80). Ὕψ. 0.037, μεγ. διάμ. 0.067.

Τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος καὶ ἡ λαβὴ ἀποκεκρουμένα. Πηλὸς καστανός. Ἐσωτερικῶς, μέλαν γάνωμα, ἐξωτερικῶς, καστανὸν ἐπίχρισμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 24C Prime, 264, πίν. 9 καὶ 37 καὶ T. 25B Prime, 327, πίν. 11 καὶ 38. Ὕστερος 5ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. κυρίως, ἀλλὰ παραμένει καὶ εἰς τὴν περίοδον γ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

113. **1955 — ΝΑΔ 379** (Π ί ν. 80). Ὕψ. 0.04, διάμ. 0.065.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους, τοιχώματος καὶ βάσεως, μὲ τὸ ἓν ἄκρον τῆς λαβῆς. Πηλὸς ὠχρός, κορινθιακός. Λαβὴ ὁριζοντία ταινιωτή. Γάνωμα μέλαν ἐξίτηλον ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς, ὁ λύχνος ἄβαφος.

Κορινθιακὴ παραλλαγὴ τοῦ ἀττικοῦ τύπου VII (Corinth, IV, εἰκ. 14, τομὴ 32). Ὕστερος 5ος αἰ. - περίπου β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (ἴσως καὶ ἕως τέλος 4ου αἰ.).

Ὁ λύχνος αὐτὸς εἶναι μία προβαθμὶς τῶν σφαιρικῶν λύχνων εἰς τὴν Κόρινθον, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ τύπος XVI εἰς Ἀθήνας. Εὑρίσκεται εἰς τὸ μεταίχμιον ὀρθογωνίου καὶ κυκλικῆς τομῆς.

114. **1955 — ΝΑΔ 55** (Π ί ν. 81). Ὕψ. 0.04, διάμ. βάσ. 0.054.

Διατηρεῖται ἡ βάσις καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν πλὴν τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B Prime, 318, πίν. 11 καὶ 39, ἀλλ' ἀνήκει εἰς τὸν H. T. 25B (καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις, ἐὰν συμπληρωθῇ μὲ διάτρητον ἀπόφυσιν). Β΄ ἥμισυ 4ου αἰ. π.Χ.

115. **1957 — ΝΑΔ 1095** (Π ί ν. 81). Ὕψ. 0.05, μεγ. διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται ἡ βάσις καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους. Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Πηλὸς φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως καὶ τῆς αὐλακος.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25A, 271, πίν. 9 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ 4ου αἰ. π.Χ.

116. **1959 — ΝΑΔ 64** (Π ί ν. 81). Ὕψ. 0.047, μεγ. διάμ. 0.07.

Διατηρεῖται ἡ βάσις, μικρὸν τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ μυκτῆρος : graffito : *ΧΑΙ* (ἀντὶ *ΧΑΙΡΕΣΤΡΑΤΟΣ* ;).

Ὅμοιος λύχνος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 115, μὲ χεῖλος ὡς τοῦ Η. ἀρ. 272, πίν. 9 καὶ 38, ἴσως ὀλίγον μεταγενέστερος τοῦ Ἀ. ἀρ. 115.

117. **1960 — ΝΑΔ 26** (Π ί ν. 81). Ὕψ. 0.048, διάμ. 0.065.

Διατηρεῖται τὸ ἥμισυ περίπου τοῦ λύχνου. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἀριστερά, πλησίον τοῦ μυκτῆρος, μικρὰ διάτρητος ἀπόφυσις. Τὸ γάνωμα ἀπολεπισμένον.

Ἀνήκει εἰς τὸν Howland, T. 25B, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν τομὴν ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25A Prime, 292, πίν. 10 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

118. **1959 — ΝΑΔ 34** Σωζ. ὕψ. 0.035, διάμ. 0.06.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς ἐδαφοχρώμου αὔλακος. Πλησίον τοῦ μυκτῆρος, εἰς τὸ τοίχωμα: graffito (*E*).

Ἀνήκει εἰς τὸν Howland, T. 25A, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν τομήν, ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25A Prime, 292. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

119. **1957 — ΝΑΔ 1083** (Πίν. 81). Ὕψ. 0.043, διάμ. 0.06.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἀριστερά, μικρὰ διάτρητος ἀπόφυσις. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως καὶ τῆς αὔλακος.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B, μεταξὺ 302 καὶ 310, πίν. 10 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ 4ου αἰ. π.Χ.

120. **1959 — ΝΑΔ 262** (Πίν. 81). Ὕψ. 0.04, διάμ. 0.07.

Διατηρεῖται ἡ βάσις, τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ὅμοιος λύχνος μὲ Ἀ. ἀρ. 116, ἀλλὰ μικρότερος καὶ ἴσως μεταγενέστερος. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

121. **1957 — ΝΑΔ 892** (Πίν. 81). Ὕψ. 0.038, διάμ. 0.065.

Ἐλλείπει τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἀριστερά, μικρὰ διάτρητος ἀπόφυσις. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω πλὴν τῆς βάσεως, ὅλον σχεδὸν ἀπολεπισμένον.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B, 310, πίν. 10 καὶ 38. Α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

122. **1955 — ΝΑΔ 378** (Πίν. 81). Σωζ. ὕψ. 0.04, διάμ. 0.08.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ ὁ μυκτήρ. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Μεταξὺ χείλους καὶ τοιχώματος, καὶ ὀλίγον χαμηλότερον εἰς τὸ τοίχωμα δύο βαθεῖαι αὔλακες. Μυκτὴρ τριγωνικός. Ἀριστερά, μικρὰ διάτρητος ἀπόφυσις. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῶν αὐλάκων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐδαφόχρωμοι.

Ἀνήκει εἰς τὸν H.T. 25B, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν τομὴν ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T.25A Prime, 285, πίν. 10 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

123. **1959 — ΝΑΔ 219** (Πίν. 81). Σωζ. ὕψ. 0.035, διάμ. 0.07.

Διατηρεῖται τὸ μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ τοιχώματος, μέρος τοῦ χείλους, ὁ μυκτὴρ καὶ τὸ ἓν ἄκρον τῆς λαβῆς. Συνεκολλήθη ἐκ τριῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ τριγωνικός. Λαβὴ ταινιωτή. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω — ἀπολεπισμένον — πλὴν τῆς αὔλακος.

Ἀνήκει εἰς τὸν H. T. 25A, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν τομήν, ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B, 302, πίν. 10 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

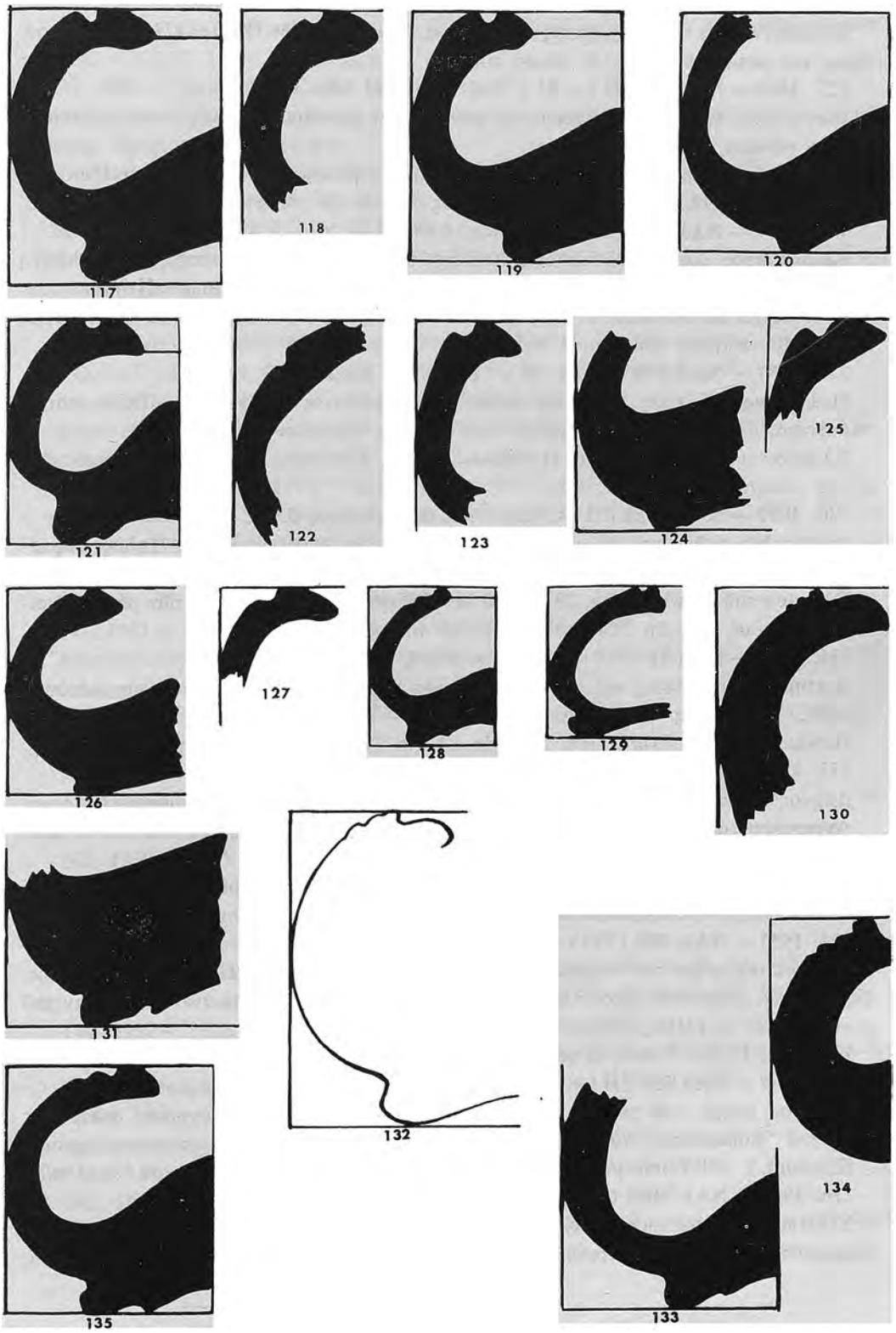
124. **1960 — ΝΑΔ 13.** Ὕψ. 0.04, διάμ. 0.06.

Διατηρεῖται ἡ βάσις, μικρὸν τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ ὁ μυκτήρ. Ὅμοιος περίπου μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 120. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

125. **1955 — ΝΑΔ 102.** Σωζ. ὕψ. 0.018, διάμ. 0.06.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαν γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω. Ἀνήκει εἰς τὸν Howland, T. 25A, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν τομὴν εἶναι πλησίον τοῦ H.T. 25B, 310, πίν. 10 καὶ 38, καὶ πλησίον τοῦ Ἀ. ἀρ. 121. Α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

126. **1960 — ΝΑΔ 5** (Πίν. 81). Ὕψ. 0.037, διάμ. 0.05.

Εἰκ. 6. Τομαὶ λύχνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 124, ἀλλὰ μικρότερος καὶ μεταγενέστερος. Α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

127. **1955 — ΝΑΔ 70** (Πίν. 81). Σωζ. ὕψ. 0.02, διάμ. 0.06.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ τοιχώματος, χείλους καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Μέλαν γάνωμα, πλὴν τῆς αὔλακος.

Ἀνήκει εἰς τὸν Howland, Τ. 25Α, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν τομήν, ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland. Τ. 25Α Prime, 298, πίν. 10 καὶ 38. Ὕστερος 4ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

128. **1959 — ΝΑΔ 377.** Ὕψ. 0.03, διάμ. 0.045.

Πολὺ μικρὸς λύχνος. Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ ὁ μυκτήρ. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς φαιός. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, τελείως ἐξίτηλον.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, Τ. 25Β, 313, πίν. 10 καὶ 38. Ἀνήκει εἰς Η.Τ. 25Α. Ὕστερος 4ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

129. **1957 — ΝΑΔ 874** (Πίν. 81). Ὕψ. 0.027, διάμ. 0.043.

Πολὺ μικρὸς λύχνος. Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους. Πηλὸς φαιός. Ἀριστερά, ἀπόφυσις. Γάνωμα μέλαν ἔσω καὶ ἔξω, ἐξίτηλον.

Πλησίον τοῦ Ἀ. ἀρ. 128 καὶ Howland, Τ. 25Β, 313, πίν. 10 καὶ 38. Ὕστερος 4ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

130. **1957 — ΝΑΔ 1028** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.037, μῆκος 0.082.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος, μυκτῆρος καὶ λαβῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα μέλαν ἐσωτερικῶς. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Πλησίον τοῦ Howland, ἀρ. 292, ἀλλὰ μεγαλύτερος, ὅπως οἱ λύχνοι τῶν μέσων περίπου τοῦ 4ου αἰ. (Η. ἀρ. 318). Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

131. **1960 — ΝΑΔ 12** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.048, διάμ. βάσ. 0.044.

Διατηροῦνται ἡ βάσις καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαν γάνωμα ἐσωτερικῶς, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Howland, Τ. 25Β Prime, 318, 321, πίν. 11 καὶ 39. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

132. **1959 — ΝΑΔ 273** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.054, διάμ. 0.075.

Λύχνος ἀκέραιος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, Τ. 25Β Prime, 322, πίν. 11 καὶ 39. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

133. **1960 — ΝΑΔ 151.** Σωζ. ὕψ. 0.043, διάμ. 0.065.

Διατηρεῖται ἡ βάσις καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος. Ὅμοιος περίπου μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 132, ἴσως ὀλίγον μεταγενέστερος — μικρότερος καὶ μὲ λεπτότερον πυθμένα.

134. **1957 — ΝΑΔ 885** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.048, πλ. 0.085.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ τοιχώματος, χείλους καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἐξωτερικῶς, πορτοκαλόχρουν ἐπίχρισμα. Ἐσωτερικῶς καὶ εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειαν τοῦ μυκτῆρος καὶ τὸ χεῖλος, μέλαν γάνωμα.

Howland, Τ. 25Α Prime, πλησίον τοῦ 286, πίν. 10 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

135. **1959 — ΝΑΔ 180** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.043, διάμ. 0.062.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Διάτρητος ἀπόφυσις. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα καστανόν. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Howland, Τ. 25Β Prime, μεταξὺ τῶν 323 καὶ 324, πίν. 11 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

136. **1957 — ΝΑΔ 1084** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.04, διάμ. 0.065.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα καστανέρυθρον. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 135.

Ἀντιστοιχεῖ καὶ μὲ Howland, T. 25A Prime, 287, πίν. 10 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

137. **1955 — ΝΑΔ 79.** Σωζ. ὕψ. 0.023, διάμ. 0.07.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος. Πηλὸς φαιός. Ἐσωτερικῶς, μέλαν γάνωμα, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Howland, T. 25A Prime, πλησίον τοῦ 292, ἀλλὰ μὲ αὔλακας ὡς ὁ Η. ἀρ. 287, πίν. 10 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ 4ου αἰ. - ἀρχαὶ 3ου αἰ. π.Χ.

138. **1960 — ΝΑΔ 52** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.04, διάμ. 0.062.

Ἀποκεκρουμένα τμῆμα τοῦ χείλους, τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος καὶ ἡ λαβή. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Λαβὴ ὁριζοντία ταινιωτή. Ἐσωτερικῶς, μέλαν γάνωμα, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25A Prime, 292 ἀλλὰ μὲ ἀβαθεῖς αὔλακας, πίν. 10 καὶ 38. Ὅμοιον χεῖλος μὲ τοὺς Ἀ. ἀρ. 130, 132. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

139. **1959 — ΝΑΔ 50** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.04, διάμ. 0.062.

Ἐλλείπει τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς φαιός. Ἐξωτερικῶς ἐπίχρισμα. Ὅμοιος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 138.

140. **1955 — ΝΑΔ 56** (Πίν. 82). Σωζ. ὕψ. 0.025, μῆκ. 0.07.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος, καὶ τὸ ἓν ἄκρον τῆς λαβῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25A Prime, 298, ἀλλὰ μὲ αὔλακας, πίν. 10 καὶ 38. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

141. **1957 — ΝΑΔ 653** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.042, διάμ. 0.065.

Ἀποκεκρουμένον τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος. Ἀριστερά, ἀπόφυσις. Ἐξωτερικῶς, πορτοκαλόχρουν ἐπίχρισμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B Prime, 323, πίν. 11 καὶ 38, μὲ διαφορετικὸν χεῖλος. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

142. **1955 — ΝΑΔ 387** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.042, διάμ. 0.063.

Ἀποκεκρουμένον τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος. Ὅμοιος λύχνος μὲ τὸν Ἀ. ἀρ. 141.

143. **1959 — ΝΑΔ 412** (Πίν. 82). Ὕψ. 0.039, διάμ. 0.06.

Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Ἀποκεκρουμένη ἡ ἀπόφυσις. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Ἐσωτερικῶς, μέλαν γάνωμα, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα, πλὴν τριῶν μελαινῶν ταινιῶν εἰς τὰ κυμάτια τοῦ χείλους.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B Prime, 326, μὲ χεῖλος ὡς τοῦ Η. ἀρ. 319, καὶ Ἀ. ἀρ. 142, πίν. 11 καὶ 39. Ὅμοιος μὲ τοὺς Ἀ. ἀρ. 141, 142. Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

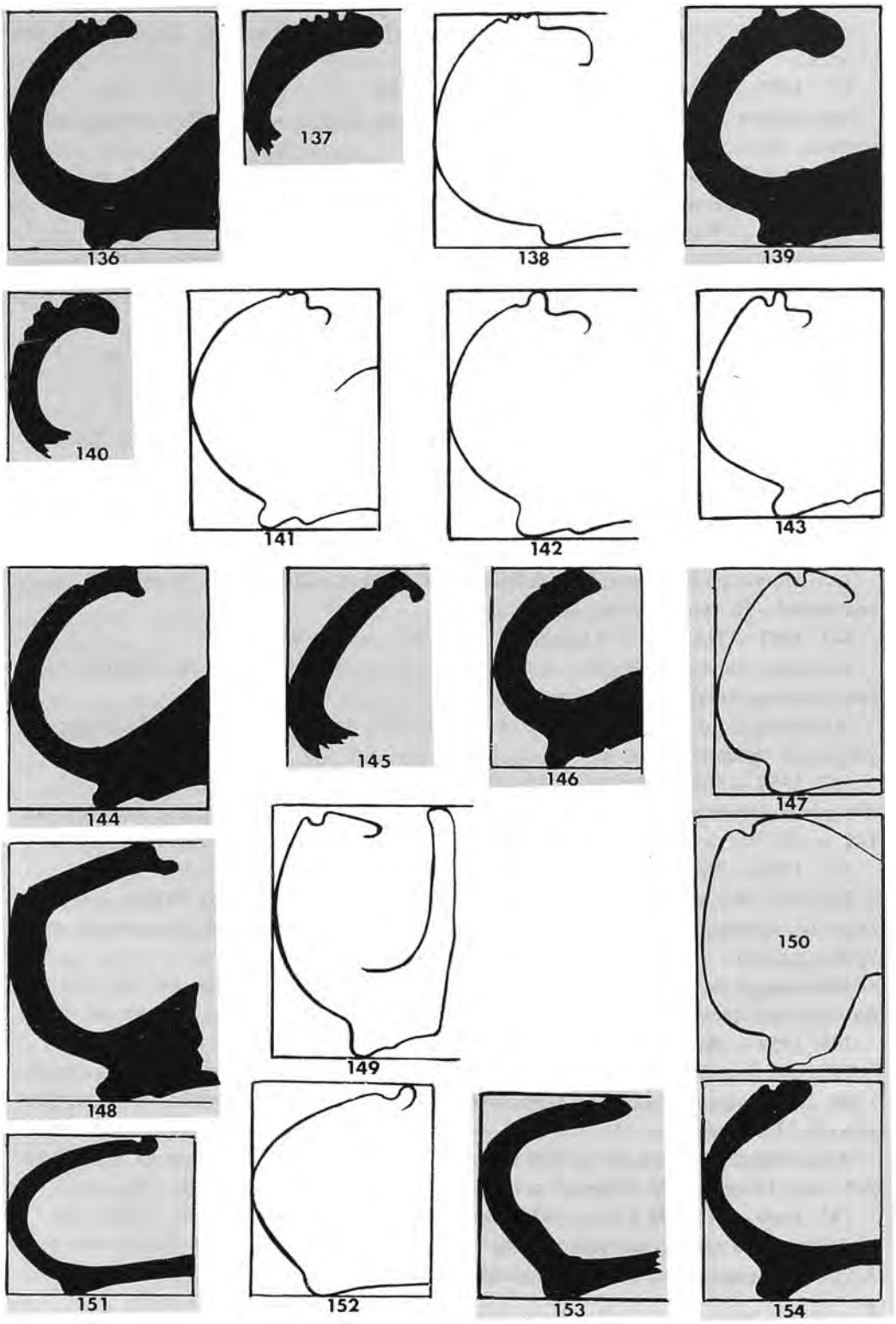
144. **1959 — ΝΑΔ 269** (Πίν. 83). Ὕψ. 0.042, διάμ. 0.063.

Ἐλλείπουν τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ βάσεως. Συνεκολλήθη ἐκ τεσσάρων τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B Prime, 328, μὲ χεῖλος ἀνάλογον μὲ τὸ τοῦ Η. ἀρ. 267, πίν. 11 καὶ 38. Δ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

145. **1959 — ΝΑΔ 95** (Πίν. 83). Σωζ. ὕψ. 0.033, διάμ. 0.058.

Διατηρεῖται τμῆμα τοῦ χείλους καὶ τοιχώματος, ὡς καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Εἰκ. 7. Τομαὶ λύχνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B Prime, 332, πίν. 11 καὶ 38, μὲ χεῖλος ὡς τοῦ Ἀ. ἀρ. 144. Δ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - β΄ τέταρτον 3ου αἰ. π.Χ.

146. **1959 — ΝΑΔ 301** (Π ί ν. 83). Ὕψ. 0.034, διάμ. 0.049.

Πολὺ μικρὸς λύχνος. Ἐλλείπουν τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Διάτρητος ἀπόφυσις. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 25B Prime, 337, πίν. 11 καὶ 38. Δ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

147. **1957 — ΝΑΔ 638** (Π ί ν. 83). Ὕψ. 0.038, διάμ. 0.058.

Ἀκέραιος λύχνος, πλὴν τῆς λαβῆς — ὁριζοντίας ταινιωτῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ ὀρθογώνιος. Ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ H.T. 25A Prime, 297. Δ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

148. **1960 — ΝΑΔ 1** (Π ί ν. 83). Ὕψ. 0.045, διάμ. 0.07.

Ἀποκεκρουμένα τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος καὶ ἡ διάτρητος ἀπόφυσις. Πηλὸς φαιός, ἐκ πυρᾶς. Ἐσωτερικῶς, γάνωμα, ἐξωτερικῶς, ἐπίχρισμα.

Howland, T. 25C Prime, 342, 344, πίν. 12 καὶ 39. Γ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - α΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

149. **1960 — ΝΑΔ 144** (Π ί ν. 83). Ὕψ. 0.045, διάμ. 0.07.

Ἀποκεκολλημένοι οἱ δύο μυκτῆρες. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Γάνωμα ἐρυθρομέλαν ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς αὔλακος — ἀπ' ὅπου ἔχει ἀποξεσθῆ — καὶ τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 26A, 366, πίν. 13 καὶ 40. Ὕστερον β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - πρώιμος 3ος αἰ. π.Χ.

150. **1957 — ΝΑΔ 891** (Π ί ν. 83). Ὕψ. 0.042, διάμ. 0.063.

Διατηρεῖται ὁλόκληρος ὁ λύχνος, πλὴν τῆς λαβῆς. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μέλαν γάνωμα, ἀπολεπισμένον κατὰ τόπους. Εἰς τὴν αὔλακα, ἐρυθρὸν χρῶμα.

Howland, T. 26B, πλησίον τοῦ 372, πίν. 13 καὶ 40 (διαφοραί : ὁ Ἀ. ἀρ. 150 δὲν ἔχει κεντρικὴν ὀπήν, ἀλλ' εἶναι ὅλος κλειστὸς ἄνω· καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν εἶναι ὡς οἱ συνήθεις λύχνοι). Β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

151. **1957 — ΝΑΔ 869** (Π ί ν. 84). Ὕψ. 0.025, διάμ. 0.068.

Ἀποκεκρουμένον τμῆμα τοῦ χείλους. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς φαιός. Ἐπίχρισμα φαιόν, σχεδὸν ὅλον ἀπολεπισμένον, ἔσω καὶ ἔξω. Μυκτὴρ χειροποίητος, ἐπίπεδος ἄνω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 28B, 401, πίν. 14 καὶ 41. Α΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

152. **1959 — ΝΑΔ 178** (Π ί ν. 84). Ὕψ. 0.035, διάμ. 0.067.

Ἀποκεκρουμένον τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος. Πηλὸς ὠχρός. Μυκτὴρ χειροποίητος, σωληνοειδής. Ἐπίχρισμα πορτοκαλόχρουν ἀπολεπισμένον, ἔσω καὶ ἔξω.

Howland, T. 28B, μεταξὺ τῶν 403 καὶ 404, πίν. 14 καὶ 41. Α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ Ἐπίσης, Corinth IV, εἰκ. 14, τομὴ 38, T. IX (Ὁ Corinth T. IX εἶναι ἀττικὸς κατὰ τὸν Broneer)

153. **1957 — ΝΑΔ 868** (Π ί ν. 84). Ὕψ. 0.03, διάμ. 0.065.

Ἀποκεκρουμένα τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος. Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ χειροποίητος, ἐπίπεδος ἄνω. Γάνωμα μέλαν, ἀπολεπισμένον, ἔσω καὶ ἔξω.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ H.T. 31, 424, πίν. 15 καὶ 41. Περίπου β΄ καὶ γ΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

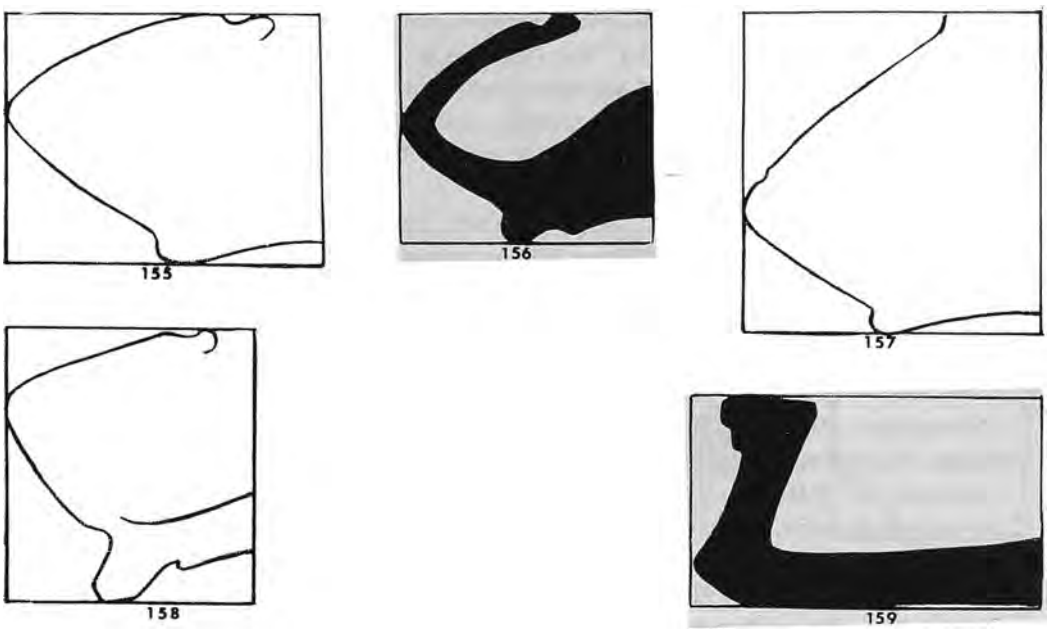
154. **1957 — ΝΑΔ 876** (Π ί ν. 84). Ὕψ. 0.037, διάμ. 0.058.

Ἀποκεκρουμένα τμῆμα τοῦ τοιχώματος καὶ χείλους, καὶ τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ χειροποίητος, σωληνοειδής. Γάνωμα μέλαν, ἀπολεπισμένον, ἔσω καὶ ἔξω.

Howland, T. 31, πλησίον τοῦ 424, πίν. 15 καὶ 41. Περίπου β΄ καὶ γ΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

155. **1955 — ΝΑΔ 67** (Π ί ν. 84). Ὕψ. 0.035, διάμ. 0.093.

Ἀποκεκρουμένα τὸ ἄκρον τοῦ μυκτῆρος καὶ σημεῖα τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ λύχνου. Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους, φαιὸς ἐκ πυρᾶς. Μυκτὴρ τροχήλατος, ἐπίπεδος ἄνω. Γάνωμα μέλαν, καλῆς ποιότητος, ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν

Εἰκ. 8. Τομαὶ λύχνων ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Ν. τῆς Ἀκροπόλεως.

τῆς αὔλακος ἀπ' ὅπου ἔχει ἀποξεσθῆ, καὶ τῆς βάσεως, ὅπου ὑπάρχει διαλελυμένον βερνίκιον.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 29A, 406, πίν. 14 καὶ 41. Δ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

156. **1957 — ΝΑΔ 1087** (Π ί ν. 84). Ὕψ. 0.033, διάμ. 0.065.

Διατηρεῖται ἡ βάσις καὶ τμῆμα τοῦ τοιχώματος, χείλους καὶ μυκτῆρος. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ τροχήλατος, ἐπίπεδος ἄνω. Γάνωμα μέλαν, ἀπολεπισμένον ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως, ἡ ὁποία εἶναι ἐδαφόχρωμος, καὶ τῆς αὔλακος, ἀπ' ὅπου ἔχει ἀποξεσθῆ.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 29A, 409, 410, πίν. 14 καὶ 41. Δ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

157. **1957 — ΝΑΔ 527** (Π ί ν. 85). Σωζ. ὕψ. 0,045, διάμ. 0.082.

Ἀποκεκρουμένα τὸ « κολλάρο » καὶ ὁ μυκτήρ. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Μυκτὴρ

τροχήλατος. Γάνωμα μέλαν, ἀπολεπισμένον ἀρκετά, ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς αὐλακος.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 29A, 411, πίν. 14 καὶ 41.

Περίπου α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

158. **1955 — ΝΑΔ 52** (Π ί ν. 85). Ὕψ. 0.036, διάμ. 0.075.

Ἀποκεκρουμένον μικρὸν τμῆμα τοῦ τοιχώματος. Συνεκολλήθη ἐκ πολλῶν τεμαχίων. Πηλὸς φαιός. Μυκτὴρ χειροποίητος, σωληνοειδής. Ἐπίχρισμα μέλαν, λεπτὸν καὶ θαμπόν.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Howland, T. 29B, 416, πίν. 15 καὶ 41. Α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

159. **1960 — ΝΑΔ 53** (Π ί ν. 85). Ὕψ. 0.03, διάμ. χείλ. 0.10.

Ἀποκεκρουμένα τμήματα τοῦ τοιχώματος, βάσεως καὶ μυκτῆρος. Συνεκολλήθη ἐκ δύο τεμαχίων. Πηλὸς πορτοκαλόχρους. Δὲν ὑπάρχει λαβή. Μέλαν γάνωμα (ἀπολεπισμένον ἀρκετὰ) ἔσω καὶ ἔξω, πλὴν τῆς βάσεως.

Ἀντιστοιχεῖ μὲ Η. Τ. 30A, 417, πίν. 15 καὶ 41. Ὁ Ἀ. ἀρ. 159 εἶναι πολὺ πλατύτερος ἀπὸ τὸν Η. ἀρ. 417. Ὅμοιον πλάτος πάντως ἀπαντᾷ καὶ εἰς ἄλλους μεγάλους λύχνους τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. (Η. ἀρ. 216). Ὕστερος 5ος αἰ. - α΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

ΚΑΤΑΤΑΞΙΣ

Ὁ κατάλογος περιέλαβε τοὺς ἀττικοὺς λύχνους τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ἐποχῆς, οἱ ὁποῖοι εὑρέθησαν εἰς τὴν ἀνασκαφὴν Νοτίως Ἀκροπόλεως, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1955 - 1961. Ἐπειδὴ τὸ εἰς τὴν διάθεσίν μου ὑλικὸν ἦτο σχετικῶς πτωχόν, ἐβασίσθην διὰ τὴν μελέτην μου εἰς τὸ πολὺ πλουσιώτερον ὑλικὸν τῆς Ἀγορᾶς. Εἰς τὴν κατάταξιν τῶν λύχνων δὲν ἠκολούθησα ἀπολύτως τοὺς τύπους τῆς γνωστῆς μελέτης τοῦ Howland.

Ἡ αἰτία εἶναι ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν τύπων τοῦ Howland ἔχουν μεταξύ των τόσον ἰσχυρὰς ὁμοιότητας, ἢ ἀναλογίας ὡς πρὸς τὴν τομήν, ὥστε ἐνίοτε αἱ διαφοραὶ τοῦ γανώματος, τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ σχήματος τοῦ μυκτῆρος — αἱ ὁποῖαι ἀπὸ τὸν Howland ἐθεωρήθησαν ὡς κριτήρια εἰς τὴν διάκρισιν τῶν τύπων του — μοῦ ἐφάνησαν ἐπουσιώδεις.

Τὰ χρονολογημένα contexts εἶχον ὁδηγήσει τὸν Howland εἰς μίαν λεπτολόγον κατάταξιν μὲ πάρα πολὺ μεγάλην χρονολογικὴν ἀκρίβειαν. Εἰς τὴν κατάταξίν μου ἐχρησιμοποίησα εὐρύτερα χρονικὰ πλαίσια. Ὁ ἔλεγχος τῶν contexts τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς γενικὰς γραμμάς, ἐπεβεβαίωσε τὰς χρονολογίας τοῦ Howland.

Τύπος Ι

Howland, T. 1, 3, 4 (πίν. 1 καὶ 29). Α΄ τέταρτον τοῦ 7ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Οἱ τύποι 1, 3, 4 τοῦ Howland ἡνώθησαν εἰς ἕνα, διότι παρουσιάζουν τὰ ἑξῆς κοινὰ χαρακτηριστικά : Εἰς τὴν τομήν, εἶναι ὅλοι των πολὺ ἀνοικτοί, μὲ τοίχωμα πλάγιον καὶ πυθμένα ἐπίπεδον. Ἔναντι τῆς λαβῆς, τὸ χεῖλος πιέζεται ὀλίγον πρὸς τὰ ἔσω ἀπὸ τὰς δύο πλευράς, διὰ νὰ σχηματίσῃ ἕνα ἀνοικτὸν μυκτῆρα. Οὕτω ἡ κάτοψις ἀποβαίνει τριφυλλόσχημος.

Δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐξέλιξιν ἐντὸς τοῦ ἰδίου τύπου τὸ ὅτι τὸ χεῖλος, ἀνύπαρκτον εἰς τοὺς Η. Τ. 1, 3, εἶναι μικρὸν ἐπίπεδον εἰς τὸν Η. Τ. 4, καὶ τὸ ὅτι ὁ μυκτήρ, ἀδιαμόρφωτος ἀκόμη εἰς τοὺς Η. Τ. 1 καὶ 3, λαμβάνει ἰδικήν του ὑπόστασιν εἰς τὸν

Η. Τ. 4. Ἡ λαβὴ εἶναι ταινιωτὴ κάθετος ἢ ἐλλείπει εἰς τοὺς Η. Τ. 1 καὶ 3, εἶναι ταινιωτὴ ὁριζοντία ἢ ἐλλείπει εἰς τὸν Η. Τ. 4. Θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξωτερικὸν στοιχεῖον, ἐπηρεάζον ἐν μέρει μόνον τὴν μορφήν, τὸ ὅτι οἱ πρῶτοι λύχνοι (Η. Τ. 1) εἶναι χειροποίητοι, ἐνῶ οἱ ἄλλοι (Η. Τ. 3, 4) εἶναι τροχήλατοι. Ὁ πηλὸς εἶναι ἀττικὸς εἰς ὅλους τοὺς λύχνους, τραχὺς εἰς τὸν Η. Τ. 1, ἄλλοτε τραχὺς καὶ ἄλλοτε καθαρὸς εἰς τοὺς Η. Τ. 3 καὶ 4. Γάνωμα δὲν ὑπάρχει εἰς τὸν Η. Τ. 1, ἀλλ' ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρωπὸς ἢ ἐρυθροκάστανος. Γάνωμα ἐρυθροκάστανον ὑπάρχει εἰς τοὺς Η. Τ. 3 καὶ 4, εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῶν λύχνων καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἄκρον τοῦ χείλους ἢ εἰς τὴν ἄνω ἐπιφάνειάν του — ἀναλόγως μὲ τὸ σχῆμα τοῦ χείλους.

Ὁ χρόνος τῶν Η. Τ. 1, 3, 4 ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐξέλιξιν ἐντὸς τοῦ ἰδίου τύπου.

Τύπος ΙΙ

Howland T. 2B, 2 Var. (πίν. 1 καὶ 29). Ἀ. ἀρ. 1 - 2 (Εἰκ. 1· Πίν. 74). Ὕστερος 7ος αἰ. - ὕστερος 6ος αἰ. π.Χ.

Τύπος ΙΙΙ

Howland T. 5 (πίν. 2 καὶ 30). Β΄ τέταρτον - δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Οἱ Η. Τ. 2Β, 2 Var. καὶ Η. Τ. 5 εἶναι πολὺ συγγενεῖς. Τὸ εὕρημα ὡς πρὸς τὴν τομὴν εἶναι τὸ αὐτό : τοίχωμα γωνιῶδες. Εἰς τὸν πρῶτον τύπον ὅμως τὸ τοίχωμα ἔχει ἔντονον γωνίαν χαμηλά, εἰς τὸν δεύτερον καμπύλην ὑψηλότερον.

Ὁ Η. Τ. 5 προέρχεται, ἂν ὄχι κατὰ τὴν τομήν, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν κάτοψιν, ἐκ τοῦ Η.Τ. 2Β. Ἡ μορφὴ τοῦ Η.Τ. 5 ὅμως εἶναι πιὸ σφικτὴ καὶ καλύτερον διαρθρωμένη ἀπ' ὅ,τι εἰς τὸν Η.Τ. 2Β. Ὑπάρχει ἐπίσης μία ἐξέλιξις ἀπὸ σχήματα ἐπιμήκη ἢ κυκλικά (Η. Τ. 2Β, 2 Var.), εἰς σχήματα σαφῶς κυκλικά (Η. Τ. 5). Ἄλλωστε ὁ Η. Τ. 5 εἶναι κατά τι μεταγενέστερος.

Καὶ οἱ δύο τύποι ἢ ἔχουν μίαν μικρὰν βάσιν ἢ καθόλου (Ὁ Ἀ. ἀρ. 1 = Η. Τ. 2 Var. καὶ Η. ἀρ. 30, 32 = Η. Τ. 5 ἔχουν ἐλαφρῶς ὑψωμένην βάσιν· ὁ Ἀ. ἀρ. 2 = Η. Τ. 2Β ἔχει χαμηλὴν δακτυλιόσχημον βάσιν).

Οἱ Η. Τ. 2Β, 2 Var. καὶ 5 διαφέρουν εἰς τὸν μυκτῆρα καὶ τὸν τρόπον κατασκευῆς : λύχνοι χειροποίητοι οἱ μέν, τροχήλατοι οἱ δέ. Ὡς πρὸς τὸ γάνωμα οἱ Η. Τ. 2Β καὶ 2 Var. εἶναι ἄβαφοι, ὁ Η. Τ. 5 ἔχει καστανόμαυρον βερνίκιον εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ εἰς μερικὰ μέρη τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὡς πρὸς τὸν πηλὸν ὁ Η. Τ. 2Β ἔχει πηλὸν « ἐρυθρόν, τραχύν, παχὺν μὲ μίκαν », ὁ Η. Τ. 2 Var. « ἐρυθρόμαυρον, τραχὺν μὲ μίκαν », ὁ Η. Τ. 5 « πορτοκαλόχρουν, παχὺν εἰς τοὺς πρωίμους λύχνους, λεπτὸν εἰς τοὺς ὑστέρους ». Ἐὰν αἱ τομαὶ τῶν δύο τύπων ἦσαν ὅμοιαι, ἴσως θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εὕρωμεν εἰς τὰ τελευταῖα στοιχεῖα μίαν ἐξέλιξιν.

Εἰς τὸν τύπον Ι ὁρμώμεθα ἐξ ἀνοικτῶν λύχνων, διὰ νὰ καταλήξωμεν εἰς τὸ β΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. εἰς λύχνους πάλιν ἀνοικτούς, μὲ χεῖλος νεῦον πρὸς τὰ ἔξω, εἰς τοὺς τύπους ΙΙ καὶ ΙΙΙ ὁρμώμεθα ἐκ κλειστῶν λύχνων καὶ προχωροῦμεν ἕως τὸν ὕστερον 6ον αἰ. πρὸς λύχνους ἀκόμη περισσότερον κλειστούς, μὲ χεῖλος νεῦον πάλιν πρὸς τὰ ἔξω.

Τύπος IV

Howland, T. 6 (πίν. 2 καὶ 30). Ἀ. ἀρ. 3 - 5 (Εἰ κ. 1· Πί ν. 74). Μέσα ἕως τέλη τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Ὑποδιαιρέσεις: 1. Η. Τ. 6Α, 6 Var., Ἀ. ἀρ. 3 - 4. 2, Η. Τ. 6Β, Ἀ. ἀρ. 5: σύγχρονοι.

Οἱ λύχνοι αὐτοὶ ἔχουν παχέα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοιχώματα. Εἰς τὴν πρώτην ὑποδιαίρεσιν, τὸ τοίχωμα εἶναι κάθετον καὶ ὁ πυθμὴν ἐπίπεδος ἢ ὀλίγον κοῖλος. Εἰς τὴν δευτέραν ὑποδιαίρεσιν, ἡ τομὴ εἶναι ἀρκετὰ ἐπιτηδευμένη.

Τὸ ἐπίπεδον χεῖλος ἔχει εἰς ὅλους τοὺς λύχνους τῆς Ἀγορᾶς, τὸ πλάτος τοῦ τοιχώματος ἢ μόλις ὑπερβαίνει αὐτό. Οἱ λύχνοι Ἀ. ἀρ. 3 - 4 εἰσάγουν εἰς τὸν τύπον ἓν σαφῶς πλατύτερον χεῖλος. Εἰς γενικὰς γραμμάς, τὸ χεῖλος εἰς τοὺς ἀττικοὺς λύχνους ἔχει ὡς ἑξῆς : Εἰς τὸν 7ον αἰ. καὶ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. δὲν ὑπάρχει χεῖλος (Α. Τ. I,II καὶ III), ἢ ὑπάρχει στενὸν ἐπίπεδον (Α. Τ. I = Η. ἀρ. 27 - 29, Α. Τ. VI, εἰσηγμένος). Εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. δὲν ὑπάρχει χεῖλος (Α. Τ. II καὶ III, οἱ ὁποῖοι συνεχίζονται, πλὴν τῶν Η. ἀρ. 21 - 22), ἢ ὑπάρχει στενόν, ἐπίπεδον (Α. Τ. IV, VII, IX, XI) ἢ πλατὺ ἐπίπεδον (Α. Τ. IV = Ἀ. ἀρ. 3, Α. Τ. VII καὶ Corinth IV, εἰκ. 14, ἀττικοὶ τύποι II καὶ III).

Εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ., ὑπάρχει στενὸν ἐπίπεδον (Α. Τ. XI) ἢ πλατὺ ἐπίπεδον (Α. Τ. IX, X, 1 καὶ 3, XI). Εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 5ου αἰ. ὑπάρχει κυρίως πλατὺ χεῖλος, ἀλλὰ καὶ στενόν (Α. Τ. XV I, XVI 1). Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι τὸ πλατὺ ἐπίπεδον χεῖλος γεννᾶται εἰς Ἀθήνας ἤδη ἀπὸ τοῦ β΄ ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. Τὸ στενὸν ἐπίπεδον ἀπαντᾷ καὶ εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Κόρινθον κατὰ τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ., καὶ ἐνωρίτερον εἰς εἰσηγμένους λύχνους εἰς Ἀθήνας (Α. Τ. VI, μέσα 7ου αἰ.) καὶ εἰς ἀττικούς (Η. ἀρ. 27 - 29, τέλος 7ου αἰ.). Τὸ σπουδαιότερον ὅμως εἶναι ὅτι συνυπάρχουν καὶ τὸ πλατὺ καὶ τὸ στενὸν ἐπίπεδον χεῖλος εἰς ὡρισμένους τύπους, ἐφ' ὅσον συμφωνοῦν καὶ αἱ τομαί (Α. Τ. VII = Η. Τ. 12 καὶ Α. Τ. XI = Η. Τ. 19). Πρέπει νὰ κατέλθωμεν μέχρι τοῦ 4ου αἰ. διὰ νὰ ἐπικρατήσῃ τελείως τὸ πλατὺ ἐπίπεδον χεῖλος.

Ἡ διαφορὰ εἰς τὸν μυκτῆρα — εἰς τοὺς λύχνους τῆς Ἀγορᾶς ἀνοικτός, εἰς τοὺς Ἀ. ἀρ. 3 - 4 γεφυρωτὸς — ἴσως δὲν εἶναι τόσον σημαντική, ἐφ' ὅσον κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον : 7ος αἰ. - ὕστερος 6ος αἰ. καὶ κυρίως κατὰ τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ., ἐπαναλαμβάνεται τὸ φαινόμενον νὰ ἔχωμεν ἐντὸς τῶν ἰδίων τύπων καὶ μὲ τὰς ἰδίας τομάς, καὶ ἀνοικτὸν καὶ γεφυρωτὸν μυκτῆρα (Πρβλ. Α. Τ. II = Η. Τ. 2Β, 2 Var., Α. Τ. IV = Η. Τ. 6 καὶ Α. Τ. V = Η. Τ. 7, 8). Ἐξ ἄλλου, ὁ μυκτὴρ ἐξαρτᾶται ἐν πολλοῖς ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ χείλους.

Εἰς τὸν Α. Τ. IV (ἀρ. 3 - 4) καὶ εἰς τὸν Α. Τ. VII (ἀρ. 8 - 10) καὶ VIII (ἀρ. 11) οἱ λύχνοι τῆς Ἀκροπόλεως εἶναι πλέον ἐξελιγμένοι τῶν συγχρόνων λύχνων τῆς Ἀγορᾶς καὶ ἔχουν πλατὺ χεῖλος, γεφυρωτὸν μυκτῆρα καὶ μέλαν γάνωμα ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς. Μὲ τοὺς τέσσαρας πρώτους τύπους ἐξαντλοῦνται οἱ ἁπλοῖ τρόποι κατασκευῆς λύχνων : Εἰς τὸν τύπον I, τὸ τοίχωμα ἀνοίγει πρὸς τὰ ἔξω, εἰς τοὺς τύπους II καὶ III κλείνει πρὸς τὰ ἔσω, καὶ εἰς τὸν τύπον IV εἶναι κάθετον.

Τύπος V

Howland, T. 7, 8 (πίν. 3 καὶ 31). Ἀ. ἀρ. 6 (Εἰ κ. 1· Πί ν. 74). Ὕστερος 7ος αἰ. - πρώιμος 5ος αἰ. π.Χ.

Ἡ τομὴ τοῦ Η. ἀρ. 56 (Η. Τ. 8) εἶναι πλησίον τῶν τομῶν τῶν Η. ἀρ. 53, 54 (Η. Τ. 7). Ἡ τομὴ τῶν Η. ἀρ. 57 καὶ 59 (Η. Τ. 8) εἶναι πλησίον τῆς τοῦ Η. ἀρ. 53 (Η. Τ. 7). Ἡ κάτοψις τοῦ Η. ἀρ. 57 (Η. Τ. 8) εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν τοῦ Η. ἀρ. 53 (Η. Τ. 7). Ἑπομένως οἱ Η. Τ. 8 καὶ 7 πρέπει νὰ ἑνωθοῦν εἰς ἕνα τύπον. Ὁ μυκτὴρ εἶναι ἀνοικτὸς καὶ πολὺ μακρὺς εἰς τοὺς λύχνους τῆς Ἀγορᾶς, εἰς τὸν Ἀ. ἀρ. 6 πρέπει νὰ ἦτο γεφυρωτός· συνυπάρχουν δηλ. καὶ εἰς τὸν τύπον αὐτὸν ὁ ἀνοικτὸς καὶ ὁ γεφυρωτὸς μυκτήρ.

Τὸ ὅτι εἰς τὸν Η. Τ. 8, Ἀ. ἀρ. 6 ὑπάρχει ἐν μέρει ἢ καθόλου γάνωμα, ἐνῷ εἰς τὸν Η. Τ. 7 ἔσω καὶ ἔξω γάνωμα, δὲν ἀποτελεῖ οὐσιώδη διαφοράν.

Ὁ Α. Τ. V. δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ προβαθμὶς τοῦ Α. Τ. XII.

Τύπος VI

Howland, T. 9, 10, 11 (πίν. 3 καὶ 31). Ἀ. ἀρ. 7 (Εἰκ. 1· Πίν. 75). Λύχνοι Σμύρνης καὶ μιμήσεις αὐτῶν. Γ΄ τέταρτον τοῦ 7ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Αἱ τομαὶ τῶν λύχνων αὐτῶν εἶναι αἱ μὲν πλησίον τῶν δέ· πρβλ. Η. ἀρ. 62 (Τ. 9) καὶ 65 (Τ. 10), Η. ἀρ. 67 (Τ. 10) καὶ 68 (Τ. 11). Τὰ τοιχώματα εἶναι ὅλα πολὺ λεπτά· εἶναι ἄλλοτε γωνιώδη καὶ ἄλλοτε καμπύλα, ὁ πυθμὴν εἶναι συνήθως ἐπίπεδος, τὸ χεῖλος ἐπίπεδον, εἰς τὸ πλάτος τοῦ τοιχώματος ἢ ὀλίγον μεγαλύτερον. « Ὁ μυκτὴρ εἶναι διὰ πρώτην φορὰν τόσον ἐνωρὶς γεφυρωτός » (Howland). Τὸ ὅτι ὁ λύχνος Ἀ. ἀρ. 7 ἔχει ὁριζοντίαν λαβὴν καὶ τομὴν ὁμοίαν μὲ ἕνα ἐκ τῶν λύχνων τοῦ Η. Τ. 10 (ἀρ. 63), οἱ ὁποῖοι ἔχουν ταινιωτὰς καθέτους λαβάς, δεικνύει ὅτι ἡ λαβὴ εἶναι ἐπουσιῶδες χαρακτηριστικόν. Τὸ ὅτι οἱ λύχνοι τοῦ Η. Τ. 9 εἶναι ἀγάνωτοι, πλὴν τοῦ Η. ἀρ. 61, ὁ ὁποῖος ἔχει γάνωμα ἔσω καὶ ἔξω, καὶ τὸ ὅτι οἱ λύχνοι τῶν Η. Τ. 10 καὶ 11 εἶναι ἐπίσης ἀγάνωτοι, πλὴν τοῦ Ἀ. ἀρ. 7 (Η. Τ. 10), ὁ ὁποῖος ἔχει γάνωμα ἔσω καὶ ἐν μέρει ἔξω, εἶναι ἀπόδειξις ὅτι καὶ τὸ γάνωμα εἶναι ἐπουσιῶδες χαρακτηριστικόν.

Ὁ πηλὸς εἰς τὸν Η. Τ. 9 εἶναι ἀνοικτὸς ρόδινος, ὁ δὲ τόπος προελεύσεως ἡ Σμύρνη. Εἰς τὸν Η. Τ. 10 ὁ πηλὸς εἶναι 1. ἀττικός, 2. κορινθιακός, 3. ἀργεῖος. Εἰς τὸν Η. Τ. 11 ὁ πηλὸς εἶναι 1. κορινθιακός, 2. ἀττικός. Ἡ προέλευσις λοιπὸν τῶν λύχνων αὐτῶν εἶναι διάφορος.

Ἀλλ' ἡ ὁμοιότης τῆς κατασκευῆς, τῶν τομῶν, τοῦ χείλους καὶ τοῦ μυκτῆρος δεικνύει ὅτι πιθανῶς οἱ λύχνοι τῆς Σμύρνης ἐπηρέασαν τοὺς τῆς κυρίως Ἑλλάδος, καὶ ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς δομῆς ὅλοι αὐτοὶ οἱ λύχνοι ἀποτελοῦν ἑνιαῖον τύπον.

Τύπος VII

Howland, T. 12 (πίν. 3, 31 καὶ 32). Ἀ. ἀρ. 8 - 10 (Εἰκ. 1· Πίν. 75).

Ὑποδιαιρέσεις : 1. Η. Τ. 12Α β΄ καὶ γ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. 2. Η. Τ. 12Β, 12 Var., Ἀ. ἀρ. 8 - 10 ὕστερον γ΄ καὶ δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. - πρώιμος 5ος αἰ. π.Χ.

Ἡ τομὴ τῶν λύχνων αὐτῶν ἀποτελεῖται ἐκ πολλῶν μικρῶν τμημάτων, τὰ ὁποῖα σχηματίζουν μεταξύ των γωνίας.

Τὰ τοιχώματα εἶναι παχέα εἰς τὴν πρώτην ὑποδιαίρεσιν, λεπτὰ εἰς τὴν δευτέραν. Τὸ ἐπίπεδον χεῖλος εἶναι στενὸν ἢ πλατύτερον (πλατὺ ἰδίως εἰς τὴν δευτέραν ὑποδιαίρεσιν, ἐν σχέσει μὲ τὸ τοίχωμα).

Οἱ λύχνοι τῆς Ἀκροπόλεως, εἰς σύγκρισιν μὲ τοὺς τῆς Ἀγορᾶς εἶναι μεγαλύτεροι, ὑψηλότεροι καὶ περισσότερον ὁλοκληρωμένοι. Εἰς τὰς τομὰς τοῦ Α. Τ. VII κυριαρχεῖ ἡ ἰδία ἐπιτήδευσις μὲ τὸν Α. Τ. IV 2, μὲ τὸν ὁποῖον εἶναι καὶ περίπου σύγχρονοι.

Τύπος VIII

Howland, T. 2A, 13, 14, 15 (πίν. 1, 29, 3, 32 καὶ 4). Broneer, Corinth IV, εἰκ. 14, ἀρ. 10, 7, 8. Ἀ. ἀρ. 11 - 13 (Εἰκ. 1· Πίν. 75). Ἀργὰ εἰς τὸν 7ον αἰ. - 480 π.Χ. Λύχνοι ἀττικοκορινθιακοί.

Οἱ λύχνοι Η. Τ. 2Α, Η. Τ. 13, Corinth ἀρ. 10, Corinth ἀρ. 7 - 8, Ἀ. ἀρ. 11 - 12, Η. Τ. 14, 15, Ἀ. ἀρ. 13 ἔχουν καμπύλον τοίχωμα, τὸ ὁποῖον μετὰ τοῦ ἐπιπέδου πυθμένος σχηματίζει γωνίαν εἰς τὸ σημεῖον τῆς ἑνώσεως αὐτῶν.

Ἡ χρονολογία ἔχει ὡς ἑξῆς :

1. Η. Τ. 2Α ἀργὰ εἰς τὸν 7ον αἰ. - α΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ., Η. Τ. 13 περίπου β΄ καὶ γ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π. Χ., Corinth ἀρ. 10 α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. 2. Corinth ἀρ. 7 - 8 α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ., Ἀ. ἀρ. 11 - 12 γ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. 3. Η. Τ. 14, δ΄ τέταρτον 6ου αἰ. - πρώιμος 5ος αἰ. 4. Η. Τ. 15, Ἀ. ἀρ. 13 τέλος 6ου αἰ. καὶ δύο πρῶται δεκαετίαι τοῦ 5ου αἰ.

Ἐπειδὴ ἡ τομή των εἶναι ὁμοία, εἶναι φανερὸν ὅτι οἱ λύχνοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν ἑνιαῖον τύπον. Ὁ πηλὸς εἰς τὸν Η. Τ. 2Α εἶναι ἀττικός, τραχὺς καστανέρυθρος, εἰς τὸν Η. Τ. 13 εἶναι ἀττικός, λεπτὸς πορτοκαλόχρους, εἰς τὸν Corinth ἀρ. 10 εἶναι κορινθιακός. Εἰς τοὺς Corinth ἀρ. 7 - 8 ὁ πηλὸς εἶναι γκριζοκάστανος (Broneer, 34 : « Τὸ αὐτὸ εἶδος πηλοῦ ἐμφανίζεται εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν ὑστέρων λύχνων, ἀλλὰ δὲν εἶναι πολὺ κοινὸν εἰς Κόρινθον ». Ἰδὲ καὶ κατάλογον). Εἰς τοὺς Ἀ. ἀρ. 11 - 12 εἶναι ἀττικός, λεπτὸς πορτοκαλόχρους. Εἰς τὸν Η. Τ. 14 εἶναι καὶ κορινθιακὸς καὶ ἀττικός, ἐνῷ εἰς τοὺς Ἀ. ἀρ. 13, Η. Τ. 15 εἶναι μόνον κορινθιακός.

Ὁ πηλός, ἡ τομὴ καὶ ἡ χρονολογία δεικνύουν τὴν συνεχῆ ἀλληλεπίδρασιν μεταξὺ Ἀττικῆς καὶ Κορίνθου.

Εἰς τὸν Η. Τ. 2Α καὶ Corinth ἀρ. 10 δὲν ὑπάρχει χεῖλος, εἰς τοὺς Η. Τ. 13, 14 ὑπάρχει στενὸν χεῖλος ἐλαφρῶς κυρτόν, εἰς τοὺς Corinth ἀρ. 7 - 8, Ἀ. ἀρ. 11 - 12 ὑπάρχει στενὸν χεῖλος, ἐπίπεδον. Εἰς τὸν Η. Τ. 15, Ἀ. ἀρ. 13 δὲν ὑπάρχει πάλιν χεῖλος.

Οἱ λύχνοι Η. Τ. 2Α εἶναι χειροποίητοι καὶ ἔχουν μικρὸν ἀνοικτὸν μυκτῆρα, ὁ Η. Τ. 13, ὁ Corinth ἀρ. 10 καὶ οἱ ὑπόλοιποι εἶναι τροχήλατοι, ἔχουν δὲ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μυκτῆρα γεφυρωτόν. Ὁ ἀνοικτότερος μὲ σχῆμα λέμβου μυκτήρ, ὁ ὁποῖος ἀπαντᾷ εἰς μερικοὺς ἐκ τῶν μεταγενεστέρων λύχνων (Ἀ. ἀρ. 13, Η. ἀρ. 86) εἶναι ἁπλῆ παραλλαγὴ τοῦ γεφυρωτοῦ.

Οἱ Η. Τ. 2Α, Corinth ἀρ. 10 εἶναι ἄβαφοι.

Ὁ Η. Τ. 13 εἶναι ἐν μέρει βαμμένος, οἱ Corinth ἀρ. 7 - 8 εἶναι ἄβαφοι ἢ ἐν μέρει βαμμένοι. Οἱ Ἀ. ἀρ. 11 - 12 εἶναι βαμμένοι, ὅπως καὶ ὁ Η. Τ. 14. Οἱ Ἀ. ἀρ. 13, Η. Τ. 15 εἶναι ἄβαφοι. Τὸ γάνωμα δηλαδὴ δεικνύει μίαν ἐξέλιξιν ἀνάλογον μὲ τὴν τοῦ χείλους.

Τύπος IX

Howland, T. 16. Ἀ. ἀρ. 14 - 28 (Εἰκ. 1, 2· Πίν. 76). Β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. - 480 π.Χ.

Ὑποδιαιρέσεις : 1. Η. Τ. 16Α. 2. Η. Τ. 16Β. 3. Η. Τ. 16 Var.

Νομίζω ὅτι ὁ Α. Τ. IX ἔχει προέλευσιν ἀττικήν. Διότι :

1. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς τῶν λύχνων τοῦ τύπου αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας (καὶ εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ εἰς τὴν Ἀκρόπολιν) εἶναι ἀττικός.

2. Ὁ Corinth T. II (εἰκ. 14 ἀρ. 12, 13) = H. T. 16 ἔχει καὶ εἰς τὴν Κόρινθον πάρα πολλὰ παραδείγματα ἀττικὰ καὶ ὀλίγα κορινθιακά.

3. Ὁ Broneer λέγει ὅτι ὁ Corinth T. II, εἰκ. 14 ἀρ. 11 — εἷς τύπος μὲ ἀρ. 12, 13 — εἶναι εἰσηγμένος εἰς Κόρινθον καὶ ἀποδεικνύεται ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι ἀττικός, πρβλ. Η. ἀρ. 71 - 72 (β΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.).

4. Ὁ A.T. IX ἔχει μίαν ἀναλογίαν εἰς τὴν τομὴν μὲ τὸν ἀττικὸν A.T. X 1 καὶ 3. Νομίζω ὅμως ὅτι ἐνωρίτερον πρέπει νὰ ὑπῆρχε κάποια σχέσις μὲ τὴν Κόρινθον, ὅπως λέγει ὁ Howland (πρβλ. πρόδρομον εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. τὸν Corinth, εἰκ. 14, ἀρ. 6).

Ὁ Η. ἀρ. 92 εἶναι τὸ μοναδικὸν παράδειγμα λύχνου μὲ πλατὺ χεῖλος ἐκ Κορίνθου εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ., δεδομένου ὅτι οἱ Corinth T. II καὶ III (εἰκ. 14) — πλατὺ χεῖλος — εἶναι ἀττικοὶ καὶ ἀνήκουν εἰς τὸ β΄ ἥμισυ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ.

Ἓν χαρακτηριστικὸν τοῦ A. T. IX, καὶ εἰς Κόρινθον καὶ εἰς Ἀττικήν, εἶναι ὅτι εἰς τὸ χεῖλος ἔχει μίαν ἐλαφρὰν κυρτότητα, ἡ ὁποία ὑπάρχει καὶ εἰς μερικὰ ἀττικὰ παραδείγματα τοῦ ἀττικοκορινθιακοῦ T. VIII (Η. ἀρ. 82, 85).

Τύπος X

Howland, T. 17, 18. Ἀ. ἀρ. 29 - 31 (Εἰκ. 2· Πίν. 76).

Ὑποδιαιρέσεις : 1. H.T. 17A, Ἀ. ἀρ. 29 - 31 τέλος 6ου αἰ. - περίπου 480 π.Χ. 2. H.T. 17B, περίπου β΄ τέταρτον 6ου αἰ. π.Χ. 3. H.T. 18 500 - 480 π.Χ.

Οἱ H.T. 17A καὶ 18 ἔχουν κοινὰ τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα : τὸ χεῖλος μὲ τὰ κυμάτια, τὸ γάνωμα μὲ τὴν ἐδαφόχρωμον ταινίαν καὶ τὸν πυθμένα. Μία διαφορὰ μεταξύ των ὑπάρχει εἰς τὸ τοίχωμα, ἀλλὰ χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι καὶ εἰς τὰς δύο ὁμάδας τὰ κυμάτια καὶ αἱ κοιλότητες εὑρίσκονται εἰς τὰ αὐτὰ σημεῖα τοῦ τοιχώματος. Τὸ διπλοῦν σῶμα τοῦ H.T. 18 δύναται νὰ θεωρηθῇ παραλλαγὴ τοῦ ἰδίου τύπου, ἐφ' ὅσον καὶ αἱ δύο ὁμάδες εἶναι σύγχρονοι.

Ὁ Ἀ. ἀρ. 29 ἐπιβεβαιώνει τὴν σχέσιν τῶν H.T. 17A καὶ 17B, ἐφ' ὅσον ἔχει τὴν τομὴν τοῦ Η. ἀρ. 120 τοῦ H.T. 17A, καὶ τὸ πάχος τῶν τοιχωμάτων τοῦ H.T. 17B.

Τύπος XI

Howland, T. 19 (πίν. 5 καὶ 33). Ἀ. ἀρ. 32 - 33 (Εἰκ. 2· Πίν. 76). Δ΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ. - περίπου 480 π.Χ.

Αἱ τομαὶ τοῦ A.T. XI ἐπανευρίσκονται ὀλίγον ἀργότερον εἰς τινας μεμονωμένους λύχνους τοῦ A.T. XII 4 (Η ἀρ. 193, 195) καὶ τοῦ A.T. XIII (Η. ἀρ. 223, 227).

Τύπος XII

Howland, ἀρ. 37, H.T. 20 (πίν. 5 καὶ 34). Ἀ. ἀρ. 34 - 35 (Εἰκ. 2· Πίν. 77). Β΄ τέταρτον τοῦ 6ου αἰ., κυρίως τέλος 6ου αἰ. - 460 π.Χ.

Οἱ Ἀ. ἀρ. 34 - 35 εἶναι ὁ συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ τοῦ Η. ἀρ. 37 καὶ τοῦ H.T. 20. Ὁ Η. ἀρ. 37 ἔχει μυκτῆρα ἀνοικτόν. Οἱ Ἀ. ἀρ. 34 - 35 ἔχουν τομὴν ὡς ἡ τοῦ Η. ἀρ. 37, ἀλλὰ γάνωμα καὶ γεφυρωτὸν μυκτῆρα ὡς ὁ H.T. 20. Ἡ ἐξέλιξις ἐντὸς τοῦ τύπου εἶναι ἐκ τομῶν ἀνοικτῶν εἰς κλειστὰς καὶ πάλιν εἰς ἀνοικτάς.

Τύπος XIII

Howland, T. 21 (πίν. 6, 34 καὶ 35). Ἀ. ἀρ. 36 - 78, 80 (Εἰ κ. 2, 3, 4· Πί ν. 77, 78). Ὕστερος 6ος αἰ. - πρώιμος 4ος αἰ. π.Χ.

Οἱ λύχνοι Ἀ. ἀρ. 39 - 64 δεικνύουν τὸ ἐνδιάμεσον στάδιον μυκτῆρος — μὲ ἕνα μόλις σχηματιζόμενον στέλεχος — μεταξὺ τοῦ γεφυρωτοῦ μυκτῆρος καὶ τοῦ μυκτῆρος μὲ μακρὺ στέλεχος.

Τύπος XIV

Howland, T. 22 (πίν. 7 καὶ 36). Ἀ. ἀρ. 79 (Εἰ κ. 4· Πί ν. 78). Περίπου 500 π.Χ. - 410 π.Χ.

Οἱ Η.Τ. 20, 21, 22 εἶναι περίπου σύγχρονοι καὶ ἀποτελοῦν μίαν ἑνότητα. Οἱ λύχνοι τῶν Α.Τ. XII (Η. Τ. 20), Α.Τ. XIII (Η.Τ. 21) καὶ Α.Τ. XIV (Η.Τ. 22) ἔχουν τὸ χεῖλος, τοίχωμα καὶ πυθμένα ἡνωμένα εἰς ἐνιαίαν καμπύλην. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν καὶ λύχνοι μὲ βάσιν.

Εἰς τὸν Α.Τ. XII, εἰς μερικοὺς λύχνους τοῦ Α.Τ. XIII (Ἀ. ἀρ. 77 - 78) καὶ τοῦ Α.Τ. XIV (Η. ἀρ. 201 - 204) τὸ χεῖλος εἶναι μία ἐλαφρῶς ὑψωμένη ταινία εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄκρον, πάντοτε εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ τοιχώματος.

Οἱ λύχνοι τοῦ Α.Τ. XII, ἀρκετοὶ τοῦ Τ. XIII καὶ οἱ τοῦ Τ. XIV ἔχουν μυκτῆρα γεφυρωτόν.

Οἱ λύχνοι τοῦ Α.Τ. XII, μερικοὶ τοῦ Τ. XIII καὶ οἱ τοῦ Τ. XIV εἶναι ἐν μέρει βαμμένοι καὶ μὲ ἐδαφόχρωμον ταινίαν εἰς τὸ χεῖλος.

Τύπος XV

Howland, T. 23 (πίν. 7, 36, 8 καὶ 37). Ἀ. ἀρ. 81 - 101 (Εἰ κ. 4, 5· Πί ν. 79). Ὕστερον γ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - τέλος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὑποδιαιρέσεις : 1. Η.Τ. 23Α, 23Α΄, 23Β, 23Ε, Ἀ. ἀρ. 81 - 86 ὕστερον γ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - α΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. 2. Η.Τ. 23C, 23C΄, 23D, Ἀ. ἀρ. 87 - 101 ἀρχαὶ - τέλος 4ου αἰ. π.Χ.

Οἱ λύχνοι τοῦ Α.Τ. XV ἔχουν ὅλοι τὴν ἰδίαν ὀρθογώνιον τομήν, μὲ τὸ χεῖλος ἐπίπεδον καὶ συνήθως ἀρκετὰ πλατύ, παράλληλον πρὸς τὴν βάσιν. Τὸ τοίχωμα εἰς τοὺς λύχνους τῆς πρώτης ὑποδιαιρέσεως εἶναι ἄλλοτε κάθετον καὶ ἄλλοτε καμπύλον, ἐνῷ εἰς τοὺς λύχνους τῆς δευτέρας ὑποδιαιρέσεως εἶναι κάθετον.

Ὅσον οἱ λύχνοι κλείνουν καὶ βαθαίνουν, τόσον τὸ στέλεχος τοῦ μυκτῆρος γίνεται μακρύτερον καὶ πλατύτερον. Ἐξαίρεσιν ἀποτελοῦν οἱ Η.Τ. 23Α΄, 23Β, Ἀ. ἀρ. 84 - 86, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ μυκτὴρ εἶναι μικρός, τριγωνικὸς καὶ ἄβαφος ἄνω, καὶ ὁ Η.Τ. 23Ε εἰς τὸν ὁποῖον ὁ μυκτὴρ εἶναι τελείως ἰδιότυπος, πάλιν τριγωνικός.

Τύπος XVI

Howland, T. 24 (πίν. 8, 37 καὶ 9). Ἀ. ἀρ. 102 - 113 (Εἰ κ. 5· Πί ν. 80). Ὕστερον γ΄ τέταρτον τοῦ 5ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. Ὑποδιαιρέσεις : 1. Η.Τ. 24Α, 24Α΄, 24Β, Ἀ. ἀρ. 102 - 105 ὕστερον γ΄ τέταρτον - τέλος 5ου αἰ. π.Χ. 2. Η.Τ. 24C, 24C΄, Ἀ. ἀρ. 106 - 113 ὕστερος 5ος αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Οἱ A.T. XV 1 καὶ XVI 1 ἔχουν τὴν ἰδίαν ὀρθογώνιον τομήν. Ὁ A. T. XV 2 ἔχει σχεδὸν τετράγωνον τομήν, ὁ XVI 2 σχεδὸν κυκλικὴν ἢ σχήματος ω (ὠμέγα) τομήν.

Αὔλακες εἰς τὰ χείλη δὲν ὑπάρχουν εἰς ὅλους τοὺς λύχνους τοῦ τύπου XVI.

Εἰς τοὺς A.T. XV 1 καὶ XVI 1 ὑπάρχουν παραλλήλως ὁ τριγωνικὸς μυκτὴρ καὶ ὁ ὀρθογώνιος. Εἰς τὸν T. XV 2 ἐπικρατεῖ ὁ μεγάλος ὀρθογώνιος, εἰς τὸν T. XVI 2 ἐπικρατεῖ ὁ μακρὺς τριγωνικὸς — ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ὁ ὀρθογώνιος.

Εἰς τοὺς T. XVI 2 καὶ XVII 1 καὶ 2 ἐπανευρίσκομεν τὴν τομὴν τοῦ T. XII, κυρίως ὅμως τῶν T. XIII καὶ XIV, ἠλλαγμένην ἐκ τῆς διαφορετικῆς ἐποχῆς (πολὺ μεγαλύτερον βάθος, μικρότερον πλάτος, κλειστότερον σῶμα, παχύτερα τοιχώματα, παχὺς πυθμήν, χωριστὸν χεῖλος).

Τύπος XVII

Howland, T. 25 (πίν. 9, 38, 10, 11, 39 καὶ 12). Ἀ. ἀρ. 114 - 148 (Εἰκ. 5, 6, 7· Πίν. 81, 82, 83). Β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. Ὑποδιαιρέσεις : 1. H.T. 25A, 25B, 25 Var. (ἀρ. 361 - 363), Ἀ. ἀρ. 114 - 129 μέσα β΄ τετάρτου τοῦ 4ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. 2. H.T. 25A΄, 25B΄, 25 Var. (ἀρ. 356 - 357, 359 - 360), Ἀ. ἀρ. 130 - 147 ὕστερον β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - β΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. 3. H.T. 25C΄, 25 Var. (ἀρ. 358), Ἀ. ἀρ. 148 γ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - α΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. 4. T. 25D΄ ὕστερον γ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - α΄ τέταρτον τοῦ 3ου αἰ. π.Χ.

Ἡ τομὴ τῶν λύχνων αὐτῶν θυμίζει ω (ὠμέγα). Αἱ τέσσαρες πρῶται ὑποδιαιρέσεις τοῦ Howland, ὡς καὶ αἱ δύο πρῶται τῆς Ἀκροπόλεως, ἀποδεικνύονται μᾶλλον συμβατικαί, ἐπειδὴ αἱ τομαὶ τῶν λύχνων αὐτῶν εἶναι ὅμοιαι (ἰδὲ καὶ κατάλογον).

Ὅσον ἐξελίσσεται ὁ τύπος, τόσον καὶ ὁ μυκτὴρ γενικῶς μικραίνει.

Τύπος XVIII

Howland, T. 26, 27 (πίν. 13, 40 καὶ 14). Ἀ. ἀρ. 149 - 150 (Εἰκ. 7· Πίν. 83). Ἀργὰ β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - μέσον τοῦ 2ου αἰ. π.Χ. Ὑποδιαιρέσεις : 1. H.T. 26A, A. ἀρ. 149 ἀργὰ β΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - πρώιμος 3ος αἰ. π.Χ. 2. H.T. 26B, 26 Var. Ἀ. ἀρ. 150 β΄ ἥμισυ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. 3. H.T. 27 γ΄ τέταρτον τοῦ 4ου αἰ. - μέσον τοῦ 2ου αἰ. π.Χ.

Οἱ λύχνοι τῶν H. T. 26A καὶ 27 ἔχουν ὁμοίας τομάς, μὲ διαφορὰς εἰς τὸ μέγεθος καὶ τὸν μυκτῆρα. Ὅλοι οἱ λύχνοι τοῦ τύπου ἔχουν καμπύλον τοίχωμα καὶ βάσιν ὑψωμένην καὶ παχεῖαν, μὲ κεντρικὸν σωλῆνα. Οἱ λύχνοι τῆς 1ης ὑποδιαιρέσεως ἔχουν χεῖλος ἐπίπεδον, κοῖλον ἢ κυρτόν, μὲ μίαν αὔλακα γύρω. Οἱ λύχνοι τῆς 2ας ὑποδιαιρέσεως ἔχουν σῶμα κλειστόν, μὲ αὔλακα εἰς τὴν περιφέρειαν. Οἱ λύχνοι τῆς 3ης ὑποδιαιρέσεως ἔχουν χεῖλος ἐπίπεδον ἢ κυρτὸν μὲ αὔλακα ἢ εἰς συνέχειαν μὲ τὸ τοίχωμα.

Εἰς τὰς δύο πρώτας ὑποδιαιρέσεις συνυπάρχουν τὰ δύο εἴδη μυκτῆρος (ὀρθογώνιος καὶ τριγωνικὸς) τῶν προηγουμένων τύπων. Εἰς τὴν 3ην ὑποδιαίρεσιν ὁ μυκτὴρ λαμβάνει δύο νέα σχήματα : ἢ εἶναι « μικρὸς καὶ ἡμικυκλικὸς » ἐνθυμίζων τὸν γεφυρωτὸν μυκτῆρα τῶν προηγουμένων αἰώνων, ἢ εἶναι μακρὺς καὶ σωληνοειδὴς μὲ δύο πτερύγια εἰς τὸ ἄκρον.

Τύπος XIX

Howland, T. 28 (πίν. 14 καὶ 41). Ἀ. ἀρ. 151 - 152 (Εἰκ. 7· Πίν. 84).

Ὁ πηλὸς εἶναι φαιὸς ἢ ὠχρός, ἴσως κορινθιακὸς κατὰ τὸν Howland, ἀττικὸς κατὰ τὸν Broneer. Φαίνεται ὅτι ὑπάρχουν ὅμοιοι λύχνοι τοῦ τύπου αὐτοῦ καὶ εἰς Ἀθήνας καὶ εἰς Κόρινθον. Πρβλ. Corinth IV, εἰκ. 14, τομὰς 38 (ἀττικὸς πηλός), 39 (κορινθιακὸς πηλός), Ἀ. ἀρ. 152 (κορινθιακὸς πηλός).

Τύπος XX

Howland, T. 29. Ἀ. ἀρ. 155 - 158. Η.Τ. 31 (ἀρ. 424). Ἀ. ἀρ. 153, 154 (Η. πίν. 14, 41. 15 (Εἰκ. 7, 8· Πίν. 84, 85).

Ὁ τύπος αὐτὸς ἔχει λαγηνοσχήμους τομάς.

Οἱ Η. ἀρ. 424, Ἀ. ἀρ. 153, 154 συνεχίζουν τὰς τομὰς τοῦ Η.Τ. 29Β (πρβλ. ἀρ. 415).

Ὁ Ἀ. ἀρ. 158 ἔχει ἐπίχρισμα, ἀλλ' εἶναι ὅμοιος εἰς τὴν τομὴν μὲ λύχνον τοῦ Howland (ἀρ. 416) μὲ μέλαν γάνωμα. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὸν τύπον αὐτὸν τὸ ἐπίχρισμα καὶ τὸ γάνωμα δύνανται νὰ συνυπάρχουν. Ἐπίσης ὁ Η. ἀρ. 424 ἔχει ἐπίχρισμα, ἀλλ' ὁ ὅμοιός του Ἀ. ἀρ. 153 ἔχει γάνωμα.

Ὁ Ἀ. ἀρ. 153 ἔχει μυκτῆρα μὲ πτερύγια ὅπως ὁ Η. ἀρ. 414, καὶ χεῖλος ὅπως ὁ Η. ἀρ. 415 (Η.Τ. 29Β).

Τὰ χείλη τῶν Η.Τ. 29Β καὶ 31 λαμβάνουν ἤδη τὴν κοίλην μορφὴν τὴν ὁποίαν θὰ ἔχουν καὶ ἀργότερον, ὅταν πλατύνουν.

Οἱ Α. Τ. XIX καὶ XX καταλήγουν καὶ οἱ δύο εἰς ὁμοίας λαγηνοσχήμους τομὰς εἰς τὸ α΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ., ἀλλὰ καὶ ἀργότερον (Ἀ. ἀρ. 152, Η. ἀρ. 404 - 405, 414, 415, 416, Ἀ. ἀρ. 158, Η. ἀρ. 424, Ἀ. ἀρ. 153, 154).

Οἱ τύποι Α. XIX καὶ XX δύνανται νὰ θεωρηθοῦν μεταβατικοὶ μεταξὺ τοῦ Η.Τ. 25 καὶ ἑνὸς μεγάλου ἀριθμοῦ ἑλληνιστικῶν λύχνων (Η.Τ. 32, 33, 34, 35), εἰς τοὺς ὁποίους ὑπάρχει ὡς βάσις ἡ γωνιώδης τομή.

Ὁ μὲν Α. Τ. XIX ἐνθυμίζει τὸ παρελθόν, ὁ δὲ Α.Τ. XX εἰσάγει τὸ μέλλον.

Τύπος XXI

Howland, T. 39 (πίν. 19 καὶ 45). Ὕστερος 2ος αἰ. - πρώιμος 1ος αἰ. π.Χ.

Ὁ Η. Τ. 39 περιλαμβάνει λύχνους μεταγενεστέρους, οἱ ὁποῖοι συνεχίζουν τοὺς Η.Τ. 28 καὶ 29 μὲ ἐκφυλισμένας τὰς τομὰς αὐτῶν (Πρβλ. Η. ἀρ. 515 μὲ 402, 516 μὲ 397, 519 μὲ 415, 424).

Τύπος XXII

Howland, T. 30 (πίν. 15 καὶ 41) Ἀ. ἀρ. 159 (Εἰκ. 8· Πίν. 84). Ὕστερος 5ος αἰ. - β΄ ἥμισυ τοῦ 3ου αἰ. καὶ ἴσως πρώιμος 2ος αἰ. π.Χ.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

ΠΑΝΑΘΗΝΑΪΚΑ*

Πολλὲς μελέτες[1] ἔχουν γραφτῆ ὡς σήμερα γιὰ τὸ σχῆμα, τὶς παραστάσεις καὶ τὰ διάφορα εἰδικότερα προβλήματα τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, τῶν ἀγγείων δηλαδὴ ποὺ δίνονταν ὡς ἔπαθλα στοὺς νικητὲς τῆς πιὸ μεγάλης γιορτῆς τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Οἱ μελέτες αὐτὲς βασίζονται κατ' ἀρχὴν στὰ στοιχεῖα ποὺ προσφέρουν τὰ ἴδια τὰ ἀγγεῖα καὶ κατὰ δεύτερο λόγο στὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ στὰ ἐπιγραφικὰ μνημεῖα, ποὺ οἱ μαρτυρίες τους εἶναι ἰδιαίτερα βοηθητικές.

Ἀπὸ τοὺς ἀμφορεῖς, ποὺ ἡ διακόσμησή τους σχετίζεται μὲ τοὺς «γυμνικοὺς» καὶ «ἱππικοὺς» ἀγῶνες τῶν Παναθηναίων, ἔχουν δοθῆ, ὅπως πιστεύεται, ὡς ἔπαθλα μόνον ὅσοι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ τυπικὸ σχῆμα καὶ τὴν τυπικὴ μελανόμορφη[2] διακόσμηση, χαρακτηρίζονται μὲ τὴ γραπτὴ ἐπιγραφὴ *«ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΑΘΛΩΝ»*[3]. Τὰ ἀγγεῖα ποὺ

* Τοὺς καθηγητὲς κκ. Μ. Ἀνδρόνικο, Γ. Δεσπίνη, Γ. Μπακαλάκη καὶ Δ. Παντερμαλῆ εὐχαριστῶ θερμὰ γιὰ τὶς χρήσιμες συζητήσεις, τὶς σχετικὲς μὲ τὴ μελέτη αὐτή. Τὸν καθηγητὴ κ. Γ. Δεσπίνη εὐχαριστῶ ἐπίσης καὶ γιὰ τὶς σημαντικὲς παρατηρήσεις του στὸ κείμενο. Χρήσιμες ἦταν τέλος καὶ οἱ συζητήσεις ποὺ εἶχα κατὰ καιροὺς μὲ τὴ δίδα Θ. Στεφανίδου καὶ τοὺς κυρίους Μ. Βουτυρᾶ καὶ B. Schmaltz. Γιὰ τὴ μετάφραση τῆς περίληψης ὀφείλω εὐχαριστίες στὴ δ. Ντούζουγλη καὶ στὸν κ. G. Schmidt.

1. Γιὰ τοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς ὑπάρχουν μέχρι σήμερα δυὸ μονογραφίες: G. Brauchitsch, Die Panathenäischen Preisamphoren (1910), ὅπου δίνεται ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία (σελ. 1) καὶ K. Peters, Studien zu den Panathenäischen Preisamphoren (1942). Βασικὲς εἶναι ἐπίσης οἱ μελέτες τῶν J. Beazley, AJA 47 (1943), 441 κέ., ὅπου καὶ ἡ σπουδαιότερη ἐκλογὴ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας, L. Ziehen, RE XVIII, 3, 458 κέ., J. Beazley, The Development of Attic Black-figure (1951), 88 κέ. καὶ 116 κέ., D. Amyx, Hesperia 27 (1958), 178 κέ., J. Davison, JHS 78 (1958), 23 κέ., J. Frel, Panathenaic Prize Amphoras (1973). Πρβλ. ἐπίσης K. Peters, JdI 57 (1942), 143 κέ., H. Thompson, Hesperia 29 (1960), 366 κέ., J.H.C. Kern, Oudheidkundige Mededelingen Leiden 44 (1963), 48 κέ., P.E. Arias, EAA V, 927 κέ. τοῦ ἴδιου, Enciclopedia Classica, sezione III, Vol. XI (1963), 424 κέ., Π. Θέμελης, ΑΑΑ II (1969), σ. 409 κέ., J. Frel, RA 1972, 285 κέ., J. Boardman, Athenian Black Figure Vase (1974), 167 κέ. καὶ J. Beazley, ABV, 403 κέ., 696, 715 καὶ Paralipomena, 175 κέ., 519. Γιὰ ἑλληνιστικοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς βλ. S. Dow, Hesperia 5 (1936), 50 κέ., N. Κοντολέων, ΑΕ 1937, 556 κέ., Σ. Παπασπυρίδη-Καρούζου, ΑΕ 1948/49, 10 κέ., G. R. Edwards, Hesperia 26 (1957), 320 κέ.

2. Μερικοὶ ἑλληνιστικοὶ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς - ἔπαθλα φαίνεται ὅτι δὲν εἶχαν κατασκευαστῆ μὲ τὴ μελανόμορφη τεχνική, ἀφοῦ ἡ ἐπιφάνειά τους εἶναι καλυμμένη μὲ λευκὸ «ἐπίχρισμα». Αὐτοὶ οἱ «λευκοὶ» Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς δὲν πρέπει νὰ σχετίζωνται μὲ «γυμνικὰ» ἢ «ἱππικὰ» ἀγωνίσματα ἀλλὰ μὲ μουσικά. Βλ. G. R. Edwards, Hesperia 26 (1957), 327 κέ.

3. Τὰ ὄστρακα ἀπὸ ἕναν Παναθηναϊκὸ ἀμφορέα στὸν Τάραντα, ποὺ φέρουν χαρακτὴ τὴν ἐπιγραφὴ Τ]ΟΝΑΘΕΝΕΘΕΝΑΘΛΟΝ (βλ. J. Beazley, AJA 47 (1943), 446), νομίζουμε ὅτι δὲν προέρχονται ἀπὸ Παναθηναϊκὸ ἀμφορέα - ἔπαθλο. Πιθανότατα ἡ ἐπιγραφὴ χαράχτηκε «ἐκ τῶν ὑστέρων» γιὰ νὰ δώση στὸ ἀγγεῖο ἰδιαίτερη ἀξία. Χαρακτὴ εἶναι καὶ ἡ ὑπογραφὴ τοῦ ἀγγειογράφου Σικελοῦ (ΣΙΚΕΛΟΣΕΓΡΑΦΣΕΝ) πάνω σ' ἕναν ἄλλον Παναθηναϊκὸ ἀμφορέα στὴ Νεάπολη ἀριθ. 112848. Παρ' ὅλο ποὺ πρόκειται γιὰ Παναθηναϊκὸ ἀμφορέα - ἔπαθλο, ἡ παραπάνω ἐπιγραφὴ πρέπει κατὰ τὴ γνώμη μας νὰ χαράχτηκε καὶ αὐτὴ «ἐκ τῶν ὑστέρων». Καὶ αὐτὸ ὄχι μόνο ἐπειδὴ εἶναι χαρακτή, ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ

δὲν ἔχουν ἕνα ἀπὸ τὰ παραπάνω χαρακτηριστικά[4] καὶ δὲ συνοδεύονται ἀπὸ τὴ γραπτὴ ἐπιγραφὴ πιστεύεται ὅτι δὲν ἀποτελοῦν ἔπαθλα τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων[5]. Τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ὀνομάζουμε ψευδοπαναθηναϊκοὺς[6] ἀμφορεῖς.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἀφορμὴ γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ψευδοπαναθηναϊκῶν ἀμφορέων στάθηκαν οἱ ἀμφορεῖς - ἔπαθλα. Ἀλλὰ ὁ προορισμὸς αὐτῶν τῶν ἀγγείων παραμένει ἄγνωστος. Ἔχουν ὑποθέσει ὅτι ὁρισμένοι ἀπὸ τοὺς ψευδοπαναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς κατασκευάστηκαν γιὰ νὰ δοθοῦν ἴσως ὡς ἔπαθλα σὲ ἄλλους ἀγῶνες[7] ἢ ὅτι ἡ δημιουργία τους ὀφείλεται σὲ καθαρὰ ἐμπορικοὺς λόγους[8], μιὰ καὶ ἀγγεῖα ποὺ θὰ μιμοῦνταν τοὺς

πρόκειται γιὰ ὑπογραφὴ ἀγγειογράφου. Ἡ πολιτεία πολὺ δύσκολα θὰ ἐπέτρεπε νὰ ὑπογράφωνται τὰ κρατικὰ Παναθηναϊκὰ ἔπαθλα ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες καὶ μάλιστα τοὺς ἀγγειογράφους. Ἡ γραπτὴ (ὄχι χαρακτή) ὑπογραφὴ τριῶν ἢ τεσσάρων ἀγγειοπλαστῶν πάνω σὲ Παναθηναϊκὰ ἔπαθλα (βλ. παρακάτω σημ. 12) μπορεῖ ἴσως νὰ δικαιολογηθῆ, ἂν θεωρήσουμε ὅτι οἱ ἀγγειοπλάστες αὐτοὶ εἶχαν καὶ δικό τους κεραμεικὸ ἐργαστήριο. Ἔτσι προσφέροντας τὰ ἀγγεῖα - ἔπαθλα στὴν πολιτεία σὲ πολὺ χαμηλὲς τιμὲς ἢ ἀκόμη καὶ δωρεὰν θὰ ἔπαιρναν ὡς ἀνταμοιβὴ ἀπὸ τὸ ἐπίσημο κράτος τὴν ἄδεια νὰ βάλουν τὴ «φίρμα» τους πάνω σ' αὐτά, πρβλ. A. Wilhelm, Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde VI (1921), 41. Ἡ παραπάνω σκέψη μᾶς ἐπιτρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ ρῆμα «ΕΠΟΙΗΣΕΝ» πάνω στὰ ἀγγεῖα ποὺ ἀναφέραμε σχετίζεται μὲ τὸν ἰδιοκτήτη τοῦ κεραμεικοῦ ἐργαστηρίου, ὁ ὁποῖος βέβαια μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ὁ κεραμέας τοῦ ἀγγείου. (Γιὰ τὴ σημασία τοῦ ρήματος «ΕΠΟΙΗΣΕΝ» βλ. R. M. Cook, JHS 91 (1971), 137 κέ., M. Robertson, JHS 92 (1972), 180 κέ. καὶ M. Eisman, JHS 94 (1974), 172). Γιὰ τὰ εὐεργετικὰ μέτρα πολιτείας «ὑπὲρ κεραμέων» γιὰ τὴν ἐργασία ποὺ προσέφεραν στὴν πόλη βλ. A. Wilhelm, Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde VI (1921), 42 κέ.

4. Τὴν παλαιὰ γνώμη ὅτι μόνον οἱ ἀνεπίγραφοι Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἔχουν δοθῆ ὡς ἔπαθλα στὰ Παναθήναια τὴν ἀντέκρουσε ὁ P. Mingazzini, I vasi della collezione Castellani (1930), 352 κέ. Ὁ P. Mingazzini — πρβλ. καὶ A. M. Woodward, BSA 16 (1909/10), 207 — ὑποστήριξε ἐπίσης ὅτι καὶ ἀνεπίγραφοι Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἔχουν δοθῆ ὡς ἔπαθλα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἀμφορεῖς διαφορετικοῦ τύπου. Τὴν ἄποψη αὐτὴ τὴ δέχτηκε κατ' ἀρχὴν καὶ ὁ J. Beazley, JHS 51 (1931), 299. Ὁ K. Peters, Studien zu den Panathenäischen Preisamphoren (1942), 4 κέ. δὲ δέχτηκε τὴ γνώμη αὐτὴ καὶ τελικὰ οὔτε καὶ ὁ J. Beazley, ὅπως βλέπει κανεὶς στὸ Dev. ὅ.π., ABV. ὅ.π. καὶ Paralipomena ὅ.π., ὅπου ὡς Panathenaic Prize Amphoras ἀναγνωρίζονται μόνο οἱ ἀνεπίγραφοι (γιὰ ἐξαιρέσεις βλ. Dev. 100 καὶ ABV 414, 5). Παλαιότερα ὁ E. N. Gardiner, Greek Athletic Sports and Festivals (1910), 244 εἶχε ὑποθέσει ὅτι οἱ μικροὶ ἀνεπίγραφοι ἀμφορεῖς ποὺ μᾶς ἔχουν σωθῆ μπορεῖ νὰ ἔχουν δοθῆ ὡς ἔπαθλα στοὺς δεύτερους νικητές (πρβλ. A. M. Woodward, BSA 16 (1909 / 10), 210). Ὁ ἴδιος στὸ JHS 32 (1912), 188 ὑπέθεσε ὅτι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀνεπίγραφους ἀμφορεῖς τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 5ου αἰ. μπορεῖ νὰ ἔχουν δοθῆ ὡς ἔπαθλα, γιατὶ ἐξαιτίας τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου στοὺς ἀγῶνες θὰ λάβαιναν μέρος μόνο Ἀθηναῖοι, ὁπότε ἡ ἐπιγραφὴ ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΑΘΛΩΝ δὲ χρειαζόταν. Βλ. ἐπίσης A. Rumpf, Sakonides (1937), 21 σημ. 50, T. B. L. Webster, Potter and Patron in Classical Athens (1972), 63 κέ., 159 κέ. καὶ J. Frel, Panathenaic Prize Amphoras (1973), 14 κέ., 22.

5. Στοὺς πολὺ πρώιμους Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς, ὅταν δὲν εἶχε ἀκόμα διαμορφωθῆ ἡ τυπικὴ διακόσμησή τους, ὅπως ἐπίσης καὶ σὲ ὄψιμους Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς, συναντοῦμε μερικὲς «ἀποκλίσεις» ἀπὸ τὴν καθιερωμένη διακόσμηση. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ παρουσία τῆς γραπτῆς ἐπιγραφῆς ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΑΘΛΩΝ ἢ ἔστω ἡ παρουσία τοῦ ὀνόματος ἑνὸς ἄρχοντα ἢ ταμία ἢ ἀγωνοθέτη, γιὰ τοὺς μεταγενέστερους Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς, μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ ἀμφορέας ἔχει δοθῆ ὡς ἔπαθλο.

6. Γιὰ τὸν ὅρο «ψευδοπαναθηναϊκὸς» βλ. E. N. Gardiner, JHS 32 (1912), 181 καὶ Graef - Langlotz, Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen (1925), 109.

7. Βλ. E. N. Gardiner, JHS 32 (1912), 188, T. B. L. Webster, Potter and Patron in Classical Athens (1972), 63 κέ., 78 κέ., 159 κέ. καὶ J. Frel, Panathenaic Prize Amphoras (1973), 22 κέ.

8. Βλ. E. N. Gardiner, JHS 32 (1912), 188. Γιὰ ἐμπορικοὺς σκοποὺς ἴσως κατασκευάστηκαν καὶ οἱ «Παναθηναϊκοὶ» ἀμφορίσκοι. Γιὰ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ βλ. J. Beazley, BSA 41 (1940/45), 10 κέ., τοῦ ἰδίου JHS 62 (1942), 99 καὶ F. P. Johnson, AJA 47 (1943), 393. Ὁ J. Frel ὅ.π. θεωρεῖ τοὺς «Παναθηναϊ-

Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς - ἔπαθλα θὰ εἶχαν, ὅπως πιστεύουμε, σίγουρη ζήτηση στὸ ἐμπόριο[9]. Ἀνάμεσα ὅμως σ' αὐτοὺς τοὺς ψευδοπαναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς ὑπάρχουν μερικοὶ ποὺ ἡ μόνη διαφορά τους ἀπὸ τοὺς ἀμφορεῖς - ἔπαθλα εἶναι ἡ ἔλλειψη τῆς ἐπιγραφῆς *« ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΑΘΛΩΝ »*. Τὸ γεγονὸς ὅτι τέτοια ἀγγεῖα ὑπάρχουν παράλληλα μὲ τοὺς ἐνεπίγραφους ἀμφορεῖς σ' ὅλη τὴ μακρόχρονη διάρκεια τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων, μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι κάποια σχέση πρέπει νὰ ὑπάρχη ἀνάμεσα στοὺς ψευδοπαναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς[10] καὶ στὰ Παναθήναια.

Γιὰ τὴ διαδικασία κατασκευῆς τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων - ἐπάθλων δὲν ἔχουμε, δυστυχῶς, ἄμεσες καὶ σαφεῖς μαρτυρίες. Μποροῦμε ὡστόσο νὰ ὑποθέσουμε μὲ πολλὴ πιθανότητα ὅτι ἡ πολιτεία θὰ ἔδινε τὴν παραγγελία σ' ἕνα κεραμεικὸ ἐργαστήρι μετὰ ἀπὸ διαγωνισμό. Τὰ κεραμεικὰ ἐργαστήρια ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴ συγκεκριμένη κρατικὴ παραγγελία κατασκεύαζαν, πιστεύουμε, ὑποδείγματα, ποὺ τὰ παρουσίαζαν στοὺς ἁρμόδιους, γιὰ νὰ ἀποφασίσουν ὕστερα αὐτοὶ σὲ ποιό κεραμεικὸ ἐργαστήρι συνέφερε νὰ δοθῆ ἡ παραγγελία. Κριτήριά τους θὰ ἦταν ἀσφαλῶς ἡ ποιότητα τῶν ἀγγείων, ἡ προσφερόμενη τιμὴ καὶ ἴσως ἡ ταχύτητα ἐκτέλεσης τῆς παραγγελίας[11]. Ὅτι γίνονταν κεραμεικοὶ διαγωνισμοὶ[12] βεβαιώνεται ἀπὸ ὁρισμένες γραπτὲς μαρτυρίες. Τὸ ἐπίγραμμα ποὺ εἶναι χαραγμένο πάνω στὴ γνωστὴ ἐπιτύμβια στήλη τοῦ κεραμέα Βακχίου[13] — ἀπὸ τὸν ὁποῖο μάλιστα μᾶς σώζονται καὶ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς[14] — εἶναι ἰδιαίτερα διδακτικό : *« Γ)ῆγ καὶ ὕδωρ καὶ πῦρ εἰς ταὐτὸ τέχνηι συναγόντων / Βάκχιον ἀντιτέχνων πρῶτα φέροντα φύσει / Ἕλλὰς ἔκρινεν ἅπασα καὶ ὧν προὔθηκεν ἀγῶνας / ἥδε πόλις, πάντας τῶνδε ἔλαβε στεφάνους »*. Τὸ *« ὧν προὔθηκεν ἀγῶνας ἥδε πόλις πάντας τῶνδε ἔλαβε στεφάνους »* δὲν μπορεῖ νὰ σημαίνη τίποτε ἄλλο παρὰ μόνο ὅτι διεξάγονταν πρά-

κοὺς » αὐτοὺς ἀμφορίσκους ὡς « souvenirs ». Πρβλ. καὶ J. V. Noble, The Techniques of Painted Attic Pottery (1966), 14.

9. Πρβλ. καὶ παρακάτω σελ. 146, 150 καὶ σημ. 48.

10. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τοὺς ἑξῆς ἀνεπίγραφους Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς : τὸν ἀμφορέα στὸ Λονδίνο ἀριθ. Β 135, τοῦ 6ου αἰ. (CVA, British Museum 1, III He, πίν. 3, 2)· τὸν ἀμφορέα τοῦ ζωγράφου τοῦ Εὐχαρίδη στὸ Λένινγκραντ, τοῦ 5ου αἰ. (ABV, 396, 10 καὶ AA 27 (1912), 339, 340)· τὸν ἀμφορέα στὸ Λονδίνο ἀριθ. Β 612 τῆς ὁμάδας τοῦ Κίττου (Kittos Group), τοῦ 4ου αἰ. (ABV, 414,5 καὶ CVA British Museum 1, III Hf, πίν. 1, 3)· τὸν ἀμφορέα στὸ Βερολίνο ἀριθ. 4950, τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων (Dev. 100, 118 σημ. 86 καὶ πίν. 49, 4).

11. Ὁ Πλούταρχος, Ἠθικὰ ΙΙΙ, 498 Ε ("Εἰ αὐτάρκης ἡ κακία πρὸς κακοδαιμονίαν") ἀναφέρει γιὰ ἀνάλογες περιπτώσεις τὰ τρία αὐτὰ κριτήρια ἐπιλογῆς : *Αἱ πόλεις δήπουθεν, ὅταν ἔκδοσιν ναῶν ἢ κολοσσῶν προγράφωσιν, ἀκροῶνται τῶν τεχνιτῶν ἀμιλλωμένων περὶ τῆς ἐργολαβίας καὶ λόγους καὶ παραδείγματα κομιζόντων· εἶθ' αἱροῦνται τὸν ἀπ' ἐλάττονος δαπάνης ταὐτὸ ποιοῦντα καὶ βέλτιον καὶ τάχιον.*

12. Βλ. καὶ W. Peek, Kerameikos III (1941), 46 κέ.

13. Βλ. A. Wilhelm, Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde (1909), 40 κέ. ἀριθ. 26, εἰκ. 18, O. Kern, Inscriptiones Graecae (1913), πίν. 27, E. Preuner, JdI 35 (1920), 69 κέ., A. Wilhelm, Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde VI (1921), 40 κέ. καὶ W. Peek, Kerameikos III (1941), 46 κέ. Βλ. ἐπίσης R. Harder, Neue Beiträge zur klassischen Altertumswissenschaft, Festschrift zum 60. Geburtstag von Bernhard Schweitzer (1954), 197 σημ. 32.

14. Ὁ Βακχίος (ABV, 413, 1 καὶ 2) μαζὶ μὲ τὸν Κίττο (ABV, 413) καὶ τὸν Ὑπερείδη (J. Frel Panathenaic Prize Amphoras (1973), 10 καὶ εἰκ. 4 καὶ 5) εἶναι οἱ τρεῖς ἀγγειοπλάστες (πιθανότατα καὶ ἰδιοκτῆτες κεραμεικῶν ἐργαστηρίων, βλ. παραπάνω σημ. 3) γιὰ τοὺς ὁποίους ξέρουμε ὅτι κατασκεύασαν Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς - ἔπαθλα. Τὰ ὀνόματά τους μᾶς σώζονται πάνω σὲ ἀγγεῖα - ἔπαθλα. Ἕνα ἄλλο ὄστρακο στὴν Ἐλευσίνα (ABV, 414) μᾶς σώζει τὴν ἐπιγραφὴ « . . .ΟΣ ΕΠΟΗΣΕ[Ν] ». Γιὰ τὴν παρουσία ὀνομάτων τεχνιτῶν πάνω σὲ Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς - ἔπαθλα, βλ. παραπάνω σημ. 3.

γματι κεραμεικοὶ ἀγῶνες στὴν ἀρχαία Ἀθήνα. Ὁ Preuner ποὺ ἀσχολήθηκε μὲ τὸ ἐπιτάφιο σῆμα τοῦ Βακχίου[15] ἀναφέρει ὡς ἀνάλογο παράδειγμα τὴν ἐπιγραφὴ τῆς βάσης τῆς Νίκης τοῦ Παιωνίου στὴν Ὀλυμπία : *« . . . καὶ ἀκρωτήρια ποιῶν ἐπὶ τὸν ναὸν ἐνίκα* (Παιώνιος)». Ἡ νίκη τοῦ Παιωνίου προϋποθέτει ἕναν ἀγώνα, ἀνάλογο μὲ τοὺς ἀγῶνες ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἐπίγραμμα τοῦ Βακχίου. Οἱ σκέψεις τοῦ Preuner[16] ἐνισχύονται καὶ ἀπὸ ἕνα ἄλλο μνημεῖο, ἕνα τιμητικὸ ψήφισμα ἀπὸ τὴν Ἔφεσο[17]. Τὸ ψήφισμα αὐτό, ποὺ ἀναφέρεται σὲ δυὸ Ἀθηναίους κεραμεῖς ποὺ δούλευαν στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. στὴν πόλη τῆς Ἐφέσου, εἶναι « περισσότερο σημαντικὸ ἀπὸ τὴν ἐπιτύμβια στήλη τοῦ Βακχίου, γιατὶ ἀναφέρεται ἀκριβῶς σ' ἕνα δημόσιο κεραμεικὸ διαγωνισμό »[18]. Ὕστερα ἀπὸ τὰ παραπάνω μπορεῖ νὰ συμπεράνη κανεὶς ὅτι δημόσιοι κεραμεικοὶ διαγωνισμοὶ γίνονταν καὶ στὴν Ἀθήνα[19], καὶ μάλιστα γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν ἀγγείων - ἐπάθλων τῆς πιὸ μεγάλης γιορτῆς τῆς πόλης. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς τῶν ἐπάθλων, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἦταν ἐξαιρετικὰ μεγάλος, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι καὶ ἡ δαπάνη κατασκευῆς τους ἦταν σημαντική [20].

Στοὺς δημόσιους διαγωνισμοὺς γιὰ τὴν κατασκευὴ Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων ἀναφέρεται ἴσως ἕνα χωρίο τῆς «Ἀθηναίων Πολιτείας» τοῦ Ἀριστοτέλη, ποὺ νομίζουμε ὅτι δὲν ἔχει ἑρμηνευτῆ ἱκανοποιητικὰ ὡς σήμερα. Πρόκειται γιὰ ἕνα τμῆμα τῆς παραγράφου 49, τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται στοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀγῶνες : *« ἔκρινε δέ ποτε καὶ τὰ παραδείγματα καὶ*[21] *τὸν πέπλον ἡ βουλή, νῦν δὲ τὸ δικαστήριον τὸ λαχόν· ἐδόκουν γὰρ*

15. Βλ. E. Preuner ὅ.π. Πρβλ. καὶ W. Peek ὅ.π.

16. E. Preuner ὅ.π. 70.

17. J. Keil,ÖJh 16 (1913), 232 κέ. Πρβλ. A. Wilhelm, Neue Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde VI (1921), 39 κέ. *« Κίττῳ καὶ Βακχίῳ παισὶ Βακχίο Ἀθηναίοις, ἐπειδὴ ἐπαγγέλλονται τῇ πόλει τὸγ κέρα[μον / τὸμ μέλανα ἐργάσεσθαι καὶ τῇ θεῷ τὴν ὑδρίαν, λαμβάνοντες τὸ τεταγμέν[ον / ἐν τῷ νόμῳ, ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ, Πλάτων εἶπεν, εἶναι αὐτοὺς / πολίτας παραμένοντας ἐν τῇ πόλει καὶ ἐπιτελοῦντας ἃ ἐπαγγέλλοντα[ι] / τῇ βουλῇ· ἔλαχον φυλὴν Ἐφεσεῖς, χιλιαστὺ[ν Σαλαμίνι]ος[ι] / ταῦτα δὲ εἶναι καὶ ἐκγόνοις».*

18. Βλ. E. Preuner ὅ.π.

19. Οἱ διαγωνισμοὶ αὐτοὶ γίνονταν ἴσως, ὅπως ὑποθέτει ὁ W. Peek, Kerameikos III, 1941, 47, στὸ πρυτανεῖο. Κατὰ τὴν A. Burford, Craftsmen in Greek and Roman Society (1972), 211 οἱ κεραμεικοὶ διαγωνισμοὶ ἀποτελοῦσαν «probably . . . part of a festival in which the community celebrated the techne of its crasftsmen by making them show off against one another and by giving them the opportunity to beat rivals from elsewhere».

20. Βλ. παρακάτω σημ. 34.

21. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ πάπυρος τῆς « Ἀθηναίων Πολιτείας » εἶναι χαλασμένος. Σώζεται ὅμως τὸ Κ, καὶ στὸ κενὸ ποὺ δημιουργεῖται δύσκολα χωροῦν πάνω ἀπὸ δυὸ γράμματα. Ἔτσι ἡ συμπλήρωση μὲ τὴ λέξη « ΚΑΙ » μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ πολὺ πιθανή. Προφανῶς ἐξαιτίας τῆς δυσκολονόητης σημασίας τῆς λέξης « παραδείγματα » σὲ σχέση μὲ τὴ γιορτὴ τῶν Παναθηναίων ὁ F. Blass, Ἀθηναίων Πολιτεία, Λειψία (1898), σ. XXVIII κέ. καὶ 78 κέ. (πρβλ. καὶ G. Kaibel - A. Kiessling, Aristoteles Schrift vom Staatswesen der Athener (verdeutscht) (1891), σ. 84), διορθώνει καὶ συμπληρώνει στὸ σημεῖο αὐτὸ τὸ ἀρχαῖο κείμενο ὡς ἑξῆς : *. . . τὰ παραδείγματα τὰ εἰς τὸν πέπλον.* Ἡ συμπλήρωση αὐτὴ καὶ ἡ διόρθωση φαίνεται ἀπίθανη. Πρβλ. O. Benndorf, ÖJh 5 (1902), 186 σημ. 37. Ὅσοι ἀκολουθοῦν τὴ γραφὴ τοῦ παπύρου, τὴ λέξη « παραδείγματα » τὴν ἑρμηνεύουν ὡς ἀρχιτεκτονικὰ ὑποδείγματα (βλ. π.χ. F. G. Kenyon, Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτεία (1891), σ. 123 καὶ O. Benndorf ὅ.π.). Ἐπειδὴ νομίζουμε ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρεται στὰ Παναθήναια, ἡ λέξη « παραδείγματα » πρέπει πιθανότατα νὰ σχετίζεται μὲ τὴ γιορτὴ αὐτή. Ἂν ἑρμηνεύσουμε τὴ λέξη « παραδείγματα » ὡς ἀρχιτεκτονικὰ προπλάσματα δύσκολα μποροῦμε νὰ τὰ φανταστοῦμε σὲ σχέση μὲ τὴ μεγάλη γιορτὴ τῆς ἀρχαίας Ἀθήνας. Ὁ M. A. Levi, Commento Storico alla Respublica Atheniensium di Aristotele, Il

οὗτοι καταχαρίζεσθαι τὴν κρίσιν ». Εἶναι πολὺ πιθανὸ μὲ τὴ λέξη « παραδείγματα » ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἐννοῆ τὰ ὑποδείγματα τῶν Ἀθηναίων κεραμέων[22], ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἡ βουλὴ (ἢ τὸ λαχὸν δικαστήριον) « ἔκρινε » ποιά εἶναι τὰ πιὸ συμφέροντα γιὰ τὴν πολιτεία. Ἡ ἀμέσως παρακάτω φράση τοῦ Ἀριστοτέλη *« καὶ τῶν ἄθλων τῶν εἰς τὰ Παναθήναια συνεπιμελεῖται (ἡ βουλὴ) μετὰ τοῦ ταμίου τῶν στρατιωτικῶν »*[23] δὲν ἔρχεται ἀντίθετη στὴν ἑρμηνεία ποὺ δώσαμε στὴ λέξη « παράδειγμα ». Γιατὶ μὲ τὴ λέξη « ἆθλα » ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐννοεῖ τὰ ἀγγεῖα, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενό τους, ὅπως φαίνεται σαφέστατα ἀπὸ ἕνα ἄλλο χωρίο τοῦ κειμένου (παρ. 60, 3) : *« Ἔστι γὰρ ἆθλα τοῖς μὲν. . . τοῖς δὲ τὸν γυμνικὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἱπποδρομίαν ἔλαιον »*.

Ἕνα δεύτερο χωρίο τῆς « Ἀθηναίων Πολιτείας » ἐνισχύει τὴν παραπάνω ὑπόθεσή μας. Πρόκειται γιὰ ἕνα τμῆμα τῆς παραγράφου 60, ὅπου ὁ Ἀριστοτέλης γράφει : *« . . .διοικοῦσι (οἱ ἀθλοθέται) τήν τε πομπὴν τῶν Παναθηναίων καὶ τὸν ἀγῶνα τῆς μουσικῆς καὶ τὸν γυμνικὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἱπποδρομίαν, καὶ τὸν πέπλον ποιοῦνται, καὶ τοὺς ἀμφορεῖς ποιοῦνται μετὰ τῆς βουλῆς, καὶ τὸ ἔλαιον τοῖς ἀθληταῖς ἀποδιδόασι »*. Ἡ φράση *« καὶ τὸν πέπλον ποιοῦνται, καὶ τοὺς ἀμφορεῖς ποιοῦνται μετὰ τῆς βουλῆς »* συνηγορεῖ γιὰ τὴν ἑρμηνεία ποὺ δώσαμε στὴ λέξη « παραδείγματα », ἀφοῦ ἐδῶ πιὰ καθαρὰ δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι ἀνάμεσα στὰ καθήκοντα τῆς βουλῆς ἦταν πράγματι καὶ ἡ φροντίδα γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγγείων. Τὸ ὅτι στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς « Ἀθηναίων Πολιτείας » ὁ πέπλος, οἱ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς καὶ τὸ « ἔλαιον » (ἆθλα) γιὰ τοὺς νικητὲς ἀναφέρονται μαζί, ἀποτελεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἕνα ἀκόμη πιὸ « ἰσχυρὸ » ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ὑπόθεσή μας. Γιατὶ ἂν θεωρήσουμε ὅτι μὲ τὴ λέξη « παραδείγματα » ἐννοοῦνται τὰ ὑποδείγματα τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, τότε τὰ τρία παραπάνω χαρακτηριστικὰ δηλαδὴ ὁ πέπλος, οἱ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς καὶ τὸ « ἔλαιον » (ἆθλα) τὰ ξαναβρίσκουμε ἐπίσης μαζὶ καὶ στὴν παράγραφο 49.

Εἶναι λοιπὸν πιθανὸ ὅτι πολλοί, ἂν ὄχι ὅλοι, ἀπὸ τοὺς ψευδοπαναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς ποὺ μᾶς ἔχουν σωθῆ καὶ ποὺ εἶναι ὅμοιοι μὲ τοὺς ἀμφορεῖς - ἔπαθλα, ἀλλὰ χωρὶς τὴν ἐπιγραφὴ *« ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΑΘΛΩΝ »*, εἶναι τὰ « παραδείγματα »[24] ποὺ ἀναφέ-

(1968), 371 κέ., τὰ « παραδείγματα » τὰ σχετίζει μὲ τὸν « πέπλο » ἂν καὶ δὲν ἀκολουθεῖ τὴ διόρθωση τοῦ F. Blass καὶ ὑποθέτει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι ἔκαναν καὶ ἄλλους πέπλους. Γιὰ τὶς δυσκολίες στὸ χωρίο αὐτὸ τῆς « Ἀθηναίων Πολιτείας » βλ. γενικὰ K. von Fritz καὶ E. Kapp, Aristotle's Constitution of Athens (1950), σ. 124 καὶ 190 σημ. 163. Μιὰ συνοπτικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὴν « Ἀθηναίων Πολιτεία » βλ. G. T. Griffith, στὸ Fifty Years (and Twelve) of Classical Scholarship, Ὀξφόρδη (1968), 215 κέ. σημ. 58 - 62.

22. Γιὰ τὶς σημασίες τῆς λέξης "*παραδείγματα* " βλ. Liddell - Scott - Jones, λ. *παράδειγμα*. Ἡ πιὸ ταιριαστὴ γιὰ τὴν περίπτωσή μας σημασία τῆς λέξης εἶναι αὐτὴ ποὺ ὑποδηλώνει πρότυπο ζωγράφου ἢ ὑπόδειγμα, σχέδιο ἀρχιτέκτονα ἢ πρόπλασμα γλύπτη. Γιὰ ἀρχιτεκτονικὰ « παραδείγματα » βλ. O. Benndorf, ÖJh 5 (1902), 175 κέ., J. A. Bundgaard, Mnesikles (1957), 216 κέ. καὶ R. Martin, Manuel d' architecture grecque I (1965), 177 κέ. Γιὰ « μοντέλα » γλυπτῶν βλ. C. Blümel, AA 54 (1939), 302 κέ., τοῦ ἴδιου, Greek Sculptors at Work (1969), 39 κέ. Γιὰ ἀρχιτεκτονικὰ « παραδείγματα » καὶ γιὰ « μοντέλα » γλυπτῶν βλ. ἐπίσης καὶ H. Lauter, Zur gesellschaftlichen Stellung des bildenden Künstlers in der griechischen Klassik (1974), 26 κέ.

23. Ἀριστοτέλη, Ἀθηναίων Πολιτεία 49.

24. Ὅπως π.χ. οἱ ἀνεπίγραφοι Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς: τοῦ Λονδίνου ἀριθ. Β 135, ποὺ ἔχει ὕψος 0.624 μ., καὶ τοῦ Βερολίνου ἀριθ. 4950 (πρβλ. παραπάνω σημ. 10) ἢ ὁ ἀμφορέας στὸ Μουσεῖο τῆς Βοστώνης ἀριθ. 01.8127 τοῦ ζωγράφου τοῦ Μαστοῦ, ποὺ ἔχει ὕψος περίπου 0.60 μ. (βλ. H. Hoffmann, CVA Museum of Fine Arts, Boston, σ. 41, πίν. 56). Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅμως ὅτι οἱ πιὸ πολλοὶ ἀνε-

ρει ὁ Ἀριστοτέλης. Γιὰ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ δὲ θὰ ὑπῆρχε κανένας περιορισμὸς (ἀφοῦ ἄλλωστε δὲν εἶχαν ἐπιγραφή) νὰ πουληθοῦν μετὰ τὸν διαγωνισμὸ στὸ ἐμπόριο, μιὰ καὶ θὰ εἶχαν, ὅπως πιστεύουμε, ἰδιαίτερη ζήτηση στὶς ἀγορές[25]. Τὰ ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ποὺ μᾶς ἔχουν σωθῆ εἶναι σὲ ἀριθμὸ πολὺ λιγότερα ἀπὸ τὰ ἐνεπίγραφα[26]. Εἶναι κι αὐτὸ ἕνα στοιχεῖο ποὺ συμφωνεῖ στὴν ὑπόθεσή μας, ὅτι οἱ ἀνεπίγραφοι ἀμφορεῖς ἦταν τὰ «παραδείγματα». Γιατὶ γιὰ τὰ περισσότερα ἀγωνίσματα, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, χρειάζονταν πολλοὶ περισσότεροι ἀπὸ ἕνας ἀμφορεῖς, ἐνῶ τὰ «παραδείγματα» θὰ ἦταν τόσα ὅσα καὶ τὰ ἐργαστήρια ποὺ θὰ λάβαιναν μέρος στὸ διαγωνισμό. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα ὑποθέσουμε ὅτι κάθε κεραμεικὸ ἐργαστήρι παρουσίαζε μιὰ πλήρη σειρὰ «παραδειγμάτων», ἕνα γιὰ κάθε ἀγώνισμα, καὶ τότε ἀκόμη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀμφορέων αὐτῶν θὰ ἦταν συγκριτικὰ πολὺ μικρότερος ἀπὸ ἐκεῖνον τῶν ἀμφορέων - ἐπάθλων.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ νικητὴς τῶν «γυμνικῶν» καὶ «ἱππικῶν» ἀγώνων στὰ Παναθήναια ἔπαιρνε ὡς ἔπαθλο μιὰ ποσότητα λαδιοῦ, ποὺ γιὰ νὰ «ἀποθηκευθῆ» χρειαζόταν πολὺ περισσότερους ἀπὸ ἕναν Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς[27]. Μιὰ ἐπιγραφὴ τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὸν ἀκριβῆ ἀριθμὸ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων, ποὺ ἔπαιρναν οἱ νικητές (ὄχι μόνον οἱ πρῶτοι ἀλλὰ καὶ οἱ δεύτεροι) στὰ διάφορα ἀγωνίσματα[28] (IG II², 2311). Ἐπειδὴ παρακάτω θὰ ἀναφερόμαστε συχνὰ σ' αὐτήν, τὴν παραθέτουμε (ἀπὸ τὸν W. Dittenberger, Sylloge³, ἀριθ. 1055) ὁλόκληρη (βλ. σ. 148).

Ἡ ἐπιγραφὴ δὲ σώζεται ἀκέραια. Μὲ βάση ὅμως τοὺς ἀριθμοὺς ποὺ μᾶς δίνει μποροῦμε νὰ ὑπολογίσουμε κατὰ προσέγγιση πόσοι ἀμφορεῖς - ἔπαθλα μοιράστηκαν στοὺς νικητές. Εἶναι δυστυχῶς ἄγνωστη ἡ χρονολογία τῆς ἐπιγραφῆς μέσα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 4ου αἰ. Σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐπιγραφῆς δόθηκαν τὸ λιγότερο 760 «ἀμφορεῖς ἐλαίου» καὶ τὸ περισσότερο, καὶ πιὸ πιθανό, γύρω στοὺς 1200[29].

πίγραφοι Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἔχουν ὕψος μικρότερο ἀπὸ 0.60 μ., πράγμα ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὰ «παραδείγματα» τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγγείων ἦταν συνήθως μικρότερα σὲ ὕψος ἀπὸ τοὺς ἀμφορεῖς - ἔπαθλα. Γενικὰ γιὰ τὸ μέγεθος τῶν «παραδειγμάτων» βλ. R. Harder, Neue Beiträge zur klassischen Altertumswissenschaft, Festschrift zum 60. Geburtstag von Bernhard Schweitzer (1954), 197. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ὅτι καὶ ὁ Beazley, Dev. 97 μιλᾶ γιὰ Competition Sample καθὼς ἀναφέρει τὸν παναθηναϊκὸ ἀμφορέα τοῦ Βρετ. Μουσείου ἀριθ. Β 604.

25. Βλ. παρακάτω σ. 151 καὶ σημ. 48.

26. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἀπὸ τὸν 4ον αἰ. ἔχουμε, ὅσο ξέρω, ἕναν μόνον ἀνεπίγραφο Παναθηναϊκὸ ἀμφορέα (ABV, 414, 5), ἐνῶ οἱ ἐνεπίγραφοι εἶναι μερικὲς δεκάδες. Ἀπὸ τὸν 6ο αἰ., τὸν 5ο αἰ. καὶ τοὺς Ἑλληνιστικοὺς χρόνους μᾶς ἔχουν σωθῆ κάπως περισσότεροι ἀνεπίγραφοι Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς.

27. Ὁ G. Brauchitsch, Die Panathenäischen Preisamphoren (1910), 159 ὑποστήριξε τὴν παλαιότερη θεωρία τοῦ De Witte, ὅτι δηλαδὴ κάθε νικητὴς στὰ Παναθήναια ἔπαιρνε ἕναν μόνον Παναθηναϊκὸ ἀμφορέα ὡς ἔπαθλο. Ἀντίθετα ὁ E. N. Gardiner, JHS 32 (1912), 183 κέ. ἐπαναλαμβάνοντας παλαιότερη γνώμη του ὑποστήριξε πειστικὰ ὅτι στοὺς νικητὲς τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων ἔδιναν περισσότερους ἀπὸ ἕναν Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς. Τὴ γνώμη αὐτὴ τὴ δέχτηκαν καὶ ὅλοι οἱ μετέπειτα ἐρευνητές, ὅπως π.χ. ὁ P. Mingazzini, Vasi della Collezione Castellani (1930), 352 κέ., καὶ ὁ K. Peters, Studien zu den Panathenäischen Preisamphoren (1942), 4. Πρβλ. καὶ D. Amyx, Hesperia 27 (1958), 181, ποὺ δέχεται σωστὰ ὅτι ὅλη τὴν ποσότητα τοῦ λαδιοῦ, ποὺ κέρδιζαν οἱ νικητὲς στὰ Παναθήναια, τὴν τοποθετοῦσαν μέσα σὲ Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς. Πρβλ. καὶ παρακάτω σημ. 55.

28. Βλ. W. Dittenberger, Sylloge³, ἀριθ. 1055, σ. 209 κέ. Πρβλ. καὶ M. Guarducci, Epigrafia Greca II (1969), 362 κέ. Ἡ ἐπιγραφὴ μᾶς σώζεται σὲ δυὸ κομμάτια.

29. Ἂν δεχτοῦμε ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ μᾶς ἔχει σωθῆ ἀκέραιη, τότε οἱ ἀμφορεῖς - ἔπαθλα ποὺ μοίρασε ἡ πολιτεία στοὺς νικητὲς τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων ἦταν γύρω στοὺς 760 (δηλαδὴ 204 γιὰ τὰ παιδιὰ (παῖδας), 264 γιὰ τοὺς νέους (ἀγενείους) καὶ 295 γιὰ τὰ ἱππικὰ ἀγωνίσματα, σύνολο 763). Ἐπειδὴ

A ---- [πρώτωι] σ[τέφανος]
---- [δε]υτέρωι
---- [τ]ρίτωι
κιθαρωιδοῖς
πρώτωι στέφανος
Χ θαλλὸ χρυσοῦς
ΓΗ ἀργυρίο
[Χ]ΗΗ δευτέρωι
[ΓΗ]Η τρίτωι
[ΗΗ]ΗΗ τετάρτωι
ΗΗΗ πέμπτωι
ἀνδράσι αὐλῳδοῖς
ΗΗΗ πρώτωι· τούτο [στ]έφανος
Η δευτέρωι
ἀνδράσι κιθαριστᾶις
ΓΗ πρώτωι· τούτο
στέφανος ΗΗΗ
[--ΗΗ] δευτέρωι
Η τρίτωι
αὐλητᾶις
--Η πρώτωι· τούτο στέφανος
[δευτέ]ρωι

B a [παιδὶ στά]διον νικῶντι
[Γ] [ἐλα]ίο ἀμφορῆς[1]
Δ δευτέρωι
παιδὶ πένταθλον νικῶντι
ΔΔΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΓΙ δευτέρωι
παιδὶ παλαιστεῖ νικῶντι
ΔΔΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΓΙ δευτέρωι
παῖδας πύκτει νικῶντι
ΔΔΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΓΙ δευτέρωι
παιδὶ παγκράτιον νικῶντι
ΔΔΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΓΙΙΙ δευτέρωι
ἀγενείωι[2] στάδιον νικῶντι
ΓΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΔΙΙ δευτέρωι
ἀγενείωι πεντάθλωι νικῶντι
ΔΔΔΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΓΙΙΙ δευτέρωι
ἀγενείωι παλαιστεῖ νικῶντι
[ΔΔ]ΔΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
[ΓΙΙΙ] [δ]ευτέρωι
[ἀγενεί]ωι πύκτηι νικῶντι
[ΔΔΔΔ] [ἀμφορῆς ἐλ]αίο
[ἀγενείωι παγκράτιον νι]κῶντι

B b [ἀμφορῆς ἐλαί]ο
----- [δε]υτέρωι
ἵππων πωλικῶι ζεύγει
ΔΔΔΔ ἀμφο[ρ]ῆς ἐλαίο
ΓΙΙΙ δευτέρωι
ἵππων ζεύγει ἀδηφάγωι[3]
ΗΔΔΔΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΔΔΔΔ δευτέρωι
πολεμιστηρίοις
ἵππωι κέλητι[4] νικῶντι
ΔΓΙ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΙΙΙΙ δευτέρωι
ἵππων ζεύγει[5] νικῶντι
ΔΔΔ ἀμφορῆς ἐλαίο
ΓΙ δευτέρωι
ζεύγει πομπικῶι νικῶντι
ΙΙΙΙ ἀμφορῆς ἐλαίο

Ι δευτέρωι
ἀφ' ἵππο ἀκοντίζοντι
Γ ἀμφορῆς ἐλαίο
Ι δευτέρωι
νικητήρι[α][6]
Η παισὶμ πυ[ρρι]χισταῖ(ς) βοῦς
Η ἀγενείοις πυ[ρ]ριχισταῖς βοῦς
Η ἀνδράσι πυρριχισταῖς βοῦς
Η εὐανδρίαι[7] φυλῆι νικώσει βοῦς
Η φυλῆι[8] νικώσηι βοῦς
ΔΔΔ λαμπαδηφόρωι νικῶντι ὑδ[ρία]
νικητήρια νεῶν ἀμίλλης[9]
ΗΗΗ τῆι φυλῆι τῆι νικώσε[ι]

Πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι στὴν ἐπιγραφὴ δὲν ἀναφέρεται ἡ περιεκτικότητα τῶν ἀμφορέων οὔτε ἡ ποσότητα τοῦ λαδιοῦ ποὺ κέρδισαν οἱ διάφοροι νικητές. Οἱ ἐνδείξεις αὐτὲς ἦταν, κατὰ τὴ γνώμη μας, ἀπαραίτητες, ἀφοῦ ἔπαθλα δὲν ἦταν « αὐτὰ καθ' αὑτὰ » τὰ Παναθηναϊκὰ ἀγγεῖα ἀλλὰ ἡ ποσότητα τοῦ λαδιοῦ ποὺ περιεῖχαν[30]. Ἡ « παράλειψη » δικαιολογεῖται μόνον, ἂν θεωρήσουμε ὅτι ἡ περιεκτικότητα τῶν ἀμφορέων ἦταν ἴδια γιὰ ὅλους καὶ ἑπομένως ὅλα τὰ ἀγγεῖα - ἔπαθλα χωροῦσαν μιὰ ὁρισμένη ποσότητα λαδιοῦ. Σ' αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ὁδηγούμαστε ἀναγκαστικά, γιατὶ σὲ διαφορετικὴ περίπτωση ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωνται ἀκριβῶς οἱ ποσότητες (ἢ ἡ ἀξία) τοῦ λαδιοῦ ποὺ κέρδισαν οἱ νικητὲς τῆς ἐπιγραφῆς.

Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς (καὶ τοῦ 4ου αἰ.), χωροῦν, ὅπως διαπιστώνεται ἀπὸ μετρήσεις, ποσότητα ἴση μὲ ἕνα μετρητή[31]. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο νομίζουμε ὅτι ὁ μετρητὴς πρέπει νὰ ἦταν, τὶς περισσότερες φορές, ἡ καθορισμένη ἀπὸ τὴν πολιτεία μονάδα μετρήσεως τοῦ λαδιοῦ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων. Ἔτσι π.χ., ὅταν σημειώνεται στὴν ἐπιγραφὴ ὅτι τὸ ἔπαθλο τοῦ πρώτου νικητῆ τῆς ἁρματοδρομίας μὲ τέθριππο ἦταν 140 « ἀμφορεῖς ἐλαίου » (στ. 55 κέ.), εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ σημαίνη ὅτι ὁ πρῶτος νικητὴς τῆς ἁρματοδρομίας *(« ἵππων ζεύγει ἀδηφάγῳ »)* πῆρε ὡς ἔπαθλο 140 μετρητὲς λαδιοῦ.

Φαίνεται ὅμως ὅτι στὸν 5ον αἰ., ἂν ὄχι σ' ὅλα, τουλάχιστον σὲ ὁρισμένα Παναθήναια, οἱ ἀμφορεῖς - ἔπαθλα δὲν εἶχαν τὸ ἴδιο μέγεθος[32]. Μερικοὶ ἐνεπίγραφοι Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ποὺ μᾶς σώθηκαν διαφέρουν σημαντικὰ ὡς πρὸς τὴ χωρητικότητά τους[33]. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς τῶν Δημιοπράτων, ὅπου οἱ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ποὺ κατασχέθηκαν κοστολογοῦνται μὲ διάφορες τιμές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες

ὅμως δὲν ἀναφέρονται γυμνικὰ ἀγωνίσματα ἀνδρῶν εἶναι πιὸ πιθανὸ ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ δὲ μᾶς σώθηκε ἀκέραιη. Ἂν ὑποθέσουμε ὅτι τὰ γυμνικὰ ἀγωνίσματα τῶν ἀνδρῶν ἦταν τὰ ἴδια μὲ τὰ ἀγωνίσματα τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων ποὺ ἀναφέρει ἡ ἐπιγραφή, προσθέτοντας μόνο τὰ ἀγωνίσματα τοῦ δολίχου καὶ τῆς ὁπλιτοδρομίας, στὰ ὁποῖα φαίνεται ὅτι δὲ λάβαιναν μέρος τὰ παιδιὰ καὶ οἱ νέοι, καὶ ἂν θεωρήσουμε ὅτι ἡ διαφορὰ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐπάθλων ἀνάμεσα στοὺς ἄνδρες καὶ στοὺς νέους στὰ διάφορα ἀγωνίσματα εἶναι ἡ ἴδια ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στοὺς νέους καὶ στὰ παιδιά, πράγμα ποὺ φαίνεται πολὺ πιθανό, τότε τὸ σύνολο τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων - ἐπάθλων ποὺ θὰ μοίρασε ἡ πολιτεία στοὺς νικητὲς ἀνέρχεται γύρω στοὺς 1200 (δηλαδὴ 763 γιὰ τὰ ἀγωνίσματα τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων + 324 γιὰ τὰ « γυμνικὰ » ἀγωνίσματα τῶν ἀνδρῶν + 120 (περίπου) γιὰ τὰ ἀγωνίσματα τοῦ δολίχου καὶ τῆς ὁπλιτοδρομίας, σύνολο 1207). Στοὺς παραπάνω ὑπολογισμοὺς θεωρήσαμε ὅτι τὰ ἱππικὰ ἀγωνίσματα μᾶς ἔχουν σωθῆ στὴν ἐπιγραφὴ ὅλα. Πρβλ. καὶ D. Amyx, Hesperia 27 (1958), 182 καὶ σημ. 50.

30. Βλ. παραπάνω σ. 145.

31. Γιὰ μετρήσεις σχετικὲς μὲ τὴ χωρητικότητα τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων βλ. M. Lang - M. Crosby, Weights, Measures and Tokens. The Athenian Agora X (1964), 59, καὶ σημ. 9, M. Lang, BCH 76 (1952), 26 σημ. 1 καὶ G. Brauchitsch ὅ.π. 160. Πρβλ. J. V. Noble, The Techniques of Painted Attic Pottery (1966), 13.

32. Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ συνέβαινε π.χ. καὶ στὸν 4ο αἰ. Πιστεύουμε ὅμως ὅτι στὴν περίπτωση ποὺ τὰ ἀγγεῖα - ἔπαθλα δὲν εἶχαν τὴν ἴδια περιεκτικότητα ἡ ἀναγραφὴ τῆς ποσότητας τοῦ λαδιοῦ (ἢ τῆς ἀξίας του) ποὺ θὰ κέρδιζαν οἱ διάφοροι νικητὲς θὰ ἦταν ἀπαραίτητη σ' ἕνα « πρόγραμμα » Παναθηναϊκῶν ἀγώνων, ὅπως εἶναι αὐτὸ ποὺ μᾶς σώθηκε ἀπὸ τὸν 4ο αἰ.

33. Ὅπως π.χ. ὁ Παναθηναϊκὸς ἀμφορέας τοῦ Λονδίνου B 143, ποὺ ἔχει ὕψος 0.44 μ. (βλ. A. H. Smith, CVA British Museum 1, III He, 4 καὶ πίν. 5, 2). Εἶναι ὅμως δυνατὸν τὴ χρονιὰ ποὺ δόθηκε ὁ ἀμφορέας αὐτὸς ὡς ἔπαθλο ὅλοι οἱ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς - ἔπαθλα, γιὰ ἕναν ὁποιοδήποτε λόγο, νὰ εἶχαν τὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸν Παναθηναϊκὸ ἀμφορέα τοῦ Λονδίνου B 143 καὶ νὰ χωροῦσαν ἔτσι λιγότερη ἀπὸ τὴν « κανονικὴ » ποσότητα λαδιοῦ.

ἡ μικρότερη εἶναι 2,4 ὀβολοὶ καὶ ἡ μεγαλύτερη 3,4 ὀβολοί[34]. Ἡ διαφορὰ στὶς τιμὲς νομίζουμε ὅτι ὀφείλεται ὄχι μόνο στὴν καλὴ ἢ κακὴ διατήρηση τῶν ἀγγείων[35], ἀλλὰ καὶ στὸ διαφορετικό τους μέγεθος.

Ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἐπιγραφικὴ μαρτυρία τοῦ 4ου αἰ. μαθαίνουμε ὅτι στὴν Ἀθήνα ἕνας μετρητὴς λαδιοῦ κόστιζε 12 δρχ. (IG. II², 1356)[36]. Μὲ βάση τὴν τιμὴ αὐτὴ μποροῦμε νὰ μετατρέψουμε τοὺς ἀριθμοὺς τῶν ἐπάθλων, ποὺ κέρδιζαν οἱ νικητὲς στὰ Παναθήναια, ὅπως τοὺς ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἐπιγραφὴ IG. II², 2311, σὲ χρηματικὲς ἀξίες. Πρέπει ὡστόσο νὰ σημειώσουμε ὅτι τὰ παρακάτω ἀριθμητικὰ συμπεράσματα μόνον ὡς ἐνδεικτικὰ μποροῦν νὰ ληφθοῦν ὑπόψη, γιατὶ π.χ. τὴ χρονιὰ τῶν Παναθηναίων, κατὰ τὴν ὁποία γράφτηκε ἡ ἐπιγραφὴ ποὺ μᾶς ἀναφέρει τὸν ἀριθμὸ τῶν ἐπάθλων, ἡ ἀξία τοῦ μετρητῆ τοῦ λαδιοῦ θὰ μποροῦσε νὰ ἦταν διαφορετική. Τὸ ἔπαθλο τοῦ πρώτου νικητῆ στὸ σπουδαιότερο «ἱππικὸ» ἀγώνισμα, τὴν ἁρματοδρομία τεθρίππου (*« ἵππων ζεύγει ἀδηφάγῳ »*), ἦταν, ὅπως μᾶς λέει ἡ ἐπιγραφή, 140 «ἀμφορεῖς ἐλαίου», δηλαδή, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, 140 μετρητὲς λαδιοῦ. Ἡ ποσότητα αὐτὴ τοῦ λαδιοῦ ἀντιστοιχεῖ, μὲ βάση τὴν ἐπιγραφὴ IG.II², 1356, μὲ (140 X 12 =) 1680 δρχ. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι ὁπωσδήποτε μεγάλος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσση. Ἀπὸ τὴν ἴδια πάντοτε ἐπιγραφὴ (IG. II², 2311) μαθαίνουμε, ὅτι καὶ ἄλλα ἔπαθλα, ποὺ δίνονταν κατὰ τὰ Παναθήναια σὲ ἄλλα ἀγωνίσματα, ἦταν ἐξίσου σημαντικά, ὅπως π.χ. τὸ ἔπαθλο τοῦ νικητῆ στὸ ἀγώνισμα τῶν κιθαρωδῶν, ποὺ ἀντιστοιχοῦσε μὲ 1500 δρχ. (στ. 4 κέ.). Ἕνας μετρητὴς ὑπολογίζεται ὅτι ἔχει περιεκτικότητα περίπου 39, 312 λίτρα[37]. Ἂν οἱ μετρήσεις εἶναι σωστές, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἕνας μεγάλος Παναθηναϊκὸς ἀμφορέας περιεῖχε 36 κιλὰ λάδι περίπου[38]. Ὁ νικητὴς ἑπομένως τῆς ἁρματοδρομίας μὲ τέθριππο θὰ κέρδιζε (140 × 36 =) γύρω στὰ 5040 κιλὰ λάδι. Εἶναι μιὰ ποσότητα ποὺ ὁπωσδήποτε ἐντυπωσιάζει καὶ μᾶς κάνει νὰ δυσπιστοῦμε, ἂν ἀναλογιστοῦμε μάλιστα ὅτι οἱ 760 ἢ τὸ πιθανότερο, ὅπως εἴπαμε, οἱ 1200 Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς, ποὺ ἔδωσε ἡ πολιτεία σὲ μιὰ γιορτὴ Παναθηναίων, χρειάζονταν γιὰ νὰ γεμίσουν (1200 × 36 =) 43200 κιλὰ λάδι. Ἔπρεπε δηλαδὴ ἡ πολιτεία κατὰ τὴ χρονιὰ αὐτή, νὰ μοίραζε μιὰ ἐξαιρετικὰ μεγάλη ποσότητα λαδιοῦ, περίπου 43 τόννους.

Μὲ βάση τοὺς παραπάνω ὑπολογισμοὺς οἱ νικητὲς τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων εἶχαν πολὺ σημαντικὰ ὑλικὰ κέρδη. Τόσο μεγάλη ποσότητα λαδιοῦ, ὅπως π.χ. εἶναι οἱ 5 τόννοι περίπου ποὺ πῆρε ὁ νικητὴς τοῦ τεθρίππου, ἀσφαλῶς θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ τὴ χρησιμοποιήσουν οἱ νικητὲς γιὰ δική τους μόνο κατανάλωση. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ λάδι αὐτὸ θὰ τὸ πουλοῦσαν[39]. Καὶ πράγματι αὐτὸ πρέπει νὰ

34. Βλ. W. Kendrick Pritchett, Hesperia 22 (1953), 251 καὶ D. A. Amyx, Hesperia 27 (1958), 178. Ἂν οἱ τιμὲς αὐτὲς ἴσχυαν καὶ γιὰ τὸν 4ο αἰ., καὶ μάλιστα γιὰ τὴν χρονιὰ γιὰ τὴν ὁποία γράφτηκε ἡ ἐπιγραφὴ ποὺ ἀναφέρουμε παραπάνω, τότε οἱ 1200 περίπου ἀμφορεῖς ποὺ χρειάστηκαν γιὰ τὰ Παναθήναια τῆς χρονιᾶς αὐτῆς, θὰ κόστισαν γύρω στοὺς (1200 × 3.4) = 4080 ὀβολούς, δηλαδὴ γύρω στὶς 680 δραχμές.

35. Βλ. D. A. Amyx ὅ.π.

36. Γενικὰ γιὰ τὴν τιμὴ τοῦ λαδιοῦ στὴν ἀρχαιότητα βλ. W. Kendrick Pritchett, Hesperia 25 (1956), 184 καὶ A. S. Pease, RE XVII, 2, 2454 κέ., λ. *Oleum*.

37. Βλ. M. Lang - M. Crosby, Weights, Measures and Tokens. The Athenian Agora X (1964), 58.

38. Τὸ εἰδικὸ βάρος τοῦ λαδιοῦ εἶναι περίπου 0,916. Ἑπομένως ἔχουμε 39,312 × 0,916 = 36,009792 κιλὰ λάδι.

39. Πρβλ. K. Peters, Studien zu den Panathenäischen Preisamphoren (1942), 11 κέ.

γινόταν, ὅπως μᾶς ἀφήνει νὰ συμπεράνουμε καὶ ὁ σχολιαστὴς στὸν Πίνδαρο, ποὺ μᾶς λέει ὅτι : *« οὐκ ἔστι δὲ ἐξαγωγὴ ἐλαίου ἐξ Ἀθηνῶν, εἰ μὴ τοῖς νικῶσι »*[40]. Ἀλλὰ τὸ χωρίο αὐτὸ εἶναι καὶ γιὰ κάτι ἄλλο σημαντικό, δείχνει δηλαδὴ ὅτι οἱ ποσότητες τοῦ λαδιοῦ ποὺ μοίραζε ἡ πολιτεία στοὺς ἀγῶνες ἦταν ἐξαιρετικὰ μεγάλες. Ἔτσι μόνον ἐξηγεῖται ἡ ἐξαίρεση τῶν νικητῶν τῶν Παναθηναίων ἀπὸ τὸν ἀπαγορευτικὸ « νόμο » ἐξαγωγῆς τοῦ λαδιοῦ ποὺ ἀναφέρει ἡ παραπάνω γραπτὴ πηγή. Οἱ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς λοιπὸν ποὺ ἔχουν βρεθῆ σ' ὅλο τὸ Μεσογειακὸ χῶρο[41] δὲν εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀνήκουν ὅλοι τους σὲ νικητὲς τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων[42]. Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ « ἀμφορεῖς ἐλαίου » ποὺ διέθεσαν στὸ ἐμπόριο οἱ νικητὲς Παναθηναϊκῶν ἀγώνων[43].

Σημειώνουμε καὶ πάλι ὅτι τὰ παραπάνω ἀριθμητικὰ συμπεράσματα μόνον ὡς ἐνδεικτικὰ μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν, μιὰ καὶ στηρίζονται σὲ δεδομένα ποὺ πιθανότατα δὲν ἴσχυαν ἀναλλοίωτα σ' ὅλη τὴ μακρόχρονη διάρκεια τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγώνων. Εἶναι πολὺ πιθανὸ π.χ. ὅτι μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου ἔμπαιναν στὸ Παναθηναϊκὸ πρόγραμμα νέα ἀγωνίσματα ἢ ἄλλα παλαιότερα σταματοῦσαν[44]. Φυσικὸ ἐπίσης εἶναι ὅτι σὲ μιὰ δύσκολη χρονιὰ γιὰ τὴν πόλη ἢ σὲ μιὰ κακὴ σοδειὰ λαδιοῦ τὰ ἔπαθλα θὰ ἦταν μικρότερα. Εἶναι ἐπίσης βέβαιο ὅτι οἱ τιμὲς τοῦ λαδιοῦ θὰ εἶχαν μέσα σ' ἕναν αἰώνα σημαντικὲς διακυμάνσεις[45]. Ὡστόσο, οἱ παραπάνω ἀριθμοί, γιὰ τὰ Παναθηναϊκὰ ἔπαθλα τῶν « γυμνικῶν » καὶ « ἱππικῶν » ἀγώνων, δὲν πρέπει νὰ βρίσκωνται μακριὰ ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Καὶ ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἦταν σημαντικὰ γιὰ τὴν πολιτεία, γι' αὐτὸ τὰ ἀναφέρει διεξοδικὰ ὁ Ἀριστοτέλης στὴν « Ἀθηναίων Πολιτεία » του[46]. Ἀπὸ τὸ ἴδιο κείμενο δίνεται ἡ πληροφορία πὼς γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ διάθεση αὐτῶν τῶν ἀγγείων ἦταν ὑπεύθυνοι ἀνώτεροι ἀξιωματοῦχοι τῆς πόλης[47]. Εἶναι κι αὐτὸ μιὰ ἀπόδειξη γιὰ τὴ σπουδαιότητα καὶ τὴν ἀξία ποὺ εἶχαν τὰ Παναθηναϊκὰ ἔπαθλα στὴν ἀρχαία Ἀθήνα.

Ἀπὸ τὶς παρατηρήσεις ποὺ προηγήθηκαν ἔγινε σαφὲς ὅτι τὰ ἔπαθλα τῶν Παναθηναίων ἦταν βασικὰ τὸ περιεχόμενο τῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ ἀγγεῖα εἶχαν ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τοὺς νικητές[48]. Γιατὶ ὅταν ξοδευόταν τὸ λάδι, οἱ Πα-

40. Σχολ. Πινδάρου, Νεμεόνικος Χ, 64 α.

41. Βλ. π.χ. J. Frel, Panathenaic Prize Amphoras (1973), 6 κέ.

42. Στὰ Παναθήναια, ὅπως εἶναι γνωστό, δὲν ἔπαιρναν μέρος μόνον Ἀθηναῖοι. Ἀπὸ τὸν Πίνδαρο (Νεμεόνικος Χ, στ. 61 κέ.) μαθαίνουμε π.χ. ὅτι ὁ Ἀργεῖος Θεαῖος νίκησε δυὸ φορὲς στὰ Παναθήναια καὶ ἔφερε στὸ Ἄργος τὰ ἀγγεῖα - ἔπαθλα μὲ τὰ « παμποίκιλα » τοιχώματα.

43. Ὁ J. H. C. Kern, Oudheidkundige Mededelingen Leiden 44 (1963), 52, ποὺ δημοσιεύει τρεῖς ἐνεπίγραφους Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Vulci, δὲν τοὺς θεωρεῖ ἀγγεῖα - ἔπαθλα, ἐπειδὴ τοῦ φαίνεται ἀπίθανο οἱ κάτοχοί τους (νικητὲς στὰ Παναθήναια, ὅπως τοὺς θέλει) νὰ τάφηκαν ὅλοι στὸ Vulci.

44. Γιὰ τὸ πρόγραμμα τῶν Παναθηναίων βλ. L. Ziehen, RE XVIII, 3, 476 κέ. Βλ. ἐπίσης J. Frel ὅ.π. 3 κέ. καὶ E. N. Gardiner, JHS 32 (1912), 190 κέ.

45. Γιὰ τὶς τιμὲς τοῦ λαδιοῦ βλ. παραπάνω σημ. 36.

46. Ἀριστοτέλης, Ἀθηναίων Πολιτεία 49, 3 καὶ κυρίως 60.

47. Ἀριστοτέλης, Ἀθηναίων Πολιτεία ὅ.π.

48. Βλ. G. Brauchitsch, Die Panathenäischen Preisamphoren (1910), 166. Ὁ T. B. L. Webster, Potter and Patron in Classical Athens (1972), 3 (πρβλ. καὶ D. A. Amyx, Hesperia 27 (1958), 185) ὑποστηρίζει ὅτι τὰ Παναθηναϊκὰ ἀγγεῖα « αὐτὰ καθ' αὐτά » δὲν εἶχαν καμμιὰ ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τοὺς ἀρχαίους, παρὰ μόνο γιὰ τοὺς νικητές. Ἡ ἄποψη αὐτὴ δὲν ἰσχύει ἀπόλυτα, γιατὶ ὑπάρχουν Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς, ποὺ εἶχαν σπάσει καὶ εἶχαν συγκολληθῆ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα (βλ. π.χ. τοὺς δυὸ

ναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ἔμεναν γιὰ νὰ θυμίζουν στοὺς νικητὲς τὶς νίκες τους. Καὶ ἐπιπλέον αὐτοὶ θὰ τὶς ὑποδήλωναν, ὅπως βλέπουμε π.χ. σ' ἕνα ἀνάγλυφο τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅπου ἡ ἀπεικόνιση ἑνὸς Παναθηναϊκοῦ ἀμφορέα « πιστοποιεῖ » τὴ νίκη ἑνὸς Ραμνουσίου στὰ Παναθήναια[49]. Τὸ ὅτι Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς βρέθηκαν σὲ πολλὰ ἱερὰ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ φυσικὰ καὶ στὴν Ἀκρόπολη[50], εἶναι ἐπίσης ἕνα στοιχεῖο ποὺ δείχνει τὴν ἰδιαίτερη σημασία τῶν ἀγγείων αὐτῶν. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ἀρκετοὺς ἀπὸ τοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς ποὺ κέρδιζαν οἱ διάφοροι νικητὲς στὰ Παναθήναια τοὺς πουλοῦσαν οἱ ἴδιοι μαζὶ μὲ τὸ λάδι στὸ ἐμπόριο[51]. Θὰ κρατοῦσαν ὅμως καὶ γιὰ δική τους χρήση. Τὸ ὅτι σ' ἕνα ἀθηναϊκὸ σπίτι τοῦ τέλους τοῦ 5ου αἰ. βρέθηκαν καὶ κατασχέθηκαν τουλάχιστον 100 ἄδειοι Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς[52] εἶναι ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα.

Γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν Παναθηναϊκῶν ἀγγείων οἱ ἀρχαῖοι, μερικὲς φορές, κατέβαλλαν ἰδιαίτερη φροντίδα. Τὸ ἐσωτερικὸ μερικῶν Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων εἶναι « καλυμμένο » μὲ μαῦρο ἐπίχρισμα[53], γιὰ τὴν προφύλαξη προφανῶς τῶν τοιχωμάτων τῶν ἀγγείων ἀπὸ μιὰ πιθανὴ « ὀξείδωση » ἐξαιτίας τοῦ λαδιοῦ[54]. Τὸ ἐπίχρισμα αὐτὸ θὰ ἦταν προστατευτικὸ κυρίως γιὰ τοὺς ἀμφορεῖς ἐκείνους, ποὺ θὰ δέχονταν τὸ λάδι τῆς σοδειᾶς τῆς πρώτης χρονιᾶς μετὰ ἀπὸ κάθε γιορτὴ Παναθηναίων. Γιατὶ τὸ λάδι αὐτὸ θὰ ἔμενε ἐκεῖ γιὰ τρία τουλάχιστον χρόνια, ὥσπου νὰ ἔλθουν δηλαδὴ τὰ ἑπόμενα Παναθήναια[55]. Ἂν

Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς τοῦ Λονδίνου ἀριθ. Β 607 καὶ Β 608 ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Cerveteri (J. Frel ὅ.π. εἰκ. 25 καὶ 28).

49. Βρίσκεται στὴ Νέα Ὑόρκη, ἀριθ. 59.11.19, Βλ. J. Frel ὅ.π. εἰκ. 34.

50. Βλ. J. Frel ὅ.π. 6 καὶ Graef - Langlotz, Die antiken Vasen der Akropolis zu Athen (1925), 109 κέ., ὅπου ἀναφέρεται ὅτι στὴν Ἀκρόπολη βρέθηκαν 227 Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς (φυσικὰ ὄχι ἀκέραιοι). Στὸν ἀριθμὸ ὅμως αὐτὸν συμπεριλαμβάνονται καὶ οἱ ἀνεπίγραφοι.

51. Πρβλ. K. Peters, Studien zu den Panathenäischen Preisamphoren (1942), 11 κέ.

52. Βλ. παραπάνω σημ. 34.

53. Βλ. J. Frel ὅ.π. 9, 14, 15.

54. Ὁ J. Frel ὅ.π. 9 ἀποδίδει τὴν παρουσία τοῦ μαύρου ἐπιχρίσματος στὸ ἐσωτερικὸ δυὸ Παναθηναϊκῶν ἀμφορέων τοῦ δεύτερου μισοῦ τοῦ 5ου αἰ. στὴν κακὴ ποιότητα τοῦ πηλοῦ ἀπὸ τὸν ὁποῖο κατασκευάζονταν τὰ ἀγγεῖα τὴν ἐποχὴ αὐτή. Πιστεύει δηλαδὴ ὅτι τὸ ἐσωτερικὸ ἐπίχρισμα εἶχε σκοπὸ νὰ ἐνισχύση τὰ τοιχώματα τῶν ἀγγείων ἐξαιτίας τῆς κακῆς ποιότητας τοῦ πηλοῦ. Ἀλλὰ κακὴ ποιότητα πηλοῦ δὲν ἔχει παρατηρηθῆ στὰ σύγχρονα μὲ τοὺς δυὸ παραπάνω Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς ἐρυθρόμορφα ἀττικὰ ἀγγεῖα.

55. Οἱ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς τοῦ 4ου αἰ., ἀκριβῶς χρονολογημένοι ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχόντων ποὺ φέρνουν, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὸ λάδι κάθε σοδειᾶς, ποὺ προοριζόταν γιὰ τοὺς νικητὲς τῶν Παναθηναίων, ἀποθηκευόταν ἀμέσως στὰ Παναθηναϊκὰ ἀγγεῖα. Διαφορετικὰ δὲ θὰ ὑπῆρχε λόγος νὰ κατασκευάζωνται κάθε χρόνο Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς. Ἂν τὸ λάδι δὲν ἀποθηκευόταν ἀμέσως σὲ Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς, θὰ ἦταν πιὸ λογικὸ τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ οἱ Ἀθηναῖοι νὰ τὰ παράγγελναν ὅλα μαζὶ τὴ χρονιὰ ποὺ θὰ γιορτάζονταν τὰ Παναθήναια. Εἶναι ὅμως πολὺ χαρακτηριστικὸ ὅτι ἔχουμε Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς ἀπὸ κάθε χρονιὰ ἐκτὸς ἀπὸ ἐκείνη ποὺ διεξάγονταν τὰ Παναθήναια (βλ. E. N. Gardiner, JHS 32 (1912), 192 καὶ J. Beazley, Dev. 96 κέ. καὶ σημ. 62).

πράγματι ἡ παρουσία τοῦ ἐπιχρίσματος ὀφείλεται στὸν παραπάνω λόγο, τότε ἔχουμε ἀκόμη μιὰ ἔνδειξη γιὰ τὴν ἰδιαίτερη σημασία ποὺ εἶχε γιὰ τοὺς Ἀθηναίους «αὐτὸ καθ' αὑτὸ» τὸ Παναθηναϊκὸ ἀγγεῖο[56].

Θεσσαλονίκη, 1975

Μ. Α. ΤΙΒΕΡΙΟΣ

56. Μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι τὰ Παναθηναϊκὰ ἔπαθλα εἶχαν τὴν ἴδια τουλάχιστον ἀξία γιὰ τοὺς ἀρχαίους, ὅπως καὶ τὰ «καλὰ» ἀττικὰ ἀγγεῖα ποὺ κατέκλυζαν τὶς διεθνεῖς ἀγορές, πιστεύουμε ὅτι οἱ Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς ποὺ μᾶς ἔχουν σωθῆ μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν γιὰ νὰ πάρουμε μιὰ ἰδέα σχετικὰ μὲ τὰ ποσοστὰ τῶν «καλῶν» ἀττικῶν ἀγγείων ποὺ μᾶς ἔχουν σωθῆ ὡς σήμερα. Ἤδη ὁ T.B.L.Webster, Potter and Patron in Classical Athens (1972), 3 κἑ., μὲ βάση τοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀμφορεῖς κατέληξε μὲ ἐπιφυλάξεις (βλ. T. B. L. Webster ὅ.π. 4) στὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ σωζόμενο ποσοστὸ τῶν ἀττικῶν ἀγγείων εἶναι 1 στὰ 100. Ἀπὸ τὸ 560 περίπου ποὺ ἄρχισαν τὰ Μεγάλα Παναθήναια (βλ. J. D. Davison, JHS 78 (1958), 25 κἑ.) μέχρι τὸ 100 π.Χ., μέσα δηλαδὴ σὲ 460 χρόνια, ἔγιναν 115 Παναθηναϊκοὶ ἀγῶνες. Μὲ βάση ὅσα εἴπαμε παραπάνω, ὅτι δηλαδὴ γιὰ κάθε γιορτὴ χρειάζονταν 1200 Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς, στὰ 115 Παναθήναια θὰ κατασκευάστηκαν (115 X 1200 =) 138000 Παναθηναϊκοὶ ἀμφορεῖς. Ἀπὸ αὐτοὺς σήμερα μᾶς ἔχουν σωθῆ γύρω στοὺς 400, δηλαδὴ ἕνα ποσοστὸ περίπου 0.3 %. Ἂν δεχτοῦμε ὅτι τὸ ποσοστὸ αὐτὸ ἀντιπροσωπεύει περίπου καὶ τὸ ποσοστὸ τῶν «καλῶν» ἀττικῶν ἀγγείων ποὺ μᾶς ἔχει σωθῆ ὡς σήμερα, τότε στὰ 1000 ἀττικὰ ἀγγεῖα μᾶς ἔχουν σωθῆ 3. Πρβλ. καὶ R. M. Cook, JdI 74 (1959), 120.

ΚΥΠΡΙΑΚΟ ΠΤΗΝΟΜΟΡΦΟ ΑΓΓΕΙΟ ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

(Πίν. 86 - 88)

Ὁ πτηνόμορφος ἀσκὸς ποὺ δημοσιεύουμε[1] (Πίν. 86 α - 88 β) βρίσκεται στὶς ἀποθῆκες τῆς Προϊστορικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Στὸ εὑρετήριο τῆς Συλλογῆς καταγράφτηκε πρόσφατα μὲ τὸν ἀριθμὸ 10440. Ἡ προέλευσή του εἶναι ἄγνωστη[2]. Ὡς πρὸς τὴ μορφὴ καὶ τὴ διακόσμησή του τὸ ἀγγεῖο αὐτὸ ἐντάσσεται στὴ σειρὰ τῶν πτηνόμορφων ἀσκῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδας, τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Κύπρου. Μὲ τὴ δημοσίευσή του συμπληρώνεται ἡ σειρὰ ποὺ μᾶς ἔδωσαν σὲ πρόσφατες μελέτες τους ἡ Ἀ. Πιερίδου καὶ ὁ V. Desborough[3].

Ὁ ἀσκὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Πίν. 86 α - 88 β) ἔχει μῆκος 0.30 καὶ ὕψος 0.14 μ. Ὁ πηλός του εἶναι κοκκινωπὸς καὶ ὄχι ἰδιαίτερα καθαρός. Ὁλόκληρο τὸ ἀγγεῖο καλύπτεται μ' ἕνα ἀνοικτὸ καστανὸ ἐπίχρισμα. Τὸ σῶμα τοῦ πουλιοῦ ἔχει σχῆμα ἐλλειπτικὸ καὶ στηρίζεται πάνω σὲ τέσσερεις κομβιόσχημες ἀποφύσεις. Τὸ κεφάλι ἀπολήγει σὲ ἕνα μακρὺ ράμφος ποὺ μοιάζει σὰν σάλπιγγα (trumpet spout). Οἱ φτεροῦγες ἀποδίδονται πλαστικά, εἶναι ὅμως ἀτροφικές, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ οὐρά. Πάνω στὴ ράχη, λίγο πίσω ἀπὸ τὸ λαιμό, ὑψώνεται σὰν χωνὶ τὸ στόμιο τοῦ ἀγγείου, ἀπὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ ὁποίου ἀρχίζει ἡ καμπύλη κάθετη λαβή. Ἡ λαβή, ὅπως καὶ οἱ φτεροῦγες, διακοσμοῦνται μὲ ἁπλὲς παράλληλες γραμμές. Τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα τοῦ ἀγγείου, ζωγραφισμένα μὲ σκοῦρο καφὲ χρῶμα πάνω σὲ ἀνοικτὸ καστανὸ ἐπίχρισμα, συγκεντρώνονται βασικὰ στὸ πάνω μέρος τοῦ σώματος (Πίν. 86 β). Δύο ὁριζόντιες γραμμὲς ἀπὸ ἕξι ρόμβους μὲ ἀβακωτὴ διακόσμηση, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ στομίου φτάνουν ὡς τὴν οὐρά, ποὺ διακοσμεῖται στὴν ἐπάνω της πλευρὰ μὲ ψαροκόκκαλο. Τὸ στῆθος τοῦ πουλιοῦ τὸ περιτρέχει μιὰ ζώνη ποὺ διακοσμεῖται μὲ ἁπλά, πρόχειρα ζωγραφισμένα ρομβοειδῆ

1. Αἰσθάνομαι τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐκφράσω τὶς εὐχαριστίες μου πρὸς τὸν κ. Γ. Σακελλαράκη, Ἐπιμελητὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς δημοσίευσης τοῦ ἀγγείου, γιὰ τὶς φωτογραφίες ποὺ μοῦ προμήθευσε καὶ γιὰ τὶς διευκολύνσεις του κατὰ τὴ μελέτη μου στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο. Θερμὰ εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν Διευθυντὴ τοῦ Μουσείου Λευκωσίας κ. Β. Καραγιώργη γιὰ τὴ φωτογραφία τοῦ κυπριακοῦ πτηνόμορφου ἀσκοῦ (Πίν. 88 β) καὶ γιὰ τὶς χρήσιμες συμβουλές του. Τέλος, εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ κ. Γ. Δεσπίνη γιὰ τὴ βοήθειά του καὶ τὸ ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον του σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς προετοιμασίας αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου.

2. Ὅταν πρωτοεῖδα τὸ ἀγγεῖο, τὸ Φεβρουάριο 1975, ὑπῆρχε στὴ μιά του πλευρὰ μιὰ ἐτικέτα, ἀλλὰ ἡ ἔνδειξη εἶχε σβηστῆ μὲ τὸν καιρό. Στὴν πίσω ἀριστερὴ πλευρὰ τοῦ ἀγγείου διακρίνεται ἐπίσης μιὰ ἔνδειξη, γραμμένη βιαστικὰ μὲ μολύβι, ἀλλὰ κι αὐτὴ εἶναι ἐπίσης ἀδύνατο νὰ διαβαστῆ.

3. Βλ. Ἀ. Πιερίδου, Κυπριακὰ Πλαστικὰ Ἀγγεῖα, RDAC 1970, 92 κέ. καὶ V. Desborough, Bird vases, Κρητικὰ Χρονικὰ 24 (1972), 245 κέ.

σχήματα. Τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ περιβάλλουν δύο δακτύλιοι. Ἰδιαίτερα προσεγμένη εἶναι ἡ διακόσμηση τῆς κεφαλῆς. Τὰ μάτια, ἐλαφρὰ ἐξογκωμένα, ἀποδίδονται μὲ κύκλους, στὸ κέντρο τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἕνα μικρὸ στίγμα. Τὸ ράμφος τονίζεται στὸ πάνω του τμῆμα μὲ μιὰ στενὴ ταινία ποὺ γεμίζει μὲ μικρὲς παράλληλες ὀξεῖες γωνίες. Τέλος, στὸ πίσω μέρος τοῦ κεφαλιοῦ σχηματίζεται ἕνα εἶδος σκούφου, ἀπὸ τὸν ὁποῖο πέφτουν κάθετες πρὸς τὸ λαιμὸ γραμμές. Ἴχνη ἀπὸ στίλβωση παρατηροῦνται στὴν κοιλιὰ καὶ κατὰ μῆκος τῶν πλευρῶν.

Οἱ πτηνόμορφοι ἀσκοὶ ποὺ ἐμφανίζονται στὴν Κρήτη, Νάξο, Εὔβοια (Λευκαντί), Κύπρο καὶ στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα (Ἀχαΐα, Ἀθήνα) μεταξὺ 1125 — 1050 π.Χ. περίπου, παρουσιάζουν στὸ σύνολό τους πολλὰ ἀπὸ τὰ στυλιστικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀσκοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Ὑπάρχουν ὡστόσο καὶ ἀρκετὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὸ ἀγγεῖο μας καὶ στὰ ὑπόλοιπα αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ποὺ συγκεντρώθηκαν τελευταῖα ἀπὸ τὸν Desborough[4]. Στὰ πτηνόμορφα ἀγγεῖα τῆς Κρήτης π.χ. συνηθίζονται τὰ κοντὰ κομβιόσχημα πόδια (συνήθως τρία), κανένα ὅμως ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ δὲν ἔχει κεφάλι (τύπος Ι τοῦ Desborough). Ὅλα εἶναι τοῦ τύπου ΙΙ[5], ἔχουν δηλ. προχοὴ στὴ θέση τοῦ κεφαλιοῦ. Τὰ ὀκτώ, γνωστὰ ὡς τώρα, πτηνόμορφα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν Ἀχαΐα[6], εἶναι τοῦ τύπου Ια μὲ καλοπλασμένα κεφάλια (ἕνα μάλιστα ἀπ' αὐτὰ μὲ ράμφος « trumpet ») καὶ λαβὲς συνδεδεμένες μὲ τὸ στόμιο (εἴτε στὴ βάση εἴτε στὰ χείλη του). Τὰ πόδια τους ὡστόσο εἶναι ἐξαιρετικὰ ψηλὰ καὶ οἱ φτεροῦγες ἀπουσιάζουν ἐντελῶς. Ἡ κάπως βαριὰ κοιλιὰ τῶν ἀχαϊκῶν ἀγγείων καὶ τὰ « close - style » σχέδια εἶναι στοιχεῖα ποὺ κάνουν τὴν ὁμάδα αὐτὴ νὰ διαφέρη σημαντικὰ ἀπὸ τὸ ἀγγεῖο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Ἀπὸ τὰ τρία πτηνόμορφα ἀγγεῖα τῆς Εὔβοιας, τὸ ἕνα εἶναι τοῦ τύπου Ια[7] μὲ λαβὴ συνδεδεμένη μὲ τὸ στόμιο καὶ μὲ ράμφος ἀνάλογο μὲ τοῦ δικοῦ μας ἀγγείου, ἀλλὰ ἡ ἁπλὴ κατασκευὴ τοῦ κεφαλιοῦ, ἡ ἀπουσία τῶν πλαστικῶν πτερύγων, ἡ ὑποτυπώδης οὐρά, ἡ βαριὰ κοιλιὰ καὶ τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα ἀποτελοῦν διαφορὲς ποὺ δὲ μποροῦμε νὰ τὶς παραβλέψουμε. Στὴν Ἀθήνα πάλι βρίσκει κανεὶς δείγματα τοῦ τύπου Ια[8], ἀλλὰ ἐδῶ, ὅπως καὶ στὴν Ἀχαΐα, τὰ πόδια εἶναι ψηλὰ καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν κεφαλιῶν δὲν εἶναι ἰδιαίτερα προσεγμένη. Τέλος, ὁ μοναδικὸς πτηνόμορφος ἀσκὸς ἀπὸ τὴ Νάξο παρουσιάζει κεφάλι, κομβιόσχημα πόδια καὶ οὐρά, ἀλλὰ ἡ λαβὴ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ ἡ διακόσμηση ἀποτελεῖται ἀπὸ ἁπλὲς ὁριζόντιες κυματοειδεῖς γραμμές[9]. Ἀπομένει ἡ Κύπρος, ὅπου τελικὰ βρίσκομε πράγματι ἀγγεῖα ποὺ παρουσιάζουν στενώτατες στυλιστικὲς ἀναλογίες μὲ τὸ δικό μας.

Τὰ πτηνόμορφα ἀγγεῖα δὲν ἐμφανίζονται στὸν Αἰγαιακὸ χῶρο μετὰ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ

4. Βλ. Desborough, ὅ.π. Ὁ Desborough στὴ μελέτη του διακρίνει τὰ πτηνόμορφα ἀγγεῖα τυπολογικὰ σὲ δύο ὁμάδες : Τύπος Ι, μὲ πτηνόμορφο κεφάλι καὶ στόμιο στὴ ράχη καὶ Τύπος ΙΙ, μὲ προχοὴ στὴ θέση τοῦ κεφαλιοῦ. Καὶ οἱ δύο ὁμάδες χωρίζονται σὲ τρεῖς κατηγορίες σύμφωνα μὲ τὸν τρόπο ποὺ στηρίζονται τὰ ἀγγεῖα. Ἔτσι ἔχομε τοὺς Τύπους Ια καὶ ΙΙα (μὲ κομβιόσχημα πόδια, συνήθως 3, ἀλλὰ κάποτε καὶ 2 ἢ 4), Ιβ καὶ ΙΙβ (μὲ κωνικὴ βάση) καὶ Ιγ καὶ ΙΙγ (χωρὶς βάση).

5. Desborough, ὅ.π. 246 κέ.

6. E. Vermeule, AJA 64 (1960), 1 κέ.· Desborough, ὅ.π. 255 - 256, πίν. ΛΕ', 1 - 5· Φ. Πέτσας, ΑΔ 25 (1970): Χρονικά, 202, Πίν. 185 α.

7. Desborough, ὅ.π. 256, ἀριθ. 54, πίν. ΛΔ', 5· P. Themelis, ΑΑΑ II (1969), 101, εἰκ. 8.

8. Desborough, ὅ.π. 254 κέ., ἀριθ. 43-45.

9. Ν. Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ 1960, 333 κέ., πίν. 275α· Desborough, ὅ.π. 254 ἀριθ. 42.

11ου αἰώνα[10]. Ἡ κυπριακὴ σειρὰ ὡστόσο, ποὺ ἀρχίζει λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1100 π.Χ.[11], συνεχίζεται σὲ ὅλη τὴν Κυπρογεωμετρικὴ καὶ σ' ἕνα μέρος τῆς Κυπροαρχαϊκῆς περιόδου[12]. Ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν κυπριακὴ προέλευση τοῦ ἀσκοῦ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου εἶναι τὸ κόσμημα τῶν ὁριζόντια τοποθετημένων ρόμβων μὲ τὴν ἀβακωτὴ διακόσμηση, ἕνα κόσμημα ποὺ παρουσιάζεται στοὺς τύπους I καὶ II κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ 1100 π.Χ. ὡς τὴν πρώιμη Κυπρογεωμετρικὴ I ἐποχή[13]. Στὰ κυπριακὰ ἀγγεῖα ὑπάρχει ἐπίσης μία φανερὴ προτίμηση γιὰ τὰ κοντὰ κομβιόσχημα πόδια, ὅπως φαίνεται ἀπὸ πολλὰ παραδείγματα[14]. Στὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ παραδείγματα ὡστόσο τοῦ τύπου Ια, ποὺ ἀνήκουν στὴν πρώιμη φάση (1100 - 1050), ἡ λαβὴ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ στόμιο. Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἔχη χρονολογικὴ σημασία, γιατὶ ἡ συνένωση τῆς λαβῆς μὲ τὸ στόμιο ἀποτελεῖ ἕνα τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν ἀγγείων τῆς Κυπρογεωμετρικῆς κυρίως περιόδου[15].

Τὸ ὅτι ὁ ἀσκός μας εἶναι ἔργο κυπριακὸ καὶ μάλιστα ἔργο τῆς τελευταίας φάσης τῆς Κυπρογεωμετρικῆς περιόδου τὸ δείχνει σαφέστατα τὸ κυπριακὸ ἀγγεῖο τοῦ Μουσείου Λευκωσίας (Π ί ν. 88β), ποὺ ἀνήκει στὴν Κυπρογεωμετρικὴ III περίοδο (850 - 700 π.Χ.)[16]. Καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα φτεροῦγες, στόμιο, λαβή, οὐρὰ καὶ ρόμβος εἶναι ἐντελῶς ὅμοια, ἐνῶ ὁρισμένα διακοσμητικὰ χαρακτηριστικά, ὅπως π.χ. τὰ μάτια, οἱ δακτύλιοι στὸ λαιμό, οἱ γραμμὲς στὶς φτεροῦγες καὶ στὴ λαβὴ καὶ ὁ σκοῦφος στὴν κορυφὴ τοῦ κεφαλιοῦ παρουσιάζουν ἰδιαίτερα ἐνδεικτικὲς ὁμοιότητες. Δικαιολογημένα λοιπὸν μποροῦμε νὰ δεχθοῦμε ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ἀγγεῖα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο καὶ πιθανότατα εἶναι ἔργα τοῦ ἴδιου τεχνίτη. Οἱ ἐλάχιστες μικροδιαφορὲς στὴ διακόσμηση ποὺ παρουσιάζει ὁ ἀσκὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀπὸ τὸ κυπριακὸ παράλληλο, ὅπως π.χ. ἡ σειρὰ τῶν ρόμβων μὲ τὸ ἀβακωτὸ κόσμημα, ποὺ στὸ κυπριακὸ ἀγγεῖο ἐκτείνεται ὡς τὸ στῆθος, καὶ ἡ ζώνη μὲ τὰ ἁπλὰ ρομβοειδῆ κοσμήματα γύρω στὸ λαιμό, δὲν ἔχουν ἀσφαλῶς καμιὰ χρονολογικὴ σημασία[17] οὔτε μποροῦν νὰ ἀναιρέσουν τὸ συμπέρασμά τους γιὰ τὴν ἀπόδοση καὶ τῶν δύο ἔργων στὸν ἴδιο τεχνίτη. Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ τονίσουμε ἰδιαίτερα ἐδῶ εἶναι ἡ διαφορὰ ποὺ παρατηρεῖται στὰ χρώματα. Τὰ πτηνόμορφα ἀγγεῖα τῆς Κυπρογεωμετρικῆς II καὶ III περιόδου ἐμφανίζουν συχνὰ μιὰ διχρωμία, ἐνῶ τὰ μο-

10. Desborough, ὅ.π. 268.
11. Desborough, ὅ.π. 258.
12. Πιερίδου, ὅ.π. 92.
13. Σχετικὰ παραδείγματα βλ. Desborough, ὅ.π. 248 - 249, ἀριθ. 6 - 8 καὶ 250 - 251, ἀριθ. 18, 20 - 21.
14. Βλ. Desborough, ὅ.π. 247 - 249, ἀριθ. 1 - 11 καὶ 250 - 251, ἀριθ. 16 - 24.
15. Desborough, ὅ.π. 259.
16. Μουσεῖο Λευκωσίας, ἀριθ. Εὑρ. 1968 / V - 30 / 321· B. Karageorghis, BCH 93 (1969), 439, ἀριθ. 8 εἰκ. 10· Πιερίδου, ὅ.π. 100, ἀριθ. 8, πίν. 16, 8, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι εἶναι ἄγνωστης προέλευσης : « Κοκκινωπὸς σκληρὸς πηλὸς μετὰ καστανοῦ ἐπιχρίσματος. Διακόσμησις εἰς μελανὴν καὶ ἐρυθρὰν βαφήν (Bichrome III). Ὕψ. 0.125. μῆκ. 0.27 μ. ».
17. Ἡ σειρὰ τῶν ὁριζόντιων ρόμβων μὲ ἀβακωτὴ διακόσμηση δὲν συνηθίζεται μετὰ ἀπὸ τὴν Κυπρογεωμετρικὴ I ἐποχή, ἀλλὰ ἐπιβιώνει ὡς τὴν Κυπρογεωμετρικὴ III, ὅπως μαρτυρεῖ τὸ κυπριακὸ παράδειγμα ποὺ ἀναφέρομε ἐδῶ. Ἐπίσης ἡ ταινία μὲ τὸ κόσμημα τῶν ὀξειῶν γωνιῶν τοῦ ράμφους, ἐνῶ χρησιμοποιεῖται στὴν Κυπρογεωμετρικὴ I περίοδο (βλ. Ἀ. Πιερίδου, Ὁ Πρωτογεωμετρικὸς Ρυθμὸς ἐν Κύπρῳ, Ἀθήνα 1973, 47, εἰκ. 4), ἐμφανίζεται καὶ στὴν Κυπρογεωμετρικὴ III (βλ. E. Gjerstad, Swedish Cyprus Expedition IV, 2, 55).

νόχρωμα παραδείγματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν Κυπρογεωμετρικὴ I περίοδο[18]. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὁ ἀσκός μας μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὅτι δὲν ἐντάσσεται ἀβίαστα μέσα στὴ δίχρωμη ὁμάδα τῆς Κυπρογεωμετρικῆς III περιόδου, παρόλο ποὺ ὑπάρχουν πολὺ στενὲς ὁμοιότητες στὸν πηλὸ καὶ στὸ ἐπίχρισμα τῶν ἀγγείων ποὺ ἐξετάζουμε[19]. Ἀλλὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα ἔχουμε, ὡς γνωστόν, καὶ ἀπὸ τὴν Κυπρογεωμετρικὴ III περίοδο (white painted III). Ἔτσι ὁ ἀσκὸς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου θὰ μποροῦσε εὔκολα νὰ περιληφθῆ στὴν κατηγορία αὐτή, νὰ εἶναι δηλαδὴ ἔργο τοῦ λεγόμενου white painted III ρυθμοῦ, χρονολογούμενο, ὅπως καὶ τὸ ἀγγεῖο τοῦ Πίν. 88 β, μεταξὺ 850 - 700 π.Χ.

W. V. ALEXANDER

18. Πιερίδου, RDAC 1970, 96.
19. Βλ. σημ. 16.

ΤΡΙΑ ΑΤΤΙΚΑ ΨΗΦΙΣΜΑΤΑ ΕΚ ΤΟΥ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ[1]

(Πίν. 89 - 91)

1. IG II², 392 = EM 7233 + 7335 (IG II², 586) (Πίν. 89)

Τὸ μικρὸν τεμάχιον EM 7335 μετὰ ψηφίσματος, τὸ ὁποῖον εἰς IG II², 586 χρονολογεῖται εἰς τὰ τέλη τοῦ 4ου π.Χ. αἰ., συνεκολλήθη ἀριστερὰ εἰς τὸ κάτω σωζόμενον μέρος τῆς στήλης EM 7233, ὅπου τὸ τέλος τιμητικοῦ ψηφίσματος τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων (IG II², 392). Ἐκ τοῦ τεμαχίου τούτου, ἐλλιποῦς καί ἀποκεκρουμένου, εἶχε δυστυχῶς πρὸ πολλοῦ ἀποκοπῆ πλέον τοῦ ἡμίσεος τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας, ὥστε σώζονται μέρη ἐννέα μόνον στίχων. Οὕτω προστίθενται πέντε στίχοι ἀριστερὰ τοῦ παλαιοῦ τεμαχίου, τὸ ὁποῖον ἔχει ὑποστῆ μεγάλην φθορὰν εἰς τὸ ἄνω μέρος.

Μετὰ τὴν συγκόλλησιν αἱ διαστάσεις τῶν δύο τεμαχίων εἶναι ὕψους 0.275, πλάτους 0.32 καὶ πάχους 0.09 μ. Τὸ κείμενον ἐξ 20 στίχων εἰς στοιχηδόν, συμπληροῦται ὡς ἀκολούθως :

[. . δεδόχ]θαι τῶι [δήμωι ἐπαινέσαι μέ]-
[ν . . .⁶. . .]ονα Πολυ[κλέους . .⁵. . . εὐν]-
[οίας ἔνε]κα τῆς πρὸ[ς τὸν δῆμον τὸν Ἀθ]-
[ηναίων κ]αὶ στεφα[νῶσαι θαλλοῦ στε]-
[φάνωι, ὅπ]ως ἂν εἰ[δῶσιν ἅπαντες ὅτι]
[ὁ δῆμος ὁ Ἀ]θην[α]ίω[ν τοῖς φ]ιλο[τιμου]-
[μένοις πρὸς αὐ]τὸ[ν ἀ]πο[δί]δωσ[ιν χάρ]-
[ιτας ἀξίας τῶν] εὐ[ε]ρ[γε]τημάτων· εἰ[ν]-
[αι δὲ . . .⁶. . . ον]α Π[ο]λυ[κ]λέους Ἀθην[α]-
[ῖον καὶ ἐκγόνους] αὐτοῦ καὶ γράψασ-
[θαι φυλῆς καὶ δήμ]ου καὶ φρατρίας ἧ-
[ς ἂν βούληται κατ]ὰ τὸν νόμον, τοὺς δ-
[ὲ πρυτάνεις τῆς Ἀ]ντιοχίδος δοῦνα-
[ι περὶ αὐτοῦ τῶι δή]μωι τὴν ψῆφον εἰ-
[ς τὴν πρώτην ἐκκλη]σίαν· ἀναγράψαι δ-
[ὲ τὸ ψήφισμα τόδε] τὸν ἀναγραφέα κα-
[ὶ στῆσαι ἐν Ἀκροπ]όλει, εἰς δὲ τὴν ἀν-

1. Τὴν κ. Ντίναν Πέππα - Δελμούζου, Προϊσταμένην τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς Ἀθηνῶν, εὐχαριστῶ θερμότατα διὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς δημοσιεύσεως τῶν νέων ἐδῶ δημοσιευομένων συγκολλήσεων ἐπιγραφῶν καὶ διὰ τὴν πολύτιμον βοήθειαν τὴν ὁποίαν μοῦ παρέσχε.

[αγραφὴν δοῦναι τ]ὸν ταμίαν τοῦ δήμ-
[ου . . . δραχμὰς ἐκ] τῶν κατὰ ψηφίσμα-
[τα ἀναλισκομένω]ν τῶι δήμωι.

Εἰς τὸν 2ον στίχον ἔχομεν ἐλλιπὲς τὸ ὄνομα τοῦ τιμωμένου [. . .[6]. . .]ονα Πολυ-[κλέους - - -], τὸ ὁποῖον ἀπαντᾷ ἐπίσης εἰς τὸν 9ον στίχον, ὅπου κατὰ τὴν γενομένην συμπλήρωσιν εἰς τὴν IG II², 392, εἰς τὸν τότε 4ον στίχον, ἀνεγιγνώσκετο τὸ πατρώνυμον [Καλ]λι[κ]λέους. Μετὰ τὴν ταύτισιν τῶν δύο τεμαχίων προκύπτει, ὅτι εἰς τὸν 9ον στίχον τὸ τότε ἐκληφθὲν γράμμα ὡς ἰῶτα εἶναι ἓν μόλις διακρινόμενον ὖψιλον. Τὸ πατρώνυμον τοῦ τιμωμένου εἶναι μετὰ βεβαιότητος *Πολυκλῆς*, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ οὐδὲν ἀνεύρομεν εἰς τὴν Ἀττικὴν προσωπογραφίαν.

Ἐκ τῶν νέων συμπληρώσεων ἀναφέρομεν εἰς τὸν 2ον καὶ 3ον στίχον *[εὐν|οίας ἕνε]κα*, ἐνῷ τὸ *[ὅπ]ως ἂν εἰ[δῶσιν ἅπαντες* εἰς τὸν 5ον στίχον, γνωστὸν ἐκ τῆς IG II², 586, συνδέεται ἀμέσως μὲ τοὺς ἑπομένους στίχους.

Τὸ ψήφισμα διὰ τὸν υἱὸν τοῦ Πολυκλέους παραμένει χρονολογούμενον εἰς τὰ ἔτη 321/0 - 319/8 π.Χ.[2].

2. IG II², 734 (EM 7323) + EM 4614 (Π ί ν. 90)

Εἰς τὸ γνωστὸν ἀπότμημα ψηφισματικοῦ ἀναγλύφου (EM 7323, IG II², 734) συνεκολλήθη ἀριστερά, καὶ συγκεκριμένως ἀπὸ τοῦ 4ου μέχρι καὶ τοῦ 11ου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς, τὸ ἐλλιπὲς τεμάχιον EM 4614, ἀδημοσίευτον μέχρι τοῦδε. Τοῦτο εἶναι ἀγνώστου προελεύσεως, ἐνῷ τὸ EM 7323, ἐπὶ τοῦ ὁποίου σώζεται μόνον ὁ ἄκρος ποὺς μιᾶς μορφῆς, προέρχεται, ὡς γνωστόν, ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως. Τόσον τὸ ἀδημοσίευτον, ὅσον καὶ τὸ δημοσιευμένον τεμάχιον ἔχουν ὅλας τὰς πλευρὰς ἀποκεκρουμένας[3].

Διαστάσεις τῶν δύο τεμαχίων εἶναι: ὕψ. 0.33, πλάτ. 0.20, πάχ. (ἄνευ κυματίου) 0.165. Βάθος τοῦ ἀναγλύφου 0.04 μ.

Ἡ ἐπιγραφὴ ἐχαράχθη στοιχηδόν, ἀλλ' ὄχι μετὰ μεγάλης ἐπιμελείας, ὥστε ἐκ τῆς παραλείψεως τῆς ὁριζοντίας γραμμῆς τοῦ Α εἶναι ἐνίοτε ἀμφίβολος ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Α καὶ Λ.

Διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἀδημοσιεύτου τεμαχίου τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς γίνεται φανερὰ ὡς ὀρθὴ ἡ παλαιότερον προταθεῖσα[4], ἀλλὰ μὴ ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ Kirchner, χρονολόγησις τοῦ ψηφίσματος IG II², 734 ἐπὶ Λεωστράτου ἄρχοντος, τῷ 303/2 π.Χ. Παραθέτομεν τὸ κείμενον μὲ τὴν νέαν προσθήκην ἀπὸ τοῦ 4ου στίχου μέχρι καὶ τοῦ 11ου τῆς ἐπιγραφῆς.

2. Πρβλ. W. B. Dinsmoor, The Archons of Athens in the Hellenistic Age (1931), σ. 27, ὅπου τὸ εἰς IG II², 392 ψήφισμα ἐντάσσεται εἰς τὴν πρώτην περίοδον τοῦ ἀναγραφέως (321 / 0 - 319 / 8 π.Χ.).

3. Εἶναι ἀπολύτως ἐμφανὲς ὅτι ἐπὶ τοῦ EM 7323, IG II², 734, δὲν σώζεται ἡ δεξιὰ ἀρχικὴ πλευρὰ τῆς ἐπιγραφῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημειώνει καὶ ὁ Koehler. Τὸ ἀντίθετον ὑποστηρίζει ὁ A. C. Johnson εἰς American Journal of Philology (1913), σ. 404 σημ. 2 καὶ εἰς Classical Philology (1914), σ. 433.

4. A. Reusch, Hermes XV (1880), σ. 345.

ΣΤΟΙΧ. 41

- - -]πολιτε[ία]
- - -]ς
['Επὶ Λεωστράτου ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Κ]εκροπίδος [ἐνάτ]-
[ης πρυτανείας, ἧι Διόφαντος] Δι[ονυ]σοδώρου ⟨Φ⟩[ηγούσ]-
[ιος ἐγραμμάτευεν· 'Ελαφηβο]λιῶν[ος] ἑβδόμει ἐπ[ὶ δέκ]-
[α . . . . . 17 . . . . . τῆς] πρυτα[νε]ίας· ἐκκλησ[ία κυ]-
[ρία· τῶν προέδρων ἐπεψήφι]ζεν Νι[κό]μαχος Εὐβο[ύλου]
[. . . . . 6 . . . . καὶ συμπρόεδροι· ἔ]δοξεν [τῆ]ι βουλῆι κα[ὶ τῶι]
[δήμωι· Μνήσαρχος Τιμοστρά]του Π[ροβ]αλίσιος ε[ἶπεν]·
[εἶναι . . . . . 6 . . . . κυρίαν τὴν πολι]τε[ίαν] αὐτῶι καὶ [ἐκγό]-
[νοις, τὴν δοθεῖσαν κατὰ τὸ ψήφ]ισ[μα τ]οῦ δήμου τ[οῦ 'Αθ]-
[ηναίων . . . . . 22 . . . . .]ΠΝΕΛΥΤΟΥΠ[. . . .]
[. . . . . 29 . . . . .] ΗΙ γῆι ΟΛ [. . . .]
[. . . . . 29 . . . . .] ΥΤΟΝ ΕΧΟΡ [. . . .]
[. . . . . 29 . . . . .] ΛΙ ἐτιμήθ[η. . .]
[. . . . . 30 . . . . .] ΥΤΟΥ ΥΠΟ[. . . .]
[. . . . . 31 . . . . .] ΙΚ [. . . . . 8 . . . . .]

Στίχ. 3 - 4. *['Επὶ Λεωστράτου ἄρχοντος ἐπὶ τῆς Κ]εκροπίδος [ἐνάτ|ης πρυτανείας].* Ἡ συμπλήρωσις αὕτη ἐβασίσθη κυρίως εἰς τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ 'Ι. Θρεψιάδη[5] τμῆμα ψηφίσματος ἐκ τῆς 'Ακροπόλεως, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναγινώσκεται ἄνευ ἀμφιβολιῶν τόσον τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος, ὅσον καὶ τῆς Κεκροπίδος φυλῆς, πρυτανευούσης 9ης κατὰ σειρὰν τὸν μῆνα 'Ελαφηβολιῶνα. Παλαιότερον ἡ ἀπόδοσις τοῦ ψηφίσματος εἰς τὸ ἔτος τοῦ Λεωστράτου ἐγένετο ἐκ τοῦ ἐλλιποῦς ὀνόματος τοῦ γραμματέως, διὰ τὸν ὁποῖον ἔχομεν νεώτερον στοιχεῖον.

Στίχ. 4. *[Διόφαντος] Δι[ονυ]σοδώρου ⟨Φ⟩[ηγούσ|ιος].* Εἰς τὸ νέον τεμάχιον σώζεται μόνον ἡ συλλαβὴ ΔΙ, ἡ ὁποία εἶναι ἡ πρώτη τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρός. Κατόπιν τούτου ἐπιβεβαιοῦται ἡ παλαιὰ συμπλήρωσις *Διονυσοδώρου*, τὴν ὁποίαν ἔκαμε πρῶτος ὁ Reusch, ὅστις ἐχρονολόγησε τὸ ψήφισμα εἰς τὸ ἔτος τοῦ Λεωστράτου, ὅταν ἐγραμμάτευεν ὁ γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων ψηφισμάτων Διόφαντος Διονυσοδώρου Φηγούσιος (J. Kirchner, PA, 4441).

Σημειωτέον ὅτι ἡ γενομένη ἀλλαγὴ τῆς χρονολογήσεως ὑπὸ τοῦ J. Kirchner εἰς IG II², 734, βασίζεται εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν δύο πρώτων γραμμάτων τοῦ δημοτικοῦ ὡς ΙΚ ὑπὸ τοῦ A. Johnson. Εἰς τὸν στίχον 4 ὁ J. Kirchner συνεπλήρωσε *[. . . . . 8 . . . . . Κηφι]σοδώρου 'Ικ[αριεὺς]* καὶ τὸ ἐχρονολόγησε μετ' ἐπιφυλάξεως τῷ 269/8 π.Χ., ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον ἦσαν ἄγνωστοι ὁ ἄρχων καὶ ὁ γραμματεύς[6]. Μετὰ τὴν προσθήκην τοῦ νέου τεμαχίου γνωρίζομεν μὲν τὸ πατρώνυμον, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως

5. ΑΕ 1971, Χρονικά, σ. 26.

6. Ὁ A. C. Johnson, American Journal of Philology (1913), σ . 404 καὶ Classical Philology [1914), σ. 433, ἀνήγαγε τὸ ψήφισμα IG II², 734, εἰς τὸ ἔτος τοῦ ἄρχοντος Φειδοστράτου. Ἡ συμπλήρωσις τοῦ

τοῦ λίθου διαπιστοῦται ὅτι τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Kirchner ὡς πρῶτον γράμμα τοῦ δημοτικοῦ εἶναι πράγματι μία ἁπλῆ κάθετος γραμμή, δηλ. ἓν ἰῶτα. Εἰς τὴν θέσιν τοῦ δευτέρου γράμματος Κ οὐδὲν ἴχνος σώζεται, διότι ἐκεῖ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μαρμάρου ἔχει ἀπολεπισθῆ εἰς ἄγνωστον χρόνον[7]. Οὕτω ἡ ἀνάγνωσις ΙΚ προκύπτει μόνον ἐκ τῆς παρατηρήσεως τοῦ Johnson. Μετὰ τὴν ταύτισιν τοῦ ΕΜ 4614 εἰς τὸ IG II², 734 ψήφισμα καὶ διὰ τῶν προστιθεμένων νέων στοιχείων (κυρίως τοῦ πατρωνύμου) πρέπει, διὰ νὰ συμπληρώσωμεν τὸ δημοτικὸν τοῦ γνωστοῦ γραμματέως, νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ πρῶτον καὶ μόνον σωζόμενον γράμμα δὲν εἶναι ἰῶτα, ἀλλὰ Φ ἡμιτελές. Εἰς τὴν ἀμέλειαν τοῦ λιθοξόου ἀνεφέρθημεν ἤδη, ἂν καὶ εἰδικῶς τὸ γράμμα Φ σπανίως ἀπαντᾷ ἐλλιπές[8], ἐνῷ τὸ φαινόμενον εἶναι σύνηθες εἰς τὰς ἀττικὰς ἐπιγραφὰς προκειμένου περὶ τῶν γραμμάτων Α καὶ Ε.

Στίχ. 5 - 6. *[Ἐλαφηβο]λιῶν[ος] ἑβδόμει ἐπ[ὶ δέκ|α].* Εἰς τὸ προαναφερθὲν ψήφισμα τῆς Ἀκροπόλεως καὶ εἰς τὸν 4ον στίχον ἀναφέρεται ὁ μὴν Ἐλαφηβολιὼν διὰ τὴν Κεκροπίδα, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν ἡ ἐνάτη κατὰ σειρὰν πρυτανεύουσα φυλή, ἐνῷ μεταξὺ τῶν πολλῶν σωζομένων τοῦ ἔτους 303/2 π.Χ. ψηφισμάτων ὑπάρχει τὸ εἰς IG II², 490, κατὰ τὸ ὁποῖον προκύπτει ὅτι ἡ Κεκροπὶς ὑπῆρξεν ἡ ὀγδόη κατὰ σειρὰν πρυτανεύουσα φυλή, ἀφοῦ ἐπρυτάνευσε τὸν μῆνα Ἀνθεστηριῶνα (ἀπὸ 1ης μέχρις 20ῆς). Τοῦτο ἐπεσήμανεν ὁ καθηγητὴς B. D. Meritt[9] ὡς «ἐνδιαφέρον πρόβλημα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἡμερολογίου» καὶ ἐθεώρησε λανθασμένην τὴν ἀναγραφὴν τοῦ ὀνόματος τῆς φυλῆς εἰς τὸ ἓν ἐκ τῶν δύο ψηφισμάτων. Τὰ προστιθέμενα ὀλίγα γράμματα εἰς τὸν 5ον στίχον Ἐλαφηβο]λιῶν[ος ἐνισχύουν τὰ παραδιδόμενα σχετικῶς εἰς τὸ ψήφισμα τῆς Ἀκροπόλεως.

Μὲ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ μηνὸς *Ἐλαφηβο]λιῶν[ος] ἑβδόμει ἐπ[ὶ δέκ|α]* τὸ ψήφισμα IG II², 734 εἶναι τὸ πλησιέστερον χρονικῶς πρὸς τὰ ἐν ἄστει Διονύσια καὶ παρέχει ἓν νέον στοιχεῖον ὅσον ἀφορᾷ τὴν διάρκειαν τῶν ἑορτῶν[10]. Μέχρι τοῦδε εἰς τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων δὲν ἀνεφέρετο σύγκλησις τῆς ἐκκλησίας τοὺ δήμου τὴν 17ην Ἐλαφηβολιῶνος[11], ἐνῷ ἐντὸς τοῦ 4ου αἰῶνος εἶναι βέβαιον διὰ τὴν 18ην καὶ 19ην τοῦ αὐτοῦ μηνός[12].

Johnson ἐγένετο δεκτὴ ἀπὸ τὸν W. B. Dinsmoor, The Archons of Athens in the Hellenistic Age (1931), σ. 173. Περὶ τοῦ ἔτους ἀρχῆς τοῦ ἄρχοντος Φειδοστράτου 232 / 1 π.Χ. βλ. O. Reinmuth, Hesperia XLIII (1974), σ. 246 - 259.

7. Ὁπωσδήποτε εἰς IG II¹ 280 δὲν σημειοῦται οἱονδήποτε γράμμα μετὰ τὸ ἰῶτα.

8. Ὅμοιον ἀτελὲς Φ καὶ εἰς IG II², 391, στίχ. 16.

9. AAA V (1972), σ. 292.

10. Διὰ τὸ συζητούμενον ἀπὸ τοῦ περασμένου αἰῶνος καὶ μὴ διευκρινισθὲν εἰσέτι θέμα τοῦ καθορισμοῦ ἐντὸς τοῦ Ἐλαφηβολιῶνος τῶν ἡμερῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ἐτελοῦντο τὰ ἐν ἄστει Διονύσια πρβλ. W. S. Ferguson, Hesperia XVII (1948), σ. 133, σημ. 46. W. B. Dinsmoor, Hesperia XXIII (1954), σ. 306 - 308. C. Pélékidis, Histoire de l'Éphébie Attique (1962), σ. 301 - 306. A. Pickard - Cambridge, The Dramatic Festivals of Athens², σ. 63 - 66. J. D. Micalson, The Sacred and Civil Calendar of the Athenian Year (1975), σ. 137.

11. C. Pélékidis, ἔ.ἀ. σ. 306. J. D. Micalson, ἔ.ἀ. σ. 130. Ὁ J. D. Micalson (σ. 137) θεωρεῖ πιθανὸν νὰ ἑωρτάζοντο αὐτὴν τὴν ἡμέραν τὰ Πάνδια· ἐκ τῶν χωρίων XXI, 8 καὶ 9 τοῦ Δημοσθένους καὶ II, 61 τοῦ Αἰσχίνου συμπεραίνεται ὅτι τοὐλάχιστον τὸ 346 π.Χ. τὰ Πάνδια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐτελέσθησαν τὴν 17ην τοῦ Ἐλαφηβολιῶνος, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν νόμον προηγοῦντο τῆς ἐκκλησίας *ἐν Διονύσου*, ἡ ὁποία εἶχε συγκληθῆ πρὸ τῆς 18ης τοῦ μηνός.

12. Αἰσχίνης II, 61 καὶ III, 68· 346 π.Χ. IG II², 345, στίχ. 5· 332/1 π.Χ.

Στίχ. 6. Τὸ ἔτος τοῦ Λεωστράτου, τὸ 303/2 π.Χ. εἶναι ἔτος ἐμβόλιμον[13]. Ὅσα ψηφίσματα τοῦ 303/2 π.Χ. δίδουν ἐλλιπῆ ἢ πλήρη στοιχεῖα χρονολογήσεως ἀναφέρονται εἰς τὴν χρονικὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ Ἀνθεστηριῶνος μηνὸς καὶ ἐντεῦθεν[14]. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ψηφισμάτων αὐτῶν διεμορφώθη ἓν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀκριβὲς ἡμερολόγιον τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ βουλευτικοῦ ἔτους τοῦ Λεωστράτου, ἰδίᾳ διὰ τοὺς πέντε τελευταίους μῆνας. Συμφώνως πρὸς τὴν γνωστὴν ἐκ τοῦ ἡμερολογίου ἀντιστοιχίαν τῶν ἡμερῶν τῶν μηνῶν καὶ τῶν πρυτανειῶν, τὴν 17ην τοῦ Ἐλαφηβολιῶνος ἡ Κεκροπὶς φυλὴ ἐπρυτάνευε διὰ 26ην ἡμέραν. Ἐὰν συμπληρώσωμεν ὅμως *ἕκτει καὶ εἰκοστεῖ τῆς πρυτανείας* ὑπάρχει εἰς τὸν στίχον κενὸν ἑνὸς γράμματος· ἕτερον vacat δὲν παρατηρεῖται εἰς τοὺς σωζομένους ἐλλιπεῖς στίχους τῆς ἐπιγραφῆς· διὰ τοῦτο νομίζομεν ὅτι ἡ συμπλήρωσις αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἐνδεδειγμένη καὶ ὅτι εὑρισκόμεθα πιθανῶς πρὸ μιᾶς χρονολογικῆς ἀνωμαλίας, τὴν ὁποίαν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐξηγήσωμεν ὡς ἀκολούθως :

Κατὰ τὸν μῆνα Ἐλαφηβολιῶνα ἐτελοῦντο *« τὰ Μεγάλα »* ἢ *« ἐν ἄστει Διονύσια »*, ἔχει δὲ παρατηρηθῆ ὅτι κατὰ τοὺς μῆνας, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐτελοῦντο τὰ Παναθήναια καὶ τὰ Μεγάλα Διονύσια, παρουσιάζεται τὸ μεγαλύτερον ποσοστὸν διαταράξεως τῆς ὑποτιθεμένης ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν ἡμερῶν τῶν μηνῶν καὶ τῶν πρυτανειῶν. Καὶ τοῦτο διότι, ὁσάκις δὲν εἶχον περατωθῆ αἱ προετοιμασίαι, προσέθετον ἡμέρας τινὰς πρὸ τῶν ἑορτῶν διὰ νὰ καθυστερήσουν τὴν ἔναρξιν αὐτῶν. Αἱ ἐμβόλιμοι ἐκεῖναι ἡμέραι ἀφηροῦντο μετὰ τὰς ἑορτὰς καὶ συνήθως πρὸ τοῦ τέλους τοῦ μηνός[15]. Τὰ Μεγάλα Διονύσια ἤρχιζον τὴν 10ην Ἐλαφηβολιῶνος[16]· τὴν 9ην τοῦ μηνὸς τὸ ἡμερολόγιον τοῦ θρησκευτικοῦ ἔτους παρέμενε στάσιμον ἐπί τινας ἡμέρας, ἐνῷ αἱ ἡμέραι τῆς πρυτανείας ἐξετυλίσσοντο κανονικῶς. Ὡς ἐναργὲς παράδειγμα αὐτῆς τῆς ἡμερολογιακῆς ἐκτροπῆς ἀναφέρομεν ψήφισμα τοῦ 271/0 π.Χ. δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ W. B. Dinsmoor εἰς Hesperia XXIII (1954), σ. 299, *Ἐλαφηβολιῶνο[ς ἑ]νάτει ἱσταμένου τετάρτει ἐμβολίμωι.*

Ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὰ ἀνωτέρω καὶ μὲ γνώμονα τὴν στοιχηδὸν τάξιν ἐντοπίζομεν εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα μεταξὺ 26ης - 32ας τῆς πρυτανείας τῆς Κεκροπίδος φυλῆς δύο ἡμέρας καὶ συμπληροῦμεν εἰς τὸν 6ον στίχον *ὀγδόει καὶ εἰκοστεῖ* ἢ *ἐνάτει καὶ εἰκοστεῖ τῆς] πρυταν[εί]ας* ἤτοι ἔχομεν ἀντιστοίχως 2 ἢ 3 ἐμβολίμους ἡμέρας καὶ τὴν 17ην Ἐλαφηβολιῶνος 284ην ἢ 285ην ἡμέραν τοῦ ἔτους.

Στίχ. 7. *Νι[κό]μαχος Εὐβο[ύλου].* Ἡ προσθήκη εἰς τὸ ὄνομα τοῦ ἐπιστάτου τῶν προέδρων τῆς συλλαβῆς ΝΙ ἔδωσε εὐκόλως τὸ ὄνομα *Νι[κό]μαχος.*

Στίχ. 9. *[Μνήσαρχος Τιμοστρά]του Π[ροβ]αλίσιος.* Ἐπὶ τοῦ νέου τεμαχίου σώζεται τὸ τέλος τοῦ πατρωνυμικοῦ καὶ τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ δημοτικοῦ Π[προβ]αλίσιος. Ὁ A. Wilhelm εἰς Hermes XXIV (1889), σ. 151 καὶ μόνον ἐκ τοῦ δημοτικοῦ τοῦ εἰσηγητοῦ τοῦ ψηφίσματος ἐπρότεινεν εἰς τὸν 9ον στίχ. τοῦ εἰς IG II², 734 (τότε IG II 280) τὴν συμπλήρωσιν *[Μνήσαρχος Τιμοστράτου Προβ]αλίσιος.* Σήμερον, ἡ ἐπὶ τοῦ ΕΜ 4614 κατάληξις τοῦ ὀνόματος τοῦ πατρὸς - - -]*του* εὐνοεῖ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Wilhelm.

13. W. K. Pritchett - O. Neugebauer, The Calendars of Athens (1947), σ. 69. B. D. Meritt, The Athenian Year (1961), σ. 150.

14. IG II², 489 - 491, 493 - 497, B. D. Meritt, Hesperia XXI (1952), σ. 367 - 368, W. K. Pritchett, California Studies in Classical Antiquity, V (1972), σ. 169, Ἰ. Θρεψιάδη, ΑΕ 1971, Χρονικά, σ. 26.

15. B. D. Meritt, ἔ.ἀ. σ. 161 - 162.

16. A. Pickard - Cambridge, The Dramatic Festivals of Athens², 1968, σ. 65 - 66.

Στίχ. 10. *[εἶναι* ^{6} *. . . . . κυρίαν τὴν πολι]τε[ίαν] αὐτῶι καὶ [ἐκγό|νοις].* Ἡ συμπλήρωσις ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς εἰς IG II², 391, στίχ. 8, ἐπιγραφῆς, διότι ὁ τύπος *δεδόσθαι αὐτῶι πολιτείαν*, ὁ ὁποῖος ἀφορᾷ εἰς τὴν δωρεὰν τῆς πολιτογραφήσεως ξένου εἰς Ἀθηναῖον πολίτην, δὲν ἀπαντᾷ πρὸ τοῦ 2ου ἡμίσεος τοῦ 3ου π.Χ. αἰ.[17]. Εἶναι λοιπὸν πιθανώτερον νὰ πρόκειται περὶ ἀνανεώσεως τοῦ προγενεστέρως δοθέντος δικαιώματος νὰ πολιτογραφηθοῦν Ἀθηναῖοι ὁ ξένος τοῦ ψηφίσματος καὶ οἱ ἀπόγονοί του, ἡ ἰσχὺς τοῦ ὁποίου εἶχεν ἢ ἀτονήσει ἢ ἀρθῆ.

Στίχ. 11. *[κατὰ τὸ ψήφ]ισ[μα τ]οῦ δήμου.* Εἰς τὸ σωζόμενον κατώτερον σημεῖον τοῦ ΕΜ 4614 σώζονται ἴχνη δύο γραμμάτων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ Σ εἶναι σαφές, ὥστε προτείνομεν ὡς πιθανὴν τὴν συμπληρωθεῖσαν φράσιν, γνωστὴν εἰς τὰ ἀττικὰ ψηφίσματα.

Εἰς τοὺς ὑπολοίπους ἓξ ἐλλιπεῖς στίχους (12 - 17), οἱ ὁποῖοι σώζονται ἐπὶ τοῦ 7323, ἔχομεν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς· πλέον ἀκριβὴς εἶναι ἡ μεταγραφὴ αὐτῶν εἰς τὴν παλαιοτέραν δημοσίευσιν τοῦ ψηφίσματος εἰς IG II 280 ὑπὸ τοῦ Koehler· εἰς τὸν 12ον στίχον μετὰ τὸ ὖψιλον, τελευταῖον ἐμφανὲς γράμμα τοῦ στίχου, διακρίνομεν ἓν Π, ἐνῷ εἰς τὸν 14ον στίχον τὸ πρῶτον σωζόμενον γράμμα δὲν εἶναι Α ἀλλὰ Υ.

3. IG II², 889 = EM 7450 + 7635 (IG II², 904) (Πίν. 91)

Τοῦ γνωστοῦ τιμητικοῦ ψηφίσματος IG II², 889 (EM 7450) ἀνευρέθη ἡ ἄνω ἀριστερὰ γωνία τῆς στήλης μετὰ τῆς ἐπιστέψεως ΕΜ 7635, ἡ ὁποία εἶχε δημοσιευθῆ ἐπίσης εἰς IG II², 904. Ἐπ' αὐτοῦ σώζεται ἡ ἀναφερομένη καὶ εἰς τὸ Corpus ἄνω ἀκμὴ τῆς στήλης καὶ μία προεξοχὴ εἰς τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν διὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ κυματίου, ἀλλὰ λόγῳ τῆς φθορᾶς τοῦ λίθου δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἐὰν ἡ στήλη ἐστέφετο ὑπὸ ἀετωματίου.

Μετὰ τὴν συγκόλλησιν τῶν δύο τεμαχίων αἱ διαστάσεις τῆς στήλης εἶναι ὕψ. 0.31, πλάτ. 0.175, πάχ. 0.09 μ., οἱ δὲ 8 πρῶτοι στίχοι τοῦ εἰσαγωγικοῦ τύπου ἔχουν ὡς ἀκολούθως:

Θ [ε ο ὶ]
[Ἐ]πὶ Ἱππ[ί]ου ἄρχο[ντος ἐπὶ τῆς - - - δος δωδεκάτης πρυτανεί]-
ας [ἧι Θε]οδόσιος Ξενοφά[ντου Λαμπτρεὺς ἐγραμμάτευεν· Σκιρο]-
[φ]οριῶνος ὀγδόει μετ' εἰκ[άδας, πέμπτει καὶ εἰκοστεῖ τῆς πρυτανεί]-
[α]ς· ἐκκλησία κυρία ἐν τῶι θ[εάτρωι· τῶν προέδρων ἐπεψήφιζεν Δρα]-
[κ]οντίδης Λωνίκου Ἀφιδναῖ[ος καὶ συμπρόεδροι· ἔδοξεν τῆι βουλῆι]
καὶ τῶι δήμωι· Λακράτης Μέ[ντορος Περιθοίδης εἶπεν· ἐπειδὴ Κλέ]-
[α]ρχος εὔνους ἐστὶν κοιν[ῆι τε τῶι δήμωι κλπ.

Στίχ. 1. Ἡ ἐπίκλησις *Θ[εοί]*, καίτοι γνωστὴ εἰς IG II_5, 496 b σ. 127, παρελείφθη ἐκ λάθους εἰς τὴν Editio Minor. Σήμερον πρέπει νὰ ὑπολογίζωμεν ἕνα ἐπὶ πλέον στίχον τῆς IG II², 889.

17. M. J. Osborne, BSA 67, (1972), σ. 144 σημ. 62 καὶ σ. 150 - 155.

Στίχ. 2. Εἰς τὸν ἀντίστοιχον πρῶτον στίχον τῆς IG II², 889 ἀναγράφεται *[Ἐπὶ. . . .] ου ἄρχο[ντο]ς ἐ[πὶ τῆς* κλπ. Σήμερον δὲν ἀναγινώσκομεν τὸ τελικὸν σῖγμα τῆς λέξεως ἄρχοντος, οὐδὲ τὸ ε τῆς ἑπομένης, παρ' ὅλον ὅτι τὰ δύο ταῦτα γράμματα σημειοῦνται καὶ εἰς τὴν παλαιὰν ἔκδοσιν τοῦ Corpus.

Ἐ]πὶ Ἱππ[ί]ου ἄρχον[τος κλπ. Ἡ προταθεῖσα ἀπὸ ἐτῶν συμπλήρωσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος ὑπὸ τοῦ H. Thompson, τόσον διὰ τὴν IG II², 889 ὅσον καὶ διὰ τὴν IG II², 904[18], ὅπου κατὰ τὸ Corpus ὑπῆρχε μόνον *Ἱππ[άκου*, ἐπιβεβαιοῦται πλήρως μετὰ τὴν συγκόλλησιν. Ὡς γνωστόν, ὁ ἄρχων Ἱππίας ἦτο ἄγνωστος μέχρις ὅτου ἀνευρέθη τὸ δημοσιευθὲν ὑπὸ H. Thompson ψήφισμα εἰς τὴν Ἀγοράν[19], τὸ ὁποῖον ὡδήγησεν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς IG II², 889 καὶ ἑτέρου ἐλλιποῦς ψηφίσματος ἐκ τῆς Ἀγορᾶς, τὸ ὁποῖον εἶχε δημοσιεύσει ὁ S. Dow[20], εἰς τὸν αὐτὸν ἄρχοντα. Κοινὸν στοιχεῖον διὰ τὴν συσχέτισιν ταύτην ὑπῆρξε κυρίως τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ τὰ τρία προαναφερθέντα ψηφίσματα εἶχον προταθῆ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ρήτορος, τοῦ Λακράτους Μέντορος Περιθοίδου[21]. Ἔκτοτε, τὸ IG II², 889 ἀπεδίδετο εἰς τὸ ἔτος τοῦ ἄρχοντος Ἱππίου[22].

Χ. ΚΑΡΑΠΑ

18. H. Thompson, Hesperia, Suppl. IV, 1940, σ. 146 - 147.

19. H. Thompson, ἔ.ἀ. σ. 145.

20. Hesperia, Suppl. I, 1937, σ. 96, ἀριθ. 47.

21. Ἕτερον ψήφισμα, τὸ τέταρτον κατὰ σειρὰν εὑρέσεως, τὸ ὁποῖον ἐπρότεινεν ὁ Λακράτης Μέντορος Περιθοίδης ἐπὶ Ἱππίου ἄρχοντος, ἐδημοσιεύθη ὑπὸ B. D. Meritt, The Athenian Year (1961), σ. 195.

22. Τῷ 193 / 2 π.Χ. B. D. Meritt, Transactions of the American Philological Association XCV (1964), σ. 238· H. B. Mattingly, Historia, XX (1971), σ. 26. Παλαιότερον ὁ B. D. Meritt ἔ.ἀ. σ. 236 ἀπέδιδε τὸν ἄρχοντα Ἱππίαν εἰς τὸ 181 / 0 π.Χ., τὸ ὁποῖον καὶ ἐπεκράτησε· βλ. J. D. Micalson, ἔ.ἀ. σ. 175.

SOUTH ITALIAN AND ETRUSCAN RED-FIGURED VASES IN THE NATIONAL MUSEUM AT ATHENS

(Pls. 92 - 105)

The National Museum of Athens contains a small, but not insignificant, collection of South Italian and Etruscan red-figured vases and, since they tend to be overlooked beside the immense wealth of mainland Greek pottery, it was felt that a short, up-to-date catalogue of these vases might serve a useful purpose. I am deeply grateful to the Director of the Museum, Dr. Nicholas Yalouris, for inviting me to undertake this task, and for permission to study the vases in detail and to publish them here. My sincerest thanks are also due to Dr. Barbara Philippaki for her constant kindness during my stay in Athens and for her unfailing assistance and encouragement in the preparation of this catalogue.

A thorough survey of the documents relating to the acquisition of the South Italian vases shows that none of them has an assured Greek provenience; of those presented by private collectors or acquired from dealers definite evidence to establish a local place of origin is lacking, despite some asscrtions to that effect (as with Inv. 1422, which was said to have come from the area of Lamia), while many of the others are known to have come from Italy. It may be noted in passing that as yet no vase which may with certainty be attributed to a South Italian fabric has actually been found on Greek soil; several which were originally thought to have been Italiote are now seen to belong to one or other of the local non-Attic red-figure fabrics (e.g. Corinthian, Elean or Olympian, Kynourian), the identities of which are steadily being established with greater precision as new material comes to light. The Etruscan vases all came to the Museum by exchange with the Archaeological Museum in Florence.

Of the five principal South Italian fabrics, four are represented in the National Museum's collection, though Early Lucanian and Sicilian by only one vase each; the others are either Campanian or Apulian, and several of them have already been published in one or other of the works listed below, for which the following abbreviations are used:

LCS : A. D. Trendall, *The red-figured vases of Lucania, Campania and Sicily* (Oxford, 1967).

FI : A.D. Trendall, *Frühitaliotische Vasen (Bilder griechischer Vasen*, Heft 12, Leipzig 1938); revised English edition (Mainz, 1974), *Early South Italian Vase-painting = ESI.*

APS : Alexander Cambitoglou and A.D. Trendall, *Apulian red-figured Vase-painters of the Plain Style*, Arch. Inst. of America, 1961).

Gli Indigeni : A.D. Trendall, *Gli Indigeni nella pittura italiota* (Taranto, 1971).

In the catalogue the vases are referred to first by the inventory number of the National Museum, then (where applicable) by the number in the *Catalogue des vases peints du Musée National d'Athens* by M. Collignon and L. Couve (= C.C.), and lastly by that of the old inventory of the collections of the Archaiologike Etaireia (= AE), before the vases went to the National Museum.

All dimensions are given in centimetres.

I. LUCANIAN

Bell - krater

L 1 Inv. 1422 ; C.C. 1349 ; AE 2539. Ht. 33.6, diam. 34 (Pl. 92 a - b). Intact.

Of uncertain provenience ; acquired in November 1881 from Th. Koliropoulos.

(a) Maenad with drinking - horn and thyrsus, silen with thyrsus pursuing draped woman, (b) three draped youths.

By the Amykos Painter; early in the last quarter of the fifth century B.C.

LCS, p. 33, no. 106, pl. 9, 2 ; *FI*, no. A 69 = *ESI*, no. A 116, pl. 4*c*.

The subject of the obverse is a very popular one with the Amykos Painter and will be found on many others of his vases (cf. *LCS*, pp. 33 ff., nos. 105, 123 - 4, 127, 129, 131, 136 - 7) . Both the female figures are shown as running to the r., but with their heads turned back to the l. ; both wear chitons over which a himation is draped in such a way that one corner projects slightly outward behind the r. leg in a manner very characteristic of the painter (cf. *LCS*, pls. 11, 1 ; 17, 4 ; 18, 4). Also typical is the saccos worn by the maenad (cf. *LCS*, pls. 9, 1 ; 10, 1 ; 12, 3) ; likewise the hair - style of the woman to r. (cf. *LCS*, pl. 9, 1), and the plump body of the silen (cf. *LCS*, pl. 11, 3).

In style and treatment the vase stands particularly close to Lecce 625 (*LCS*, p. 33, no. 105 ; *CVA* 1, IV Dr, pl. 8, 1 and 4) ; the rounder thyrsus - heads are characteristic of the earlier work of the Amykos Painter (cf. *LCS*, pl. 9, 1, 3 and 5), but the flattish features of the maenad and the use of a saltire square with the meanders anticipate his more mature style, and the vase is therefore probably to be dated ca. 420 B. C.

II. APULIAN

Bell - krater

A 1 Inv. 1714 ; C.C. 1933. Ht. 34.6, diam. 34.5 (Pl. 92 c - d). Broken and repaired, but complete.

From the Royal Palace — Γενικῆς Ἐφορείας 1884, 253 A.

(a) Dionysos with a thyrsus in his r. hand and a situla in his l., and a piece of drapery over both arms and across the front of his body, follows after a maenad, who holds a tambourine in her l. hand, with a fillet over that arm,

and a wreath in her r. hand, and is moving to r., with her head turned back to l., (b) two draped youths, each holding a stick.

Laurel round the rim ; meanders with saltire squares below the pictures ; a window in the field above on the obverse, and on the reverse a pair of *halteres* between two windows. Beneath the handles: fan - palmettes with side scrolls. Added white for adjuncts and details.

By the Painter of Athens 1714 ; second quarter of the 4th century B.C. Cambitoglou and Trendall, *APS*, p. 47, no. 1, pl. 27, figs. 123 - 4.

In *APS* the Painter of Athens 1714 was placed among the artists of the " Plain Style ", but in *AJA* 73, 1969, p. 423 his close connexion with the Iliupersis Painter is noted, and the fact that he also decorated a number of larger vases with mythological, theatrical or Dionysiac scenes (e.g. the volute - kraters Louvre CA 227, Naples 1978, Bari 12013 ; the situla Villa Giulia 18003 ; the calyx - kraters B.M. F 275, New York L. 63.21.6, Madrid 11050 (L. 327), Lecce 4089; the lebetes gamikoi Bari 1330 - 1, 6271, Louvre K 196) suggests that he would more properly find a place among the " Ornate " painters. This view is strengthened by the extensive use he makes of added white and yellow. However, he also painted a large number of less elaborately decorated vases, of which the Athens bell - krater may be taken as typical, and thus well exemplifies the way in which, towards the middle of the fourth century, the "Plain " and "Ornate " styles are beginning to draw closer together. For his minor works he favours Dionysiac subjects, but on a smaller scale than those which appear on his more ambitious compositions. His female figures frequently wear peploi with long overfalls, as on our vase, and the folds of the drapery are often indicated by small hooked lines (drop - folds), which may clearly be seen on the drapery both of the maenad on the obverse and of the youths on the reverse. Also characteristic is the swirling hem - line of the maenad's peplos and the wavy line across the top of the youths' himatia. His male figures are usually represented with bent knees and pointed knee - caps. The following bell - kraters are very close in style and treatment to our vase : Vatican V 16 (*APS*, p. 47, no. 3 ; *VIE*, pls. 29a and 31d), Compiègne 1028 (*CVA*, pl. 26, 21 and 28), Madrid 11084 (*APS*, p. 47, no. 4), once New York Market (Parke - Bernet, *Sale Cat.*, 1 Dec. 1972, no. 199). The two bell - kraters attributed in *APS* (p. 51) to the Painter of Bologna 589 seem in fact also to be by his hand, together with a large number of others (e.g. Parma C 97, Warsaw 198108, Basel Z 305, Barletta 163, Vatican T 6, Karlsruhe B 3156, Brindisi 338, Sèvres 13), which closely resemble them in style and treatment.

Column - kraters

A 2 Inv. 1679 ; C.C. 1977. Ht. 48, diam. 40.5 (Pl. 93 a - b). Intact.

From the Royal Palace — Γενικῆς Ἐφορείας 1884, 246.

(a) A woman, wearing a peplos with a long overfall and carrying, in her r. hand, a branch from which hangs a fillet, and, in her l., a dish of cakes and a rosette - chain, moves to r. following a youth wearing an Oscan tu-

nic and a fur pilos, who holds a wineskin in his r. hand, a branch with a fillet in his l., and has a piece of drapery over his l. arm; he turns his head to l. to look at the woman. Above is an open dotted wreath with a bucrane ; to r. a laurel plant, (b) two draped youths, each holding a stick ; above, to l. a pair of *halteres*, in the centre, a diptych.

Round the mouth: ray pattern ; on the handles : palmette - fans.

On the rim : two rows of dots separated by a black line ; on the neck : ivy with detached berries ; on the shoulder : tongues. The pictures are framed between reserved bands decorated with two rows of dots divided by a central line ; below the picture is a band of meander pattern with crossed squares in the middle, and at each end on the obverse, at the l. end only on the reverse.

Workshop of the Snub - Nose Painter - " H.A. " Group ; third quarter of the fourth century B. C.

Gli Indigeni, fig. 29.

The Snub - Nose Painter was first identified by Dr. Bianca Maria Scarfi in *Arch. Class.* 11, 1959, pp. 185 - 8, and some thirty vases may now be attributed to his hand. He is one of the principal painters in what must have been a fairly large workshop, and among his followers several distinct groups (probably representing in each case a different painter, though with such a degree of mass production and such uniformity of styles it is not always easy to draw a clear line between them) may be observed, of which the " H.A. " Group is one of the most significant. It takes its name from the two amphorae in the " H.A. " collection in Milan (nos. 364 and 446 = *CVA* 1, IV D, pls. 31 - 2), and other vases in it include the amphorae Bologna 515 (*CVA* 3, IV Dr, pl. 2, 1 - 2), Lecce 830 (*CVA* 2, IV Dr, pl. 43, 2 and 5), Brussels R 405 (*CVA* 1, IV Dr, pl. 2, 3 *a* - *b*) and the column - kraters Altamura 1, Bologna 575 and 580 (*CVA* 3, IV Dr, pl. 19, 1 - 2 and pl. 18, 3 - 4). Very close to these and also to the Athens krater is a column - krater in the Library of the Gerolomini in Naples and the bell - kraters Copenhagen 303 (*CVA* 6, pl. 254, 1) and Udine 1665 (Borda, *Vasi italioti dei Musei Civici di Udine*, no. 17), on both of which we may note the pointed features of the draped youth to r. Such vases continue the tradition of the " Plain " style in the second half of the fourth century, although they show a far greater use of added white and yellow for adjuncts and details. Youths in Oscan costume figure frequently upon them, as does the dish of cakes carried by the woman on the obverse, on which normally a πλακοῦς and a πυραμὶς (cf. Bologna 575, Copenhagen 303) will be found.

A 3 Inv. 1680 ; C.C. 1978. Ht. 41, diam. 37 (Pl. 93 c - d). Intact.

From the Royal Palace — Γενικῆς Ἐφορείας 1884, 250.

(a) Maenad with tambourine in l. hand running to l. and looking back to r. towards a young satyr who runs after her, with a wreath in his r. hand and in his l. and across his l. shoulder, a palm - branch with a dotted fillet hanging from it ; between the two figures is a berried laurel - tree, and to

l. a small fruit-tree, (b) two draped youths beside a pillar, r. holding stick; in the field above a pair of *halteres* between two phialai.

On the mouth: wave pattern, with fan-palmettes at the handle-joins.

On the rim: two rows of dots with a line between them; on the neck: ivy with berries; on the shoulder: tongues with dots at the bottom. The picture is framed between reserved bands decorated with two rows of dots; below is a band of meanders, with saltire squares at each end and in the middle.

Added white and yellow are used for details and adjuncts.

By the Painter of Athens 1680; late second quarter of the fourth century B.C.

APS, p. 50, no. 1, pl. 29, figs. 133-4.

This is the name-piece of the painter and a very typical example of his work, which in style is connected with that of the Painter of Athens 1714, and, in particular, with that of the Maplewood Painter. He makes less use of dropfolds than the former, but, like the latter, favours double fold-lines running down the drapery. He is particularly fond of representing figures in rapid movement with swirling drapery (e.g. Ruvo 603 = Sichtermann, pl. 95, Milan "H.A." 438 = *CVA* 1, IV D, pl. 26); his hair tends to straggle slightly (as on the satyr), and the mouth often has a pronounced downward curve. The draped youth to l. on his reverses usually has his r. arm slightly extended beneath the himation with a "sling"-like effect; the youth to r. has one shoulder bare and holds a stick in his r. hand. The lower borders of their cloaks end in a long wavy curl (as on our vase). The saltire squares are characterised by the presence of large black dots between the intersections (e.g. Ruvo 603, Rodin 972 = *CVA*, pl. 33, 1-2, Lecce 780 = *CVA* 2, IV Dr, pl. 24, 2) and on column-kraters the framing panels stop above the meander-band which always terminates with a crossed square.

His subjects are mainly Dionysiac or concerned with Eros; occasionally he depicts funerary scenes (e.g. Leningrad 502 and 531), and one pelike (Kiel B 501) exceptionally shows the birth of Helen.

Calyx-krater

A 4 Inv. 14460. Ht. 24.5, diam. 20.5 (Pl. 94 a-b). Intact, but the surface is somewhat worn.

From the Dilke collection; presented by his heirs.

(a) A woman wearing a peplos moving to l., with a rosette-chain in her r. hand, and a cista with hanging fillet in her upraised l.; above to l., a window, (b) nude youth with a piece of drapery over his l. arm, a branch in his r. hand and a phiale in his l., stands beside a stele tied with a black fillet; above a rosette and a phiale.

Inside the mouth, two reserved bands; leaf pattern in black on a reserved ground beneath the rim; below the pictures, between the handles, wave pattern.

Minor work of the time of the Darius Painter ; third quarter of the fourth century B.C.

The calyx - krater is not a very common shape at this period and is particularly associated with the workshop of the Darius Painter (cf. Naples 1979, the draped woman on the reverse of which is close to the one on the Athens vase, Agrigento C 1541, Hamburg 1917. 1121 with a stele scene on the reverse, Vatican Y 20 = *VIE*, pl. 35i). The subject — youth and woman bringing offerings to a stele, here divided between the two sides — appears frequently on a number of hydriai from the workshops of the Darius and Underworld Painters (e.g. Vatican V 52 = *VIE*, pl. 41b, Bari 1288), and similar figures of running women appear on several other minor vases of this period (e.g. San Simeon 5685), for which parallels can readily be found on the larger vases of the Darius Painter and his colleagues.

Volute - krater

A 5 Inv. 1678 ; C.C. 1976. Ht. (to top of volutes) 68, to rim 59.5 ; diam. of mouth 32 (Pl. 95a - d). Intact, save for two small circular holes (filled up with plaster), one beside the head of the youth in the naiskos, the other on the fillet held by the youth to r.

Γενικῆς Ἐφορείας 1884, 252.

(a) Neck : beneath a band of berried laurel with a white - tipped rosette in the centre is Eros seated, in an elaborate floral setting, on a convolvulus flower, with a white swan in his lap.

Body : in the centre is a naiskos with Ionic columns, architrave, pediment (decorated with white dots in the centre), and acroteria (palmette scrolls) ; it rises from a base decorated with white bands and a row of rosettes, alternately white - on - black and yellow. The ceiling - beams are just visible. In it is a nude youth facing l., seated upon a piece of dark red drapery, on which his l. hand is resting ; in his r. he holds out a phiale, decorated with white dots ; above him to l. is a wreath with a fillet, and in front of him, a sheathed sword ; against the l. wall of the naiskos is a mesomphalic phiale. To l. stands a nude youth wearing a beaded wreath, with a palm - branch over his r. shoulder and a fillet suspended from it ; beneath his r. arm is a knotty stick, and in his l. hand a patera. To r. stands another nude youth with a palm - branch over his l. shoulder and a fillet in his r. hand. In the field are a ball,a white wreath and a rosette.

(b) Two women seated on white rock - piles beside a stele, tied with black and white fillets, on a rectangular base decorated with white and black stripes and a band of white wave pattern. The woman to l. faces l. but turns her head r. towards the stele; in her r. hand she holds a phiale, above which is another; the other woman sits facing the stele, with a cista and a fillet in her r. hand and a situla in her l. ; beside the stele lies a phiale decorated with white dots.

On the volutes are mascaroons of Io, with the faces on the obverse in added white.

The outer rim of the mouth is decorated with egg pattern, and the top of the neck with a band of black wave pattern. On the neck on the reverse is a band of laurel, below which is a large fan - palmette with side scrolls. On the shoulder, tongues, with egg pattern below on the obverse ; beneath the pictures, a band of meanders interspersed with crossed squares, in each quarter of which is a black dot. Beneath the handles, which terminate in swan - heads, superposed palmette - fans with side scrolls.

Workshop of the Patera Painter - Stanford - Conversano Group ; ca. 330 - 320 B. C.

Schauenburg, *RM* 64, 1957, p. 207, no. 74, pl. 39, 1 - 2.

The Patera Painter stands at the head of a very large Apulian workshop of the period ca. 340 - 320, which produced many volute - kraters with naiskos scenes, numerous bell - kraters and amphorae, and a host of small vases decorated with single figures adapted from the larger compositions (cf. Athens 15860 - 1). The vases in the Stanford - Conversano Group (which takes its name from Stanford 10940 = *AJA* 69, 1965, pl. 19, fig. 10 and from the find - spot of several vases now in Bari — inv. 22153 ff.) stand very close to the work of the Patera Painter himself and several of them represent on the reverse two women seated beside a stele, as on the Athens krater (e.g. Leningrad 581, Milan "H.A." 296 = *CVA* 1, IV D, pls. 21 - 22, Nimes 891.25.37, Naples - Gerolomini Library, and Stockholm, Medelhavsmuseet 1965.45 — *Cat.* no. 263, ill.). Characteristic is the treatment of the women with their hair caught up in a beaded sphendone with a large bun at the back, a peplos without an overfall but with a black or white girdle at the waist with dotted ends, and a pear - shaped breast (derived from the Patera Painter) ; the drapery sometimes has a black or black and white stripe running down it. The drawing of the faces is rather less careful than that of the Patera Painter, and on the later vases the figures begin to look rather heavy.

Amphora of panathenaic shape

A 6 Inv. 1682 ; C.C. 1979. Ht. 44 (Pl. 94 c - d). Intact, but the surface of the reverse is badly worn, especially in the area of the youth to r.
Γενικῆς Ἐφορείας 1884, 91 A.

(a) Nude youth with phiale of offerings, seated upon a piece of drapery, facing a standing woman wearing a peplos and holding a mirror in her r. hand and a fruit - branch in her l. ; above the youth is a fillet, and between the two figures, a laurel plant with berries, (b) two draped youths with a serrated leaf between them and a window and a quartered ball above.

On the exterior of the mouth: white laurel (repainted) ; on the neck, laurel to r. with berries ; on the shoulder, tongues with dots.

Beneath the handles : fan - palmettes rising from a triangular core, with side scrolls ; below the pictures, meanders with crossed squares.

Added white and yellow for details and adjuncts.

By a follower of the Snub - Nose Painter, third quarter of the fourth century B.C.

The Snub - Nose Workshop includes a large number of undistinguished painters whose style is closely modelled on that of the painter himself. The present vase is associated with the Braccio Group, which takes its name from a bell - krater in the Braccio collection at Francavilla Fontana in Apulia (Argentina, *La città natia*, pp. 271 - 2) and includes a few other amphorae similar to the above (e.g. Bologna 528 = *CVA* 3, IV Dr, pl. 2, 5 - 6, Nimes 891.25.41).

Pelike

A 7 Inv. 1450 ; C.C. 1981 ; AE 648. Ht. 45 (Pl. 96 a - b).

The vase was recomposed from a number of fragments and had been considerably restored and heavily repainted, especially at the joins ; it has now been completely cleaned and put together, with the modern additions and repainting removed. Some fragments and part of the handles are missing; the surface of the reverse is in very poor condition.

Presented by the King of Naples ; said to have been found in Italy.

(a) To left is a woman, tightly draped in a himation over her peplos, seated on a rock - pile, holding a mirror in her l. hand and an open box and a fillet in her r. ; she faces a nude youth, who bends slightly forward to hold out a wreath towards her in his r. hand ; his l. rests on his hip, and over it is a piece of drapery, which goes behind his back and around his r. arm, falling down to just below his flexed r. knee. Above, Eros flies towards the seated woman, with a fillet in his l. hand. In the field, branches, a laurel - spray and a rosette, (b) two draped women standing beside a stele, l. holding fillet in r. hand and cista in l., r. with fillet in her r. hand ; both wear himatia tightly drawn around their bodies and over their peploi ; in the field above, three rosettes.

On the neck : (a) a band of flowers (the white stems of which have disappeared), with egg pattern and a row of white pendants below, (b) a band of laurel with wave pattern below it.

Below the pictures : a meander - frieze with saltire squares.

Below the handles : superposed palmette - fans with side scrolls and tendrils.

Most of the added white used for details and adjuncts has now disappeared.

Circle of the Darius Painter ; third quarter of the fourth century B.C.

Around the Darius Painter may be grouped a number of vases, mostly pelikai, showing bridal scenes with varying degrees of elaboration (cf. Bendinelli, Antichi Vasi Pugliesi con scene nuziali, in *Ausonia* 9, 1919, pp. 185 - 210 and M. Schmidt, *Der Dareiosmaler und sein Umkreis*, pp. 59 - 60). The Athens pelike is related in style to the vases of the Phrixos Group, on several of which (e.g. Berlin F 3345, Boston 01.8093, Brindisi 572) will be seen the characteristic figure of the tightly - draped

seated woman, with the parallel fold - lines on the drapery across her legs ; also typical is the thin leg, clearly visible beneath the drapery (as on the woman to r. on the reverse). Other parallels will be found on the vases in the Groups of the Copenhagen Dancer (pelike, Copenhagen 316 = *CVA*, pl. 261, lid, Amsterdam 3479 = *CVA*, Scheurleer 2, IV Db, pl. 6, 4 - 6) and of New York 28.57.10 (cf. Dresden 526), all of which strongly reflect the influence of the Darius Painter.

Hydria

A 8 Inv. 1451 ; C.C. 1980 ; AE 650. Ht. 36 (Pl. 96 c - d). Intact.

Presented by the King of Naples; found in Italy.

In the centre is a large stele tied with black and white fillets, which also appear on its base. To l. is a nude youth with a piece of drapery over his upper r. arm, behind his back and over his l. arm ; he holds a phiale in his l. hand. To r. is a standing woman wearing a peplos, who holds a cista in her r. hand and a wreath with a fillet in her l.

Dotted ground lines ; a phiale below on each side of the stele.

The rim is decorated with tongues, the neck with a laurel wreath to l., with a row of white dots below it. In the field are a wreath and a fillet. Below the back handle is a fan - palmette with side scrolls and fans branching out on either side. Beneath the picture a band of meanders with crossed squares.

By the Varrese Painter ; third quarter of the fourth century B.C.

The Varrese Painter, who takes his name from the Varrese hypogeum at Canossa (see Tinè Bertocchi, *Pittura funeraria apula*, p. 26 and G. Andreassi in *Arch. Stor. Pugliese* 25, 1972, pp. 223 ff.) in which several of his larger vases were found, is an artist of some importance who exerted a considerable influence upon Apulian vase - painting in the third quarter of the 4th century B.C. His style is connected with that of the Snub - Nose Painter, and a partial list of his works will be found in *Jahrb. Berl. Mus.* 12, 1970, pp. 185 - 8. These include several monumental vases with elaborate dramatic, mythological, Dionysiac and naiskos scenes (e.g. Taranto 8922 and 8935, Bonn 99, Naples 3246 and Stg. 690, Basel S. 33), as well as a host of less pretentious pieces, normally decorated with simple two - figure compositions, of which the Athens hydria is an excellent example. The Varrese Painter has a highly characteristic style and a notable tendency to reproduce his stock figures to the point of monotony. Very typical is his way of drawing a series of parallel arc - like lines across the peplos between the breasts of his women (as on our vase : cf. Adolphseck 189 = *CVA* 2, pl. 86, 1) and of beginning his fold - lines with a tiny dot (cf. also the Darius Painter). For the scene on our vase cf. Ruvo 775 and 861 (Photos : R. I. 1972.55 and 58), and Altenburg 314 (*CVA* 3, pl. 100, 3, 6 and 9), all from the painter's later period.

Plate

A 9 Inv. 1579 ; C.C. 1983 ; AE 2755. Ht. 6, diam. 28 (Pl. 97 a). Intact.

Acquired in December 1872 from Stoyiannos.

The rim is decorated with rays ; round the outer border of the interior is a wreath of white leaves with dots between them, then a band of wave pattern. In the tondo is depicted a woman wearing a peplos and seated on a pile of rocks, on which small plants are growing. She faces l. and in her extended r. hand holds a cista on top of which is a πυραμὶς and above which is a mirror ; over her r. arm is a white fillet and with her l. hand she grasps a fan. Her hair is caught up in a sphendone and she has a radiate stephane with a circular earring. The ground line consists of white dots, and in the field to l. are a fillet, a tambourine and a phiale, to r. a fillet.

Minor work of the Ganymede Painter ; ca. 330 - 20 B.C.

The Ganymede Painter (see *Art Bulletin of Victoria* 1970 - 71, pp. 2 - 5) is a colleague and close follower of the Patera Painter, who decorated a number of volute - kraters with naiskos and stele scenes (e.g. Trieste S 494, Melbourne D 88/1969, Basel S. 23 - 25, Bari - Loconte coll. 3, Christchurch 158/75, and two in Swiss private collections), as well as several large amphorae (Basel S. 29, 30 and 40, Leningrad 508 and 512) and hydriai (Basel S. 26 - 7). He is an artist of considerable distinction, especially in the painting of floral decoration. His drawing is suave, with soft, flowing lines, and the breasts of his women, like those by the Patera Painter are usually pear - shaped. In the rendering of the face, the line of the brow and nose is long and straight, the chin is full and rounded, and the eyebrow widely arched ; the legs often look rather spindly and are clearly visible beneath the drapery.

The Athens plate is a typical example of his minor work, excerpting a single figure from one of his larger compositions and placing it upon a smaller vase. This is a common practice with the painter (cf. the Erotes on the dishes Ruvo 1710, Geneva MF 292, Bologna 664 and Moscow M.K. 31, or the rhyta Ruvo 1317 and 1719), who also frequently decorates his smaller vases or his reverses with female heads, which are associated in style with the Armidale Painter, a member of the Amphorae Group (see Cambitoglou, *JHS* 74, 1954, pp. 119 - 20, where this particular artist is referred to as the Toronto Group) ; this provides further evidence to connect this Group with the Patera - Ganymede workshop.

Skyphos

A 10 Inv. 1491 ; C.C. 1982 ; AE 2697. Ht. 21.7, diam. 22 (Pl. 97 b - c). Intact.

Acquired from Euth. Angelopoulos, who bought it in Marseilles in 1882.

(a) Woman wearing peplos and standing to r., with a cista in her r. hand and a thyrsus in her l. ; below the cista is a fillet, (b) nude youth (Dionysos ?) standing to l., a bunch of grapes in his extended r. hand, a thyrsus in his l. which is enveloped in a piece of drapery ; from the r. branch of the thyrsus hangs a fillet ; to l. above is a window, and below, a plant.

The rim is decorated with egg and dot pattern ; below the handles double fan - palmettes with side scrolls and flowers with elliptical centres.

Follower of the Iliupersis Painter ; mid - fourth century B.C.

Among the followers and contemporaries of the Iliupersis Painter are several minor painters who specialised in the decoration of skyphoi and other small vases (see *APS*, pp. 71 ff., especially the vases near to the Truro Painter and those of the Wellcome, Turin, Egg and Wave, and Choes Painters), normally decorated with single figures on each side. It is in this general group that the Athens skyphos must be placed, and it may be noted that the rather unusual flower with a black ellipse in the centre occurs on several other vases (e.g. the squat lekythoi Brindisi 548 and Leningrad 464). The fold-lines of the woman's peplos running down in parallel pairs are also characteristic. The drawing of the youth's nipples as two concentric circles is unusual. As yet the vase cannot be assigned to a specific painter but in style it is near to the vases of the Egg and Wave Group (*APS*, p. 74, no. 47).

Squat lekythoi

A 11 Inv. 15861. Top missing; ht. (as preserved) 15 (Pl. 97 d).

Presented in December 1933 by Michael Vlastos, who acquired it in Taranto.

Draped woman seated to l. on rock-pile, with fan in r. hand and wreath in l. Flowering plant to l., rosettes and fillet in the field.

Below the handle: fan-palmette, with side scrolls and fans.

On the neck and shoulder: rays and wave pattern.

A 12 Inv. 15860. Top missing; ht. (as preserved) 14 (Pl. 97 e).

Same source as 15861.

Draped woman running to l. with a cista and fillet in her r. hand and a wreath in her l. Dotted white ground line, rosette and ivy-leaf in the field.

Similar ornament to the preceding vase.

These two small squat lekythoi form a pair and may be placed in the Menzies Group of the Patera-Ganymede Workshop, ca. 330-20 B.C. The Menzies Group is the generic name used to designate the many minor products of this workshop; it is taken from the Menzies Building of the Library of the Australian National University in Canberra, which houses a tomb group containing a number of vases of this type. In all they total about 500, mostly oenochoai (especially shapes 1, 3 and 8), epichyseis, squat lekythoi, skyphoi, lebetes gamikoi, lekanides, askoi, cups, plates and kantharoi. They are regularly decorated with one or two figures, usually a woman and/or Eros, which are adapted from the larger compositions of the Patera and Ganymede Painters. The drawing is normally neat and precise, and a plentiful use is made of white and yellow for adjuncts and details; a pink wash is often applied to improve the colour of the terracotta.

Lekanis

A 13 Inv. 15862. Ht. 9, diam. 10 (Pl. 97 f-g). Bowl mended; both handles missing. Lid intact.

Presented in December 1933 by Michael Vlastos, who acquired it in Taranto.

The decoration on the lid consists of two female heads between enclosed fan-palmettes. Both face to l. and one wears a mitra patterned with dot-clusters, the other a sphendone from which a large bunch of hair emerges at the back.

On the knop of the lid is a wave whirligig.

Minor Apulian work of the mid-fourth century B.C.

Such minor vases decorated with simple female heads in the "Plain" style, with little or no added white, are extremely common. As yet no definitive classification of them has been made.

Oenochoe (shape 3) = Chous

A 14 Inv. 15864. Ht. 9.5 (Pl. 97 h). Intact.

In an rectangular panel framed by reserved bands, with a frieze of dots above is depicted a bird with spread wings and a large tail. On either side is a palmette scroll.

Minor Apulian work of the mid-fourth century B.C.

III. CAMPANIAN

Bail-amphorae

C 1 Inv. 1444 ; C.C. 1985; AE 2904. Ht. 31.5; without handle, 26 (Pl. 98 a-c). Intact.

Purchased in March 1884 from I. Liliyanni and said to have come from Crete, although there is no evidence that it was actually found there.

Body : (a) nude youth holding up in his r. hand a crested helmet painted in added yellow, (b) draped youth facing l.

Neck : (a) and (b) head of woman, wearing saccos, in profile to l.

By the Painter of Sydney 46.54 ; third quarter of the fourth century B.C. *LCS*, p. 304, no. 556, pl. 122, 3-4.

One of the more important followers of the Cassandra Painter in the Laghetto Painter (*LCS*, pp. 298 ff.), of whose workshop the Painter of Sydney 46.54 was a member and whose style he closely imitates, as may be seen from his treatment of draped youths, his drawing of the face and his decorative patterns. The drapery usually has very fine fold-lines and often a dotted border, and the youths on his reverses are very characteristic. They are fully draped in a himation which sticks out both in front of and behind the neck, with a further, but smaller, projection immediately below (cf. *LCS*, pl. 122, 2 and 7). The drawing of the feet is particularly careless and they are sometimes (as on the Athens vase) clumsily cut off. The heads on the neck show the connexion with the Cassandra Painter (cf. *LCS*, pl. 88, 2) and the Laon Painter (cf. *LCS*, pl. 91, 1) ; they tend to give an impression of rectangularity. The solid black triangle in the centre of the flower below the top scroll of the framing palmette is common on the vases of this painter ; it

appears on two skyphoi in Capua (*CVA* 1, pls. 42 and 43, 3 and 6), on which the nude youths on the obverses also offer close parallels to the one on the Athens amphora.

C 2 Inv. 20055. Ht. 34.5 (Pl. 98 d - f). Intact, but some of the added white has now disappeared.

Confiscation.

(a) Draped woman to r., wearing peplos and holding a cista in her upraised r. hand and a bunch of grapes in her l., (b) draped youth moving to r. ; his l. shoulder is bare and his l. arm upraised.

The neck of the vase is decorated with laurel pattern with a band of rays below, and the shoulder with wave pattern (cf. Warsaw 147181 = *LCS*, pl. 147, 5).

By the Whiteface Painter ; third quarter of the fourth century B. C.

The Whiteface Painter is one of the more important artists of the so - called AV Group (*LCS*, pp. 378 ff.) and the Athens amphora is a very typical minor piece from his hand. Particularly characteristic is his use of added white for the visible flesh of women and the way in which they frequently hold up a box or cista in their upraised l. hand (cf. *LCS*, pl. 147, 2 and 4). The peplos normally has a black stripe running down the centre and is fastened on the shoulders with a brooch. The draped youth with one shoulder bare is also typical of this painter.

C 3 Inv. 20056. Ht. 35.7 ; without handle, 29 (Pl. 99 a - c). The handle was broken off and has been subsequently restored ; there is some repainting at the join and on the head of the woman on (a).

Confiscation.

(a) Draped woman facing l. with a black oenochoe in her l. hand, (b) nude youth wearing a white head - band with a beaded wreath in his r. hand and a piece of white drapery over his l. arm.

Minor work of the AV Group ; third quarter of the fourth century B.C. *LCS*, Suppl. II, p. 224, no. 403.

For the decoration of the neck and shoulder of the vase we may compare *LCS*, pl. 170, 1 - 3 and for the single palmette leaves on either side of the figures Oxford V 460 (*LCS*, pl. 150, 5). The draped woman on the obverse closely resembles the one on Louvre K 306 (*LCS*, pl. 170, 2) and the vase is a typical minor product of the AV Group towards the end of the third quarter of the fourth century B.C.

Neck - amphora

C 4 Inv. 20057. Ht. 54 (Pl. 99 d - f). Intact.

Confiscation.

(a) Half - draped youth wearing spiky headdress and holding a stick in his r. hand, draped woman with white flesh holding a filleted wreath in her

r. hand and a phiale in her l., half-draped youth with a spear in his r. hand, (b) draped youth with partly-bared chest holding chaplet in r. hand, draped youth with r. shoulder bare and with a stick in his hand.

Neck : fan-palmette, with core outlined in white.

Shoulder : laurel wreath with berries.

By the Manchester Painter ; ca. 330-20 B.C.

LCS, Suppl. II, p. 223, no. 367 a.

The Manchester Painter (*LCS*, pp. 414 ff. ; Cambitoglou, *Greek Vases in Manchester*, p. 9) is another important artist in the AV Group, and in style closely connected with the Libation Painter, though his drawing is somewhat cruder, especially in the treatment of the face, with the staring eyes, small, depressed mouths, and rounded chins. His youths normally wear a white head-band with tall spikes, as on the Athens vase (cf. also *LCS*, pl. 167, 4 and 6). The terracotta is often a brownish shade, a good deal of added white is used, especially for the adjuncts, and a band of upright black lines commonly appears below the pictures (cf. *LCS*, pl. 168, 4 and 5).

Squat lekythos

C 5 Inv. 11714. Ht. 20.7 (Pl. 100 a-b). Intact, save for a break just below the body of the horse, which has been repaired with slight repainting.

Presented by the British School of Archaeology in Athens.

Nude youth standing beside a horse ; his r. hand grasps the horse's bridle, his l. arm rests against its flank and supports a spear.

The picture is flanked by large fan-palmettes, with a side scroll on the l. ; below it is a band of wave pattern in black on a reserved background.

By the Cassandra Painter ; mid-fourth century B.C.

LCS, p. 228, no. 12, pl. 88, 3 ; *Jahrb. Berl. Mus.* 2, 1960, p. 19, fig. 10.

This vase is a typical minor piece by the Cassandra Painter which well illustrates that artist's neat style of drawing and precise manner. For the youth by the horse we may compare the somewhat similar figure of the Dioskouros on Berlin 4533 (*LCS*, pl. 88, 5) and for the pattern-work Leningrad 4159 (*LCS*, pl. 88, 4 ; cf. also some of the vases illustrated on pl. 90).

Skyphos

C 6 Inv. 1423 ; C.C. 1984 ; AE 2540. Ht. 30, diam. ext. 40, int. 28.3 (Pl. 100 c-d). Intact.

Of uncertain provenience ; acquired in November 1881 from Th. Koliropoulos (cf. Inv. 1422).

(a) Nude warrior wearing crested helmet with two feathers and holding spear seated upon a white rock, draped woman with white flesh, who holds out her r. hand to touch the crest of his helmet, standing warrior with helmet, spear, breastplate and shield, (b) draped woman with spray and phiale seat-

ed upon a *klismos*, over which is a fawnskin, facing a youth enveloped in a himation.

Above the pictures : egg pattern (with white centres on the obverse) ; below : wave pattern in black on a reserved band. Beneath the handles large fan - palmettes with side scrolls and flowers.

Much added colour is used in addition to a pink wash ; white for the woman's flesh, the rock, the shield and the *klismos*, yellow for the armour, and red for the r. warrior's tunic. The adjuncts in the field include phialai on the obverse, a fillet, a window and a tablet with pendant on the reverse.

By the CA Painter ; third quarter of the fourth century B.C.

LCS, p. 463, no. 98, pl. 181, 5 - 6 ; *Gli Indigeni*, fig. 59 a - b ; R. M. Cook, *Greek Painted Pottery*, pl. 55 A.

This vase is a particularly good example of the mature work of the CA Painter, the principal artist of the fabric of Cumae in the second half of the fourth century B. C. It is of interest as providing an excellent illustration of the typical Samnite armour of this period — the crested helmet with two upstanding feathers, the breast-plate with three disks, shield, greaves and spear and the short tunic (see F. Weege, Bewaffnung und Tracht der Osker in *JdI* 24, 1909, pp. 141 ff., and Trendall, *Gli Indigeni*, figs. 49, 52, 60, 61). Close parallels may be found on several other vases by this painter (cf. *LCS*, pls. 175 - 7 ; pl. 180, 3 - 4 ; pl. 181, 3 and 7), who is very fond of scenes with women in the company of Samnite warriors. Also typical are the two figures on the reverse, especially the woman with the phiale seated on a *klismos* or folding - stool (cf. *LCS*, pl. 181, 1 and 4) ; it may be noted that the CA Painter regularly depicts a seated woman facing either a draped youth (who is repeated on many of his smaller vases) or a standing draped woman, but that he very seldom represents two draped youths, in contrast to his colleagues. The palmettes and florals are also very characteristic of this painter and will be found repeated with minor variations on many other vases associated with the Walters Sub - group (*LCS*, p. 462), in which the Athens skyphos may be placed.

Lebes gamikos

C 7 Inv. 2580 ; C.C. 1987. (Pl. 100 e - f). The lid is missing ; actual ht. 23.

Formerly in the Demetriou collection.

(a) and (b) Head of woman facing l., wearing a kekryphalos decorated with a wavy line and dots.

The heads are flanked by fan - palmettes with a comb - palmette on each side ; the shoulder is decorated with black rays, beneath the picture is a band of wave pattern. In the field are round balls.

Padula Group ; end of the fourth century B.C.

LCS, p. 537, no. 772 a ; Head Vases in Padula in *Apollo* 2, 1962, p. 33, fig. 23.

The head is very close in treatment to that on the amphora Padula 763 (*LCS*, pl. 210, 8), especially in the rendering of the eye and the nose and mouth ; note

also the similar use of comb - palmettes as a frame. The style, however, is even cruder and almost approaches barbarism ; the Athens vase must be among the last products of this workshop.

IV. SICILIAN

Olpe

S 1 Inv. 15863. Ht. 8.5 (Pl. 100 g). Intact.

Presented in December 1933 by Michael Vlastos, who acquired it in Taranto.

Head of woman to l., she wears a radiate stephane in added white and yellow, the hair sticks out in a large bunch at the back, which is patterned with white dot - clusters.

On the neck are rays in white and black ; to l. and r. of the head are palmette scrolls with flowers outlined in white, below the handle is a fan - palmette.

Sicilian of the Paternò Group ; late fourth century B.C.

For the treatment of the head and the hair cf. Biancavilla 11 and 13 (*LCS*, pl. 252, nos. 6 and 12), for the decorative patterns Syracuse 46936 (*LCS*, pl. 252, 11). The white radiate stephane and the use of white dot - clusters on the back hair are very characteristic of the heads on vases in the Paternò Group.

V. ETRUSCAN

An extensive bibliography of Etruscan art will be found in Mario Del Chiaro, *Etruscan Art from West Coast Collections* (University of California, 1967), pp. 62 - 88, with a special section devoted to red - figured vases on pp. 81 - 82. The fundamental work on this subject is J. D. Beazley, *Etruscan Vase - painting* (Oxford, 1947= *EVP*), which may now be supplemented by the many articles of Mario Del Chiaro and others in *Studi Etruschi*, *Archeologia Classica*, etc., see also A.D. Trendall in *Vasi italioti ed etruschi* (Vatican, 1955 = *VIE*), pp. 222 ff., with addenda and further bibliographical notes in volume III of the catalogue of the vases of the Astarita collection in the Vatican (due for publication in 1975), Mario Del Chiaro, *Etruscan red - figured Vase - painting at Caere* (University of California, Berkeley, 1974 = *ERVC*), and P. Mingazzini, *Vasi della Collezione Castellani* II (Rome, 1971), pp. 174 - 215. For the fabric of Volterra, especially column - kraters, see Marinella Pasquinucci, *Le Kelebai Volterrane* (La Nuova Italia, Florence, 1968).

Column - kraters

E 1 Inv. 13522. Ht. 33.5, diam. of mouth 21.5 (Pl. 101 a - c). The l. handle is missing ; the neck of the reverse has been repaired, a small piece of the original is missing and has been restored in plaster.

Acquired by exchange with the Archaeological Museum, Florence (inv.

80347). From Monte S. Savino (E. Fiumi, *Studi Etruschi* 26, 1958, p. 249, note 9).

(a) The neck, which is very long, is decorated with a net pattern, within which are lozenges with a central black dot ; below is a frieze of flat - S pattern. On the body is a head in three - quarter view ; round the neck the upper part of a cloak is visible, fastened at the throat by a brooch, (b) Tuscan column rising from a single - stepped base.

The rim of the mouth is decorated with hatched triangles, fan - palmettes on top of the handles, chevron pattern on the outer edge. Below the handles : enclosed palmette with large black oval centre (cf. *EVP*, pl. 29, 5), with a similar palmette springing from it on either side.

Pasquinucci, *Kelebai Volterrane*, p. 57, no. XXXVII, where the reverse is erroneously described as representing a head.

E 2 Inv. 13525. Ht. 33.5, diam. of mouth 29.5 (Pl. 101 d - f). The neck of the obverse has been repaired, part of the rim and neck is missing and has been replaced with plaster.

Acquired by exchange with the Archaeological Museum, Florence (inv. 80346). From Monte S. Savino.

Here also the neck is very long (17 cm.) and the decoration is similar on both sides. On the underside of the rim, reaching down to the top of the neck, are chevrons, drawn very carelessly ; the main part of the neck is decorated with net pattern (lozenges), with large black dots in the intervening spaces ; below this is a frieze of saltires with black dots in the intersections and divided by single thick black lines. On the squat body on either side is a male head in profile to l. (cf. *EVP*, pl. 29, 10) between enclosed fan - palmettes ; beneath the handles, an enclosed black - figure fan - palmette with scrolls below.

The rim of the mouth is decorated with hatched triangles ; palmette - fans on top of the handles.

Pasquinucci, *op. cit.*, p. 56, no. XXXVI, figs. 47 - 49 ; and p. 10, where attention is drawn to its close resemblance to Volterra 36 (p. 40, no. IX, fig. 17), which seems to be by the same painter.

These two vases belong to the fabric of Volterra (see also *EVP*, pp. 124 ff. ; Dohrn, *RM* 52, 1937, pp. 119 - 139, and, in particular, P. Bocci, Crateri volterrani inediti del Museo di Arezzo in *Studi Etruschi* 32, 1964, pp. 89 - 103, where a number of similar pieces are illustrated on pls. 22 - 25).

The rendering of the head on the obverse of the first recalls the Amazon heads on Bologna 410 (*EVP*, p. 126 ; Pasquinucci, fig. 84 ; cf. also fig. 41), the column on the reverse that on Würzburg 804 (Langlotz, *Gr. Vasen in W.*, pl. 236 ; Pasquinucci, figs. 141 - 2) and on other vases by the Tuscan Column Painter ; the second is very close in style to the work of the Nun Painter (cf. *EVP*, p. 128 and pl. 29, 10 ; Dohrn, pls. 30 - 31 ; Bocci, pl. 23, 1 - 2 ; Pasquinucci, figs. 11 - 12, 17, 53 - 58, 69 - 74).

Late fourth century B.C. On the dating of these vases, see Pasquinucci, pp. 17 ff.

Stamnos

E 3 Inv. 13526. Ht. 32.5, diam. of mouth 19.5 (Pl. 102 a - c). In poor condition. Acquired by exchange from the Archaeological Museum, Florence.

(a) Seated half - draped woman with open box, decorated with white dots, facing young satyr bending forward over his upraised foot, with a white band over his upper r. arm, (b) seated half - draped woman with cista confronted by nude youth leaning forward over his raised leg.

Above the pictures, thick reserved ivy - leaves ; below, meanders with chequers. Beneath the handles : fan - palmette with sprung central leaves and side scrolls with fans.

Faliscan ; later fourth century B.C.

Skyphos

E 4 Inv. 13523. Ht. 24.5, diam. ext. 35.5, int. 24 (Pl. 102 d - f). Intact.

Acquired by exchange from the Archaeological Museum, Florence.

(a) Nude satyr bending forward holding a large white tambourine in his hands ; a phiale on either side of his r. leg, a white fillet above, and a palmette - like plant to r., (b) similar, but here the tambourine is not painted white, there is only one phiale, which is between the satyr's legs, and the palmette - plant is beside his r. foot.

Below the handles : palmette - fans with triangles as core, and side scrolls with trumpet - like flowers decorated with rows of black lines.

Late Faliscan - Fluid Group ; late fourth century B.C.

Cf. *EVP*, p. 158.

Oenochoai (shape 7) = beaked jugs

E 5 Inv. 13527. Ht. 32.5 (Pl. 103 a - d). Intact, but some of the added white has now disappeared and the surface is slightly abraded in a few places. Acquired by exchange from the Archaeological Museum, Florence.

Neck : woman with white flesh, wearing a peplos tied on each shoulder with a white bow and decorated with a central black - white - black stripe, moving to r. and turning her head back to l. In the field, a tambourine, a phiale and a quartered ball ; below the rim of the mouth, egg and dot pattern ; on each side scrolls with fan - palmettes and flowers.

Body : to l. a piece of drapery, a nude youth facing a draped woman, whose flesh was shown in added white (now vanished) and who holds a bird in her l. hand ; between them is a satyr - mask (or a herm with a satyr - head) ; to r. a white structure, perhaps a large altar.

Above the picture on the shoulder is a band of egg and dot pattern ; below a frieze of chevrons. Beneath the handle, a large fan - palmette, with scrolls, enclosed fans and flowers on either side.

Caeretan ; late fourth century B.C.

By the Villa Giulia Caeretan Painter (*ERVC*, pp. 7 ff.).

For a good summary of the general characteristics of the Caeretan style see *ERVC*, pp. 3 ff., where reference is also made (p. 6) to the typical white bow (fleur de lis) on the shoulders ; for parallels to the striding woman on the neck see pp. 50 ff. and pl. 53.

The decorative pattern - work is also very characteristic of this fabric (cf. *ERVC*, pls. 6, 54).

E 6 Inv. 13521. Ht. 36.5 (Pl. 103 e - h). Intact.

Acquired by exchange with the Archaeological Museum, Florence.

Neck : between fan - palmettes with scrolls, a nude woman whose visible flesh is painted white, seated on a piece of drapery.

Body : nude woman with white flesh seated on a piece of drapery, with a mirror in her r. hand and her l. upraised towards her head. To r. is a white kalathos, in which is a mirror between two objects ; the kalathos is decorated with yellow lines.

Below the handle : fan - palmette, with side scrolls, large enclosed fan - palmettes on their sides, and florals decorated with black lines.

Faliscan ; late fourth century B.C.

Genucilia Plates

E 7 Inv. 13560. Ht. 5, diam. 14 (Pl. 104 a - b). Intact.

Acquired by exchange with the Archaeological Museum, Florence.

Within a wave pattern border, facing to l. is a female head with a tall stephane, the hair caught up in a saccos decorated with net pattern.

E 8 Inv. 13551. Ht. 6, diam. 13 (Pl. 104 c - d). Broken with parts missing.

Acquired by exchange with the Archaeological Museum, Florence.

Within a wave pattern border is a rosette (or star) design consisting of a large cross, with a leaf flanked by two dots between each arm.

On Genucilia plates (which take their name from the inscription *P. Genucilia* painted on the foot of one of them) see *EVP*, p. 175, and Mario Del Chiaro, *The Genucilia Group* (Univ. of California Publications in Classical Archaeology, vol. 3, no. 4, 1957, pp. 243 - 272) and *ERVC*, pp. 64 - 67.

Plates similar to Inv. 13560 will be found on pls. 19 - 20 of *The Genucilia Group* and to Inv. 13551 on pl. 26 b. Del Chiaro assigns the former to the Caeretan branch of the Genucilia Group, the latter to the Faliscan. The former should be dated to the second half of the fourth century B.C., the latter is probably somewhat later.

Cup

E 9 Inv. 13555. Ht. (as preserved) 4.5, diam. without handles 22.5, diam. with handles (as preserved) 31.3 (P l. 104 e - f). The cup is badly damaged, with much missing. The tondo is comparatively well preserved, but a good deal of the rest, including most of the l. handle, is lost.

Acquired by exchange with the Archaeological Museum, Florence.

Interior : The tondo is bordered with simple meanders divided by three vertical lines ; in the centre sits a Lasa on a piece of drapery ; in his r. hand he holds a black bead wreath ; in front of him in the field is a phiale. (a) and (b) Draped youth striding to l. The upper part of both figures is missing.

Below the handles : fan - palmettes, with enclosed side palmettes, scrolls, fans and flowers.

Faliscan ; second half of the fourth century B.C.

For the interpretation of the seated figure as a Lasa see Mario Del Chiaro, *ERVC*, p. 4, with brief bibliography in note 3.

VASES DECORATED IN ADDED COLOUR

In addition to the above vases, all of which are decorated in the red - figure technique, the collection of the National Museum includes three others on which the figures are painted in applied colour, to which passing reference may here be made.

Calyx - krater

EA 1 Inv. 1462 ; C.C. 1986. Ht. 13 (P l. 105 a - b).

(a) Head facing l. (largely disappeared), (b) fan - palmette.

Oenochoe (shape 7)

EA 2 Inv. 13524. Ht. 22 (P l. 105 c - d).

Nude youth bending forward over raised r. foot, holding up a strigil in his r. hand.

Stamnos

EA 3 Inv. 2579 ; C.C. 1988. Ht. 40 (with lid, 48) - (P l. 105 e - f).

(a) Erotic scene (Schauenburg, *AuA* 10, 1961, p. 96, no. 201 ; Marcadé, *Eros Kalos*, ill. on p. 137), (b) bearded man between two draped youths.

Vases in this technique are listed and discussed in *EVP*, Chapter XII (pp. 195 ff.) ; the beaked oenochoe should be associated with Beazley's Phantom Group and the stamnos with the Praxias Group (cf. Copenhagen 3796 = *CVA* 5, pl. 216, 3 ; *EVP*, p. 197, no. 37) of the first half of the fifth century B.C.

ADDENDUM

In addition to the South Italian vases in the National Museum, there are a few in private collections in Greece or at present (1975) on the Athens market, and it may be of interest to record them here :

LUCANIANS

(i) Bell - krater — Athens, Kanellopoulos Museum.

(a) Herakles, Nike and youth with wreath, (b) three draped youths.
Creusa Painter.
LCS, p. 92, no. 479 (ex Tynemouth, Wilfrid Hall coll. ; Christie's, *Sale Cat.*, 26 March 1953, no. 98).

(ii) Bell - krater — Ayia Paraskevi, Alexander Iolas coll.

(a) Dionysos, silen and maenad, (b) three draped youths.
Dolon Painter.
LCS, p. 101, no. 525 (ex Hope coll., Tillyard, *The Hope Vases*, pl. 30, no. 214 ; then Lewes, Warren coll. ; Sotheby, *Sale Cat.*, 18 June 1930, no. 200, pl. 14) ; *Deltion* 25 (1970) : *Chronika*, Pl. 451 ε.

APULIAN

(iii) Kantharos — Volos, Arch. Museum K 2584.

(a) Seated woman with cista and mirror, (b) seated Eros with cista and ivy - leaf.
Menzies Group.

(iv) Oenochoe (shape 3) — Athens Market.

Standing youth, seated woman and youth playing morra.
Group of the Iliupersis Painter.
Sotheby, *Sale Cat.*, 9 Dec. 1974, no. 207, ill. on p. 121.

(v) Epichysis — Athens, Kanellopoulos coll.

Seated woman.
Minor work of the school of the Darius Painter.

(vi) Epichysis with flat bottom — Athens Market.

Seated woman with mirror, seated nude youth with open box and wreath, standing woman with tambourine.
Minor work of the period of the Underworld Painter.
Sotheby, *Sale Cat.*, 9 Dec. 1974, no. 172, ill. on p. 103.

CAMPANIAN

(vii) Skyphos — formerly on the Athens Market.

(a) Woman with tambourine running to l. and looking back to r., (b) NYN Painter.
Deltion 25 (1970) : *Chronika*, Pl. 448 δ.

(viii) Oenochoe (shape 3) — Athens Market.
Woman seated between two standing women.
Toulouse Painter.
LCS, p. 520, no. 650 (ex Hope Collection, Tillyard, *The Hope Vases*, no. 288 ; then Paris Market).

A. D. TRENDALL

ΕΙΚΟΝΙΣΤΙΚΑ Α΄

(Πίν. 106 - 123)

Εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν εὑρίσκεται ἀριθμὸς ἀδημοσιεύτων πορτραίτων, τὰ ὁποῖα ἐταυτίσθησαν μὲ προσωπικότητας τοῦ δημοσίου βίου τῶν Ρωμαίων καὶ δημοσιεύονται τὸ πρῶτον ἐνταῦθα*.

1. Ἡ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. Συλλογῆς Θησείου 307 εἰκονιστικὴ γυναικεία κεφαλὴ[1] (Πίν. 106 - 109) φέρει τύπον κομμώσεως, ὁ ὁποῖος εἶναι χαρακτηριστικὸς διὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Φλαβίων[2] (69 - 96 μ.Χ.). Τὸ πρόσθιον τμῆμα τῆς κόμης ἀποδίδεται εἰς σχῆμα μηνίσκου πληρουμένου διὰ πολυαρίθμων μικρῶν πλαστικῶν βοστρύχων, οἱ ὁποῖοι σχηματίζουν εἰς τὸ μέσον μικρὰς κοιλότητας. Εἰς τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τοῦ μηνίσκου ἡ μᾶζα τῆς κόμης ἀποδίδεται δι' ἐλαφρῶς κυματοειδῶν γραμμῶν. Διὰ κυματοειδῶν γραμμῶν εἰς κάθετον διάταξιν ἀποδίδεται καὶ ἡ κυρίως μᾶζα τῆς κόμης εἰς τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τῆς κεφαλῆς.

Τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου εἶναι ὠοειδές. Τὸ μέτωπον κυρτοῦται. Διὰ βαθείας κοιλάνσεως ἀποδίδονται αἱ κόγχαι τῶν ὀφθαλμῶν.

Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶναι σχήματος ἀμυγδαλοειδοῦς πλαισιούμενοι ὑπὸ βαρέων βλεφάρων (τοῦτο εἶναι σαφὲς εἰς τὸν καλύτερον σωζόμενον ἀριστερὸν ὀφθαλμόν). Τὸ ἐλεύθερον χεῖλος τῶν κάτω βλεφάρων κυρτοῦται ἐλαφρῶς νεῦον πρὸς τὰ ἔξω. Παρατηρεῖται ἐλαφρὰ κλίσις τῆς κεφαλῆς πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευράν.

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ κεφαλὴ εἶναι λίαν ἐφθαρμένη, ἐν τούτοις τὰ ἐναπομείναντα

* Εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν κ. Ν. Γιαλούρην διὰ τὴν ἄδειαν δημοσιεύσεως τῶν πορτραίτων.

1. Ἡ κεφαλὴ εὑρίσκεται εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (ἀρ. Εὐρ. Θ. 307). Εὑρέθη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Πλάκας. Ἐλλείπουν ἡ ρίς, τὰ χείλη, μέρος τοῦ πώγωνος καὶ τὸ τμῆμα τῆς κόμης εἰς τὸ ὀπίσθιον κάτω μέρος. Γενικῶς ἡ ἐπιφάνεια λίαν ἐφθαρμένη. Ὁλικὸν ὕψος κεφαλῆς 0.25, ὕψος προσώπου 0.16, ὕψος κόμης (μηνίσκου) 0.09, ὕψος μετώπου 0.035 μ., πλάτος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κροτάφων, μετὰ κόμης 0.23 μ., ἀπόστασις ὀφθαλμῶν 0.035, μῆκος ὀφθαλμῶν 0.035, σωζ. ὕψος λαιμοῦ 0.025 μ.

2. Ἡ ἐποχὴ τῶν Φλαβίων, ὀνομασθεῖσα οὕτω ἐκ τῆς ὁμωνύμου δυναστείας, ἔδωσε εἰς τὸν Ρωμαϊκὸν θρόνον τρεῖς αὐτοκράτορας. Ἱδρυτὴς τῆς δυναστείας ἦτο ὁ Βεσπασιανὸς Τῖτος Φλάβιος (69 - 79 μ.Χ.). Τὸν διεδέχθη εἰς τὸν θρόνον ὁ υἱός του Τῖτος Φλάβιος Βεσπασιανός (79 - 81 μ.Χ.). Ὁ Δομιτιανὸς Τῖτος Φλάβιος (81 - 96 μ.Χ.), δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Βεσπασιανοῦ, εἶναι ὁ τρίτος αὐτοκράτωρ τῆς δυναστείας. Ἀπεικονίσεις τῶν αὐτοκρατόρων τῆς δυναστείας τῶν Φλαβίων ὑπάρχουν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον :

(α) Εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Θεσσαλονίκης: Κεφαλὴ τοῦ Βεσπασιανοῦ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 1055, λίαν ἐξιδανικευμένη. M. Wegner, Die Flavier, σ. 82 κέ., A. Rüsch, JdI 84 (1969), Das Kaiserzeitliche Porträt in Mazedonien, σ. 130, ἀρ. P. 35, εἰκ. 42 - 43.

(β) Εἰς τὸ Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ὀλυμπίας: Ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορος Τίτου ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 144. M. Wegner, ἔ.ἀ., 27 κέ. σ. 90, εἰκ. 22 d, ὅπου καὶ ἡ παλαιοτέρα σχετικὴ βιβλιογραφία.

χαρακτηριστικὰ μᾶς δίδουν στοιχεῖα διὰ τὴν ταύτισιν τῆς κεφαλῆς μὲ προσωπικότητα ἀνήκουσαν εἰς τὴν δυναστείαν τῶν Φλαβίων.

Ἡ κεφαλὴ παρουσιάζει συγγενῆ χαρακτηριστικὰ μὲ τὴν Δομιτίαν Λογγῖναν[3], τὴν σύζυγον τοῦ αὐτοκράτορος Δομιτιανοῦ (81 - 96 μ.Χ.). Τὸ πορτραῖτον τῆς Δομιτίας[4] εἰς τὴν Ρώμην, Museo Nazionale delle Terme, ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 4219 (Πίν. 110) παρουσιάζει ὁμοιότητας μὲ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν εἰς τὸ πρόσθιον ἄνω τμῆμα τῆς κομμώσεως, εἰς τὸ ὠοειδὲς περίγραμμα τοῦ προσώπου, εἰς τὸ σχῆμα τῶν ὀφθαλμῶν, εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν βαρέων βλεφάρων καὶ εἰς τὰς βαθείας κόγχας τῶν ὀφθαλμῶν.

Διαφοραὶ μεταξὺ τῶν δύο πορτραίτων ὑπάρχουν εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς κόμης εἰς τὸ ὀπίσθιον μέρος τῆς κεφαλῆς. Ἐνῷ εἰς τὸ μητροπολιτικὸν πορτραῖτον ἡ κόμη ἀποδίδεται δι' ἐσχηματοποιημένων πλοκάμων, εἰς ὁριζοντίαν διάταξιν, τὴν κορυφὴν δὲ τῆς κεφαλῆς καλύπτει κόμβος, εἰς τὸ ἑλληνικὸν πορτραῖτον ἡ μᾶζα τῆς κόμης ἀποδίδεται διὰ κυματοειδῶν γραμμῶν εἰς κάθετον διάταξιν (αἱ παραλλαγαὶ αὗται εἰς τὴν κόμμωσιν εἶναι συνήθεις εἰς ἑλληνικὰς ἐργασίας καὶ δεικνύουν τὴν ἀποδέσμευσιν τοῦ Ἕλληνος γλύπτου ἐκ τῆς μητροπολιτικῆς τέχνης). Διάφορος εἶναι ἐπίσης καὶ ἡ τεχνοτροπία μεταξὺ τῶν δύο πορτραίτων. Οἱ βόστρυχοι εἰς τὴν μητροπολιτικὴν κεφαλὴν ἀποδίδονται ἀνόργανοι μὲ σαφήνειαν μεταλλικήν, ἐνῷ ἀντιθέτως εἰς τὸ ἑλληνικὸν πορτραῖτον ἀποδίδονται μὲ πλαστικότητα.

Τὸ πορτραῖτον τῆς Δομιτίας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν δὲν εἶναι τὸ μόνον μέχρι σήμερον ταυτισθὲν πορτραῖτον τῆς αὐτοκρατείρας εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον[5]. Ἀπεικονίσεις τῆς Δομιτίας ὑπάρχουν ὀλίγαι καὶ εἰς τὴν Ρώμην. Τοῦτο ὀφείλεται πιθανῶς εἰς τὴν ἀποπομπήν[6] της δι' ἓν χρονικὸν διάστημα ἐκ τοῦ ρωμαϊκοῦ θρόνου.

2. Εἰκονιστικὴ ἀδημοσίευτος κεφαλὴ[7] ὡρίμου πωγωνοφόρου ἀνδρὸς ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 632 (Πίν. 111).

Ἡ κεφαλὴ εἶναι λίαν κατεστραμμένη. Εἰς τὴν κορυφήν της σώζεται ἐλάχιστον τμῆμα τῆς κόμης, ἀποδίδεται δὲ δι' ἀβαθῶν κυματοειδῶν γραμμῶν.

(γ) Ἓν πορτραῖτον τοῦ Δομιτιανοῦ εἰς τὸ Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 345. M. Wegner, Die Flavier, σ. 37 κέ., 97, εἰκ. 32 c - d (G. Daltrop).

3. Ἡ Δομιτία Λογγῖνα, ἦτο θυγάτηρ τοῦ περιφήμου στρατηγοῦ Gn. Domitius Corbulo. Τὸ ἔτος γεννήσεώς της εἶναι προβληματικόν, ἴσως τὸ 54 μ.Χ. Τὸ ἔτος 70 μ.Χ. ὁ Δομιτιανὸς τὴν ἀπήγαγε ἀπὸ τὸν σύζυγόν της L. Aelius Lamia. Μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ υἱοῦ της (73 μ.Χ.), ὁ ὁποῖος ὅμως ἀπέθανε εἰς μικρὰν ἡλικίαν, ἀνεκηρύχθη ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ Αὐγούστα. Ἡ ἐρωτικὴ σχέσις της μὲ τὸν ἠθοποιὸν Πάριν συνετέλεσε εἰς τὴν ἀπομάκρυνσίν της ἀπὸ τὸν ρωμαϊκὸν θρόνον. Ἀργότερον ἀνεκλήθη ὑπὸ τοῦ Δομιτιανοῦ. Ἡ συμμετοχή της εἰς τὴν δολοφονίαν τοῦ Δομιτιανοῦ (96 μ.Χ.) δεικνύει τὸ μῖσος της ἐναντίον τοῦ συζύγου της. Προβληματικὸν εἶναι καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου της, ὀλίγον ἴσως πρὸ τοῦ ἔτους 140 μ.Χ. Suetonius, De Vita Caesarum, Domitianus, 1, 3, 22. RE, s.v., στ. 1513 κέ., 103.

4. Ρώμη, Museo Nazionale delle Terme: Κεφαλὴ ἐπὶ νεοκατασκευασθείσης κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος προτομῆς, M. Wegner, Die Flavier, Julia Titi Domitia, σ. 69, 71, 125, εἰκ. 57 a καὶ b (Ul. Hausmann).

5. Ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης ἔχει ταυτισθῆ ὡς Δομιτία, ἡ ὑπ' ἀριθ. 331 κεφαλὴ τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Κρήτης (βλ. Πρακτικὰ τοῦ Δ΄ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου (ὑπὸ δημοσίευσιν) καὶ Κατάλογον τῆς Ρωμαϊκῆς Συλλογῆς τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Κρήτης (ὑπὸ δημοσίευσιν).

6. Βλ. σημ. 3.

7. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Ἀποθῆκαι: Ὑπερμεγέθης ἀνδρικὴ κεφαλὴ ὑπ' ἀρ.

Ἡ τεχνοτροπία εἰς τὴν ἐγχάραξιν τῶν ὀφθαλμῶν καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ ὑπογενείου τοποθετεῖ χρονολογικῶς τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν Ἁδριάνειον ἐποχήν.

Τὸ μέτωπον χαράσσεται ὑπὸ ρυτίδος, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ ρίζα τῆς ρινὸς ἔνθεν καὶ ἔνθεν. Πλαστικῶς ἀποδίδονται αἱ ὀφρύες δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν εἰς σχῆμα τόξου ἀνοικτοῦ. Λεπτὰ βλέφαρα πλαισιώνουν τοὺς ἀμυγδαλοσχήμους ὀφθαλμούς. Ἡ ἶρις δηλοῦται δι' ἐγχαράκτου κύκλου. Ἡ κόρη ἦτο ἔνθετος· τοῦτο εἶναι σαφὲς ἐκ τῆς ὑπαρχούσης βαθείας κυκλικῆς ὀπῆς. Εἰς τὰς ἐσωτερικὰς γωνίας τῶν ὀφθαλμῶν διακρίνεται ὁ κανθός. Τὸ ἐλεύθερον χεῖλος τῶν κάτω βλεφάρων κυρτοῦται. Αἱ ἐπιφάνειαι τῶν παρειῶν εἶναι μεγάλαι καὶ διωγκωμέναι. Ἐλαφρῶς δηλοῦνται αἱ ρινοπαρειακαὶ γραμμαί. Τὰ σαρκώδη χείλη ἐφάπτονται ἐλαφρῶς. Ἔντονος διαφοροποίησις τῶν ὄγκων παρατηρεῖται καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ προσώπου. Διὰ πλαστικῶν βοστρύχων ἀποδίδεται τὸ γένειον.

Τὰ ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἰκονιζομένου ὁμοιάζουν πρὸς ἐκεῖνα τοῦ αὐτοκράτορος Ἁδριανοῦ (117 - 138 μ.Χ.)[8]. Ἡ κεφαλὴ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 632, ἡ εὑρισκομένη εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, παρουσιάζει ὁμοιότητα μὲ τὴν προτομὴν τοῦ Ἁδριανοῦ ὑπ' ἀριθ. Εὐρ. 3131 (Πίν. 112), ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης καὶ εὑρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου[9].

Ἡ προτομὴ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου ἀνήκει εἰς τὸν τύπον Panzerbüste Imperatori 32. Εἰς τὸν αὐτὸν τύπον ἀνήκει καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Κοιναὶ στοιχεῖα μεταξὺ τῶν δύο πορτραίτων παρατηροῦνται εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς ρυτίδος, ἡ ὁποία χαράσσει ὁριζοντίως τὸ μέτωπον, εἰς τὰς διαγωνίους ρυτίδας ἔνθεν καὶ ἔνθεν εἰς τὴν ρίζαν τῆς ρινός, εἰς τὰ ἀνοικτὰ τόξα τῶν ὀφρύων, εἰς τὸ σχῆμα τῶν ὀφθαλμῶν, εἰς τὰς μεγάλας ἐπιφανείας τῶν παρειῶν καὶ εἰς τὸ σχῆμα τῶν χειλέων. Ἐπίσης, ἡ τεχνοτροπία εἰς τὴν ἀπόδοσιν τοῦ γενείου εἶναι ὁμοία.

3. Ἀδημοσίευτον θραῦσμα[10] ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 4901 ἐκ τοῦ ἄνω τμήματος ἀνδρικῆς κεφαλῆς. Εὑρίσκεται εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Ἡ μᾶζα τῆς κόμης φέρεται ἔμπροσθεν διὰ κυματοειδῶν γραμμῶν ἀπολήγουσα εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ μετώπου καὶ τῶν κροτάφων εἰς πλαστικοὺς βοστρύχους. Τὸ μέτωπον χαράσσεται ὑπὸ δύο βαθειῶν ὁριζοντίων ρυτίδων καὶ ὑπὸ ἑτέρας καθέτου ἔνθεν καὶ ἔνθεν εἰς τὴν ρίζαν τῆς ρινός. Αἱ ὀφρύες δηλοῦνται δι' ἐγχαράκτων πλαστικῶν γραμμῶν. Σώζεται τμῆμα τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ. Τὰ ἐναπομείναντα στοιχεῖα εἶναι χαρακτηριστικὰ καὶ

Εὐρ. 632. Μάρμαρον Θάσου. Τόπος προελεύσεως Ἀθῆναι. Ἀνασκαφαὶ Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν κατὰ τὸ ἔτος 1885. Ἐλλιπὴς εἰς τὴν περιοχὴν ἄνωθεν τοῦ μετώπου εἰς τὰ πλαγίας ὄψεις, ἄνωθεν τῶν κροτάφων καὶ εἰς τὸ ὀπίσθιον τμῆμα αὐτῆς. Ἐλλείπει ἐπίσης μέγα τμῆμα τῆς ρινὸς εἰς τὸ δεξιὸν τμῆμα αὐτῆς. Κηλῖδες παρατηροῦνται καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ προσώπου. Διαστάσεις : ὁλικὸν σωζ. ὕψος 0.49, σωζ. ὕψος κεφ. 0.36, ὕψος μετώπου 0.07, μέγ. σωζ. πλάτος 0.231, ἀπόστασις ὀφθαλμῶν 0.05, μῆκος ὀφθαλμῶν 0.06, μῆκος στόματος 0.075, μέγ. σωζ. ὕψος λαιμοῦ 0.15 μ. Π. Καββαδίας, Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, σ. 305, ἀρ. 632. Π. Καστριώτης, Κατάλογος γλυπτῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, σ. 95, ἀρ. 632.

8. Ὁ Publius Aelius Hadrianus ἐγεννήθη εἰς τὴν πόλιν Ἰταλικὴν τῆς Ἱσπανίας τὸ ἔτος 76 μ.Χ. Ἦτο συγγενὴς τοῦ αὐτοκράτορος Τραϊανοῦ. Ἐνυμφεύθη τὴν Σαβῖναν, ἡ ὁποία ἦτο ἐπίσης συγγενὴς τοῦ Τραϊανοῦ.

9. Μουσεῖον Λούβρου. Προτομὴ θωρακοφόρου ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 3131, ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον τῆς Κρήτης. M. Wegner, Hadrian, σ. 21 κἑ., 40 κἑ., 62, 104 κἑ., εἰκ. 22 a.

10. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἀποθῆκαι: Θραῦσμα κεφαλῆς. Μάρμαρον πεντελικόν. Διαστάσεις : σωζ. ὕψος κεφαλῆς 0.155, πλάτος εἰς τὴν περιοχὴν τῶν κροτάφων 0.22 μ.

μᾶς ὁδηγοῦν εἰς τὴν ταύτισιν τῆς κεφαλῆς μὲ τὸν αὐτοκράτορα Ἁδριανόν (117 - 138 μ.Χ.). Ὁ τύπος κομμώσεως ἀνήκει εἰς τὸν τύπον τῆς προτομῆς, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὴν Ρώμην, Museo Capitolino, Imperatori 32.

Ὁ Ἁδριανὸς εἶναι ἀπὸ τοὺς πλέον ἀπεικονισμένους αὐτοκράτορας εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, ἀπεικονίσεις του δὲ ὑπάρχουν εἰς πολλὰ ἑλληνικὰ Μουσεῖα[11].

4. Ἀδημοσίευτος γυναικεία κεφαλὴ[12] ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 485 (Πίν. 113 - 117), τὴν ὁποίαν ὁ τύπος κομμώσεως καὶ ἡ τεχνοτροπία τοποθετοῦν χρονολογικῶς εἰς τὴν πρώιμον ἐποχὴν τῶν Σεβήρων (193 μ.Χ.). Ἡ μᾶζα τῆς κόμης χωρίζεται εἰς τὸ μέσον καὶ φέρεται μετὰ πυκνῶν ἐπαλλήλων κυματισμῶν ὄπισθεν, ἀπολήγουσα εἰς στρογγύλον κόμβον, ὁ ὁποῖος καλύπτει ὁλόκληρον τὸ ὀπίσθιον τμῆμα τῆς κεφαλῆς. Τὸν κόμβον σχηματίζουν τέσσαρες σειραὶ ἀνισομερῶν πλοκάμων σπειροειδῶς ἑλισσομένων, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη καὶ ἡ δευτέρα σειρὰ ἀποδίδονται εἰς φυσικὸν σχῆμα, ἡ δὲ τρίτη καὶ τετάρτη σειρὰ ἐσχηματοποιημένως, κοσμούμεναι δι' ἐγχαράκτων λοξῶν καὶ καμπύλων γραμμῶν. Τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου εἶναι ὠοειδές. Δύο ρυτίδες χαράσσουν τὸ μέτωπον. Ἑκατέρωθεν τῆς ρίζης τῆς ρινὸς διακρίνονται εἰς διαγώνιον διάταξιν δύο ρυτίδες. Αἱ ὀφρύες ἔχουν σχῆμα τόξου κλειστοῦ καὶ ἀποδίδονται διὰ μικρῶν πλαστικῶν ἐγχαράκτων γραμμῶν. Εὐρέα βλέφαρα πλαισιώνουν τοὺς ἀμυγδαλοσχήμους ὀφθαλμούς. Ἡ ἶρις δηλοῦται δι' ἐγχαράκτου κύκλου· τὴν κόρην σχηματίζει βαθεῖα κοιλότης. Μετὰ σαφηνείας δηλοῦ-

11. Ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁδριανοῦ ὑπάρχουν εἰς τὰ κάτωθι Μουσεῖα :

(α) Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Ἀποθῆκαι. Κεφαλὴ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 789. Ἡ κεφαλὴ ἡ ὁποία εὑρέθη ἄνευ ἀρ. Εὐρ. ἐταυτίσθη ὑπὸ τῆς ὑπογραφομένης, συμφώνως πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ M. Wegner, μὲ τὴν φέρουσαν εἰς τὴν δημοσίευσίν του ἀρ. Εὐρ. 789 κεφαλήν. M. Wegner, ἔ.ἀ. σ. 39, 61, 93. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Κεφαλὴ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 3729. M. Wegner, ἔ.ἀ. σ. 40, 62, 71, 93, εἰκ. 25 α. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Ἀποθῆκαι : Κεφαλὴ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 371 ἐκ Σπάρτης. Ἡ κεφαλὴ εἶναι ἡμίεργος. M. Wegner, ἔ.ἀ. σ. 41, 93.

(β) Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἐπιδαύρου : Κεφαλὴ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 14. C. Vermeule, Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor, σ. 391, ἀρ. 5.

(γ) Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἡρακλείου: Κεφαλὴ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 341. C. Vermeule, ἔ.ἀ. σ. 391, ἀρ. 6.

(δ) Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Θάσου : Ἄγαλμα ὑπερμέγεθες BCH 87 (1963) σ. 557, 563, 565, εἰκ. 9, 16, 18. C. Vermeule, ἔ.ἀ. σ. 254, 259, εἰκ. 139.

(ε) Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Κωνσταντινουπόλεως : Ἄγαλμα ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 585 ἐξ Ἱεραπύτνης Κρήτης. C. Vermeule, ἔ.ἀ. σ. 254, 264, εἰκ. 138.

(ς) Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ὀλυμπίας : Ἄγαλμα ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 148. M. Wegner, ἔ.ἀ. σ. 41, 63, 67 κέ. 71, 103, εἰκ. 17 a καὶ 25 b.

(ζ) Μουσεῖον Λούβρου: Κεφαλὴ ἐπὶ νεοκατασκευασθείσης προτομῆς ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 3132 ἀπὸ τὸ Ἡράκλειον. M. Wegner, ἔ.ἀ. σ. 17, 19, 40, 105, εἰκ. 21a.

(η) Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Πειραιῶς : Κεφαλὴ ὑπερμεγέθης. C. Vermeule, ἔ.ἀ. σ. 391, ἀρ. 3.

(θ) Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Χανίων: Ἄγαλμα ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 77. C. Vermeule, ἔ.ἀ. σ. 258, 391, ἀρ. 7, εἰκ. 135. Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Χανίων : Κεφαλὴ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 82. M. Wegner, ἔ.ἀ. σ. 40,62,95, C. Vermeule, ἔ.ἀ. σ. 258 κέ., 391, ἀρ. 7, εἰκ. 136. Ἐνταῦθα ἀναφέρονται αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ Ἁδριανοῦ αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν κρίσιν μας ἀπεδόθησαν ὀρθῶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα.

12. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Ὑπόγεια: Κεφαλὴ ἀγνώστου προελεύσεως ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 485. Μάρμαρον Πεντέλης. Ἐλλείπει τὸ ἄκρον τῆς ρινὸς καὶ ὁ πώγων. Ἀπολεπίσματα παρατηροῦνται εἰς τὴν περιοχὴν τῶν παρειῶν καὶ τῶν ὀφθαλμῶν. Ὁλικὸν ὕψος 0.27, ὕψος κεφ. 0.237, ὕψος προσώπου 0.165, ὕψος μετώπου 0.04, ἀπόστασις ὀφθαλμῶν 0.035 μ., μῆκος ὀφθαλμῶν 0.035 μ., πλάτος κροταφικοῦ χώρου 0.15, πάχος ἄνω χείλους 0.005, πάχος κάτω χείλους 0.008, μέγ. σωζ. ὕψος λαιμοῦ 0.03 μ. Π. Καββαδίας, ἔ.ἀ. σ. 81, ἀρ. 483-485. Π. Καστριώτης, ἔ.ἀ. σ. 279, ἀρ. 485.

ται ὁ κανθός. Τὸ ἐλεύθερον χεῖλος τῶν κάτω βλεφάρων διογκοῦται. Εἰς τὴν ρίζαν τῆς ρινὸς παρατηρεῖται βάθυνσις, ἡ ὁποία διακρίνεται εἰς τὴν πλαγίαν ὄψιν τῆς κεφαλῆς. Ἐντόνως διωγκωμένα εἶναι τὰ πτερύγια τῆς ρινός. Μαλακὰ ἐπεξειργασμένη εἶναι ἡ περιοχὴ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τοῦ στόματος. Τὰ χείλη εἶναι λεπτὰ μὲ περίγραμμα καμπύλον καὶ ἐφάπτονται ἐλαφρῶς. Τὰς γωνίας τῶν χειλέων τονίζουν δύο μικραὶ κοιλότητες. Αἱ ἐπιφάνειαι τῶν παρειῶν εἶναι διωγκωμέναι.

Ὁ τύπος τῆς κομμώσεως καὶ τὰ ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κεφαλῆς τῆς εὑρισκομένης εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ὁμοιάζουν πρὸς ἐκεῖνα τῆς Ἰουλίας Δόμνας[13] (165 - 217 μ.Χ.) συζύγου τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (193 - 211 μ.Χ.), τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς δυναστείας τῶν στρατιωτῶν αὐτοκρατόρων, μητρὸς τοῦ Καρακάλλα (188 - 217 μ.Χ.) καὶ τοῦ Γέτα (189 - 212 μ.Χ.). Ἡ Ἰουλία Δόμνα ἦτο θυγάτηρ τοῦ ἀρχιερέως τοῦ Ἡλίου Βασσιανοῦ ἀπὸ τὴν Ἔμεσα τῆς Συρίας. Ὅταν ἀνῆλθε εἰς τὸν θρόνον (193 μ.Χ.), συνεκέντρωσε πλησίον της τοὺς καλλιτέχνας καὶ φιλοσόφους τῆς ἐποχῆς της. Ὁ Spartianus[14] εἰς τὸ βιβλίον του Hist. Aug. μᾶς ὁμιλεῖ διὰ τὸ ἔξοχον κάλλος τῆς συριακῆς καταγωγῆς αὐτοκρατείρας. Ἠυτοκτόνησε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρακάλλα (217 μ.Χ.) εἰς τὴν Ἀντιόχειαν.

Ὁ τύπος τῆς κομμώσεως ἀνήκει εἰς τὸν τύπον Gabii, τὸν ὁποῖον ἐκπροσωπεῖ ἡ κεφαλὴ ἡ εὑρισκομένη εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου[15] ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 1107 (Πίν. 118 α). Εἰς τὸν τύπον τῆς κομμώσεως ἐδόθη ἡ ὀνομασία τοῦ τόπου εὑρέσεως τῆς κεφαλῆς. Ἡ τεχνοτροπία ὅμως εἶναι διάφορος. Οἱ βαθεῖς κυματισμοὶ τῆς κεφαλῆς τῆς εὑρισκομένης εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Λούβρου ἐλλείπουν ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ὅπου ἡ μᾶζα τῆς κόμης ἀποδίδεται διὰ πλαστικῶν ἀβαθῶν κυματισμῶν. Ἡ μᾶζα τῆς κόμης εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου ἀποδίδεται ἀνόργανος, καὶ ἡ αὐτοκράτειρα ὁμοιάζει ὡς νὰ φέρῃ περούκαν[16]. Ὁμοιότητα εἰς τὴν τεχνοτροπίαν παρουσιάζει τὸ πορτραῖτον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν μὲ τὴν κεφαλήν, ἡ ὁποία εὑρίσκεται εἰς τὴν Ny Carlsberg Glyptothek τῆς Κοπεγχάγης[17] καὶ ἡ ὁποία ἀνήκει εἰς τὸν αὐτὸν τύπον κομμώσεως Gabii (Πίν. 118 β). Τὴν κόμμωσιν τύπου Gabii ἔφερεν ἡ Ἰουλία Δόμνα κατὰ τὴν χρονικὴν περίοδον (193 - 209 μ.Χ.)[17].

13. RE X, στ. 926 κἑ. ἀρ. 566.
Αἱ κατωτέρω χρονολογίαι εἶναι ἀπὸ τὰς κυριωτέρας εἰς τὴν ζωὴν τῆς αὐτοκρατείρας:
187 μ.Χ. ἐνυμφεύθη τὸν Σεπτίμιον Σεβῆρον εἰς τὴν Ἔμεσαν.
188 μ.Χ. γέννησις τοῦ Καρακάλλα εἰς τὴν Γαλατίαν.
189 μ.Χ. γέννησις τοῦ Γέτα εἰς τὴν Γαλατίαν.
194 μ.Χ. τῆς ἀπενεμήθη ὁ τίτλος τῆς Αὐγούστας εἰς τὴν Ρώμην.
208 - 211 μ.Χ. παραμονὴ εἰς τὴν Βρετάννην.
211 μ.Χ. θάνατος τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου εἰς τὴν Ὑόρκην.
214 - 217 μ.Χ. παραμονὴ εἰς τὴν Θράκην καὶ Νικομήδειαν. Αὐτοκτονία της εἰς Ἀντιόχειαν.

14. Spartianus, Hist. Aug. Carac. 10, 1.

15. Κεφαλὴ φυσικοῦ μεγέθους, εἰς Μουσεῖον Λούβρου: ἀρ. Εὐρ. 1107. J. Meischner, Das Frauenporträt der Severerzeit σ. 30, ἀρ. I, σελ. 38, εἰκ. 36.

16. Ὁ Tertullianus εἰς τὸ βιβλίον του De Cultu Feminarum II, 5 κἑ. ὁμιλεῖ διὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ρωμαίων γυναικῶν νὰ φοροῦν περοῦκες. Πιθανὸν ἡ Ἰουλία Δόμνα εἰς τὸ πορτραῖτον τὸ εὑρεθὲν εἰς Gabii νὰ φορῇ περούκαν.

17. Ny Carlsberg Glyptothek: J. Meischner, ἔ.ἀ. σ. 30, ἀρ. 5, σ. 35, 38 κἑ. εἰκ. 37.

18. Mattingly, Coins of the Roman Empire in the British Museum, BMC Vol. (Pertinax to Elagabalus) 123, ἀρ. 488, εἰκ. 21, ἀρ. 2 καὶ σ. 310, ἀρ. 776, εἰκ. 47, ἀρ. 2.

Εἰς τὸν αὐτὸν τύπον τῆς κομμώσεως Gabii ἀνήκει καὶ τὸ εὑρισκόμενον εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν νόμισμα ρωμαϊκῆς κοπῆς[19] (Πίν. 118 γ). Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι καὶ εἰς τὸ νόμισμα ὑπάρχει ἔντονος ἡ βάθυνσις εἰς τὴν ρίζαν τῆς ρινός, ἡ ὁποία παρατηρεῖται καὶ εἰς τὸ ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 485 πορτραῖτον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.

Εἰς τὰ ἀτομικὰ χαρακτηριστικὰ ὅμως ἡ κεφαλὴ ἡ εὑρισκομένη εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν παρουσιάζει μεγαλυτέραν συγγένειαν μὲ τὴν προτομὴν τῆς αὐτοκρατείρας τὴν εὑρισκομένην εἰς τὴν Γλυπτοθήκην τοῦ Μονάχου[20] (Πίν. 119). Ἡ προτομὴ ἀνήκει εἰς τύπον κομμώσεως διάφορον τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Ὁμοιότητα, ἐκτὸς τῆς γενικῆς τοιαύτης, παρουσιάζει ἡ κεφαλὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν μὲ τὴν μητροπολιτικὴν προτομὴν τὴν εὑρισκομένην εἰς τὴν Γλυπτοθήκην τοῦ Μονάχου εἰς τὸ σχῆμα τῶν ὀφθαλμῶν, εἰς τὸ σχῆμα τῶν χειλέων καὶ εἰς τὴν ἔκφρασιν.

Ἑτέρα κεφαλὴ τῆς Ἰουλίας Δόμνας[21] ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 1967 (Πίν. 120 - 122) εὑρίσκεται εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. Ἡ κεφαλὴ εἶναι μικρογραφικὴ καὶ φέρει τὸν τύπον κομμώσεως Gabii.

Ἀσυνήθης διὰ τὴν ἐποχὴν εἶναι ἡ ἔλλειψις δηλώσεως τῆς κόρης καὶ τῆς ἴριδος τῶν ὀφθαλμῶν. Ὑπάρχουν ὅμως παραδείγματα, ὅπου δὲν δηλοῦται ἐγχάραξις τῆς ἴριδος καὶ τῆς κόρης τῶν ὀφθαλμῶν καὶ εἰς τὴν περίοδον τῶν Σεβήρων[22]. Ἡ κεφαλὴ εἶναι λίαν ἐξιδανικευμένη. Τοῦτο εἶναι σαφὲς εἰς τὴν ἐστραμμένην πρὸς τὰ ἄνω διεύθυνσιν τοῦ βλέμματος καὶ εἰς τὴν κλίσιν τῆς κεφαλῆς πρὸς τὰ ἄνω καὶ δεξιά.

Ἡ τεχνοτροπία εἰς τὴν κόμμωσιν εἶναι περισσότερον συγγενὴς πρὸς τὸ μητροπολιτικὸν πρωτότυπον. Οἱ βαθεῖς κυματισμοὶ τῆς κόμης ὁμοιάζουν πρὸς ἐκείνους τῆς κεφαλῆς τοῦ Λούβρου ὑπ' ἀρ. Εὐρ. 1107 καὶ μὲ τὸ πορτραῖτον τῆς αὐτοκρατείρας εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν[23] ὑπ' ἀρ. Εὐρ. S. 1977 (Πίν. 123 α - β). Εἰς τὸ πορτραῖτον τῆς Ἀγορᾶς, ἡ Ἰουλία Δόμνα φέρει κόμμωσιν ἀνήκουσαν εἰς τὸν τύπον

19. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, Νομισματικὴ Συλλογή. Ἀργυροῦν νόμισμα τῆς Ἰουλίας Δόμνας.

Εὐχαριστίαι ὀφείλονται εἰς τὴν Διευθύντριαν τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν κ. Μάντω Οἰκονομίδου διὰ τὴν καλωσύνην της νὰ μοῦ παραχωρήσῃ ἐκμαγεῖον τοῦ νομίσματος. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὴν δ. Μαρῖναν Πέτρου διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἐκμαγείου.

20. Γλυπτοθήκη Μονάχου: Κεφαλὴ Ἰουλίας Δόμνας ἐπὶ νέας προτομῆς, J. Meischner, ἔ.ἀ. σ. 55 κἑ. ὅπου καὶ ἡ παλαιοτέρα σχετικὴ βιβλιογραφία. B. Andreae, Römische Kunst, σ. 304, εἰκ. 114.

21. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Ὑπόγεια: Μικρογραφικὴ κεφαλή, ἀρ. Εὐρ. 1967. Δῶρον ἑλληνικῆς κοινότητος Βάρνης. Εἰς τὸ Εὐρ. τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀναφέρεται ὡς πιθανὴ ἀπεικόνισις τῆς Ἰουλίας Δόμνας. Ὁλικὸν ὕψος 0.125, μέγ. πλάτος εἰς τὸν κροταφικὸν χῶρον 0.105, ὕψος κόμβου 0.10 μ. Π. Καστριώτης, ἔ.ἀ. σ. 343, ἀρ. 1967.

22. Α. Ντάτσουλη - Σταυρίδη, AAA VII (1974), σ. 267 σημ. 11.

23. Μουσεῖον Ἀγορᾶς. Κεφαλὴ μικρογραφική. Ὁλικὸν ὕψος 0.09 μ. Ἐλλείπει τὸ ἄκρον τῆς ρινός. Ἀπολεπίσματα εἰς τὴν περιοχὴν τῶν ὀφρύων τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ καὶ τῆς σιαγόνος. Ἐπίσης ὁ κόμβος ὄπισθεν εἶναι ἐφθαρμένος, ἡ στρογγύλη γραμμὴ τοῦ περιγράμματος εἶναι ἐμφανής. Καθ' ὅλην τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ προσώπου παρατηροῦνται κηλίδες.

Arch. Anz. 1957, σ. 62, εἰκ. 1. Hesperia 27 (1958), σ. 155, εἰκ. 43 b. J. Meischner, ἔ.ἀ. σ. 32, ἀρ. 22, σ. 41. Evelyn B. Harrison, Ancient Portraits from the Athenian Agora, εἰκ. 23. C. Vermeule, Roman Imperial Art in Greece and Asia Minor, σ. 400, ἀρ. 1.

Gabii, τὸν ὁποῖον ἔχουν καὶ αἱ κεφαλαὶ τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, μὲ μίαν μικρὰν ὅμως παραλλαγήν. Ὁ κόμβος εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ Μουσείου τῆς Ἀγορᾶς εἶναι μικρότερος καὶ χαμηλότερον τοποθετημένος, συγκρινόμενος μὲ τὰ μητροπολιτικὰ πορτραῖτα τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὰ Μουσεῖα τοῦ Λούβρου καὶ τῆς Κοπεγχάγης καὶ μὲ τὰ πορτραῖτα τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ὑπ' ἀρ. Εὑρ. 485 καὶ 1967. Ἡ κεφαλὴ τῆς Ἀγορᾶς εἶναι ἐπηρεασμένη εἰς τὴν κόμμωσιν, εἰς τὴν τεχνοτροπίαν καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἀτομικῶν χαρακτηριστικῶν περισσότερον ἀπὸ τὴν μητροπολιτικὴν τέχνην.

ΑΛΚΜΗΝΗ ΝΤΑΤΣΟΥΛΗ - ΣΤΑΥΡΙΔΗ

ΝΕΑ ΑΤΤΙΚΗ ΕΠΙΤΥΜΒΙΑ ΣΤΗΛΗ

(Εἰκ. 1 - 8· Πίν. 124 - 137)

Στὴ μνήμη τοῦ Χρήστου Καρούζου

Τὰ ἀττικὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα τοῦ 5ου καὶ 4ου π.Χ. αἰώνα εἶναι, τὰ περισσότερα, ἔργα ἁπλῶν λιθοξόων. Ὡστόσο, καὶ τὰ πιὸ χειρωνακτικὰ ἀνάμεσά τους δὲν ἔχουν τὴν παραμικρότερη βαναυσότητα, ἀλλὰ ἀντίθετα ἀποπνέουν βαθιὰν ἀνθρωπιὰ καὶ εὐγένεια σὰν γνήσιοι καρποὶ τοῦ ὑψηλοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ στὰ πλαίσιά του δημιουργήθηκαν. Καθὼς μάλιστα ὁ ἁπλοϊκὸς τεχνίτης σκαλίζει τὸ ἐπιτύμβιο, γίνεται, τὶς περισσότερες φορές, ἀφάνταστα ἐκφραστικὸς καὶ τρυφερός, ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποκαλύπτει τὴ γοητευτικὴ ἀτμόσφαιρα, ποὺ ἀντικατοπτρίζει τὴ θρησκευτικότητα τῆς ἐποχῆς του καὶ τὴν πίστη γύρω ἀπὸ τοὺς νεκροὺς καὶ τὸ θάνατο. Ἕνα « θαμπὸ γυαλὶ » ἔχει γιὰ πάντα χωρίσει τοὺς ζωντανοὺς ἀπὸ τοὺς νεκροὺς κι ἡ γνώση αὐτῆς τῆς φοβερῆς πραγματικότητας ὁδηγεῖ τὸ θνητὸ νὰ πασχίσει νὰ διατηρήσει τὸ δεσμό του μὲ τὸν ἀγαπημένο νεκρό, ποὺ κατὰ τὴν ἀριστοτελικὴ ἔκφραση ἔχει γίνει πλέον « κρείττων καὶ βελτίων », « μακάριος καὶ εὐδαίμων »[1]. Κι ὁ δεσμὸς κρατιέται μὲ τὸ σεβασμὸ τῶν παραδόσεων καὶ τὴν εὐλαβικὴ τήρηση τῶν θρησκευτικῶν συνηθειῶν γύρω ἀπὸ τοὺς νεκρούς.

Στὴν πρώτη τους γνωριμία οἱ ἐπιτύμβιες στῆλες μοιάζουν ἔργα θελκτικὰ καὶ εὐκολονόητα. Ὡστόσο, σχεδὸν κάθε νέο εὕρημα δημιουργεῖ προβλήματα ἑρμηνείας, τόσο ἀπρόβλεπτα κάποτε, ὥστε ὁ μελετητὴς φέρνει διαρκῶς στὸ νοῦ του τὴν ἀξέχαστη παρατήρηση τοῦ J. D. Beazley γιὰ τὶς λευκὲς ληκύθους : « φαίνονται ἁπλὲς καὶ κατανοητὲς οἱ παραστάσεις τους, ὥς τὴ στιγμὴ ποὺ θὰ ἐπιχειρήσει κανεὶς νὰ τὶς ἑρμηνεύσει »[1α]. Τὴν ἴδια παρατήρηση διατυπώνει γιὰ τὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα ὁ K. Friis Johansen, γιὰ ἔργα δηλαδὴ τῶν κλασικῶν χρόνων πάλι, μὲ νεκρικὲς παραστάσεις[2].

Οἱ ἐπιτύμβιες στῆλες ἔχουν « παραστάσεις ποὺ εἶναι εἰκόνες τῆς ζωῆς, βαφτισμένες ὅμως στὴν ἐντάφια ἱερότητα καὶ ποὺ ὁ θάνατος τὶς ἔχει λαγαρίσει ». Τὸ πρόβλημα ἔχει μελετηθεῖ ἐξονυχιστικά[3]. Ἐμφανίζονται ὅμως κάθε τόσο νέα στοιχεῖα, ὅπως θὰ φανεῖ καὶ ἀπὸ τὴ στήλη ποὺ παρουσιάζεται σ' αὐτὴ τὴ μελέτη, ποὺ ἡ ἔρευνα δὲν τὰ ἔχει ἀντιμετωπίσει ἀκόμη, μόνο καὶ μόνο, γιατὶ ἔμεναν ἄγνωστα ὡς τώρα. Ἂν ἡ συλλογιστικὴ ποὺ ἀναπτύσσεται ἐδῶ εἶναι σωστή, τότε κερδίζεται μιὰ γνώση ἀκόμη γιὰ τὴν ἑρμηνεία κάποιων παραστάσεων ἐπιτύμβιων ἀναγλύφων, κυρίως ὅμως μιᾶς σειρᾶς ληκύθων μὲ θέμα « προετοιμασία γιὰ τὸν τάφο » ἢ « ἐπίσκεψη στὸ νεκροταφεῖο ».

1. Πλούταρχος, Παραμυθητικὸς εἰς Ἀπολλώνιον, 27 (ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν Εὔδημο).

1α. J. D. Beazley, Attic White Lekythoi, Oxford (1938), σελ. 7.

2. K. Friis Johansen, The Attic Grave - Reliefs, Copenhagen (1951), σελ. 11, 12 κ.ἑ.

3. Χ. Καροῦζος, Τηλαυγὲς μνῆμα. Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, τ. Γ' (1965), σελ. 268 κ.ἑ., ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Βλ. ἀκόμη Ἐπίμετρο Δ στὴ σελ. 277. Μετάφραση στὰ γερμανικὰ στὰ Münch. Jb. d. bild. Kunst XX (1969) σελ. 7 κ.ἑ.

Εἰκ. 1. Τὸ πάνω μέρος τῶν μορφῶν τοῦ ἐπιτυμβίου ἀρ. 32 τοῦ Μουσείου τοῦ Μαραθώνα.

Τὸ ἔργο ποὺ μελετοῦμε (Πίν. 125· Εἰκ. 1) δὲν ἀποτελεῖ ἀριστούργημα τῆς ἀρχαίας πλαστικῆς. Εἶναι μιὰ μέτριας ἀξίας ἐπιτύμβια στήλη. Ὅμως, ὅπως κάθε ἔργο τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητας, ἔχει τὴ μοναδικότητά του : γιὰ πρώτη φορὰ ἐξακριβώνεται μὲ ἀσφάλεια ὡς « ἀντικείμενο » ποὺ προσφέρεται στὸ νεκρὸ ἕνας πέπλος διπλωμένος. Τὸ πρόβλημα εἶχε μελετηθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπογραφομένη, μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς ἀνεύρεσης μιᾶς πολὺ κατεστραμμένης ἐπιτύμβιας στήλης, στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο τοῦ 1969[4]. Τότε, μάλιστα, ἐνῶ ἡ ἑρμηνεία ἔγινε δεκτή[5], διατυπώθηκαν κάποιες ἀμφιβολίες, ἂν πραγματικὰ εἰκονιζόταν διπλωμένο ὕφασμα στὴ στήλη τοῦ Φαλήρου τῆς Β΄ Ἀρχαιολογικῆς Ἐφορείας, ἐφόσον δὲν ἦταν ὡς τότε γνωστὸ κανένα ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο μὲ αὐτὸ τὸ θέμα. Μετὰ τὴν ἀνεύρεση τῆς νέας στήλης, δὲ μένει πιὰ καμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὸ « ἀντικείμενο », καὶ μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς δημοσίευσής της, γίνεται ἐδῶ γενικὴ ἐξέταση τοῦ προβλήματος καὶ προσθήκη ὁρισμένων νεώτερων στοιχείων, ποὺ συγκεντρώθηκαν στὸ μεταξύ.

Ἡ νέα ἐπιτύμβια στήλη βρέθηκε τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1973[6]. Εἰδοποίησε σχετικὰ τὴν ὑπογραφομένη ἡ Ἔφορος τῶν Ἀγγείων τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου κ. Βαρβάρα Φιλιππάκη, ποὺ τότε ὀργάνωνε καὶ τὴν ἐπανέκθεση τῶν ἀρχαίων στὸ νέο Μουσεῖο τοῦ Μαραθώνα[7]. Ἐπιστρέφοντας στὴν Ἀθήνα, πρόσεξε, κοντὰ στὸ Κάτω Χαρβάτι, στὴν ἄκρη τοῦ δρόμου, μιὰ νέα στήλη ποὺ μόλις εἶχε βρεθεῖ, καὶ εἰκόνιζε μορφὴ ποὺ κρατοῦσε ὕφασμα. Τὸ ἔργο μεταφέρθηκε ἀμέσως στὸ Μουσεῖο τοῦ Πειραιῶς, ὅπου τὸ εἶδε καὶ τὸ μελέτησε ἡ ὑπογραφομένη[8], πρὶν τοποθετηθεῖ ὁριστικὰ στὸ νέο Μουσεῖο τοῦ Μαραθώνα, ὅπου ἐκτίθεται σήμερα μὲ ἀριθμὸ Εὑρετηρίου 32.

Ἡ στήλη βρέθηκε τυχαῖα, κατὰ τὴ διάρκεια γεωργικῶν ἐργασιῶν, στὸν ἀγρὸ τοῦ Σπύρου Κατσιμίχα[9], ποὺ βρίσκεται στὴν ἀριστερὴν ἄκρη τοῦ δημόσιου δρόμου — στὸ

4. Ἀθηνᾶς Γ. Καλογεροπούλου, Δύο ἀττικὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, Α.Δ. 24 (1969): Μελέται (τόμος εἰς μνήμην Χ. Καρούζου) σελ. 211 κ.ἑ.

5. Βλ. π.χ. Bonnie M. Kingsley, The Stele of Myttion, The J. Paul Getty Museum Journal II (1975), σελ. 7 κ.ἑ.

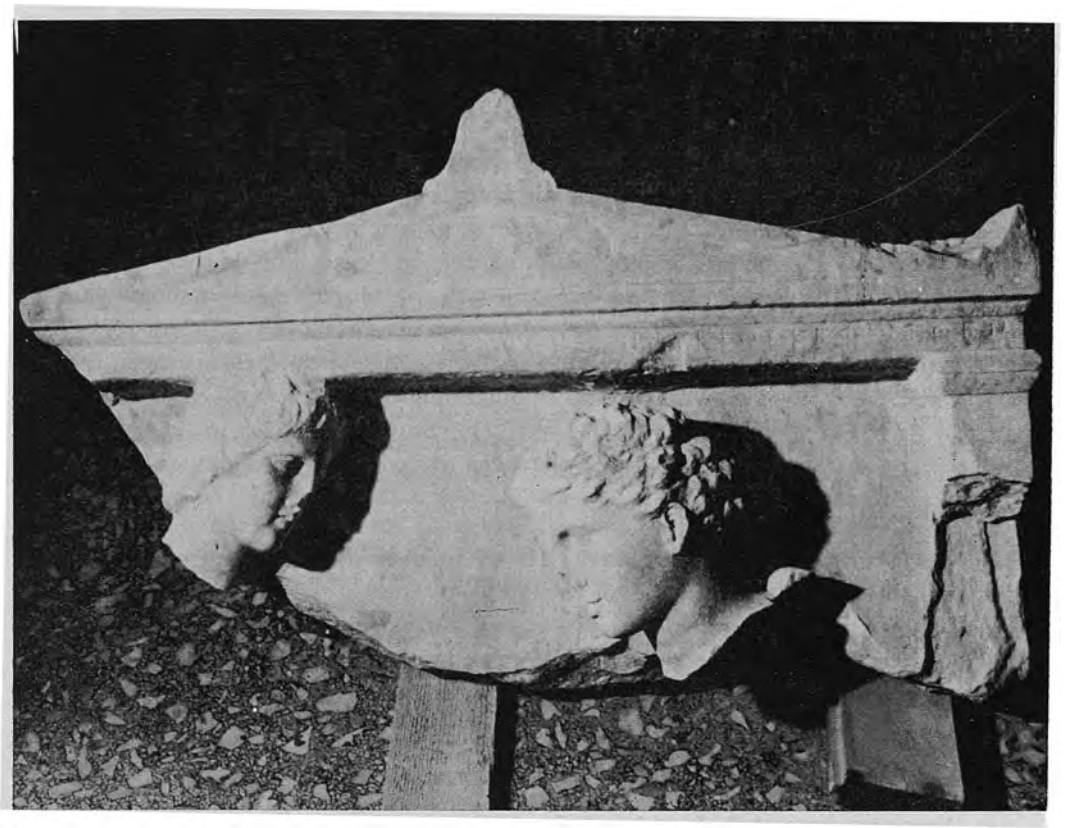
6. Σύντομη παρουσίασή της καὶ ἑρμηνεία τοῦ ἀντικειμένου ποὺ εἰκονίζεται στὰ χέρια τῆς ὄρθιας μορφῆς στὰ Mélanges Helléniques offerts à Georges Daux, Paris (1974): A propos d'une stèle attique inédite : Contribution à l'exégèse d'un objet figuré, σελ. 191 - 198 (A. Kaloyéropoulou).

7. Ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες στὴν κ. Β. Φιλιππάκη γι' αὐτὴ τὴν πληροφορία, ποὺ ἀμέσως φρόντισε φιλικότατα νὰ δώσει στὴν ὑπογραφομένη.

8. Ἐκφράζονται θερμὲς εὐχαριστίες καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση στὸν συνάδελφο κ. Εὐθ. Μαστροκώστα, ποὺ μὲ μεγάλη προθυμία καὶ εὐγένεια παραχώρησε στὴν ὑπογραφομένη τὴν ἄδεια δημοσίευσης τοῦ ἐπιτυμβίου. Θερμότατες εὐχαριστίες ἐπίσης ὀφείλω στὴν Ἔφορο Ἀρχαιοτήτων δ. Ὄλγα Ἀλεξανδρῆ γιὰ τὴ σταθερή της εὐγένεια καὶ γενναιοφροσύνη σὲ κάθε θέμα ποὺ ἔχει ὑπόψη της ὅτι μὲ ἐνδιαφέρει, καθὼς καὶ στὸν Ἐπιμελητὴ τῆς Β΄ Ἐφορείας, κ. Π. Θέμελη, γιὰ τὴ διευκόλυνση στὴ μελέτη τοῦ ἔργου. Εὐχαριστίες ἐπίσης ὀφείλονται στὸ γλύπτη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, κ. Στέλιο Τριάντη, ποὺ ἐπιμελήθηκε τὴ γρήγορη συγκόλληση, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐπιβεβαίωσε, μὲ τὴν πλούσια πείρα του, ἕνα πλῆθος ἀπὸ τεχνικὲς λεπτομέρειες, σχετικὲς μὲ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ γλυπτοῦ. Οἱ φωτογραφίες ἔγιναν ἀπὸ τοὺς καλλιτέχνες φωτογράφους κκ. Βασ. Σταματόπουλο καὶ Σπ. Τσαβδάρογλου, τοὺς ὁποίους ἐπίσης εὐχαριστῶ θερμά.

9. Στὸ ἴδιο σημεῖο τοῦ δρόμου, στὴν περιοχὴ ὅπου βρέθηκε ἡ ἐπιτύμβια στήλη, πάλι σὲ ἀγροτικὲς ἐργασίες στὸ χῶρο, μεταξὺ 1958 - 1962, ἤρθαν στὴν ἐπιφάνεια πολλὰ ἑτερόκλιτα τεμάχια μαρμάρων σύμφωνα μὲ πληροφορία τοῦ φίλου Καθηγητῆ κ. Eugene Vanderpool, στὸν ὁποῖο ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση θερμότατες εὐχαριστίες γιὰ τὴν ἀδιάπτωτη προθυμία καὶ εὐγένειά του νὰ συζητεῖ ἐξονυχιστικὰ κάθε πρόβλημα ποὺ σχετίζεται μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς, δίνοντάς μου πάντοτε πολύτιμες πλη-

17ο χιλιόμετρο περίπου —, ποὺ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα ὁδηγεῖ στὸ Μαραθώνα. Εἶναι ἀπὸ πεντελικὸ μάρμαρο καὶ διατηρεῖται σχεδὸν ὁλόκληρη, μὲ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πλίνθου καὶ τοῦ ἐπιστυλίου. Ἔχει σχῆμα ναΐσκου μὲ παραστάδες, ποὺ ἔχουν ἁπλὰ ἐπίκρανα. Τὸ κεντρικὸ ἀκρωτήριο τοῦ ἀετώματος διατηρεῖ ἴχνη ἀπὸ ἐγκαυστική, ποὺ δείχνουν πὼς ὑπῆρχε ἄλλοτε ζωγραφισμένο ἀνθέμιο. Ζωγραφισμένα, ἀντίστοιχα, θὰ ἦταν

Εἰκ. 2. Τὸ πάνω μέρος τοῦ ἐπιτυμβίου πρὶν ἀπὸ τὴ συγκόλληση.

καὶ τὰ δύο ἀκρινὰ ἀκρωτήρια. Εἰκονίζεται κλειστὴ δίμορφη σύνθεση : δεξιά, μιὰ νέα γυναίκα καθιστὴ πρὸς ἀριστερά, καὶ μιὰ ὄρθια γυναικεία μορφή, ἀριστερά, ποὺ τὴν ἀντικρίζει (Πίν. 125).

Τὸ ἔργο θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἐκτεθεῖ γιὰ πολὺν καιρὸ στὸ ὕπαιθρο, γι' αὐτὸ καὶ ἔχει πολὺ διαβρωθεῖ τὸ μάρμαρο ἀπὸ τὸ χρόνο. Ἡ ἀρχική του ἐπιφάνεια ἔχει σχεδὸν ἐξαφανιστεῖ, ὥστε νὰ μὴν εἶναι σήμερα δυνατὸν νὰ διακριθοῦν πάντοτε μὲ βεβαιότητα τὰ ἴχνη τῶν εἰδικῶν ἐργαλείων ποὺ χρησιμοποιήθηκαν στὴ λάξευση τοῦ ἔργου. Φαίνεται μάλιστα ὅτι, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψη τοῦ νεκροταφείου, τὸ ἐπιτύμβιο ἔπεσε καταγῆς,

ροφορίες. Ἡ ἀνεύρεση νέου ἔργου στὴ θέση αὐτὴ ἐπιβεβαιώνει ὅτι τόσο τὰ τεμάχια ποὺ ἀνέφερε ὁ κ. Vanderpool, ὅσο καὶ τὸ δημοσιευόμενο ἔργο προέρχονται ἀπὸ ἀρχαῖο νεκροταφεῖο, ποὺ τμῆμα του πρέπει νὰ ὑπάρχει κάτω ἀπὸ τὸν ἀγρὸ Κατσιμίχα.

ἀνάποδα, καὶ πάνω του, γιὰ καιρό, περνοῦσε δρόμος, ὅπου κυκλοφοροῦσαν ἁμάξια, ὅπως δείχνει μιὰ ὁριζόντια βαθιὰ αὐλακιὰ (γύρω στὰ 0.15 μ. πλάτος) καὶ πολλὲς ἄλλες φθορὲς στὴν πίσω ἐπιφάνεια τῆς πλάκας, ποὺ ἦταν ἐργασμένη μὲ χοντρὸ βελόνι (μπικούνι)[10]. Τὸ ἐπιτύμβιο ἔχει συγκολληθεῖ ἀπὸ δύο μεγάλα τεμάχια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ὅπως διακρίνεται στὸν Πί ν. 125, τὸ πάνω μέρος περιλάμβανε καὶ τὶς κεφαλὲς τῶν δύο εἰκονιζόμενων μορφῶν (βλ. Εἰκ. 2), ὡς τὴ βάση τοῦ λαιμοῦ τους. Τρία μικρὰ τεμάχια ἔχουν συγκολληθεῖ στὴν ἀριστερὴ παραστάδα, ποὺ τὸ κάτω της μέρος, καθὼς καὶ τὸ ἀντίστοιχο τμῆμα τῆς πλίνθου, ἀλλὰ καὶ τὸ κάτω τμῆμα τοῦ ποδιοῦ τοῦ δίφρου δὲν ὑπάρχουν σήμερα. Λείπουν ἐπίσης τὸ ἄκρο τοῦ κεντρικοῦ καὶ ὁλόκληρο τὸ ἀριστερὸ στὸ θεατὴ ἀκρωτήριο, καθὼς καὶ τὸ ἐπάνω μέρος τῆς ἀριστερῆς παραστάδας μὲ τὸ ἐπίκρανό της καὶ μικρὸ μέρος ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχην ἄκρη τοῦ ἐπιστυλίου. Σπασμένα εἶναι ἀκόμη ἡ ἄκρη τῆς μύτης τῆς ὄρθιας κόρης ἀριστερά, σημαντικὸ τμῆμα τῆς μύτης τῆς δεξιᾶς μορφῆς, ἕνα μικρὸ τμῆμα στὸν κάμπο τῆς πλάκας τοῦ ἀναγλύφου, πίσω ἀπὸ τὴν πλάτη τῆς ἴδιας μορφῆς, καὶ μικρὸ κομματάκι τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἐπιστυλίου στὸ σημεῖο ποὺ εἶναι ἡ ἐπιγραφή. Σήμερα, στὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθώνα, ἔχουν σχεδὸν συμπληρωθεῖ τὰ κομμάτια ποὺ λείπουν ἀπὸ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ πλαίσιο (Πί ν. 125).

Ἡ μετάβαση ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιο στὸ ἀέτωμα γίνεται μὲ λεπτὸ κυμάτιο, ὅπου διακρίνονται καθαρὰ τὰ ἴχνη ἐγκαυστικῆς ἀπὸ τὴ διακόσμησή του μὲ ἰωνικὸ κυμάτιο. Χρωματισμένο ἦταν καὶ τὸ κάτω μέρος τοῦ ἐπικράνου. Στὸ ἐπιστύλιο δεξιά, πάνω ἀπὸ τὴν καθιστὴ μορφή, ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή, χαραγμένη μὲ γράμματα ὄχι ἔμπειρου χαράκτη:

Φαιναρέτη Νικίου Κεφαλῆθεν (Πί ν. 130)[11]

Τὸ ὄνομα Φαιναρέτη εἶναι γνωστὸ στὴν ἀττικὴ προσωπογραφία ἀπὸ τὴ μητέρα τοῦ φιλοσόφου Σωκράτη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη στήλη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου[12]. Πολὺ κοινὸ ἀττικὸ ὄνομα εἶναι καὶ τὸ Νικίας[13]. Ἡ Φαιναρέτη, κόρη τοῦ Νικίου, ἀπὸ τὸν δῆμο Κεφαλή[14], ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή, εἶναι ἡ νεκρή, ποὺ παριστάνεται καθιστὴ στὴν ἐπιτύμβια στήλη της.

10. Ἡ στήλη ἔχει ἐντοιχισθεῖ στὸ Μουσεῖο Μαραθώνα, γι' αὐτὸ κι εἶναι δύσκολη ἡ φωτογράφησή της, καὶ ἀδύνατον νὰ ἐξεταστεῖ ἢ νὰ φωτογραφηθεῖ, μετὰ τὴν τοποθέτησή της, ἡ πίσω της ὄψη.

11. Ὕψος γραμμάτων: Ι, Κ, Λ = 0.2 μ., Φ, Ε = 0.023 μ. Τὸ τελευταῖο Ν τοῦ δημοτικοῦ εἶναι πολὺ μικρό (ὕψος = 0.018 μ.) γιατὶ δὲν ὑπῆρχε ἀρκετὸς χῶρος· τὸ διατηρούμενο ὁλόκληρο, στὸ ὄνομα τῆς νεκρῆς, ἔχει ὕψος 0.2 μ. Ἀπὸ τὸ ψηφίο Ν τοῦ πατρωνυμικοῦ διατηρεῖται ἡ πρώτη κεραία καὶ ἕνα μικρὸ μέρος τῆς λοξῆς, ὅπως καὶ ἡ κορυφὴ τῆς δεύτερης κάθετης μόνο.

12. Ἀριθ. 724 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, IG II/III² 12846. Conze, Die attischen Grabreliefs, Berlin (1893), πίν. 39, 104. Diepolder, Die attischen Grabreliefs des 5. und 4. Jahrhunderts v. Chr., Berlin (1931), σελ. 24, 26, 36, πίν. 17. Tob. Dohrn. Attische Plastik vom Tod des Phidias bis zum Wirken der grossen Meister des IV Jahrh. v. Chr., Krefeld (1957), σελ. 172, ἀριθ. 89. J. Frel - B. Kingsley, Three attic Sculpture Workshops στὶς Greek - Roman and Byz. Studies, 11 (1970), πίν. 13. Σ. Καρούζου, Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον, Συλλογὴ Γλυπτῶν, Περιγραφικὸς Κατάλογος, Ἀθῆναι (1967), σελ. 84. Βλ. καὶ Kirchner, Prosopographia Attica, II 4207, καὶ 13971 : Φαιναρέτη Σωφρονίσκου γυνή.

13. Pape - Benseler, στὸ λ. : Νικίας Κεφαλῆθεν ἄγνωστος. Νικί[ας], πρὸ τοῦ 340 - 330 π.Χ., IG II² 15845. Kirchner, Prosop. Att., I. σελ. 126 κ.ἑ. Hesperia, Index, Vols I - X, Suppl. I - VI, βλ. σελ. 113.

14. Ἡ Κεφαλὴ ἦταν δῆμος τῆς Ἀκαμαντίδος φυλῆς καὶ ἀνῆκε στὴν παραλιακὴ τριττὺ μὲ τὸν Θορικὸ (W. Eliot, Coastal Demes, σελ. 114, σημ. 17). Ὁ δῆμος ἦταν ἐκτεταμένος, ὅπως ὅλοι οἱ δῆμοι τῆς Μεσογαίας, καὶ ὑπολογίζεται ὅτι βρισκόταν στὴν περιοχὴ τῆς σημερινῆς Κερατέας (E. Kirsten, Der ge-

Ἡ παράσταση βρίσκεται στὴν παράδοση τῆς στήλης τῆς Ἡγησῶς, μὲ τὴ διαφοροποίηση στὴ δομὴ καὶ τὴν κίνηση τῶν μορφῶν, ποὺ εἶχε πραγματοποιηθεῖ στὴν Ἀττικὴ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα. Κυριολεκτικὰ ὅμως ἡ στήλη μας[15], ἀκολουθεῖ, σὲ πολλὲς λεπτομέρειες, τὴν παράδοση τῆς στήλης τοῦ Πειραιῶς[16], ἀριθ. 726 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὅπως θὰ ἐκτεθεῖ παρακάτω.

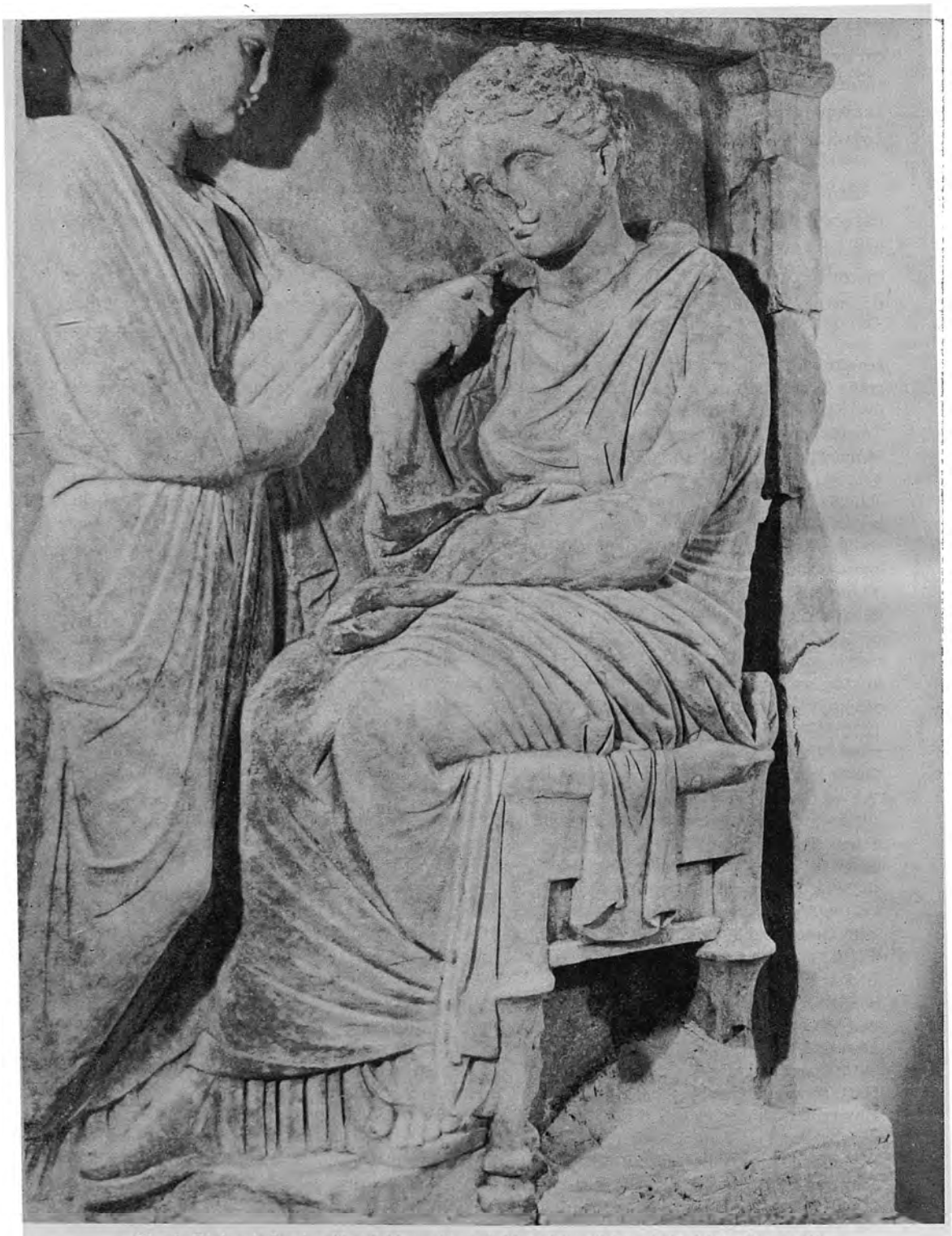
Στὴν ἀριστερὴ πλευρὰ παριστάνεται ὄρθια γυναικεία μορφή, μὲ τὸ σῶμα της στραμμένο κατὰ τὰ τρία τέταρτα πρὸς δεξιά· ἐλαφρότερη στροφὴ παρουσιάζει τὸ κεφάλι της, ποὺ ξεπερνάει λίγο τὴν πλάκα τοῦ ἀναγλύφου ἀκουμπώντας στὸ ἐπιστύλιο, πράγμα ποὺ συνηθίζεται στὶς ἐπιτύμβιες στῆλες (Πίν. 128). Φορεῖ τὸν χοντρὸ δωρικὸ πέπλο κι ὄχι τὸ βαρβαρικὸ χειριδωτὸ χιτώνα, ὅπως ἡ δούλη στὸ ἀνάγλυφο τῆς Ἡγησῶς, γι' αὐτὸ

genwärtige Stand der attischen Demenforschung, στὰ Atti del Terzo Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina, Roma, 1959, σελ. 163 καὶ 170). Στὰ βόρεια συνόρευε μὲ τὸ δῆμο Πρόσπαλτα, ἀνατολικὰ μὲ τοὺς Ποταμοὺς καὶ νότια μὲ τὴν Ἀμφιτροπή. Στὰ δυτικὰ τὸν ἔκλεινε τὸ Πάνειον ὄρος. Τὸ κέντρο τοῦ δήμου τοποθετεῖται, συνήθως, στὴν περιοχὴ ὅπου ὑπάρχει ἡ ἐκκλησία τοῦ 13ου αἰ. τῆς Ἁγίας Κυριακῆς Κερατέας (βλ. Char. Bouras - A. Kaloyeropoulou - R. Andreadis, Churches of Attica, σελ. 93, σημ. 23, 34), στὴ «Μεγάλη Αὐλὴ» — ἀπὸ τὴ μεγάλη αὐλὴ τουρκικοῦ ἀγροκτήματος. Ὁ John S. Traill, Political Organization of Attica. A Study of the Demes, Trittyes and Phylai, and their Representation in the Athenian Council : Hesperia Supplement XIV (1974) σελ. 47, θεωρεῖ ὡς πιθανὴ θέση τοῦ δήμου τὰ ἀνατολικὰ τῆς Κερατέας. Τελευταῖα, θεωρεῖται (Buchholtz) ὡς χῶρος τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου τοῦ δήμου ἡ θέση Λουτζέρι, ἀνατολικὰ τῆς Κερατέας, πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ Δασκαλειοῦ. Ὁ δῆμος, ἐπώνυμος τοῦ ἥρωος Κεφάλου, ἔχει ζωὴ ἀπὸ τοὺς Μυκηναϊκοὺς χρόνους, ποὺ συνεχίστηκε ὡς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητας. Ἀπὸ τὴν Κερατέα προέρχεται ὁ Κοῦρος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, Σ. Καρούζου ὅ.π. σελ. 22, ἀριθ. 1904, ὁ Κοῦρος τῆς Νέας Ὑόρκης καὶ ἡ Κόρη ἀριθ. 800 τοῦ Βερολίνου, οἱ ἀνάγλυφες ἐπιτύμβιες λήκυθοι τοῦ Ἐθν. Μουσείου 3473 καὶ 3474 καὶ ἀρκετὲς ἐπιτύμβιες ἐπιγραφές, πολλὲς ἐντειχισμένες σὲ ἐκκλησίες τῆς περιοχῆς (π.χ. IG II² 9515, IG I² 1009 — μὲ τὸ περίφημο ἐπίγραμμα τῆς Μυρρίνης — καὶ IG II² 6363). Βλ. καὶ A. Milchhöfer, Antikenbericht aus Attika, AM 12 (1887) σελ. 286 κ.ἑ. καὶ Karten von Attika, III - VI, σελ. 2. M. Crosby, The Leases of the Laureion Mines, Hesperia XIX, σελ. 205, σημ. 41 καὶ Gomme, The Population of Athens in the fifth and fourth cent. B.C., σελ. 47 - 70, notes 2 A καὶ B. Βλέπε, τέλος, καὶ N. Παπαχατζῆ, Παυσανίου Ἀττικά, Ἀθήνα (1974) σελ. 397-400.

Δὲν ἔχει προσδιοριστεῖ μὲ βεβαιότητα σὲ ποιόν ἀρχαῖο δῆμο ἀνῆκε ἡ περιοχὴ ὅπου βρέθηκε τὸ ἀνάγλυφο τῆς Φαιναρέτης. Ἔχει διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι τὸ Κάτω Χαρβάτι, τὸ Ντράφι καὶ ὁ Βουρβὰς θὰ πρέπει νὰ ταυτιστοῦν μὲ κάποιους ἀπὸ τοὺς μικροὺς δήμους τῆς Αἰγηίδος φυλῆς, τῆς μεσογειακῆς της τριττύος. Βλ. σχετικά, Eugene Vanderpool, The Location of Erchia, BCH LXXXIX (1965) I, σελ. 25 - 26 καὶ σημ. 1 καὶ τελευταῖα : John S. Traill, ὅ.π., σελ. 40, σημ. 12 καὶ σελ. 41.

15. Διαστάσεις : ὕψος μὲ τὸ ἀέτωμα καὶ τὸ ἀκρωτήριο 1.65 μ. Ὕψος ἀετώματος μὲ τὸ ἀκρωτήριο 0.21 μ., πλάτος ἐπιστυλίου 1 μ. Ὕψος ἀνάγλυφης πλάκας μὲ τὴν πλίνθο 1.32, χωρὶς τὴν πλίνθο, 1.075. Πλάτος ἀετώματος : 1 μ. Πλάτος μέγιστο, διατηρούμενο (στὸ γόνατο τῆς καθιστῆς μορφῆς) : 0.975 μ. Πλάτος κάτω 1.05, ἐπάνω 0.96 μ. (ὑπάρχει ἡ σχετικὴ μείωση τοῦ πλάτους τῆς στήλης πρὸς τὰ ἐπάνω). Πάχος ἐπιστυλίου 0.14 μ.. Μέγιστη ἀναγλυφικὴ ἔξαρση ἀπὸ τὴν ἀνάγλυφη πλάκα (στὴ θέση πάνω ἀπὸ τὸ σκαμνί) 0.14 μ.

16. Conze, ὅ.π. πίν. 31,69. Diepolder, ὅ.π. σελ. 31, 35, πίν. 26. T. Dohrn, ὅ.π. σελ. 114, 174, πίν. IXa. H. K. Süsserott, Griechische Plastik des 4. Jahrhunderts vor Christus, Roma (1968), πίν. 17. Lullies - Hirmer, Griechische Plastik, σελ. 196 - 197. Sh. Adam, The Technique of Greek Sculpture in the Archaic and Classical Periods, London (1966), σελ. 60 - 61. J. Frel, Les sculpteurs attiques anonymes, 430 - 300 B. C. Ἔκδ. Universitat Karlova, Prague (1969), σελ. 33, ἀριθ. 191. J. Frel - B. Kingsley, Three Attic Sculpture Workshops of the early Fourth Cent. B. C., Greek, Roman, and Byz. Studies, 11 (1970) σελ. 216 (τὴν ἀποδίδουν στὴν ὁμάδα τῆς Μνησαρέτης).

Εἰκ. 3. Τὸ ἐπιτύμβιο ἀρ. 32 τοῦ Μουσείου τοῦ Μαραθώνα (λήψη ἀπὸ πλάγια ἀριστερά).

καὶ εἶναι γυμνὸ τὸ κάτω μέρος τοῦ δεξιοῦ βραχίονά της. Ὁ πέπλος πέφτει μακρὺς ὡς κάτω, ἀφήνοντας ἀκάλυπτο μόνο τὸ δεξί της πέλμα, ποὺ φορεῖ ἐμβάδα. Τὸ πέλμα εἶναι στραμμένο σὲ προφὶλ καὶ πατεῖ ὁλόκληρο στὸ ἔδαφος, ἐλαφρότατα ἀνασηκωμένο στὴν ἐξωτερική του πλάγια ἐπιφάνεια[17]. Ἡ μορφὴ στηρίζεται στὸ ἀριστερὸ στάσιμο πόδι, ποὺ δὲ διακρίνεται. Τὸ ἄνετο δεξιὸ κάμπεται ἀρκετὰ στὸ γόνατο, ἐνῶ τὸ πέλμα του τραβιέται πρὸς τὰ πίσω. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κομψὴ πλαστικὴ διατύπωση τοῦ γονάτου καὶ τῆς κνήμης, τὸ πέλμα ἔχει ἀποδοθεῖ ἀδέξια καὶ χοντρικά, πράγμα ποὺ δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο, ἀκόμη καὶ στὶς ὄχι χειρωνακτικὲς ἐπιτύμβιες στῆλες τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα[18]. Πάνω ἀπὸ τὸν πέπλο, ἡ ὄρθια κόρη φορεῖ ἱμάτιο[19], ποὺ καλύπτει σφιχτὰ τὸ σῶμα καὶ τὸ πόδι της, ἀφήνοντας νὰ προβάλλεται, ὡς ἕνα σημεῖο, ἡ σωματικότητα τῆς μορφῆς. Δὲν ἐφαρμόζει ὅμως στὸ σῶμα ἀναδεικνύοντάς το, μὲ τὸν τρόπο ποὺ συνηθιζόταν στὸ τέλος τοῦ 5ου καὶ στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα. Οἱ βαριὲς πτυχὲς διαφορίζουν τὴν ποιότητα τοῦ ὑφάσματος τοῦ πέπλου ἀπὸ τὸ ἱμάτιο. Τοῦ πέπλου εἶναι ἐλαφρότερο, ἐνῶ φαίνεται βαρύτερο στὸ ἱμάτιο, ποὺ πάντως εἶναι ἀδιαφανές. Ἡ διαφορὰ εἶναι σαφὴς στὸ κάτω μέρος, πάνω ἀπὸ τὸ πόδι, ὅπου ἡ δέσμη μὲ τὶς λεπτὲς λοξὲς πτυχές (Πίν. 125· Εἰκ. 3).

Ἡ κόρη ξεπερνάει τὸ ἀρχιτεκτονικὸ πλαίσιο, ἀκουμπώντας πάνω σ' αὐτό. Ἡ ἀριστερὴ παραστάδα ὡστόσο, πλάι στὸ γλουτὸ τῆς ὄρθιας κόρης, δὲν ἔχει καθαριστεῖ, γιὰ νὰ φανεῖ ἡ ἐσωτερικὴ γραμμὴ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλαισίου. Τὸ πράγμα αὐτὸ δὲν εἶναι ἀσυνήθιστο τελείως στὶς ἐπιτύμβιες στῆλες[20]. Πρόχειρα παραδείγματα : ἡ ἐπιτύμβια στήλη τῆς Ἀσίας[21] τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ὅπου ἡ ἀριστερὴ παραστάδα εἶναι ἀτελείωτη· τῆς Ἀμεινόκλειας[22], ἀρ. 718 τοῦ ἴδιου Μουσείου, ὅπου ἐπίσης ἡ ἀριστερὴ παραστάδα πάλι ἔχει μείνει ἀσκάλιστη στὸ σημεῖο κάτω ἀπὸ τὸ γλουτὸ τῆς ὄρθιας κόρης καὶ πάνω ἀπὸ τὴν πλάτη τῆς γονατιστῆς δούλης. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἐπίσης ἡ ἀττικὴ ἐπιτύμβια στήλη ἀριθ. 65.11.11.[23] τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης, ὅπου δὲν ἔχει πάλι σκαλιστεῖ ὁλόκληρη ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τῆς ἀριστερῆς παραστάδας, πίσω ἀπὸ τὸ θρόνο τῆς καθιστῆς γυναίκας.

Ἡ νέα γυναίκα τῆς στήλης ποὺ μελετοῦμε δὲν πρέπει νὰ ἦταν θεραπαινίδα, ὅπως δεί-

17. Μοιάζει πολὺ στὴ στάση μὲ τὴν ἀριστερὴ μορφὴ τῆς στήλης Μα 3113 τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου (τῆς Βακοῦς, Σωκράτους, Ἀριστονίκης), μὲ τὴν ὁποία καὶ βρίσκεται πολὺ κοντὰ χρονολογικά. Βλ. Enc. photographique, III, 211. J. Charbonneaux. La sculpture grecque et romaine au Musée du Louvre (1963) σελ. 112, εἰκ. 3. K. Friis Johansen, ὅ.π. σελ. 46 κ.ἑ. εἰκ. 23 καὶ J. Frel, Quelques sculpteurs attiques au Musée du Louvre στὴ R.A., I (1968) σελ. 156 - 157, εἰκ. 3. Ἀποδίδεται ἀπὸ τὸν J. Frel στὸν γλύπτη τῆς στήλης τοῦ Ἱππῶνος τοῦ Μουσείου τῆς Κοπεγχάγης. Χρονολογεῖται γύρω στὰ 340 π.Χ. περίπου.

18. Πρβλ. πρόχειρα στὴ στήλη Μα 3113 τοῦ Λούβρου, τὴ μορφὴ τῆς Βακοῦς (βλ. ὑποσημείωση 17)· τὰ πέλματα τῆς ὄρθιας θεραπαινίδας στὴν παλαιότερη ἀπὸ τὴ δική μας στήλη τῆς Πολυξένης, ἀριθ. 723 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, Conze, ὅ.π. πίν. 66, 284. Diepolder, ὅ.π. πίν. 40. Johansen, ὅ.π. εἰκ. 10. Lippold, Griechishe Plastik, πίν. 80, 4. Σ. Καρούζου, ὅ.π. πίν. 33α. Frel - Kingsley, ὅ.π. πίν. 23, 3.

19. Βλ. J. Fink - H. Weber, Beiträge zur Trachtgeschichte Griechenlands, Würzburg (1939), σελ. 133. Χρ. Καρούζου, ὅ.π. σελ. 256.

20. S. Adam, ὅ.π. σελ. 116.

21. Conze, πίν. 26.

22. Conze, πίν. 177, 901. Diepolder, ὅ.π. πίν. 41. S. Adam, ὅ.π. 116.

23. Brian Cook, An Attic Grave Stele in New York, Ant. Plastik IX (1969), πίν. 40.

χνει καὶ τὸ παράστημα καὶ ἡ φορεσιά της[24]. Κάποια παραφωνία ἀποτελοῦν οἱ ἐμβάδες, — πρέπει νὰ σημειωθεῖ, πὼς καὶ σὲ ἄλλα ἐπιτύμβια τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. τὶς φοροῦν ἀστές —, ποὺ εἶναι καὶ τελείως πρόχειρα ἀποδομένες καὶ ἴσως ἦταν χρωματισμένες, ὥστε νὰ μὴ φαίνονται οἱ ἀτέλειές τους. Ἡ ὄρθια κόρη κρατοῦσε μὲ τὰ δυό της χέρια (διακρίνονται καθαρὰ καὶ τοῦ ἀριστεροῦ της χεριοῦ τὰ τέσσερα προσεχτικὰ ἐργασμένα λεπτὰ καὶ μακριὰ δάχτυλα — ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀντίχειρα) ἕνα μεγάλο διπλωμένο ὕφασμα[25] (ἱμάτιο ἢ πέπλο;), παρουσιάζοντας ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα μὲ τὴ στήλη τοῦ Φαλήρου[26] (βλ. Πίν. 124, 128, 132 καὶ 133), χωρὶς νὰ διαθέτει ὡστόσο τὴν ἴδια πλαστικὴ ποιότητα μ' ἐκείνην, ὅπως γίνεται φανερὸ καὶ ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα τμήματα ποὺ διατηρήθηκαν. Ἡ σύγκριση τῶν Πίν. 132 καὶ 133 εἶναι πολὺ διδακτική.

Τὸ κεφάλι τῆς κόρης εἶναι στραμμένο πρὸς τὴν καθιστὴ νεκρή (Πίν. 128), τὴ Φαιναρέτη. Τὴν ἀτενίζει μὲ βαθιὰ θλίψη, χωρὶς ὅμως νὰ συναντιῶνται τὰ βλέμματά τους[27]. Σὲ γενικὲς γραμμές, ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ δομὴ τῆς ὄρθιας κόρης θυμίζουν τὸ λίγο παλαιότερο ἐπιτύμβιο τῆς Μνησιστράτης[28] τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τὴν πρώτη ἀπὸ ἀριστερὰ μορφὴ τοῦ ἀναθηματικοῦ ἀναγλύφου Μα 742 τοῦ Λούβρου[29] — πρὸς τὰ τέλη τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα χρονολογεῖται —, τὴν ἀντίστοιχη τοῦ ψηφισματικοῦ ἀναγλύφου ἀριθ. 2985 τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου[30] — χρονολογεῖται γύρω στὰ 332 π.Χ., — καί, τέλος, τὴν Πρωτονόη τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου τῆς Εὐκολίνης[31] τοῦ Μουσείου Κεραμεικοῦ ποὺ εἶναι κάπως μεταγενέστερη ἀπὸ τὴ στήλη ποὺ μελετοῦμε ἐδῶ.

Δεξιά, κάθεται ἄνετα, στραμμένη σὲ τρία-τέταρτα πρὸς τὰ ἀριστερά, πάνω σὲ δίφρο[32]

24. Βλ. σημ. 19.

25. Πρβλ. τὸ διπλωμένο ἱμάτιο στὴ στήλη τοῦ Ἀγήτορος, ἀριθ. 13 τοῦ Μουσείου Πειραιῶς (Diepolder, ὅ.π. 35, 2 καὶ Frel, Les sculpteurs attiques anonymes, 430 - 300 B. C. Prague (1969), πίν. 3 ἀριθ. 7), ἀλλὰ καὶ τὰ διπλωμένα ὑφάσματα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (μεταξὺ τοῦ 460 - 450 π.Χ.) σὲ πήλινους πίνακες τῶν Λοκρῶν, Guagliati, Ausonia III (1908) σελ. 146,175,197, εἰκ. 7, 29, 47. P. Orsi, Boll. d'Arte III (1909) σελ. 413, εἰκ. 5,6, σελ. 414, εἰκ. 7. A. Levi, Le terrecotte figurate del Museo Nazionale di Napoli. Firenze (1926), ἀριθ. 71. V. Matt e Zanotti Bianco, Magna Grecia, ἀριθ. 144. Langlotz - Hirmer, Die Westgriechen, πίν. 75. G. Richter, Furniture², σελ. 74, εἰκ. 368, σελ. 120, εἰκ. 604.

26. Ἀθηνᾶς Γ. Καλογεροπούλου, ὅ.π. σελ. 211 κ.ἑ. Πίν. 118 - 120.

27. Π.χ. Conze, 78, 320. Diepolder, ὅ.π. 50, πίν. 47 (« στήλη τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ » τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἀρ. 870. Σ. Καρούζου, ὅ.π. πίν. 40). N. Himmelmann - Wildschütz, Studien zum Ilissos - Relief (1956) πίν. 21 - 25. Picard, Manuel IV² 1367 κ.ἑ. εἰκ. 525 - 526. Adam, ὅ.π. πίν. 64 - 66. Βλ. καὶ παρατηρήσεις τοῦ Brian Cook ὅ.π. σελ. 65 σημ. 6.

28. Ἐθνικὸ Μουσεῖο, ἀριθ. 826. Conze, πίν. 222, 1087. Diepolder, ὅ.π. πίν. 43, 1. Johansen, ὅ.π. εἰκ. 14. Süsserott, ὅ.π. σελ. 118, σημ. 12, εἰκ. 21, 2. Βλ. καὶ J. Frel, Les sculpteurs attiques anonymes, σελ. 38, ἀριθ. 261.

29. Βλ. πρόχειρα J. Frel, Quelques sculpteurs attiques au Musée du Louvre R.A.I (1968), σελ. 160, εἰκ. 7.

30. Ph. Le Bas, Voyage 66, πίν. 39. J. Svoronos, Das Athener Nationalmuseum, πίν. 197, 1. R. Schöne, Griechische Reliefs aus Athenischen Sammlungen, Leipzig (1872). Rosemarie Binneboessel, Studien zu den attischen Urkundenreliefs des 5. und 4. Jahrhunderts, ἀριθ. 63. Süsserott, ὅ.π. σελ. 85 - 86, σημ. 191, πίν. 5, 4.

31. Conze, πίν. 238, 1131. M. Bieber, Griechische Kleidung, πίν. 5, 1 καὶ J. Frel, Les sculpteurs attiques anonymes, σελ. 40, εἰκ. 45.

32. Πρβλ. τὸ δίφρο στὴ « στήλη τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ », ἀριθ. 870 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (βλ. πρόχειρα Diepolder, ὅ.π. πίν. 47 καὶ Σ. Καρούζου, ὅ.π. πίν. 40). Ἀνήκει στὸν τύπο 2 τῆς

μὲ μαξιλάρι, ἡ νεκρὴ Φαιναρέτη (Πίν. 125 καὶ 129). Κατέχει σχεδὸν διαγώνια τὴ στήλη καὶ εἰκονίζεται σὲ μεγαλύτερη κλίμακα ἀπὸ τὴν ὄρθια κόρη. Φορεῖ ἰωνικὸ χειριδωτὸ χιτώνα — τέσσερα κουμπιά του διακρίνονται στὸ δεξιό της βραχίονα — κι ἐπάνω, πράγμα ὄχι ἀσυνήθιστο στὰ ἐπιτύμβια τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. στὴν Ἀττική (περισσότερο καὶ συχνότερα στὸ β΄ μισό), πέπλο, ποὺ σχηματίζει τὴν τυπικὴ μεγάλη τριγωνικὴ πτυχὴ πάνω ἀπὸ τὸ στῆθος της. Ὁ πέπλος πέφτει μακρὺς ὡς κάτω σκεπάζοντας ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὰ πόδια της — μόνο τὰ πέλματα φαίνονται λιγάκι. Φορεῖ, τέλος, ἱμάτιο πού, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ ἀριστερό της πλάι καὶ σκεπάζοντας τὸ ἀντίστοιχο χέρι, τυλίγει τοὺς ὦμους της κι ἔρχεται ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ δεξιό. Ἐκεῖ, ἀνασηκώνεται μὲ τὰ δάχτυλα τοῦ δεξιοῦ χεριοῦ τῆς γυναίκας, στὴ γνωστὴ στὰ ἐπιτύμβια κίνηση, γιὰ νὰ καλύψει ὕστερα πλούσια τοὺς μηροὺς καὶ τὶς κνῆμες της. Δύο δέσμες ἀπὸ πτυχές, πάνω ἀπὸ τὸ σκεπασμένο μὲ τὸ ἱμάτιο ἀριστερό της χέρι, τόσο μελωδικὲς σὲ ἄλλα ἀττικὰ ἐπιτύμβια, ἐδῶ εἶναι ἀποτυχημένες, ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ τὴν κάλυψη τῆς ἀριστερῆς παλάμης της ἀπὸ τὸ ἱμάτιο. Χαλαρότητα καὶ ἀδεξιότητα χαρακτηρίζουν αὐτὸ τὸ τμῆμα τοῦ ἀναγλύφου[33].

Στοὺς μηροὺς καὶ τὶς κνῆμες ξεχύνεται πλούσια πτυχωμένο τὸ ἱμάτιο· ριπιδωτὰ ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς κνῆμες καὶ μὲ βαθύτερες πτυχὲς στὸν ἀριστερὸ μηρό, ποὺ φαίνεται. Μιὰ ἄκρη του πέφτει στὴν πρόσθια ἐπιφάνεια τοῦ δίφρου. Πάνω ἀπὸ τὰ ἄριστα στὴν πλαστική τους διατύπωση δάχτυλα τοῦ ἀριστεροῦ ποδιοῦ τῆς νεκρῆς διακρίνονται δύο βαρίδια τοῦ ἱματίου — ἕνα τρίτο φαίνεται στὸ τμῆμα του, ποὺ πέφτει στὸ πλάι τοῦ καθίσματος. Οἱ ἀκτινωτὲς πτυχές, ἀνάμεσα στὶς δύο κνῆμες, ἀποτελοῦν μακρινὴ ἀνάμνηση τῶν θαυμάσιων ἀντίστοιχων πτυχῶν τοῦ ἀναγλύφου 726[34] τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἢ τῆς Φιλονόης[35] ἀπὸ τὸ Ψυχικὸ τοῦ ἴδιου Μουσείου, ποὺ ἡ πτυχολογία του στὸ σημεῖο αὐτὸ παρουσιάζει τὴν ἴδια διάθεση. Τὴν ἴδια παρατήρηση μπορεῖ νὰ κάμει κανεὶς συγκρίνοντας τὰ δύο τελευταῖα ἀνάγλυφα μὲ τὸ δικό μας καὶ γιὰ τὴ σειρὰ τῶν ὄρθιων πτυχῶν — ἐκτελεσμένων μὲ πλατὺ λαμάκι — τῆς ἄκρης τοῦ χιτώνα, ποὺ διακρίνονται ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ πέλματα τῆς νεκρῆς. Ἡ τεχνικὴ αὐτὴ εἶναι σπάνια πρὶν ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα[36]. Χαρακτηριστικὸ τῆς τέχνης τοῦ γλύπτη μας εἶναι πώς, στὴν ἐπεξεργασία τῶν πτυχῶν ποὺ ἔχουν κάποιο βάρος, μεταχειρίζεται τὸ τρυπάνι, δημιουργώντας δύο λεπτό-

Richter (βλ. Furniture², σελ. 40 κ.ἑ. εἰκ. 213 - 221), μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι ἀκριβῶς κάτω ἀπὸ τὸ ὁριζόντιο κάθισμα ὑπάρχει, μεταξὺ τῶν δύο ποδιῶν τοῦ δίφρου, μιὰ ὁριζόντια λωρίδα, μὲ ταινία ποὺ ἐξέχει στὸ κάτω του μέρος. Βλ. καὶ σὲ ἄλλα ἐπιτύμβια τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, π.χ. ἀρ. 717 « κόρης μὲ τοὺς γονεῖς της » (Conze, ἀριθ. 322, πίν. 80. Diepolder, ὅ.π. πίν. 42, 1. G. Lippold, ὅ.π. πίν. 81, 1), Θρασέου καὶ Εὐανδρίας τοῦ Μουσείου Βερολίνου (Blümel, K. 34. Diepolder, ὅ.π. πίν. 44. Lippold, ὅ.π. πίν. 87, 1), τὴ στήλη τῆς Κοράλλιον τοῦ Κεραμεικοῦ (Brueckner, Friedhof am Eridanos, σελ. 72 κ.ἑ. Conze, ἀριθ. 411, πίν. 98. Diepolder, ὅ.π. πίν. 45, 2) κ.ἄ.δ.

33. Πρβλ. πόσο εἶναι διαφορετικὸ τὸ ἴδιο σημεῖο στὶς στῆλες 726 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (βλ. σημ. 16 παραπάνω), καὶ τῆς Μνησαρέτης τῆς Γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου, ἀριθ. 491 (Münch. Jb. 1909,4, πίν. 1.50. Meisterwerke der Glyptothek, πίν. 34. Diepolder, ὅ.π. σελ. 32, 34, πίν. 27. Βλ. καὶ D. Ohly, Glyptothek München, München (1972), σελ. 30 κ.ἑ. πίν. 19. Süsserott, ὅ.π. πίν. 18, 1. Dohrn, ὅ.π. πίν. VII, 2. Lippold, πίν. 80, 3. S. Adam, ὅ.π. πίν. 30c. B. Kingsley - J. Frel, ὅ.π. σελ. 216 κ.ἑ.).

34. Βλ. σημ. 16 παραπάνω.

35. Ἀριθ. 3790 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Prins de Jong, Griekse Grafreliefs, Bussen (1946) 89. Willemsen, Die Löwenkopfwasserspeier des Zeustempels (1959) 146. Pfohl, Untersuchungen, 24, 28. N. Himmelmann - Wildschütz, Studien, ὅ.π. 18, 30, 50. B. Kingsley - J. Frel, ὅ.π. σελ. 216.

36. S. Adam, ὅ.π. σελ. 36 καὶ πίν. 18a.

τερες πτυχές, ἀντιθετικές, ὅπως συμβαίνει στὴ χοντρὴ ὄρθια πτυχὴ τοῦ ἱματίου, στὴν πίσω ἄκρη τοῦ καθίσματος, ἢ στὶς πτυχὲς ποὺ βρίσκονται πρὸς τὴ μέση του.

Ἡ Φαιναρέτη φορεῖ στὰ πόδια σανδάλια μὲ ψηλὰ πέλματα — οἱ λεπτομέρειες τῶν ἱμάντων θὰ εἶχαν ἀποδοθεῖ μὲ χρῶμα, πράγμα συνηθισμένο στὰ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα. Ἀκουμπάει τὰ πόδια της σ' ἕνα προσεκτικὰ σκαλισμένο ὑποπόδιο, κι εἶναι τοποθετημένα σύμφωνα μὲ ἕνα παλαιότερον, ἀρκετὰ παραδοσιακὸ στὰ ἐπιτύμβια τρόπο, μὲ τὸ δεξὶ πόδι νὰ ἐξέχει ἐμπρός, σκαλισμένο σὲ προφίλ, ἐνῶ τὸ ἀριστερὸ ἔχει συρθεῖ πρὸς τὰ πίσω· ἕνα μέρος του μάλιστα διακρίνεται πίσω ἀπὸ τὸ πόδι τοῦ δίφρου[37]. Ἀντίθετα ὅμως μὲ τὰ παλαιότερα ὑποδείγματα, ὅπου τὸ ἀριστερὸ πέλμα στηρίζεται μόνο μὲ τὰ δάχτυλα πάνω στὸ ὑποπόδιο, στὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου τοῦ Μαραθώνα στηρίζεται ὁλόκληρο πάνω σ' αὐτό.

Καὶ στὶς δύο εἰκονιζόμενες γυναῖκες, ἡ σωματικότητα τονίζεται ὄχι μόνο μὲ τὸν ὄγκο τῶν μορφῶν, ἀλλὰ ἡ ἐντύπωση ἐντείνεται μὲ τὰ σχεδὸν κολλητὰ στὰ διάφορα μέλη τους ἐνδύματα. Ὁλόκληρη ἡ πτυχολογία ἀκολουθεῖ σειρὰ ἀπὸ παλαιότερα πρότυπα τῆς πρώτης πεντηκονταετίας τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴ στήλη 726[38] τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, μὲ τὴ διαφορὰ πώς, ἐπειδὴ ἔχει ἀλλάξει τὸ ἰδανικὸ στὴν πλαστικὴν ἀπόδοση, στὰ χρόνια ποὺ φιλοτεχνήθηκε τὸ δικό μας ἀνάγλυφο — γύρω στὰ 330 π.Χ., —, μὴ μπορώντας ὁ γλύπτης νὰ παραμελήσει τὴ χαρακτηριστικὴ τότε ἔντονη σωματικότητα τῶν μορφῶν, σχεδιάζει σωστὰ τὴν πτυχολογία σὲ γενικὲς γραμμές, σύμφωνα μὲ τὰ παλαιά του πρότυπα, χωρὶς ὅμως νὰ βαθαίνει πάντοτε πολύ, ὅπως ἀπαιτοῦσε ἡ ἐποχὴ τότε, τὶς πτυχώσεις. Σὲ ὁρισμένα σημεῖα, π.χ. στὸ κομμάτι τοῦ ἱματίου ποὺ κυλάει στὸ πλάι τοῦ δίφρου, ἢ στὶς δύο βαθιὲς πτυχὲς (μιὰ στὴ μέση του, καὶ μιὰ στὴ δεξιὰ πρὸς τὸ θεατὴ ἄκρη του) διακρίνονται διπλὲς λοξὲς γραμμοῦλες, ποὺ δίνουν τὴν ἐντύπωση, πὼς πρόκειται γιὰ τὶς λεγόμενες «ζαρωματιές» (αὐτὲς ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὸ δίπλωμα τοῦ ἱματίου, ὅταν φυλάγεται στὸ σεντούκι ἢ στὸ ντουλάπι) — τὶς Liegefalten[39] —, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει κανεὶς τὴ δυνατότητα νὰ ὑποστηρίξει κάτι τέτοιο μὲ βεβαιότητα, κι αὐτὸ γιατὶ δὲν ἔχουν τὴ σαφήνεια ποὺ συναντάει κανεὶς σὲ ἀνάλογες περιπτώσεις, π.χ. στὴ «στήλη τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ»[40] τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, στὸ ἱμάτιο τῆς ὄρθιας γυναίκας δεξιὰ στὸ θεατή.

Ὁ μελετητὴς ὁδηγεῖται στὴ σκέψη, προσέχοντας σὲ κάθε λεπτομέρεια τὸ ἔργο, πὼς ὁ καλλιτέχνης του προσπαθεῖ νὰ προσαρμοστεῖ σὲ μεγάλη ἡλικία στὰ νέα ρεύματα, ἐνῶ ἡ ὅρασή του εἶναι ἀκόμα γεμάτη ἀπὸ παλαιότερα πρότυπα. Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη : τὸ χέρι του δὲν ἔχει τὴν ἐπιδεξιότητα νὰ ἀποδώσει τέλεια ὅλες τὶς λεπτομέρειες ποὺ ἐπεξεργάζεται ἀκολουθώντας κάποιο σπουδαῖο παλαιότερο πρότυπο.

Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι συμβαίνει μὲ τὴν ἀπόδοση τῶν σωμάτων, ξεχωριστὴ σημασία φαί-

37. Πρβλ. π.χ. ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο Μνησαρέτης (βλ. παραπάνω σημ. 33) κ.ἄ.δ. Βλ. καὶ στήλη Πειραιῶς ἀριθ. 726 (βλ. σημ. 16), ἐπίσης, τὴ «στήλη τοῦ ἀποχαιρετισμοῦ», ἀριθ. 870 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (Conze, πίν. 78, 320. Diepolder, ὅ.π. πίν. 47. Σ. Καρούζου, ὅ.π. πίν. 40α). Στήλη Leyde, Δεξανδρίδου - Καλλιστράτου, Conze, πίν. 125, 634. Gids, 9. La Revue du Louvre (1965), 102, 5. Frel, Les sculpteurs attiques... πίν. 39, σελ. 47.

38. Βλ. σημ. 16.

39. Studniczka, Abh. Ak. Leipzig, 37, 5 (1926) σελ. 106 κ.ἑ. Ἄλλην ἄποψη ἔχει ἡ G. Richter, Greek, Etruscan and Roman Bronzes, σελ. 150.

40. Ἀριθ. 870. Conze, πίν. 78, 320. Diepolder, ὅ.π. πίν. 47 καὶ Σ. Καρούζου, ὅ.π. πίν. 40.

νεται νὰ ἔχει δοθεῖ στὴν ἔκφραση τῶν προσώπων τῶν δύο μορφῶν καὶ στὴν πλαστική τους ἀπόδοση (Πίν. 126 - 130). Ἡ ὄρθια κόρη κοιτάζει τὴ νεκρὴ μὲ βουβὴ θλίψη, ἐνῶ ἡ Φαιναρέτη, ἀπόκοσμη, σὲ δραματικὴν ἀπομόνωση, σκύβει ἐλαφρὰ τὸ εὐγενικό της κεφάλι (Πίν. 127, 129 καὶ 130· Εἰκ. 3) κοιτάζοντας πέρα μακριά, τελείως ἀσύνδετη μὲ τὴν ὄρθια μορφή, ποὺ ὑποφέρει γιὰ τὸ χαμὸ τῆς νεκρῆς. Ἡ Φαιναρέτη δὲν εἶναι πλέον τοῦ κόσμου τούτου. Στὰ πρόσωπα ὁ καλλιτέχνης ἔδειξε τὶς ἱκανότητές του — γιὰ τὴ σύνθεση δὲ γίνεται λόγος, γιατὶ σαφῶς ἀκολουθεῖ παλαιότερα πρότυπα, ὅπως μπορεῖ νὰ δείξει καὶ ἁπλὴ σύγκριση τῆς στήλης αὐτῆς μὲ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Φαλήρου, μὲ τὸ ὁποῖο, ὅπως σημειώθηκε, παρουσιάζει ἐκπληκτικὴν ὁμοιότητα (Πίν. 124)[41].

Ἡ ἐπεξεργασία τῶν προσώπων καὶ τῶν δαχτύλων ξεχωρίζει πολὺ ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη δουλειὰ στὸ ἀνάγλυφο· εἶναι μάλιστα τόσο κραυγαλέα ἡ διαφορά, ὥστε δὲ θὰ ἦταν παράλογο νὰ ὑποτεθεῖ, πὼς ἴσως ὁ ἀρχιμάστορας τοῦ ἐργαστηριοῦ, κι ὄχι ἕνας ἁπλὸς τεχνίτης, θὰ δούλεψε τὰ πρόσωπα καὶ τὰ δάχτυλα τῶν μορφῶν τοῦ ἀναγλύφου τοῦ Μουσείου τοῦ Μαραθώνα. Τὰ πρόσωπα εἶναι ἁβρά — ξεχωρίζει πολὺ τὸ πρόσωπο τῆς Φαιναρέτης —, τὰ μάγουλα τρυφερά, πολὺ ἐκφραστικὸ τὸ στόμα, ὅπου ἡ θλίψη τονίζεται μὲ τὸ ἐλαφρὰ κρεμαστὸ κάτω χεῖλος. Αὐτὸ τὸ τελευταῖο ὑπογραμμίζεται πολὺ στὴν ἕνωσή του μὲ τὸ πάνω. Τὰ μάτια, τὸ ἐκφραστικότερο σημεῖο τῆς ἰδιοτυπίας τοῦ καλλιτέχνη, εἶναι βαθιὰ σκαλισμένα — διακρίνεται ἡ θέση ποὺ ἄλλοτε καλυπτόταν μὲ κόκκινο χρῶμα —, μὲ τὸ ἐπάνω βλέφαρο νὰ ξεπερνάει, στὸν ἐξωτερικὸ κανθό, τὸ κάτω βλέφαρο (Πίν. 127 καὶ 129). Τὸ μέτωπο εἶναι σχετικὰ χαμηλό, περισσότερο στὴν ὄρθια κόρη, ἐνῶ ἡ κόμμωση ἔχει ἀποδοθεῖ ἁδρά, πράγμα ποὺ συνηθίζεται ἀρκετὰ στὰ χρόνια γύρω ἀπὸ τὸ 330 π.Χ. Καὶ ἡ κόμμωση τῆς Φαιναρέτης θυμίζει τὴν καθιστὴ νεκρὴ τοῦ ἀναγλύφου 726[42] τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Μοιάζει ἀκόμη μὲ τὴν κόμμωση τῆς ὄρθιας κόρης τοῦ ἀναγλύφου 717[43] τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου. Μιὰ ἐσωτερικὴ ταινία, ποὺ δὲ διακρίνεται, συγκρατοῦσε στὴ μέση τοῦ κρανίου τὶς γυρισμένες ἐπάνω ἄκριες τῶν μαλλιῶν. Φυσικά, δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἡ θαυμάσια ἐπεξεργασία τῆς στήλης τοῦ Πειραιῶς, στὴν κόμμωση τῆς νεκρῆς. Ὁ γλύπτης ἔχει μιὰν ἰδιοτυπία ἀκόμη, ποὺ δὲν τὴν συναντάει κανεὶς σὲ ἄλλη ἐπιτύμβια στήλη. Τὸ κάτω ἐσωτερικὸ μέρος τοῦ αὐτιοῦ τῆς νεκρῆς παρουσιάζει παράξενη διαμόρφωση (Πίν. 129 καὶ 130), ὅπως καὶ οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς βαθιὲς πτυχὲς τῶν ἱματίων, ποὺ ἔχουν ὅλα δουλευτεῖ μὲ ράσπα.

Τόσο ἡ ἀριστερή, ὅσο καὶ ἡ δεξιὰ παραστάδα τοῦ ἀναγλύφου ἔχουν φανερὴ τὴν προετοιμασία γιὰ τὴν ἐπίθεση χρώματος. Δὲ λείπει κι ἕνα ἄλλο χαρακτηριστικό, ποὺ τὸ συναντάει κανεὶς ἀκόμη καὶ στὶς σπουδαῖες ἐπιτύμβιες στῆλες : καθὼς τὰ πρόσωπα ἐξέχουν ἀπὸ τὸν κάμπο τῆς πλάκας, δὲν ἔχει δοθεῖ προσοχὴ νὰ τελειοποιηθοῦν οἱ λεπτομέρειες τῆς πλευρᾶς ποὺ δὲν ἦταν ὁρατὴ ἀπὸ τὸ θεατή. Λεπτὸ τμῆμα μαρμάρου, ἀδούλευτο τελείως, συνδέει τὰ κεφάλια μὲ τὴν πλάκα (Πίν. 128 καὶ 129· Εἰκ. 4). Ἀκόμη, τὸ μάτι, ποὺ δὲ φαινόταν, εἶναι μικρότερο καὶ τοποθετημένο πιὸ κάτω ἀπὸ τὴ φυσική του θέση καὶ στὶς δύο μορφές. Ἡ λεπτομέρεια αὐτὴ εἶναι ἐμφανέστατη καὶ στὴ

41. Α. Δ. 24 (1969) : Μελέται, σελ. 211 κ.ἑ. (Ἀθηνᾶ Γ. Καλογεροπούλου) καὶ Mélanges Helléniques offerts à G. Daux, σελ. 192 (A. Kaloyéropoulou).

42. Βλ. σημ. 16.

43. Στήλη «κόρης μὲ τοὺς γονεῖς της». Conze, ἀριθ. 332, πίν. 80. Diepolder, ὅ.π. πίν. 42, 1. G. Lippold, ὅ.π. πίν. 81, 1.

στήλη π.χ. τῆς Πολυξένης[44], ἀριθ. 1827 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Ἡ λάξευση τῶν κεφαλιῶν, κυρίως τῆς Φαιναρέτης, δὲν ὑπολογίστηκε ἐξαρχῆς σωστά. Γι' αὐτό, ἂν προσέξει κανεὶς τὴν ἐσωτερικὴ πλευρά, βλέπει πολὺ πλατύτερη κι ἁπλωτὴ ἀφύσικα, σὲ ἄλλο ρυθμό, τὴν κόμμωση (Εἰκ. 3). Τέλος, καὶ στὶς δύο μορφές, ἐκεῖ

Εἰκ. 4. Οἱ δύο μορφὲς τοῦ ἐπιτυμβίου ἀρ. 32 τοῦ Μουσείου Μαραθώνα (λήψη κάτω ἀπὸ τὰ κεφάλια).

ποὺ τελειώνουν τὰ πρόσωπα, ἐσωτερικά, στὴν πλάκα, ὁ τεχνίτης δὲν ἀπολάξευσε κάποια περισσέματα μαρμάρου, ποὺ ἔχουν μείνει ἁδρά, ξεχωρίζοντας ἀρκετά, ἂν πλησιάσει κανεὶς τὸ ἀνάγλυφο. Ἴσως, μὲ τὸ χρωματισμὸ τοῦ κάμπου τοῦ ἀναγλύφου μὲ γαλάζιο χρῶμα, ἡ ἀτέλεια στὴν ἀπολάξευση νὰ μὴν ἦταν ὁρατὴ τόσο πολύ, ἐνδεχομένως καὶ διόλου. Αὐτὴ ἡ παρατήρηση ἰσχύει καὶ γιὰ πολλὲς ἄλλες στῆλες.

Ἡ μορφὴ τῆς Φαιναρέτης παρουσιάζει κάποια κοινότητα μὲ τὴν καθιστὴ νεκρὴ τῆς στήλης 764[45] τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (Πίν. 131). Ἂν μάλιστα δὲν εἶχε κανεὶς τὴ δυνατότητα νὰ ἰδεῖ καὶ τὰ δύο ἔργα ἀπὸ κοντὰ καὶ νὰ τὰ μελετήσει, θὰ μποροῦσε πολὺ

44. Ἀριθ. 723 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Βλ. Conze, πίν. 66, 284. Diepolder, ὅ.π. πίν. 40, σελ. 43. Σ. Καρούζου, ὅ.π. πίν. 33α. B. Kingsley - J. Frel, ὅ.π. πίν. 20, 1.

45. Conze, πίν. 34, 73. AM 79 (1964) Beil. 80,2 (S. Charitonides). Βρέθηκε στὸ Δίπυλο τὸ 1870. Διατηροῦσε ἄλλοτε γαλάζιο χρῶμα στὸν κάμπο. Ἡ στήλη βρίσκεται σήμερα ἐντοιχισμένη στὸν Προθάλαμο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, στὰ δεξιὰ τῆς θύρας τῆς αἰθουσας τελετῶν τοῦ ἱδρύματος.

εὔκολα νὰ ὑποπέσει στὸ σφάλμα νὰ τὰ θεωρήσει ἔργα τοῦ ἴδιου γλύπτη, παρασυρμένος ἀπὸ τὴν καλὴ ποιότητα τῶν φωτογραφιῶν. Πέρα ἀπὸ μιὰν ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα, κυρίως στὴ μορφὴ τῆς νεκρῆς, ποὺ δείχνει ὅμως καθαρότατα τὸ χέρι ἄλλου τελείως καλλιτέχνη, μὲ διαφορετικὰ πλαστικὰ ἰδανικά, δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρότερη συγγένεια. Ἀφέθηκε ἐδῶ ἡ εἰκόνα τοῦ Πίν. 131 σὰν ἕνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς τεράστιας δυσκολίας ποὺ ἀντιμετωπίζει ὁ ἐρευνητής, ὑποχρεωμένος νὰ μελετάει συχνὰ μόνο ἀπὸ φωτογραφίες ἔργα τῆς πλαστικῆς. Ἡ νεκρὴ σ' αὐτὸ τὸ ἀνάγλυφο δὲ βρίσκεται ἁπλῶς σὲ ἀπομόνωση, ἀλλὰ ἔχει κάποια ὑπερβατικότητα στὸ βλέμμα καὶ κάτι θεϊκὸ στὸ παράστημά της (Εἰκ. 5). Οἱ μορφὲς φοροῦν ἰωνικὸ χιτώνα — διακρίνονται καὶ στὶς δύο τὰ κουμπιὰ ἀπὸ τὰ μανίκια — καὶ πάνω ἀπὸ τὸ χοντρὸ πέπλο, ἔχουν τὸ ἱμάτιο, ποὺ στὴ νεκρὴ διαμορφώνει μιὰν ἰδιότυπη πτύχωση, καθὼς ἡ τελευταία του ἄκρη, σχηματίζοντας στὸ πάνω της μέρος τρεῖς βαθιὲς πτυχές, περνάει πάνω ἀπὸ τὸ ἀριστερὸ στῆθος, γιὰ νὰ πέσει πίσω στὸ πλευρό της καὶ νὰ φανεῖ καὶ πάλι ἐμπρός, κυλώντας στὸ πλάι τοῦ δίφρου. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἀνάγλυφο ἡ ὄρθια κόρη ἀριστερὰ κοιτάζει τὴ νεκρή, χωρὶς οἱ ματιές τους νὰ συναντιῶνται[46]. Εἶναι πολὺ μικρότερη στὸ μέγεθος ἀπὸ τὴ νεκρή, ποὺ κατέχει διαγώνια τὴ στήλη, ἁπλώνοντας καὶ τὸ ἀριστερό της χέρι στὴ δεξιὰ παραστάδα, καλύπτοντας ἔτσι, μαζὶ μὲ τὸ πίσω πόδι τοῦ δίφρου, τὸ μεγαλύτερό της μέρος σχεδόν (Εἰκ. 5).

Πολλὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ παρατηρήσει ὁ μελετητὴς ἀνάμεσα στὶς δύο στῆλες — τοῦ Κάτω Χαρβατιοῦ καὶ τῆς στήλης τῆς Εἰκ. 5 —, ποὺ ὀφείλονται βασικὰ στὸ κοινό τους πρότυπο. Στὴ στήλη 764 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου εἶναι σαφεῖς οἱ Liegefalten[47] στὴ μέση κυρίως τῆς νεκρῆς γυναίκας. Ἐπειδὴ μάλιστα ἡ στήλη τοῦ Κάτω Χαρβατιοῦ δὲν προσφέρεται γιὰ φωτογράφηση ἀπὸ τὸ πλάι, γι' αὐτὸ προστέθηκαν ἐδῶ δύο ἀκόμη φωτογραφίες τῆς 764 — λεπτομέρειες τῶν προσώπων ἀπὸ τὸ πλάι, ὅπου φαίνονται πολὺ καθαρὰ τὰ ἀκαθάριστα καὶ ἀλάξευτα σημεῖα ποὺ ἔχει ἀφήσει καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἔργο ὁ γλύπτης στὴν πλευρὰ τῶν προσώπων ποὺ δὲν ἔβλεπε ὁ θεατής (Εἰκ. 6 καὶ 7). Τὸ πρόσωπο τῆς νεκρῆς εἶναι πεπλατυσμένο καὶ τὰ μαλλιά της φουσκώνουν πολὺ περισσότερο ἀπ' ὅ,τι θὰ ἔπρεπε στὴ σύνδεσή τους μὲ τὴν πλάκα, ἐνῶ τὸ δεξί της μάτι κι ὁλόκληρη ἡ ἀντίστοιχη πλευρὰ τοῦ προσώπου παρουσιάζουν ἀλλοιώσεις (Εἰκ. 6). Ἀκόμη πιὸ πρόχειρη εἶναι ἡ ἀπόδοση τῆς ἀριστερῆς πλευρᾶς τοῦ προσώπου τῆς ὄρθιας μορφῆς, ὅπου οὔτε κὰν ἔχει λαξευτεῖ τὸ μάτι, καὶ τόσο τὸ πρόσωπο σ' αὐτὴ τὴν πλευρά, καθὼς καὶ τὸ σημεῖο ποὺ συνδέεται μὲ τὴν πλάκα τοῦ ἀναγλύφου δὲν ἔχουν διόλου καθαριστεῖ ἀπὸ τὰ περισσέματα τοῦ μαρμάρου. Χαρακτηριστικό, γιὰ τὴν ἰδιοτυπία τοῦ γλύπτη, εἶναι τὸ «περιδέραιο τῆς Ἀφροδίτης», ποὺ χαράζει καὶ στὶς δυὸ μορφές, ἐνῶ στὴν ὄρθια κόρη, σαφῶς ὑπάρχει μεταγενέστερη ἐπέμβαση ἀπὸ ἄλλο χέρι, σὲ μιὰ νεώτερη χρησιμοποίηση τῆς στήλης ἀπὸ ἄλλην οἰκογένεια. Ἡ ὄρθια μορφὴ ἀρχικὰ θὰ παρίστανε κόρη «κούριμο» λόγῳ πένθους. Στὴ μεταγενέστερη ὅμως ἐπέμβαση, ἴσως ὅταν προστέθηκαν τὰ δύο τελευταῖα ὀνόματα, ὁ δεύτερος λιθοξόος λάξευσε καὶ δυὸ βαθιὲς ρυτίδες στὸ μέτωπό της γιὰ νὰ τὴν εἰκονίσει ἡλικιωμένη, ὅπως θὰ ἦταν τὸν καιρὸ ποὺ πέθανε (Εἰκ. 7)[48].

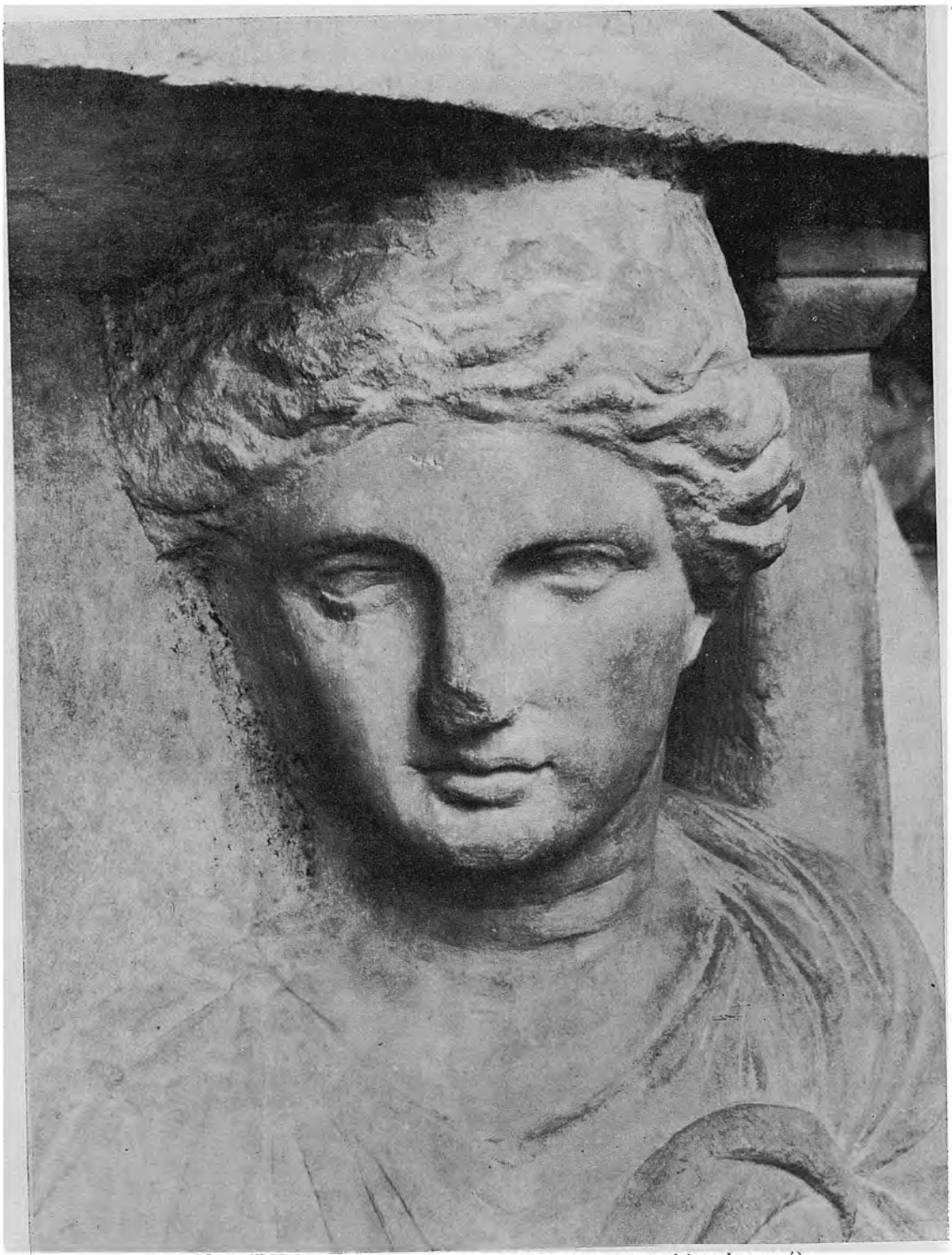
46. Βλ. παραπάνω σημ. 27.

47. Βλ. παραπάνω σημ. 39.

48. Οἱ φωτογραφίες λεπτομερειῶν αὐτῆς τῆς στήλης, ἔργο τοῦ καλλιτέχνη - φωτογράφου κ. Σπ.

Εἰκ. 5. Τὸ ἐπιτύμβιο ἀριθ. 764 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

Εἰκ. 6. Ἡ δεξιὰ μορφὴ τοῦ ἐπιτυμβίου τῆς Εἰκ. 5 (λήψη ἀπὸ πλάγια ἀριστερά).

Ἡ δομὴ καὶ ἡ διάθεση γενικότερα τῶν μορφῶν τῆς ἐπιτύμβιας στήλης τοῦ Κάτω Χαρβατιοῦ, καθὼς καὶ ἡ ἔκφρασή τους, ἡ ἀπομόνωση τῆς νεκρῆς ἀπὸ τὴ ζωντανὴ σύντροφό της, ἡ κάποια ἔντονη σωματικότητα καὶ ὅσες ἄλλες λεπτομέρειες ἀναφέρθηκαν παραπάνω, τοποθετοῦν χρονολογικὰ τὴ στήλη τοῦ Μουσείου τοῦ Μαραθώνα μετὰ τὶς στῆλες τῆς «κόρης μὲ τοὺς γονεῖς της»[49] καὶ τῆς Μνησιστράτης[50] τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Ἐπίσης, μετὰ τὸ βοιωτικό, ἀλλὰ ἔντονα ἀττικίζον, ἀνάγλυφο τοῦ Λούβρου Μα 742[51], πολὺ κοντὰ στὸ ἀνάγλυφο ἀριθ. 2985 τῆς Ἐπιγραφικῆς Συλλογῆς[52] τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, τοῦ 332 π.Χ., καὶ πρὶν ἀπὸ τὴ στήλη τῆς Εὐκολίνης[53], τοῦ Μουσείου τοῦ Κεραμεικοῦ, δηλαδὴ γύρω στὸ 330 π.Χ.

Πόσο σπουδαῖα εἶναι ὡς μοναδικὲς μαρτυρίες, ἀκόμη καὶ ἔργα δεύτερης σειρᾶς τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητας, φαίνεται ἀπὸ τὸ ἀνάγλυφο τοῦ Μουσείου τοῦ Μαραθώνα. Εἶναι ἡ πρώτη ὁλοκληρωμένη παράσταση, σὲ ἐπιτύμβια στήλη, τῆς προσφορᾶς ὑφάσματος στὸν νεκρό.

Ὅταν μελετήθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ θέμα ἀπὸ τὴν ὑπογραφομένη, ἔγινε σοβαρὴ προσπάθεια νὰ ἐντοπιστοῦν ὅ,τι ἀπεικονίσεις ὑπῆρχαν σὲ ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα, μὲ παράσταση ὑφάσματος. Ὕστερα, ἀκολούθησε, μὲ πολλὴ προσοχή, ἀναδρομὴ στὶς ἀρχαῖες

Τσαβδάρογλου, εἶναι πολὺ διδακτικὲς καὶ ἀποκαλύπτουν πολλὲς «ἀτέλειες» στὴ λάξευση τῆς στήλης. Π.χ. βλ. τὰ μάτια καὶ στὶς δύο μορφές, τὴν προχειρότητα στὴν ἐπεξεργασία τῶν χειλιῶν κ.ἄ.π.

Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς τυχαίας παρεμβολῆς ἐδῶ τῆς στήλης 764 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, θεωρήθηκε ἀναγκαῖο, ἀφοῦ δὲν ἔχει φωτογραφηθεῖ ποτὲ καλὰ τὸ ἔργο, μετὰ τὴ δημοσίευση τοῦ Conze, νὰ προστεθεῖ καὶ ἡ Εἰκόνα 8, ποὺ δείχνει λεπτομερειακὰ καὶ καθαρὰ τὴν ἐνεπίγραφη ἀετωματικὴ ἐπίστεψη τοῦ ἔργου. Θὰ πρέπει, σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιτόπου ἐξέταση τῆς στήλης, νὰ εἶχε χαραχτεῖ ἡ ἀρχικὴ ἐπιγραφὴ μὲ τὸ ὄνομα τῆς νεκρῆς στὴ βάση τοῦ ἀετώματος, στὴν ὁριζόντια του ταινία — διακρίνονται κάποια ἴχνη ἀπὸ ξυσμένα γράμματα —, ἐνῶ, στὸν ἀετωματικὸ χῶρο, θὰ ὑπῆρχαν ἴσως παραστάσεις ζωγραφισμένες, ἀντίστοιχες μὲ τὶς ἀνάγλυφες, ὅπως σὲ στῆλες ποὺ θὰ ἀναφερθοῦν παρακάτω, στὸ κείμενο τῆς μελέτης. Ἀργότερα, καιρὸ ὕστερα μετὰ τὸ στήσιμο τῆς στήλης, πράγμα ποὺ παρατηρεῖται καὶ σὲ ἄλλα ἐπιτύμβια, νέα οἰκογένεια πῆρε στὴν κατοχή της τὴ στήλη, καὶ τότε, λαξεύτηκε στὴν κάτω δεξιὰ ἄκρη τοῦ ἀετωματικοῦ χώρου τὸ ὄνομα τῆς νέας νεκρῆς, ποὺ στὸν τάφο της πάνω στήθηκε ἡ στήλη : *Ἀμεινίχη Μικίωνος Θριασίου*. Ἡ ἀρχικὴ γραπτὴ παράσταση στὸ ἀέτωμα θὰ εἶχε ξεθωριάσει μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, ἢ ξύστηκε προσεχτικὰ ὁ ἀετωματικὸς χῶρος, γιὰ νὰ χαραχτεῖ τὸ ὄνομα τῆς νέας νεκρῆς. Ἀργότερα, ὅταν πέθανε ἡ ὄρθια συγγενής της, λαξεύτηκε, πάλι στὸ ἀέτωμα, ἀριστερά, καὶ μὲ γράμματα πρόχειρα, τὸ ὄνομά της: *Δημοστράτη Αἴσχρωνος Ἀλαέως* (στὸ Δ τοῦ πρώτου ὀνόματος παραλείφθηκε ἡ ὁριζόντια γραμμή. Πολὺ σύντομα καὶ μὲ τὸ ἴδιο χέρι, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ φωτογραφία (Εἰκ. 8), προστέθηκε στὸν ἀετωματικὸ χῶρο, ἀδέξια καὶ ἀσφυκτικά, τὸ ὄνομα ἑνὸς ἀκόμη νεκροῦ τῆς ἴδιας οἰκογένειας : *Μικίων Μαντοδώρου Ἀναγυράσιος*. Αὐτὸς ὁ τελευταῖος πρέπει νὰ ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια, ἀφοῦ δὲν ξύστηκαν τὰ ἄλλα ὀνόματα, ἔστω κι ἂν ἡ στήλη δὲν ἦταν τρίμορφη καὶ δὲν εἰκονίζεται ἀνδρικὴ μορφή. Μιὰ τελευταία προσπάθεια ἐπέμβασης στὴ στήλη, γιὰ νὰ χαραχτεῖ κάποιο ἄλλο ὄνομα ἴσως, κάτω ἀπὸ τὰ τρία πρῶτα γράμματα τῆς λ. *Μικίωνος*, ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Conze ὡς *ΘΡ*, δὲ διακρίνεται σήμερα καθαρά. Εὐχαριστίες ὀφείλονται στὸν Διευθυντὴ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Ν. Γιαλούρη γιὰ τὴν ἄδεια φωτογραφήσεως τῆς στήλης καὶ στὴν ἔκτακτη ἀρχαιολόγο τοῦ ἴδιου Μουσείου, κ. Ἀ. Σταυρίδη, ποὺ ἐπιμελήθηκε τὴ φωτογράφηση τοῦ ἔργου.

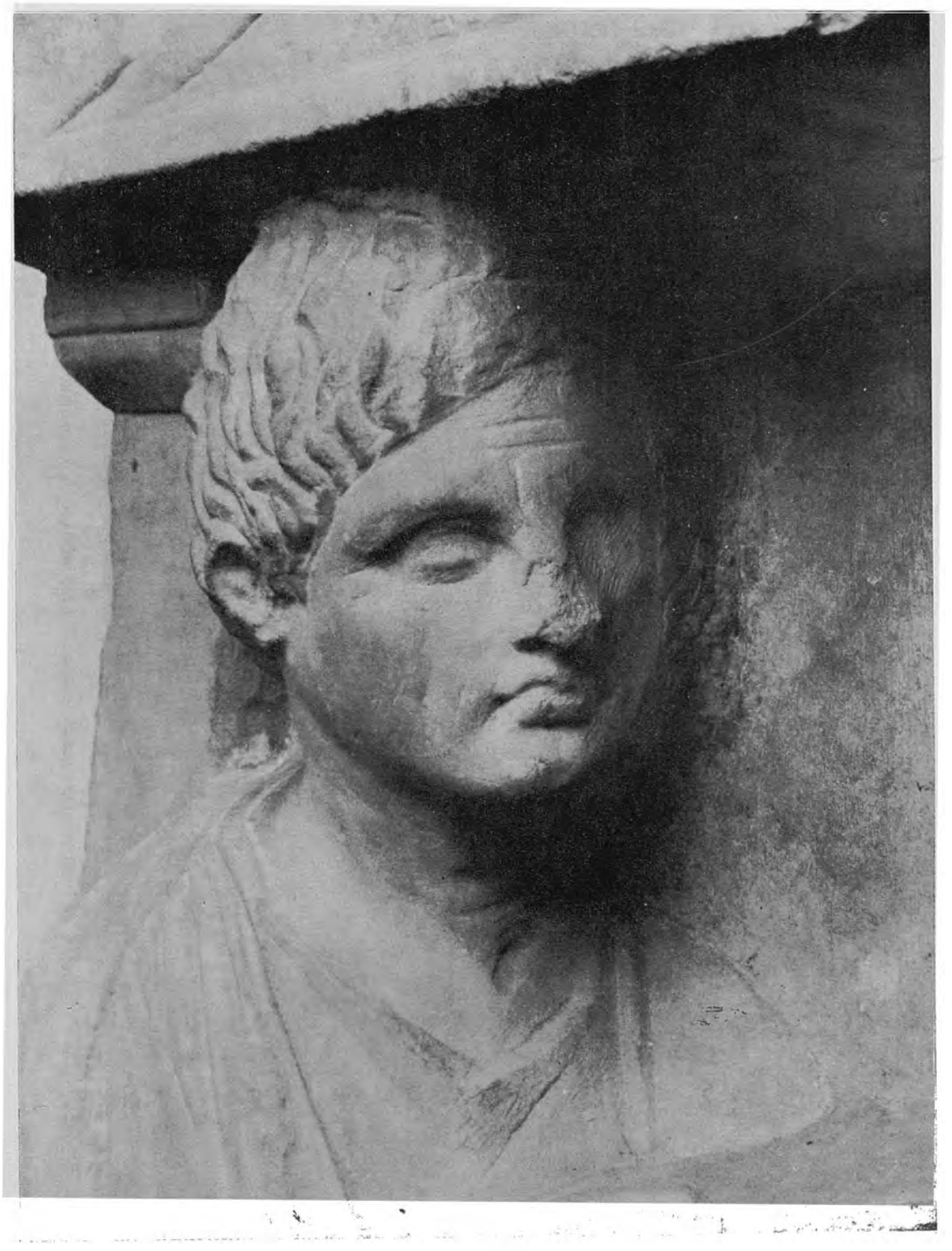
49. Βλ. παραπάνω σημ. 32.

50. Βλ. σημείωση 28, καὶ Listy filologicke 1 (1965) 15, πίν. 1.

51. Βλ. σημείωση 29.

52. Süsserott, ὅ.π. σελ. 85 - 86, σημ. 191, πίν. 5, 4. Binneboessel, ἀρ. 63.

53. Conze, πίν. 235, 1131. M. Bieber, Griechische Kleidung, πίν. 5, 1. Diepolder, ὅ.π. σελ. 47, σημ. 1. J. Frel, Les sculpteurs... πίν. 45, ἀρ. 282.

Εἰκ. 7. Ἡ ἀριστερὴ μορφὴ τοῦ ἐπιτυμβίου τῆς Εἰκ. 5.

Εἰκ. 8. Τὸ ἐνεπίγραφο ἄέτωμα τῆς στήλης 764 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου.

πηγές, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητας, μήπως μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἴδιων τῶν ἀρχαίων πηγῶν γινόταν δυνατὸν νὰ ἑρμηνευτεῖ ὁ ρόλος τοῦ ὑφάσματος, ὡς προσφορᾶς στὸν νεκρό. Τέλος, μελετήθηκαν ἐπίσης ὅσες παραστάσεις ἀπὸ τὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ συσχετιστοῦν μὲ τὸ ἔθιμο αὐτό.

Συνοψίζοντας σήμερα τὸ θέμα, ἐπισημαίνουμε ὅτι, παράσταση ὑφάσματος, ποὺ συνδέεται μὲ νεκρικὰ ἔθιμα, παρουσιάζεται μὲ δύο τρόπους:

Α΄ Ὡς κύρια, ὅπως:

(α) στὴ στήλη τοῦ Μουσείου τοῦ Μαραθώνα, ποὺ μελετοῦμε,

(β) στὴ στήλη τοῦ Φαλήρου[54],

(γ) στὴ στήλη ἀπὸ τὸ Πόρτο Ράφτη[55], καὶ

(δ) ἴσως στὸ ἀπότμημα ἐπιτύμβιας στήλης στὴν ἀρχαιολογικὴ ἀποθήκη τοῦ Ραμνοῦντος[56].

Β΄ Ὡς δευτερεύουσα παράσταση στὸ ἐπιστύλιο ταφικῶν στηλῶν.

Στὴν περίπτωση αὐτή, ἤδη ἔχουμε ξεχωρίσει πὼς ὑπάρχουν δύο εἰδῶν ἀπεικονίσεις:

(α) ἡ γλυπτή, καὶ (β) ἡ ζωγραφιστή.

Γλυπτὴ ἀπεικόνιση ὑφάσματος ὑπάρχει στὶς παρακάτω στῆλες:

1. Τῆς Καλλιστοῦς Κονθυλῆθεν Φιλοκράτους[57] τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου. Στὶς δύο γωνίες τοῦ ἀετώματος, ἐκτὸς ἀπὸ ἕνα ἀλάβαστρο καὶ ἕνα περιστέρι, ποὺ περιβάλλουν τὴν κεντρικὴ θρηνωδὸ Σειρήνα (Πίν. 136β), εἰκονίζεται ὕφασμα, ἱμάτιο ἢ πέπλος, διπλωμένο, ὅπως διπλώνουμε σήμερα τὰ τετραγωνικὰ ὑφάσματα, σεντόνια ἢ ἄλλα, καὶ διακρίνονται καθαρὰ στὴ μιὰν ἄκρη χαρακτὲς γραμμές, ποὺ ὑποδηλώνουν τὶς ἄκρες τοῦ διπλωμένου ὑφάσματος.
2. Στὴν ἀετωματικὴ ἐπίστεψη τῆς πώρινης βοιωτικῆς στήλης τοῦ Πυθοδώρου (Εἰκ. 9)[58].
3. Στὴν πώρινη στήλη ἀριθ. 983[59] τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου (Πίν. 136α).

Καὶ στὶς δύο τελευταῖες τὸ ὕφασμα[59α] ἀποδίδεται, ὅπως καὶ στὴ στήλη τῆς Καλλιστοῦς.

4. Στὴν ἐπίστεψη ἀποτμήματος ἐπιτύμβιας στήλης τοῦ Διφίλου[60], ποὺ βρίσκεται σὲ

54. Ἀθηνᾶς Καλογεροπούλου, Δύο ἀττικὰ ἐπιτύμβια, Α.Δ.24 (1969): Μελέται, σελ. 211 κ.ἑ., Σχέδ. 1. Ἐδῶ Πίν. 124.

55. Ὅ.π. σελ. 219 κ.ἑ. Πίν. 122 - 124.

56. Ὅ.π. σελ. 222, σημ. 40. Ἡ στήλη ἔχει ἀρ. Εὐρ. 19.

57. Ἀριθ. 732 τοῦ Ἐθν. Μουσείου. Antikenbericht aus Attica, AM XII (1887) σελ. 91, ἀριθ. 43 (A. Milchhoefer). Conze, πίν. 36, ἀρ. 79 καὶ S. Charitonides AM (1964) εἰκ. 81, 2.

58. Conze, ὅ.π. τόμ. I, σελ. 24 (σχέδιο ἀετώματος) καὶ 1455α. Δελτίον 1889 σελ. 43, ἀριθ. 1 (Β. Στάης).

59. Stais, Guide illustré du Musée National d'Athènes, 2ème éd. (1910), ἀρ. 983, σελ. 176.

59α. Στὸ ἀέτωμα τῆς στήλης μὲ τὸν ὅρκο τῶν ἐφήβων, ποὺ βρέθηκε στὶς Ἀχαρνές, μεταξὺ ἄλλων ἀντικειμένων, ὑπάρχει καὶ ἕνα κομμάτι ὕφασμα (χλαμύδα ;). Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, Α΄ (1965), σελ. 79 καὶ πίν. I, σελ. 81 (G. Daux) καὶ REG 84 (1971) σελ. 370 καὶ πίν. II· P. Siewert, Der Eid von Plataiai (1972) εἰκ. μεταξὺ σελ. 8 - 9. Βλ. φωτογραφία τοῦ ἔργου καὶ στὴν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. Β΄, σελ. 291.

60. J. Frel, Le sculpteur de Budapest, στὸ Bull. Mus. Hongrois des Beaux - Arts, ἀρ. 31 (1968), σελ. 27, 28, εἰκ. 14.

ἰδιωτικὴ συλλογὴ στὸ Brno. Στὴν περίπτωση αὐτή, τὸ ὕφασμα ἀποδίδεται, πλαστικὰ βέβαια, μὲ διαφορετικὸ ὅμως τρόπο, ἀπὸ ὅ,τι στὰ τρία παραπάνω παραδείγματα. Εἰκονίζεται σὰν ἕνα μεγάλο τόπι πανὶ στενόμακρο, μὲ προοπτικὸ τρόπο, καὶ φαίνεται ἔτσι καὶ τὸ μάκρος καὶ τὸ στρογγυλὸ πλάι του. Ἔτσι ἀποδίδεται ὡστόσο τὸ ὕφασμα στὶς παρακάτω στῆλες, μὲ ζωγραφικὸ ὅμως τρόπο.

Ζωγραφικὴ ἀπεικόνιση τοῦ ὑφάσματος ὑπάρχει:

1. Στὸ ἀέτωμα τῆς στήλης τοῦ Εὐφήρου[61] τοῦ Μουσείου Κεραμεικοῦ (Πίν. 135). Ἐκεῖ, εἶναι ἀνάγκη νὰ σημειωθεῖ, πὼς τὸ μέγεθος τοῦ «τοπιοῦ τοῦ ὑφάσματος», ὅπως πρόχειρα τὸ χαρακτηρίσαμε, εἶναι τόσο μεγάλο σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα εἰκονι-

Εἰκ. 9.

ζόμενα ἀντικείμενα, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθεῖ ὡς ταινία, ὅπως ὑποστηρίχτηκε[62]. Δὲν εἶχε ἐξάλλου, ὡς σήμερα, δοθεῖ ἰδιαίτερη προσοχὴ στὸ γεγονός, πὼς οἱ ταινίες δὲν παρασταίνονται ποτὲ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο.
2. Στὸ κάτω μέρος γραπτῆς ἐπιτύμβιας στήλης τοῦ Παραμυθίωνος[63], τῆς Γλυπτοθήκης τοῦ Μονάχου. Καὶ γι' αὐτὸ τὸ μνημεῖο, σχετικὰ μὲ τὴν παράσταση τοῦ ὑφάσματος, ἰσχύει ἡ παρατήρηση ποὺ διατυπώθηκε παραπάνω, ὡς πρὸς τὸ σχῆμα τοῦ ὑφάσματος, ποὺ ὅμως παρασταίνεται σὲ μικρότερο μέγεθος, γιὰ νὰ συνταιριαστεῖ μὲ τὴν ὑπόλοιπη διακόσμηση. Ἡ ταινία διακρίνεται καθαρά, κρεμασμένη στὴ λαβὴ τῆς λουτροφόρου. Δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὰ στρογγυλὰ τυλιγμένα ὑφάσματα, στὸ ἀριστερὸ τοῦ λαιμοῦ τῆς λουτροφόρου ἢ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ στὴ βάση της.
3. Στὸ ζωγραφικὸ ἀέτωμα (ἀριστερὰ) (Πίν. 134) τῆς ἐπιτύμβιας στήλης τῆς Μύττιον[64], σήμερα στὸ Paul Getty Museum στὸ Malibu τῆς Καλιφόρνιας.

61. B. Schlörb - Vierneisel, Zwei Kindergräber, A.M. 79 (1964) εἰκ. 51. Α.Δ. 25 (1965): Χρονικά, πίν. 40.

62. Ὅ.π. καὶ Donna C. Kurtz, Athenian White Lekythoi. Patterns and Painters, Oxford (1975) σελ. 50, 62, πίν. 46. 3.

63. P. Wolters, Bemalte Grabstele aus Athen, JbI 24 (1909) σελ. 53 κ.ἑ. πίν. 5 καὶ Charles Picard, Manuel IV 2, σελ. 1440 εἰκ. 551 Βλ. καὶ Γ. Μπακαλάκη, Ἀνάγλυφα, Θεσσαλονίκη (1970) σελ. 35 - 36, ὅπου ἀναφέρονται ὡς κύλινδροι καὶ D. Ohly, Glyptothek München (1972) σελ. 34, εἰκ. 8, ποὺ τὶς χαρακτηρίζει ὡς ταινίες, ἐνῶ σαφέστατα διαφέρουν πολὺ στὸ πλάτος οἱ τυλιγμένες τρεῖς, ἀπὸ τὴν κρεμαστὴ στὴ λαβὴ τοῦ ἀγγείου.

64. Conze, πίν. 156 ἀρ. 819. Τελευταῖα, Bonnie Kingsley, The Stele of Myttion, The J. Paul Getty Museum Journal, II (1975) σελ. 7-14, εἰκ. 1-2. Γιὰ τὴ φωτογραφία τοῦ Πίν. 134 ἐκφράζονται θερμὲς

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα σὲ γραπτὴν ἀπόδοση, τὰ καλύτερα διατηρημένα ὑφάσματα εἶναι τῆς στήλης τοῦ Εὐφήρου, καὶ τῆς στήλης τῆς Μύττιον. Σὲ καμιὰ περίπτωση, ὕστερα ἀπὸ ὅσα ἀναφέρθηκαν παραπάνω, δὲν εἶναι δυνατόν, αὐτὰ τουλάχιστον, νὰ ἑρμηνευθοῦν ὡς « κύλινδροι »[65] ἢ « ταινίες »[66].

Παλαιότερα, τὸ « ἀντικείμενο » στὴ στήλη τῆς Καλλιστοῦς, εἶχε θεωρηθεῖ ὡς πυξίδα γιὰ εἴδη στολισμοῦ[67]. Ἄλλος ἐρευνητής, ὁμολογώντας ὅτι πρόκειται γιὰ δυσδιάκριτο ἀντικείμενο, κατέληξε στὸ συμπέρασμα πὼς εἶναι πυξίδα[68]. Ὁ Β. Στάης τὸ χαρακτήρισε ὡς λύρα[69] καὶ ἄλλοι τὸ ἑρμήνευσαν ὡς κύλινδρο. Στὴ δημοσίευση τῆς γραπτῆς στήλης τοῦ Μονάχου ὁ P. Wolters[70] μεταφέρει καὶ τὸν προβληματισμὸ τοῦ Conze, ποὺ παρὰ τὴ λεπτόλογη φροντίδα του στὴν περιγραφὴ καὶ τὴν ἐξήγηση τῶν ἀντικειμένων, δὲ βρῆκε καμιὰν ἑρμηνεία ὡς βάσιμη, γιὰ τὴν ἀναγνώριση τοῦ διπλωμένου ὑφάσματος καὶ ἐπέμεινε νὰ τὸ χαρακτηρίζει ὡς rätselhaft[71]. Καὶ καταλήγει στὸ συμπέρασμα, σημειώνοντας ὅτι αὐτὴ τὴν ἄποψη τοῦ τὴν εἶχε διατυπώσει ὁ Conze, σὲ προφορική του ἀνακοίνωση, πὼς σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, καὶ τῆς γραπτῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς πλαστικῆς ἀποδόσεως τοῦ διπλωμένου ὑφάσματος, εἰκονίζονται ταινίες, ποὺ ὁ ρόλος τους στὸ στολισμὸ τοῦ τάφου εἶναι γνωστός[72].

Ἡ μελέτη διαφόρων παραστάσεων λευκῶν ληκύθων μὲ θέμα « προετοιμασία γιὰ τὸ νεκροταφεῖο » ἢ « ἐπίσκεψη στὸν τάφο » ὁδήγησε σὲ πολύτιμα συμπεράσματα. Συχνά, ὅπως παρατηρήθηκε, εἰκονίζεται ἐκεῖ γυναικεία μορφὴ συνήθως, ποὺ προχωρεῖ πρὸς τὴν ἐπιτύμβια στήλη, κρατώντας στὰ χέρια της ἕνα ὕφασμα, διπλωμένο μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε θὰ νόμιζε κανεὶς ὅτι κάτι κρύβεται μέσα του, γιατὶ τὸ προφίλ του εἶναι σφαιρικὸ[73] καὶ ἡ ἄκρη τοῦ πέπλου (ἢ ἱματίου) πέφτει κάτω (Πίν. 137)[74]. Δὲν ἔχει ὅμως ποτὲ

εὐχαριστίες στὸν Καθηγητὴ κ. J. Frel, ποὺ τὴν ἔστειλε προθυμότατα ἀπὸ τὸ Malibu, μὲ τὴν ἄδεια δημοσίευσής της. Ὅταν ὅμως τυπώθηκαν οἱ Πίνακες αὐτοῦ τοῦ τεύχους τοῦ Α.Δ. δὲν εἶχε φτάσει στὰ χέρια μου ἡ μελέτη τῆς Κας Β. Kingsley, ὅ.π., ὅπου ἀπεικονίζεται τὸ ἀέτωμα τῆς στήλης μὲ τὸ διπλωμένο ὕφασμα (βλ. εἰκ. 2).

65. Βλ. Th. Birt, Die Buchrolle in der Kunst, Leipzig (1907) σελ. 40 κ.ἑ. καὶ Γ. Μπακαλάκη, ὅ.π. σελ. 35 - 36.

66. Βλ. παραπάνω σημ. 62 καὶ 63.

67. A. Milchhoefer, Antikenbericht aus Attika, AM XII (1887) σελ. 91, ἀρ. 43.

68. Conze, πίν. 36, καὶ Π. Καββαδίας, Γλυπτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ἀρ. 732, σελ. 343 κ.ἑ. Βλ. καὶ περιοδικὸ Παρνασσὸς 1883, σελ. 88.

69. Δελτίον 1889, σελ. 43, ἀριθ. 1.

70. Βλ. παραπάνω σημ. 63.

71. Conze, Πίν. 36, ἀριθ. 79.

72. R. E. λ. Taenia τ. IV A στ. 2002 (Schuppe). D. Kurtz - J. Boardman, Greek burial Customs (1971) σελ. 104 - 6 κ.π.

73. Βλ. πρόχειρα : A. Fairbanks, AWL, II. Ἀριθ. 8 (τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἀρ. 1896, τοῦ ζωγράφου τῶν Ἀθηνῶν 1762 : ARW² σελ. 1241) σελ. 47. Ἀριθ. 9 (τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου), σελ. 59. Ἀριθ. 6 (τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου) σελ. 73. Ἀρ. 2 (τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἀριθ. 1799, τοῦ ζωγράφου τῶν Γυναικῶν : ARW², σελ. 1372 — εἰκονίζεται στὸν Riezler, WL, εἰκ. 68), σελ. 78, Ἀριθ. 17 (τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου), σελ. 79. Ἀρ. 17 (τοῦ Μουσείου τοῦ Βερολίνου), σελ. 131, πίν. XIX, 2. Βλ. καὶ Riezler, ὅ.π. εἰκ. 39 : λήκυθος τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 12791 τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέως (ARW², 999).

74. Ἡ λήκυθος 19333 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἀπεικονίζεται ἐδῶ, γιὰ πρώτη φορά. Ἀνήκει στὴ σειρὰ τῶν λευκῶν λυκήθων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν σὲ δύο τάφους στὴν Ἀνάβυσσο παλαιότερα, ἀπὸ τοὺς συναδέλφους κκ. Γ. Παπαθανασόπουλο καὶ Β. Πετράκο, στοὺς ὁποίους ἐκφράζονται

κανεὶς ὑποστηρίξει πὼς κάτι θὰ ὑπῆρχε μὲς στὸ ὕφασμα αὐτό, ποὺ εἶναι κόκκινο[75], ἑπομένως τὸ χρῶμα του σχετίζεται μὲ τὰ νεκρικὰ ἔθιμα. Ἁπλῶς πρόκειται γιὰ ἕναν τύπο ζωγραφικῆς ἀποδόσεως πέπλου ἢ ἱματίου τυλιγμένου, ποὺ τὸν συναντᾶ κανείς, πανομοιότυπα σχεδόν, καὶ σὲ ἀγγειογραφίες, μὲ παραστάσεις κάθε ἄλλο παρὰ νεκρικές. Παράδειγμα πρόχειρο τὸ ἐσωτερικὸ κύλικας τοῦ Ὀνησίμου[76], μὲ κόρη ποὺ ἑτοιμάζεται γιὰ τὸ λουτρό, στὸ Μουσεῖο τῶν Βρυξελλῶν. Ἐπίσης, στὸ tondo κύλικας τοῦ Δούριδος, τοῦ Μητροπολιτικοῦ Μουσείου τῆς Νέας Ὑόρκης[77], καὶ σὲ ἄλλα ἀγγεῖα. Συχνά, εἰκονίζεται καὶ μὲ διαφορετικὸ τρόπο τὸ διπλωμένο ὕφασμα στὴν ἀγγειογραφία — ὅπως ἀκριβῶς στὴν πλαστικὴν ἀπόδοση τοῦ τυλιγμένου ὑφάσματος σὲ ἀετώματα ἐπιτυμβίων στηλῶν, ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω. Ἐνῶ φαίνεται τυλιγμένο, πέφτει στὸ μπρὸς πλάι ἡ ἄκρη του, ὅπως συμβαίνει π.χ. σὲ κρατήρα τοῦ Εὐφρονίου[78], στὸ Μουσεῖο τοῦ Βερολίνου, ὅπου παριστάνονται νέοι σὲ παλαίστρα· ἐπίσης, σὲ σκηνὴ πυξίδας μὲ λευκὸ φόντο στὸ Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο τῆς Νέας Ὑόρκης, τοῦ ζωγράφου τοῦ Λονδίνου D 14[79].

θερμότατες εὐχαριστίες καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση γιὰ τὴν παραχώρηση τῆς τελικῆς τους δημοσίευσης στὴν ὑπογραφομένη. Οἱ περισσότερες λήκυθοι φιλοτεχνήθηκαν ἀπὸ τὸ ζωγράφο τοῦ Πουλιοῦ (ARW² 1232, ἀρ. 7 (ἀρ. Ἐθν. Μ. 19357), ἀρ. 7 bis (ἀρ. Ἐθν. Μ. 19356) καὶ 1687 - 8, καὶ Paralipomena 467.

Ἡ λήκυθος 19333 πλησιάζει περισσότερο στὸ ἔργο τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέως, ἀπ' ὅ,τι τοῦ ζωγράφου τοῦ Πουλιοῦ (Paralipomena, 467 καὶ ὅ,τι σημειώνεται σχετικὰ στὶς Athenian White Lekythoi, τῆς Donna Kurtz, ποὺ στηρίζεται σὲ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα στὶς κρίσεις της). Στὴ μελέτη αὐτὴ ἀπεικονίστηκε, γιατὶ δίνει ἕνα ἀντιπροσωπευτικὸ παράδειγμα τῆς ἄποψης, ποὺ ὑποστηρίζεται μὲ τὴν προσφορὰ - ὕφασμα στὸν τάφο. (Ἀπὸ τυπογραφικὸ λάθος στὴ λεζάντα τοῦ Πίν. 137, δὲ σημειώθηκε ἐρωτηματικό, μετὰ τὴ λ. Ἀχιλλέως).

Μὲ πραγματικὴ ἔκπληξη εἶδε ἡ ὑπογραφομένη στὸ βιβλίο τῆς Donna Kurtz, Athenian White Lekythoi: Patterns and Painters, Oxford (1975), νὰ γίνεται μιὰ τελείως ἀντιδεοντολογικὴ γιὰ ἐπιστήμονα ἐνέργεια. Ἐνῶ ἡ δ. Kurtz εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὴν ὑπογραφομένη τὴν ἄδεια, ὅταν συγκέντρωνε στοιχεῖα γιὰ τὸ βιβλίο της στὴν Ἀθήνα, νὰ τῆς ἐπιτραπεῖ ἡ φωτογράφηση ληκύθων τῶν δύο τάφων, κι ἐνῶ αὐτὸ τῆς ἀποκλείσθηκε κατηγορηματικά, ἐκείνη θεώρησε πὼς ἔπρεπε νὰ ἐκμεταλλευτεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἦταν «on display» στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, ὅπως σημειώνει στὸ βιβλίο της, καὶ χωρὶς κὰν τὴν ἄδεια καὶ τῆς ὑπεύθυνης Ἐφόρου Ἀγγείων τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, κ. Φιλιππάκη, προχώρησε σὲ κάποια λεηλασία τοῦ ὑλικοῦ, σημειώνοντας στὸ βιβλίο της διάφορες παρατηρήσεις σχετικά. Εἶναι ἀλήθεια πὼς οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι ἔχουν ἐλάχιστο χρόνο στὴ διάθεσή τους, γιὰ ἀτομική τους ἐργασία, ὑποχρεωμένοι συχνὰ νὰ ἐργάζονται ἐπαγγελματικὰ ἀτέλειωτες ὧρες. Ἀργοῦν νὰ δημοσιεύσουν σχεδὸν πάντοτε. Τοῦτο δὲ σημαίνει πώς, ἔχοντας ἀπολύτως στὴ διάθεσή της ἡ δ. Kurtz τὸ θαυμάσιο καὶ μοναδικὸ Ἀρχεῖο Beazley, καὶ κάθε εἶδους ὑλικὸ ἀπὸ ὅλο τὸν κόσμο, δημοσιευμένο, ἀλλὰ καὶ ἄφθονο χρόνο καὶ κάθε εἴδους βοήθεια, εἶχε τὸ δικαίωμα, χωρὶς ἄδεια, νὰ διαπραγματευθεῖ ὑλικό, ποὺ γνώριζε καλά, ὅτι ἀνήκει σὲ ἄλλο συνάδελφό της, χωρὶς κὰν νὰ τὸ ἀναφέρει.

75. Βλ. γιὰ τὴ σημασία τοῦ κόκκινου χρώματος, ποὺ «stands in a peculiar relation to death and the grave»: Johansen, ὅ.π. σελ. 116 κ.ἑ. Βλ. διαφορετικὴ ἄποψη γιὰ τὸ κόκκινο χρῶμα: D. Kurtz - J. Boardman, Greek Burial Customs (1971) σελ. 71, 217, 318 καὶ 330. Ἐπίσης, τὴ βασικὴ μελέτη τοῦ v. Duhn στὸ Archiv. f. Religionswissenschaft IX (1906) 1 κ.ἑ., 525 κ.ἑ. Rote Farbe in Totenkult εἰς M. Ebert, Reallexikon XI (1927 - 8). Opusc. Ath. VI (1965) σελ. 137. Βλ. τέλος, Π. Λεκατσᾶ, Ἡ Ψυχή. Ἀθήνα (1957): § 38. Τὸ κόκκινο χρῶμα, σελ. 94 - 96. Γιὰ τὸ κόκκινο χρῶμα ὑπάρχουν ἀρκετὰ στοιχεῖα στὴ Λαογραφία μας· δὲν κρίθηκε ὅμως σκόπιμο νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ, ἐφ' ὅσον ἀναλύονται σὲ ἄλλη μελέτη τῆς ὑπογραφομένης.

76. Βλ. πρόχειρα Arias - Hirmer, A History of Greek Vase Painting, εἰκ. 149. ARV², σελ. 222, ἀριθ. 60.

77. Ἀριθ. 23. 160. 54. Βλ. Richter - Hall, ἀριθ. 59, πίν. 61, 63, 64, 181. G. Richter, Greek Painting², σελ. 441 ἀριθ. 186.

78. Βλ. E. Pfuhl, Masterpieces of Greek Drawing and Painting, εἰκ. 46.

79. Ἀριθ. 40. 11. 2. Richter, AJA XLIV (1940), 428 κ.ἑ. ARW², σελ. 1213, ἀρ. 1.

Τὸ σφαιρικὸ ἀντικείμενο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο κρέμεται μιὰ ἄκρη ὑφάσματος, σὲ ἀγγεῖα ποὺ παριστάνουν « ἐπισκέψεις στὸν τάφο » ἢ « προετοιμασία γιὰ ἐπίσκεψη στὸ νεκροταφεῖο »[80], εἶναι σίγουρα ὕφασμα διπλωμένο. Ἀπομένει ὅμως νὰ προσδιοριστεῖ τὸ νόημα ποὺ ἔχει αὐτὸ τὸ ἀντικείμενο σὲ παρόμοιες παραστάσεις λευκῶν ληκύθων, γιατὶ ἔτσι θὰ ἐξηγηθεῖ καὶ ἡ σημασία του στὶς ἐπιτύμβιες στῆλες. Δὲν ἔχει, ἐξάλλου, προσέξει ἡ ἔρευνα, σύμφωνα μὲ ὅσα γνωρίζει πάνω στὸ θέμα ἡ ὑπογραφομένη, μιὰ χαρακτηριστικὴ παρατήρηση τοῦ Riezler, σχετικὰ μὲ τὴν παράσταση τοῦ τυλιγμένου ὑφάσματος[81]. « Dieser Zusammenhang lässt es immerhin als wahrscheinlich erscheinen, dass hier nicht eine einfache häusliche Szene, wie Fairbanks will, gemeint ist, sondern dass der *Kleiderpack* in der Tat dazu bestimmt war, als *Weihgabe am Grabe* niedergelegt zu werden». Καὶ παρακάτω, μιλώντας γιὰ τὴν λευκὴ λήκυθο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου ἀριθ. 1799 ποὺ ἔχει σκηνὴ « ἐπίσκεψης στὸν τάφο », σημειώνει : « In dem *Kleiderpack* vermutet Weisshäupl[82] wohl mit Recht eine *Grabgabe*. Weisshäupl stellt sechs Lekythen zusammen, auf denen der Pack vorkommt, drei mit, drei ohne Grabstele; auf den letzteren ist die Vorbereitung zum Grabgang dargestellt, wobei zu bemerken ist, dass jedesmal das Gewand hellrot ist, dass also sicher kein Trauergewand damit gemeint ist; dies spricht jedoch noch nicht gegen die Deutung des Gewandes als *Grabgabe*[83]; es kann ein Gewand sein, das die Tote im Leben getragen »[84].

Καὶ ὁ Riezler, καὶ ὁ Weisshäupl παλαιότερα, πρόσεξαν τὸ θέμα, ἑρμηνεύοντας τὸ εἰκονιζόμενο ὕφασμα ὡς προσφορὰ στὸν νεκρό, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναδιφήσουν στὰ ἀρχαῖα κείμενα γιὰ νὰ κατανοηθεῖ ἡ σημασία τῆς προσφορᾶς. Ὁ Riezler τὸ ἐξηγεῖ, εἴδαμε, σὰν ἕνα φόρεμα ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὁ νεκρός, ὅταν ἦταν στὴ ζωή.

Ἐδῶ εἶναι ἀνάγκη ἀκόμη νὰ γίνει σύντομα ἀναδρομὴ σὲ παραστάσεις γνωστὲς ὡς σήμερα μὲ τὸ ἴδιο ἢ σχετικὸ θέμα : δηλ. σὲ παραστάσεις ὅπου ζωντανοὶ προσφέρουν νεκρικὰ σύμβολα στὸν νεκρό. Σὲ ταφικὰ ἀνάγλυφα εἶναι σπάνιο, ὑπάρχει ὅμως. Δηλ. ζωντανοὶ ποὺ φέρνουν ἢ δίνουν νεκρικὲς καθαρὰ προσφορὲς στὸν νεκρό. Ἀναφέρονται ἐνδεικτικὰ τὰ χαρακτηριστικότερα γνωστὰ παραδείγματα:

Προσφορὰ ταινίας στὸν νεκρό, προσφορὰ δηλ. ἀντικειμένου ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ νεκρικὰ σύμβολα:

(α) Σὲ ἐπιτύμβια λήκυθο τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, γύρω στὸ 370 π.Χ., ὅπου ἡ γυναικεία ὄρθια μορφή, ἀριστερά, κρατεῖ στὸ δεξί της χέρι μιὰ ταινία[85].

(β) Στὸ ἀνάγλυφο, τὸ λεγόμενο τῆς Λευκοθέας, τῆς Villa Albani, ὅπου ἡ ὄρθια γυναικεία μορφὴ προσφέρει ταινία στὴ νεκρή[86].

80. Βλ. A. Fairbanks ὅ.π. I, ἀριθ. 43, σελ. 221, εἰκ. 47. Βλ. καὶ ἀριθ. 36, σελ. 217, ἀριθ. 40, 41, σελ. 210 κ.ἑ. ἀριθ. 42, σελ. 220 κ.ἄ.π.

81. W. Riezler, Weissgrundige attische Lekythen, I, München (1914), σελ. 111 καὶ πίν. 39. Ἀναφέρεται στὴ λήκυθο 12791 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου μὲ παράσταση « προετοιμασίας γιὰ τὸ νεκροταφεῖο ».

82. Weisshäupl, Festschrift für Benndorf, σελ. 89 κ.ἑ. σημ.

83. Ἡ ὑπογράμμιση εἶναι δική μου.

84. Riezler, ὅ.π. I, σελ. 128 - 129, πίν. 68.

85. Ἀριθ. 815. Conze, 378, πίν. 93. E. Kjellberg, Studien zu den attischen Reliefs, πίν. XIV, εἰκ. 44-46. Johansen, ὅ.π. εἰκ. 79.

86. Βλ. πρόχειρα Br. Br. 228. Helbig, Führer[3] ἀρ. 1863. Lippold, ὅ.π. σελ. 93 - 94, πίν. 26, 4. Johansen, εἰκ. 74. N. Kontoleon, Aspects de la Grèce préclassique, σελ. 10, 17, 65 πίν. VI.

(γ) Στὴν ἀποσπασματικὴ λήκυθο 1053 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου[87], ποὺ ἡ παράστασή της μοιάζει μὲ τὴν ἀντίστοιχη τῆς (α).

(δ) Στὴ στήλη ἀπὸ τὰ Φάρσαλα, τοῦ Μουσείου τοῦ Λούβρου, ἀριθ. 701[88], ὅπου ἡ ὄρθια μορφὴ ἀριστερὰ προσφέρει μὲ τὸ ἀριστερό της χέρι μιὰ ταινία στὴν καθιστὴ γυναίκα.

Τὰ γνωστὰ ὡς σήμερα « σύμβολα », ποὺ κρατοῦν νεκροὶ ἢ ζωντανοὶ σὲ ἐπιτύμβιες στῆλες εἶναι συνήθως : πυξίδες, ἄλλα ἀγγεῖα, ἀδράχτια, καθρέφτες, μουσικὰ ὄργανα, κοσμήματα, πουλιά, ζῶα, ἄνθη, καρποί, στεφάνια, στλεγγίδες κ.ἄ.π. Γιὰ τὴ σημασία τοῦ καθενὸς ἔχουν ἤδη γραφεῖ πολλά, ὥστε νὰ μὴ μένει περιθώριο ἑρμηνείας τους[89]. Ἀνάμεσα σὲ κάποιες ἐξαιρέσεις, χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ στήλη 1030 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, τῆς Χαιρεστράτης[90], ἱέρειας τῆς Κυβέλης : ἡ νέα κόρη ἐμπρός της κρατεῖ ἕνα τύμπανο, ἐνῶ σύμφωνα μὲ τελευταία ἑρμηνεία ἡ ἴδια ἡ ἱέρεια, ἔχει στὰ χέρια της ἴσως τὰ κλειδιὰ τοῦ ἱεροῦ[91].

Στὴ στήλη τοῦ Μουσείου τοῦ Μαραθώνα, καὶ στὶς ἄλλες συγγενικὲς μ' αὐτὴν ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενο ποὺ προσφέρει ἡ ζωντανὴ στὴν νεκρή, μπορεῖ κανεὶς νὰ προτείνει τὶς παρακάτω λύσεις : Τὸ ὕφασμα εἶναι κάτι ποὺ ἡ νεκρὴ χρησιμοποιοῦσε, ὅταν βρισκόταν στὴ ζωή, καὶ στὸ ἐπιτύμβιό της γίνεται ἀναφορὰ σὲ μιὰ καθημερινὴ σκηνὴ τοῦ βίου της[92], ὅταν τῆς ἔφερναν ἕνα ἀγαπητὸ ἢ πολυτελὲς φόρεμα, ὅπως σὲ ἄλλες στῆλες τῆς φέρνουν τὴν πυξίδα μὲ τὰ κοσμήματα ἢ ἄλλα ἀντικείμενα ἢ ἡ προσφορὰ πέπλου[93] στὴν

87. Conze, πίν. 230, 1130.

88. Br. Br. 58. Rayet, Monuments de l'art antique, I, ἀρ. 12. Langlotz, Bildhauerschulen, 140, ἀρ. 5, πίν. 10. AM 1940, 112, ἀρ. 10. Encycl. phot. Louvre, III, σελ. 147. Johansen, ὅ.π. εἰκ. 73. Ὁ Rayet, ὅ.π. καὶ ὁ M. Robertson (A History of Greek Art, I, σελ. 198 - 199) δὲν βλέπουν ταινία, ἀλλὰ «a purse».

89. Βλ. E. Buschor, Münch. Jb. d. bild. Kunst, 1925 σελ. 176 κ.ἑ. Johansen, ὅ.π., σελ. 155 - 161. J. Thiemme, Die Stele der Hegeso als Zeugnis des att. Grabkults, Ant. K. 7 (1964), σελ. 16, ὑποσ. 26 κ.ἑ.

90. Ἀριθ. 1030 τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου, ἀπὸ τὸν Πειραιᾶ. Conze, ὅ.π. πίν. 37, 95. Chr. Clairmont, Gravestone and Epigram, 1970, ἀριθ. 26, πίν. 13.

91. G. Daux, BCH 96 (1972) σελ. 535 κ.ἑ., ἀρ. 26 καὶ εἰκ. 4.

92. Εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεση ποὺ σημειώνει ὁ Riezler γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ κόκκινου ὑφάσματος στὸν τάφο. Βλ. παραπάνω σημ. 84.

Τὸ νόημα τῶν παραστάσεων τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν ὡς « δισήμαντων » εἶναι πλέον τελείως καθαρὸ καὶ δὲ χωρεῖ καμιὰ συζήτηση στὰ πλαίσια τῆς μικρῆς αὐτῆς μελέτης. Βλ. Χ. Καρούζου, ὅ.π. σελ. 286 κ.ἑ. καὶ ἐπίμετρο Δ, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία (μεταφρ. στὰ γερμανικὰ εἰς Münch. Jb d. bild. Kunst XX (1969) σελ. 7 κ.ἑ.). Γ. Μπακαλάκη, Ἀνάγλυφα, Θεσσαλονίκη, 1970, σελ. 32 κ.ἑ.

93. Ὁ λεξικογράφος Πολυδεύκης ἀναφέρει τὸν πέπλο (VII, 50) ὡς «ἔσθημα διπλοῦν τὴν χρείαν, ὡς ἐνδῦναί τε καὶ ἐπιβαλέσθαι· καὶ ὅτι μὲν ἐπίβλημά ἔστι, τεκμήραιτ' ἄν τις καὶ τῷ τῆς Ἀθηνᾶς πέπλῳ ὅτι δὲ καὶ χιτών, ὅταν εἴπῃ Ξενοφῶν, περικατερρήξατό τι τὸν ἄνωθεν πέπλον ». Γίνεται ἀκόμη, ἀπὸ τὸν ἴδιο λεξικογράφο, διαφορισμὸς τοῦ πέπλου ἀπὸ τὸν « ἐανὸ » (ἁπλὸ πέπλο), γιατὶ ὁ πρῶτος ἦταν « σὺν ποικίλμασιν » (VII, 51) Βλ. καὶ A Companion to Homer, σελ. 499 (H. καὶ A. Wace), δηλαδὴ πλουμιστὸς καὶ πολυτελής, ὁπότε δικαιολογεῖται καὶ ἡ ἀπεικόνισή του ὡς « συμβόλου », ἄν, μὲ ὅσα σημειώθηκαν παραπάνω, ὑποθέσει κανεὶς ὅτι παριστάνεται μιὰ καθημερινὴ σκηνὴ τῆς νεκρῆς στὴν στήλη.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ εἶναι γνωστὸ ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κάμπο τοῦ ἀναγλύφου καὶ κάποιες ἀρχιτεκτονικὲς λεπτομέρειες, διάφορα σημεῖα — τὰ μαλλιά, οἱ ἱμάντες τῶν σανταλιῶν κ.ἄ.δ. — χρωματίζονταν, δὲ θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ σημειωθεῖ πὼς τὸ τυλιγμένο ὕφασμα στὴ στήλη μας θὰ μποροῦσε νὰ εἶχε χρωματιστεῖ κόκκινο, ὅπως καὶ στὶς ἀνάλογες σκηνὲς στὶς λευκὲς ληκύθους. Βλ. καὶ Π. Λεκατσᾶ, Ψυχή, 94 - 96 κ.ἀ. (γιὰ τὸ κόκκινο χρῶμα).

νεκρὴ ἔχει κάποιο ξεχωριστὸ νόημα, ποὺ δὲν ἦταν γνωστὸ ὡς σήμερα στὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευνα.

Ὁ πέπλος ἦταν συχνὰ προσφορὰ σὲ θνητοὺς ἢ σὲ θεές (παράδειγμα ὁ κροκωτὸς πέπλος τῆς Ἀθηνᾶς)[94], ὁπότε, ἂν ἡ νεκρὴ ἦταν ἱέρεια, ὅπως ἡ Χαιρεστράτη, ἴσως ὁ προσφερόμενος σ' αὐτὴν πέπλος νὰ σχετίζεται μὲ τὸ ἀξίωμά της, καὶ ἡ σκηνὴ νὰ ἀποτελεῖ « προβολὴ » σὲ ἐπίσημες στιγμὲς τῆς ζωῆς της, ὅταν τῆς ἔφερναν τὸν πέπλο, ποὺ ἐκείνη θὰ τοποθετοῦσε πάνω στὸ ἄγαλμα τῆς θεᾶς.

Ὁ πέπλος ὅμως ἔχει καὶ τελείως νεκρικὲς χρήσεις. Τύλιγαν μέσα του τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ, μετὰ τὸ κάψιμο τοῦ σώματος στὴν πυρά[95]. Μὲ πέπλους ἢ ἱμάτια, κατὰ τὶς ἀρχαῖες πηγές (ἀναφέρονται καὶ ὡς ἐσθῆτες), ἔντυναν τὸν νεκρὸ ἢ τὰ ἔστρωναν στὸ φέρετρό του, ἢ τὸν ἐκάλυπταν («ἐπίβλημα») ἢ τύλιγαν τὰ ὀστᾶ[96], μέσα στὸ ἀγγεῖο ποὺ περιεῖχε αὐτὰ καὶ τὴν τέφρα του ἢ τέλος τὸ ἀπέθεταν καὶ ὡς κτέρισμα μὲς στὸν τάφο[97].

Σημαντικὴ γιὰ τὴν ἑρμηνεία τοῦ θέματος εἶναι μιὰ σειρὰ ἀπὸ χωρία ἀρχαίων συγγραφέων, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο ὡς τὰ τέλη τῆς ἀρχαιότητας, ὅπου ἀναφέρεται μιὰ πανάρχαια πίστη, ριζωμένη, ὅπως φαίνεται, στὴν Ἑλλάδα, σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς ἀρχαιότητας. Θεωρεῖται ἀπαραίτητο, γιὰ τὴν ἀνακούφιση τοῦ νεκροῦ, νὰ καεῖ ἕνα πολύτιμο ὕφασμα, ἀκόμη καὶ κοσμήματα, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ταφῆς του. Ὅταν μάλιστα παραλειφθεῖ τὸ καθῆκον αὐτὸ τῶν ζωντανῶν, ὁ νεκρὸς δὲ βρίσκει ἡσυχία καὶ ὑποφέρει ἡ ψυχή του στὸν ἄλλο κόσμο[98]. Ἀνάμεσα σὲ πολλὰ σχετικὰ χωρία, ἀναφέρονται:

1. Ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα[99], ὅπου, θρηνώντας τὸ νεκρὸν Ἕκτορα, λέει ἡ Ἀνδρομάχη: «ἀτάρ

94. Βλ. Ἰλιάδος Ζ 294. Εὐριπίδου, Ἑκάβη 468. Ἀριστοφάνους, Ἱππῆς 565 καὶ σχόλια. Rouse, Greek Votive Offerings, σελ. 249, 252, κ.ἑ. Studniczka, Beiträge zur Geschichte d. altgriech. Tracht, σελ. 92. M. Nilsson, MMR 155 κ.ἑ. Deubner, Attische Feste, σελ. 31. Χρ. Καρδαρᾶ, A.E. 1965, σελ. 24 κ.ἑ., ὅπου καὶ πλούσια γιὰ τὸ θέμα βιβλιογραφία. Sp. Marinatos, Kleidung Haar - und Barttracht, εἰς Archaeologia Homerica, Bd I κεφ. A, σελ. 11, σημ. 175. Πρβλ. G. Hahland, Zu den Anfängen der att. Malerei εἰς Corolla L. Curtius (1937) σελ. 121 καὶ ἰδίως σημ. 61 στὴ σελ. 127, ὅπου ἀναφέρονται καὶ ποικίλες χρήσεις τῶν ὑφασμάτων : πέπλων, χλαινῶν, κ.ἄ. ὡς δώρων, ἄθλων κλπ.

95. A Companion to Homer σελ. 499. M. Andronikos, Totenkult εἰς Archaeologia Homerica Bd III, ὅπου ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

96. Βλ. Πλουτάρχου, Βίος Σόλωνος 21 καὶ Ἱερὸν Νόμον εἰς IG XII, 5 5932. L. Ziehen, Leg. Sacr. (1906), 210 σελ. 93α. Ἀπὸ τὶς ἀνασκαφικὲς ἔρευνες ἔχει ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ χρησιμοποίηση τοῦ πέπλου, γιὰ νὰ τυλίγονται τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ, βλ. BCH 1955 : Chronique σελ. 222 εἰκ. 2 καὶ ΠΑΕ 1955, 73. BCH 1956 : Chronique, σελ. 518., εἰκ. 17.Β. Ζήση, Βαμβακερά, καννάβινα καὶ λινᾶ ὑφάσματα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ἀναδίπλωσις καὶ συντήρησις αὐτῶν, στὰ Πρακτικὰ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 29 (1954) σελ. 587 κ.ἑ. Πρβλ. καὶ ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ Fauvel (βρίσκεται στὴν Bibliothèque Nationale de Paris), ὅπου χαρακτηριστικὴ περιγραφὴ ὑφάσματος, ποὺ ὑπῆρχε σὲ ἀρχαῖο τάφο στὴν περιοχὴ τῆς Αἰξωνῆς καὶ ἐκάλυπτε τὰ ὀστᾶ τοῦ νεκροῦ μὲς στὴ χάλκινη κάλπη, στὸν C.W.J. Eliot, Coastal Demes of Attica, σελ. 11.

97. Σὲ γυναικεῖο τάφο τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. τοῦ ἀρχαίου νεκροταφείου στοὺς Τράχωνες Ἀττικῆς, ἀνάμεσα στὰ κτερίσματα (κάτοπτρο, περόνη, ἀλάβαστρο κ.ἄ.) βρέθηκαν καὶ κομμάτια ἀπὸ ὕφασμα καὶ μέρος του διατηρεῖται στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο (πληροφορία Καθηγητοῦ κ. Γ. Μυλωνᾶ). Βλ. καὶ M. Nilsson, GGR² σελ. 178 κ.ἑ., ὅπου γίνεται λόγος γιὰ ἀναλώσιμα καὶ μὴ κτερίσματα ποὺ ἀπέθεταν στοὺς τάφους μαζὶ μὲ τὸ νεκρό, γιατὶ ὑπῆρχε ἡ πίστη ὅτι θὰ τοῦ εἶναι χρήσιμα στὴν πέρα ἀπὸ τὸν τάφο ζωή.

98. Τὸ ἴδιο συμβαίνει ἀκόμη σήμερα στὴν Κύπρο, σύμφωνα μὲ πληροφορία τῆς δ. Καλογήρου, πτυχιούχου τῆς Σχολῆς Ξεναγῶν τοῦ ΕΟΤ. Ὅταν πεθάνει ὁ νεκρός, συνηθίζεται νὰ καίγονται τὰ φορέματά του « γιατὶ ἔτσι πρέπει ». Τὸ πανάρχαιο ἔθιμο συνεχίζεται, ἐνῶ ἔχει ξεχαστεῖ, ὅπως συχνὰ συμβαίνει, ἡ ἀρχική του σημασία.

99. Χ, 510 κ.ἑ.

τοι εἵματα ἐνὶ μεγάροισι κέονται λεπτά τε χαρίεντα, τετυγμένα χερσὶ γυναικῶν· ἀλλ' ἤ τοι τάδε πάντα καταφλέξω πυρὶ κηλέῳ ».

2. Εὔγλωττο γιὰ τὸ ἐξεταζόμενο ἐδῶ θέμα εἶναι ἐπίσης χωρίο τοῦ Ἡροδότου, ποὺ ἀναφέρεται στὸν τύραννο τῆς Κορίνθου Περίανδρο. Ὅταν ἔμαθε ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους του, ποὺ γύρισαν ἀπὸ τὸ Νεκρομαντεῖο τῆς Θεσπρωτικῆς Ἐφύρας, πὼς ἡ νεκρὴ γυναίκα του Μέλισσα: ριγοῦσε καὶ ἦταν γυμνή· « τῶν γὰρ οἱ συγκατέθαψε ἱματίων ὄφελος εἶναι οὐδέν, οὐ κατακαυθέντων ». Ἡ λύση ποὺ ἔδωσε ὁ Περίανδρος εἶναι γνωστή : « συμφορήσας δὲ ἐς ὄρυγμα » (ὅλα τὰ φορέματα ποὺ ἅρπαξαν μὲ δόλο οἱ στρατιῶτες του ἀπὸ Κορίνθιες γυναῖκες, ἐλεύθερες καὶ θεραπαινίδες) « Μελίσσῃ εὐχόμενος κατέκαιε »[100].
3. Ὁ Λουκιανὸς γράφει : « πόσοι γάρ... καὶ ἐσθῆτα καὶ τὸν ἄλλον κόσμον συγκατέφλεξαν ἢ συγκατώρυξαν ὡς χρησομένους ἐκεῖ καὶ ἀπολαύσουσιν αὐτῶν κάτω »[101] ;
4. Ὁ ἴδιος συγγραφέας, στὸν « Φιλοψευδῆ » του, βάζει στὸ στόμα τοῦ Τυχιάδου τὰ παρακάτω λόγια : « ἀλλ' ἐπεὶ καὶ ἀπέθανε » (ἡ γυναίκα του) τόν τε κόσμον ἅπαντα συγκατακαύσας καὶ τὴν ἐσθῆτα, ἣ ζῶσα ἔχαιρεν... ». Ἡ σύζυγός του ὅμως Δημαινέτη, τὴν ἕβδομη μέρα ἀπὸ τὴν ταφή της « ᾔτιᾶτο με, ὅτι τὰ ἄλλα πάντα χαρισάμενος αὐτῇ θάτερον τοῖν σανδάλοιν χρυσοῖν ὄντοιν οὐ κατακαύσαιμι, εἶναι δὲ αὐτὸ ἔφασκε παραπεσὸν ὑπὸ τῇ κιβωτῷ, καὶ διὰ τοῦτο ἡμεῖς οὐχ εὑρόντες θάτερον μόνον ἐκαύσαμεν[102] ».
5. Ὁ Αἰλιανὸς στὴν Ποικίλη Ἱστορία του, μιλώντας γιὰ τὸ πένθος τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου στὸ θάνατο τοῦ Ἡφαιστίωνος, γράφει : « ὅτε Ἡφαιστίων ἀπέθανεν, Ἀλέξανδρος ὅπλα αὐτῷ εἰς τὴν πυρὰν ἐνέβαλε καὶ χρυσὸν καὶ ἄργυρον τῷ νεκρῷ συνέτηξε καὶ ἐσθῆτα, τὴν μέγα τιμίαν ἐν Πέρσαις »[103].
6. Ἀκόμη καὶ μυθιστοριογράφοι ἀρχαῖοι, ὅπως ὁ Χαρίτων, τοῦ 1ου π.Χ. αἰ., στὴν ἱστορία τοῦ « Χαιρέου καὶ Καλλιρρόης », γράφει : « ἐπεθύμει, εἰ δυνατὸν ἦν, πᾶσαν τὴν οὐσίαν συγκαταφλέξαι τῇ γυναικί »[104].
7. Τέλος, ὁ Ξενοφῶν ὁ Ἐφέσιος, τοῦ 1ου μ.Χ., στὰ « Ἐφεσιακά » του τονίζει ὅτι ὁ σύζυγος κάνοντας τὴν ταφὴ τῆς γυναίκας του Ἀνθείας, « πολλὴν ἐσθῆτα καὶ κόσμον ἄλλον ἐπέκαυσε... »[105].

Οἱ παραπάνω ἀναφορὲς σὲ ἔργα ἀρχαίων συγγραφέων δείχνουν πὼς ἦταν ἔθιμο σεβαστὸ σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες τῆς ἀρχαιότητας, νὰ καίγονται στὴ νεκρικὴ πυρὰ πολύτιμα εἴδη ρουχισμοῦ ἢ ὑπόδησης γιὰ τὶς γυναῖκες, ἢ καὶ ὅπλα καὶ ἐνδύματα γιὰ τοὺς πολεμιστές.

100. Ἡρόδοτος, V 92 κ.ἑ.
101. « Περὶ πένθους », 14.
102. Φιλοψευδής, 27.
103. Αἰλιανοῦ, Ποικίλη Ἱστορία, VII, 8.
104. Χαρίτων, Α΄ 6. Ἔκδ. W. A. Blake, Oxford, 1938. Βλ. καὶ F. Zimmermann, Der Roman des Chariton, I. Text und Übersetzung, Berlin 1960 (Abh. Ak. Leipzig Phil. Hist. Kl. 51-2). Βλ. καὶ Albin Lesky, Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Μετάφρ. Ἀγαπ. Τσοπανάκη, Θεσσαλονίκη (1964) σελ. 1158 κ.ἑ.
105. Συγγραφέας τοῦ τέλους τοῦ 1ου μ.Χ. αἰ. Βλ. A. Lesky, ὅ.π. σελ. 1166 κ.ἑ. Ξενοφῶν Ἐφέσιος, Γ΄ 38. Ἔκδ. G. Dalmeyola, Coll. d. Universitès de France, 1936.

Δύο ὅμως χωρία, ποὺ ἀκολουθοῦν παρακάτω, φωτίζουν ἕνα ἄλλο νεκρικὸ ἔθιμο τῶν ἀρχαίων· αὐτὰ ἑρμηνεύουν καὶ τὴν παράσταση τῆς στήλης τῆς Φαιναρέτης :

(α) Στὸν Ὀρέστη τοῦ Εὐριπίδη (στιχ. 1436) ἡ Ἑλένη, ποὺ παραπάνω, στὴν ἴδια τραγωδία (στιχ. 122 - 123), εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὴν κόρη της Ἑρμιόνη νὰ πάει στὸν τάφο τῆς Κλυταιμνήστρας γιὰ τὶς συνηθισμένες χοές, προτρέποντάς την ταυτόχρονα : « ἃ δ' εἰς ἀδελφὴν καιρὸς ἐκπονεῖν ἐμέ, ἄπανθ' ὑπισχνοῦ νερτέρων δ ω ρ ή μ α τ α », ἑτοιμάζει πορφυρὰ ἐνδύματα γιὰ προσφορὰ στὸν τάφο τῆς ἀδελφῆς της, ὅπως λέει ὁ Φρύγας δοῦλος της[106].

Τὸ χωρίο εἶναι σαφές· μὲς στὰ νεκρικὰ «δωρήματα» περιλαμβάνεται καὶ ἡ προσφορὰ ὑφάσματος στὸν τάφο.

(β) Ἡ σημαντικότερη ὅμως ἀναφορὰ σὲ ἀρχαῖο συγγραφέα, ποὺ δίνει τὴ δυνατότητα νὰ ἑρμηνευτεῖ, χωρὶς ἀμφιβολία, τὸ σύμβολο-ὕφασμα, ποὺ εἰκονίζεται σὲ στῆλες γλυπτὲς καὶ στὶς παραστάσεις «ἐπισκέψεως στὸν τάφο» ἢ « προετοιμασίας γιὰ τὸ νεκροταφεῖο » σὲ λευκὲς ληκύθους, εἶναι τοῦ Θουκυδίδη. Αὐτὴ τὴ φράση δὲν εἶχαν προσέξει ὡς τώρα οἱ ἐρευνητές, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καὶ ὁ Weisshäupl[107] καὶ ὁ Riezler[108] ἀργότερα εἶχαν ἐπισημάνει τὴν ἰδιαίτερη σημασία ποὺ ἦταν δυνατὸν νὰ ἔχει τὸ διπλωμένο ὕφασμα ποὺ κρατοῦν γυναικεῖες μορφὲς σὲ παραστάσεις λευκῶν ληκύθων μὲ τὰ δύο παραπάνω ἀναφερόμενα θέματα. Ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Θουκυδίδη φαίνεται καθαρά, πὼς περιλαμβανόταν στὰ « νόμιμα » ἀπέναντι τῶν νεκρῶν ἡ προσφορὰ ὑφάσματος στοὺς τάφους τους σὲ ὁρισμένες ἐπετείους[109], ὅπως ἐμεῖς σήμερα κάνοντας μνημόσυνα τοὺς στολίζουμε μὲ στεφάνια, μὲ ταινίες, μὲ διάφορα λουλούδια, καὶ μοιράζουμε κόλλυβα, συνήθειες ποὺ τὶς εἶχαν καὶ οἱ ἀρχαῖοι (στὰ κόλλυβα μέσα ὑπάρχουν πολλοὶ καρποί : σταφίδες, ἀμύγδαλα, καρύδια, σπόροι ἀπὸ ρόδι κ.ἄ.π. : πρόκειται γιὰ τὴν « πανσπερμία »[110] τῶν ἀρχαίων). Τὸ χωρίο τοῦ Θουκυδίδη λύνει τὸ πρόβλημα, διαφωτίζοντας τελείως τὸ νόημα τοῦ ρόλου ποὺ παίζει τὸ ὕφασμα ὡς προσφορὰ στὸν νεκρό : « ἀποβλέψατε γὰρ ἐς πατέρων τῶν ὑμετέρων θήκας, οὓς ἀποθανόντας ὑπὸ Μήδων καὶ ταφέντας ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐτιμῶμεν κατὰ ἔτος ἕκαστον δημοσίᾳ, ἐ σ θ ή μ α σ ί τε καὶ τοῖς ἄλλοις ν ο μ ί μ ο ι ς, ὅσα τε ἡ γῆ ἡμῶν ἀνεδίδου ὡραῖα, πάντων ἀ π α ρ χ ὰ ς ἐπιφέροντες. . . »[111].

Ἡ προσφορὰ ἐσθῆτος ἢ πέπλου κτλ.[112] φαίνεται, ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω, πὼς θεωρεῖται ἀπαραίτητη νὰ γίνεται ἀπὸ τοὺς θνητοὺς στοὺς νεκρούς. Τὴ μαρτυρία αὐτῶν τῶν κειμένων τὴν ἐπιβεβαιώνουν οἱ παραστάσεις ποὺ ἀναφέρθηκαν

106. Βλ. Euripide, Oreste, στὶς ἐκδόσεις Budé, Paris (1959) σὲ μετάφραση L. Meridier καὶ σχόλια τοῦ F. Chapouthier.

107. Βλ. παραπάνω σημ. 81, 82 καὶ 84.

108. Βλ. παραπάνω σελ. 217.

109. Πρόκειται γιὰ τὶς τελετὲς τῶν Ἐλευθερίων, ποὺ γίνονταν στὶς Πλαταιές: βλ. Pasanini, Rivista di Filologia, 1887, σελ. 517 κ.ἑ. καὶ M. Nilsson, Griechische Feste, σελ. 456. Βλ. καὶ Ν. Παπαχατζῆ, Παυσανία, Βοιωτικά, σελ. 34,35 σημ. 2,3, ὅπου γίνεται λόγος εὐρὺς γιὰ τὴ γιορτὴ στοὺς μεταγενέστερους χρόνους, στὰ τέλη τῆς ἀρχαιότητας δηλαδή, ἐκφράζεται ὅμως ἡ ὑπόνοια ὅτι, ἐνδεχομένως, δὲν γίνονταν πλέον τότε οἱ προσφορὲς στοὺς νεκρούς, γιατὶ ὁ Παυσανίας δὲν τὶς ἀναφέρει ρητά, ἐνῶ ὁ Πλούταρχος (Ἀριστ. 20) τὶς περιγράφει λεπτομερειακά, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρει προσφορὰ ὑφάσματος.

110. M. Nilsson, Griechische Feste, 115, 200, 202 κ.ἑ. Βλ. καὶ Π. Λεκατσᾶ, ὅ.π. σελ. 331.

111. Θουκυδίδου, Γ΄, 58. Βλ. A. W. Gomme, A historical Commentary on Thucydides, Oxford (1945), τόμ. 2. σελ. 344.

112. A Companion to Homer, σελ. 479 καὶ W. Hahland εἰς Corolla L. Curtius ὅ.π. σημ. 94.

σ' αὐτὴ τὴ μελέτη πὼς ὑπάρχουν σὲ ἔργα τέχνης, γλυπτὰ ἢ λευκὲς ληκύθους. Ἡ στήλη τῆς Φαιναρέτης ἀποτελεῖ ἕνα θαυμάσιο παράδειγμα, καλοδιατηρημένο μάλιστα, ποὺ ἐπιβεβαιώνει μὲ ζηλευτὴν ἀσφάλεια τὶς ἀπόψεις ποὺ εἶχαν ὑποστηριχτεῖ παλαιότερα ἀπὸ τὴν ὑπογραφομένη σὲ μελέτη της στὸ Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο[113].

Δὲν εἶναι ἄγνωστο, πὼς ἕνα πλῆθος ἔθιμα ἐπιβιώνουν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὡς σήμερα στὸ λαό μας, κάποτε ἐλαφρὰ παραλλαγμένα ἢ μὲ νόημα νεωτερικό. Χωρὶς ἀμφιβολία, ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα ἔχει ἀποκαλύψει πολλὰ πάνω στὸ θέμα. Στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου ὅμως, ἀφοῦ ἐξαντλήθηκε τὸ ἀναφερόμενο πρόβλημα, μὲ τὴν ὁριστική του λύση, δὲν μποροῦμε νὰ ἀποφύγουμε τὸν πειρασμό, νὰ σημειώσουμε πὼς τὸ ἔθιμο τῆς προσφορᾶς ὑφασμάτων στοὺς νεκρούς, συνυφασμένο παράδοξα μὲ εὐχὲς γιὰ εὐγονία — ἐδῶ χρειάζεται νὰ θυμηθοῦμε ὁπωσδήποτε τὶς γονιμικὲς ἰδιότητες, ποὺ πίστευαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι λαοί, πὼς ἔχουν οἱ νεκροί[114] —, ἐπιζεῖ ὡς σήμερα στὴ Μ. Ἀσία, ἐνσωματωμένο ἐκεῖ στὶς δοξασίες ἑνὸς λαοῦ « ἐπήλυδος ». Οὔτε θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὑποστηρίξει κανείς, πὼς ἔχει ἐξαντληθεῖ ἡ λαογραφικὴ ἔρευνα πάνω στὸ θέμα, ἂν δηλαδὴ ἐπιβιώνει ἡ ἴδια συνήθεια καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ Τοῦρκοι θὰ πρέπει νὰ πῆραν τὸ ἔθιμο ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες, ὅταν ἐγκαταστάθηκαν στὴ Μ. Ἀσία, καὶ ἔκαμαν δική τους μιὰ συνήθεια ποὺ ὁ λαός μας κατοικώντας αἰῶνες ὁλόκληρους σ' αὐτοὺς τοὺς τόπους, τοὺς γέμισε μὲ τοὺς θρύλους του, φυλάγοντας ταυτόχρονα μὲ σταθερότητα πανάρχαιες συνήθειες.

Στὸ περιοδικὸ « Διαγώνιος » τῆς Θεσσαλονίκης, ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐκδρομὴ πανεπιστημιακὴ στὴ Μ. Ἀσία τῶν φοιτητῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Καθηγητὴς κ. Γ. Μπακαλάκης δημοσίευσε ἕνα ἄρθρο μὲ τίτλο « Ὁ τουρμπὲς τῶν ἑφτὰ κοριτσιῶν στὸ Σίπυλο »[115]. Στὴ Μαγνησία « ἐπὶ Σιπύλῳ » ὑψώνεται ἀκόμη ἡ « πετρωμένη Νιόβη ». Λίγο παρακάτω ἀπὸ τὸ « βράχο-Νιόβη », σημειώνει ὁ κ. Μπακαλάκης, « κι ἀνάμεσα στὰ ταπεινὰ σπιτάκια, ὑψώνεται ἕνας τούρκικος « τουρμπές »[116], ποὺ χρονολογεῖται στὸ 14ο αἰώνα. Τὸν λένε « τουρμπὲ τῶν ἑφτὰ κοριτσιῶν ». Ἐκεῖ μέσα, στὸ στρωμένο μὲ χαλιὰ δάπεδο, βρίσκονται ἑφτὰ τάφοι διαφόρου μεγέθους· οἱ δυὸ ἀπ' αὐτοὺς εἶναι μικροῦ μεγέθους, παιδιῶν ἴσως. Τὰ ἀετωματικὰ καλύμματά τους δὲν ὑψώνονται καὶ πολὺ πάνω ἀπὸ τὸ ἔδαφος. Οἱ τάφοι εἶναι π ά ν τ α σκεπασμένοι μὲ διάφορα ὑ φ ά σ μ α τ α καὶ ἀναθήματα. Διάφορες ἐπισκέπτριες « ἱκέτιδες » ἔχουν κατὰ καιροὺς ἀποθέσει πάνω στοὺς τάφους τὶς νυφικές τους στολές, χρυσὲς τρές[117], λευκὰ τεχνητὰ ἄνθη κι ἄλλα νυφικὰ στολίδια. Ἡ κλειδοκρατόρισσα τοῦ τουρμπὲ λέγει ὅτι δὲν ξέρουν ποιᾶς ἄτυχης μάνας εἶναι τὰ θαμμένα κορίτσια. Μιὰ ἄλλη ὅμως γυναίκα, ἀπὸ τὶς πολλὲς ποὺ τρέχουν νὰ δοῦν τοὺς ξέ-

113. ΑΔ 24 (1969) ὅ.π. σελ. 219 κ.ἑ. Πίν. 122 - 124 (Ἀθηνᾶ Γ. Καλογεροπούλου) καὶ Mélanges à G. Daux,ὅ.π.

114. Βλ. Ἀριστοφάνους, Ἀπ. 482, 12 κ.ἑ. (Kock) «καὶ θύομεν γ' αὐτοῖσι τοῖς ἐναγίσμασι ὥσπερ θεοῖσι, αἰτούμενοι αὐτοὺς τὰ καλὰ δεῦρ' ἀνιέναι ». Βλ. καὶ Π. Λεκατσᾶ, ὅ.π. σελ. 328 κ.ἑ.

115. Διαγώνιος, Μάϊος - Αὔγουστος, 8 (1974) σελ. 169 - 173. Εὐχαριστίες θερμὲς ἐκφράζονται στὸν καθηγητὴ κ. Γ. Μπακαλάκη γιὰ τὴν ὑπόδειξη.

116. Κτίσμα μὲ θολωτὴ στέγη, τάφος συνήθως. Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν κ. Ἀντ. Σταυρίδη γιὰ τὴν ἑρμηνεία τῆς λέξης.

117. Κορδέλες.

νους ἐπισκέπτες, συμπληρώνει : Εἶναι οἱ τάφοι τῶν παιδιῶν τῆς πετρωμένης μάνας ποὺ τὰ κλαίει ἀκόμα.

» Εἶναι ἕνα γεγονὸς καὶ ὁμολογία ὁμόφωνη : ὅταν μιὰ νιόπαντρη θέλει νὰ παρακαλέσει νὰ ἀποχτήσει παιδί, τὸ ἴδιο καὶ κεῖνες ποὺ ἡ ἐπιθυμιά τους δὲν φαίνεται νὰ εἶναι πιὰ εὔκολη, ἔρχονται ἐδῶ, πλαγιάζουν ἀνάμεσα στοὺς τάφους, προσκυνοῦν καὶ παρακαλοῦν νὰ γίνει ἡ δέησή τους δεχτή. Καὶ τὰ παρακάλια αὐτὰ καὶ τὰ τάματα συνοδεύονται μὲ ψαλμοὺς καὶ μὲ ἀνάγνωση περικοπῶν ἀπὸ τὸ κοράνι. Τὶς διαβάζει γυναίκα-χότζας.

» Δὲν εἶναι φυσικὰ ὁ μύθος γεγονὸς πραγματικό, οὔτε καὶ εἶναι σύμφωνη ἡ ἀρχαία γραπτὴ παράδοση », σημειώνει πάντοτε ὁ κ. Γ. Μπακαλάκης, « γιὰ τὸν πραγματικὸ καὶ μόνο τόπο τοῦ φόνου καὶ τῆς ταφῆς τῶν Νιοβιδῶν. Μᾶς παραδίδεται πὼς οἱ χωριστοὶ σὲ δύο ὁμάδες τάφοι τῶν ἑφτὰ υἱῶν καὶ ἑφτὰ κοριτσιῶν τῆς Νιόβης — ὁ ἀριθμὸς ἑφτὰ εἶναι βέβαια νεώτερος — βρίσκονταν στὴ Θήβα, ἀλλὰ συγχρόνως πληροφορούμαστε πὼς ἡ τέφρα τους μεταφέρθηκε στὸ Σίπυλο . . .[118].

» Φῶς φανερὸ εἶναι ὡστόσο πὼς σήμερα στὰ ριζὰ τοῦ Σιπύλου, λίγα βήματα παρακάτω ἀπὸ τὴν « πετρωμένη Νιόβη », ποὺ κλαίει γιὰ τὸ χαμὸ τῶν παιδιῶν της, ἔχουμε ὁλοζώντανη ἀκόμη τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση τοῦ μύθου, ποὺ διατηρεῖται μέσῳ κάποιας λατρείας. Ἔχουμε μιὰ λατρεία ποὺ δὲν εἶναι πιὰ ἑλληνική, ὅπως ἦταν ἡ ἀφορμή της· μιὰ λατρεία ποὺ ἀνήκει σὲ ἕνα ἀλλόδοξο καὶ « ἐπήλυδα » λαό!

» Ξέρουμε ἀπὸ τὴν ἀρχαία γραπτὴ παράδοση[119], πὼς γιὰ μιὰ τέτοια θαυματουργὴ « εὐτεκνία » παρακαλοῦσαν τὴν « κουροτρόφο » Λητὼ καὶ ὄχι τὴν ἄτυχη ἀντίπαλό της, τὴ Νιόβη· κι ἀκόμη, ὄχι φυσικὰ τὰ σκοτωμένα ἀπὸ τὸ θεϊκὸ ἀδελφικὸ ζευγάρι παιδιά της. Νὰ μαρτυρεῖ ἄραγε ἡ σημερινὴ τουρκικὴ λατρεία καὶ κάποια ἀρχαία σύγχυση τοῦ μύθου γιὰ τὶς δυὸ ἀντίπαλες μυθολογικὲς μορφές ; Μιᾶς θεᾶς καὶ μιᾶς θνητῆς ἢ θεᾶς καὶ ἀρχικὰ ἐπίσης θεᾶς Νιόβης »;

Ἡ πληροφορία τοῦ κ. Μπακαλάκη γιὰ τὸ τουρκικὸ ἔθιμο σὲ μιὰ περιοχὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ζωντανὴ γιὰ αἰῶνες, φαίνεται νὰ ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὸ θέμα ποὺ ἐξετάσαμε, γιατὶ διαπιστώνεται ἡ προσφορὰ ὑφασμάτων πάνω σὲ τάφους νεκρῶν ἀπὸ γυναῖκες. Ἐφόσον ἐξακριβώνουμε ἀπὸ τὸν Θουκυδίδη μιὰ παρόμοια προσφορά, ποὺ τὴ μαρτυροῦν, ἀδιάψευστα, γλυπτὰ καὶ ζωγραφικὰ ἔργα τῆς ἀρχαιότητας, πρέπει νὰ πρόκειται γιὰ ἔθιμο, ποὺ ἴσως οἱ Τοῦρκοι πολὺ νωρὶς τὸ πῆραν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες κατοίκους τῆς περιοχῆς.

Ἀκόμη καὶ ὁ συνδυασμὸς τῆς προσφορᾶς τοῦ ὑφάσματος μὲ τὴν εὐτεκνία τῶν γυναικῶν δὲν πρέπει νὰ ξενίζει καὶ νὰ θεωρεῖται παραφθορὰ ποὺ ἔγινε ἀπὸ τοὺς Τούρκους στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ἔθιμο. Στὸ νοῦ μας, ὕστερα ἀπὸ αὐτό, ἔρχονται οἱ τελευταῖοι στίχοι τῆς Ἰφιγένειας ἐν Ταύροις τοῦ Εὐριπίδη, ὅπου γίνεται λόγος ἀπὸ τὴ θεὰ Ἀθηνᾶ, πὼς οἱ γυναῖκες ποὺ πεθαίνουν στὸν τοκετὸ θὰ χαρίζουν στὴν ἡρωίδα τοὺς πέπλους των[120].

118. R. E. λ. *Niobe* (Sipylos) στ. 660 (A. Lesky).

119. Θεόκριτος 18, 50. Myth. Lex. III, 391· πρβλ. καὶ II, 1968.

120. Στίχ. 1465 - 7. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση στὸν Καθηγητὴ κ. Μ. Κοκολάκη, γιὰ τὴν εὐγενικὴ καλοσύνη νὰ συζητήσει μαζί μου τὸ σχετικὸ θέμα, καὶ νὰ μοῦ ὑποδείξει τὶς καλύτερες σχολιασμένες ἐκδόσεις τῆς Ἰφιγένειας ἐν Ταύροις. Βλ. Euripides, Iphigenia in Tauris, edited with Introduction and Commentary by M. Platnauer, Oxford (1938) σελ. 178. Βλέπε καὶ Ausgewählte Tragödien des Euripides, erklärt von F. G. Schöne, Zweites Bändchen : Iphigenia in Taurien, Zweite Auflage bearbeitet von H. Köhly, Berlin, σελ. 149 (Man wird der Iphigenia nach ihrem Tode, wie einer Göttin, als Ehrendenkmal, d. h. als *Weihgeschenke* die Gewänder der bei'm gebären ungekommen Fra-

Ἡ προσφορὰ ὑφασμάτων, πέπλων κ.ἄ.π. ἐπιβεβαιώθηκε ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς στὸ Ἱερὸ τῆς Βραυρωνίας Ἀρτέμιδος[121] ἀπὸ τὶς ἐπιγραφὲς ποὺ ἦρθαν στὸ φῶς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἐπιγραφὲς ποὺ ἀποκαλύφθηκαν παλαιότερα στὸ Βραυρώνιο τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν[122]. Μιὰ στοὰ ἐξάλλου, ἀνάμεσα στὰ κτήρια ποὺ ταυτίστηκαν ὡς σήμερα, χρησίμευε γιὰ τὴν « ἔκθεση » τῶν πέπλων « τῶν θανουσῶν λεχωΐδων » στὴν Ἰφιγένεια[123].

Ἂν ἡ ἑρμηνεία τοῦ Ἰ. Κοντῆ[124], πὼς ἡ Ἰφιγένεια παρεῖχε εὐγονίαν καὶ ἰσχυροποιοῦσε τὰ γένη (Ἰφιγένεια : ἡ παρέχουσα ἰσχυροὺς γόνους) ὡς προστάτισσα τοῦ γένους, τῶν ἀγοριῶν δηλαδή, ποὺ συνεχίζουν τὴ γενιά, τότε ἡ προσφορὰ πέπλων στὸ Ἱερὸ ἰσοδυναμεῖ καὶ μὲ ἐπίκληση γιὰ εὐγονία καὶ σωτηρία τῶν μικρῶν παιδιῶν ἀπὸ ἀρρώστιες κι ἄλλα κακά, ἑπομένως γιὰ τὴ « σωτηρία τοῦ γένους ». Ἀφοῦ μάλιστα δὲ γνωρίζουμε τὴν ἀρχαία λατρεία στὴ βαθύτερην οὐσία της, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη, γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουμε κάποια στοιχεῖα της, νὰ ψηλαφοῦμε σὲ ὁρισμένα ἐξωτερικὰ γνωρίσματα, μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει πὼς τὰ ὑφάσματα, τουλάχιστον ὁρισμένα ἀπὸ αὐτὰ ποὺ προσφέρονταν στὴ Βραυρώνα, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσαν ἐπίκληση γιὰ εὐγονία, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ σωτηρία τῶν γεννημένων παιδιῶν, ποὺ οἱ μητέρες τους εἶχαν πεθάνει στὸν τοκετό. Ἄλλα ἴσως ὑφάσματα θὰ ἦταν κάτι σὰν προσφορὰ στὸ « ἡρῶο » τῆς Ἰφιγένειας.

Ἡ ταυτότητα συμβόλων τῆς λατρείας τῶν νεκρῶν μὲ σύμβολα εὐγονίας εἶναι κάτι ποὺ παρατηρεῖται στὴν ἀρχαιότητα[125]. Κάποιες σχετικὲς προσφορὲς μάλιστα, ἀκόμη καὶ σήμερα, διατηροῦνται στὸ λαό μας, ὅπως θὰ ἀναλυθεῖ σὲ ἄρθρο τῆς ὑπογραφομένης, ποὺ ἑτοιμάζεται πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα. Τὰ στεφάνια μὲ τὶς ταινίες, τὰ λουλούδια, τὰ σταφύλια, τὰ ρόδια, ὁ πέπλος κ.ἄ.[126] συναντιῶνται καὶ σὲ νεκρικὲς παραστάσεις καὶ σὲ σκηνὲς γάμου. Τὸ περιστέρι τὸ βρίσκουμε καὶ σὲ ἀετωματικὲς ἐπιστέψεις ἐπιτυμβίων στηλῶν — παράδειγμα τὸ ἐπιτύμβιο τῆς Καλλιστοῦς (Πίν. 136β) —, σὲ λευκὲς ληκύθους, καὶ σὲ σκηνὲς γυναικωνίτη κ.ἄ. στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία[127]. Μὲ ἕνα τρόπο παράξενο, ποὺ κάποτε νομίζει ὁ σημερινὸς ἐρευνητὴς πὼς μπορεῖ νὰ τὸν πλησιάσει καὶ νὰ τὸν κατανοήσει, σύμβολα ζωῆς καὶ εὐγονίας χρησιμοποιοῦνται καὶ ὡς νεκρικά.

uen darbringen, die gleiche Ehre, wie der Artemis Locheia). Βλ. καὶ Α.Δ. 22 (1967) : Μελέται, Ἄρτεμις Βραυρωνία, σελ. 157, 174 κ.ἑ. (Ι. Κοντῆς).

121. ΠΑΕ, 1949, σελ. 75 κ.ἑ. (Ι. Παπαδημητρίου).

122. IG I² 386 - 7 καὶ IG II² 1514 - 1531.

123. Α. Δ. 22 (1967) : Μελέται, Ἄρτεμις Βραυρωνία, σελ. 73 - 175 κ.ἑ. Πίν. 106.

124. Α. Δ. 22 (1967) : Μελέται, Ἄρτεμις Βραυρωνία, σελ. 188 κ.ἑ.

125. Βλ. πρόχειρα : Thieme, ὅ.π., σελ. 22, ὅπου συσχετίζονται ἔθιμα τοῦ γάμου στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες μὲ πίστεις γύρω ἀπὸ τὸ θάνατο. Βλ. καὶ N. Κοντολέοντος, Ἀρχαϊκὴ ζωφόρος εἰς Πάρον. Χαριστήριον εἰς Α. Κ. Ὀρλάνδον, τ. Α΄ σελ. 363, ὅπου ἡ χειρονομία τοῦ « ἀνακαλύπτεσθαι » ἐξετάζεται ὑπὸ τὸ ἴδιο πρίσμα. Βλ. καὶ Ἰ. Κοντῆ, ὅ.π. σελ. 157 καὶ σημ. 3.

126. Ἱστορία Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμος ΙΑ΄ (« Γέννηση - Γάμος - Θάνατος ») σελ. 279 (Δημ. Λουκᾶτος) καὶ Π. Λεκατσᾶ, ὅ.π. σποράδην. (Τὸ πολύσπορο τοῦ ροδιοῦ συμβολίζει καὶ τὸ πολύγονο, γι' αὐτὸ τὸ βρίσκουμε ὡς σύμβολο καὶ σὲ θεότητες τοῦ γάμου — τὴν Ἥρα, τὴν Ἀφροδίτη —, ἀλλὰ καὶ σὲ χθόνιες, ὅπως ὁ Ἑρμῆς, ἡ Περσεφόνη καὶ ὁ Διόνυσος).

127. Βλ. πρόχειρα, Arias - Hirmer, ὅ.π., τὸ ἐπίνητρο τῆς Ἐρέτριας τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου, ὅπου στὸν γυναικωνίτη εἰκονίζονται στεφάνια, λουλούδια, περιστέρι (εἰκ. 203), καὶ τὸν καλυκοειδὴ κρατήρα τοῦ Kerch (εἰκ. 233), ὅπου στὰ πόδια τῆς νύφης ὑπάρχει περιστέρι, ἢ τὸν γαμικὸ λέβητα τοῦ Λένινγκραντ, τοῦ ζωγράφου τοῦ Μαρσύα, ὅπου ἀπὸ τὰ δῶρα στὴ νύφη (διάφορες πυξίδες) κρέμονται ταινίες.

Ἀκόμη καὶ τὸ αὐγό, σύμβολο ζωῆς, ποὺ ἀπ' αὐτὸ θὰ δημιουργηθεῖ ὁ νέος « βλαστός », τὸ τοποθετοῦσαν οἱ ἀρχαῖοι μὲς στοὺς τάφους[128].

Ὅλα τὰ παραπάνω σημεῖα χρειάζονται ἀκόμη ἔρευνα. Ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑπογραμμίσει, γιὰ νὰ κλείνει τὸ θέμα αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου, εἶναι ὅτι τὸ ὕφασμα ὡς νεκρικὴ προσφορὰ (μὲ τὴ μορφὴ τοῦ πέπλου ἢ ἄλλων ἐνδυμάτων τῶν ἀρχαίων) εἶναι κάτι ἀναμφισβήτητο. Κι ἀκόμη, φαίνεται, πὼς τὸ ἔθιμο ἦταν διαδεδομένο σ' ὅλο τὸν ἑλληνικὸ κόσμο — τὸ δείχνουν τὰ μνημεῖα τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας ποὺ ἀναφέρθηκαν στὴν ἀνάλυση τοῦ προβλήματος —, καὶ πὼς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες κατοίκους τὸ πῆραν ἴσως στὴ Μ. Ἀσία οἱ Τοῦρκοι τὸν 14ο αἰώνα, στὴ Μαγνησία.

ΛΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

128. Kurtz - Boardman, ὅ.π. σελ. 77, 149 καὶ 215. Βλ. καὶ M. Nilsson, Das Ei im Totenkult στὸ Archiv f. Religionswissenschaft 11 (1908) 531 κ.ἑ. « Στὸ ταφικὸ αὐγὸ πρωτεύει ἡ γονιμικὴ δύναμή του καὶ σημασία του, ἀπὸ τὸ ἰδίωμά του νὰ κλείνει μέσα του τὴ ζωὴ καὶ νὰ τὴ γεννάει » : Βλ. Π. Λεκατσᾶ, ὅ.π. σελ. 105, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα.

ΜΑΡΑΘΩΝ

ΤΑ ΠΡΟΣΦΑΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΜΑΧΗ

(Εἰκ. 1-7· Πίν. 138-148)

Τὸ γεγονὸς τῆς μάχης τοῦ 490 π.Χ. περιβάλλει πάντοτε μὲ μιὰ ἰδιαίτερη γοητεία ἀκόμα καὶ τὰ πιὸ ἀσήμαντα εὑρήματα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὴν τοπογραφία τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοὺς δίνει, ὅπως εἶναι φυσικό, ξεχωριστὴ σημασία. Ἔτσι, ἡ ἵδρυση τοῦ τοπικοῦ Μουσείου Μαραθῶνος, ποὺ ἐγκαινιάστηκε στὶς 13 Ἰουλίου 1975[1], ἦταν ἀπόλυτα δικαιολογημένη καὶ χαιρετίστηκε ὡς πραγματικὰ σημαντικὸ γεγονός, γιατὶ ἱκανοποίησε ἕνα γενικό, παγκόσμιο θὰ λέγαμε, αἴτημα.

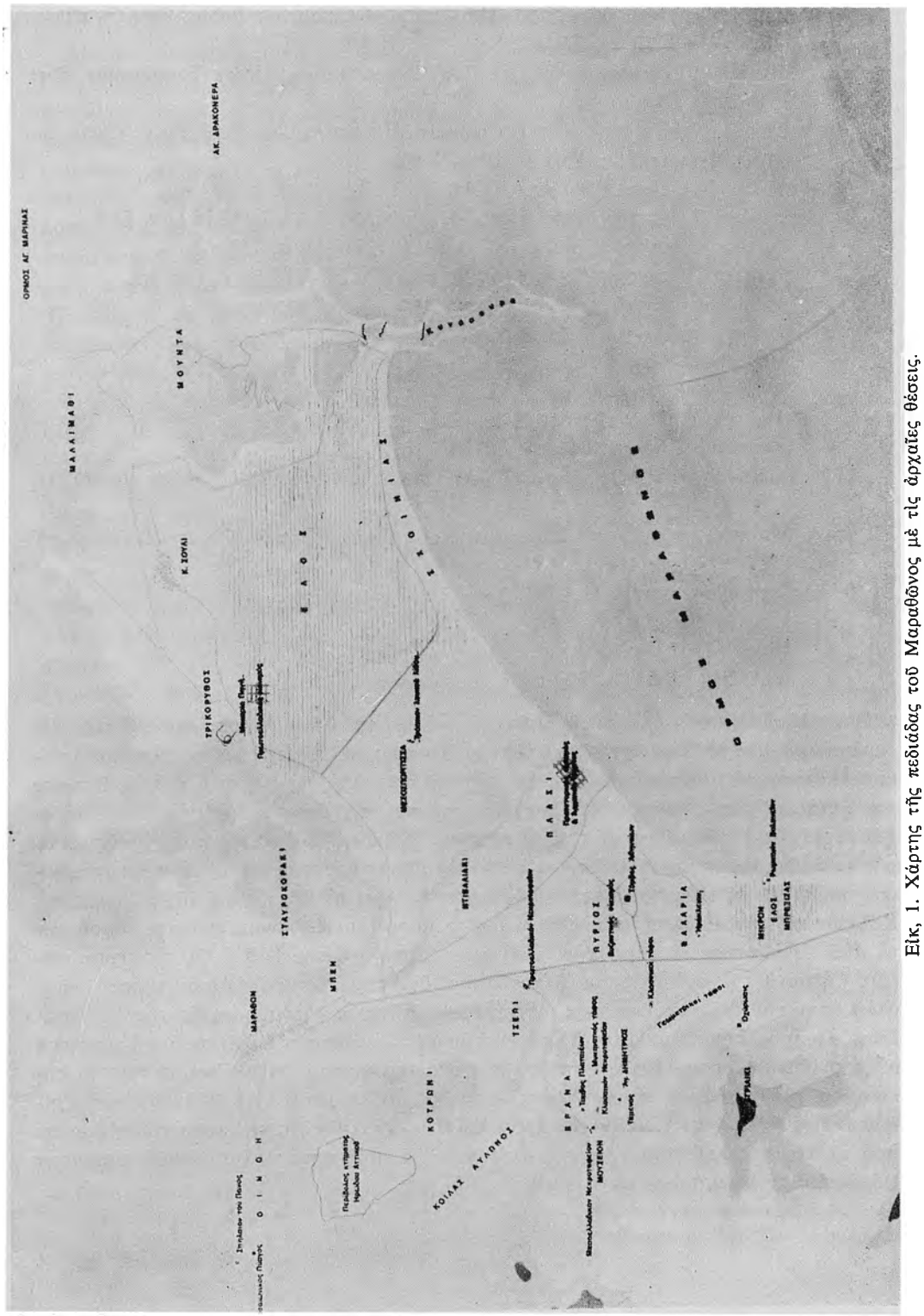
Τὰ εὑρήματα, πρόσφατα[2] καὶ παλαιά, ποὺ γιὰ πρώτη φορὰ βλέπουμε συγκεντρωμένα στὸ τοπικὸ Μουσεῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀξία ποὺ ἔχουν αὐτὰ τὰ ἴδια σὰν δημιουργήματα τῶν κατοίκων τῆς Τετραπόλεως, βοηθοῦν, ὅπως θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ δείξουμε παρακάτω, νὰ σχηματίσει κανεὶς μιὰ πιὸ ξεκάθαρη καὶ ὁλοκληρωμένη εἰκόνα τῶν συνθηκῶν τῆς μάχης. Ὁ χῶρος ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁρίζεται στὸ χάρτη (Εἰκ. 1) ποὺ φιλοτεχνήθηκε ἔγχρωμος ἀπὸ τὸ ζωγράφο τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου κ. Κώστα Ἠλιάκη, μὲ βάση ἀεροφωτογραφίες ποὺ παραχώρησε τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων, χάρτες σὲ κλίμακα 1 : 5.000 τῆς Γεωγραφικῆς Ὑπηρεσίας Στρατοῦ, καθὼς καὶ τοὺς χάρτες τῶν E. Curtius - J. A. Kaupert, Karten von Attika, Berlin 1881 - 1903, Blatt XII, XVIII, XIX. Τὰ ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα συγκεντρώθηκαν κυρίως ἀπὸ τὶς παρακάτω πρόσφατες δημοσιεύσεις (ὅπου μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς καὶ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία), ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἔρευνες τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς (1972 - 1975), ποὺ δὲν ἔχουν ἀκόμα δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας[3]:

1. Ἀ. Βαβρίτσας, Εἰδήσεις ἐκ Μαραθῶνος, ΑΑΑ I (1968), σ. 230 κ.ἑ.
2. D. Callipolitis - Feytmans, Les plats attiques du tumulus des Platéens à Marathon, ΑΑΑ IV (1971), σ. 99 κ.ἑ.

1. Ἡ ἔκθεση τοῦ Μουσείου εἶναι ἔργο τῆς Ἐφόρου Ἀρχαιοτήτων Βαρβάρας Φιλιππάκη. Τὰ γλυπτὰ στήθηκαν ἀπὸ τὸ γλύπτη τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Στέλιο Τριάντη. Βοήθησαν οἱ ἔκτακτοι ἀρχαιολόγοι Ἑλένη Φωκᾶ καὶ Ἀλεξάνδρα Γιαννοπούλου.

2. Ἀπὸ τὸ 1969 κι ἐδῶ νέα ὤθηση δόθηκε στὶς ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες τῆς περιοχῆς τοῦ Μαραθῶνος μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἔρθουν στὸ φῶς μέσα στὰ λίγα αὐτὰ χρόνια, σημαντικότατα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα καὶ πολυάριθμα εὑρήματα, ποὺ πλούτισαν τὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος. Ἀναφέρουμε ἐνδεικτικὰ τὸν προϊστορικὸ συνοικισμὸ καὶ τὸ ἀρχαϊκὸ τέμενος στὴ θέση Πλάσι, τὸ Πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο στὴ θέση Τσέπι, τοὺς Μεσοελλαδικοὺς ταφικοὺς κύκλους στοῦ Βρανᾶ, τὸν «τύμβο τῶν Πλαταιέων», ποὺ ἔφεραν καὶ πάλι στὸ ἐπίκεντρο τοῦ παγκόσμιου ἐνδιαφέροντος τὸ Μαραθῶνα. Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὸν ἱστορικὸ αὐτὸ τόπο πλουτίζονται συνεχῶς, χάρη στὶς ἀνασκαφὲς ποὺ ἐκτελεῖ ἡ Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς μὲ ἀφορμὴ τὸν οἰκοδομικὸ ἔλεγχο.

3. Εὐχαριστῶ τὴν Ἔφορο Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς κ. Ὄλγα Ἀλεξανδρῆ, ποὺ μοῦ ἔχει ἐμπιστευθεῖ τὴν ἐπίβλεψη καὶ τὴ μελέτη τῶν ἀνασκαφῶν αὐτῶν.

Εἰκ. 1. Χάρτης τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος μὲ τὶς ἀρχαῖες θέσεις.

3. W. Kendrick Pritchett, Marathon, University of California Publications in Class. Arch. 4 (1960), σ. 137 κ.έ.
4. » Marathon Revisited, Univ. Cal. Publ. Class. Studies. Greek Topography. Part I, 1965, σ. 83 κ.έ.
5. » Deme of Marathon : Von Eschenburg, Evidence, Univ. Cal. Publ., Class. St. Greek Topography. Part II, 1969, 1 κ.έ.
6. A. Mallwitz, Ὁμονοίας Ἀθανάτου Πύλη, AM 79 (1964), σ. 157 κ.έ.
7. Σ. Μαρινᾶτος, From the Silent Earth. Marathon, AAA III (1970), σ. 63 κ.έ.
8. » Further News from Marathon, AAA III (1970), σ. 153 κ.έ.
9. » Further Discoveries from Marathon, AAA III (1970), σ. 349 κ.έ.
10. » Μαραθών, Ἔργον 1970, σ. 5 κ.έ.
11. » Μαραθών, Ἔργον 1971, σ. 5 κ.έ.
12. » Μαραθών, Ἔργον 1972, σ. 5 κ.έ.
13. » Ἀνασκαφαὶ Μαραθῶνος, ΠΑΕ 1970, σ. 5 κ.έ.
14. » Ἀνασκαφαὶ Μαραθῶνος, ΠΑΕ 1971, σ. 5 κ.έ.
15. » Ἀνασκαφαὶ Μαραθῶνος, ΠΑΕ 1972, σ. 5 κ.έ.
16. Εὐθ. Μαστροκώστας, Προϊστορικὴ Ἀκρόπολις ἐν Μαραθῶνι, AAA III (1970), σ. 14 κ.έ.
17. » Μαραθώνιαι μελέται : 2. Προϊστορικὸς Οἰκισμὸς παρὰ τὸ Κάτω Σούλι, AAA VII (1974), σ. 1 κ.έ.
18. E. Vanderpool, Hesperia 11 (1942), σ. 329 κ.έ.
19. » Hesp. (1966), σ. 93 κ.έ.
20. » Hesp. (1967), σ. 108 κ.έ.
21. » AJA 70 (1966), σ. 320 κ.έ.

Ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ εὑρήματα, ἡ πεδιάδα τοῦ Μαραθῶνος κατοικήθηκε, χωρὶς διακοπή, ἀπὸ τὰ Νεολιθικὰ ὡς τὰ ὕστερα Ρωμαϊκὰ καὶ νεώτερα χρόνια, πράγμα φυσικὸ ἄλλωστε, γιὰ μιὰ τόσο γόνιμη καὶ προνομιούχα ἀπὸ κάθε ἄποψη πεδινὴ ἔκταση, ποὺ ἀποτελεῖ κάτι ἰδιαίτερο καὶ μοναδικὸ γιὰ τὴ « λεπτόγεω » Ἀττική. Ἐδῶ, ὅμως, ἡ εὐφορία τῆς γῆς δὲν ἔγινε ποτὲ αἰτία πολέμου, ἐνῶ ἀντίθετα γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς εὔφορης κοιλάδας τοῦ ποταμοῦ Λήλαντος ξέσπασε, ἤδη ἀπὸ τὸν 8ο π.Χ. αἰ., ἕνας μακροχρόνιος καὶ ἐξαντλητικὸς πόλεμος ἀνάμεσα στὶς δύο γειτονικὲς πόλεις τῆς Εὔβοιας, τὴ Χαλκίδα καὶ τὴν Ἐρέτρια, ποὺ πῆρε μάλιστα μορφὴ πανελλήνιου πολέμου, ἀφοῦ *καὶ τὸ ἄλλο Ἑλληνικὸν ἐς ξυμμαχίαν ἑκατέρων διέστη* (Θουκ. Ι,15). Οἱ τέσσερεις πόλεις (δῆμοι) τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος, ὄχι μόνο δὲν πολέμησαν μεταξύ τους, ἀλλὰ ἦταν καὶ πολιτικὰ ἑνωμένες, ἀποτελοῦσαν τὴν τοπικὴ ὁμοσπονδία τῆς Τετραπόλεως. Τὸ προελληνικὸ μάλιστα ὄνομα Ὑττηνία (=Τετράπολις) δείχνει ὅτι ἡ εἰρηνικὴ αὐτὴ συμβίωση χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ προϊστορικὰ χρόνια. Ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια τὰ τοπωνύμια τῶν τεσσάρων αὐτῶν δήμων, — τὰ δύο τουλάχιστον, Προβάλινθος καὶ Τρικόρυ(ν)θος εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, προελληνικά, — μιλοῦν γιὰ τὴν παρουσία οἰκισμῶν ἀπὸ τὰ Πρωτοελλαδικὰ τουλάχιστον χρόνια. Τὰ πρόσφατα ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα ἐνίσχυσαν τὰ γλωσσολογικὰ δεδομένα.

ΤΡΙΚΟΡΥΝΘΟΣ

Δίπλα στὸ ἀντλιοστάσιο τῆς ΕΕΥ, ἀμέσως νότια ἀπὸ τὴν πηγὴ Μάτι-Παλαιὰ Στέρνα (ἀρχαία Μακαρία), δεξιὰ ἀπὸ τὸ δρόμο Μαραθώνας[4] - Κάτω Σούλι, στὴ ΒΔ. ἄκρη τοῦ Μεγάλου Ἕλους (Εἰκ. 1-2) ἐντοπίστηκε ἐκτεταμένος προϊστορικὸς οἰκισμός, ποὺ χρονολογεῖται τουλάχιστον ἀπὸ τὰ Νεολιθικὰ καὶ ἀκμάζει στὰ Πρωτοελλαδικὰ χρόνια[5]. Δὲν ὑπάρχει, νομίζω, ἀμφιβολία ὅτι ὁ σημαντικὸς αὐτὸς Πρωτοελλαδικὸς οἰκισμὸς πρέπει νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν Τρικόρυνθο. Ἄλλωστε, καὶ ἡ ὀχύρωση ποὺ σώζεται στὸ λόφο, δεξιὰ ἀπὸ τὸ δρόμο Μαραθώνας - Κάτω Σούλι, ἀκριβῶς πάνω, ΒΔ. ἀπὸ τὴ Μακαρία πηγή, καὶ ποὺ ταυτίζεται ὁμόφωνα ἀπ' ὅλους τοὺς ἐρευνητὲς μὲ τὴν Τρικόρυνθο, εἶναι ἐπίσης προϊστορική, ὅπως πιστεύει βάσιμα ὁ Ἔφορος Εὐθύμιος Μαστροκώστας[6]. Ἡ περιοχὴ μὲ τὶς καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις τοῦ συνοικισμοῦ αὐτοῦ, ποὺ ἀργότερα ἀποτέλεσε δῆμο τῆς Τετραπόλεως, φαίνεται πὼς ἁπλωνόταν ἀπὸ τὰ βόρεια κράσπεδα τοῦ μεγάλου ἕλους μέχρι τὰ ὅρια τοῦ δήμου τοῦ Ραμνοῦντος.

Ὁ νέος καὶ τόσο ἀξιόλογος αὐτὸς προϊστορικὸς οἰκισμὸς δὲν βοηθεῖ ἁπλῶς νὰ ταυτίσουμε μὲ περισσότερη σιγουριὰ τὴν Τρικόρυνθο, ἀλλὰ καὶ νὰ κερδίσουμε ἕνα ἀκόμη στοιχεῖο πού, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, ἔχει ἔμμεση σχέση καὶ μὲ τὴ μάχη τοῦ 490 π.Χ. : Στὰ ὕστερα Νεολιθικὰ καὶ Πρωτοελλαδικὰ χρόνια δὲν ὑπῆρχε τὸ μεγάλο ἕλος. Ἡ θάλασσα τοῦ Σχοινιᾶ προχωροῦσε βαθιὰ καὶ σχημάτιζε κόλπο. Ὁ Πρωτοελλαδικὸς οἰκισμὸς τῆς Τρικορύνθου πρέπει νὰ ἦταν παραθαλάσσιος. Ἐνισχυτικὸ τῆς ἄποψης αὐτῆς εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ποταμὸς Χάραδρος, ποὺ ὡς τὰ πρόσφατα χρόνια, πρὶν ἀπὸ τὴ δημιουργία τῆς τεχνητῆς λίμνης τοῦ Μαραθῶνος (ἀπ' ὅπου ὑδρεύεται ἡ Ἀθήνα σήμερα), ἦταν πλούσιος σὲ νερά, δὲν ἀκολουθοῦσε ἀρχικὰ τὴν ΝΑ. πορεία ποὺ ἔχει σήμερα, ἀλλὰ μετὰ τὸ πέρασμά του ἀνάμεσα στὰ βουνὰ Κοτρώνι καὶ Σταυροκοράκι (ἀμέσως μετὰ τὴ σημερινὴ ὁδογέφυρα τοῦ δρόμου πρὸς τὸ Κάτω Σούλι) ἔστριβε πρὸς τὰ Α. καὶ ΝΑ., καὶ ρέοντας κατὰ μῆκος τῶν νοτίων προπόδων τοῦ βουνοῦ Σταυροκοράκι, χυνόταν προφανῶς στὸν κόλπο αὐτό, λίγο νοτιότερα ἀπὸ τὴν προϊστορικὴ Τρικόρυνθο[7] (Εἰκ. 2). Ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἀποθέσεις τοῦ ποταμοῦ πρέπει νὰ προσχώθηκε σιγὰ-σιγὰ ὁ κόλπος καὶ νὰ μεταβλήθηκε ἀρχικὰ σὲ λίμνη καὶ στὴ συνέχεια σὲ ἑλώδη λίμνη, δηλ. σὲ ἕλος. Γιὰ τὸν ποταμό, σὲ σχέση μὲ τὴ λίμνη, μιλᾶ ἀκόμη ὁ Παυσανίας τὸ 2ο μ.Χ. αἰώνα[8], πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὡς τὴν ἐποχή του ὁ Χάραδρος ποταμὸς ἀκολουθοῦσε ἀκόμη τὴν πορεία ποὺ ὁρίσαμε παραπάνω. Ἡ συσσώρευση τῆς ἄμμου, μὲ τὴ βοήθεια

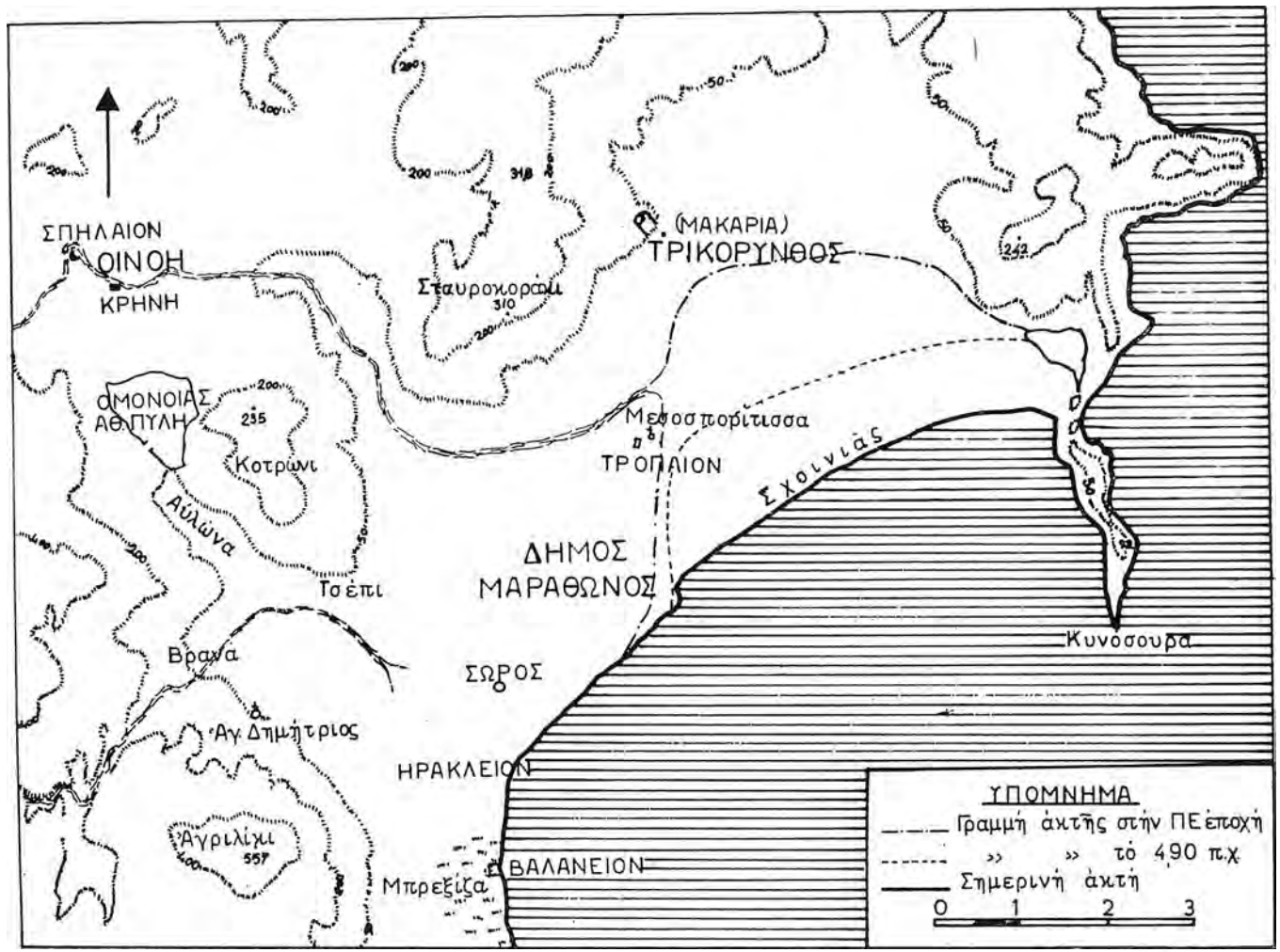
4. Χρησιμοποιοῦμε τὸ νεοελληνικὸ πρωτόκλιτο Μαραθώνας, γιὰ νὰ δηλώσουμε τὸ σημερινὸ χωριὸ καὶ τὸ τριτόκλιτο Μαραθών, γιὰ τὸ τοπωνύμιο ποὺ ἀποδίδεται τόσο στὸν ἀρχαῖο δῆμο, ὅσο καὶ σὲ ὁλόκληρη τὴν πεδιάδα.

5. Βλ. ΑΑΑ VII (1971), σ. 2, εἰκ. 4α.

6. Ὅ.π., σ. 5.

7. Σύμφωνα μὲ παρατήρηση τοῦ καθηγητοῦ τῆς Γεωλογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Καλιφόρνιας (Davis) C. Higgins, ποὺ τὸ 1959 συνόδεψε τὸν Pritchett στὴν περιοδεία του: Βλ. βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 3, σ. 157.

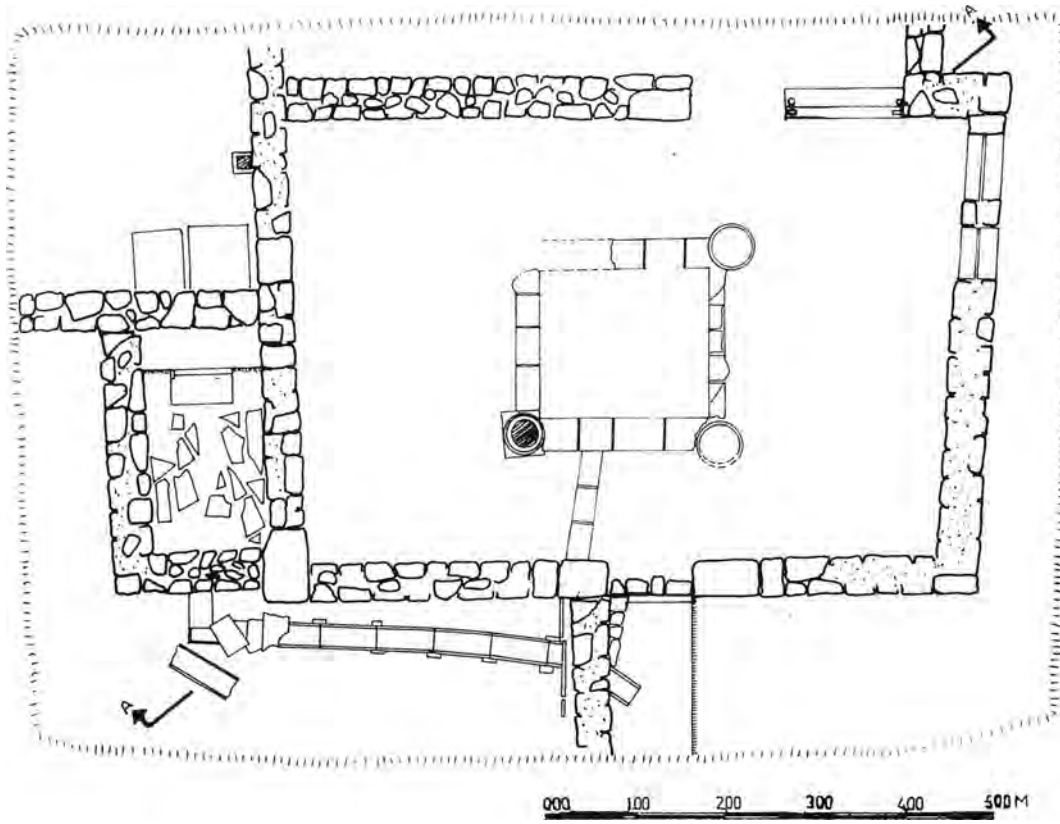
8. Παυσανίας Ι, 32. 7 : «*Ἔτσι δὲ ἐν τῷ Μαραθῶνι λίμνη τὰ πολλὰ ἑλώδης... Ῥεῖ δὲ καὶ ποταμὸς ἐκ τῆς λίμνης, τὰ μὲν πρὸς αὐτῇ τῇ λίμνῃ, βοσκήμασιν ὕδωρ ἐπιτήδειον παρεχόμενος, κατὰ δὲ τὴν ἐκβολὴν τὴν ἐς τὸ πέλαγος ἁλμυρὸς ἤδη γίνεται...*» Ὁ ποταμὸς αὐτὸς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα ἁπλὸ ρέμα, ποὺ ξεκινοῦσε ἀπὸ τὴ Μακαρία πηγή, ὅπως δέχεται ὁ Παπαχατζῆς : Παυσανίου Ἑλλάδος Περιήγησις, Ἀττικά, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Α.Ε., Ἀθήνα 1974, σ. 425, σημ. 2.

Εικ. 2. Χάρτης τῆς πεδιάδας τοῦ Μαραθῶνος μὲ τὴν παλαιὰ κοίτη τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴν πιθανὴ γραμμὴ τῆς ἀκτῆς στὰ Πρωτοελλαδικὰ χρόνια καὶ τὸ 490 π.Χ. (σχέδιο Β. Κασσάρα).

τῶν νότιων ἀνέμων, στοὺς ὁποίους ἦταν ἐκτεθειμένος ὁ κόλπος, καὶ ἡ δημιουργία θυνῶν, ποὺ τοὺς βλέπουμε σήμερα κατὰ μῆκος τῆς παραλίας τοῦ Σχοινιᾶ, καθὼς καὶ ἡ γνωστὴ ἄνοδος τῆς στάθμης τῆς θάλασσας, ἐπιτάχυναν τὴ δημιουργία τῆς ἑλώδους λίμνης καὶ τοῦ σημερινοῦ μεγάλου ἕλους, ὑποβοηθώντας τὸ ἔργο τῶν προσχώσεων τοῦ ποταμοῦ.

Ἡ κοίτη τοῦ Χάραδρου τουλάχιστο ὡς τὰ χρόνια τῆς μάχης τοῦ Μαραθῶνος πρέπει

Εἰκ. 3. Κάτοψη ὑστερορωμαϊκοῦ κτίσματος (νυμφαίου;) ποὺ χρησιμοποιήθηκε καὶ στὰ Βυζαντινὰ χρόνια (σχέδιο Δημ. Ἀλεξοπούλου).

νὰ βρισκόταν λίγο βορειότερα ἀπὸ τὴ Μεσοσπορίτισσα καὶ τὸ «τρόπαιον λευκοῦ λίθου»[9], ποὺ πρέπει νὰ ἦταν στημένο ἐκεῖ κοντά, σύμφωνα μὲ τὶς ἔρευνες τοῦ Vanderpool[10].

Οὔτε οἱ Πέρσες, ὅταν στρατοπέδευσαν καὶ προχώρησαν γιὰ νὰ παραταχθοῦν, οὔτε καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν *δρόμῳ ἴεντο ἐς τοὺς βαρβάρους*[11], καλύπτοντας *τροχάδην* τὴν

9. Παυσανίας I, 32. 5.
10. Hesperia (1966), σ. 93 κ.ἑ., (1967), σ. 108 κ.ἑ.
11. Ἡρόδοτος VI, 112.

ἀπόσταση τῶν ὀχτὼ σταδίων ποὺ τοὺς χώριζαν ἀπὸ τὴν περσικὴ παράταξη, καὶ ὅταν μετὰ τὴ νίκη τους καταδίωξαν τοὺς Πέρσες ὣς τὴ θάλασσα, χρειάστηκε νὰ διαβοῦν τὸν ποταμό· πουθενὰ δὲν ἀναφέρεται κάτι τέτοιο. Καὶ δὲν χρειάστηκε νὰ τὸν διαβοῦν, γιατὶ ἁπλούστατα ὁ ποταμὸς δὲ βρισκόταν στὴ σημερινὴ θέση, ἀλλὰ ἔρρεε βορειότερα ἀπὸ τὴ Μεσοσπορίτισσα.

Τὸ « τρόπαιον λευκοῦ λίθου » πρέπει νὰ τὸ ἔστησαν οἱ Ἀθηναῖοι μακριὰ ἀπὸ τὸ κυρίως πεδίο τῆς μάχης (τὸ κέντρο του δηλώνεται σαφῶς ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Σωροῦ), ἐκεῖ ποὺ ἔλαβε χώρα τὸ τελευταῖο δραματικὸ ἐπεισόδιο ἡ *μάχη ἐπὶ ταῖς ναυσίν*, δηλαδὴ κοντὰ στὰ περσικὰ πλοῖα, ὅπου ἔπεσε *ἀνὴρ γενόμενος ἀγαθός*, ὁ πολέμαρχος Καλλίμαχος, ὁ στρατηγὸς Στησίλεως, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αἰσχύλου Κυνέγειρος καὶ *ἄλλοι Ἀθηναίων πολλοί τε καὶ ὀνομαστοί*[12]. Τὸ τρόπαιο λοιπὸν πρέπει νὰ εἶχε στηθεῖ ὄχι μακριὰ ἀπὸ τὴν παραλία, ὅπου εἶχαν ἀράξει τὰ περσικὰ πλοῖα· πῶς δικαιολογεῖται τότε τὸ τρόπαιο αὐτὸ νὰ βρίσκεται περισσότερο ἀπὸ 1500 μέτρα μακριὰ ἀπὸ τὴ θάλασσα (κοντὰ στὴν Παναγία Μεσοσπορίτισσα), ἂν ἡ ταύτισή του θεωρηθεῖ σίγουρη, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο δὲν πρέπει, νομίζω, νὰ ἀμφιβάλλουμε ;

Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ μία μόνο πιθανὴ ἀπάντηση ἔχουμε νὰ προτείνουμε, σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ ὅσα σημειώνονται παραπάνω γιὰ τὴ θέση τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴ βαθμιαία πρόσχωση τοῦ κόλπου : Ἡ γραμμὴ τῆς ἀκτῆς τὸ 490 π.Χ. ἦταν κατὰ 1500 μ. περίπου, βορειότερα ἀπὸ τὴ σημερινὴ παραλία τοῦ Σχοινιᾶ. Μόνο μιὰ γεωλογικὴ ἔρευνα στὴν περιοχὴ θὰ μπορέσει νὰ ἐπιβεβαιώσει τὸ συμπέρασμά μας, γι' αὐτὸ καὶ ἐπαναλαμβάνω τὴν ἔκκληση τοῦ Pritchett : Our greatest need at Marathon is for a Geophysical Map prepared by Scientists who have permission to drill[13]. Ὥσπου νὰ γίνουν οἱ ἔρευνες αὐτές, μποροῦμε, νομίζω, γιὰ τὴν ὥρα, καὶ μόνο μὲ βάση τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, νὰ ὁρίσουμε τὰ πιθανὰ ὅρια τῆς ἀκτῆς στὰ Πρωτοελλαδικὰ χρόνια καὶ στὸ 490 π.Χ. (Εἰκ. 2). Σημειώνουμε τέλος ἐδῶ, ὅτι ἀντίστοιχο μὲ τὸ Μαραθῶνα παράδειγμα εἶναι καὶ ἡ Ἐρέτρια : παρουσία Πρωτοελλαδικοῦ συνοικισμοῦ, βαθμιαία πρόσχωση κόλπου, δημιουργία ἑλώδους λίμνης-ἕλους, μετατόπιση τῆς κοίτης ποταμοῦ, ποὺ στὴν περίπτωση τῆς Ἐρέτριας μάλιστα ἔγινε μὲ ἀνθρώπινα χέρια στὸ τέλος τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου[14]. Ἡ γεωμορφολογία τῶν δύο περιοχῶν παρουσιάζει ἀξιοσημείωτες ὁμοιότητες (στὴν Ἐρέτρια σὲ μικρότερη κλίμακα). Ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀντίστοιχο τῆς Κυνόσουρας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ στὴν Ἐρέτρια τὸ Πεζονήσι. Κι ἂς μὴν ξεχνᾶμε, ὅτι ὁ Ἱππίας ὁδήγησε τοὺς Πέρσες ἀπὸ τὴν Ἐρέτρια κατευθείαν στὸ Μαραθῶνα *ἦν γὰρ ὁ Μαραθὼν ἐπιτηδεότατον χωρίον τῆς Ἀττικῆς ἐνιππεῦσαι καὶ ἀγχοτάτω τῆς Ἐρετρίης*, πιστεύοντας *ταὐτὰ τοὺς Ἀθηναίους ποιήσειν τὰ καὶ τοὺς Ἐρετριέας*[15], βασιζόμενος ἴσως καὶ στὴ γεωφυσικὴ ὁμοιότητα τῶν δύο περιοχῶν, ποὺ στὴν περίπτωση τῆς Ἐρέτριας στάθηκε εὐνοϊκὴ γιὰ τοὺς Πέρσες.

12. Ἡρόδ. VI, 114. Γιὰ τοὺς λαμπροὺς αὐτοὺς νεκροὺς δικαιολογεῖται τὸ καλλιμάρμαρο μνημεῖο: πανύψηλος ἰωνικὸς κίονας (ὕψ. 10 μ. περίπου), ποὺ βάσταζε τὸ τρόπαιο.

13. Βλ. βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 4, σ. 84.

14. Π. Θέμελη, Ἐρετριακά, ΑΕ 1969, σ. 156, εἰκ. 3 (σ. 150). Πρβλ. καὶ P. Auberson - K. Schefold, Führer durch Eretria, II.

15. Ἡρόδοτος VI,102. Ὁ Ἱππίας φαίνεται ὅτι δὲν ἦταν μόνο ἄριστος γνώστης τῶν χρησμῶν (Ἡρόδοτος V, 93 : *τοὺς χρησμοὺς ἀτρεκέστατα ἀνδρῶν ἐξεπιστάμενος*), ἀλλὰ καὶ τῆς ἑλληνικῆς γεωγραφίας.

ΜΑΡΑΘΩΝ

Οἱ τελευταῖες ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες ἐπιβεβαίωσαν πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία τὴν παλιὰ ἄποψη τοῦ Von Eschenburg[16], ποὺ τὴ δέχτηκε πρόσφατα καὶ ὁ Pritchett[17], ὅτι ὁ σημαντικότερος ἀπὸ τοὺς τέσσερεις δήμους τῆς Τετραπόλεως, ὁ Μαραθών, πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ στὴ θέση Πλάσι, ἀνάμεσα στοὺς δύο σημερινοὺς βραχίονες τοῦ Χάραδρου, κοντὰ στὴ θάλασσα (Εἰκ. 1). Ἔτσι, The great Mystery in the Topography of the Plain of Marathon[18], δηλαδὴ ὁ ἐντοπισμὸς τοῦ δήμου τοῦ Μαραθῶνος, ἔχει διαλευκανθεῖ. Ἕνας ἐκτεταμένος προϊστορικὸς οἰκισμὸς ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται ἐδῶ τὸ 1970, ὕστερα ἀπὸ ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς μὲ τὴν ἐποπτεία τοῦ τότε Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Ἀρχαιοτήτων, Ἀκαδημαϊκοῦ Σπ. Μαρινάτου καὶ τοῦ Ἐφόρου Ἀττικῆς Εὐθ. Μαστροκώστα, πάνω σὲ λοφίσκο, ποὺ ὑψώνεται γύρω στὰ 8 μ. πάνω ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Ἕνας ἀκμαῖος Πρωτοελλαδικὸς συνοικισμός, ποὺ περιβάλλεται ἀπὸ τεῖχος, μὲ πύργους δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ πύλη, περιμένει τὴν ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη, γιὰ νὰ ἔρθει στὸ φῶς[19]. Ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα μεγάλων οἰκοδομημάτων τῆς Μεσοελλαδικῆς περιόδου, καθὼς καὶ κεραμεικὸς κλίβανος ἔχουν ὡς ἕνα σημεῖο μόνο ἀποκαλυφθεῖ. Ἀριθμὸς Μεσοελλαδικῶν καὶ Γεωμετρικῶν τάφων ἀποκαλύφθηκε, ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνηθεῖ. Ἡ Νεολιθικὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύεται πρὸς τὸ παρὸν μόνο ἀπὸ θραύσματα ἀγγείων ἀστρωμάτιστα. Ἡ Μυκηναϊκή, ἡ Γεωμετρικὴ καὶ ἡ Ἀρχαϊκὴ περίοδος ἀντιπροσωπεύονται ἀπὸ ἄριστα δείγματα κεραμεικῆς καὶ ἀσαφῆ πρὸς τὸ παρὸν ἴχνη οἰκοδομημάτων[20]. Δὲ λείπουν ἐπίσης τὰ Ρωμαϊκὰ οὔτε καὶ τὰ Βυζαντινὰ λείψανα. Περιέργως, ἀπὸ τὴν Κλασσικὴ καὶ τὴν Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ δὲν ἔχουμε παρὰ μόνο σποραδικὰ ὄστρακα. Ἴσως, τὴν ἐποχὴ αὐτή (μετὰ τὴ μάχη), τὸ κέντρο τοῦ δήμου μετατοπίστηκε δυτικότερα. Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ἰδιαίτερα ὁ ὀρθογώνιος περίβολος ἀρχαϊκοῦ τεμένους, ἀφιερωμένου στὴ λατρεία ἄγνωστης ἀκόμη θεότητας[21].

Ἡ δικαιοδοσία τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δήμου ἁπλωνόταν, ὅπως φαίνεται, σ' ὁλόκληρη τὴν εὔφορη πεδιάδα, ἀπὸ τὰ δυτικὰ κράσπεδα τοῦ μεγάλου ἕλους μέχρι τὸ μικρὸ ἕλος τῆς Μπρεξίζας (ὅριο τοῦ δήμου τῆς Προβαλίνθου ;) καὶ ἀπὸ τὴ θάλασσα μέχρι τὸ βάθος τῆς κοιλάδας τοῦ Βρανᾶ. Ἴσως, ὁ χείμαρρος τοῦ Βρανᾶ, ποὺ κατεβαίνει ἀπὸ τὸ φαράγγι τῆς Ραπεντόζας, νὰ ἀποτελοῦσε ὅριο μεταξὺ Οἰνόης καὶ Μαραθῶνος, ὅπως ὁ Χάραδρος (ἡ παλιὰ κοίτη του) πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε ὅριο μεταξὺ Τρικορύνθου καὶ Μαραθῶνος. Τὸ Πρωτοελλαδικὸ νεκροταφεῖο στὴ θέση Τσέπι, στοὺς ΝΑ. πρόποδες τοῦ βουνοῦ

16. ΑΑ 4 (1889), σ. 33 - 39.

17. Βλ. βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 5, σ. 4 κ.ἑ., ἀπὸ ὅπου ἀντλοῦμε καὶ τὶς πληροφορίες γιὰ τὴν ἄποψη τοῦ Von Eschenburg.

18. Pritchett, βιβλιογραφία ἀριθ. 4, σ. 83.

19. Εἶναι λυπηρὸ ποὺ οἱ ἀνασκαφὲς διακόπηκαν καὶ τὸ θέμα τῶν ἀπαλλοτριώσεων ἔχει ἀποτελματωθεῖ. Δικαιολογημένα οἱ ἰδιοκτῆτες διαμαρτύρονται καὶ ζητοῦν τὴν ἐλεύθερη χρήση τῶν ἀγρῶν τους, ποὺ πέντε χρόνια τώρα δὲν μποροῦν νὰ τοὺς καλλιεργήσουν, χωρὶς νὰ ἔχουν οὔτε κἂν ἀποζημιωθεῖ.

20. Γιὰ τὶς ἀνασκαφὲς στὸ Πλάσι, βλ. βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 8, 9, 13 καὶ κυρίως 16.

21. Βλ. βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 16, σ. 18, εἰκ. 2. Θὰ ἦταν τολμηρὸ νὰ ταυτίσει κανεὶς τὸ σημαντικὸ αὐτὸ ἱερό, ποὺ βρίσκεται σὲ δεσπόζουσα παραλιακὴ θέση τοῦ δήμου Μαραθῶνος, μὲ τὸ παραλιακὸ *ἐν Μαραθῶνι Δήλιον*, ἀπὸ ὅπου ξεκινοῦσε ἡ θεωρία τῶν τετραπόλεων γιὰ τὴ Δῆλο, ἐνῶ ἡ θεωρία γιὰ τοὺς Δελφοὺς ξεκινοῦσε ἀπὸ τὸ Πύθιο τῆς Οἰνόης : Σχόλια στὸν Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῷ, 1047.

Κοτρώνι, παρὰ τὴν ἀπόστασή του, μπορεῖ νὰ συσχετιστεῖ μὲ τὸν Πρωτοελλαδικὸ συνοικισμὸ στὸ Πλάσι. Τὰ νεκροταφεῖα τῆς Γεωμετρικῆς, Ἀρχαϊκῆς καὶ Κλασσικῆς περιόδου, ποὺ ἁπλώνονται στοὺς ΒΑ. πρόποδες τοῦ βουνοῦ Ἀγριλίκι, στὴ θέση Σκόρπιο Ποτάμι[22], (Πίν. 138α) καὶ στὸ Βρανά, μποροῦν ἐπίσης νὰ σχετίζονται μὲ τὸν ἴδιο δῆμο ἢ καὶ μὲ μικροσυνοικισμούς του.

Ἡ θέση τοῦ προϊστορικοῦ οἰκισμοῦ τοῦ Μαραθῶνος, δίπλα στὴ θάλασσα, εἶναι ἀντίστοιχη μὲ τὴ θέση τῆς Τρικορύνθου, καθὼς καὶ τῆς Νέας Μάκρης (Προβαλίνθου;) νοτιότερα. Ἡ ἀκτὴ στὰ ΝΑ. τοῦ προϊστορικοῦ Μαραθῶνος, ἀπὸ τὰ Νεολιθικὰ τουλάχιστο χρόνια (ὅπως δείχνουν τὰ ἀστρωμάτιστα πρὸς τὸ παρὸν νεολιθικὰ ὄστρακα), δὲν ἔχει παρὰ ἐλάχιστα ἴσως πρὸς τὰ ΝΑ. μετατοπιστεῖ ἐξαιτίας τῶν πολὺ νεώτερων προσχώσεων τῆς νέας κοίτης τοῦ Χάραδρου. Ἡ ἔλλειψη ἀποθέσεων ἰλύος, ποὺ παρατήρησαν οἱ γεωλόγοι γύρω στὶς τωρινὲς ἐκβολὲς τοῦ Χάραδρου[23], ἐνισχύει τὴν ἄποψη ποὺ ὑποστηρίξαμε παραπάνω, στηριγμένοι μόνο στὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, ὅτι τὸ ποτάμι ἔρρεε πρὸς τὸ μεγάλο ἕλος (Εἰκ. 2).

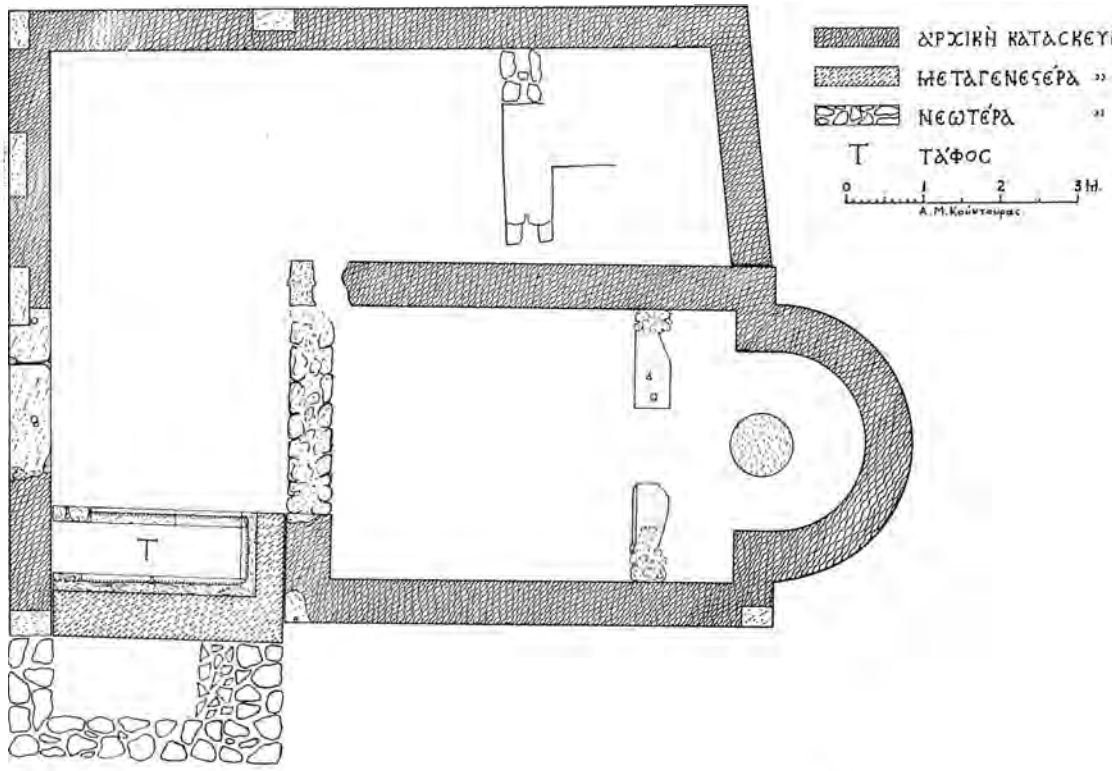
Ἡ ἀνασκαφὴ ὅμως στὸ Πλάσι, ἂν καὶ δοκιμαστική, μπορεῖ νὰ μᾶς προσφέρει κι ἄλλα στοιχεῖα ποὺ σχετίζονται ἄμεσα μὲ τὴ μάχη, ὅπως θὰ δοῦμε. Ὁ δῆμος τοῦ Μαραθῶνος, λόγω τῆς καίριας θέσης του στὴ μέση τῆς πεδιάδας, ἀκριβῶς ἀνάμεσα στὸ πεδίο τῆς μάχης (Σωρός) καὶ τὴν ἀκτή, ὅπου ἀποβιβάστηκαν οἱ Πέρσες, δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ξεφύγει ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Περσῶν. Ὀρθὰ ὁ Pritchett, τὸ 1969, πρὶν ἀκόμη ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές, παρατήρησε ὅτι « The Persians... would have marched southeastwards (θέλει προφανῶς νὰ πεῖ southwestwards) past the Site of the Deme with its Encumbrances of House — and Temple Walls, presumably laid waste»[24]. Πάνω σ' αὐτὸ ἐπικαλεῖται καὶ τὴ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου (Moralia 305 Β), ποὺ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Δᾶτις *στρατοπεδευσάμενος πόλεμον τοῖς ἐγχωρίοις κατήγγειλεν*. Ὁ Δᾶτις, μόλις ἀποβιβάστηκε καὶ στρατοπέδευσε, κήρυξε τὸν πόλεμο στοὺς κατοίκους τῶν δήμων τῆς Τετραπόλεως. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς κηρύξεως, ποὺ δὲ θὰ πρέπει νὰ συνεπάγεται ἀντίσταση τῶν ἐγχωρίων (πράγμα μάταιο ἄλλωστε), θὰ ἦταν ἡ καταστροφὴ τῶν κοντινῶν δήμων καὶ κατὰ κύριο λόγο τοῦ Μαραθῶνος. Στοιχεῖο ἐνισχυτικὸ αὐτῆς τῆς ἄποψης εἶναι ἡ ἀπουσία κλασσικῶν εὑρημάτων στὸ Πλάσι, τουλάχιστο στὸ χῶρο ποὺ ἐρευνήθηκε. Τὸ ἱερὸ τέμενος δὲ φαίνεται νὰ χρησιμοποιήθηκε τὸν 5ο π.Χ. αἰ. Τὰ μέχρι τώρα εὑρήματα δείχνουν διακοπὴ (λόγω καταστροφῆς;) στὸ τέλος τῆς ἀρχαϊκῆς περιόδου. Ἡ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τοὺς ἀνασκαφεῖς θὰ δώσει ὁπωσδήποτε πληρέστερα στοιχεῖα καὶ ἀκριβῆ χρονολόγηση. Φαίνεται πάντως ὅτι μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν Περσῶν τὸ ἱερό, γιὰ ἄγνωστους σὲ μᾶς λόγους, δὲν ἐπισκευάστηκε. Μήπως κατασκευάστηκε νέο σὲ ἀσφαλέστερη θέση; Δὲν ἀποκλείεται ἀκόμη οἱ κάτοικοι τοῦ δήμου, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, νὰ κατασκεύασαν καὶ τὰ σπίτια τους, ὄχι πιὰ πολὺ κοντὰ στὴ θάλασσα, ὅπου ὅμως θὰ παρέμειναν τὰ δημόσια κτήρια καὶ ὁρισμένα ἱερά.

22. Ἀπὸ τὴ θέση αὐτή, ὅπου ἀποκαλύφθηκε ἕνα πλούσιο ἀρχαϊκὸ καὶ κλασσικὸ νεκροταφεῖο, προέρχονται ἐκτὸς τῶν ἄλλων πτυκτὸ κάτοπτρο σὲ ξύλινη θήκη καὶ ἕνα ἐγχάρακτο καὶ γραπτὸ ἐπίκρανο ἐπιτύμβιας στήλης, ποὺ βρίσκεται ἀκόμη στὰ ἐργαστήρια τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

23. Βλ. βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 5, σ. 6: Geologists... have commented on the lack of any deposit of silt beyond the mouth of today's Charadra... the Torrent of Marathon... may at times have drained into the (Great) Marsh. Πρβλ. καὶ σ. 5, σημ. 50.

24. Βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 5, σ. 8, σημ. 38.

Μὲ βάση τὴ βέβαιη θέση τοῦ τύμβου τῶν Ἀθηναίων μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε, ὅτι οἱ Πέρσες παρέταξαν τὰ στρατεύματά τους στὴν πεδιάδα, κοντὰ στὸ Σωρό, κάθετα πρὸς τὴ γραμμὴ τῆς ἀκτῆς, κι ὄχι παράλληλα, ὅπως δέχονται ὁρισμένοι ἐρευνητές, μὲ μέτωπο πρὸς τὰ ΝΔ. καὶ τὰ νῶτα πρὸς τὸ δῆμο τοῦ Μαραθῶνος (Πλάσι). Σὲ ἀπόσταση

Εἰκ. 4. Μαραθών. Βαλαρία. Κάτοψη τῆς ἐρειπωμένης ἐκκλησίας τῶν Ἁγ. Θεοδώρων (σχέδιο Ἀ. Κούντουρα).

ὀκτὼ σταδίων (Ἡρόδ. VI, 112), ἀπέναντι ἀπὸ τοὺς Πέρσες παρατάχθηκαν οἱ Ἀθηναῖοι, μὲ τὰ νῶτα πρὸς τὶς ΝΑ. ὑπώρειες τοῦ βουνοῦ Ἀγριλίκι.

Ποῦ βρισκόταν ὅμως τὸ στρατόπεδο τῶν Ἀθηναίων; Ἡ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτό, ποὺ ἔχει ἀπασχολήσει καὶ ἀπασχολεῖ ἀκόμη τὴν ἔρευνα, σχετίζεται ἄμεσα μὲ τὴ θέση τοῦ τεμένους τοῦ Ἡρακλέους, ποὺ δίπλα του, *ἐν τεμένει Ἡρακλέους* σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Ἡρόδοτου (VI, 108), εἶχαν στρατοπεδεύσει οἱ Ἀθηναῖοι. Τὶς προτάσεις τῶν διάφορων ἐρευνητῶν γιὰ τὴ θέση τοῦ Ἡρακλείου συνοψίζει ὁ Pritchett[25]. Ἡ ἐπικρατέστερη εἶναι τοῦ Σωτηριάδη, ποὺ ὑποστήριξε ὅτι τὰ λείψανα περιβόλου κοντὰ στὸ ξωκλήσι τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, στοῦ Βρανᾶ, ἀνήκουν στὸ Ἡράκλειο, δὲ φαίνεται ὅμως πιὰ πιθανή. Ἴσως, ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸ τέμενος ἑνὸς ἄλλου ἱεροῦ (τῆς

25. Βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 3, σ. 138 κ.ἑ.

Ἀθηνᾶς ;)[26]. Ἡ θέση τοῦ Ἡρακλείου στὴ Βαλαρία βεβαιώνεται, πιστεύω, ὕστερα ἀπὸ τὴν πρόσφατη ἀποκάλυψη μιᾶς ἐπιγραφῆς, ποὺ ἦταν ἐντοιχισμένη σὲ ὑστερορωμαϊκὸ κτίσμα (ἀγρὸς Χρ. Κάκαρη) στὴ θέση Βαλαρία, βόρεια ἀπὸ τὸ μικρὸ ἔλος τῆς Μπρεξίζας καὶ νότια ἀπὸ τὸ Σωρό (περίπου ἀνάμεσα στὰ δύο· Εἰκ. 3 καὶ Πίν. 138β). Εἶναι ἐπίγραμμα τοῦ 5ου π.Χ. αἰ., ποὺ μιλάει γιὰ τὴν ἀνάθεση ἀγάλματος στὸν Ἡρακλῆ[27]. Μιὰ ἀκόμη ἐπιγραφή, ποὺ ἀναφέρεται στὴν ὀργάνωση τῶν Ἡρακλείων, προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια θέση[28]. Τὸ τέμενος λοιπόν, παρὰ τὶς ἐπιφυλάξεις ὁρισμένων[29], δὲν πρέπει νὰ ἦταν μακριὰ ἀπὸ τὸν τόπο, ποὺ βρέθηκαν οἱ ἐπιγραφές, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ ὑστερορωμαϊκοῦ κτίσματος στὴ Βαλαρία καὶ τὸ ἐρειπωμένο ἐκκλησάκι τῶν Ἁγίων Θεοδώρων λίγο πιὸ βόρεια. Τὸ ἐκκλησάκι αὐτὸ εἶναι χτισμένο μὲ ἀρχαῖο ὑλικό. Πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη βρίσκονται σκορπισμένα γύρω του (Εἰκ. 5α-β).

Οἱ Ἀθηναῖοι, λοιπόν, πρέπει νὰ εἶχαν στήσει τὸ στρατόπεδό τους ἀνάμεσα περίπου στοὺς ΒΑ. πρόποδες τοῦ βουνοῦ Ἀγριλίκι καὶ τὸ ἔλος τῆς Μπρεξίζας, γιὰ νὰ ἐλέγχουν ἄλλωστε καὶ τὸ μοναδικὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ Μαραθώνα πρὸς τὴν Ἀθήνα, ποὺ θὰ μποροῦσαν νὰ ἀκολουθήσουν οἱ Πέρσες, ἂν σκόπευαν νὰ κατευθυνθοῦν στὴν Ἀθήνα καὶ διὰ ξηρᾶς. Τὸ ἄλλο πέρασμα, ποὺ ὁδηγεῖ ἀπὸ τοῦ Βρανᾶ, μέσα ἀπὸ τὸ φαράγγι τῆς Ραπεντόζας, πρὸς τὸ Διόνυσο-Κηφισιὰ-Ἀθήνα δὲν προσφερόταν γιὰ τὸν περσικὸ στρατό.

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν μὲ δοκιμαστικὲς τομές, στὴ θέση Βαλαρία καὶ ξανασκεπάστηκαν, εἶναι ὑστερορωμαϊκὰ καὶ βυζαντινά (Εἰκ. 3 καὶ Πίν. 138β). Δὲ λείπουν ὅμως καὶ παλαιότερα ἴχνη : ἐλάχιστα κλασσικὰ καὶ γεωμετρικὰ ὄστρακα βρέθηκαν σὲ βάθος 1 - 1.50 μ. Ἄφθονο ἀρχαῖο ὑλικό, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή (Πίν. 139), ἔχει ξαναχρησιμοποιηθεῖ ἐδῶ ὡς οἰκοδομικό (ἕνας μαρμάρινος βωμός), (Πίν. 140, 141β), θραύσματα ἀγαλμάτων καὶ ἀναγλύφων, καθὼς καὶ πολλὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη. Στὴν ἴδια θέση, δίπλα στὸ δρόμο ποὺ ὁδηγεῖ στὸ σπίτι τοῦ Δημ. Δούκα, ὑπάρχει ἕνα μαρμάρινο ἰωνικὸ καμπύλο γεῖσο ἀπὸ κυκλικὸ οἰκοδόμημα[30] (Εἰκ. 6 καὶ Πίν. 141α). Τὸ ἴδιο, ὅπως εἴδαμε, συμβαίνει καὶ μὲ τὸ ἐρειπωμένο ἐκκλησάκι τῶν Ἁγίων Θεοδώρων βορειότερα. Μέρος τοῦ ὑλικοῦ φαίνεται πὼς ἔχει μεταφερθεῖ στὴ Βαλαρία ἀπὸ τὰ γειτονικὰ ρωμαϊκὰ κτίσματα τοῦ ἕλους τῆς Μπρεξίζας (βλ. παρακάτω).

Οἱ βεβαιωμένες πιὰ θέσεις τοῦ Ἡρακλείου, τοῦ Σωροῦ καὶ τοῦ Δήμου Μαραθῶνος καθορίζουν, νομίζω, μὲ μικρὰ περιθώρια παραλλαγῆς καὶ τὶς θέσεις τῶν δύο ἀντιπάλων στρατοπέδων καὶ παρατάξεων. Οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν παραταχτεῖ, ὅπως εἴπαμε, ἀπέναντι στοὺς Πέρσες, σὲ ἀπόσταση 8 περίπου στάδια ἀπὸ τὸ Σωρό, μὲ τὸ δεξιὸ κέρας τους πρὸς

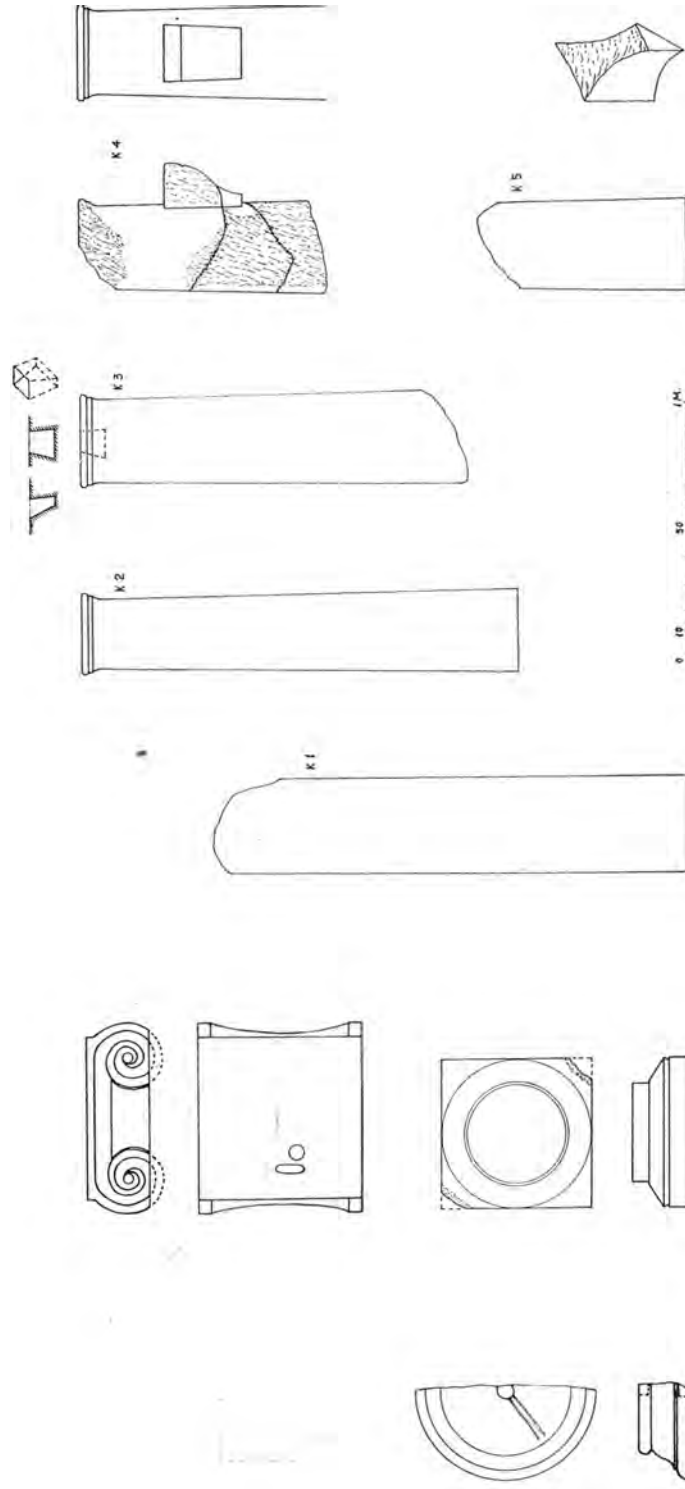
26. Ὄχι ἀναγκαστικὰ τῆς Ἀθηνᾶς Ἑλλοτίας, ποὺ τὸ τέμενός της πρέπει νὰ βρισκόταν στὸ ἔλος, σύμφωνα μὲ τὴν πληροφορία τοῦ Et. Mag. 332. Πρβλ. ΠΑΕ 1933, σ. 42. REG 4 (1932), σ. 214. Πολέμων 38, (1948), σ. 131. Pritchett, βιβλιογραφία σ. 11. ἀριθ. 5, II, σημ. 53.

27. Βλ. ΠΑΕ 1972, σ. 6, πίν. 1β, ὅπου ἡ λέξη « ἀνέθεκε » τοῦ δεύτερου στίχου μεταγράφεται ἐσφαλμένως « ἀνέθεκα ». Ἂν οἱ δύο πρῶτες λέξεις τοῦ δεύτερου στίχου τῆς ἐπιγραφῆς « τὸμ Πυλίοις » ἔχουν θέση ἐπιθέτου τοῦ Ἡρακλῆ ἢ ἀναφέρονται στὸ ἐπεισόδιο τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ Ἄδη ἀπὸ τὸν Ἡρακλῆ στὴν Ἠλειακὴ Πύλο (ἐν Πυλίοις) (Ἰλιάδος Ε 395 - 7) δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε. Φαίνεται πάντως ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἀνάθημα κάποιου Ἡρακλ[. . .], ποὺ νίκησε στὰ Ἡράκλεια.

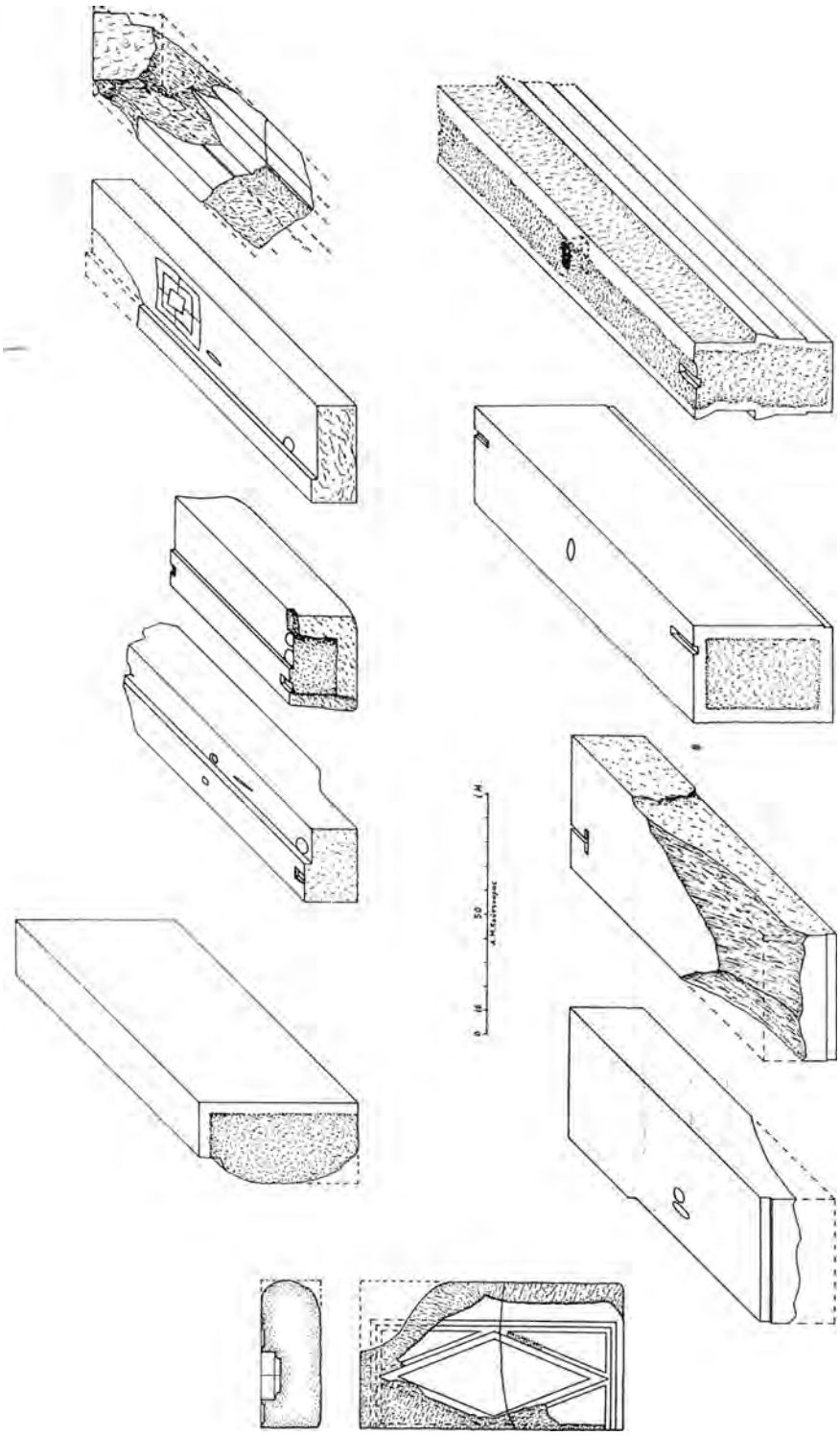
28. Vanderpool, βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 18. SEG 10 (1949), σ. 2. Στὸ ὑστερορωμαϊκὸ κτήριο τῆς Βαλαρίας βρέθηκε ἐντοιχισμένος καὶ ἕνας μαρμάρινος βωμός, ποὺ μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο (Πίν. 141β).

29. Pritchett, βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 5, σημ. 37.

30. Ἀναφέρεται στὸ Antikenbericht τοῦ Milehhöfer, AM 12 (1887), ἀριθ. 324. Σώζει καὶ ἴχνη ἐπιγραφῆς : . . .]ΚΑΙΝ [- - -

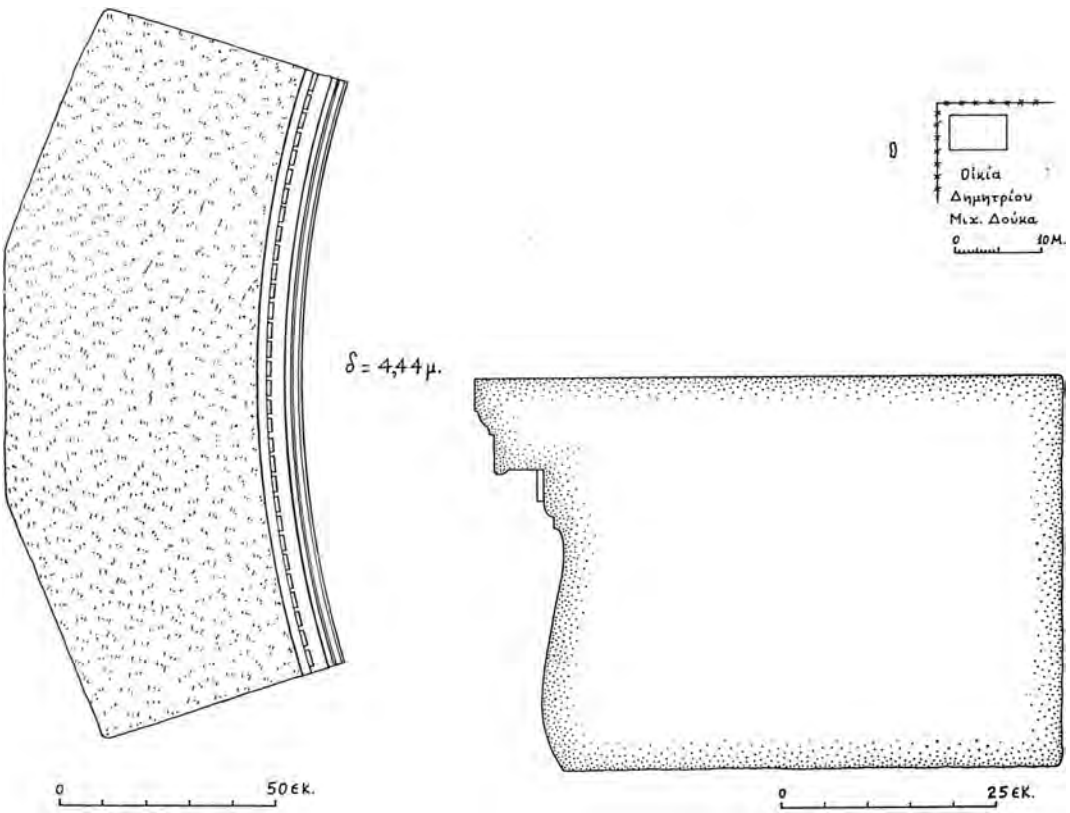

Εἰκ. 5α. Μαραθών. Βαλαρία. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀρχαῖα καὶ βυζαντινά, γύρω στὸ ἐκκλησάκι τῶν Ἁγ. Θεοδώρων (σχέδιο Α. Κούντουρα).

Εἰκ. 5β. Μαραθών. Βαλαρία. Ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, ἀρχαία καὶ βυζαντινά, γύρω στὸ ἐκκλησάκι τῶν Ἁγ. Θεοδώρων (σχέδιο Ἀ. Κούντουρα).

τὴν πλευρὰ τῆς θάλασσας. Τὸ Ἡράκλειο, ὅπου καὶ τὸ στρατόπεδό τους, πρέπει νὰ βρισκόταν πίσω περίπου ἀπὸ τὸ δεξιὸ κέρας τῆς παράταξής τους. Οἱ Πέρσες μετὰ τὴν ἥττα τους ὑποχώρησαν πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς Μεσοσπορίτισσας, πρὸς τὰ πλοῖα τους, ὅπου διαδραματίστηκε τὸ τελευταῖο ἡρωικὸ ἐπεισόδιο τῆς μάχης. Ἐκεῖ στήθηκε ἀργότερα τὸ « τρόπαιον λευκοῦ λίθου », πάνω σὲ ψηλὸ ἰωνικὸ κίονα[31]. Οἱ νεκροὶ κάηκαν σὲ πυρὰ καὶ ἐνταφιάστηκαν στὸ πεδίο τῆς μάχης, ἐκεῖ ποὺ οἱ Ἀθηναῖοι εἶχαν τὶς μεγαλύτερες ἀπώλειες.

Εἰκ. 6. Μαραθών. Βαλαρία. Καμπύλο ἰωνικὸ γεῖσο (σχέδιο Ἀ. Κούντουρα).

ΠΡΟΒΑΛΙΝΘΟΣ

Τὸ μικρὸ ἔλος τῆς Μπρεξίζας, ποὺ ἁπλώνεται νοτιότερα ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο, δεξιὰ ἀπὸ τὸ δρόμο Ἀθηνῶν - Μαραθώνα μέχρι τὴ θάλασσα, δὲν ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἡρόδοτου, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὰ ρωμαϊκὰ χρόνια, ὅπως ἔδειξαν οἱ ἔρευνες τοῦ Σωτηριάδη καὶ τοῦ Pritchett[32]. Μιὰ μεγάλη ἀποχετευτικὴ τάφρος τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (;), ποὺ ἐπισή-

31. Hesperia (1966), σ. 93 κ.ἑ. Τὸ κολοσσιαῖο ἰωνικὸ κιονόκρανο τοῦ τροπαίου μεταφέρθηκε πρόσφατα στὸ Μουσεῖο Μαραθῶνος, ὅπου βρίσκεται ἐκτεθειμένο (αἴθριο).

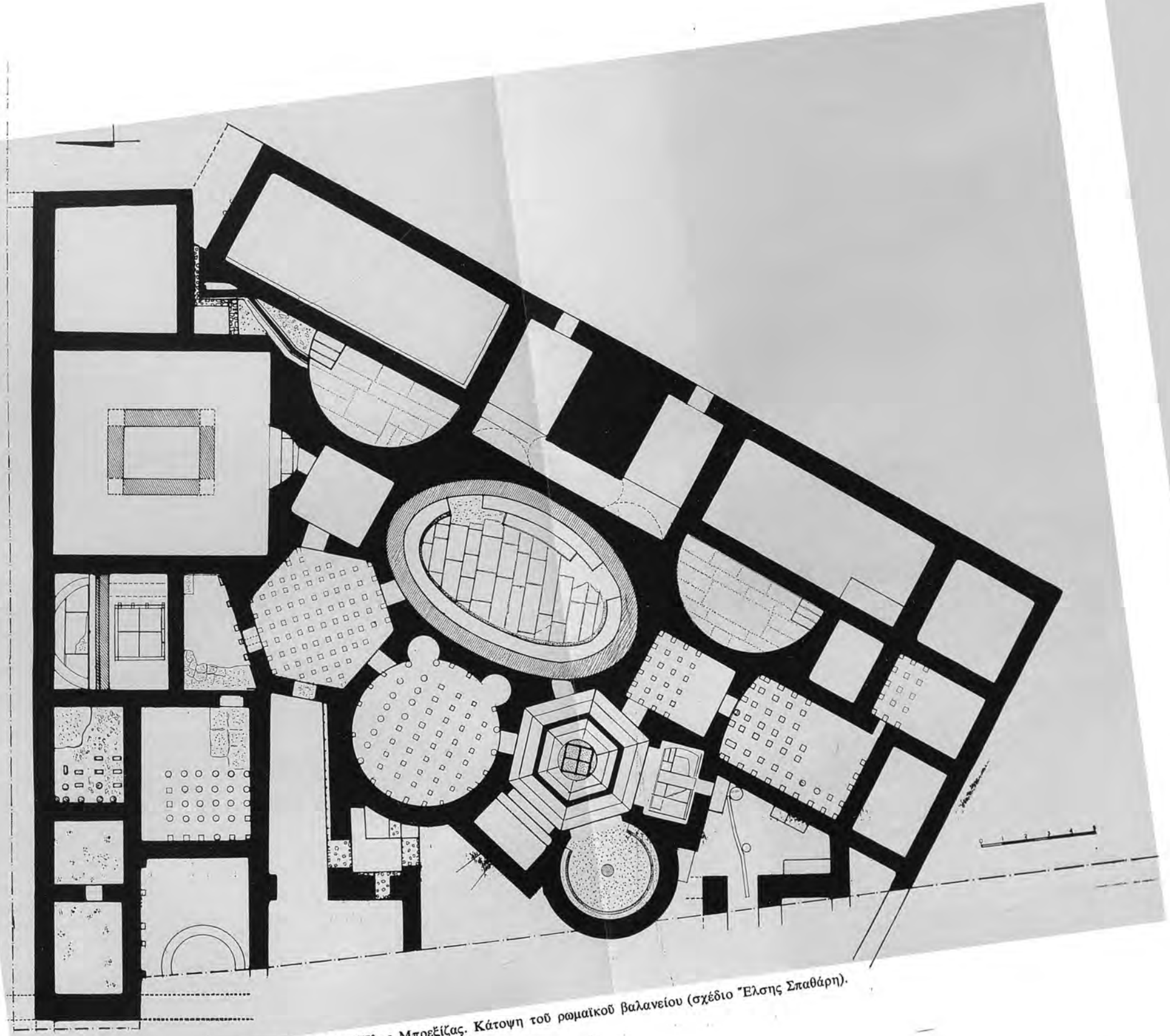
32. Βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 3, σ. 152 κ.ἑ. καὶ ἀριθ. 4, σ. 84.

μανε ὁ Σωτηριάδης, ὁδηγεῖ τὰ νερὰ πηγῆς ποὺ βρίσκεται στὰ δυτικὰ κράσπεδα τοῦ ἔλους στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ Ἀγριλίκι, στὴ θάλασσα. Ἀκριβῶς δίπλα στὴ νότια πλευρὰ τῆς ἐκβολῆς τῆς τάφρου, στὸ ὕψος τοῦ ξενοδοχείου Golden Coast, οἱ ἀνασκαφὲς τῆς Ἐφορείας Ἀττικῆς ἀποκάλυψαν τὸ 1968 ἕνα λιθόχτιστο περίβολο μεγάλων διαστάσεων μὲ μνημειακὴ μαρμάρινη πύλη στὴ μέση τῆς βόρειας πλευρᾶς του[33] (Πίν. 142). Κοντὰ στὴν πύλη, ἤρθαν στὸ φῶς δύο αἰγυπτιάζοντα ἀγάλματα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς (2ου μ.Χ. αἰ.), ἕνα ἀκέραιο ἀνδρικό[34], κι ἕνα γυναικεῖο, ἐλλιπὲς ἀπὸ τὴ μέση καὶ πάνω. Ἕνα ἀκόμη ἀνδρικὸ αἰγυπτιάζον ἄγαλμα, πανομοιότυπο μὲ τὸ προηγούμενο, εἶχε βρεθεῖ στὸ Μαραθώνα, ἀσφαλῶς στὴν ἴδια θέση, τὸ 1834[35] καὶ φυλάγεται στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο (Αἰγυπτιακὴ Συλλογή· Πίν. 143). Φαίνεται πὼς καὶ τὰ δύο ἀνδρικὰ ἀγάλματα ἦταν στημένα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴ μνημειακὴ πύλη τοῦ τεμένους. Ἕνα μεγάλο θραῦσμα μαρμάρου, ποὺ ἀνήκει μᾶλλον στὸ ὑπέρθυρο (μεταφέρθηκε πρόσφατα στὸ Μουσεῖο), σώζει στὴ μία ὄψη του ἀνάγλυφο δίσκο μὲ *οὐρέον ὄφιν*. Πλακόστρωτος διάδρομος ὁδηγεῖ ἀπὸ τὴν πύλη στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ περιβόλου καὶ καταλήγει μπροστὰ σ' ἕνα κλιμακωτὸ βάθρο ἀπὸ πωρολίθους σὲ μορφὴ μικρῆς πυραμίδας. Γύρω στὸ βάθρο αὐτό, οἱ ἀνασκαφὲς τοῦ 1968, ποὺ δυστυχῶς δὲν ὁλοκληρώθηκαν, ἀποκάλυψαν μέρος οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος μὲ πολλοὺς χώρους.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀπὸ τὴν πύλη, στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ περιβόλου, σχηματίζονται δύο ὀρθογώνιοι πύργοι. Ὡς οἰκοδομικὸ ὑλικὸ τῶν πύργων, καθὼς καὶ τοῦ περιβόλου, ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ κυρίως κροκάλες τοῦ ποταμοῦ, ἀλλὰ καὶ λίγα θραύσματα μαρμάρου, ποὺ προέρχονται ἀπὸ κατεστραμμένα πρωιμότερα κτίσματα καὶ μνημεῖα. Ἔξι ἀπὸ τὰ θραύσματα (ἐκτεθειμένα στὸ Μουσεῖο τοῦ Μαραθῶνος) ἀνήκουν σὲ κλασσικὰ ἐπιτύμβια γλυπτά. Τρία ἀπὸ τὰ θραύσματα, ἕνας παιδικὸς κορμός[36], ποὺ ἐσφαλμένα στὴ λεζάντα τοῦ Μουσείου χαρακτηρίζεται ἑλληνιστικός, τὸ κεφάλι γενειοφόρου ἄνδρα, καὶ δεξιὸς ὦμος μὲ βραχίονα ἡλικιωμένου ἄνδρα, φαίνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο μεγάλο πολύμορφο ἀνάγλυφο τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. Θραύσματα ἀπὸ ἐπιτύμβιες στῆλες καὶ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εἶδε τὸ 1816 ὁ E. D. Clarke (Travels in various Countries, 4, London 1816, 2) μέσα στὸ ἕλος τῆς Μπρεξίζας. Νότια ἀπὸ τὸ ἕλος εἶχαν βρεθεῖ παλαιότερα ἐπιτύμβιες στῆλες Προβαλισίων[37]. Εἶναι φανερό, πὼς στὴ θέση τοῦ ἕλους, πρὶν κατασκευαστεῖ τὸ ρωμαϊκὸ τέμενος, ὑπῆρχε κλασσικὸ νεκροταφεῖο τοῦ δήμου τῆς Προβαλίνθου. Ὁ ἴδιος ὁ δῆμος τοποθετεῖται νοτιότερα στὴ θέση Ξυλοκέριζα τῆς Νέας Μάκρης. Ὁ Νεολιθικὸς οἰκισμός, ποὺ ἔσκαψε ὁ Θεοχάρης στὴν παραλία τῆς Νέας Μάκρης[38], θὰ μποροῦσε νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὴν προϊστορικὴ Προβάλινθο. Τὸ τοπωνύμιο Βαλαρία (βλ. παραπάνω) θεωρεῖται ἀπὸ τὸν Leake[39] παραφθαρμένη ἀπόδοση τοῦ Προβάλινθος. Φαίνεται ὅμως ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ ἀλβανικὴ λέξη.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 1968, ἂν καὶ μὴ ὁλοκληρωμένη, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε,

33. Βαβρίτσας, βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 1, σ. 230 κ.ἑ.
34. Ὅ.π., εἰκ. 6 - 9.
35. L. V. Sybel, Kat. der Skulpturen zu Athen, Marb. 1881, σ. 7 - 8, ἀριθ. 39. AM (1887), σ. 310, ἀρ. 356.
36. Βαβρίτσας, ὅ.π., σ. 231, εἰκ. 5.
37. Frazer, Pausanias 2, 434 κ.ἑ. AA 51 (1936), σ. 126 (Σωτηριάδης). AJA 40 (1939), σ. 265. Πρβλ. καὶ Παπαχατζῆ, Ἀττικά, ὅ.π., 419, σημ. 1. AM (1887), σ. 306, ἀριθ. 321 - 323. BCH III, σ. 200.
38. AM (1956), σ. 1 κ.ἑ.
39. Leake, Demi of Attica, σ. 86

Εικ. 7. Μαραθών. Έλος Μπρεξίζας. Κάτοψη τοῦ ρωμαϊκοῦ βαλανείου (σχέδιο Έλσης Σπαθάρη).

ὅτι τὸ 2ο μ.Χ. αἰώνα ἱδρύθηκε στὴ Μπρεξίζα, δίπλα στὴ θάλασσα, τέμενος αἰγυπτιακῶν, ἴσως, θεοτήτων. Οἱ χρόνοι τῆς ἵδρυσής του συμπίπτουν μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μαραθώνιου Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, ποὺ τὸ ἀγρόκτημά του μὲ τὴ γνωστὴ *Ὁμονοίας Ἀθανάτου Πύλην* βρίσκεται στὸ βάθος τῆς κοιλάδας τῆς Αὐλώνας, στὴν περιοχὴ τοῦ δήμου τῆς Οἰνόης[40]. Μέσα στὸν περίβολο τοῦ τεμένους, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πυραμιδοειδὲς βαθμιδωτὸ βάθρο, ὑπάρχουν 5 - 6 λοφίσκοι, κατάσπαρτοι ἀπὸ ρωμαϊκὰ ἐρείπια[41]. Ἕνας ἀπ' αὐτούς, ΝΑ. ἀπὸ τὴν πύλη, δίπλα ἀκριβῶς στὴν ἀκτή, ἐρευνήθηκε πρόσφατα ἀπὸ τὴν Ἐφορεία Ἀττικῆς, προκειμένου νὰ ἀπαγορευτεῖ ἡ οἰκοδόμηση[42]. Ἡ ἔρευνα ἔφερε στὸ φῶς ἕνα ἄριστα διατηρημένο ρωμαϊκὸ βαλανεῖο τοῦ 2ου μ.Χ. αἰ. (Εἰκ. 7), ποὺ φαίνεται ὅτι ἐξακολούθησε νὰ χρησιμοποιεῖται ὡς καὶ τὸν 3ο μ.Χ. αἰ., ὁπότε, γιὰ ἄγνωστη ἀκόμη αἰτία, ἐγκαταλείφθηκε καὶ καταστράφηκε (Πίν. 144α-β). Λεπτομέρειες θὰ δοθοῦν μετὰ τὴ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ. Δοκιμαστικὲς τομὲς ποὺ σκάφτηκαν γύρω στὸ βαλανεῖο βεβαίωσαν, ὅτι κι αὐτὸ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τοῦ τεμένους τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ καὶ συνδέεται μὲ τὰ κτίσματα τῶν ἄλλων λοφίσκων.

Εἶναι πιθανό, ὁλόκληρο τὸ συγκρότημα τοῦ τεμένους, μὲ τὴν τάφρο στὴ βόρεια πλευρά του, νὰ ἀποτελοῦσε νησίδα, ποὺ συχνὰ ἀναφέρεται ἀπὸ περιηγητές[43]. Ὁ Pritchett παρατήρησε τὸ 1959, στὴν περιοχὴ τοῦ ἕλους, δυτικότερα μᾶλλον ἀπὸ τὸ ρωμαϊκὸ τέμενος, δύο τύμβους, ἴσως τοῦ 6ου π.Χ. αἰ[44]. Σημειώνουμε ὅτι σποραδικὰ ὄστρακα κλασσικῶν χρόνων καὶ ἐλάχιστα γεωμετρικὰ βρέθηκαν καὶ στὸ ἀμμῶδες ὑπέδαφος τοῦ βαλανείου. Προέρχονται ἴσως ἀπὸ κατεστραμμένους τάφους, ὅπως καὶ τὰ θραύσματα τῶν ἐπιτύμβιων στηλῶν, ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω.

ΟΙΝΟΗ

Γιὰ τὸν τέταρτο δῆμο τῆς Τετραπόλεως, τὴν Οἰνόη, δὲν ἔχουμε νὰ προσθέσουμε τίποτε καινούριο. Ἡ θέση της, 2 χλμ. περίπου δυτικὰ ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ Μαραθώνα, μέσα στὴν κοιλάδα τοῦ Χάραδρου, δὲν ἀμφισβητεῖται, χάρη καὶ στὸ νεοελληνικὸ τοπωνύμιο Νοινόη (Εἰκ. 1). Γιὰ τὴ συνέχεια ζωῆς καὶ λατρείας, ἀπὸ τὰ Νεολιθικὰ χρόνια μέχρι καὶ τὰ Ρωμαϊκά, μιλοῦν καθαρὰ τὰ εὑρήματα τῆς Σπηλιᾶς τοῦ Πανός[45], ποὺ μέρος τους ἔχει ἐκτεθεῖ στὸ νέο Μουσεῖο Μαραθῶνος. Τὰ ἐρείπια τοῦ δήμου διακρίνονται στὰ νότια καὶ τὰ βόρεια τῆς κοίτης τοῦ ποταμοῦ, γύρω στὸ ἐκκλησάκι τῶν Ἁγίων Ἀποστό-

40. ΑΜ 79 (1964), σ. 115 κ.ἑ. καὶ 157 κ.ἑ.

41. Pritchett, βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 4, σ. 84.

42. Τὸ οἰκόπεδο ἀνήκει στὸν κ. Γιατρᾶ. Τὴν ἐπίβλεψη τῆς ἀνασκαφῆς εἶχε ἀναλάβει ἡ ἀρχαιολόγος Ξένη Ἀραπογιάννη, ποὺ μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμέλεια κρατοῦσε καὶ τὶς ἡμερολογιακὲς σημειώσεις.

43. Πρβλ. Frazer, Pausanias 2, 434 κ.ἑ. (= Pritchett, βιβλιογραφία, ἀριθ. 3, σ. 153).

44. Pritchett, ὅ.π. 154. Δυτικότερα, ἀριστερὰ ἀπὸ τὸ δρόμο Ἀθηνῶν - Μαραθώνα, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἀμερικανικὴ βάση ραντάρ, εἶχα παρατηρήσει τὸ 1972 μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀπὸ μεγάλο οἰκοδόμημα. Δύο θραύσματα, ἕνα ἀπὸ ἰωνικὸ γεῖσο καὶ ἕνα ἀπὸ βάση πεσσοῦ, ποὺ βρίσκονταν μέσα στὴν ἰδιοκτησία τοῦ Φιλιπποπούλου, μεταφέρθηκαν στὸ Μουσεῖο Μαραθῶνος. Στὴν ἴδια θέση σημείωσα ὄστρακα κλασσικὰ καὶ λεπίδες ὀψιανοῦ. Στὴν ἴδια περιοχή, ἀλλὰ δεξιὰ ἀπὸ τὸ δρόμο καὶ ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὴν περίφραξη τῆς βάσης, ὑπάρχει ἕνα πλινθόκτιστο ρωμαϊκὸ οἰκοδόμημα (ἴσως δεξαμενή). Μπροστὰ στὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ βρίσκεται μιὰ μαρμάρινη στήλη ποὺ ἔστησαν οἱ κάτοικοι τῆς Νέας Μάκρης σὲ ἔνδειξη εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν Rockfeller, ποὺ ἀποξήρανε τὸ ἕλος τὸ 1933 (;).

45. Βλ. Παπαδημητρίου, Ἔργον 1958, σ. 15 - 22.

λων, ποὺ στὸ Karten von Attika σημειώνεται ὡς Φράγκικη ἐκκλησιὰ (φύλλο XIX) καὶ κυρίως γύρω στὸ μεσαιωνικὸ πύργο, ποὺ εἶναι κτισμένος πάνω στὰ ἐρείπια κλασσικοῦ οἰκοδομήματος (Πίν. 145). Νοτιότερα ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι, δίπλα στὴ δεξιὰ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ, ἀποκαλύφθηκε πρόσφατα, ὕστερα ἀπὸ δοκιμαστικὴ ἔρευνα τῆς Ἐφορείας Ἀττικῆς, μέρος οἰκοδομήματος μὲ πεσσοστοιχία καὶ σκάλα καθόδου πρὸς αὐτήν, ποὺ ὁ καθηγητὴς Μαρινᾶτος, μὲ βάση τὸν τύπο γραμμάτων μιᾶς ἐπιγραφῆς, τὸ χρονολόγησε στὴν Ἑλληνιστικὴ περίοδο[46]. Τὸ οἰκοδόμημα αὐτό, λόγω τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του ἰδιομορφίας, παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἑρμηνευτικὰ προβλήματα. Μποροῦμε πάντως νὰ θεωρήσουμε βέβαιο, ὅτι αὐτὸ τὸ κτίσμα ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν πηγή (κεφαλάρι), ποὺ βρίσκεται λίγα μέτρα δυτικότερα. Τὰ νερὰ τῆς πηγῆς ἔρρεαν μέχρι πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια (πρὶν κατασκευαστεῖ ἕνα τσιμεντένιο κανάλι, ποὺ τὰ ὁδηγεῖ νοτιότερα) πρὸς τὸ κτίσμα. Φαίνεται λοιπὸν πολὺ πιθανό, ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἕνα μεγάλο δημόσιο κρηναῖο οἰκοδόμημα. Στὴ νότια πλευρά του ἀποκαλύφθηκαν ἑπτὰ ὀρθογώνιοι πεσσοὶ μὲ ἰσάριθμα ἀνοίγματα (Πίν. 146α-β). Δεύτερη πεσσοστοιχία ἄρχισε νὰ ἀποκαλύπτεται στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ οἰκοδομήματος. Μαρμάρινες διπλὲς πλάκες, ποὺ φράζουν τὰ ἀνοίγματα μεταξὺ τῶν πεσσῶν, σχημάτιζαν δεξαμενὴ στὸ κέντρο τοῦ κτίσματος, ὅπου συγκεντρωνόταν τὸ νερό (κάτι ἀνάλογο μὲ τὴν κρήνη τῆς Πειρήνης στὴν Κόρινθο καὶ τῆς Λυκόσουρας: ΑΕ 1911, σ. 201 κ.ἑ.).

Ἡ μαρμάρινη σκάλα στὸ δυτικὸ πέρας τῆς πεσσοστοιχίας ὁδηγεῖ σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο, ἀκριβῶς μπροστὰ στὰ ἀνοίγματα μὲ τὶς μαρμάρινες ὄρθιες πλάκες, οἱ ὁποῖες σχημάτιζαν ἕνα εἶδος στηθαίου (Πίν. 146α), ἀπ' ὅπου θὰ ἀντλοῦσαν τὸ νερὸ σὲ πήλινα δοχεῖα.

Ἔτσι, ἡ μαρμάρινη, ξαπλωμένη σὲ ἀνάκλιντρο, ἀκέφαλη ἀνδρικὴ μορφή, ἔργο ποιότητας τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου, ποὺ βρέθηκε μέσα στὴν κρήνη (ΠΑΕ 1972, πίν. 3γ), μπορεῖ νὰ ἑρμηνευτεῖ ὡς παράσταση ποταμοῦ ἢ ἥρωα (Πίν. 147), προστάτη τῆς κρήνης. Στὸ ἴδιο μέρος βρέθηκαν καὶ θραύσματα μιᾶς δεύτερης, καθισμένης σὲ θρόνο μορφῆς. Πρὶν μποῦμε ὅμως σὲ ἄλλες κατασκευαστικὲς καὶ ἑρμηνευτικὲς λεπτομέρειες, εἶναι καλύτερο νὰ περιμένουμε τὴν πρόοδο τῆς ἔρευνας, ποὺ ξανάρχισε φέτος.

Ἡ κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ ἀπὸ τὴ Σπηλιὰ τοῦ Πανὸς μέχρι τὸ σημερινὸ χωριὸ Μαραθώνα καὶ ἴσως ἀκόμα μέχρι τὸ Μπέι, ἀνάμεσα στὰ βουνὰ Κοτρώνι καὶ Σταυροκοράκι, κι ἀκόμη ἡ κοιλάδα τῆς Αὐλώνας, ποὺ καταλήγει στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ χείμαρρου τοῦ Βρανᾶ, πρέπει ν' ἀνῆκαν στὴ δικαιοδοσία τοῦ δήμου τῆς Οἰνόης.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

ΒΡΑΝΑ

(α) Ὁ σκελετὸς τοῦ ἀλόγου

Γιὰ τὰ νεκροταφεῖα στὴν περιοχὴ τοῦ Βρανᾶ εἶναι ἀπόλυτα κατατοπιστικὲς οἱ ἀναλυτικὲς ἐκθέσεις τοῦ καθηγητοῦ Μαρινάτου[47]. Ἡ ἀνασκαφὴ τῶν Μεσοελλαδικῶν ταφικῶν κύκλων (Kurgan) καὶ τοῦ λεγόμενου Τύμβου τῶν Πλαταιέων (βλ. παρακάτω) ὁλοκληρώθηκε τὸ 1970. Γιὰ ἕνα διάστημα τῆς ἀνασκαφικῆς αὐτῆς περιόδου καὶ συγκεκρι-

46. Μαρινᾶτος, ΠΑΕ 1972, σ. 7.
47. Βλ. βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 7 - 15.

μένα ἀπὸ 11 Μαΐου ὡς καὶ 6 Ἰουνίου εἶχα τὴν τύχη νὰ ἐπιβλέπω καθημερινὰ τὶς ἀνασκαφὲς στοῦ Βρανᾶ. Ἀντλώντας πληροφορίες ἀπὸ τὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς, θὰ ἤθελα, πρὸς τὸ παρόν, νὰ κάμω μία μόνο παρατήρηση σχετικὰ μὲ τὸν τάφο 3 τοῦ ΜΕ Τύμβου Ι, ὅπου βρέθηκε ὁ σκελετὸς ἑνὸς ἀλόγου[48]. Τὸ ὀγκῶδες ἀνώφλι τοῦ τάφου αὐτοῦ ἐξεῖχε στὴν ἐπιφάνεια πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ καὶ εἶχε ἐπισημανθεῖ ἀπὸ τὸν ἀρχαιοφύλακα Μαραθῶνος Εὐάγγελο Χριστοφύλλη, εἶχε μάλιστα θεωρηθεῖ ἀρχικὰ ὑπέρθυρο κατεστραμμένου θολωτοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου. Ὁ πρῶτος καθαρισμὸς ἔδειξε ὅτι πρόκειται γιὰ λακκοειδῆ τάφο. Στὴ νότια πλευρά του εἶχε ἄνοιγμα εἰσόδου, ποὺ βρέθηκε φραγμένο μὲ πέτρες τοποθετημένες σὲ κανονικὲς σειρές. Οἱ καλυπτήριες πλάκες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὀγκῶδες ἀνώφλι, ἔλειπαν. Ἦταν παραβιασμένος καὶ γεμάτος χῶμα καὶ λίθους. Ἡ συστηματικὴ ἔρευνά του ἄρχισε στὶς 25 Μαΐου 1970 μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς νεώτερης ἐπίχωσής του, ἀρχικὰ μέχρι βάθος 0.70 μ. Ἀνάμεσα στοὺς λίθους καὶ τὸ χῶμα ποὺ ἀφαιρέθηκε τὴν πρώτη μέρα, βρέθηκαν πολλὰ ὀστᾶ ζώων. Ὁ καθαρισμὸς συνεχίστηκε στὶς 27 Μαΐου, γιατὶ τὸ συνεργεῖο τῶν ἀνασκαφῶν καταγινόταν παράλληλα καὶ μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τῶν Τύμβων ΙΙ καὶ IV. Ὡς τὸ βάθος 1.05 μ., ὁ τάφος ἦταν γεμάτος μὲ τὰ νεώτερα μπάζα, λίθους, χῶμα καὶ ὀστᾶ ζώων. Σ' αὐτὸ τὸ βάθος ἀποκαλύφθηκε ἕνας ὀγκώδης ἀκανόνιστος λίθος, ποὺ ἀφαιρέθηκε ἀργότερα στὶς 6 Ἰουνίου, ἀφοῦ τεμαχίστηκε (Π ί ν. 148α). Κάτω ἀπ' αὐτούς, ἀποκαλύφθηκε ὁ σκελετὸς ἀλόγου. Μικρότερες πέτρες ὑπῆρχαν δίπλα καὶ κάτω ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ ζώου (Π ί ν. 148β). Τὰ πλευρὰ εἶναι σπασμένα κατὰ μῆκος τῆς σπονδυλικῆς στήλης καὶ συμπιεσμένα ἀπὸ τοὺς λίθους, ὁ λαιμὸς στρεβλωμένος καὶ τὸ κεφάλι στραμμένο ἀφύσικα πρὸς τὰ πίσω, ἡ λεκάνη ἐπίσης σπασμένη, τὰ πόδια, καθὼς καὶ τὰ ὀστᾶ τῆς ὠμοπλάτης λείπουν[49]. Κανένα ἴχνος κτερίσματος δὲ σημειώθηκε γύρω στὸ σκελετό. Τρία μόνο χονδροειδῆ ἀπροσδιόριστα ὄστρακα καὶ ἕνα ὑστεροβυζαντινό, ἴσως Τουρκοκρατίας, βρέθηκαν δίπλα στὰ πλευρὰ τοῦ ζώου.

Μὲ βάση τὴν παραπάνω περιγραφή, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Τάφος 3 τοῦ Τύμβου Ι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κατασκευάστηκε γιὰ νὰ δεχτεῖ ταφὴ ἀλόγου. Εἶναι, νομίζω, ἕνας κανονικὸς τάφος γιὰ ἐνταφιασμὸ ἀνθρώπου. Παραβιάστηκε καὶ συλήθηκε, ἄγνωστο σὲ ποιά ἀκριβῶς ἐποχή. Μέσα στὸν ἄδειο λάκκο τοῦ τάφου ρίχτηκε, σὲ πολὺ νεώτερα χρόνια, μᾶλλον στὴν Τουρκοκρατία, ἀπὸ κατοίκους τοῦ κοντινοῦ χωριοῦ Βρανᾶ, τὸ ἄλογο, νεκρὸ ἤδη καὶ λειψό. Καταπλακώθηκε ἀμέσως μὲ μεγάλες πέτρες, ἴσως καὶ μὲ χῶμα. Ὁ λάκκος χρησιμοποιήθηκε στὴ συνέχεια γιὰ ἀπορρίμματα, ὀστᾶ ζώων κυρίως (οἱ ποιμένες τῆς περιοχῆς ἔχουν ἀκόμα ἄφθονα αἰγοπρόβατα).

Δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ ξέρω, ἂν τὸ ἄλογο τοῦ Βρανᾶ ἔχει σχέση μὲ τὸ εἶδος τῶν ἀλόγων Przewalski, ὅπως παρατήρησε ὁ καθηγητὴς Μαρινάτος[50], ἢ τὰ μικρόσωμα Σκυριανὰ ἄλογα, πού, ὅπως πιστεύουν ὁρισμένοι, μοιάζουν μὲ τὰ ἄλογα τῆς ζωφόρου τοῦ Παρθενῶνος[51]. Ἐκεῖνο ποὺ μπορῶ νὰ πῶ εἶναι, ὅτι δὲν εἶναι Μεσοελλαδικὸ καὶ δὲν ἔχει σχέση μὲ τὰ μικρόσωμα ἄλογα τοῦ θολωτοῦ μυκηναϊκοῦ τάφου τοῦ Μαραθῶνος[52], ποὺ

48. ΠΑΕ 1970, σ. 13, εἰκ. 3.

49. Βλ. ΑΑΑ ΙΙΙ (1970), ἔγχρωμος πίν. Γ΄ 3 καὶ ΠΑΕ 1970, πίν. 15 β.

50. ΠΑΕ, ὅ.π., σ. 13.

51. Πρβλ. Joy Coulentianou, Τὸ αἴνιγμα τῶν Σκυριανῶν ἀλόγων, ἔκδ. Ἡριδανός, Ἀθήνα, σ. 25 κ.ἑ.

52. Ὁ τάφος στὴ θέση Ἀρνὸς ἢ Ὀρνιὸς (Ἀγριοσυκιά) ἐρευνήθηκε ἀπὸ τὸ Γ. Σωτηριάδη τὸ 1933· τὰ ἄλογα ὅμως ἀποκαλύφθηκαν στὴν ἀρχὴ τοῦ δρόμου του τὸ 1958, ὅταν ἄρχισαν ἐργασίες ἀναστήλωσής του : Στίκας, ΠΑΕ 1958, σ. 15 - 17.

βρίσκεται γύρω στὰ 400 μ. ΝΑ. ἀπὸ τοὺς ΜΕ κύκλους τοῦ Βρανᾶ. Πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα πάντως θὰ μᾶς διαφωτίσει, πιστεύω, ὁ καθηγητὴς τῆς Παλαιοντολογίας, κ. Γιάννης Μελέντης, πού, ὅπως πληροφοροῦμαι, ἐξέτασε τὸ σκελετό.

Τὸ ἄλογο λοιπὸν τοῦ Βρανᾶ εἶχε τὴν ἀπροσδόκητη τιμὴ νὰ βρεθεῖ τελείως τυχαῖα μέσα στὸ συλημένο τάφο κάποιου λαμπροῦ ἡγεμόνα τῆς Μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς, ὅπου ρίχτηκε ἤδη νεκρό, σὲ ἡλικία 16 περίπου ἐτῶν[53].

(β) Ὁ Τύμβος τῶν Πλαταιέων

Σχετικὰ μὲ τὸ λεγόμενο Τύμβο τῶν Πλαταιέων, ποὺ βρίσκεται γύρω στὰ 100 μ. ΝΑ. ἀπὸ τοὺς ΜΕ, θὰ εἶχα νὰ παρατηρήσω μόνο τὰ ἑξῆς: Οἱ δέκα τάφοι ποὺ ἐρευνήθηκαν συνολικά, ἀποτελοῦν μικρὸ μόνο τμῆμα ὁλόκληρου τοῦ Τύμβου, ποὺ ἡ διάμετρός του ξεπερνᾶ τὰ 30 μ. Ἀπὸ τοὺς 10 τάφους, οἱ 1, 2, 3, 4, 6, 8 καὶ 9 (ὁ 7 δὲν ἐρευνήθηκε) ἦταν ἁπλοὶ λάκκοι μὲ ἕνα σκελετό. Ἀπὸ ἀγγεῖα συνοδευόταν μόνο ὁ νεκρὸς τοῦ τάφου 9 : κυάθιο καὶ κοτύλη, ποὺ στὸ κάτω μέρος τῆς βάσης της εἶχα διακρίνει τὸ 1970 τὰ γράμματα ΔΑΜΟ γραπτὰ γύρω ἀπὸ κύκλο. Τὸ κρανίο τοῦ ἴδιου νεκροῦ καλυπτόταν ἀπὸ δύο πλάκες, τοποθετημένες σὲ σχῆμα σαμαριοῦ. Ἡ μία εἶναι πήλινος κορινθιακὸς στρωτήρας[54]. Ὁ τάφος 5 εἶναι ἀβαθὴς λάκκος μὲ σκελετὸ παιδιοῦ, ποὺ καλύπτεται ἀπὸ θραύσματα ἀρχαϊκοῦ πίθου (Πίν. 148γ). Τέλος οἱ λάκκοι Α καὶ Β χρησιμοποιήθηκαν γιὰ τὴν καύση νεκρῶν.

Ἡ μὴ ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Τύμβου (τίποτε δὲν ἐμποδίζει στὸ ὑπόλοιπο τμῆμα του νὰ κρύβονται καὶ ἄλλοι τάφοι παιδιῶν — ὁπότε θὰ πολλαπλασιαστοῦν οἱ αὐλητές —, καὶ γιατί ὄχι καὶ γυναικῶν), ἡ ποικιλία τῶν ταφῶν (ἐνταφιασμοί, καύσεις, πίθος), ποὺ δὲ δικαιολογεῖται εὔκολα στὴν περίπτωση ὁμαδικῆς ταφῆς νεκρῶν ὕστερα ἀπὸ μάχη, τέλος, ἡ μεγάλη ἀπόσταση τοῦ Τύμβου ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς μάχης, ὅλα αὐτὰ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἔχουμε σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις σχετικὰ μὲ τὴν ταύτιση αὐτοῦ τοῦ τύμβου ὡς Τύμβου τῶν Πλαταιέων.

Σύμφωνα μὲ τὴν περιγραφὴ τοῦ Παυσανία (I, 32,3): *Τάφος δὲ ἐν τῷ πεδίῳ Ἀθηναίων ἐστίν... καὶ ἕτερος Πλαταιεῦσι...* ὁ Τύμβος τῶν Πλαταιέων πρέπει νὰ ἦταν κοντὰ στῶν Ἀθηναίων, στὴν πεδιάδα. Ἀπὸ τὸν Pririchett[55] ἀντλῶ τὶς παρακάτω ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες : Ὁ E. D. Clarke, τὸ 1818, παρατήρησε ἕνα δεύτερο μικρότερο τύμβο, λίγο βόρεια ἀπὸ τὸ Σωρό[56]. Ὁ συνταγματάρχης Leake, λίγο ἀργότερα, σημειώνει ὅτι, σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ Σωρό, ὑπάρχει ἕνας σωρὸς ἀπὸ χῶμα καὶ λίθους, ποὺ δὲν εἶναι πολὺ ψηλός, ἀλλὰ πάντως φαίνεται τεχνητός[57]. Πρὸς τὸ παρόν, ὥσπου νὰ ἐντοπιστεῖ καὶ νὰ ἐρευνηθεῖ ὁ δεύτερος μικρότερος αὐτὸς σωρός, τὸ πρόβλημα τοῦ Τύμβου τῶν Πλαταιέων παραμένει ἀνοικτό.

ΠΕΤΡΟΣ Γ. ΘΕΜΕΛΗΣ

53. Σύμφωνα μὲ προφορικὴ ἀνακοίνωση τοῦ καθηγητῆ τῆς ζωολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βόννης Dr. Günter Vobis, ποὺ ἐξέτασε γιὰ χάρη μου τὸ σκελετό. Πρβλ. ΠΑΕ 1970, σ. 13.

54. Κι ὄχι λίθινη πλάκα. Πρβλ. καὶ ΠΑΕ 1970, πίν. 33β. Μήπως μπορεῖ νὰ βοηθήσει γιὰ μιὰ καλύτερη χρονολόγηση τοῦ τάφου;

55. Βλ. βιβλιογραφία μας, ἀριθ. 4, σ. 92, σημ. 37.

56. E. D. Clarke, Travels in various Countries 7⁴, London 1818, σ. 28 καὶ χάρτη ἀπέναντι στὴ σ. 19.

57. Leake, Demi², London 1841, σ. 101.

Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΡΡΙΚΟΥ ΣΛΗΜΑΝ ΚΑΙ Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΥΤΩΝ Ο ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣ ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΩΣ ΠΟΣΤΟΛΑΚΚΑ

Εἶναι ἀναμφισβήτητον πράγματι ὅτι μεταξὺ ἁπάντων τῶν ἔργων ἀρχαίας τέχνης, ἅτινα κατὰ καιροὺς συνέλεξεν ὁ Ἑρρῖκος Σλῆμαν εἴτε δι' ἀγορῶν κατὰ τὰς περιηγήσεις του εἰς διαφόρους περιοχὰς τῆς Μεσογείου εἴτε ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν, τὰς ὁποίας οὗτος διεξήγαγε κατὰ περιόδους ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Τρῳάδα, τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Σικελίαν, τὰ μᾶλλον ὑπ' αὐτοῦ — πλὴν τῶν ἐπιγραφῶν[1], διὰ τὰς ὁποίας δὲν γίνεται λόγος — προτιμώμενα (ὡς ἰδιαιτέρα κατηγορία) ἔργα ἀρχαίας τέχνης ἦσαν τὰ ἀρχαῖα νομίσματα, ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκά. Τοῦτο γνωρίζομεν, διότι ἅπαντα τὰ λοιπά, τὰ ἐκ Τροίας καὶ ἄλλων περιοχῶν, τὰ ἀγγεῖα γενικῶς, τὰ χρυσᾶ κοσμήματα, τὰ λοιπὰ πάσης φύσεως μεταλλικὰ ἀντικείμενα, τὰ ἐκ λίθου ἐργαλεῖα καὶ πλαστικὰ ἔργα τῆς συλλογῆς του εἴτε παρεχώρησεν εἰς τὸ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου εἴτε ἐξεδήλωσεν — ζῶν ἔτι καὶ δὴ καὶ γραπτῶς — τὴν ἐπιθυμίαν του, ὅπως δωρηθοῦν εἰς τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω Μουσεῖον (π.χ. τὰ ἐκ Θήρας καὶ Θηρασίας, Μοτύης, Ὀρχομενοῦ, Ἀλεξανδρείας ἀγορασθέντα ἢ ὑπ' αὐτοῦ τούτου εὑρεθέντα)[2], εἴτε τέλος, διὰ τῆς διαθήκης του[3] καθώρισεν ὅπως αὐτὰ μετενεχθῶσιν ὁμοίως — μετὰ τὸν θάνατόν του — ἐκ τοῦ Ἰλίου Μελάθρου τῆς λεωφόρου Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν εἰς τὸ αὐτὸ ὡς ἄνω Βερολιναῖον Μουσεῖον[4].

Ἀντιθέτως, τὴν μεγάλην συλλογὴν νομισμάτων, τὴν ὁποίαν οὗτος εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν πρὸ τοῦ θανάτου του νὰ σχηματίζῃ, διεφύλαξεν εἰς τὰς διαφόρους κατὰ καιροὺς ἐν Ἀθήναις κατοικίας του καί — τὸ σπουδαιότερον — δὲν καθώρισε διὰ τῆς ἐν ἔτει 1889 ἰδιοχείρως συνταχθείσης διαθήκης του, ὅπως αὕτη δωρηθῇ εἰς οἱονδήποτε Μουσεῖον. Ἐν συνεχείᾳ δὲ καὶ ἡ χήρα του Σοφία Σλῆμαν διετήρησε τὴν συλλογὴν ταύτην εἰς τὸ σύνολόν της ἐπὶ δεκαετίας ὅλας εἰς τὴν ἀνακτορικήν της κατοικίαν. Ἴσως δὲ δὲν πρέπει νὰ παροραθῇ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἰωάννης Σβορῶνος, μετέπειτα Διευθυν-

1. Πρβλ. Γ. Σ. Κορρέ, Ἐπιγραφαὶ ἐξ Ἀττικῆς εἰς κατοχὴν Ἑρρίκου Σλῆμαν, Ἀθηνᾶ ΟΕ' (1974 - 1975), σ. 54 - 67.

2. Πρβλ. Heinrich Schliemann, Briefwechsel. Aus dem Nachlass in Auswahl herausgegeben von Ernst Meyer, I, Berlin 1953, σ. 162 - 163 ἀριθ. 130, σ. 168 ἀριθ. 131 καὶ σημ. 220 ἐν σ. 325.

3. Πρβλ. Γ.Σ. Κορρέ, Ἡ διαθήκη τοῦ Ἑρρίκου Σλῆμαν, Μνημοσύνη Ε' (1974 - 1975), σ. 45 - 59, εἰκ. 1 - 7.

4. Πρβλ. Heinrich Schliemann, Briefwechsel, ἔ.ἀ., I, σ. 298 ἀρ. 273, σ. 302 ἀριθ. 276 καὶ II, Berlin 1958, σ. 285 ἀριθ. 269, σ. 286 (287) ἀριθ. 269, σ. 289 ἀριθ. 273, σ. 340 ἀριθ. 319, σ. 452 σημ. 296, 299 καὶ H. Schmidt, Heinrich Schliemann's Sammlung Trojanischer Altertümer, Berlin 1902, σ. XIX. Πρβλ. ἐπίσης, Γ. Σ. Κορρέ, Διαθήκη, ἔ.ἀ., σ. 58 καὶ σημ. 1 καὶ Briefe von Heinrich Schliemann, gesammelt und mit einer Einleitung in Auswahl herausgegeben von Ernst Meyer, Berlin - Leipzig 1936, σ. 199 ἀριθ. 109.

τῆς τοῦ ἐν Ἀθήναις Νομισματικοῦ Μουσείου, ἦτο ἐκ τῶν καλυτέρων φίλων τοῦ Ἑρρίκου Σλῆμαν εἰς τὰς Ἀθήνας. Καὶ ὅμως δωρεὰ εἰς τὸ ὡς ἄνω Μουσεῖον δὲν ἐγένετο ὑπὸ τοῦ Σλῆμαν ζῶντος οὐδὲ διὰ διαθήκης.

Ἐν τούτοις, τὰ χρονικὰ σημεῖα, ἅτινα θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὁρίσουν τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἀρχικοῦ πυρῆνος τῆς συλλογῆς ταύτης καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτῆς ἐκ τοῦ Ἰλίου Μελάθρου, ὁπότε καὶ ἐδωρήθη εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν, δὲν εἶναι γνωστά, καί, ὡς φαίνεται, δὲν πρόκειται νὰ γνωσθοῦν ποτέ.

Ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν τῆς Συλλογῆς : Πράγματι δὲν εἶναι γνωστὸν οὔτε πότε ἤρχισεν ὁ Σλῆμαν νὰ συλλέγῃ, ἁπλῶς, νομίσματα. Ὡς παλαιοτέραν περίπτωσιν γνωρίζομεν τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην ἀγορὰν νομισμάτων, ὅτε περιηγεῖτο τὴν νῆσον Ἰθάκην τῷ 1868. Δευτέρα χρονικῶς περίπτωσις εἶναι ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀγορὰ νομισμάτων εἰς Θήραν καὶ Θηρασίαν (1870).

Ὡς πρὸς τὴν δωρεὰν τῆς συλλογῆς εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν, ὡς ἐγράφη ἤδη ἀνωτέρω, ζῶντος ἔτι τοῦ Σλῆμαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωάννου Σβορώνου, ἡ συλλογὴ δὲν εἶχε μεταβιβασθῇ εἰσέτι εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τῶν καταλόγων δωρεῶν πρὸς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον, τῶν περιλαμβανομένων εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Σβορώνου ἐκδιδόμενον περιοδικὸν «Διεθνὴς Ἐφημερὶς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας» (Journal International d'Archéologie Numismatique). Εἰς τοὺς καταλόγους τούτους τῶν δωρεῶν δὲν περιλαμβάνεται ὡς δωρητὴς οὔτε ὁ Σλῆμαν οὔτε μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἡ Σοφία Σλῆμαν.

Ἤδη, κατόπιν ἐνδελεχοῦς ἐρεύνης, γενομένης ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τῆς Ἐφόρου καὶ Διευθυντρίας τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν κ. Μάντως Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου, κατέστη δυνατὸς ὁ καθορισμὸς τῆς ἐπακριβοῦς ἡμερομηνίας καταθέσεως τῆς Συλλογῆς νομισμάτων Σλῆμαν εἰς τὸ τότε Ἐθνικὸν Νομισματικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Συγκεκριμένως, ἡ Συλλογὴ Σλῆμαν κατετέθη τὴν 17ην Ἰανουαρίου 1928, ὅτε δηλαδὴ ἦτο διευθυντὴς αὐτοῦ ὁ ἀείμνηστος καθηγητὴς τῆς Ἀρχαιολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν Γεώργιος Π. Οἰκονόμος.

Ἡ δωρεὰ αὕτη τῆς Σοφίας Σλῆμαν δὲν συνωδεύθη, ἐξ ὅσων γνωρίζομεν μέχρι τοῦδε, διὰ τῆς συγχρόνου εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον παραχωρήσεως τοῦ καταλόγου τῆς Συλλογῆς ἢ μᾶλλον τῆς « Συνόψεως τῶν παλαιῶν νομισμάτων ἅτινα διετηροῦντο εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Δρος Ἑρρίκου Σλῆμαν ». Ἡ Σύνοψις αὕτη ἦτο τελείως ἄγνωστος μέχρι τοῦδε, μηδέποτε μνημονευθεῖσα παρ' οἱουδήποτε καί, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἀδημοσίευτος. Τὴν ὕπαρξίν της ἀντελήφθην μεταξὺ ἄλλων καταλοίπων τοῦ Ἑρρίκου καὶ τῆς Σοφίας Σλῆμαν εἰς τὸ « Ἀρχεῖον Σλῆμαν » τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης τῶν Ἀθηνῶν καὶ δὴ καὶ τοῦ τμήματος ἐκείνου, ὅπερ ἐδωρήθη ὑπὸ τοῦ ἐγγονοῦ τοῦ Σλῆμαν, ταξιάρχου Ἀλεξάνδρου Μελᾶ, πρὸ δεκαετίας περίπου εἰς τὴν ὡς ἄνω Βιβλιοθήκην[5].

Ἡ Σύνοψις αὕτη δὲν συνεπληρώθη διὰ τῶν μετὰ τὸ ἔτος 1883 (μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1890) προσκτηθέντων νέων νομισμάτων δι' ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς λόγους.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς τὴν ὁποίαν ἔχομεν περὶ τοῦ Ἰλίου Μελάθρου[6] εἶναι γνωστὸν ὅτι

5. Θερμαὶ εὐχαριστίαι ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τὸν Διευθυντὴν τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης κ. Fr. R. Walton διὰ τὴν προθύμως χορηγηθεῖσαν ἄδειαν δημοσιεύσεως τῆς Συνόψεως.

6. H. Schliemann. Home Life in Athens; Times Correspondence, New York Times, April 23, 1882. Ὁ Σχλεῖμαν κατ' οἶκον (ἑλληνικὴ μετάφρασις), Ἑστία, Ἔτος Η', τόμος ΙΣΤ', ἀριθ. 415. Ἐν Ἀθήναις,

ἡ συλλογὴ αὕτη τῶν νομισμάτων εὑρίσκετο εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Σλῆμαν, τὸ ὁποῖον κατελάμβανε τὴν πρὸς τὴν λεωφόρον Πανεπιστημίου μεγαλυτέραν κεντρικὴν αἴθουσαν τοῦ δευτέρου ὀρόφου τοῦ μεγάρου. Κατὰ μέγα μέρος ἡ συλλογὴ ἦτο ἐκτεθειμένη εἰς δύο ξυλίνας περικόμψους ἐκθεματικὰς τραπέζας - προθήκας, ἐνῷ τὰ λοιπὰ νομίσματα εὑρίσκοντο ἐντὸς εἰδικοῦ, ξυλίνου ὁμοίως, ἐρμαρίου. Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ἐπίσης, ὅτι καὶ τὰ τρία ταῦτα ἔπιπλα ἐδωρήθησαν μετὰ τῆς συλλογῆς εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον, ἔνθα καὶ ἐκτίθενται.

Ὡς ἐσημειώθη ἤδη ἀνωτέρω, ἡ Συλλογὴ νομισμάτων τοῦ Σλῆμαν, διετηρήθη εἰς τὸ σύνολόν της εἰς τὸ Ἰλίου Μέλαθρον. Ζῶντος ἔτι τοῦ Σλῆμαν — ἢ καὶ μετὰ τὸν θάνατόν του — ἐδωρήθησαν δύο μόνον χαλκᾶ νομίσματα εἰς τὸ Ἐθνολογικὸν Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου[7] καὶ τοῦτο διότι προήρχοντο ἐκ Τροίας, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἅπαντα τὰ λοιπὰ ἐν τῷ λόφῳ Hissarlik (Τροίᾳ) εὑρεθέντα ἀντικείμενα ἐδωρήθησαν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου. Τὰ δύο χαλκᾶ ταῦτα νομίσματα περιγράφονται ὑπὸ τοῦ Σλῆμαν εἰς τὸν τόμον τῶν Τρωϊκῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τὴν ὁποίαν φέρουν ἀποδίδονται εἰς τὴν Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς πόλιν τῆς Τροίας.

Εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον ἐδωρήθησαν κατὰ πρόσφατον καταμέτρησιν, γενομένην ὑπὸ τῆς Ἐφόρου τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς κ. Μάντως Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πρωτοκόλλου διανοίξεως τοῦ ἐρμαρίου τοῦ περιέχοντος τὴν συλλογήν, χίλια ἑκατὸν τεσσαράκοντα (1140) νομίσματα, ἤτοι ἄνω τῶν διακοσίων (200) νομισμάτων περισσότερα τῶν ὅσων εἶχεν καταγράψει ὁ Ποστολάκκας κατὰ Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1883 εἰς τὴν Σύνοψιν. Πέρα τῶν νομισμάτων τούτων ὑπῆρχον τρία (3) μολυβδόβουλα, ἓξ (6) δακτύλιοι, τριάκοντα δύο (32) λίθοι[9] καὶ εἷς (1) καμέος, ἓν πινακίδιον ἀνάγλυφον, ἓν (1) μολύβδινον σταθμίον, ἓν (1) κουφικὸν σταθμίον καὶ δύο (2) χαλκᾶ ἐλάσματα.

Ἡ πρώτη γνωστὴ περίπτωσις προσκτήσεως νομισμάτων ὑπὸ τοῦ Σλῆμαν ἀνάγεται, ὡς ἐσημειώθη, εἰς τὸ ἔτος 1868. Τότε, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ εἰς Ἰθάκην ταξιδίου του προσεφέρθη εἰς αὐτὸν ἱκανὸς ἀριθμὸς παλαιῶν ἑλληνικῶν νομισμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο καί τινα λίαν σπάνια. Τὰ νομίσματα ταῦτα εἶχον εὑρεθῇ — κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰδίου — εἰς ἀνασκαφὰς γενομένας πλησίον τῆς «πόλεως». Ἂν καὶ προσεφέρθησαν εἰς αὐτὸν δωρεάν, ἐν τούτοις, κατόπιν τῆς ἐκφρασθείσης ἐπιμονῆς του, οἱ ἐντόπιοι Ἰθακήσιοι ἔλαβον εἴκοσι φράγκα παρ' αὐτοῦ[10].

Ἐκ τάφου κατὰ τὴν δυτικὴν ἀκτὴν τῆς αὐτῆς νήσου προήρχοντο καὶ ὀκτὼ χαλκᾶ νομίσματα, ἅτινα παρέλαβεν, προφανῶς, ὁ Σλῆμαν κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω ἐπίσκεψίν του. Ἓν τῶν νομισμάτων ἔφερε παραστάσεις Διονύσου καὶ ἀετοῦ ἐπὶ τῶν πλευρῶν, ἔτι δὲ

Κυριακὴ 11 Δεκεμβρίου 1883, σ. 789 - 792· Schliemann und seine Häuslichkeit (Nach der neugriechischen Zeitschrift «Hestie», Neustrelitzer Zeitung 1884, ἀριθ. 10 - 13 (25. Januar, 27. Januar, 30. Januar, 1. Februar).

7. H. Schmidt, ἔ.ἀ., σ. 319, ἀριθ. 9703 - 9704. Ἄλλα νομίσματα ἐδωρήθησαν εἰς τὸν τοπογράφον B. Steffen.

8. Θερμόταται εὐχαριστίαι ἀπευθύνονται καὶ πρὸς τὴν κ. Μ. Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου διὰ τὴν ποικιλοτρόπως παρασχεθεῖσαν βοήθειαν εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν, ὅπου ἔγιναν ὅλαι αἱ ἀναγκαῖαι ἔρευναι περὶ τῆς συλλογῆς ταύτης.

9. Ἑπτὰ σφραγιδόλιθοι ἐδημοσιεύθησαν προσφάτως ὑπὸ τοῦ δρος Ingo Pini (CMS, V_1, ἀριθ. 176 - 182, σ. 136 - 140).

10. Ithaka, der Peloponnes und Troja. Archäologische Forschungen von Heinrich Schliemann, Leipzig 1869, σ. 41.

τὴν ἐπιγραφὴν ΑΙΓΙΕΩΝ[11]. Τὰ λοιπὰ τῶν νομισμάτων τούτων εἶχον πληγῆ δεινῶς, ὡς ἦτο φανερὸν ἐκ τῆς σκωριάσεως. Πλησίον τοῦ τάφου τούτου ἦλθον εἰς φῶς καὶ ἄλλα χαλκᾶ νομίσματα, ἅτινα ὁ Σλῆμαν ἠγόρασεν ὁμοῦ μετ' ἄλλων εὑρημάτων.

Ἀναμφισβητήτως, λοιπόν, τὸ ἐν. σ. 3 τῆς Συνόψεως τοῦ Ποστολάκκα μνημονευόμενον χαλκοῦν νόμισμα, τοῦ Αἰγίου, εἶναι τὸ αὐτὸ πρὸς τὸ ἐν τῇ διατριβῇ του περὶ τῶν ἐν Ἰθάκῃ, Πελοποννήσῳ καὶ Τροίᾳ ἐρευνῶν του μνημονευόμενον, τοσούτῳ δὲ μᾶλλον, καθ' ὅσον εἰς τὴν προσθήκην τῆς Συνόψεως οὐδὲν ἕτερον ἐξ Αἰγίου νόμισμα μνημονεύεται.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος (1868) ὁ Σλῆμαν ἐπεσκέφθη καὶ τὴν νῆσον Αἴγιναν, ὅπου ἴσως εὗρε καί τινα νομίσματα, διότι διαβεβαιοῖ[12] ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἐκυκλοφοροῦντο εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀρχαῖα ἀργυρᾶ νομίσματα. Ὑπάρχουν, κατὰ ταῦτα, πολλαὶ πιθανότητες νὰ προέρχωνται τὰ τριάκοντα πέντε (35) ἀργυρᾶ νομίσματα Αἰγίνης, ἅτινα μνημονεύονται ἐν σ. 3 τῆς Συνόψεως, ἐκ τῆς ἐπισκέψεως ταύτης τοῦ Σλῆμαν εἰς τὴν νῆσον, φαίνεται δὲ ἐπιβεβαιουμένη ἡ ὑπόθεσις, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι εἰς τὴν προσθήκην τῆς Συνόψεως οὐδὲν νόμισμα Αἰγίνης φέρεται προσκτηθὲν μετὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1876 καὶ μέχρι τοῦ Ἰουλίου 1883.

Ἡ δευτέρα χρονικῶς γνωστὴ περίπτωσις κτήσεως νομισμάτων ἀναφέρεται εἰς τὴν εἰς Θήραν ἐπίσκεψίν του τῷ 1870. Εἰς τὴν ἐπίσκεψιν ταύτην ὁ Σλῆμαν ἀναμφισβητήτως παρωρμήθη ἐκ τῶν ἀνακαλύψεων τῶν Fouqué, Gorceix, Mamet καὶ τῶν ἡμετέρων Ἀλαφούζου καὶ Νομικοῦ εἰς τὴν θέσιν Ἀκρωτήρι τῆς νήσου, ἕνα περίπου αἰῶνα πρὸ τῆς τελευταίας ἀνακαλύψεως τῶν μεγαλειωδῶν καταλοίπων τοῦ χαρίεντος Θηραϊκοῦ πολιτισμοῦ[13]. Ὡς ἐγνώρισε δι' ἐπιστολῆς (9/21 Μαρτίου 1870) ὁ Ἕρρῖκος Σλῆμαν εἰς τὸν εἰς Πετρούπολιν διαμένοντα ἐκ τοῦ πρώτου του γάμου υἱόν του Σέργιον, μετέφερεν ἐκ Θήρας εἰς Ἀθήνας πολλὰς ἀρχαιότητας, αἱ ὁποῖαι εἶναι «παλαιότεραι τῶν 4000 ἐτῶν», ἐνῷ ἐπὶ λέξει ὁ αὐτὸς Σλῆμαν ἀνέφερεν εἰς τὸν πατέρα του δι' ἐπιστολῆς τῆς 23ης Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὅτι ἔφερεν ἀρχαιότητας μεταξὺ τῶν ὁποίων «νομίσματα, λίθους, ἰδιαιτέρως δὲ ἀγγεῖα ἐκ Θηρασίας»[14].

Αὐτὰ τὰ ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς νομίσματα, τὰ ὁποῖα ὁ Σλῆμαν ἠγόρασεν εἰς τὴν νῆσον Θήραν, θὰ πρέπει νὰ θεωρήσωμεν, ἐὰν δεχθῶμεν κατὰ γράμμα τὴν σημασίαν τῶν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ καταλόγου τῆς Τρωϊκῆς Συλλογῆς ὑπὸ τοῦ H. Schmidt γραφομένων[15], ὅτι δὲν περιελαμβάνοντο μεταξὺ τῶν εἰς Βερολῖνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σλῆμαν ἀποσταλέντων προμυκηναϊκῶν καὶ μυκηναϊκῶν ἀντικειμένων ἐκ Μυκηνῶν, Ὀρχομενοῦ, Τίρυνθος, Πύλου, Ἀσίνης, Ἰθάκης, Κρήτης καὶ Θηρασίας. Ἑπομένως θὰ παρέμειναν μετὰ τῶν λοιπῶν νομισμάτων εἰς Ἀθήνας, καταλήξαντα προφανῶς εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον.

Διὰ τῶν εἰς Τροίαν ἀνασκαφῶν του τῶν ἐτῶν 1870 μέχρι 1873[16], ὁ Σλῆμαν προσέθηκεν

11. Αὐτόθι, σ. 46.

12. Αὐτόθι, σ. 46.

13. Chr. Zervos, L'art des Cyclades du début à la fin de l'âge du bronze, Paris 1957, σ. 4: Sp. Marinatos, Excavations at Thera, I - VI, Athens 1968 - 1974. Σπ. Μαρινᾶτος, Ἀνασκαφὴ Θήρας I - VII, ΠΑΕ (1967 - 1973). Sp. Marinatos, Kreta, Thera und das mykenische Hellas, München 1973.

14. Heinrich Schliemann, Briefwechsel, ἔ.ἀ., I, σ. 162, 163, ἀριθ. 130, σ. 168, ἀριθ. 131 καὶ σ. 325, σημ. 220.

15. H. Schmidt, ἔ.ἀ., σ. XIX.

16. Troy and its Remains, London 1875, σ. 253.

εἰς τὴν συλλογήν του καὶ ἄλλα πολλὰ νομίσματα[17], τὰ ὁποῖα εὑρέθησαν ἐπὶ τοῦ λόφου Hissarlik[18]. Ἐξ αὐτῶν μνημονεύονται μετὰ πλειόνων λεπτομερειῶν εἰς τὸν μέγαν τόμον τῶν Τρωϊκῶν Ἀρχαιοτήτων του μόνον πέντε (5). Ἐκ τῶν πέντε τούτων νομισμάτων ο ὐ δ ὲ ν ἀπεστάλη εἰς Βερολῖνον, ἀλλὰ παρέμειναν ἅπαντα εἰς κατοχήν του, ὡς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἄλλων νομισμάτων τῶν εὑρεθέντων ἐπὶ τοῦ λόφου Hissarlik. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω, καθίσταται σαφὲς ὅτι τὰ νομίσματα ἦσαν τὰ μόνα ἀρχαῖα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπεχωρίσθη ὁ Σλῆμαν ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων εὑρημάτων του ἐπὶ τοῦ λόφου Hissarlik.

Δύο μόνον χαλκᾶ ἐκ Τροίας νομίσματα κατέληξαν εἰς Βερολῖνον, ἅτινα καὶ περιλαμβάνονται εἰς τὸν κατάλογον τῆς Τρωϊκῆς Συλλογῆς, τὸν συνταχθέντα ὑπὸ τοῦ H. Schmidt[19]. Τὰ νομίσματα ταῦτα ἀπεικονίζουν ἐν προτομῇ τὸν Κωνσταντῖνον τὸν Μέγαν καὶ τὸν Κώνσταντα Β΄, ἀντιστοίχως, δὲν γνωρίζομεν δὲ κατὰ ποῖον ἔτος εὑρέθησαν εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἢ κατὰ πόσον προσεφέρθησαν εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἐντοπίων, ὡς συνέβη καὶ μὲ πλεῖστα ἄλλα.

Εἰς τὰς ἀνὰ τὴν Ἀργολίδα ἐρεύνας του κατὰ τὰ ἔτη 1874 καὶ 1876, οὐδὲν νόμισμα εὑρέθη οὔτε εἰς τὰς Μυκήνας οὔτε εἰς Τίρυνθα. Εἰς τὰς σ. 72 - 73 τοῦ περιωνύμου περὶ Μυκηνῶν ἔργου του[20] ὁ Σλῆμαν ποιεῖται μνείαν μόνον περὶ χαλκῶν μεταλλίων εὑρεθέντων εἰς Μυκήνας, παρατηρῶν συγχρόνως ὅτι οὐδὲν Ρωμαϊκῶν ἢ Βυζαντινῶν χρόνων νόμισμα εὑρέθη εἰς Μυκήνας.

Περαιτέρω, εἰς τὰς ἐν ἔτει 1878 ἀνασκαφὰς εἰς Ἰθάκην, ἀνεῦρε δύο νομίσματα Ἰθάκης μετὰ τῶν γνωστῶν παραστάσεων πετεινοῦ καὶ Ὀδυσσέως εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἀετός, ἔτι δὲ δύο (2) νομίσματα τοῦ Ἀγαθοκλέους τῶν Συρακουσῶν[21]. Ἐκ τῶν πλη-

17. Atlas trojanischer Alterthümer. Photographische Abbildungen zu dem Bericht über die Ausgrabungen in Troja von Dr. Heinrich Schliemann, Leipzig 1874, σ. 50 - 51, ἀριθ. 3475 - 3478, πίν. 190. Atlas des antiquités troyennes. Illustrations photographiques faisant suite au Rapport sur les fouilles de Troie par le Dr. H. Schliemann, Paris 1874, σ. 52 ἀριθ. 3475 - 3478, πίν. 190 καὶ Troy and its Remains. A Narrative of Researches and Discoveries made on the Site of Ilium, by Dr. H. Schliemann, London 1875, σ. 32, 62, 64 - 66, 206 - 207, 253, 254. Trojanische Alterthümer. Bericht über die Ausgrabungen in Troja von Dr. H. Schliemann, Leipzig 1874, σ. VI, ὡς καὶ δι' ἄλλα, σ. XLVIII, 9 - 10, 165, 217, 286, 287, 314, 315. Εἰδικώτερον, νόμισμα τῶν Ἐλαιουσίων μνημονεύεται ἐν σ. 165, ἄλλα ἐπιφανειακὰ εὑρήματα ἢ μέχρις 1 μ. βάθους ἐν σ. 217, πολυπληθῆ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ Κώνσταντος Β΄ ἐν σ. 286, διὰ διάφορα ἄλλα νομίσματα ἐν σ. 314 - 315. Πρβλ. Heinrich Schliemann, Briefwechsel, ἔ.ἀ., I, σ. 165, 166 ἀριθ. 131. Ὡσαύτως : I find very many copper coins of Ilium and Alexandria Troas, and Roman ones from the time of Augustus to Constantine the Great, especially the latter, directly below the surface... (Troy and its Remains, σ. 253). Διεξοδικώτερον μνημονεύει αὐτὰ αὐτόθι, ἐν σ. 354, ὅπου μνημονεύει καὶ ἀξιολογεῖ τὸ σύμβολον τοῦ διπλοῦ πελέκεως ἐπὶ νομίσματος τῆς Τενέδου. Περὶ αὐτοῦ ἴδε Briefwechsel, II, ἔ.ἀ., σ. 379, 382, ἀριθ. 353 καὶ 356 ἀντιστοίχως καὶ Tiryns, Der prähistorische Palast der Könige von Tiryns. Ergebnisse der neuesten Ausgrabungen von Dr. Heinrich Schliemann, Leipzig 1886, σ. 190.

18. H. Schmidt, ἔ.ἀ., σ. 319, ἀριθ. 9703 - 9704. Πρβλ. καὶ Trojanische Alterthümer. Bericht, ἔ.ἀ., σ. VI, 286.

19. Ἴδε σημ. 7.

20. Heinrich Schliemann, Bericht über meine Forschungen und Entdeckungen in Mykenae und Tiryns, Leipzig 1876.

21. Πρβλ. Heinrich Schliemann, Ilios. The City and Country of the Trojans, New York 1881, σ. 50 καὶ ἐν Συνόψει, σ. 12, ἔνθα ὅμως μνημονεύονται ἀντιστοίχως ἓν νόμισμα Ἰθάκης καὶ ἓν Συρακουσῶν ἀντὶ τῶν δύο μνημονευομένων ἐν τῇ Αὐτοβιογραφίᾳ.

ροφοριῶν τὰς ὁποίας παρέχει ἐν τῇ Αὐτοβιογραφίᾳ του, πάντοτε, προκύπτει ὡσαύτως ὅτι ἐν ἀφθονίᾳ προσεφέροντο κορινθιακὰ καὶ ρωμαϊκὰ νομίσματα εἰς Ἰθάκην κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους[22].

Τὴν ἑπομένην πληροφορίαν, ἄνευ ἰδιαιτέρας σημασίας, ὀφείλομεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ Ἀχ. Ποστολάκκα, τὴν περιληφθεῖσαν εἰς τὸ ἔργον τοῦ Σλῆμαν Ilios[23]. Εἰς τὴν συμβολὴν ταύτην τοῦ Ποστολάκκα μνημονεύονται ἁπλῶς δύο νομίσματα τῶν Ἰλιέων ὡς ἀνήκοντα εἰς τὴν Συλλογὴν τοῦ Σλῆμαν[24].

Ἐκ τῶν περιηγήσεών του κατὰ μῆνα Μάιον τοῦ ἔτους 1881 ἀνὰ τὴν Τρῳάδα, ἠγόρασεν ὁ Σλῆμαν ἀκόμη καὶ ἓν ὡραῖον — κατὰ τὴν γνώμην του — χαλκοῦν νόμισμα τῆς Ἄσσου εἰς τὸ χωρίον Kusch Deressi. Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο ἠδύνατό τις νὰ προμηθευθῇ — κατὰ βεβαίωσιν τοῦ Σλῆμαν — πολλὰ ἑλληνιστικά, ρωμαϊκὰ καὶ μεσαιωνικὰ νομίσματα[25].

Ἐκ τῶν ἐπαναληφθεισῶν κατὰ τὰ ἔτη 1878 καὶ 1879 εἰς Τροίαν ἀνασκαφῶν καὶ ἐκ τῶν προσφορῶν ποὺ τοῦ ἔκαμαν (πρὸς ἀγορὰν) οἱ ποιμένες τῆς περιοχῆς συνεκέντρωσεν ὁ Σλῆμαν ἱκανὸν ἀριθμὸν νομισμάτων τῆς Ἰλίου. Τὰ πλεῖστα τούτων ἦσαν Μακεδονικῶν χρόνων καὶ τῆς περιόδου τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σλῆμαν, τὰ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν ποιμένων πωληθέντα νομίσματα προήρχοντο ἐκ τοῦ λόφου τοῦ Hissarlik καὶ ἀπετέλουν, προφανῶς, ἐπιφανειακὰ εὑρήματα. Τὰ νομίσματα ταῦτα ἀνήρχοντο τοὐλάχιστον εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν τεσσαράκοντα δύο (42) καὶ ἅπαντα ἦσαν ἐκ χαλκοῦ, ἐπανελάμβανον δέ, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Σλῆμαν, τοὺς ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ Ilios παρατεθέντας τύπους[26]. Τὰ νέα ταῦτα νομίσματα διεπρα-

22. Ilios, ἔ.ἀ.

23. Ilios. The City and Country of the Trojans: The Results of Researches and Discoveries on the Site of Troy... by Dr. Henry Schliemann, London 1880, σ. 641 - 647, ἔνθα ἡ συμβολὴ τοῦ Ποστολάκκα The Coins Found at Novum Ilium. Ἐπίσης, Ilios. Ville et pays des Troyens, Paris 1885, σ. 839 - 847. Πρβλ. ἐπίσης, εἰς σ. 179, 612 τῆς ἀγγλικῆς ἐκδόσεως περὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἰλίου. Ἐπιστολὴ τοῦ Σλῆμαν πρὸς τὸν Dr. F. Imhoof - Blumer, Winterthur, περὶ τῶν νομισμάτων τούτων, ἀπὸ τῆς 4ης Δεκεμβρίου 1879 ἐξ Ἀθηνῶν εὕρηται, ἐν σ. 249 τοῦ τόμου τῶν ἀντιγράφων τῶν ἐπιστολῶν τῶν ἐτῶν 1878 - 1880 τοῦ ἀρχείου Σλῆμαν τοῦ ἀποκειμένου ἐν τῇ Γενναδείῳ Βιβλιοθήκῃ τῶν Ἀθηνῶν. Θερμαὶ εὐχαριστίαι ἐκφράζονται καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης πρὸς τὸν Διευθυντὴν τῆς ὡς ἄνω Βιβλιοθήκης κ. Fr. R. Walton, ὅστις πάνυ προθύμως, ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου τοὺς τόμους τῶν ἀντιγράφων τοῦ ἀρχείου Σλῆμαν.

Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ὁ Σλῆμαν ἀπαριθμεῖ τὰ εὑρεθέντα νομίσματα τῆς Ἰλίου (Ilium) σημειῶν τὰς ἐπιγραφάς, τὰς παραστάσεις καὶ τοὺς ἀπεικονιζομένους ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων Ρωμαίους, κατὰ τὸ πλεῖστον, αὐτοκράτορας (Κόμμοδον, Καρακάλλαν, Φαυστῖνα, Μαξιμῖνον Ι, Σεπτίμιον καὶ Γέταν, Ἰουλίαν Δόμναν κ.ἄ.). Οὕτως ἀναγινώσκει ὁ Σλῆμαν: ΔΙΑ ΙΔΑΙΟΝ ΙΛΙΕΙΣ - ΙΛΙΕΩΝ, ΔΑΡΔΑΝΟΣ ΙΛΙΕΩΝ, ΣΙΛΟΣ. ΙΛΙΕΩΝ, ΑΝΧΕΙΣΙΣ ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΙΛΙΕΩΝ, ΠΡΙΑΜΟΣ ΙΛΙΕΩΝ, ΝΕΣΤΩΡΗΣ ΙΛΙΕΩΝ, ΕΚΤΩΡ ΙΛΙΕΩΝ (δεκαπεντάκις), ΣΚΑΜΑΝΔΡΟΣ ΙΛΙΕΩΝ, ΙΛΙΟΝ ΡΩΜΗ, ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΚΤΙΣΤΗΣ, προσθέτων καὶ ἄλλα νομίσματα τῶν Ἰλιέων μετὰ παραστάσεων τοῦ Γανυμήδους, τοῦ Αἰνείου, καὶ τοῦ Ἕκτορος, ἰδίᾳ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομμόδου, Καρακάλλα, Γορδιανοῦ ΙΙΙ κ.ἄ.

24. Ἴδε εἰς σ. 642 καὶ 643.

25. Πρβλ. Reise in der Troas im Mai 1881, von Dr. Heinrich Schliemann, σ. 60 - 61, καὶ Περιήγησις ἀνὰ τὴν Τρῳάδα κατὰ Μάιον τοῦ 1881. Ὑπὸ τοῦ διδάκτορος Ἑρρίκου Σχλιέμαν. Μεταφρασθὲν ἐκ τῆς Γερμανικῆς ὑπὸ Π. Γ. Καστρομένου. Ἐν Ἀθήναις 1882, σ. 42. Πρβλ. ἐπίσης, τοῦ αὐτοῦ, Troja; Ergebnisse, meiner neuesten Ausgrabungen, Leipzig 1884, σ. 339 - 340 καὶ σ. 312 περὶ τοῦ ἐξ Ἄσσου νομίσματος· Troja. Results of the Latest Researches and Discoveries on the Site of Homer's Troy... by Dr. Henry Schliemann, London 1884 (1883), σ. 218 - 225, 276 - 277, 339 - 340 (περὶ τῶν ἐκ Τρῳάδος νομισμάτων), σ. 312 (Λάρισα).

26. Ilios, ἔ.ἀ., γερμανικὴ ἔκδοσις, σ. 713 - 720. Πρβλ. ἀνωτέρω σημ. 21.

γματεύθη ὁ Ποστολάκκας καὶ κατὰ τὴν παρουσίασιν τοῦ ἰδίου ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὸ νέον ἔργον τοῦ Σλῆμαν Troja[27].

Τριάκοντα καὶ ὀκτώ (38), πράγματι, χαλκᾶ νομίσματα τοῦ Ἰλίου περιλαμβάνονται εἰς τὴν Σύνοψιν τοῦ Ποστολάκκα (σ. 13 - 14), ὡς καὶ ἄλλα ἐξ ἄλλων γειτονικῶν πόλεων. Ἀπόλυτος ἀντιστοιχία πρὸς τὰ ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Σλῆμαν Troja ἀπαριθμούμενα καὶ ἁπλῶς δημοσιευόμενα δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχῃ[28], πλὴν ὅμως εἶναι βέβαιον, ὅτι ἡ προσεχὴς τῆς Συλλογῆς ταύτης ὑπὸ τῆς κ. Οἰκονομίδου δημοσίευσις θὰ ἄρῃ κατὰ μέγα μέρος τὰς μικρὰς ταύτας σημειουμένας διαφοράς.

Περαιτέρω, ἄλλα τέσσαρα (4) χαλκᾶ νομίσματα μνημονεύονται ἐν τῇ Συνόψει (σ. 14) ὡς προερχόμενα ἐκ Σιγείου καὶ ὁ αὐτὸς ἀριθμὸς παρατίθεται καὶ ἐν Troja[29]. Ἓν ἐκ τῆς πόλεως Γεντίνου[30] ὁμοίως. Διὰ τὸ ὡραῖον ἐκ Τενέδου, κατὰ τὴν Σύνοψιν θεωρούμενον ἀργυροῦν νόμισμα, δὲν σημειοῦται, ἀτυχῶς, τὸ στοιχεῖον τοῦτο (τοῦ ὑλικοῦ ἐξ οὗ τὸ νόμισμα) ἐν Troja[31].

Ἐκ τῶν ὑπολοίπων ἐν Troja[32] σημειουμένων νομισμάτων, τὰ πλεῖστα περιλαμβάνονται εἰς τὴν Σύνοψιν (σ. 13 - 14), περιλαμβάνεται δὲ καὶ ἓν ἐξ Ἰθάκης, τὸ ὁποῖον εἶναι, ἀναμφισβητήτως, τὸ ἐν σ. 12 τῆς Συνόψεως παρατιθέμενον. Εἰς αὐτά, τέλος, δέον ὅπως προστεθῶσι καὶ ἄλλα ὑπερεκατὸν ρωμαϊκὰ νομίσματα ἐκ μὴ μικρασιατικῶν πόλεων καὶ περιοχῶν[33], ἅτινα ἀσφαλῶς κατέληξαν εἰς τὴν ἐν τῷ Ἰλίου Μελάθρῳ συλλογήν, ἔτι δὲ ἄλλα δώδεκα (12) συλλεγέντα εἰς μοναστήρια (Klöstern) τῆς περιοχῆς[34].

Οὕτως ἐκ τῶν νομισμάτων τούτων ἀπετελέσθη κατὰ κύριον λόγον τὸ δεύτερον τμῆμα τῆς Συλλογῆς, τὸ ὁποῖον, δίκην προσθήκης, ἐμφανίζεται μετὰ τοῦ ἀρχικοῦ πυρῆνος τῶν νομισμάτων εἰς τὴν Σύνοψιν τοῦ Ποστολάκκα.

Ἐν ἀναγλύφῳ λοιπὸν ἐμφανίζεται ἡ εἰς Τρῳάδα δραστηριότης τοῦ Σλῆμαν διὰ τῶν νέων τούτων προσκτήσεων νομισμάτων τῆς συλλογῆς του. Καὶ πράγματι, τὰ ἀνὰ τὴν Τρῳάδα εὑρεθέντα ἢ ἀγορασθέντα νομίσματα ἀποτελοῦν κατ' ἀναλογίαν τὰς μεγαλυτέρας ὁμάδας τῶν δύο «περιόδων» τῆς δημιουργίας τῆς συλλογῆς του ταύτης: καὶ εἰς τὸ πρῶτον τμῆμα καὶ εἰς τὸ δεύτερον (τῶν προσθηκῶν) ἀποτελοῦν τὰ ἀνὰ τὴν Τρῳάδα κτηθέντα, κατ' ἐκπροσώπησιν, τὰς μεγαλυτέρας ὁμάδας νομισμάτων. Ἀντιθέτως, κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῶν εἰς Τροίαν ἀνασκαφῶν του (1890) οὐδὲν νόμισμα εὑρέθη[35], ἐξ ὅσων γνωρίζομεν.

Πρέπει, ἐπίσης, νὰ μνημονευθῇ ὅτι οὐδόλως προσείλκυσαν τὸ διαφέρον τοῦ Carl Schuchhardt τὰ νομίσματα τοῦ Σλῆμαν οὐδὲ ὡς εὑρήματα εἰς τὴν σχοῦσαν δύο ἐκδόσεις ἀξιολόγησιν τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῶν εὑρημάτων τοῦ Σλῆμαν[36].

27. Troja; Ergebnisse, ἔ.ἀ., σ. 245 - 250 καὶ σ. 310, 312, 313 περὶ ἄλλων νομισμάτων. Εἰς ἀγγλικὴν ἔκδοσιν Troja; Results, ἔ.ἀ., σ. 218 - 224 καὶ σ. 274, 276, 277, 312, 323, 339, 340 περὶ ἄλλων νομισμάτων (Πρβλ. σημ. 25).

28. Troja; Ergebnisse, ἔ.ἀ., σ. 245 κ.ἑ.

29. Αὐτόθι, σ. 249. Πρβλ. καὶ Briefwechsel, I, σ. 256, 261 ἐν ἀριθ. 234 καὶ 238 ἀντιστοίχως.

30. Troja; Ergebnisse, ἔ.ἀ.

31. Αὐτόθι, σ. 250.

32. Αὐτόθι, σ. 250.

33. Αὐτόθι, σ. 250.

34. Αὐτόθι, σ. 250.

35. Bericht über die Ausgrabungen in Troja im Jahre 1890, von Dr. Heinrich Schliemann, Leipzig 1891.

36. C. Schuchhardt, Schliemann's Ausgrabungen in Troja, Tiryns, Mykenae, Orchomenos, Ithaka, im Lichte der heutigen Wissenschaft, Leipzig 1891, σ. 80 (ἀπεικόνισις τετραδράχμου Ἰλίου).

Σήμερον, ὡρισμένα τῶν νομισμάτων τῆς παλαιᾶς Συλλογῆς Σλῆμαν ἐκτίθενται εἰς τὴν Νομισματικὴν Συλλογὴν Ἀθηνῶν ἐντὸς τῆς μιᾶς περικόμψου ἐκθεματικῆς τραπέζης, ἐνῷ ἐντὸς τῆς ἑτέρας ἐκτίθενται νομίσματα ἐξ ἄλλης συλλογῆς[37].

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΧΙΛΛΕΩΣ ΠΟΣΤΟΛΑΚΚΑ

Ὁ νῦν τὸ πρῶτον καθιστάμενος γνωστὸς Κατάλογος τῶν νομισμάτων τοῦ Ἑρρ. Σλῆμαν (βλ. σ. 256 κ.ἑ.) φέρει τὸν γενικὸν διὰ κεφαλαίων στοιχείων τίτλον : Synopsis numorum veterum qui in Museo Dris Henrici Schliemann adservantur. Disposuit Achilles Postolacca. Ὁ Κατάλογος ἀποτελεῖται συνολικῶς ἐκ δέκα ἓξ (16) σελίδων καὶ διαιρεῖται εἰς τρία μέρη.

Εἰς τὸ πρῶτον μέρος (σ. 1 - 12) ἔχουν καταταγῆ ἑπτακόσια ἑβδομήκοντα τρία (773) νομίσματα, ἐξ ὧν τετρακόσια ἑξήκοντα ὀκτὼ (468) Εὐρώπης, Ἀσίας, Ἀφρικῆς, ἑλληνικὰ δὲ τὰ πλεῖστα (Numi Europae, Asiae, Africae etc.), εἴκοσιν ἓξ (26) τῆς Ρωμαϊκῆς Δημοκρατίας (Numi Reipublicae Romanae) καὶ διακόσια ἑβδομήκοντα ἐννέα (279) τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων (Numi Imperatorum Romanorum etc.). Εἰς τὸ τμῆμα αὐτὸ περιλαμβάνονται καὶ νομίσματα Ρωμαίων αὐτοκρατόρων τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς (Κωνσταντινουπόλεως), ἔτι δὲ νομίσματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Μεσαίωνος καὶ Νεωτέρων χρόνων.

Ἡ εἰδικωτέρα κατάταξις τῶν νομισμάτων εἰς τὸ μέρος τοῦτο, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ λοιπά, γίνεται εἰς χρυσᾶ (Au), ἀργυρᾶ (Ar), χαλκᾶ (Ae) καὶ μολύβδινα (Pl.). Εἰς διάφορα σημεῖα τοῦ μέρους τούτου τῆς Συνόψεως ὑπάρχουν μεταγενέστεραι προσθῆκαι γενόμεναι ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ Ποστολάκκα, κατὰ τὸ ἔτος 1883, ὁπότε οὗτος προσέθεσε καὶ τὰ νεώτερα προσκτήματα τῆς αὐτῆς συλλογῆς ὡς παράρτημα τῆς Συνόψεως ταύτης. Εἰς μίαν μάλιστα περίπτωσιν (σ. 6) ποιεῖται ὁ αὐτὸς Ποστολάκκας ταύτισιν νομίσματός τινος τῆς ἐποχῆς τοῦ Κομμόδου πρὸς τὴν μικρὰν νῆσον Ἐλαιοῦσαν, κειμένην παρὰ τὰ παράλια τῆς Κιλικίας, ὡς δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς ἐν τέλει τῆς σελίδος σημειώσεως : « secundum Achillem Postolacca »[38].

Γενικῶς, διὰ τῆς διαρθρώσεως τοῦ καταλόγου του, ὁ Ποστολάκκας ἀκολουθεῖ τὴν ταυτόσημον διάρθρωσιν ἄλλων παλαιοτέρων του καὶ συγχρόνων του ἐγχειριδίων περὶ τῶν ἀρχαίων νομισμάτων ἐν οἷς διαλαμβάνεται ἀρχικῶς περὶ Ἱσπανίας, Ἰταλίας, Ἑλλάδος καὶ Βαλκανικῆς γενικώτερον, Μ. Ἀσίας, Ἀνατολικῆς Μεσογείου καὶ Ἀφρικῆς, ἤτοι κύκλῳ κατὰ τὴν κίνησιν τῶν δεικτῶν ὡρολογίου αἱ παράλιοι ἰδίᾳ χῶραι τῆς Μεσογείου.

Συμφώνως πρὸς τὴν ἐν τέλει τοῦ μέρους τούτου σημείωσιν (ἐν σ. 12) ὁ κατάλογος συνετάγη ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς εἰδοὺς Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1876 κατὰ τὸ Ἰουλιανὸν ἡμερολόγιον, ἀκριβέστερον δὲ ἀναγράφεται « Athenis, V Idus Iulii (scilicet 11/23 Iulii MDCCCLXXVI anni Iuliani ».

Ἀκολουθεῖ τὸ δεύτερον μέρος τῆς Συνόψεως (σ. 12 - 15), τὸ ὁποῖον ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο τμήματα. Ἀρχικῶς, παρατίθενται τὰ μετὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1876 ἀποκτη-

37. Πρβλ. εἰς τὰ Χρονικὰ τοῦ ΑΔ 1973 ἔκθεσιν τῆς Ἐφόρου κ. Μ. Καραμεσίνη - Οἰκονομίδου (ὑπὸ ἔκδοσιν).

38. Πρβλ. ἐπίσης εἰς Trojanische Alterthümer. Bericht über die Ausgrabungen in Troja von Heinrich Schliemann, Leipzig 1874, σ. 165 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Troy and its Remains, London 1875, σ. 266 - 267.

θέντα (Numi addendi). Εἰς τὴν σ. 13, σημειωτέον, παρεμβάλλεται ἡ explicatio compendiorum, ἥτις ἀναμφιβόλως εἶχε γραφῆ ὁμοίως κατὰ Ἰούλιον τοῦ ἔτους 1876, ὡς ἐπεξήγησις τῶν συντομογραφιῶν τοῦ πρώτου μέρους τῆς Συνόψεως.

Εἰς αὐτὰ τὰ μεταγενέστερον κτηθέντα νομίσματα (τοῦ δευτέρου μέρους) περιλαμβάνονται κατὰ τὴν ἀκολουθηθεῖσαν κατάταξιν καὶ τοῦ πρώτου μέρους ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ἄλλα νομίσματα τῶν τριῶν ἠπείρων καὶ ρωμαϊκὰ νομίσματα τῶν αὐτῶν περιοχῶν (συνολικῶς ἑκατὸν δεκατέσσαρα (114), νομίσματα τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς (Κωνσταντινουπόλεως), μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ αὐτοκρατόρων τῆς Νικαίας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης ἑξήκοντα ἐννέα (69), τέλος δὲ νομίσματα τοῦ Μεσαίωνος, τοῦ Δουκάτου τῶν Ἀθηνῶν, νομίσματα ἀραβικὰ καὶ τουρκικὰ καὶ ἄλλα νεώτερα δεκαοκτώ (18), ἤτοι συνολικῶς διακόσια ἓν (201) νομίσματα, ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἔπαυσεν ὁ Schliemann νὰ συγκεντρώνῃ νομίσματα μέχρι τῶν δυσμῶν τοῦ βίου του.

Εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς Συνόψεως, ὅπερ ἔχει γραφῆ συγχρόνως πρὸς τὸ δεύτερον, περιλαμβάνονται τὰ νομίσματα «quos in ordinando Museo denuo non reperio, quamquam in hac Synopsi citati sunt ».

Εἰς αὐτὰ περιλαμβάνονται ἐν συνόλῳ δέκα ἐννέα (19) ἀρχαῖα ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ νομίσματα.

Ἐν τέλει τῆς Συνόψεως, παρατίθεται καὶ ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς νομισμάτων τοῦ Μουσείου Σλῆμαν (summa totalis numorum huius Musei) ὑπὸ ἡμερομηνίαν 6 Ἰουλίου τοῦ ἔτους 1883 [Athenis, VIII. Calendas Iulii (scilicet 24 Iunii/6 Iulii) 1883], ἤτοι ἐννεακόσια τριάκοντα ἓξ (936) νομίσματα.

Ἐκ τῆς κατ' ἀρχὴν συγκρίσεως τῶν νομισμάτων τῆς Συνόψεως καὶ τῶν χιλίων ἑκατὸν τεσσαράκοντα (1140) νομισμάτων, ἅτινα παρεδόθησαν εἰς τὸ Νομισματικὸν Μουσεῖον, προκύπτει ἀβιάστως τὸ συμπέρασμα — καὶ τοῦτο θὰ διαπιστωθῇ βεβαίως ὁριστικῶς διὰ τῆς ἐκδόσεως ὑπὸ τῆς Ἐφόρου τῆς Νομισματικῆς Συλλογῆς κ. Μ. Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου τῆς συλλογῆς — ὅτι ἡ οἰκογένεια Σλῆμαν διεφύλαξε τὴν πλουσίαν ταύτην συλλογὴν εἰς τὸ σύνολόν της, ὡς διαφυλάττει μέχρι σήμερον, ὡς ἐνδεικτικὸν καὶ μοναδικὸν ἐνθύμιον ἐκ τοῦ ὅλου πλούτου τῶν εὑρημάτων τοῦ ὁραματιστοῦ ἐκείνου τοῦ Ὁμήρου καὶ τυχηροῦ σκαπανέως, τὸ πρῶτον τεμάχιον χρυσοῦ, τὸ ὁποῖον εἶχεν εὑρεθῇ ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς πρώτης ἀνασκαφῆς τῆς *ὀφρυοέσσης Ἰλίου* εἰς τὸν λόφον Hissarlik.

Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν, 1975

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕΣ

SYNOPSIS
NVMORVM VETERVM
QVI IN MVSEO
Dᴿᴵˢ HENRICI SCHLIEMANN
ADSERVANTVR.

DISPOSVIT

ACHILLES POSTOLACCA.

EVROPA.

	AV	AR	Æ	PL	Summa
HISPANIA. Numi Celtiberici	—	—	2	—	2
ETRVRIA. Populonia (Secundum Gamurrini)	—	—	1	—	1
CAMPANIA. Cales	—	—	1	—	1
Hyria	—	1	—	—	1
Incertus Campaniae / ROMANO inscriptus	—	—	1	—	1
LVCANIA. Metapontum	—	1	—	—	1
Paestum	—	—	1	—	1
Velia	—	—	2	—	2
SICILIA INSVLA.					
Aetnaei	—	—	1	—	1
Caena	—	—	1	—	1
Catana	—	—	1	—	1
~~Centuripini~~ rectius Leontini	—	—	1	—	1
Mamertini	—	—	1	—	1
Menaenum	—	—	1	—	1
Panormus (Unus dubius)	—	—	2	—	2
Syracusae	1	—	9	—	10
REGES SICILIAE.					
Hiero II.	—	—	3	—	3
Agathocles	—	—	4	—	4
	1	2	32	—	35

2. MOESIA INFERIOR—EPIRVS.

	N	R	Æ	PL	Summa.
	1	2	32	—	35
MOESIA INFERIOR.					
Istrus	—	1	—	—	1
CHERSONESVS THRACIA.					
Cherronesus	—	1	1	—	2
Coela municipium. Hadrianus, M. Aurelius & Gallienus	—	—	1	—	1
Lysimachia	—	—	1	—	1
INSVLAE AD THRACIAM.					
IMBRVS	—	—	1	—	1
THASVS	—	2	—	—	2
REGES THRACIAE.					
Lysimachus	—	1	—	—	1
MACEDONIA.					
MACEDONIA ROMANA. Aesillas Quae [illegible]	—	1	—	—	1
Acanthus	—	1	—	—	1
Cerdylium	—	—	1	—	1
Neapolis olim Datus	—	2	—	—	2
Orestae	—	1	—	—	1
REGES MACEDONIAE.					
Amyntas I. AMYN. [illegible]	—	—	1	—	1
Philippus II.	1	3	3	—	7
Alexander III. Magnus	—	2	2	—	4
Cassander	—	—	2	—	2
Demetrius I. Poliorcetes	—	—	1	—	1
Antigonus I. Gonatas	—	—	2	—	2
Perseus	—	1	1	—	2
THESSALIA					
Larissa (In numis constanter Larisa.)	—	2	1	—	3
ILLYRICVM.					
Apollonia	—	1	—	—	1
Dyrrhachium	—	1	—	—	1
REGES ILLYRICI.					
Ballaeus	—	—	2	—	2
EPIRVS	—	—	1	—	1
Nicopolis. augustus	—	—	1	—	1
Traianus	—	—	1	—	1
Caracalla	—	—	1	—	1
	2	22	57	—	81

CORCYRA—MESSENIA.	AV	ÆR	Æ	PL	Summa 3.
	2	22	57	—	81
CORCYRA INSVLA.	—	1	22	—	23
ACARNANIA.	—	—	2	—	2
Oeniadae.	—	—	1	—	1
LEVCAS INSVLA.	—	—	3	—	3
AETOLIA.	—	—	2	—	2
LOCRIS.	—	—	1	—	1
PHOCIS.	—	3	—	—	3
Delphi.	—	1	—	—	1
Faustina senior	—	—	1	—	1
BOEOTIA.	—	—	3	—	3
Pharae vel Therae	—	1	—	—	1
ATTICA.					
Athenae.	—	8	10	—	18
Eleusis.	—	—	1	—	1
AEGINA INSVLA.	—	35	—	—	35
ACHAIA.					
FOEDVS ACHAICVM. Corinthus	—	1	—	—	1
Patrae.	—	1	—	—	1
Aegium.	—	—	1	—	1
Corinthus. *) Quorum 5 ad Anacterium Acarnaniae restituus. Infra 2 sequentes sunt.	—	10*)	3	—	13
Numi Coloniae autonomi.	—	—	1	—	1
Numi Coloniae Imperatorii.					
Augustus	—	—	1	—	1
Tiberius	—	—	1	—	1
Incerta colonia Corinthi Hadrianus	—	—	1	—	1
Patrae	—	—	1	—	1
M. Aurelius	—	—	1	—	1
Caracalla	—	—	1	—	1
Sicyon.	—	2	4	—	6
ELIS.	—	1	1	—	2
INSVLAE AD ELIDEM.					
CEPHALLENIA. Crane	—	—	1	—	1
Same	—	—	1	—	1
ITHACA.	—	—	2	—	2
MESSENIA.	—	—	1	—	1
	2	86	128	—	216

4. LACONIA—MYSIA.

	AV	AR	Æ	PL	Summa
	2	86	128	—	216
LACONIA.					
Lacedaemon	—	—	1	—	1
ARGOLIS.					
Argos	—	3	1	—	4
Hermione	—	—	1	—	1
Tiryns	—	—	2	—	2
ARCADIA	—	1	—	—	1
Psophis	—	5	—	—	5
CRETA INSVLA.					
Polyrrhenium	—	1	—	—	1
EVBOEA INSVLA.					
Chalcis	—	1	—	—	1
INSVLAE AEGAEI MARIS MINORES EVROPAEAE.					
DELVS	—	—	1	—	1
PARVS	—	—	2	—	2

ASIA.

PONTVS.					
Amisus	—	—	3	—	3
PAPHLAGONIA.					
Sinope	—	—	1	—	1
BITHYNIA.					
Apamea, Severus Alexander	—	—	1	—	1
Nicaea, Valerianus senior	—	—	1	—	1
MYSIA.					
Assus, Augustus	—	—	1	—	1
Cyzicus	—	—	7	—	7
Augustus	—	—	2	—	2
M. Aurelius	—	—	1	—	1
Gargara	—	—	2	—	2
Lampsacus	—	—	2	—	2
Miletopolis	—	—	1	—	1
Parium					
Augustus	—	—	3	—	3
Tiberius	—	—	2	—	2
Gallienus	—	—	1	—	1
	2	97	164	—	263

MYSIA — TENEDVS.	AV	ÆR	Æ	PL	Summa
(MYSIA.)	2	97	164	—	263
Pergamus	—	—	3	—	3
REGES PERGAMI. Philetaerus incert.	—	—	1	—	1
Placia	—	—	1	—	1
TROAS.					
Abydus	—	—	1	—	1
Alexandria Troas	—	—	11	—	11
Numi coloniae autonomi	—	—	9	—	9
Numi coloniae Imperatorii.					
Antoninus Pius	—	—	1	—	1
Commodus	—	—	3	—	3
Caracalla	—	—	8	—	8
Severus Alexander	—	—	6	—	6
Valerianus senior	—	—	3	—	3
Gallienus	—	—	4	—	4
Birytis	—	—	1	—	1
Cebrenia	—	—	10	—	10
Dardanus	—	—	3	—	3
Geta	—	—	1	—	1
Gentinus	—	—	1	—	1
Gergitha	—	—	1	—	1
Ilium	—	—	25	—	25
Augustus	—	—	9	—	9
Caligula cum Augusto	—	—	1	—	1
Nero cum Agrippina matre	—	—	1	—	1
Vespasianus et Titus cum Domitiano	—	—	1	—	1
Commodus	—	—	4	—	4
Crispina	—	—	1	—	1
Julia Domna	—	—	6	—	6
Caracalla	—	—	2	—	2
Geta	—	—	1	—	1
Gordianus III.	—	—	2	—	2
Ophrynium	—	—	4	—	4
Scepsis	—	—	4	—	4
Sigeum	—	—	8	—	8
TENEDVS INSVLA	—	2	—	—	2
	2	99	304	—	405

6. AEOLIS — SYRIA.

	AV	AR	Æ	PL	Summa
	2	99	304	—	405
AEOLIS. Aegae	—	—	1	—	1
Cyme	—	—	2	—	2
Temnus	—	—	1	—	1
LESBVS INSVLA.					
Mytilene [illegible]	—	—	1	—	1
IONIA.					
Colophon †	—	—	1	—	1
Ephesus	—	1	—	—	1
Erythrae	—	—	1	—	1
Gambrium	—	—	1	—	1
Smyrna	—	—	3	—	3
Augustus	—	—	1	—	1
Teos	—	—	1	—	1
INSVLAE AD IONIAM.					
CHIOS	—	—	3	—	3
INSVLAE AD CARIAM.					
RHODVS	—	1	—	—	1
~~INSVLAE AD CILICIAAA.~~ [illegible]					
ELAEVSA *) Commodus	—	—	1	—	1
LYCAONIA. Parlais. ?					
Gallienus	—	—	2	—	2
LYDIA.					
Sardes	—	—	1	—	1
Thyatira. Severus Alexander	—	—	1	—	1
Tralles	—	—	1	—	1
PHRYGIA.					
Apamea NB. unus ad Eumeniam huius regionis restituendus.	—	—	2	—	2
Laodicea	—	—	1	—	1
CAPPADOCIA.					
Caesarea. Severus Alexander	—	—	2	—	2
SYRIA.					
REGES SYRIAE. Antiochus VIII. Grypus.	—	1	—	—	1
NB. Hic numus spurius est et inter numos spurios positus.					
	2	102	331	—	435

† Repetito examine numi aeneum agnovi

*) Secundum Achilleum Postolaccam

AFRICA – PLVMBA.

	AV	AR	Æ	PL	Summa
	2	102	331	—	435

AFRICA

AEGYPTVS.

REGES AEGYPTI.

Ptolemaeus I. Soter. Numus Cyrenaicus cusus.	—	—	1	—	1
Ptolemaeus XI. Alexander I. Numus cum capite Ptolemaei I. Sot.	—	1	—	—	1
Ptolemaeus XIII. Auletes. Numus cum capite Ptolemaei I. Soteris.	—	1	—	—	1
Cleopatra I. Ptolemaei V. Epiphanis pro filio Ptolemaeo VI. Philometore regens.	—	—	1	—	1
Ptolemaei incerti.	—	—	1	—	1

NVMI AVGVSTORVM VVLGO ALEXANDRINI.

Traianus.	—	—	1	—	1
Philippus I. senior. Potin	—	1	—	—	1
Aurelianus. Potin	—	1	—	—	1
Probus. Potin.	—	2	—	—	2

ZEVGITANA.

Carthago Vetus.	—	—	7	—	7

NVMI INCERTI *).	—	—	10	—	10
M. Antonius cum Octavia **)	—	—	1	—	1
M. Aurelius.	—	—	1	—	1
Gallienus.	—	—	2	—	2
PLVMBA.	—	—	—	2	2
	2	108	356	2	468

*) Horum 2 suis urbis restituti, scilicet
TROAS. Abydus. Iulius Caesar?
IONIA. Smyrna.

**) In loco huius numi, quem non reperio, alium, castello simili, huc posui.

Athenis, die 14/26 Iunii 1883. a Postolacca

2

		N	R	Æ	PL	Summ.
NVMI ROMANI						
NVMI REIPVBLICAE.						
VICTORIATVS		—	1	—	—	1
AS		—	—	1	—	1
SEMIS		—	—	1	—	1
SEXTANS		—	—	2	—	2
NVMI FAMILIARVM.						
ACILIA		—	1	—	—	1
ANTESTIA		—	1	—	—	1
ATILIA	As.	—	—	1	—	1
BAEBIA		—	1	—	—	1
CALPVRNIA	Subaeratus.	—	1	—	—	1
CIPIA		—	1	—	—	1
CLOVLIA		—	1	—	—	1
CORNELIA		—	1	—	—	1
DOMITIA		—	1	—	—	1
EPPIA		—	1	—	—	1
FLAMINIA		—	1	—	—	1
FVLVIA		—	1	—	—	1
MARCIA		—	1	—	—	1
OPEIMIA		—	1	—	—	1
PLAVTIA		—	1	—	—	1
PLVTIA		—	1	—	—	1
RENIA		—	1	—	—	1
VALERIA	Subaeratus.	—	1	—	—	1
NVMI FAMILIARVM DETRITI. (unus R subaeratus.)*)		—	2	1	—	3
		—	20	6	—	26

*) Numi hi ad gentes suas restituti, scilicet
R. in IVLIA.
R subaeratus in PLAETORIA.
Æ. in VIBIA.

SEXT. POMPEIVS — SEV. ALEXANDER. AV ÆR Æ PL Summa.

NVMI IMPERATORVM ROMA= =NORVM.

Sextus Pompeius. . . . . As.	—	—	1	—	1
M. Antonius.	—	1	—	—	1
M. Antonius et Augustus. . .	—	1	—	—	1
M. Antonius et Cleopatra.	—	1	—	—	1
Numi Legionum M. Antonii.	—	2	—	—	2
Augustus. . . . . (R. Subaeratus est.)	—	1	7	—	8
M. Agrippa. (NB. 2 pessime servati inter numos detritos relecti sunt.)	—	—	5	—	5
Drusus senior.	—	—	1	—	1
Tiberius.	—	1	3	—	4
Drusus iunior.	—	—	1	—	1
Caligula.	—	—	1	—	1
Claudius.	—	—	2	—	2
Nero. . (NB. 1 pessime servatus inter detritos positus.)	—	—	3	—	3
Vespasianus.	—	—	3	—	3
Titus.	—	3	—	—	3
Domitianus. (NB. 3 pessime servati inter detritos relecti.)	—	—	12	—	12
Nerva.	—	1	1	—	2
Traianus.	—	1	4	—	5
Hadrianus.	—	—	9	—	9
Sabina.	—	—	1	—	1
Antoninus Pius.	—	1	9	—	10
Faustina senior.	—	—	1	—	1
M. Aurelius.	—	—	4	—	4
Faustina iunior.	—	—	4	—	4
L. Verus.	—	1	1	—	2
Lucilla.	—	—	2	—	2
Commodus.	—	—	3	—	3
Crispina.	—	—	1	—	1
Septimius Severus.	—	1	—	—	1
Iulia Domna.	—	1	—	—	1
Caracalla.	—	1	2	—	3
Elagabalus.	—	1	—	—	1
Severus Alexander.	—	2	6	—	8
	—	20	87	—	107

10. IVLIA MAMAEA—THEODOSIVS I.

	AV	AR	Æ	PL	Summa
	—	20	87	—	107
Julia Mamaea	—	1	1	—	2
Gordianus III.	—	3	2	—	5
Philippus I. senior	—	—	2	—	2
Otacilia Severa	—	—	3	—	3
Philippus II. iunior	—	—	3	—	3
Traianus Decius	—	1	2	—	3
Trebonianus Gallus	—	—	1	—	1
Gallienus	—	—	10	—	10
Claudius Gothicus	—	—	6	—	6
Aurelianus (Unus tinctus/sauce)	—	—	9	—	9
Severina	—	—	1		1
Probus	—	—	4	—	4
Diocletianus	—	—	5	—	5
Valerius Maximianus Herculius*)	—	—	7	—	7
Constantius I. ~~adoptivus~~ Chlorus	—	—	3	—	3
Helena	—	—	1	—	1
Galerius Maximianus	—	—	1	—	1
Maximinus II. Daza	—	—	1	—	1
Maxentius	—	—	1	—	1
Licinius I. senior	—	—	5	—	5
Licinius II. iunior	—	—	1	—	1
Constantinus I. Magnus	—	—	18	—	18
Numi Constantini I. Magni imperio tributi.					
Urbs Roma	—	—	4	—	4
Constantinus II. iunior	—	—	6	—	6
Constans I.	—	—	5	—	5
Constantius II.	—	—	10	—	10
Constantius Gallus Caesar	—	—	3	—	3
Valentinianus I.	—	—	5	—	5
Valens	—	—	5	—	5
Gratianus	—	—	1	—	1
Valentinianus II. iunior	—	—	1	—	1
Theodosius I. Magnus	—	—	3	—	3
	—	25	217	—	242

*) Minus recte Hercules saepe dicitur.

HONORIVS – NVMI VARII.

	AV	ÆR	Æ	PL	Summa 11.
	—	25	217	—	242

IMPERATORES OCCIDENTIS.

Honorius	—	—	3	—	3
Julius Nepos. NB. Hic numulus cum monogrammate [illegible] rectius ad Leonem I., orientis imperatorem, restituendus ubi positus est. — Duo similes cum inculenta epigraphe Leonis exstant in Museo numismatico Vindobonensium publico.	—	—	1	—	1

IMPERATORES ORIENTIS.

Arcadius	—	—	6	—	6
Aelia Eudoxia Theodosii II uxor	—	—	1	—	1
Marcianus	—	—	1	—	1
Leo I. Vide notam supra in Julio Nepote.					
Justinus I.	—	—	2	—	2
Leo VI. Sapiens	—	—	1	—	1
Joannes I. Zimisces. Numi Joannis I. Zimisces imperio tributi	—	—	3	—	3
Andronicus I. IC – XC – NI – KA Crux. [illegible] NB. Numus hic ad Rogerium II. Siciliae comitem (postea regem) restitutus.	—	—	1	—	1
INCERTVS. B. (apud Sabatier, Descript. gener. des monn. byzant. Tom. II. pl. LXX, n° 17.)	—	—	1	—	1

SIGILLVM INFIMI AEVI. ΘΚΕ / ΘΗΘΙ / ΝΑ / ΕΠΑΡ / ΧΩΝ — — — 1 1

NVMI SPVRII.

Pherae Thessaliae	—	1	—	—	1
Antiochus VII. Evergetes, vulgo Sidetes, Syriae rex	—	1	—	—	1
Ephesus Joniae	—	—	—	1	1

NVMI MEDII AEVI ET RECENTIORES.

Guilielmus II. Siciliae rex. (1166–1189.)	—	—	2	—	2
Numi varii	—	2	6	3	11
NB. E plumbeorum 2 sigilla sunt, 1 amuletum [illegible] mittetur.]	—	29	245	5	279

12.

	AV	AR	Æ	PL	Summa
NVMI EVROPAE ASIAE AFRICAE ETC.	2	108	356		2468
NVMI REIPVBLICAE ROMANAE	—	20	6	—	26
NVMI IMPERATORVM ROMANORVM ETC.	—	29	245	5	279
	2	157	607	7	773

SVMMA NVMORVM HVIVS SYNOPSIS.

ATHENIS, V. Idus Iulii*) MDCCCLXXVI anni Iuliani.

*) Scilicet $\frac{11}{23}$ Iulii.

NVMI ADDENDI.

LVCANIA. Paestum. Tiberius	—	—	1	—	1
Velia	—	1	—	—	1
SICILIA INSVLA, Panormus	—	—	1	—	1
REGES SICILIAE. Agathocles	—	—	1	—	1
THRACIA. Maronea	—	—	1	—	1
INSVLAE AD THRACIAM. THASVS	—	2	—	—	2
MACEDONIA. Pella. Elagabalus	—	—	1	—	1
REGES MACEDONIAE. Alexander III. Magnus	—	—	1	—	1
EPIRVS. Nicopolis. Caracalla	—	—	1	—	1
ACARNANIA	—	—	1	—	1
Medeon	—	—	1	—	1
BOEOTIA	—	1	—	—	1
ATTICA. Athenae	—	4	1	—	5
ACHAIA. Corinthus. Augustus	—	—	1	—	1
Idem, et Caius cum Lucio	—	—	1	—	1
Pellene	—	—	2	—	2
Sicyon	—	1	—	—	1
ELIS	—	—	1	—	1
INSVLAE AD ELIDEM. ITHACA	—	—	1	—	1
LACONIA. Lacedaemon	—	—	1	—	1
ARGOLIS. Argos	—	—	1	—	1
Hadrianus	—	—	1	—	1
Sept. Severus	—	—	1	—	1
	—	9	20	—	29

13.

EXPLICATIO COMPENDIORVM.

AV. . . . . Aurum.
AR. . . . . Argentum.
Æ. . . . . Aes.
PL. . . . . Plumbum.

	AV	AR	Æ	PL	Summa
(SEQVENTIA NVMORVM ADDENDORVM)	—	9	20	—	29
ARCADIA. Heraea.	—	—	1	—	1
Tegea.	—	—	1	—	1
MYSIA. Cyzicus. Augustus.	—	—	1	—	1
Lampsacus. Valerianus senior.	—	—	1	—	1
Parium. Augustus.	—	—	1	—	1
Tiberius.	—	—	1	—	1
Elagabalus.	—	—	1	—	1
Gallienus.	—	—	2	—	2
REGES PERGAMI. Philetaerus incertus.	—	—	1	—	1
TROAS. Abydus. [illegible] (AB. Hic numus non imperatorius, sed autonomus est.)	—	—	1	—	1
Augustus.	—	—	1	—	1
Alexandria Troas. Numi coloniae autonomi.	—	—	4	—	4
" " imperatorii.					
Caracalla.	—	—	2	—	2
Elagabalus.	—	—	2	—	2
Trebonianus Gallus.	—	—	1	—	1
Volusianus.	—	—	1	—	1
Valerianus senior.	—	—	8	—	8
Gallienus.	—	—	2	—	2
Gentinus.	—	—	1	—	1
Ilium.	—	—	10	—	10
Augustus.	—	—	6	—	6
Nero cum Agrippina.	—	—	3	—	3
Vespasianus.	—	—	1	—	1
Idem et Titus cum Domitiano.	—	—	1	—	1
M. Aurelius.	—	—	2	—	2
Idem cum L. Vero.	—	—	1	—	1
Faustina iunior.	—	—	3	—	3
L. Verus.	—	—	1	—	1
	—	9	81	—	90

	N	AR	AE	PL	Summa
14. (TROAS. Ilium.)	—	9	81	—	90
Commodus	—	—	4	—	4
Iulia Domna	—	—	3	—	3
Caracalla	—	—	2	—	2
Iulia Maesa	—	—	1	—	1
Scepsis	—	—	2	—	2
Iulia Mamaea	—	—	1	—	1
Sigeum	—	—	4	—	4
TENEDVS INSVLA. Drachma	—	1	—	—	1
IONIA. Smyrna	—	—	1	—	1
Livia et Tiberius	—	—	1	—	1
CILICIA. Argos. Valerianus senior	—	—	1	—	1
LYDIA. Thyatira. Elagabalus	—	—	1	—	1
NVMI INCERTI. M. Antonius cum Octavia	—	—	1	—	1
N.B. Numus supra laudatus a me in serie ad. elendus fuit, cum alium similem olim existen. tem non reperio.					
PLVMBA	—	—	—	1	1
NVMI IMPP. ROMANORVM.					
Claudius	—	—	1	—	1
Domitianus	—	1	—	—	1
Traianus	—	1	—	—	1
M. Aurelius	—	1	—	—	1
Commodus	—	—	1	—	1
Caracalla	—	1	—	—	1
Plautilla	—	1	—	—	1
Gordianus III.	—	2	1	—	3
Philippus I. senior	—	1	—	—	1
Valerianus senior	—	1	—	—	1
Gallienus	—	—	3	—	3
Salonina	—	—	3	—	3
Aurelianus	—	—	3	—	3
Severina	—	—	1	—	1
Diocletianus	—	—	4	—	4
Valerius Maximianus vulgo Herculius	—	—	6	—	6
Licinius I. senior	—	—	1	—	1
Constantinus I. Magnus	—	—	1	—	1
Numi Constantini I. Magni imperio tributi.					
CONSTANTINOPOLIS	—	—	2	—	2
VRBS ROMA	—	—	2	—	2
Crispus	—	—	1	—	1
Domitius Domitianus. & solis numis cognitus	—	19	134	1	154

	AV	AR	Æ	PL	Summa 15.
(NVMI IMPP. ROMANORVM.)	—	19	134	1	154
Constantinus II. iunior	—	—	3	—	3
Constans I.	—	—	3	—	3
Constantius II.	—	—	2	—	2
Julianus II. Apostata.	—	—	2	—	2
Gratianus.	—	—	3	—	3
IMPERATORES OCCIDENTIS.					
Honorius.	—		2	—	2
IMPERATORES ORIENTIS.					
Arcadius.	—	—	3	—	3
Theodosius II.	—	—	2	—	2
Marcianus.		—	1	—	1
Justinus II.	—	—	3	—	3
Mauricius Tiberius	—	—	1	—	1
Constans II. qui et Constantinus	—	—	1	—	1
IMPERATORES NICAEAE.					
Joannes III. Ducas Vatatzes.	—	—	1	—	1
IMPERATORES THESSALONICAE.					
Incertus.	—	—	1	—	1
INCERTI BYZANTINI.	—	—	1	—	1
NVMI MEDII AEVI ET RECENTIORES.					
ROMA. Clemens VIII. Papa.	—	—	1	—	1
Numus pontificius anonymus saeculi XVII.	—	—	1	—	1
VENETIA RESPVBLICA. Marcus Cornarus dux. (Numus pro usu coloniarum Orientis).	—	1	—	—	1
Numus Venetus anonymus.	—	—	1	—	1
DVCATVM ATHENARVM. Guilielmus I. de la Roche.	—	1	—	—	1
NVMI ARABICI, TVRCICI ETC. (Unus inter R arabicus vitreus est.)	—	4	6	—	10
SIGILLA PLVMBEA RECENTIORA et AMVLETVM.	—	—	—	3	3
	—	25*)	172	4	201

*) Quorum 1 vitreus arabicus est

16.

NVMI

quos in ordinando Museo denuo non reperio, quamquam in hac Sy= =nopsi citati sunt.

	N	AR	Æ	PL	Summa
LVCANIA. Velia	—	—	1	—	1
REGES MACEDONIAE. Perseus	—	1	—	—	1
CORCYRA INSVLA	—	1	—	—	1
AEGINA INSVLA	—	3	—	—	3
MYSIA. Cyzicus	—	—	1	—	1
Lampsacus	—	—	1	—	1
TROAS. Alexandria Troas. Sever. Alexander	—	—	2	—	2
ZEVGITANA. Carthago Vetus	—	—	1	—	1
NVMI INCERTI. M. Aurelius	—	—	1	—	1
Gallienus	—	—	2	—	2
NVMI ROMANI.					
NVMI FAMILIARVM. ACILIA	—	1	—	—	1
NVMI IMPERATORVM. M. Aurelius	—	—	1	—	1
Iulia Domna	—	1	—	—	1
Constantius Gallus Caes.	—	—	1	—	1
NVMI SPVRII. IONIA. Ephesus	—	—	—	1	1
	—	7	11	1	19

SVMMA TOTALIS NVMORVM HVIVS MVSEI. 2 170†) 757 7 936

ATHENIS, VIII. CALENDAS IVLII*) MDCCCLXXXIII
anni Iuliani.

*) scilicet 24 Iunii. / 6 Iulii.

†) Quorum 4 Augustorum Alexandrini e potin, 1 vitreus itq= =ricus.

Achilles Postolacca
Musei numismatici
Athenarum publici custos.

ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΜΕΛΕΤΩΝ

DIE GIEBELSKULPTUREN DES ATHENA-NIKE TEMPELS

(Abb. 1-4· Taf. 1-24)

Bislang ist es nicht gelungen auch nur ein einziges Fragment aus dem plastischen Giebelschmuck des Tempels der Athena-Nike auf der Akropolis zu erkennen. Durch die Untersuchungen von G. P. Stevens und A. K. Orlandos wurden nur wenige Bruchstücke aus dem waagerechten Giebelgeison bekannt, die die Annahme zuliessen, die Giebelfiguren seien kleinformatige vollplastische Statuetten gewesen, die durch dünne Bronzedübel auf dem Geison befestigt waren. Mit Blei umgossene Dübelreste sind noch in kleinen Löchern auf der Oberseite der Geisonbruchstücke erhalten.

In dem ersten Teil der vorliegenden Studie werden neun Skulpturfragmente vorgestellt, die, wie wir im folgenden darlegen werden, dem Giebelschmuck des Tempels zugehören. Unter diesen ist der Torso (Nr. **1**) einer männlichen Statuette am wichtigsten, der sich im Magazin des Athener Nationalmuseums befindet (Taf. 1-5). Seine Herkunft ist unbekannt. Die technischen Einzelheiten, vor allem die Art der Befestigung auf der Basisplatte mittels dünner Bronzedübel lassen ihn jedoch ohne Zweifel mit den Giebelskulpturen des Niketempels zusammenbringen. Die Untersuchung der Statuette beginnt mit der Beschreibung ihrer technischen Merkmale. Dann wird das Motiv der Figur untersucht: ein knieender Kämpfer, der sich gegen einen Gegner von rechts zur Wehr setzt. Zunächst behandeln wir die Art der Gruppenkomposition, von der unsere Statuette ein Teil ist, und dann den Stil der Statuette, der mit den Friesfiguren von der Westseite des Niketempels eindeutig verwandt ist. Die angeführten Merkmale in Zusammenhang mit anderen Einzelheiten, so z. B. die auf bestimmte Teile der Oberfläche beschränkte Verwitterung, die absichtliche Abarbeitung am Knie und an der Wade des gewinkelten linken Beines und, nicht zuletzt, die Grösse der Statuette, erbringen einen überzeugenden Beweis dafür, dass sie zu den Skulpturen der Giebel des Athena-Nike Tempels gehört.

In diesem Zusammenhang untersuchen wir zunächst die von Stevens und Orlandos identifizierten Geisonbruchstücke aufs Neue und gehen den Hinweisen auf die von ihnen getragenen Skulpturen nach. Dann diskutieren wir die Abmessungen des Giebelfeldes, sowie die Zahl und die Grösse seiner Figuren. Die Untersuchung wird durch einen neuen Aufriss der oberen Fläche des Horizontalgeisons ergänzt. Die Zeichnung von K. Iliakis (Abb. 1) zeigt die erhaltenen Bruchstücke, die bei der von Balanos und Orlandos durchgeführten Wiederaufrichtung des Tempels dem Ostgiebel zugewiesen wurden.

Den Giebelskulpturen des Niketempels weisen wir noch zwei weitere kleine Fragmente zu (Nr. **2** und **3**), die sich zusammen mit dem Kämpfer Nr. **1** im Magazin des Nationalmuseums fanden. Es handelt sich um einen rechten Fuss (Taf. 14.1-2) und ein Plinthenfragment mit Gewandrest (Taf. 14.3-15).

Anschliessend legen wir eine Reihe von Fragmenten aus dem Magazin des Akropolismuseums vor, die wir mit Hilfe des Torsos vom Magazin des Nationalmuseums als zu den Giebelskulpturen des Niketempels gehörig erkannt haben. Fragment Nr. **4** ist der helmtragende Kopf einer weiblichen Statuette (T a f. 16 - 17). Die kleinen Löcher zur Anstückung der Helmbüsche, die mit dem Loch am Nacken des Kämpfers im Nationalmuseum (T a f. 5.2) genau übereinstimmen, bestätigen die Zugehörigkeit des Fragments zu den Giebelskulpturen des Tempels vollends. Wegen des reich verzierten Helmes ist der Kopf als Athenakopf zu deuten. Auf Grund einiger technischer Merkmale und stilistischer Vergleiche liegt es nahe demselben Komplex noch weitere Fragmente zuzuweisen und zwar einen nackten männlichen Torso (Nr. **5** T a f. 18 - 19), einen linken Fuss (Nr. **6** T a f. 20), einen rechten Fuss mit Sandale (Nr. **7** T a f. 21), das Bruchstück eines Frauenkopfes, das von Blümel früher dem Ostfries zugewiesen wurde (Nr. **8** T a f. 13.3) und den Unterkörper einer weiblichen Statuette (Nr. **9** T a f. 22), die man bislang dem Erechtheionfries zurechnete. Endlich werden noch einige möglicherweise zu den Giebeln gehörige Fragmente (T a f. 23.1-3) erwähnt.

Nachdem wir die neun Fragmente, die wir sicher für Reste der Giebelskulpturen des Niketempels ansehen, detailiert untersucht haben, versuchen wir weiter sie den bereits geschiedenen Stilgruppen des Tempelsfrieses einzuordnen, der u. E. mit dem Name des Agorakritos in Verbindung steht. Anschliessend wird eine Mitteilung von P. Lemerle und O. Walter untersucht, dass bei den Wiederaufrichtungsarbeiten des Tempels ein Skulpturfragment entdeckt wurde, das seinen technischen Merkmalen nach von den Giebelfiguren stammen muss. Dieses Fragment könnte mit einem der drei Bruchstücke identisch sein, aus denen der Torso des Kämpfers im Nationalmuseum zusammengesetzt ist.

Der zweite Teil der Studie handelt über das Thema der Darstellungen am Ost - und Westgiebel des Tempels. Die leicht nach rechts oben gewandte Haltung des helmtragenden Kopfes (Nr. **4**) im Magazin des Akropolismuseums, den wir als Athenakopf gedeutet haben, führt zum Schluss, dass die Göttin in Bewegung dargestellt war, nämlich im Motiv einer kämpfenden Göttin. Es ist daher sehr wahrscheinlich, dass in dem einen Giebel die Gigantomachie dargestellt war, die die einzige Darstellung ist, in der Athena kämpfend erscheint. Durch eine Reihe von Argumenten versuchen wir die Verwendung dieses Themas gerade im Giebel des Athena-Nike Tempels zu rechtfertigen. Wir weisen es der Ostseite des Tempels zu, wo die Gigantomachie bei den Tempeln des 5. Jhs. am häufigsten ihre Stelle findet. Eine Vorstellung von dieser Giebelkomposition könnte uns das Gigantenkampfbild des Aristophanes-Schale in Berlin bieten (T a f. 24).

Keines der hier zusammengetragenen Fragmente gibt uns irgendeinen Anhalt für das Thema des Westgiebels. Nimmt man als Ausgangspunkt die Sagen, die sich auf den Nikepyrgos und das Gelände westlich davon beziehen, so darf man als Thema des Westgiebels jedoch die Amazonomachie als wahrscheinlich annehmen, welche den Kreis der am Fries und im Ostgiebel dargestellten Kämpfe vervollständigen würde.

Endlich wird versucht den gesamten Komplex des plastischen Schmucks des Tempels als einheitliche Konzeption zu begreifen. Darin würden die Götter- und Heldenmythen der Giebel (Gigantomachie, Amazonomachie (?)) den historischen Kämpfen des athenischen Staates entsprechen, den Kämpfen nämlich der Athener gegen ihre Feinde, seien sie Perser oder andere Griechen, die, wie allgemein angenommen wird, auf den drei Seiten des Tempelsfrieses dargestellt werden.

G. DESPINIS

NEW EVIDENCE OF THE LH III PERIOD IN ELIS

(Pls. 25 - 38)

The present article is a contribution to research on the LH III period in Elis, and includes the publication of the pottery found in this district during excavation of Mycenaean chamber and cist - tombs between the years 1970 - 73.

Two chamber - tombs, dated to the LH III B and III C periods, were excavated next to the New Museum of Olympia, in a site already known for its important Mycenaean cemetery. A third chamber - tomb, dated to the LH III A - B periods, was uncovered in the outskirts of the village Aspra Spitia. Eight cist - tombs and pit - graves, important because they were combined with LH III C pottery, were excavated near the village Kafkania, a well - known Mycenaean site, while one more cist - tomb was found in Keramidhia, containing one vase of the very end of the Mycenaean period. In addition to the above, this article presents some chance finds from the villages Cheimadhio and Goumero ; these had probably belonged to chamber - tombs no longer extant.

This group of pottery, which is here dated to the LH III A, III B and III C periods, is examined in relation to the already published pottery from Agrapidhochori. From the unpublished material yielded by excavations in the same district, only the few examples of vases illustrated in *Archaeologikon Deltion* were taken into consideration. The present study concentrates mainly on the question of the LH III C pottery of Elis, which belongs to a distinguishable " workshop ", characterized by strong influences from the Argolid and close relations with the contemporary Achaean pottery.

There follows a list of the Mycenaean sites in Elis, based on our present knowledge of the material concerned, and on the chance finds as well as the survey exploration. From the thirty - one known Mycenaean sites, twelve have produced evidence of LH III A settlement, sixteen of LH III B, eleven of LH III C, and finally in five a Sub - Mycenaean occupation is certain. In addition to the above, two sites belong probably to the LH III B, and three probably to the LH III C period. From the eleven LH III C sites, in the eight life can be traced back uninterruptedly to the LH III B period, while in the remaining three evidence covers only the III C period. This leads to the conclusion that during the problematic III C period, which followed the great destructions of the end of the 13th century, Elis was neither depop-

ulated nor abandoned. On the contrary, it was a sufficiently inhabited country, where settlers from damaged districts, such as Argolis and Messenia, found refuge. Pottery finds show beyond doubt the development of close relations between Elis and the then flourishing Achaea. One may say that the Mycenaean way of life was continued well into the early Iron Age, in the periphery of the Greek world, in these two districts of the NW. Peloponnese which were characterized by a cultural affinity.

LIANA PARLAMA

TWO SIMILAR BLACK-FIGURED PYXIDES BY THE PAINTER OF ATHENS

(Figs. 1-2· Pls. 39-42)

The common features of the two small black-figured pyxides, exhibited in the National Archaeological Museum under Inv. No. 18578 and 18577 (Beazley, *Paralipomena*, p. 306, The Painter of Athens), indicate that both must have been produced in the same ceramic workshop and decorated by the same painter. The palmette ornaments on the body of pyxis No. 18578 recur on the lids of both vases, in a different pattern but a like arrangement, with the same number of leaves, rendered by a similar fine movement of the brush.

The miniature black-figured representation of a chariot race, painted with lively realism on the body of pyxis No. 18577, and the effective distribution of decorative elements on both pyxides betray the hand of a skillful artist. The motifs selected for the decoration of these vases, i.e. the type of black-painted palmette and meander ornaments, and the miniature black-figured representation of the chariot race, constitute elements which were customarily employed by painters of the Euthymides cycle in decorating their red-figured pottery. However, the whole composition of the chariot race, which combines free movement with a concised depiction, while displaying a variety in figures and novelties in details, favour a dating after 480 B.C., although the pyxides show no sign of deterioration of the black-figure style.

A. S. CHARITONIDI

MYCENAEAN FINDS FROM PALAEA EPIDAUROS

(Figs. 1-2· Pls. 43-47)

In the course of his work in 1888 at the Asclepieion, V. Stais also excavated a group of seven Mycenaean chamber-tombs near the modern village of Palaea Epidauros. The unpublished finds of these poorly furnished tombs were stored in the National Archaeological Museum. Nine small closed-shaped vases (N. M. Inv. nos. 4888-4892, 4897-4900) and a bronze spearhead (4887) have been identified and are here published together with three other objects from another

chamber tomb recently found in the same plot. These latter finds are two more small vases (Asclepieion Museum Inv. nos. 112 - 113) and a faience bead (113 α). The shapes represented are : stirrup - jar (Fig. 1· Pls. 44 α, γ ; 45 α - γ ; 46 α, γ), alabastron (Pl. 47 α - β), alabastron - shaped (Pls. 43 β, 44 β, 46 β) and baseless askos (Pl. 43 α). All the vases are dated within LH III A2 - B with the exception of the octopus - style stirrup - jar (Pls. 34 - 36) which is dated in LH III C 1b. This is a typical close - style vase with octopus decoration of a kind which was prominent during the period of the "little koine" in the islands and coastal areas of the Aegean.

These discoveries have particular significance in that they indicate occupation of the Epidaurus settlement (as yet undiscovered) also in the final phase of the Mycenaean period. At this time most Greek mainland sites were abandoned or severely depopulated. Further East, the Hittite empire in Anatolia collapsed and there was much disturbance in the Eastern Mediterranean.

The continued occupation of Epidaurus at this troubled time suggests that the settlement was self - sufficient. The remote and fertile coastal plains would have been suitable both for cultivation and cattle rearing. There may also have been some maritime trade.

The latest phase of Mycenaean civilization at Palaea Epidauros would thus have had contemporary parallels at Asine, Monemvasia, Perati, Chalkis and in the Cyclades, the Dodecanese and Cyprus.

VAS. L. ARAVANTINOS

ΗΝΙΟΧΟΣ ΤΕΧΝΗΣ ΤΡΑΓΙΚΗΣ

STÈLE FUNÉRAIRE D'UN ACTEUR

(Fig. 1α - β· Pls. 48 - 53)

La stèle funéraire d'un jeune homme qui tient de sa main droite un masque tragique (Pl. 49) fut trouvée à Salamine et se trouve actuellement exposée au musée de cette île. Dès le premier regard les dimensions (hauteur 0.702, largeur 0. 732, épaisseur 0.07 - 0.115), la qualité du travail et surtout le sujet rare de la stèle nous impressionnent. Il s'agit probablement d'un jeune acteur et non pas d'un poète tragique, qui dans ce dernier cas serait représenté plus âgé.

Malheureusement seule la partie supérieure de la stèle est conservée et pour cela une question se pose : le jeune acteur était - il debout ou assis ? La tête du jeune homme a une hauteur de 0.235. On sait d'ailleurs qu'au 5ème siècle les proportions entre la tête et le corps étaient 1 : 7 ou 1 : 6.5 et par conséquent, si le jeune homme était debout, il aurait une hauteur de 1.645 ou 1.525 et la stèle toute entière 2.045 ou 1.925. Ainsi les proportions largeur - hauteur seraient 1 : 3 et le type de la stèle très haut et étroit (Fig. 1 α - β), chose qu'on trouve souvent à des stèles plus anciennes que la nôtre. Mais si le jeune homme était assis, les proportions largeur -

hauteur de la stèle seraient environ 1 : 2, qui conviennent à l'époque et à la composition de l'image de la stèle en question. Alors nous admettons que le jeune acteur était assis, comme on le voit à la Pl. 48.

Notre stèle et la stèle 1822 du Musée National (Pl s. 52, 53 α - β) ont le même type et les mêmes proportions largeur - hauteur 1 : 2. Aussi les têtes du jeune acteur et de la jeune fille debout (Pl. 53 a) ont quelques ressemblances qui caractérisent en général le style de l'époque de la fin du 5ème siècle. S'appuyant sur ces ressemblances. J. Fred a dit que les deux stèles sont du même sculpteur. Mais si cela était juste, il faudrait que les deux têtes eussent des ressemblances dans les détails, puisque les deux stèles sont à peu près contemporaines (autour de 410 av. J.C.). Au contraire, nous remarquons des différences non seulement dans les détails. (à l'œil, à la forme des têtes etc.), mais aussi à la qualité du travail et surtout à la manière de rendre les volumes. Ces différences nous font croire que les deux stèles ne sont pas de la même main et que notre stèle est un peu plus ancienne, comme dépendant de la tradition du Parthénon.

ELIAS TSIRIVAKOS

OROPIE MYCÉNIENNE

(Pl s. 54 - 57)

Des travaux de terrassement destinés à la construction d'une maison de campagne près de l'Amphiaraion, ont amené à la découverte de quatre vases mycéniens intacts constituant des offrandes déposées dans des tombes et datant probablement d'une période allant de l'Helladique Récent III A à l'Helladique Récent III C.

En 1957 fut mis au jour, près de Skala Oropou, un habitat datant de l'Helladique Moyen et de l'Époque Mycénienne. En outre, les fragments d'un petit bateau en terre cuite furent découverts, vers 1955, dans la région de l'Amphiaraion. Toutes ces trouvailles publiées plus haut constituent notre unique savoir sur l'Oropie mycénienne.

VASSILIOS PETRAKOS

INSCRIPTIONS D'EUBÉE

(Pl s. 58 - 73)

Les inscriptions publiées sont essentiellement des stèles funéraires provenant d'Erétrie ainsi que des graffites éphébiques tracés sur une colonne sans cannelures et sur la plaque d'un banc provenant, probablement, d'un gymnase de Chalcis. Les graffites ne mentionnent que des noms d'éphèbes; le premier, cependant, comprend également, à côté des noms, des adjectifs tels que φίλοι et γαῦροι.

VASSILIOS PETRAKOS

LAMPES DES FOUILLES AU SUD DE L'ACROPOLE

(Figs. 1-8· Pls. 74-85)

Les lampes attiques, archaïques et classiques, de cette étude ont été trouvées aux fouilles du côté sud de l'Acropole. Pour leur classification — pour laquelle j'ai aussi employé le matériel le plus riche, contemporain et en général semblable, de l'Agora —, j'ai pris comme critère le profil, étant donné que des lampes différentes en ce qui concerne le vernis, l'argile ou la forme du bec, ont des profils semblables ou analogues.

Le critère du profil a permis une plus grande synthèse des types de l'étude connue de Howland.

La chronologie de Howland est très exacte. Les contextes de l'Acropole ont donné des espaces de temps beaucoup plus vastes.

La correspondance des types de Howland et de l'Acropole est comme il suit :

Types de Howland	Types de l'Acropole
1, 3, 4	I
2B, 2 Var.	II
5	III
6	IV
7, 8	V
9, 10, 11	VI
12	VII
2A, 13, 14, 1	VIII
16	IX
17, 18	X
19	XI
No 37, type 20	XII
21	XIII
22	XIV
23	XV
24	XVI
25	XVII
26, 27	XVIII
28	XIX
29, 31	XX
39	XXI
30	XXII

N. MANTZOROU

BEMERKUNGEN ZU DEN PANATHENÄISCHEN AMPHOREN

Aus bestimmten inschriftlichen Zeugnissen läßt sich schließen, daß der Staat den Auftrag zur Herstellung der Panathenäischen Preisamphoren nach einem jeweils vorgeführten Unterbietungswettbewerb zu geben pflegte. Die Werkstätten nämlich, die sich um den staatlichen Auftrag bewerben wollten, mussten " Muster " von Amphoren anfertigen und sie den zuständigen Staatsbeamten vorlegen, die zunächst den Herstellungsauftrag dem an Preishöhe und Qualität am günstigsten anbietenden Bewerber gaoen. Gerade auf derart staatliche Wettbewerbe zur Anfertigung Panathenäischer Amphoren dürfte sich folgendes Zitat aus dem "Athener Stadtstaat" des Aristoteles (49) beziehen, das bisher unzureichend gedeutet worden ist : " ἔκρινε δέ ποτε καὶ τὰ παραδείγματα καὶ τὸν πέπλον ἡ βουλή, νῦν δὲ τὸ δικαστήριον τὸ λαχόν ". Es scheint uns sehr wahrscheinlich, daß Aristoteles unter " παραδείγματα " die besagten Amphoren - Muster der attischen Töpfer meint, was übrigens durch mehrere, vom aristotelischen Text selbst gewonnene Informationen gestützt wird. Demzufolge erhebt sich nun wohl die Frage, ob viele — wenn nicht alle — von den unbeschrifteten Panathenäischen Amphoren, auf denen nämlich die nachgetragene Inschrift " ΤΩΝ ΑΘΗΝΗΘΕΝ ΑΘΛΩΝ " fehlt und die wohl an Zahl beträchtlich weniger als die beschrifteten sind, nicht eben doch solche " Muster - amphoren " gewesen sind.

Es ist inschriftlich bezeugt (IG II², 2311), da die Sieger bei einem Panathenäenfest von der ersten Hälfte des 4. Jhts mit etwa 1200 Preisamphoren vom Staat vergütet wurden. Da das Fassungsvermögen von einer Panathenäischen Amphora in der Regel etwa 36 Kg (bzw. ein Mengenmaß) beträgt, muß die zur Füllung von 1200 Amphoren erforderliche Olivenölmenge auf etwa 43 Tonnen gerechnet werden. Berücksichtigt man die Angabe, daß ein Ölmengenmaß im 4. Jht 12 Drachmen kostete, so ergibt sich eine Summe von 14.400 Drachmen für die in 1200 Amphoren enthaltene Ölmenge. Diese Berechnung will eben deutlich machen, daß die materiellen Gewinne der Panathenäensieger besonders hoch waren. Es ist andererseits kaum zu glauben, daß die Preisgewinner so grosse Mengen von Olivenöl allein fürs eigene Haus verbrauchen konnten. Es ist eher wahrscheinlich, daß sie das Öl auf den Markt brachten. Es ist uns überliefert, daß in Athen "keinem außer den Siegern gestattet ist, Ölausfuhrshandel zu treiben". Diese Angabe spricht indirekt dafür, daß die bei den Panathenäen zum Preis jeweils spendierten Ölmengen ungemein groß waren und bestätigt indessen unmittelbar unsere Schlüsse. Demgemäß scheint nun die Annahme gerechtfertigt zu sein, daß nämlich die Panathenäischen Amphoren, — die sich an allen Gebieten des Mittelmeerraums gefunden haben und die als kostbare Töpferware an und für sich hochgeachtet wurden —, zumeist eben die jenigen Gefässe sind, die von den Panathenäensiegern zum Handel ausgestellt wurden.

M. TIVERIOS

A CYPRIOTE BIRD SHAPED ASKOS

(Pls. 86 - 88)

The bird shaped askos illustrated in Pl. 86 - 88 α presently lies in the storerooms of the Prehistoric Collection of the National Museum of Athens. Its provenance is unknown, and it was only recently registered in the catalogue of the Prehistoric Collection with the number 10440.

Of the bird vases which appear on the Greek mainland and Aegean islands between ca. 1125 and 1050 B.C., those which are at least typologically similar to the National Museum example (with bird's head, additional spout and strut feet ; Desborough's Type Ia) differ substantially in modelling and decoration.

Closer parallels are to be found within the Cypriote series which begins shortly before 1100 B. C. and continues without interruption into the Cypro - Archaic period. That the National Museum askos is of Cypriote manufacture falling somewhere within this series appears certain in view of a surprisingly similar bird - askos in the Bichrome III style of the Cypro - Geometric III period (Pl. 88 β). The similarities in shape, decoration and fabric are close enough to suggest that both vases were the products of the same workshop, if not of the same artist. The minor differences in decorative motifs are probably of no chronological significance, and although the Cypriote askos is bichrome, monochrome ware is also known from that period and the Athens askos would reasonably fit into the White Painted III category. With all the above in mind, the National Museum bird vase proposes to be a product of the Cypro - Geometric III period belonging to the White Painted III style, assuming a chronology somewhere between 850 and 700 B.C.

W. V. ALEXANDER

THREE ATTIC DECREES FROM THE EPIGRAPHICAL MUSEUM

(Pls. 89 - 91)

The writer presents three published citizenship decrees with more complete text after the joining of further fragments. Among the new elements, given by the improved text of these inscriptions, is the solution to a problem of the Athenian calendar of the year 303/2 B.C. (see decree no 2).

1) IG II², 392 (EM 7233) + 586 (EM 7335)

Lines 2 and 9 (4 in IG II² 392) of the joined texts, which have partly preserved the name of the non - Athenian to whom is paid the honour, complete the name further as [. . . ^{6} . . .]ονα *Πολυκλέους*.

2) IG II², 734 (EM 7323) + EM 4614

The identification of the unpublished fragment EM 4614 sets a more precise

date to the decree IG II², 734 ; line 4, with the addition of one more syllable to the secretary's name *Δι[ονυ]σοδώρου*, confirms the older restoration made by Reusch and rejected by Kirchner, according to which the decree was of 303/2 B.C.

The restoration in lines 3 - 4 *[Κ]εκροπίδος[ἐνάτης]* and 5 *[Ἐλαφηβο]λιῶν[ος]* is based on a decree of the same year (303/2 B.C.) published in AE 1971, Chron., p. 26. The fact that two decrees mention the prytany of Kekropis as equivalent with the month of Elaphebolion proves that Kekropis has been written wrongly in IG II², 490, a decree also of 303/2 B. C., as the tribe πρυτανεύουσα during the month of Anthesterion. Moreover the restoration *Ἐλαφηβολιῶν[ος] ἑβδόμει ἐπ[ὶ δέκα* gives a remarkable evidence as regards the extent of the City Dionysia : for the first time Elaphebolion 17 appears to be a meeting day for the ecclesia.

The gap of one letter space in the restoration of line 6 indicates an anomaly in the calendar equation. This anomaly might be explained if one accepts a tampering with the festival calendar, so that the City Dionysia could begin later during the month of Elaphebolion.

3) IG II², 889 (EM 7450) + 904 (EM 7635)

The inscribed fragment EM 7635 is perfectly fitting at the top of IG II², 889; it gives complete the name of the archon Ἱππίας and confirms the restoration made by H. Thompson on the archon's name.

CHARA KARAPA

IKONOGRAPHIE I

(Taf. 106 - 123)

Im Magazin des Nationalmuseums zu Athen befinden sich Porträts die mit Persönlichkeiten des Römischen öffentlichen Lebens identifigiert werden könnten. Das Porträt einer Frau (Inv. Nr. 307) mit der für die Flavische Epoche charakteristischen Frisur, das hochtuppierte Haar wo das Gesicht umrahmt, zeigt Ähnlichkeit zu den Porträts der Domitia Longina, die Frau des Domitians: z. B. das Porträt der Kaiserin im Capitolinischen Museum zeigt verwandte Gesichtszüge. Der Kopf des Hadrians unter Inv. Nr. 632 gehört dem Typus Panzerbüste-Imperatori 32 an. Den besten Vergleich bietet der aus Kreta stammende Kopf der jetzt im Museum von Louvre befindet. Der schöne Kopf einer Frau (Inv. Nr. 485) der in der Severischen Zeit angehört zeigt verwandte Gesichtszüge zu der Kaiserin Julia Domna, die Frau des Septimius Severus. In der Ikonographie der Kaiserin kann noch ein mikrographisches Köpfchen (Inv. Nr. 1967) mitgerechnet werden. Der kleine Kopf zeigt Ähnlichkeit zu der Kaiserin, im Frisur und allgemein in den Gesichtszügen.

ALKMINI STAVRIDIS

A NEW ATTIC GRAVE STELE*

(Figs. 1-9· Pls. 124-137)

In memory of Christos Karouzos

The Attic grave reliefs of the 5th and 4th centuries B. C. are mostly the work of stonecarvers. Even so, the crudest reliefs have not a trace of coarseness; indeed, as the products of a great civilization they are pervaded with a sense of humanity and nobility. Often the simple craftsman put an undreamt world of feeling and tenderness into his carving, recreating an atmosphere of beliefs about the dead and death. The living could no longer see the dead except as "through a glass darkly" and the knowledge of this grim reality impelled the survivor to try to maintain a link with the much-loved dead person who is, as Aristotle wrote, κρείττων καὶ βελτίων, ... μακάριος καὶ εὐδαίμων (note 1)**. And the bond was maintained by cherishing tradition and reverently observing religious customs concerning the dead.

At first glance the grave stelai convey the impression of charming works easily understood. But virtually each new discovery produces difficulties in interpretation, sometimes so unexpected that one is continually reminded of J. D. Beazley's remark about white lekythoi, "the subject is intelligible until one tries to explain it". (note 1α). K. Friis Johansen had the same thought about grave reliefs, that is to say about works of the classical period with representations of the dead (note 2).

The grave stelai have " representations which are images of life purified and sanctified by death". The problem has been meticulously investigated (note 3). Nevertheless, as in the case of the stele presented here, new elements occasionally appear which have never before been taken into account simply because they had remained unknown. If the chain of arguments presented here is convincing, then we will have more solid ground to stand on when interpreting certain scenes on grave stelai and particularly a series of white lekythoi which show preparations for visiting the grave or a visit to the grave.

The work studied here (Pl. 125) is not a masterpiece of ancient sculpture. It is a grave stele of average quality. But every work of classical antiquity has something all its own: in this case, for the first time, it becomes self-evident that a hitherto undetermined object offered to a dead person is a folded peplos. This author first studied the problem in connexion with a newly found, badly damaged stele with the same representation (note 4). At that time, although the interpretation was more or less accepted (note 5), there were doubts if the stele from Phaleron really showed a piece of folded cloth, because up until then no grave stele with this representation had ever been found. With the discovery of the new stele all doubts about the identity of the "object" were dispelled. In publishing the

* I am very much indebted to J. Binder for the translation of this article.

** The notes in parentheses refer to the footnotes following the greek text.

new stele I take the opportunity here of presenting a new investigation of the whole problem.

The new grave stele was found in February, 1973 (note 6). B. Philippaki, Ephor of the pottery collections of the National Museum, informed me of the find (note 7). At the time Mrs Philippaki was organizing the display of antiquities in the new museum at Marathon and on her way back to Athens, near Kato Charvati, she noticed the stele, which had just turned up, lying by the side of the road. The stele was immediately transported to the Peiraeus Museum where I saw and studied it (note 8). Later on the stele was set up in the Marathon Museum where it carries the inventory number 32.

The stele turned up by chance in the course of farming operations in Spyro Katsimicha's field (note 9) which is on the left side of the main road at about the 17th kilometre, as one goes from Athens to Marathon. The stele is of Pentelic marble and well preserved with most of the plinth and epistyle. It is a naiskos framed by pilasters with simple capitals. The central acroterion on the pediment preserves traces of encaustic painting showing that there once had been a painted palmette. The two corner acroteria would also have been painted. There is a closed two - figure composition with a young seated woman facing inward on the right and a standing girl facing her, on the left (Pl. 125).

The stele must have stood in the open, exposed to the elements for a long time since the marble is weathered. The original surface has virtually disappeared, so that today it is no longer possible to distinguish all the traces of the tools used in the carving. It seems that after the cemetery was abandoned, the stele must have fallen face down. For a time a road for wheeled traffic ran across it, for there is a deep wheel rut (about 0.15 m. wide) and many other signs of wear on the back which had originally been worked with the point. (note 10). The stele was mended from two large pieces as may be seen in Plate 125; the upper part has the heads of both figures (Fig. 1) as far as the neck. Three small fragments have been joined to the left pilaster. The lower part of the pilaster, the adjoining plinth and part of the stool leg are missing. The top of the central acroterion, the whole left corner acroterion, the upper part of the pilaster on the left with its capital and part of the epistyle above are all missing. The tip of the standing girl's nose is broken and much of the seated woman's nose is missing. Behind her back, a small piece of the background is missing. In the area of the inscription a chip is missing from the epistyle. The missing parts of the architectural frame have been restored in plaster in the Marathon Museum (Pl. 125).

A narrow moulding effects the transition from epistyle to pediment; the traces of painted Ionic kymation pattern are clearly discernible. The lower part of the pilaster capital was also painted. The inscription, which was not cut by a professional, reads (Pl. 130) :

Φαιναρέτη Νικίου Κεφαλῆθεν (note 11).

The name Phainarete is known in Attic prosopography as the name of Socrates' mother and there is also a stele with this name in the National Museum (note

12). Nikias is another name which is frequent in Attica (note 13). Phainarete, the daughter of Nikias from the deme Kephale (note 14) is the dead person who is shown seated.

The composition is in the tradition of the Hegeso stele, differing in the build and movements of the figures, which are typical of Attic art after the middle of the 4th century B. C. But in many details our stele (note 15) closely follows the tradition of the Peiraeus stele, NM 726 (note 16), as will be discussed below.

On the left side is a standing female figure, her body turned to the right in three - quarters view; her head, which is more slightly turned, projects out of and above the naiskos and overlaps the epistyle, a common feature of grave stelai (Pl. 128). Her right forearm is bare because she is wearing a heavy Doric peplos and not the foreign sleeved chiton worn by the servant girl of the Hegeso stele. The peplos falls to her ankles, leaving the right foot, shod in a felt slipper, exposed. Her foot is shown in profile with the whole sole in contact with the ground ; the outside edge is ever so slightly raised (note 17). Her whole weight is born by her left foot which is not shown. Her right leg is bent at the knee with the foot drawn back. In contrast to the elegant rendering of knee and leg, the foot is awkwardly and roughly carved, a feature which is not unusual even in the most skillfully executed grave stelai of the 4th century (note 18). Over the peplos the girl wears an himation (note 19) which clings to her body, revealing the massive figure. The himation is not fitted to the figure to show it off in the manner of the end of the 5th century and first decades of the 4th century B. C. Deep folds differentiate the texture of the peplos from that of the himation. The peplos is lighter; the himation is heavier and completely opaque. The difference is evident in the lowest part of the relief, just above the foot where there is a group of light slanting folds (Pl. 125).

The girl stands out against the architectural frame. The pilaster on which she leans is not fully defined ; the inside edge beside her buttock is not carved out. This is not at all uncommon in grave stelai (note 20), *e.g.* the grave stele of Asia (note 21) in the National Museum where the left pilaster has been left incomplete, or the grave stele of Ameinokleia (note 22) in the same museum where again the left pilaster is not carved out below the buttock of the standing girl and above the back of the kneeling servant. A grave stele in the Metropolitan Museum no. 65.11.11 (note 23) is another typical example where the inside line of the left pilaster has been left uncarved above the throne of the seated woman.

The young woman could not have been a maidservant as her bearing and costume show (note 24) — the slippers strike a discordant note with their extremely crude carving, but perhaps those deficiencies were concealed by paint. The standing girl holds a large piece of folded cloth (note 25), himation or peplos (?), in both hands (the four long thin fingers of her left hand are visible). The stele is strikingly like the Phaleron stele (note 26), Pls. 124, 128, 132 - 3, although it was not of the same high quality.

The girl's head is turned toward the seated dead woman, Phainarete (Pl. 128).

She looks at Phainarete with intense sorrow but their eyes do not meet (note 27). In rhythm and in build the standing girl has a general resemblance to the slightly earlier grave stele of Mnesistrate (note 28) in the National Museum ; to the first figure on the left in a dedicatory relief in the Louvre (note 29), dated toward the end of the first half of the 4th century B.C. ; to a figure in the decree relief, EM no. 2985 (note 30), dated 332 B. C. ; and to Protonoe in the grave relief of Eukoline (note 31) in the Kerameikos Museum, slightly later than our stele.

Phainarete (Pls. 125, 129), in three - quarters view to the left, is seated comfortably on a stool (note 32) with a cushion. She is placed almost on the diagonal of the stele and she is on a considerably larger scale than the girl. She wears an Ionic chiton with sleeves; four sleeve buttons show on her right arm. Over the chiton she wears a peplos which costume is not unusual in Attic grave stelai of the 4th century B. C., and is especially frequent in the second half of the century. Above her breast, the peplos has the typical triangular fold ; below, it covers most of her feet. Finally, she wears a himation wrapped around her left arm, covering her shoulders and coming round her right elbow. She lifts the edge of the himation with her right hand, a well - known gesture in grave reliefs. Below her waist the himation is lavishly draped around her thighs and legs. Above her left forearm, swathed in the himation, are two bunches of folds which, though often handled fluently in other Attic grave reliefs, are clumsily rendered here. The same is true of the way the left hand is concealed by the himation. This section of the relief is equally awkward (note 33).

The himation is richly draped over her thighs and legs, fanning out between her legs and with heavy folds over the left thigh. An end of the himation falls over the side of the stool. Three himation corner weights are visible : two of them hang down over Phainarete's left foot and a third is on the corner of the himation at the side of the stool. The folds fanning out between the legs recall the marvellous drapery of the relief NM 726 (note 34), or of the Philonoe stele (note 35) from Psychiko in the same museum. The vertical chiton folds between Phainarete's feet are also paralleled in the two reliefs. These vertical chiton folds were carved with the flat chisel, a technique which is rare before the second half of the 4th century B. C. (note 36).

Another characteristic technical feature is the use of the drill which was used for creating the impression of particularly deep folds, seen in the two deep furrows in the himation at the back and at the side of the stool.

Phainarete wears sandals with high soles ; the thongs would have been painted in, as is usual in grave stelai. Her feet rest on a carefully carved footstool and they are posed in the old traditional manner of grave stelai — the right foot forward, shown in profile, and with the left foot drawn back, partly visible behind the stool leg (note 37). But whereas in the earlier reliefs only the toes of the left foot rest of the footstool, here the whole sole of the foot is placed flat on the footstool.

The substantial figures of both women are emphasized not only by their sheer bulk but also by the clinging garments. In general, the drapery is in the manner of a series of older works created in the first half of the 4th century B. C., begin-

ning with the stele NM 726 (note 38). But there is a difference. By the time our stele was carved, around 330 B.C., sculptors' ideals had changed. Our sculptor was not able simply to ignore the pronounced fleshy forms typical of his period, but in carving drapery he faithfully followed older models, never cutting furrows deeply into the stone as the fashion of the time required. In some areas it looks as if press - folds (note 39) were shown, *e.g.* on the himation where it falls over the stool or just above the stool where there are pairs of short lines which look as if they were meant to be creases, but one cannot be certain about this because they are not so clearly delineated here as on other reliefs, for example as on the Farewell Stele (note 40) in the National Museum, particularly on the himation of the standing woman on the right.

Taking every detail of this work into consideration, it appears that a sculptor well along in years attempted to assimilate new trends while remaining attached to older works of art. And another thing: his hand had not the skill to work out and perfect the finer details. In contrast to the rather negligent carving of the bodies, special attention was paid to the carving of the heads and the facial expressions (P l s. 126 - 130). The standing girl looks silently and sorrowfully at the dead woman, who, isolated and withdrawn, lightly inclines her noble head (P l s. 127, 129, 130) and gazes out into space, absolutely detached from the grieving girl. Phainarete is no more of this world. When it comes to faces the sculptor showed what he could do — it is not a question here of the composition which was borrowed from earlier works, as becomes readily apparent from a comparison with the Phaleron stele which is so amazingly similar, as remarked earlier on ; see P l s. 124, 132, 133 (note 41).

The workmanship of the faces and hands differs markedly from the rest of the relief. The differences cry out. Indeed, it would not be unreasonable to suppose that the master of the workshop himself, and not one of his stonemasons, carved the faces and the hands. The faces are fine. Phainarete's face stands apart — the delicate cheeks, the sensitive mouth. The ever so slight droop of the lower lip expresses grief, the effect heightened where the lips join. The eyes, the most telling feature, are deep set (one can make out that the irises had been painted red) with the upper lid overlapping the lower lid at the outer corner (P l. 129). The foreheads are low ; the girl's forehead is lower than Phainarete's. The hair is sketchily rendered, a usual feature in the years around 330 B. C. Phainarete's hair is like that of the seated dead woman of the relief NM 726 (note 42) and of the standing girl in the stele NM 717 (note 43). The ends of her tresses are tucked into an invisible hairband and kept in place. But of course there is no comparison with the marvellous workmanship of the hair of the woman in the Peiraeus stele.

The sculptor has another peculiarity not found in any other grave stele. The lower inner part of Phainarete's ear is strangely formed (P l s. 129, 130) worked with a file, like most of the deep folds of the himation.

The surfaces of both pilasters have been prepared to receive paint. No care has been expended in finishing off the sides of the heads which the spectator cannot see, as is also the case for other grave stelai of higher quality. An entirely unworked

spur of marble connects the heads to the background (Pls. 128, 129). On both faces the inside eye is too small and placed too low. This occurs even more strikingly in the Polyxene stele (note 44), NM 1827. The carving of the heads, especially Phainarete's head, was not planned out in advance. For this reason the hair appears unnaturally broadened and flattened out on the side away from the viewer (Figs. 3,4). Finally, the stonecarver did not clear away the excess marble on the inner side, where the faces end, but left it rough. Perhaps the blue paint which originally covered the background partly or entirely concealed these deficiencies.

The figure of Phainarete has something in common with the seated dead woman on the stele 764 (note 45); see Pl. 131. Without the opportunity of seeing and studying the two works in the original one might easily be misled into attributing the two to the same hand, led astray by the high quality of the photographs. There is a certain external similarity in the figures of the seated women, but these two stelai were made by two artists with distinctly individual temperaments. Plate 131 furnishes an example of the difficulties faced by the scholar obliged to work solely from photographs. In this relief the dead woman is not only in a state of dramatic isolation but her glance does have something of the other world. Here both figures wear the Ionic chiton — with the buttons for the sleeves visible on both — and over the heavy peplos they wear cloaks. The seated woman's himation is arranged in an unusual way with one end of it bunched up into three folds under her right breast and above her left breast, caught under her left arm and then falling down along the side of the stool. Here too the standing girl gazes at the dead woman, but their eyes do not meet (note 46). The standing girl is much smaller than the seated woman who is diagonally composed across the stele space. Much of the right pilaster is hidden behind her left arm and the back leg of the stool (Fig. 5). The sculptor of the stele 764 (Pl. 131) is a poor artisan imitating a great prototype.

The many features which the two stelai have in common are mainly due to the fact that they hark back to the same prototype. In NM 764 press folds (note 47) are clearly visible especially around the standing girl's waist and thigh. Since the stele from Kato Charvati does not lend itself to photography from the side, I offer two photographs showing where the sculptor, working between the heads and the background, left the details partly unfinished, partly rough (Figs. 6-7). The right side of the seated woman's face is flattened out and her hair is all out of proportion at the juncture between head and background. The right eye and the whole right side of the face is distorted. The left side of the head of the standing girl is even more poorly conceived. Her left eye has not been carved at all and the excess marble has not been cleaned out at the juncture of head and background or even from the head itself. The sculptor has given both figures the "rings of Aphrodite" the lines around the throat. Two heavy lines on the girl's forehead were added after the second use of the stele, when the names we see today were cut (Fig. 7) At first, the figure on the left was a young girl, but a few decades later the family who was reusing the abandoned stele ordered a stonecarver to put the lines around the girl's throat, because their dead woman on the left was old (note 48).

Using as points of comparison the style, the composition, the mood, the distance between the dead woman and her living companion, the pronounced fleshiness of the figures and the other details analyzed above, I place the Marathon stele later than the stele of the Girl with her Parents (note 49), the Mnesistrate stele in the National Museum (note 50), the atticizing relief from Boeotia in the Louvre Ma 742 (note 51) ; the Marathon stele is almost contemporary with EM no. 2985 (note 52), a relief dating to 332 B.C. and it precedes the Eukoline stele (note 53) in the Kerameikos Museum. The Marathon stele dates to around 330 B. C.

The Marathon Museum relief is an example of how works of classical antiquity which are artistically second - rate may provide first - rate documents about the ancient world. This is the first grave stele with a complete representation of cloth being offered to a dead person.

When the subject was first investigated by this author an effort was made to locate all representations of cloth on grave reliefs. Next, she reviewed the written sources from Homer until the end of antiquity to see if they would provide help in interpreting the rôle of cloth as an offering to the dead.

In the rapid survey which follows I point out that in connexion with funeral rites cloth is represented in two ways :

A. In the main representation, as:

1. The Marathon Museum stele.
2. The Phaleron stele (note 54).
3. The Porto - Raphti stele (note 55).
4. Possibly, a fragment of grave stele in the archaeological storeroom at Rhamnous (note 56).

B. As a subsidiary representation on the pediments of grave stelai. Here I distinguish between relief representations and painted representations.

The following stelai have relief representations of cloth :

1. The stele of Kallisto, daughter of Philokrates of Konthyle (note 57), in the National Museum. In the pediment, on either side of the central dirge - singing siren (Pl. 136 b) are two alabastra, two doves and two pieces of cloth, himatia or peploi, folded up just as sheets or other rectangles of cloth are folded up today, and at one end one can make out the incised lines representing the edges of the folded cloth.

2. The crowning pediment of the Boeotian limestone stele of Pythodoros; Fig. 9 (note 58).

3. The poros stele, NM 983, Pl. 136 a (note 59). Here and on no. 4 cloth (note 59a) is shown as on the stele of Kallisto.

4. The crowning member of the gravestone of Diphilos (note 60) in a private collection in Brno. Here the cloth is shown differently. A large rectangular bundle is shown in perspective so that the long side and the rounded side is seen. This is the way in which the cloth is shown in the painted examples listed below.

Painted representations of cloth :

1. The pediment of the Eupheros stele (note 61) in the Kerameikos Museum (P l. 135). Here it should be noted that the size of the cloth roll, as we are temporarily calling it, is so large in comparison with the other objects represented in the pediment that it cannot under any circumstances be a taenia, as has been suggested (note 62). Up until now nobody has paid any particular attention to the fact that taeniae are never depicted in this manner.

2. The lower part of a painted grave stele of Paramythion in the Glyptothek in Munich (note 63). Our observation about the type of representation holds true in this case too, although the cloth roll is not so large ; it is scaled down to fit with the rest of the decoration.

3. The painted pediment (P l. 134, left) of Myttion's grave stele, now in the J. Paul Getty Museum at Malibu, California (note 64).

The Eupheros stele and the Myttion stele have the best preserved painted representations of cloth. In any event, the evidence reported above precludes interpreting the objects as cylinders (note 65) or taenias (note 66).

Some time ago the object on the Kallisto stele had been thought to be a pyxis for cosmetics (note 67). Another scholar, admitting that the object in question was difficult to identify, finally decided that it was, after all, a pyxis (note 68). V. Stais called it a lyre (note 69) and others interpreted it as a cylinder. In publishing the painted stele in Munich P. Wolters (note 70) returned to conjectures made by Conze (who in spite of his meticulous care in describing and elucidating the objects, did not hit on any ultimately satisfactory interpretation of the folded cloth) and wound up by calling it " rätselhaft " (note 71). In the end Wolters, relying on a verbal communication from Conze, concluded that folded cloth in all painted and relief representations is a l w a y s meant to represent taenias, the uses of which in ceremonies at the tomb are so well known (note 72).

A study of the various white lekythoi with scenes of preparation for a visit to the tomb and of a visit to the tomb produced valuable results.

Many of the pictures show a woman advancing toward a grave stele and holding a piece of cloth folded in such a way that it looks as if something were concealed inside, because of the bulging profile (note 73) and one end of the peplos or himation hangs down (note 74) ; see P l. 137. Nobody, however, has ever maintained that there was anything wrapped up in the cloth which is red, a colour which is significant in funeral rites (note 75). This is a known type of pictorial representation of folded peplos or himation which occurs in vase paintings which have nothing to do with sepulcral scenes, *e. g.* the tondo of the Onesimos kylix in Brussels (note 76) where a girl is making ready to bathe, as well as the tondo of the Douris kylix in the Metropolitan Museum of Art (note 77) and elsewhere. In vase painting the folded cloth is often shown in another way, just as in the case of relief representations mentioned above. The cloth appears to be folded while the corner falls forward or to the side, *e.g.* the Euphronios krater in Berlin (note 78) where youths are in a palaestra and a white - ground pyxis by the London Painter in the Metropolitan Museum of Art (note 79).

The curved object from which a corner of cloth hangs down in scenes of a visit to the tomb or preparations for a visit to the tomb (note 80) is certainly folded cloth. It remains to analyze the meaning of this cloth in scenes on white lekythoi, in order to explain what the cloth is doing in grave reliefs. An observation made by Riezler has not, to my knowledge, been taken into consideration in connexion with representations of cloth 82 (note 81).

" Dieser Zusammenhang lässt es immerhin als wahrscheinlich erscheinen, dass hier nicht eine einfache haüsliche Szene, wie Fairbanks will, gemeint ist, sondern dass der *Kleiderpack* in der Tat dazu bestimmt war, als *Weihgabe* am Grabe niedergelegt zu werden. . . " And further on, when discussing NM no. 1799, a white lekythos showing a visit to the tomb, he notes, " In dem *Kleiderpack* vermutet Weisshäupl (note 82) mit Recht eine Grabgabe. Weisshäupl stellt sechs Lekythen zusammen, auf denen der Pack vorkommt, drei mit, drei ohne Grabstele; auf den letzteren ist die Vorbereitung zum Grabgang dargestellt, wobei zu bemerken ist, dass jedesmal das Gewand hellrot ist, dass also sicher kein Trauergewand gemeint ist; dies spricht jedoch nicht gegen die Deutung des Gewandes als *Grabgabe* (note 83); es kann ein Gewand sein, das die Tote im Leben getragen." (note 84).

Both Riezler and Weisshäupl before him studied this subject and interpreted the piece of cloth as an offering to the dead without, however, examining the ancient texts in order to understand why cloth was offered. Riezler explained it, as mentioned above, as clothing which the dead person had formerly worn.

At this point in our enquiries it becomes necessary to review briefly the known representations in which living people bring or present what are clearly offerings for the dead. This theme is rare on grave reliefs but it does occur.

Offering of a taenia, the most typical sepulcral symbol:

1. A grave lekythos of about 370 B. C. in the National Museum, where a woman standing on the left holds a taenia in her right hand (note 85).
2. The so-called Leukothea relief in the Villa Albani, where a standing woman offers a taenia to a dead woman (note 86).
3. The fragmentary lekythos, NM 1053 (note 87) which is like no. 1 above.
4. The stele from Pharsala, Louvre no. 701 (note 88) where the standing figure on the left offers the seated woman a taenia held in her left hand.

The " symbols " most commonly held by figures of the dead or the living on grave stelai are : pyxides, other vases, spindles, mirrors, musical instruments, fewelry, birds, animals, flowers, fruits, wreaths, strigils etc. So much has been written about the meaning of each that here hardly seems to be room for further discussion (note 89). Amongst the exceptions we cite NM 1030, the stele of Chairestrate (note 90) priestess of Kybele, as a typical example : the young girl in front of her holds a cymbal and, according to the most recent interpretation, the priestess herself may be holding the keys to the sanctuary (note 91).

The object offered by a living woman to a dead woman in the Marathon stele and other related stelai might be interpreted in two ways. One might say that the

cloth is something which the woman had used when she was alive and that the stele pictures a scene of daily life (note 92), when a maid brings her mistress a favourite or specially luxurious garment, just as she brings a jewelry box or other belongings in other representations on grave stelai. The alternative answer is that the offering of a peplos to a dead woman (note 93) has a particular meaning which has not been understood up until now.

The peplos was often an offering to mortals or to gods (note 94) *e.g.* Athena's saffron - coloured robe. If the dead woman was, like Chairestrate, a priestess, perhaps the proffered peplos has something to do with her position and the scene is designed to recall the zenith of her career, when the peplos which she herself placed on the cult statue was handed over to her.

The peplos, however, also has definite functions in burial ceremonies. After the corpse was burnt on the pyre the remains were wrapped in a peplos (note 95). We know from ancient sources that a peplos or an himation (or, in general, garments) were used to clothe the dead, or used as a pall or a shroud (note 96) or as a wrapping for ashes and bones contained in an urn, or as funeral gifts at the grave (note 97).

Ancient authors, beginning with Homer and continuing to the end of antiquity, refer to an age - old belief, which apparently originated in Greece, that the dead person could not rest in peace unless a valuable garment or jewelry was burnt during the funeral ceremonies. If the living neglected this duty, the dead could find no peace and would suffer in the other world (note 98). Here is a small selection of the relevant testimonia:

1. In the *Iliad* (note 99) Andromache mourning over Hector's corpse says " ἀτάρ τοι εἵματα ἐνὶ μεγάροισι κέονται λεπτά τε χαρίεντα, τετυγμένα χερσὶ γυναικῶν· ἀλλ' ἤ τοι τάδε πάντα καταφλέξω πυρὶ κηλέῳ ".

2. A passage in Herodotus (note 100) about Periander, the tyrant of Corinth, is especially illuminating : Periander learned from messengers returning from the Nekromanteion, at the river Acheron in Thesprotia, that his dead wife Melissa was naked and shivering because the himatia buried with her had not been burnt. Whereupon Periander's soldiers, by means of a ruse, seized the clothing of all the Corinthian women, free - born and slaves alike, and Periander cast all the garments into a pit and, praying to Melissa, burnt them up.

3. Lucian writes " how many have burnt or buried garments and adornments as if the dead below could use or enjoy them ? " (note 101).

4. In the *Lover of Lies* Lucian puts the following words in Tychiades' mouth " when she died (his wife) I burned on the pyre all the ornaments and clothing that she liked while she lived. . . " (note 102). On the seventh day after her funeral his wife Demainete " scolded me because although I had given her everything else I had not burnt one of her golden sandals which, she said, was under the chest where it had been thrown aside. That was why we did not find it and burned only the one " (transl. by A. M. Harmon).

5. In the *Varia Historia* Aelian wrote about the grief felt by Alexander the Great for Hephaistion, " when Hephaistion died Alexander placed armour on the

pyre and ordered gold and silver to be brought to the dead man and also clothing of great value amongst the Persians." (note 103).

6. Chariton, a writer of the 1st century B. C. wrote in his romance *Chaireas and Kallirrhoe* " he wished, if possible, to burn all of his property at the death of his wife" (note 104).

7. Xenophon Ephesius of late antiquity wrote in his *Ephesiaka* that the husband burnt much clothing and jewelry when he buried his wife Antheia (note 105). The ancient authors cited above demonstrate that throughout antiquity it was customary to burn valuable clothing or shoes on women's pyres and weapons and clothing on men's pyres.

The two following passages from Euripides' *Orestes* (note 106) throw light on another burial custom and also explain the representation on the stele of Phainarete. Early in the play Helen bids her daughter Hermione to go to Clytemnestra's tomb to make the customary libations, adding " and promise my sister that I will provide all the gifts owing to the dead" (lines 122 - 3). Later in the play Helen's Phrygian slave says that Helen wishes to embroider *crimson cloaks*, Phrygian booty, as a gift for the tomb of Clytemnestra (lines 1431 - 6).

Euripides makes it clear that sepulcral rites customarily include an offering of clothing at the tomb.

Thucydides provides the most telling evidence for the function of cloth depicted both on relief stelai and on white lekythoi with sepulcral scenes. Up until now scholars have ignored this passage, in spite of the fact that both Weisshäupl (note 107) and Riezler (note 108) had hit on the special meaning which folded cloth, held by female figures in certain representations on white lekythoi may have. The Thucydides passage makes it plain that cloth was traditionally offered at graves in honour of certain anniversaries (note 109) just as for memorial services today we bring wreaths and fillets and many kinds of flowers and we share out *kollyva*, customs which go back to ancient times (and indeed our *kollyva* which is a mixture of raisins, almonds, walnuts, pomegranate seeds etc. is the *panspermia* (note 110) of the ancients). The Thucydides passage absolutely defines the function of cloth as an offering to the dead : " Look at the graves of your ancestors killed by the Persians and buried in our land, whom we have publicly honoured annually with *garments* and with other traditional offerings, the first fruits, too, of all that the earth each year has produced have been brought them. . ." (note 111).

The texts cited above demonstrate that a garment was considered an indispensable gift from the living to the dead (note 112). The archaeological documents presented here, grave reliefs and white lekythoi, furnish complementary evidence, the best example of which is the Phainarete stele which, thanks to its excellent state of preservation, confirms the observations published in *Deltion* for 1969 (note 113).

We know that the Greek people today observe many customs which have survived from antiquity, with changes in form or spirit as the times change. These who study Greek folklore have discovered many instances of the survival of pagan customs. Now that we have established the fact that garments were a customary offering to

the dead in antiquity, let us see how this custom has survived up until the present day amongst an alien people in Asia Minor who strangely combine the offering of cloth to the dead with prayers for offspring (note 114). In Cyprus too the custom is kept alive by simple people with no idea of its original meaning (note 98). There may well be other places in the Greek world where this custom lives on, but this subject still awaits investigation.

The Turks must have borrowed the custom from the Greeks when they settled in Asia Minor adopting the beliefs of the Greek people who had lived in those parts for so many centuries, stubbornly clinging to their immemorial legends and ceremonies.

Professor G. Bakalakis published an article entitled " O tourbés ton efta koritsion sto Sipylo" (note 115). The following information is partly summarized, partly directly cited from his article : In Magnesia the stone Niobe is still to be seen on Mt. Sipylos. A little below the Niobe of stone, amidst some humble dwellings, there is a Turkish *tourbés* (note 116), a vaulted Turkish funeral monument dating to the 14th century. The people call it The Tourbés of the Seven Maidens Inside there are seven graves of various sizes. They are set in the floor which is covered with rugs. Two of the graves are small, perhaps for children. The tops of the graves do not rise much above the floor. The graves are always covered with various c l o t h s and offerings. From time to time female worshippers have put their bridal dresses, golden ribbons (note 117), white artificial flowers and other bridal accessories on the tombs. The caretaker of the *tourbés* says that nobody knows who the unlucky mother of the seven entombed girls was. But amongst the crowd of people who thronged to have a look at the foreign visitors is a woman who says that " the tombs belong to the children of the mother who was turned into stone and and who is still weeping for them".

" It is a well known fact that women, either newly wed brides or those for whom childbearing is no longer easy, who wish to pray for offspring approach the graves and kneel down and pray that their entreaties may be heard. Their supplications and vows are accompanied by psalms and readings from the Koran by a female muezzin.

"The ancient written sources record various traditions about the place where the Niobids are supposed to have been slain and buried. We are told that the tombs of the seven sons and seven daughters of Niobe — the number seven is a more recent element — were in Thebes, and also that their ashes were removed to Mt. Sipylos (note 118).

" It is as clear as day that at the foot of Mt. Sipylos, a few steps below the Niobe of stone still weeping for the loss of her children, present - day ritual is keeping the memory of an ancient Greek legend alive. We have here a cult which is no longer Greek as it was originally, a cult which belongs to an alien people with another creed.

"The ancient written sources (note 118) inform us that women appealed to Leto as *kourotrophos* to work wonders for them, not to her hapless adversary Niobe, nor, of course, to her children slain by Apollo and Artemis. Is it possible that the

present day Turkish cult echoes an ancient amalgamation of the two legendary adversaries ? One of them a goddess, the other a mortal who had once figured as a goddess? "

Professor Bakalakis' information about a Turkish custom in an old part of the Greek world has a direct bearing on our subject, because it attests an offering of clothing on graves made by women. Since the ancient literary sources, with Thucydides foremost, and archaeological sources attest the ancient Greek custom of offering clothing to the dead, the Turks must have borrowed the custom long ago from the Greek inhabitants of Asia Minor.

The fact that offerings of clothing are associated here with childbearing should not cause surprise or be considered as a new custom introduced by the Turks. We may recall the end of Euripides' play *Iphigeneia in Tauris*, where the goddess Athena predicts that the clothing of women who died in childbirth will be dedicated to the heroine Iphigeneia (note 120).

Inscriptions concerning offerings of clothing at the sanctuary of Artemis at Brauron (note 121) have been found both at Brauron and at the Acropolis of Athens (note 122). Among the buildings found so far at Brauron is the stoa called παραστὰς where the dedicated garments of the dead women were put on display (note 123).

J. Kondis (note 124), has interpreted Iphigeneia at Brauron as the heroine producing εὐγονία and making strong the " genos ", *i.e.* as a protectress of the clan that is, of the male offspring on whom the continuity of the family depends. If this interpretation holds true, then the offering of garments in the sanctuary signifies supplication for successful delivery and for protection on young children against disease and other evils, *i.e.* for the " safety of the race ". We do not yet know the real nature of ancient cult and in order to interpret some of its features we have to feel our way with the help of a few superficial indications ; in these circumstances it is possible to maintain that the clothing or some part of the clothing dedicated at Brauron signifies a prayer for fertility and for the lives of the newborn children. But clothing would also have been offered at the " tomb " of Iphigenia.

It has been observed that in ancient times symbols of the cult of the dead may be identical with fertility symbols (note 125). In an article in preperation this author will suggest that this still holds true today in some customs of the Greek people. The wreaths with fillets, the flowers, the grape clusters, the pomegranates, the peplos etc. (note 126) appear both in funeral scenes and in wedding scenes. The dove turns up in pediments of grave stelai (*e.g.* the Kallisto stele, P l. 136 b), on white lekythoi and in scenes of the *gynaikonitis* in vase painting (note 127). In a strange way which sometimes seems to elude our grasp, symbols of life and fertility are interchangeble as symbols of death. The ancients even placed eggs, symbols of life *par excellence* in the grave (note 128).

All these points deserve more research. In closing, it may be stated that clothing (peplos or other garments) was definitely a grave offering and that this custom, widespread throughout the Greek world, survived to be adopted in Asia Minor in the 14th century by the Turks of Magnesia.

ATHENA KALOYEROPOULOU

MARATHON

THE RECENT FINDS IN RELATION TO THE BATTLE

(Plans 1-7; Pls. 138-148)

The fertile plain of Marathon was inhabited continuously from the Neolithic to the Roman, Byzantine and later periods. However the fertility of the land here has never become a causa belli as it happened in Euboea, where the two greatest cities of the island, Chalkis and Eretria were involved in a long and catastrophic war for the occupation of the valey of the river Lilas (Thuc. I, 15). The four demes of Marathon plain not only did not fight one against the other but on the contrary they were politically united and formed a local confederation under the name of Tetrapolis. The prehellenic name Ὑττηνία (Tetrapolis) indicates that the peaceful cohabitation of the four demes had taken place in the prehistoric times. The toponyms themselves of the deme, three of which seem to be prehellenic (: Τρικόρυ(ν)θος, Προβάλινθος and probably Μαραθών) suggest that omonymous settlements existed at least since EH period. Recent archaeological finds have shown that this linguistic suggestion is correct.

Trikorythos

Near the pump-house of the Hellenic Water Company by the water spring Mati, on the right of the road from Marathon to Kato Souli, that is by the NW side of the Great Marsh a large prehistoric settlement of the EH period was recently investigated (AAA VII (1974) 1 ff.). It can be identified as Trikorythos which must have been a coastal settlement at that period, the great marsh being a natural gulf. The river Charadra did not flow to the SE as today but more to the East and emptied itself into the gulf (Great Marsh) a little to the south of the EH settlement of Tricorythos.

The " Trophy of white stone " (Paus. I 32, 5) should have been errected at the place where the last dramatic phase of the battle had taken place, i.e. by the coast where the Persian ships were landed, and not 1.5 klm to the North of the seashore (Hesperia 1966, 93 ff). The huge ionic capital that supported the marble trophy as well as large marble column drums were built in a mediaeval tower near the chapel of Messosporitissa, in the south wall of the chapel itself and in the wall of a ruined modern structure nearby. These colossal marble members cannot have been transported from far away. Except this in the area around the tower and the chapel exist clear signs of ancient remains. Consequently the coast line in 490 B.C. must have been a little to the south of the ruined tower and the chapel of Messosporitissa (Fig. 1).

The alluvial deposits of the river filled the gulf and made it into a lake first and a

marsh later. Pausanias (I 32, 7) speeks about the river in relation to a lake which still existed at his time (2nd c. A.D.).

Marathon

By recent archaeological researches at Plasi, at the mouth of the two branches of today's river Charadra, the old thesis of von Eschenburg (AA 1889, 35 ff) accepted also by Pritchett (Von Eschenburg's Evidence, 1 ff) that the deme of Marathon (the most important of the four) should be located at Plasi, is proved to be correct. So " the great mystery in the topography of the plain of Marathon " (Pritchett, l.c. 83) is solved. An important prehistoric settlement was partly excavated here in 1970 by the Ephorate of Attica. In the EH period the settlement was protected by a fortification wall with towers like Chalandriani in Syros. Part of great MH buildings as well as a pottery kiln of the same period were uncovered. Mycenaeans remains as well as geometric and archaic are also abundant. The classical and hellenistic periods are represented only by a few sherds. Remains of the late roman period are not missing.

The temenos wall of an archaic sanctuary which overlies the prehistoric remains is of special interest. It might be identified with the " ἐν Μαραθῶνι Δήλιον " from where the " Θεωρία " sent by the Tetrapolis to Delos started (Schol. Oid. Kolon. 1047).

There is no deposit of silt beyond the mouth of today's Charadra, so the settlement of Plasi is still near the sea. The torrent Charadra must have drained, as we have seen, into the Great Marsh.

The deme of Marathon occupies an important place in the middle of the plain between the battle field (whose center is marked by the Soros) and the coast line where the Persian ships had landed. As Pritchett remarks (Esch. l.c. 8) " the Persians. . . would have marched southeastwards past the site of the deme with its encumbarance of house-and temple walls presumably laid waste ". Datis, as soon as he landed, should have first destroyed or simply occupied the nearest deme, that is Tricorythos and especially. Marathon which stood on his way in front of his camp (cf. Plut. Moral. 305B). He probably found no resistence because the inhabitants had already flown away.

The archaic sanctuary at Plasi does not seem to have been used during the 5th c. B.C. Perhaps it was destroyed by the Persians and plundered and not rebuilt for reasons we do not know. So the position of the Persian battle line would be in front (to the SW) of the deme of Marathon, to the North of the Soros. The Athenians had their battle line 8 stades opposite the Persian SW of the Soros, by the Herakleion. The location of the latter at Valaria must be taken as certain after the discovery of a second epigram dedicated to Herakles on the same place (Fig. 1 and 2). Trial excavation at Valaria revealed for the moment late roman and byzantine structures, built with material taken from earlier buildings.

The Athenians, after breaking the line of the Persians, pursued them through the deme of Marathon to the coast where the ships were landed. Some years after the

battle a marble trophy on a high column was erected near the coast to commemorate their victory.

Probalinthos

Not far to the south of the Herakleion is the small marsh of Vrexisa or Brexiza, between the sea and the road Athens - Marathon. This marsh did not exist at Herodotus' time not even in the 2nd - 3rd c. A.D. On the seashore by the south side of hotel Golden Coast a well preserved roman bath was excavated in 1975. It belongs to an architectural complex which has been identified as precinct of Egyptian deities (AAA I (1968), 230 ff.) dated to the period of the Marathonian Herodes Atticus. At about the middle of the north side of the precinct wall a monumental gate was uncovered with two rectangular towers on the inner side. Some fragments of grave reliefs of the 4th c. B.C. were used as building material of the towers. Fragments of grave reliefs and architectural members were noticed by E. Clarke in 1816 (Travels in various countries 4, 24) in the marsh of Vrexisa. Grave reliefs of Probalisians have also been found south of the marsh. It seems that the area where the temenos of the Egyptian gods was later errected as well as south of it was used as cemetery of the deme of Probalinthos which is generally located in Nea Makri. The neolithic settlement dug here in 1956 (AM 1956, 1 ff.) can be identified as prehistoric Probalinthos.

Appendix

Vrana. a) The middlehelladic horse burial.

The skeleton of a horse found in shaft grave 3 of the MH Tumulus I at Vrana cannot be taken as a horse burial of the MH period. Grave 3 was plundered and used at a much later period as a rubbish pit by the inhabitants of the nearby village of Vrana (abandoned and ruined now). The horse, already dead and partly mutilated, was thrown inside the shaft from above.

b) The Tumulus of the Plataeans

The so-called Tumulus of the Plataeans can be a normal burial mound used by the inhabitants of the area and not especially errected over the Plataeans killed at the battle of Marathon. Vrana area was used as a burial place from the MH period onwards. Additionally the great distance of the Tumulus from the battle field as well as the variety of burials (cremations, inhumations, pithos burial of a child) make the identification doubtful.

PETROS G. THEMELIS

THE COLLECTION OF COINS OF HEINRICH SCHLIEMANN AND THE CATALOGUE OF ACHILLES POSTOLAKAS

The catalogue of coins of the Heinrich Schliemann' s collection is under the title « Synopsis numorum veterum qui in Museo Dris Henrici Schliemann adservantur. Disposuit Achilles Postolacca» in Schliemann' s archive of the Gennadeius Library, Athens, and is now published for the first time, being, so far as known, completely unknown. In this catalogue is not mentioned when Schliemann started to collect coins or when this collection was donated in the National Museum. Anyway, through Schliemann' s works, we know many cases in which Heinrich Schliemann brought or purchased coins (in Ithaca, Aegina, Thera, Troad, and elsewhere).

Finally, because of his personal interest, concerning this collection, Schliemann had not decided to donate it not even to the Ethnological Museum in Berlin.

Sophia Schliemann donated in 1928 the collection to the National Numismatic Museum of Athens, together with a pair of fine vitrines.

The collection included 1140 coins, as well as other objects (seals, rings etc.).

Postolaka' s catalogue is formed out of sixteen hand written pages at first time in 1876, and included 773 coins. Finally, with the addition of other coins until the year 1883, are included 936 coins, which number augmented to 1140 until the Schliemann' s death (1890) , but were not inlisted to the above mentioned catalogue.

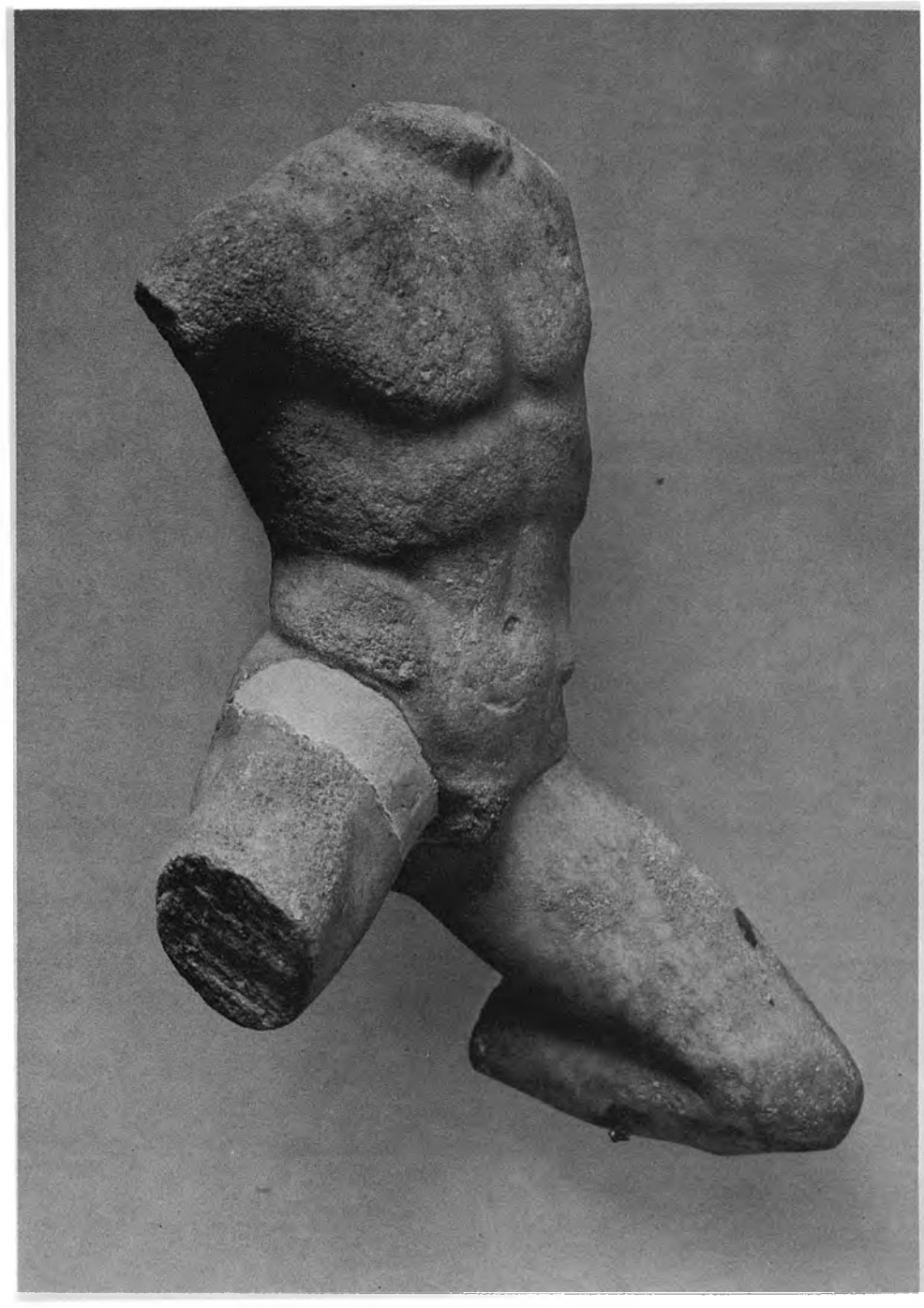
GEORGE CORRÈS

ΠΙΝΑΚΕΣ

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Ἀγαλμάτιο Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

'Αγαλμάτιο 'Εθνικοῦ Μουσείου.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Ἀγαλμάτιο Ἐθνικοῦ Μουσείου (πλάγια ἀριστερὴ ὄψη).

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

'Αγαλμάτιο 'Εθνικοῦ Μουσείου (πλάγια δεξιὰ ὄψη).

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

'Αγαλμάτιο 'Εθνικοῦ Μουσείου. 1. Πίσω ὄψη, 2. Λεπτομέρεια λαιμοῦ.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Κορμὸς Η ἀνατολικοῦ ἀετώματος Παρθενώνα.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Κορμὸς Η δυτικοῦ ἀετώματος Παρθενώνα.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Ζωφόρος ναοῦ Ἀθηνᾶς Νίκης. 1. Τμῆμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, 2. Τμῆμα τῆς νότιας πλευρᾶς.

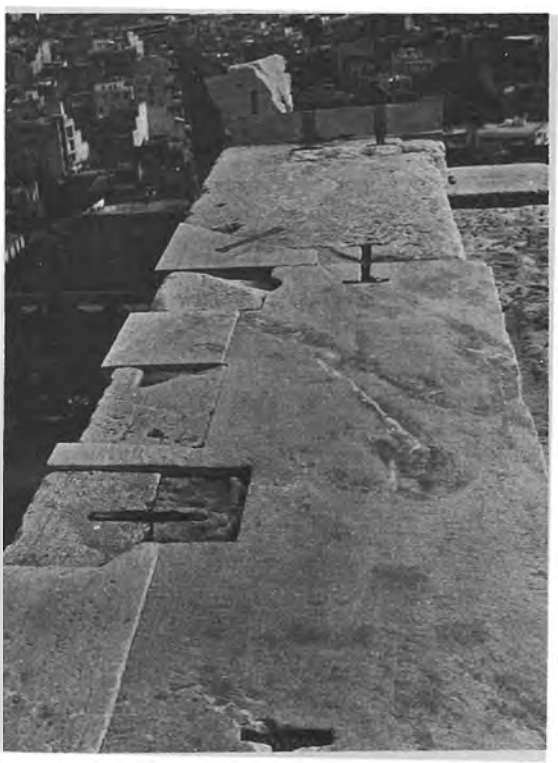

Ζωφόρος ναοῦ Ἀθηνᾶς Νίκης. 1-2. Τμήματα τῆς δυτικῆς πλευρᾶς.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

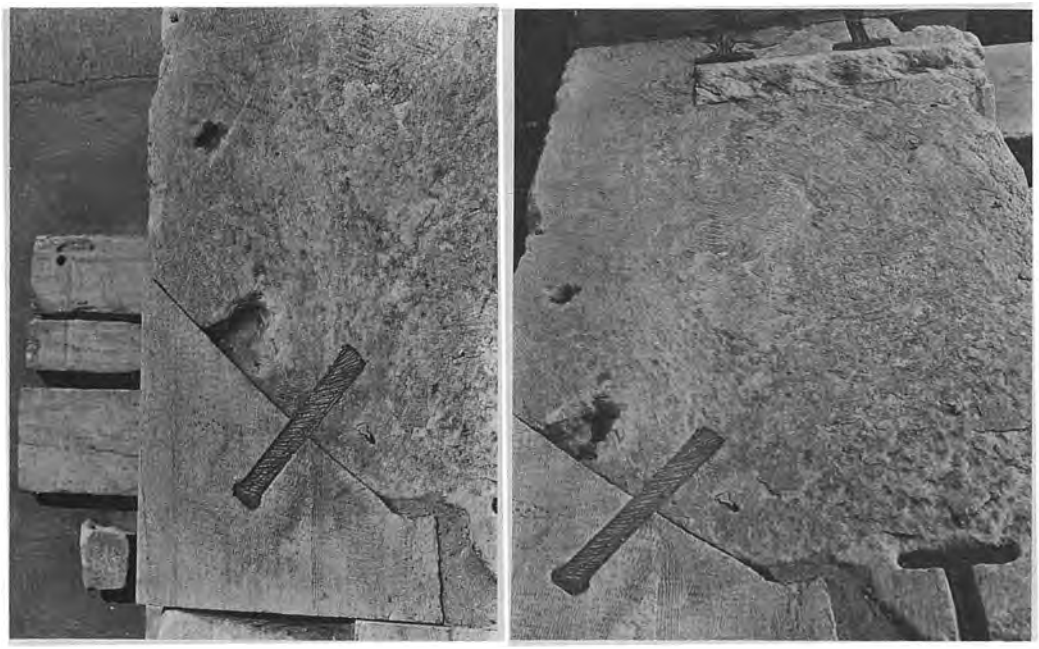

Ὁριζόντιο γεῖσο ἀνατολικοῦ ἀετώματος ναοῦ Ἀθηνᾶς Νίκης. 1. Ὄψη ἀπὸ κάτω, 2-3. Ἡ ἐπάνω πλευρὰ τοῦ γείσου.

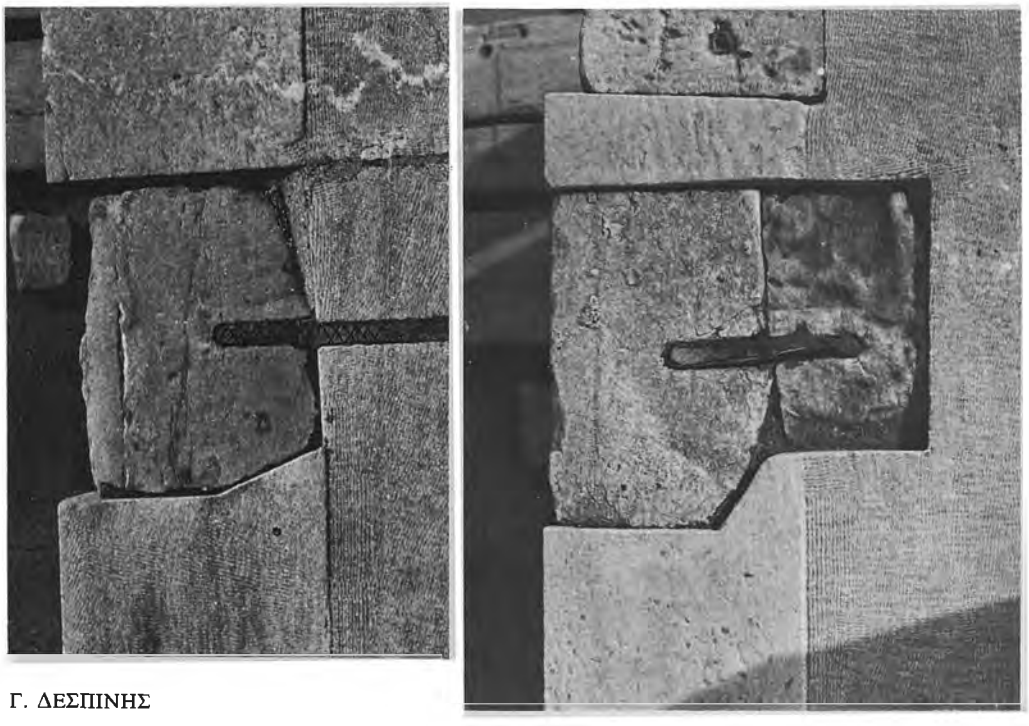

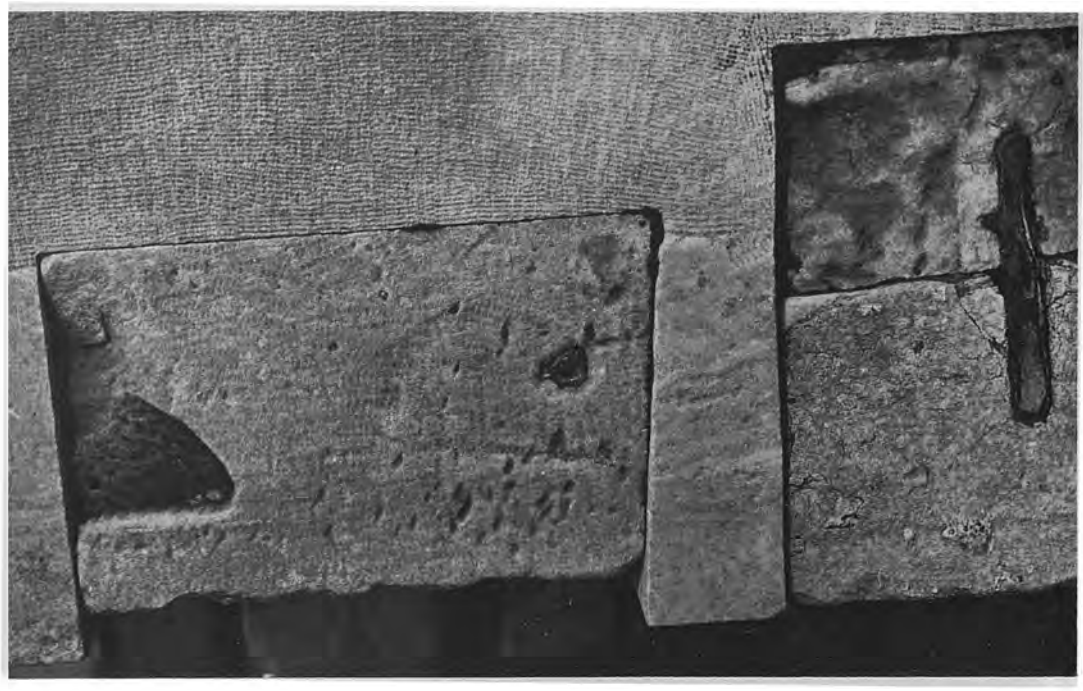
Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Ὁριζόντιο γεῖσο ἀνατολικοῦ ἀετώματος ναοῦ Ἀθηνᾶς Νίκης. 1-2. Πλάκα Α1, 3. Θραῦσμα Α5, 4. Θραῦσμα Α4.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

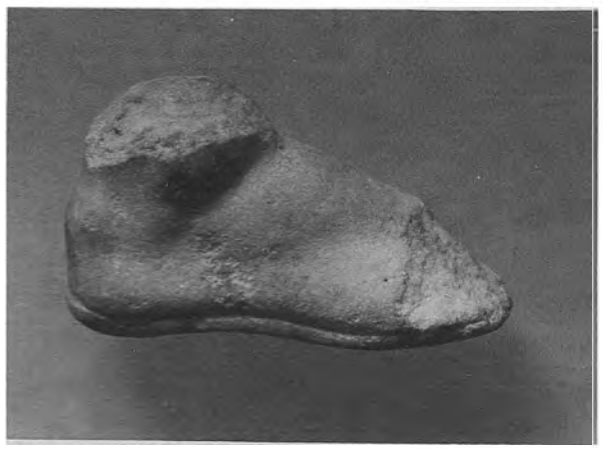
1-2. Ὁριζόντιο γεῖσο ἀνατολικοῦ ἀετώματος ναοῦ Ἀθηνᾶς Νίκης. (1. Θραῦσμα Α3, 2. Θραῦσμα Α2).
3. Θραῦσμα γυναικείας κεφαλῆς.

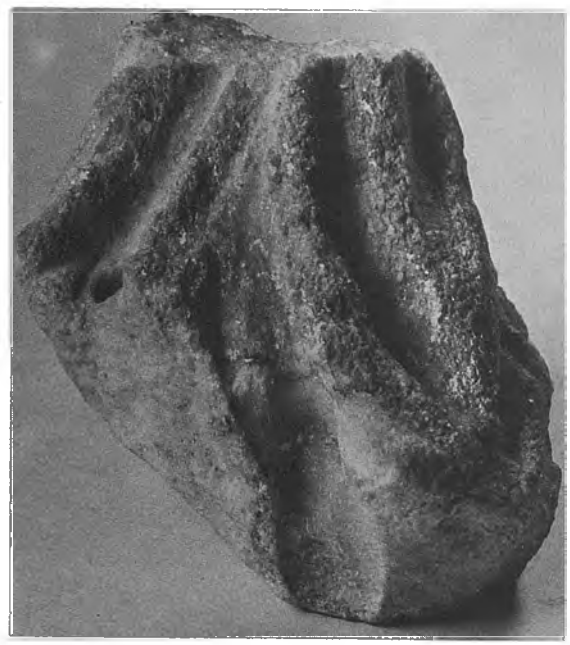

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

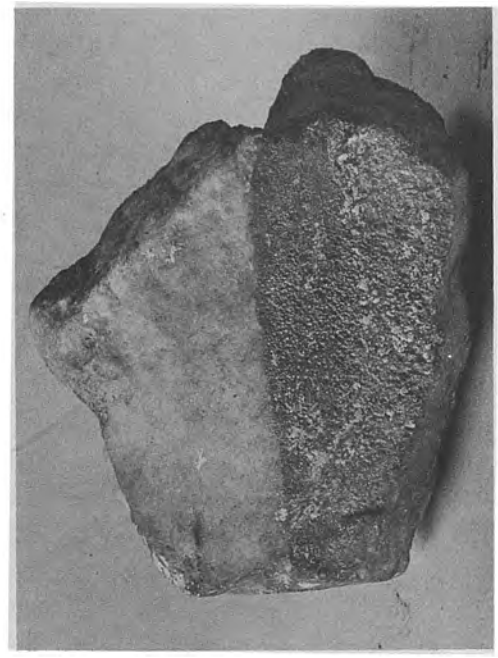
1-2. Δεξιὸ ἄκρο πόδι, Ἐθνικὸ Μουσεῖο.

3. Τμῆμα πλίνθου μὲ ἔνδυμα, Ἐθνικὸ Μουσεῖο.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

1-4. Ἄλλες ὄψεις τοῦ θραύσματος Πίν. 14.3.

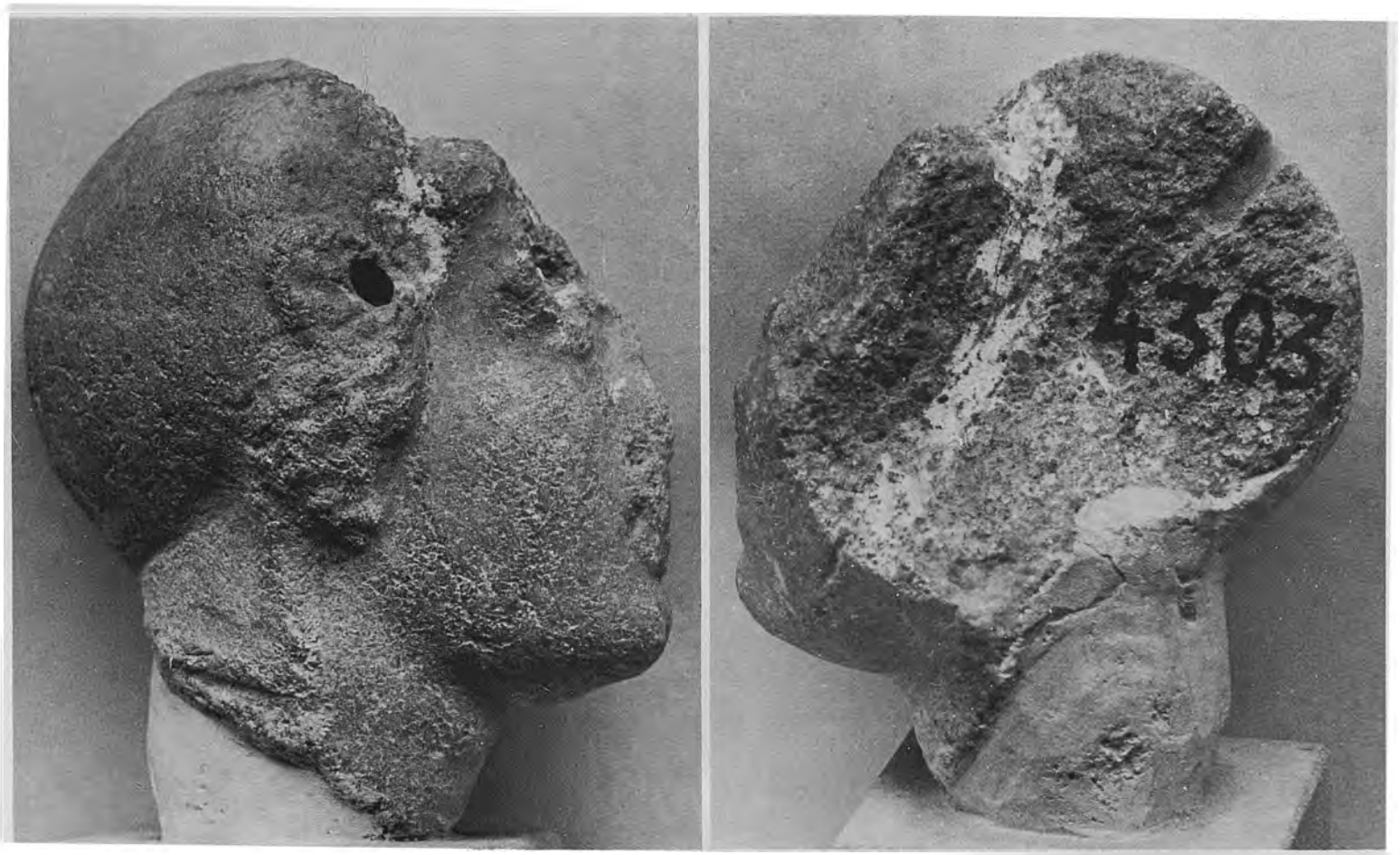
Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

1-2. Γυναικεία κεφαλή μέ κράνος, Μουσείο Ἀκρόπολης.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

1-2. Γυναικεία κεφαλὴ μὲ κράνος, Μουσεῖο Ἀκρόπολης (πλάγιες ὄψεις).

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Κορμὸς ἀνδρικοῦ ἀγαλματίου, Μουσεῖο Ἀκρόπολης. 1. Μπροστινὴ ὄψη, 2. Πίσω ὄψη.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Κορμὸς ἀνδρικοῦ ἀγαλματίου, Μουσεῖο Ἀκρόπολης.

1. Πλάγια δεξιά όψη, 2. Πλάγια άριστερή όψη.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

1-3. Ἄκρο ἀριστερὸ πόδι, Μουσεῖο Ἀκρόπολης.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

1-3. Ἄκρο δεξιὸ πόδι, Μουσεῖο Ἀκρόπολης.

Θραῦσμα γυναικείου ἀγαλματίου, Μουσεῖο Ἀκρόπολης. 1. Μπροστινὴ ὄψη, 2. Πίσω ὄψη.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

Κορμὸς ἀνδρικοῦ ἀγαλματίου, Μουσεῖο 'Ακρόπολης. 1. Μπροστινὴ ὄψη, 2. Πίσω ὄψη, 3. Πλάγια ἀριστερὴ ὄψη.

Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ

1-2. Κύλικα τοῦ Ἀριστοφάνη, Βερολίνο.

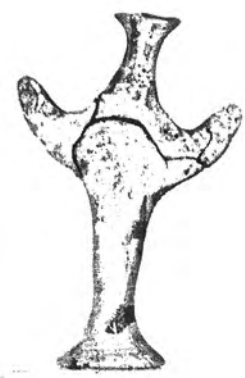

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας. Τάφος Ζούνη: α. Δρόμος, β. Ταφὴ Ι.

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας. Τάφος Ζούνη: α. Ἀγγεῖα ταφῆς Ι, β. Λακκοειδεῖς τάφοι στὸν θάλαμο τοῦ τάφου, γ-δ. Εἰδώλια.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας. Τάφος Καλόσακα: α. Δρόμος, β. Εἴσοδος δρόμου, γ. Ὄστρακα κυλίκων.

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας. Τάφος Καλόσακα: α. Ἀποτυπώματα ἀπὸ τὴν λάξευση τῶν τοιχωμάτων τοῦ θαλάμου τοῦ τάφου, β. Ἐσωτερικὸν τοῦ θαλάμου, γ. Ἀγγεῖα ταφῆς Ι, δ. Ἀγγεῖα ταφῆς ΙΙ, ε. Ἀγγεῖα ταφῆς ΙΙΙ.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α. Πυξίδα, ἀριθ. Κατ. 1, β. Κύπελλο τάφου Ζούνη, ἀριθ. Κατ. 2, γ-δ. Ἀλάβαστρο, ἀριθ. Κατ. 3, ε. Σταμνίσκος, ἀριθ. Κατ. 4.

Μυκηναϊκά Ἠλείας: α-β. Ψευδόστομος ἀμφορεύς, ἀριθ. Κατ. 5, γ. Ἀλάβαστρο, ἀριθ. Κατ. 6, δ. Τρίωτος πίθος, ἀριθ. Κατ. 7, ε. Ἀμφορεύς, ἀριθ. Κατ. 8.

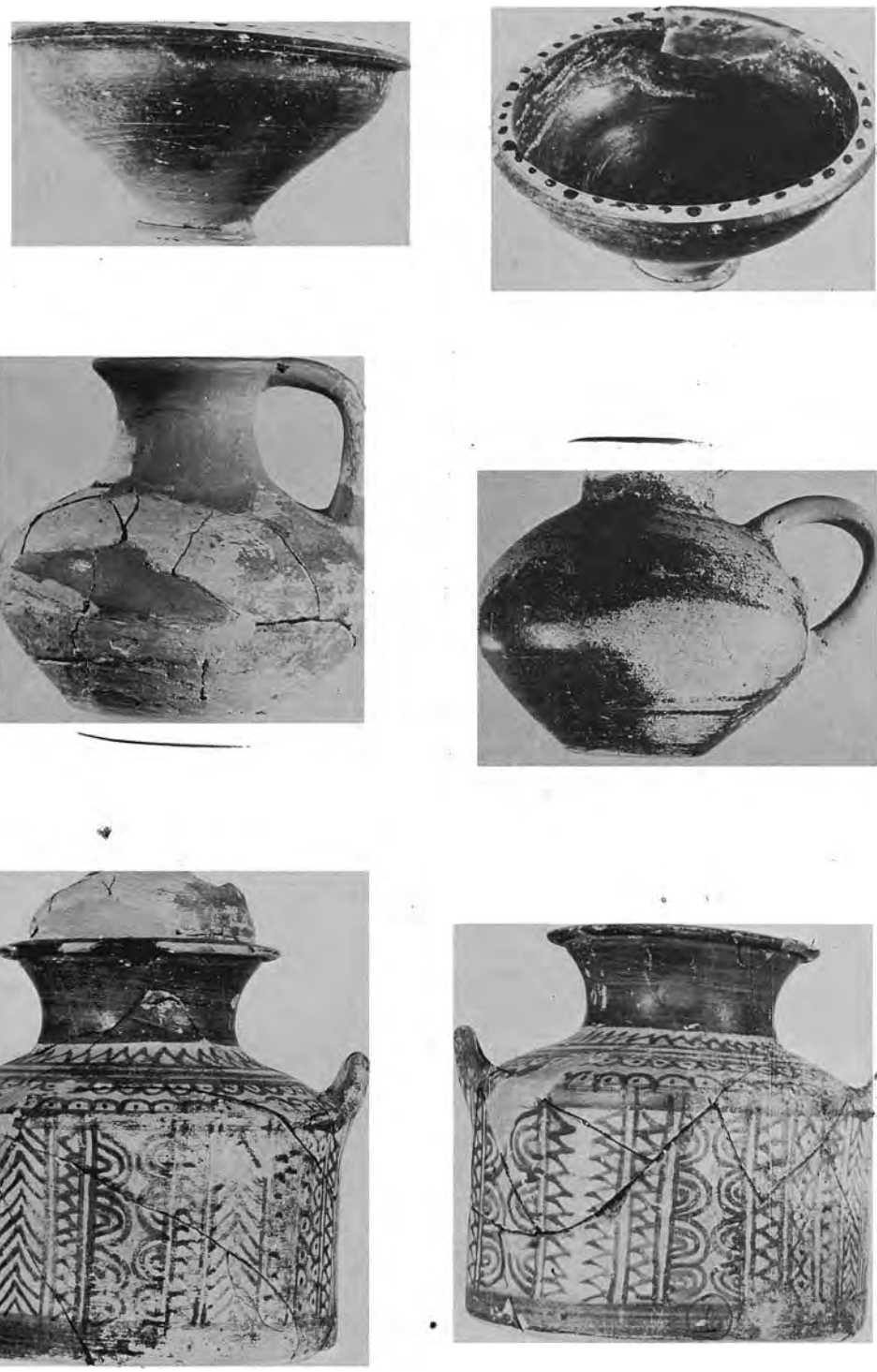
Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

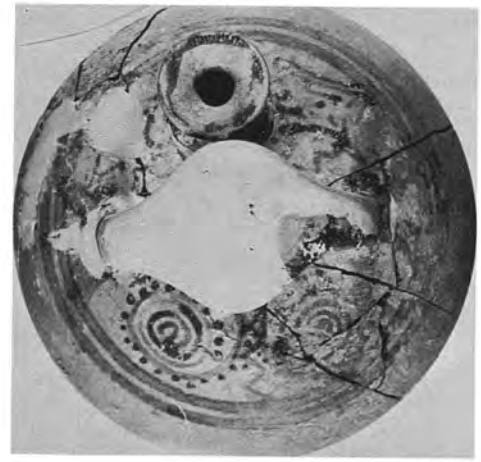

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α. Ἀλαβαστροειδές, ἀριθ. Κατ. 9, β. Ἀλάβαστρο, ἀριθ. Κατ. 10, γ. Πυξίδα, ἀριθ. Κατ. 11, δ. Ἀλάβαστρο, ἀριθ. Κατ. 12, ε. Κύπελλο, ἀριθ. Κατ. 13, στ. Σταμνίσκος, ἀριθ. Κατ. 14.

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α-β. Κύπελλο, ἀριθ. Κατ. 15, γ. Σταμνίσκος, ἀριθ. Κατ. 16, δ. Πρόχους, ἀριθ. Κατ. 18, ε-στ. Πυξίδα, ἀριθ. Κατ. 17.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α-β. Πυξίδα, ἀριθ. Κατ. 19, γ-δ. Ψευδόστομος, ἀριθ. Κατ. 20, ε. Λήκυθος, ἀριθ. Κατ. 21, στ. Ψευδόστομος, ἀριθ. Κατ. 22.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

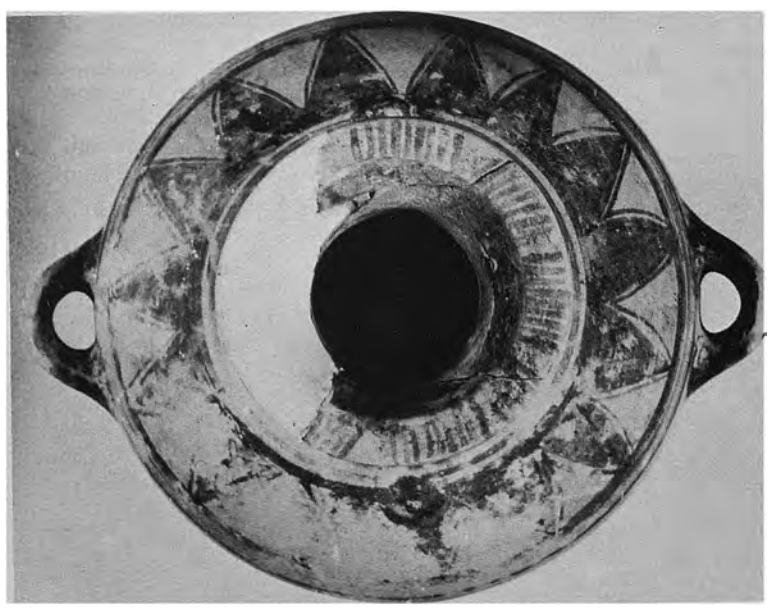

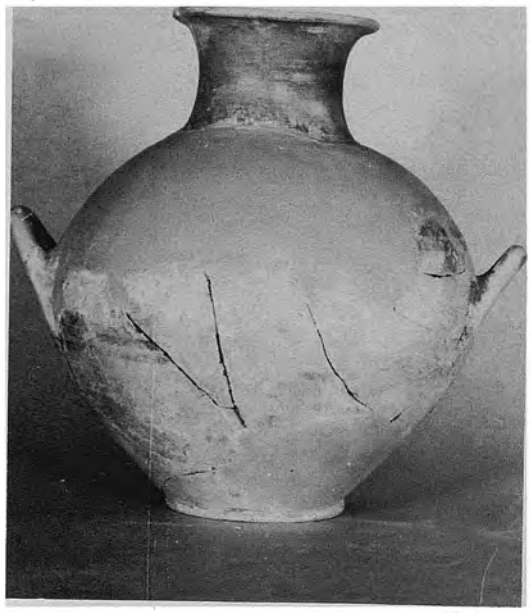
Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α. Ψευδόστομος, ἀριθ. Κατ. 23, β. Λήκυθος, ἀριθ. Κατ. 24, γ, ε. Λήκυθος, ἀριθ. Κατ. 26, δ. Ψευδόστομος, ἀριθ. Κατ. 25.

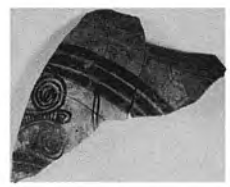
Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

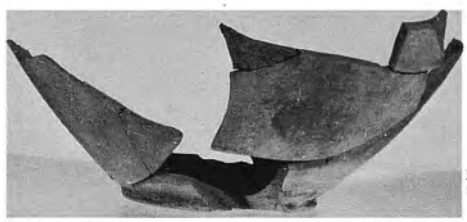

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α-β. Ἀμφορεύς, ἀριθ. Κατ. 27.

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α. Ἀμφορεύς, ἀριθ. Κατ. 28, β-γ. Τεμάχια ἀμφορέως, ἀριθ. Κατ. 29, δ. Ψευδόστομος, ἀριθ. Κατ. 30.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α-β. Λήκυθος, ἀριθ. Κατ. 31, δ. Θήλαστρο, ἀριθ. Κατ. 32, ε. Ἀμφορεύς, ἀριθ. Κατ. 33, γ. Πρόχους ἐκ Φειᾶς.

Μυκηναϊκὰ Ἠλείας: α. Βάση τρίωτου πίθου, ἀριθ. Κατ. 34, β. Ἀμφορίσκος, ἀριθ. Κατ. 35.

Λ. ΠΑΡΛΑΜΑ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α-β. Πυξίδα Ἐθν. Μ. 18577.

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α. Πυξίδα Ἐθν. Μ. 18577. Ἀνάπτυγμα ἁρματοδρομίας, β-γ. Πυξίδα Ἐθν. Μ. 18577.

ΑΓΓ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΟΥ

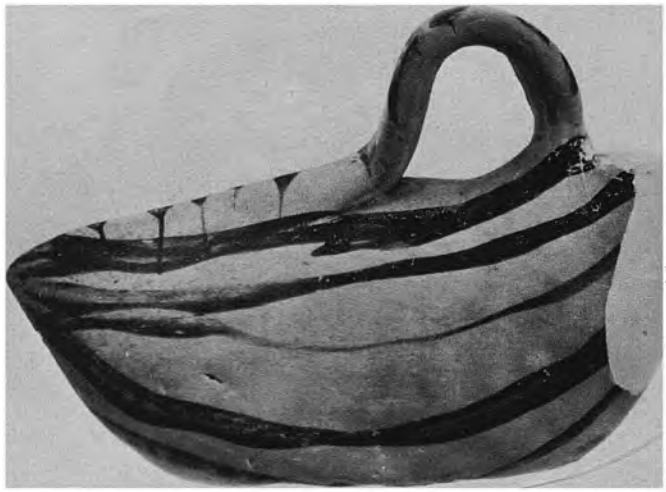

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α. Κάλυμμα τῆς πυξίδας Ἐθν. Μ. 18577, β. Κάλυμμα τῆς πυξίδας Ἐθν. Μ. 18578, γ. Πυξίδα Ἐθν. Μ. 18578.

ΑΓΓ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΟΥ

Μυκηναϊκὰ ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου: α. Ἀσκὸς Ἐθν. Μ. 4899, β. Τρίωτον ἀλαβαστροειδές, Μουσεῖον Ἀσκληπιείου 112, γ. Λόγχη Ἐθν. Μ. 4887.

Μυκηναϊκὰ ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου: α. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος Ἐθν. Μ. 4889, β. Τρίωτον ἀλαβαστρόσχημον, Μουσεῖον Ἀσκληπιείου 113, γ. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος Ἐθν. Μ. 4892.

Μυκηναϊκὰ ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου: α-γ. Ψευδόστομος ἀμφορεὺς Ἐθν. Μ. 4888.

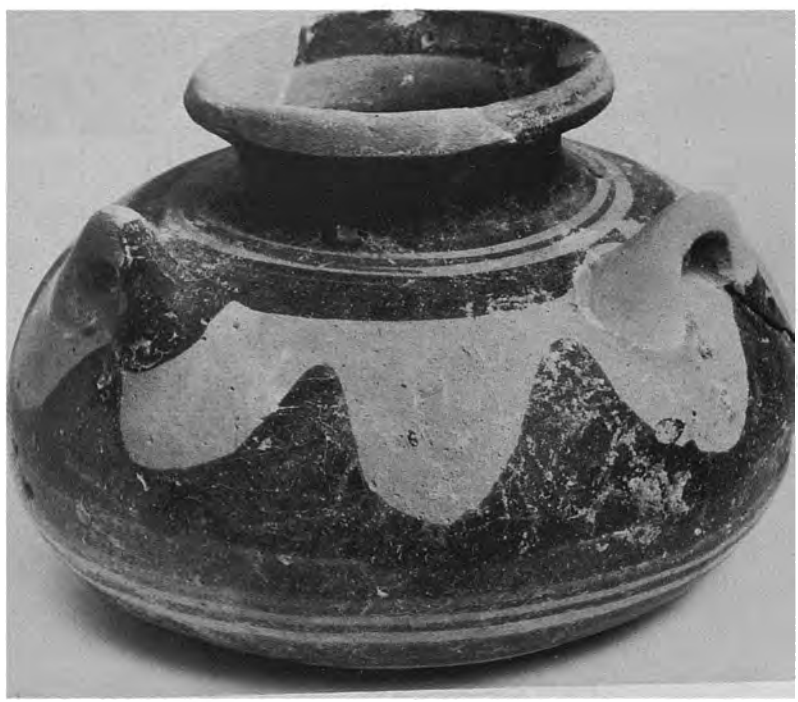

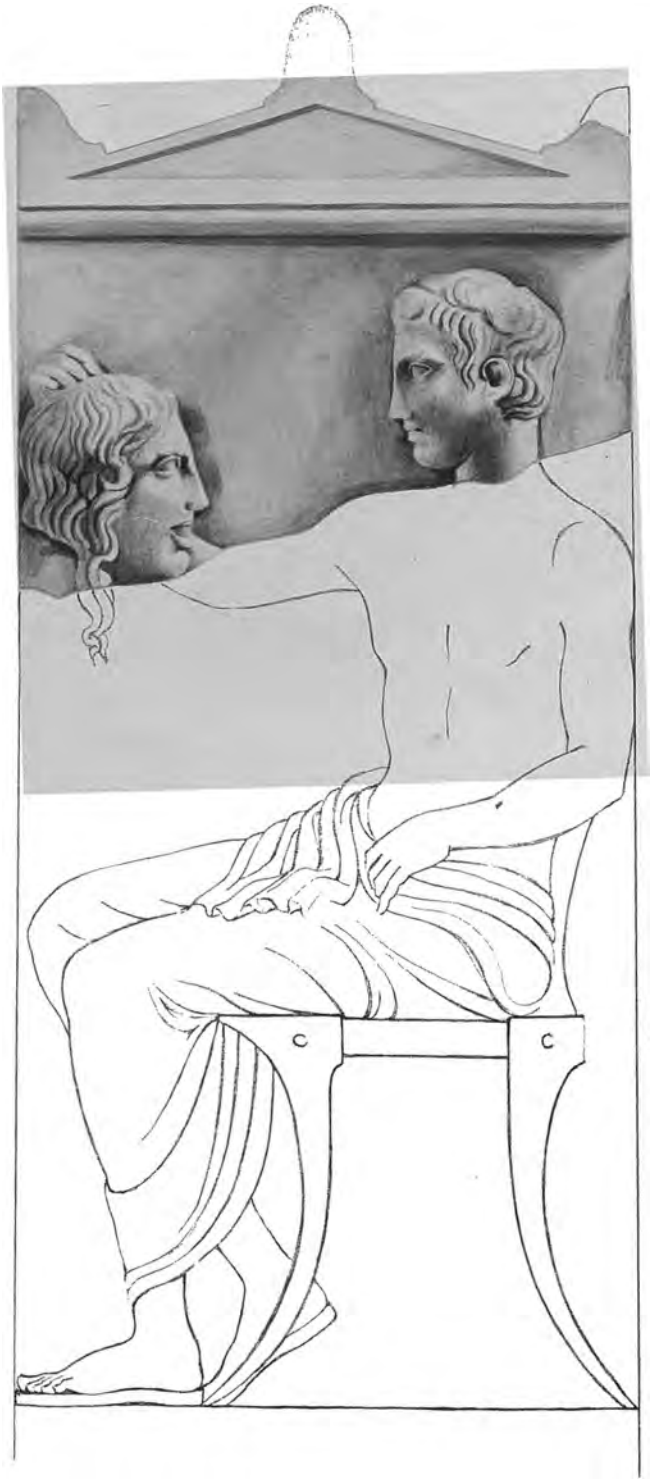
Μυκηναϊκὰ ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου: α. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος Ἐθν. Μ. 4891, β. Τρίωτον ἀλαβαστροειδὲς Ἐθν. Μ. 4897, γ. Ψευδόστομος ἀμφορίσκος Ἐθν. Μ. 4890.

Β. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ

Μυκηναϊκὰ ἐκ Παλαιᾶς Ἐπιδαύρου: α. Τρίωτον ἀλάβαστρον Ἐθν. Μ. 4900, β. Τρίωτον ἀρτόσχημον ἀλάβαστρον Ἐθν. Μ. 4898.

Γραφικὴ ἀναπαράσταση τῆς στήλης Πίν. 49.

ΗΛ. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

Μουσεῖον Σαλαμῖνος. Τμῆμα ἐπιτύμβιας στήλης μὲ παράσταση ἠθοποιοῦ.

ΗΛ. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

Λεπτομέρεια τῆς στήλης Πίν. 49.

ΗΛ. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

Λεπτομέρεια δεξιᾶς μορφῆς τῆς στήλης Πίν. 49.

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο Ἐθν. Μ. 1822.

ΗΛ. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

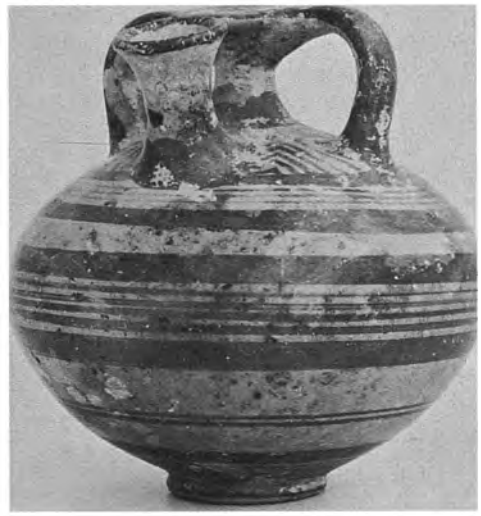

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α. Λεπτομέρεια ἀριστερῆς μορφῆς τῆς στήλης Π ί ν. 52, β. Λεπτομέρεια δεξιᾶς ὄρθιας μορφῆς τῆς στήλης Π ί ν. 52.

ΗΛ. ΤΣΙΡΙΒΑΚΟΣ

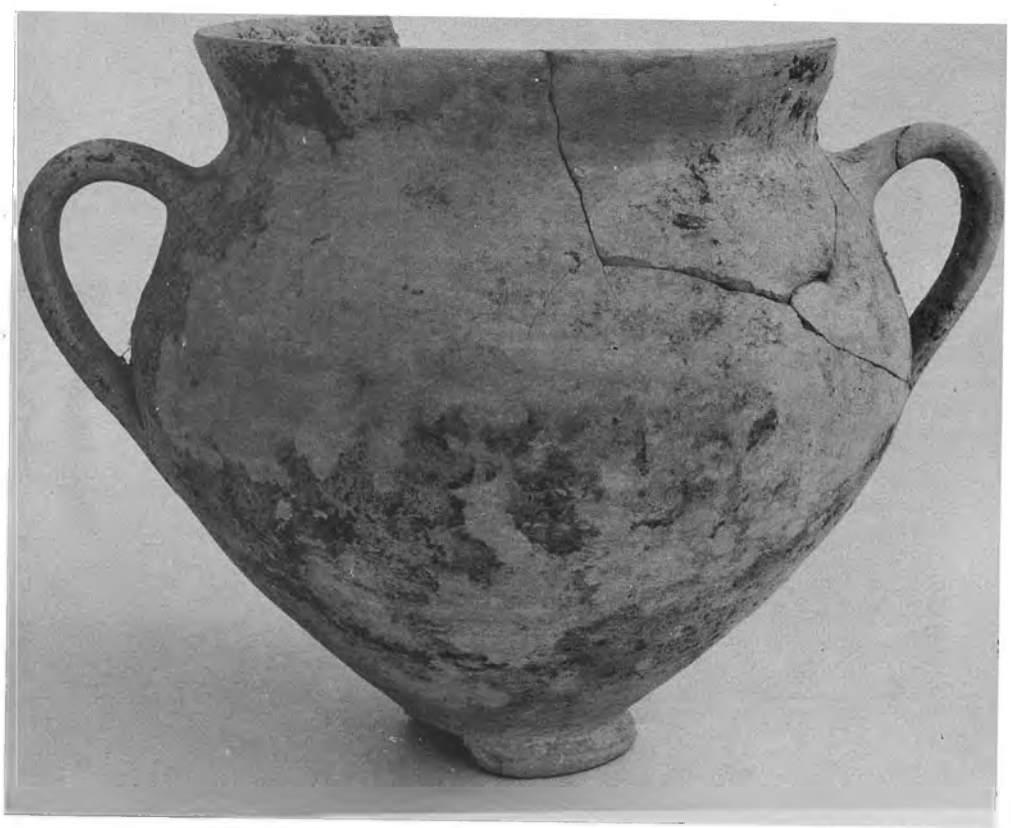

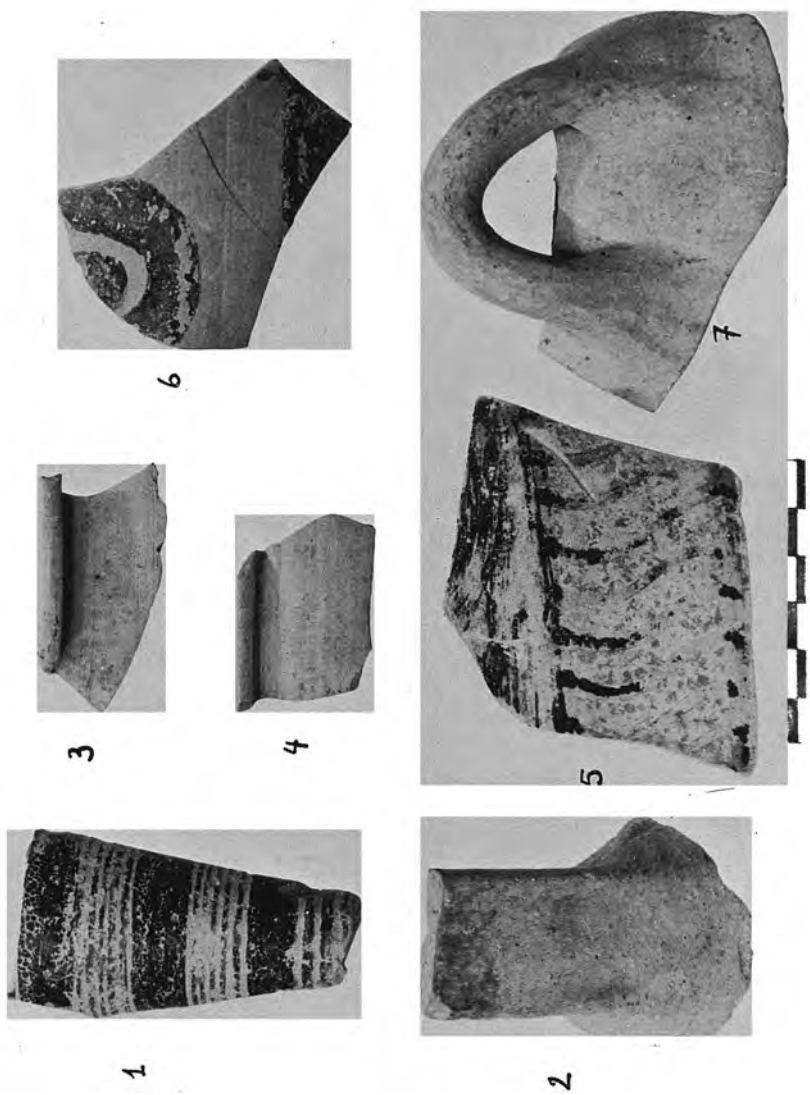
Ἅγιοι Ἀνάργυροι Ὠρωπίας: α. Κύλιξ ΜΧ 2228, β-γ. Ψευδόστομος ἀμφορεὺς ΜΧ 2229, δ-ε. Κύπελλον ΜΧ 2230.

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

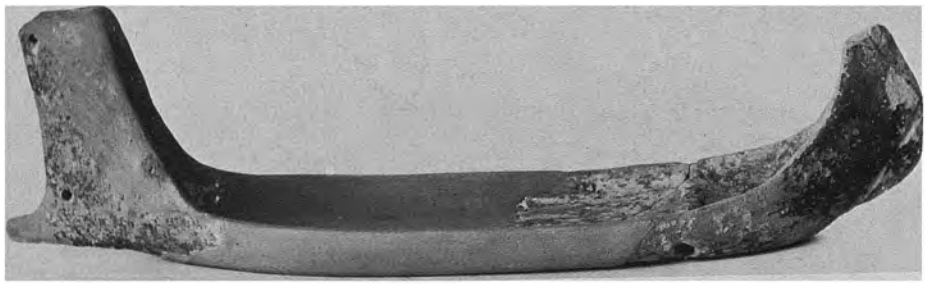

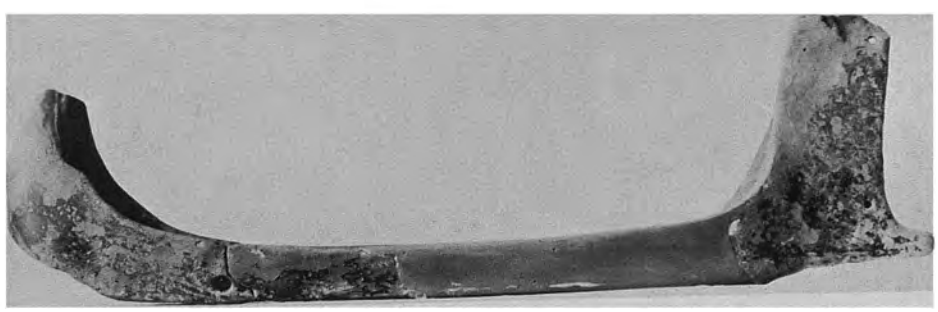
α. Θραύσματα μινυείων ἀγγείων ἐκ Σκάλας Ὠρωποῦ, β. Κρατηρίσκος ΜΧ 2231 ἐξ Ἁγίων Ἀναργύρων Ὠρωπίας.

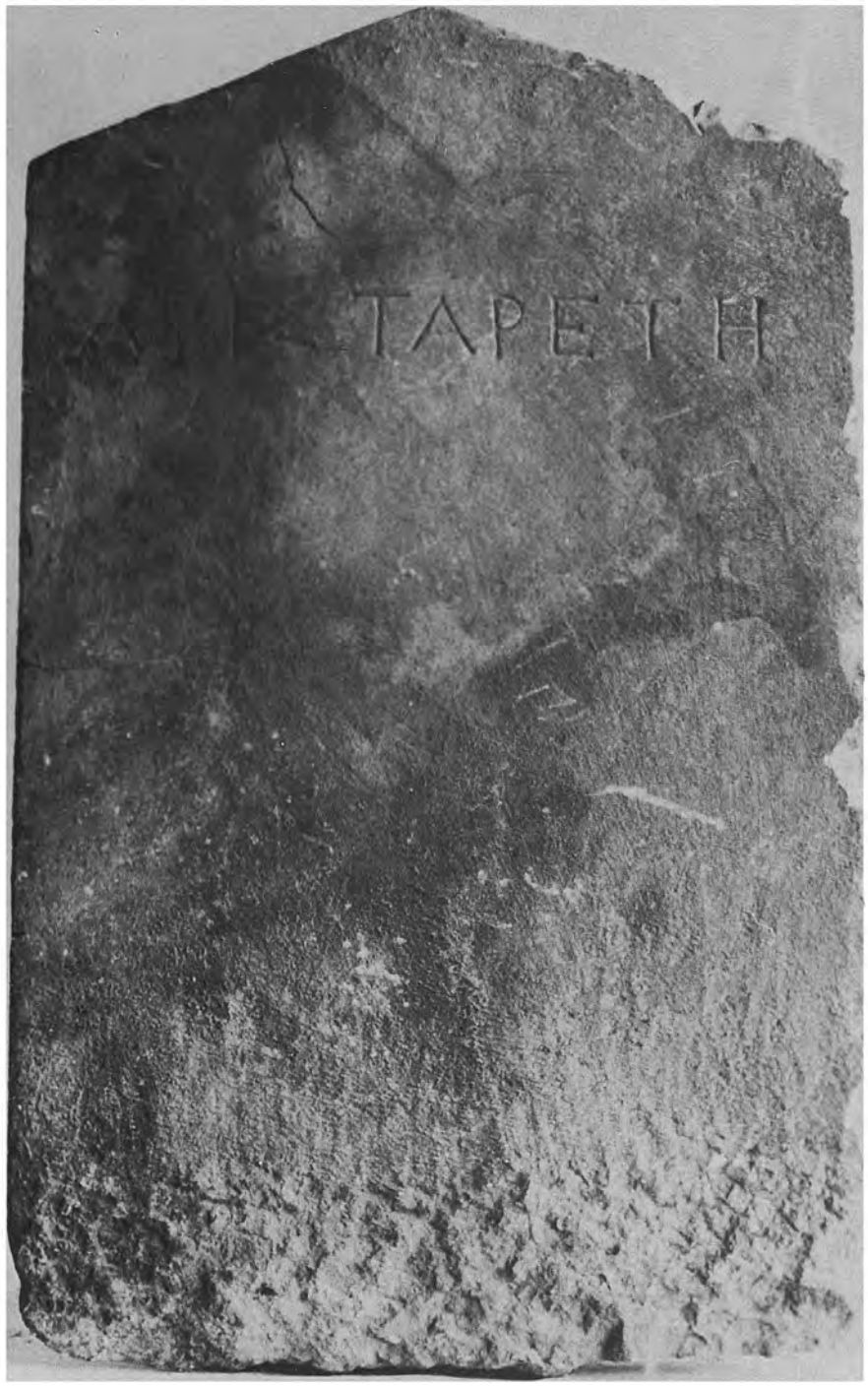
Θραύσματα μινυείων άγγείων έκ Σκάλας Ὠρωπού.

α-γ. Πήλινον πλοιάριον ἐξ Ἀμφιαρείου.

Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ Ἐρετρίας (1800).

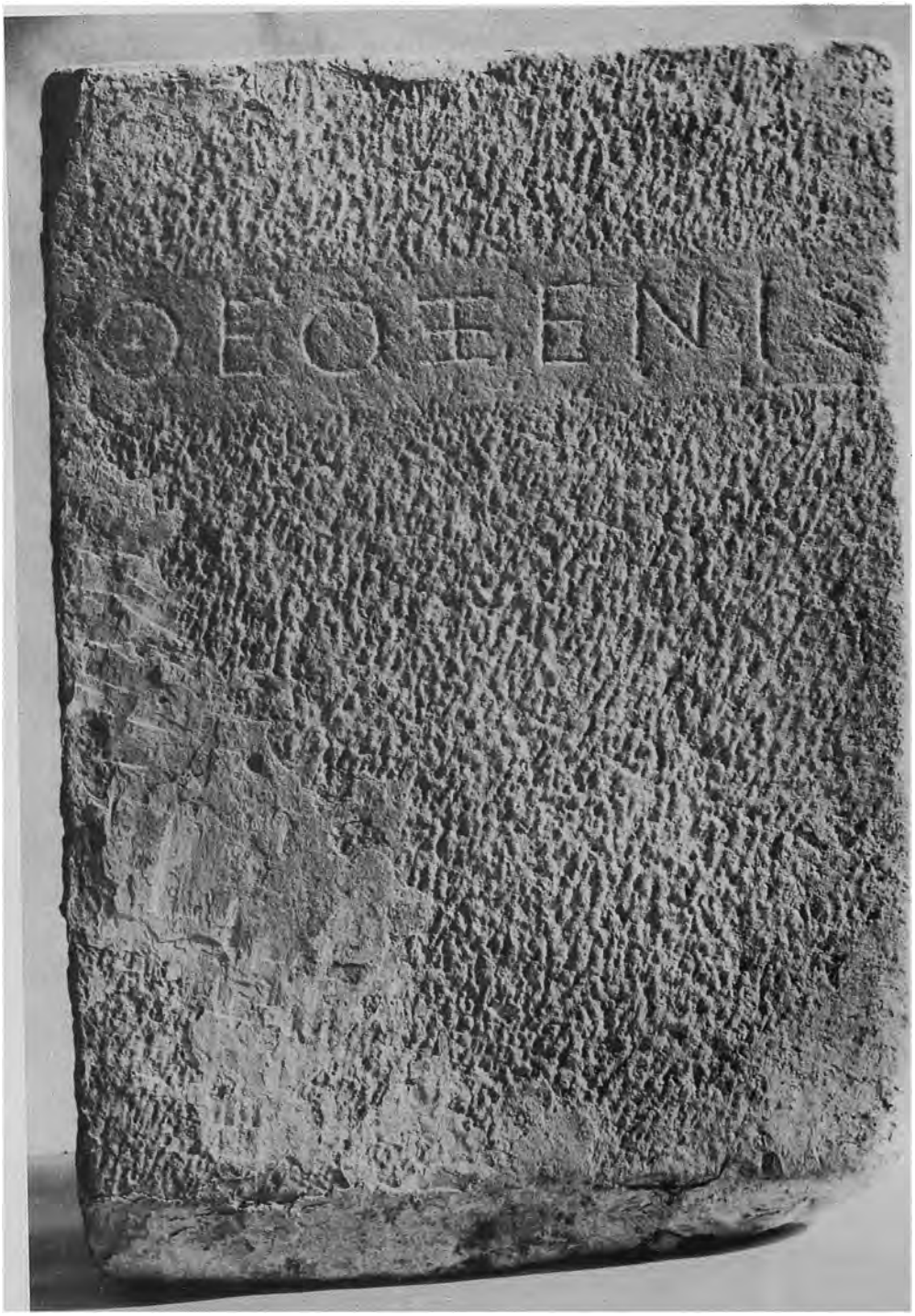
Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Ἀνεπίγραφος στήλη ἐξ Ἐρετρίας (2151).

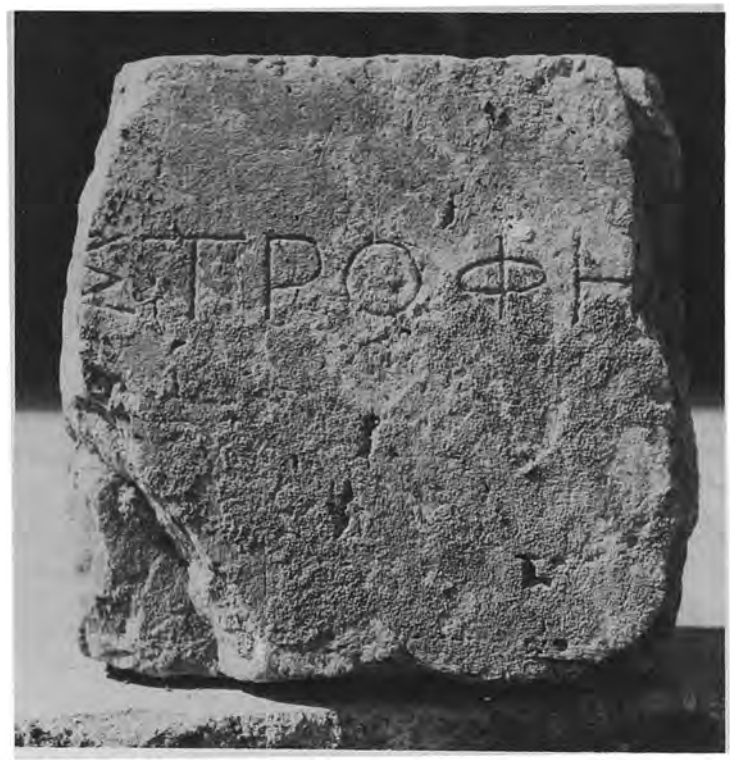
Ἐρέτρια: α. Θραῦσμα ἐνεπιγράφου στήλης (1804), β. Ἐνεπίγραφος στήλη (1805).

Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ Ἐρετρίας (1801).

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

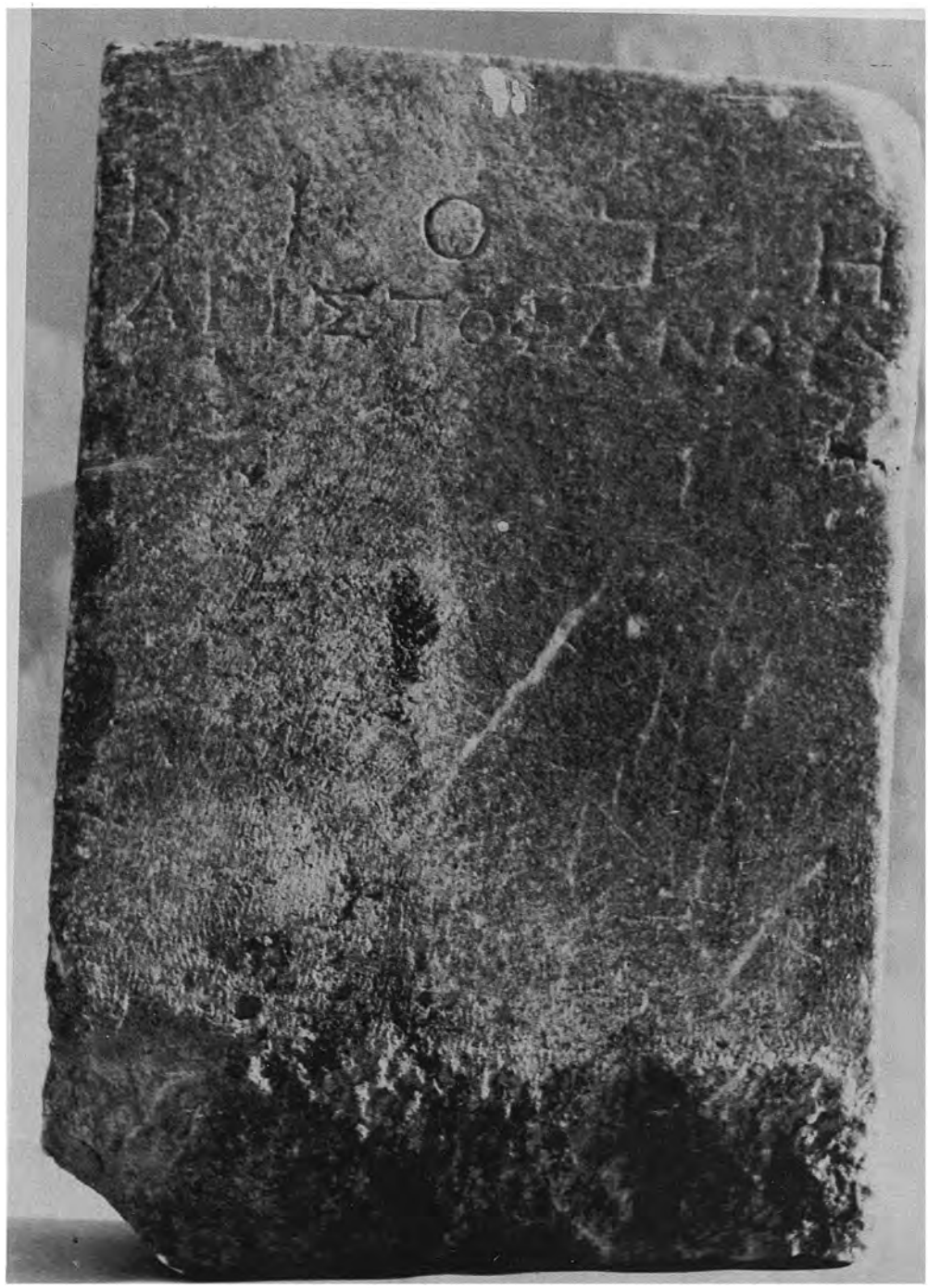

Ἐρέτρια: α. Ἀνεπίγραφος ἐπιτύμβιος στήλη (1794), β. Ἀνεπίγραφος στήλη (2159).

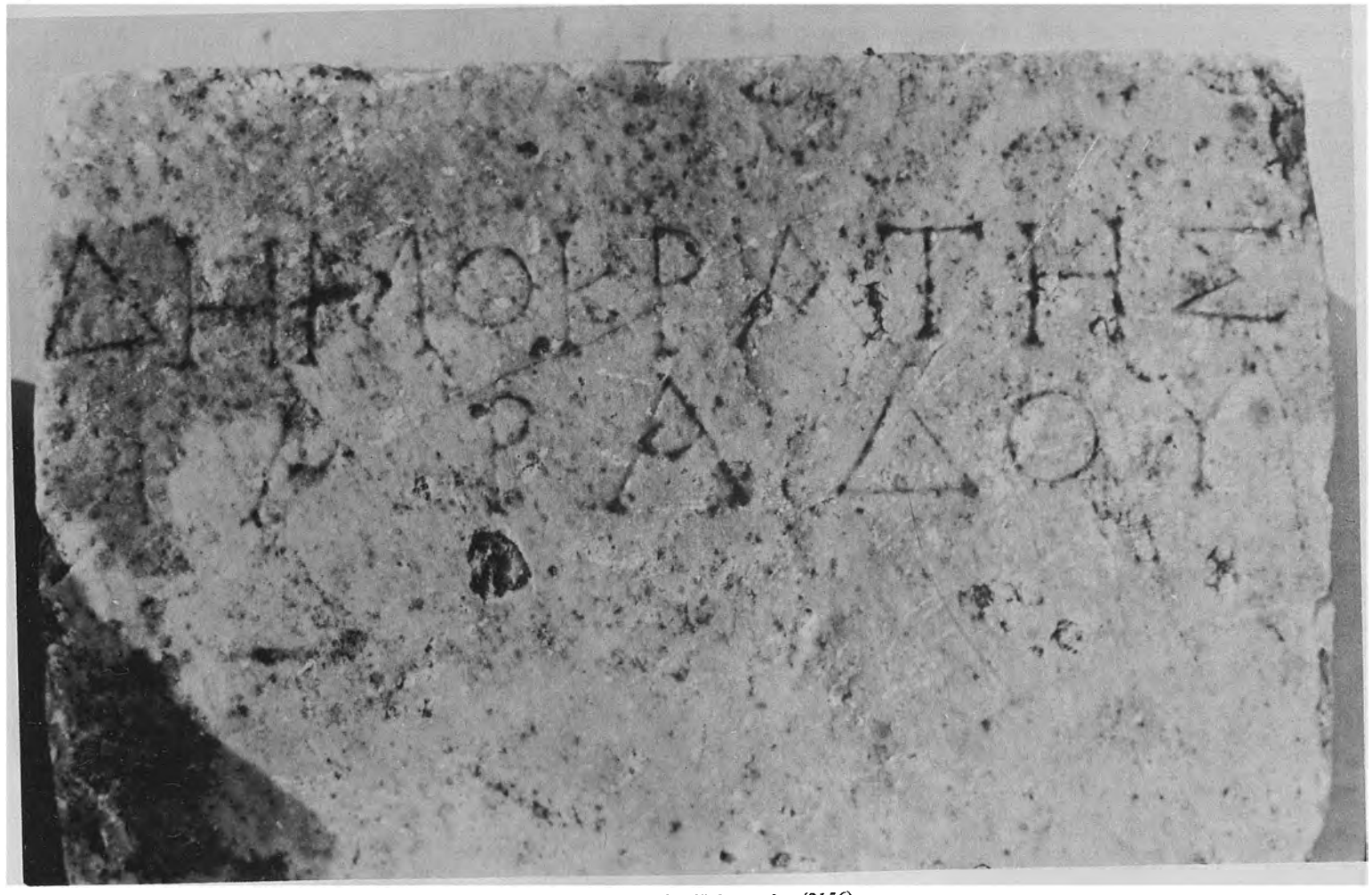

Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ Ἐρετρίας (1829).

Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ Ἐρετρίας (1827).

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ Ἐρετρίας (2156).

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Ἐνεπίγραφος στήλη ἐξ Ἐρετρίας (2158).

Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Ἐρέτρια: α. Ἐνεπίγραφος στήλη (2153), β. Ἐνεπίγραφος ἐπιτύμβιος στήλη.

Ἐρέτρια: α. Ἀνεπίγραφος στήλη, β. Ἀνεπίγραφος ἐπιτύμβιος στήλη (2155).

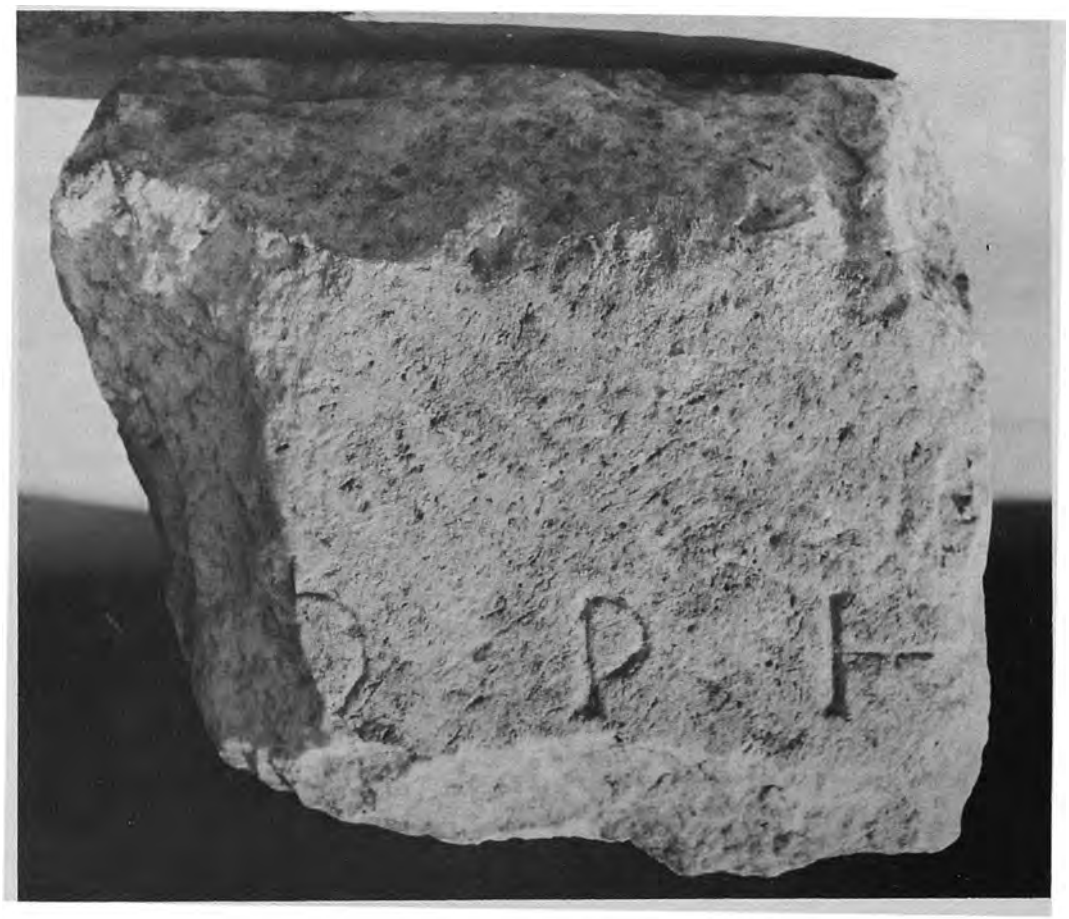

Ἐρέτρια: α. Ἀνεπίγραφος στήλη (1828), β. Ἀνεπίγραφος στήλη (2166).

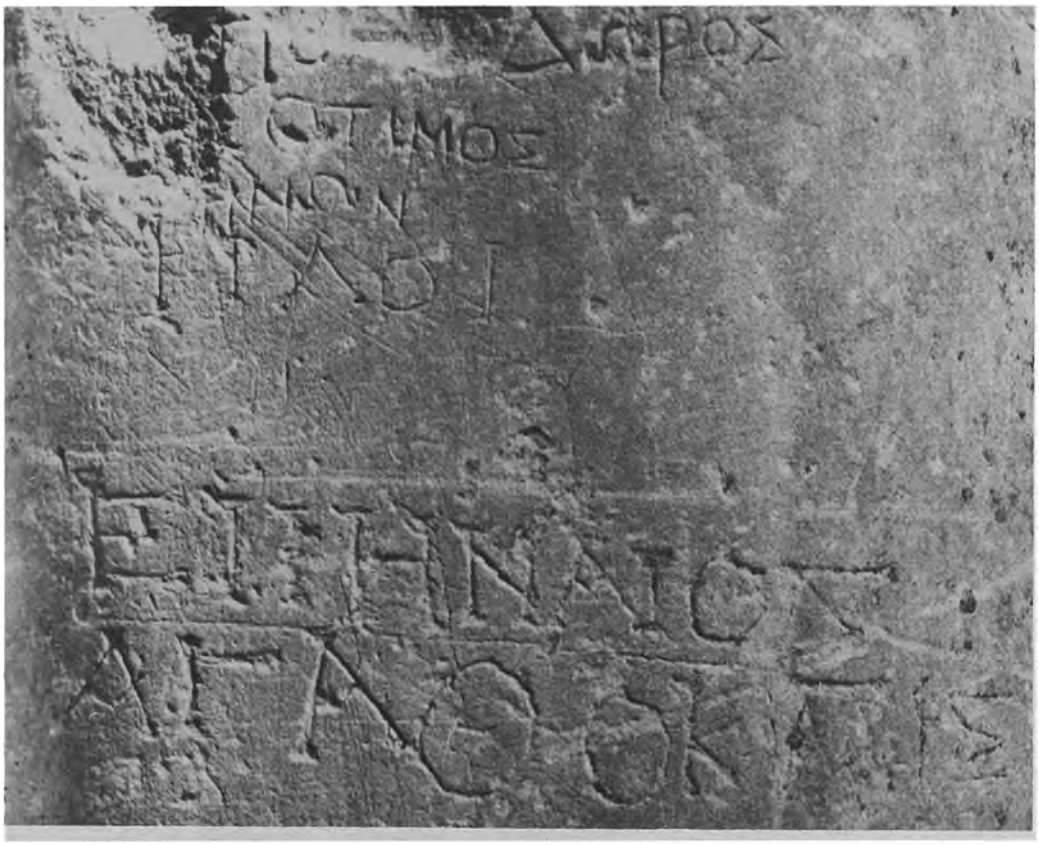
Β. ΠΕΤΡΑΚΟΣ

Ἐρέτρια: α. Ἀνεπίγραφος στήλη (2181), β. Ἀνεπίγραφος στήλη.

Ἐρέτρια: α. Ἀνεπίγραφος στήλη (2165), β. Θραῦσμα ἀνεπιγράφου στήλης (1798).

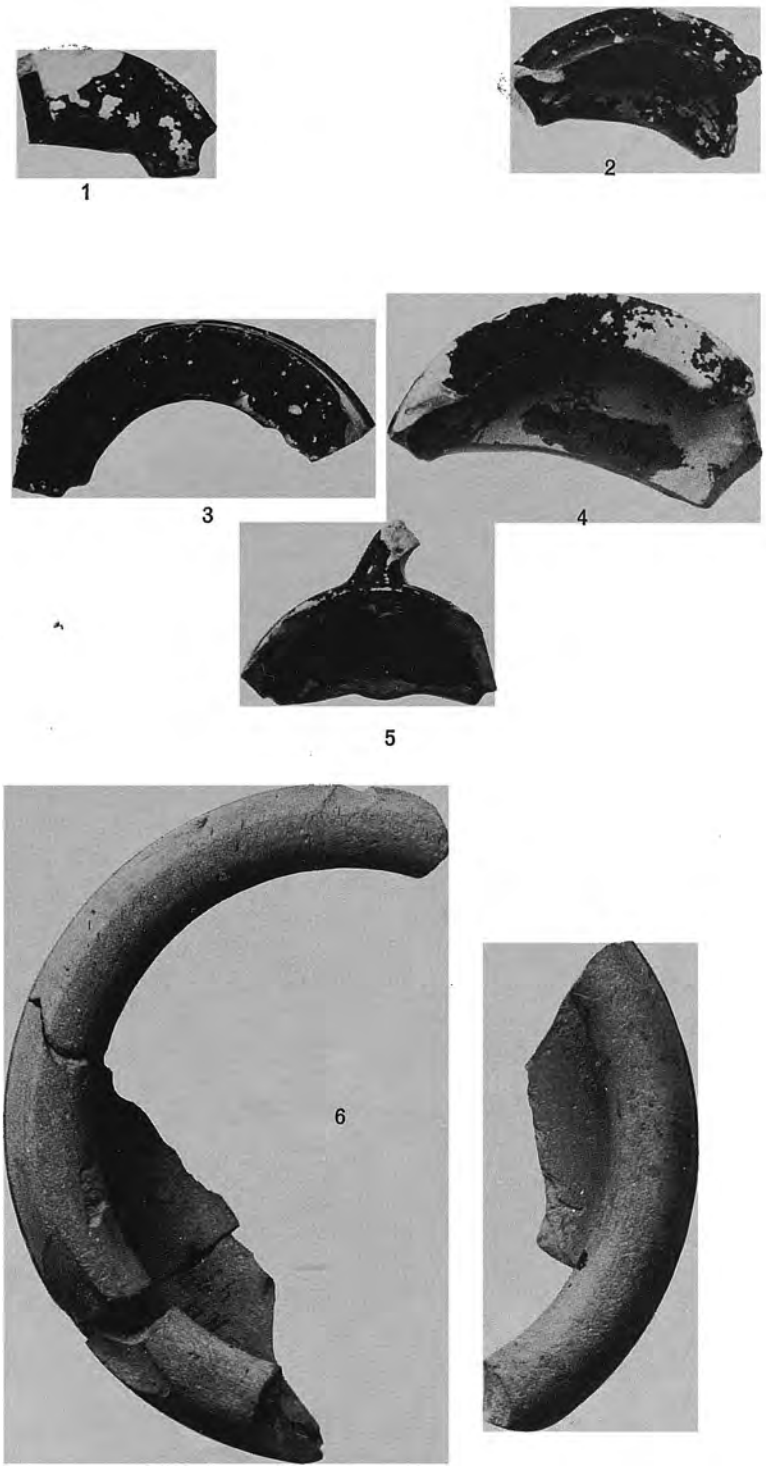

Χαλκίς: α-β. Ἐπιγραφαὶ ἐπὶ κίονος ἀρραβδώτου (962).

Χαλκίς. Ἐπιγραφὴ ἐπὶ συγκολληθέντων τεμαχίων μαρμάρου (1136).

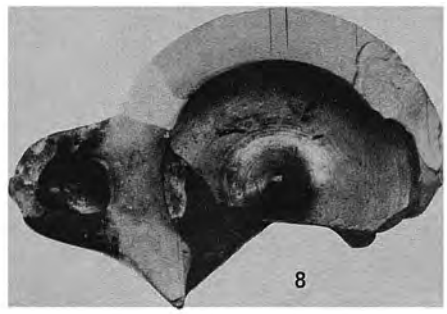

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

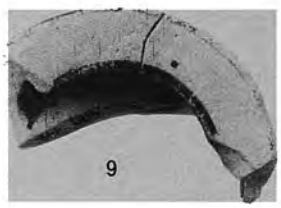
Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

7

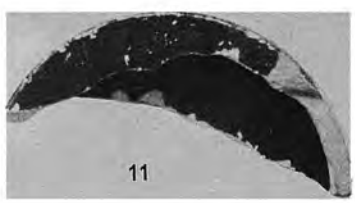
8

9

10

11

12

13

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

14

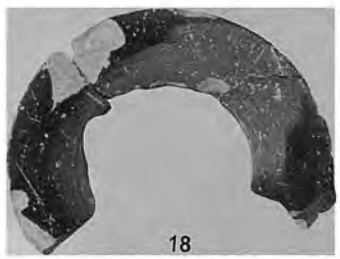
15

16

17

18

19

20

22

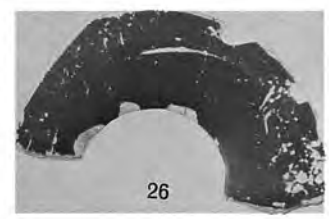
23

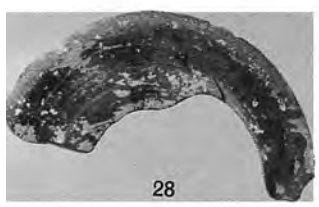
24

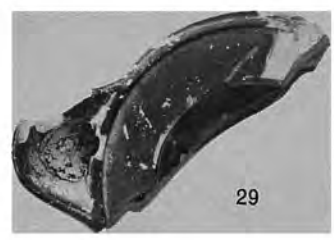
25

26

28

29

30

31

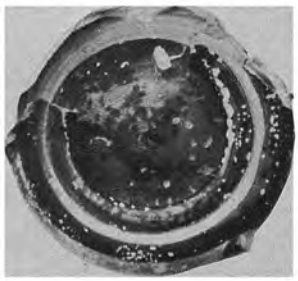
32

33

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

34

35

36

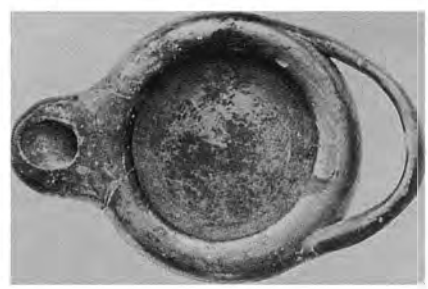
37

39

40

42

61

62

63

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

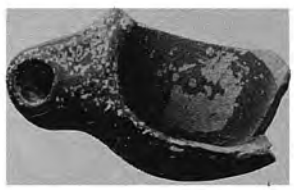
64

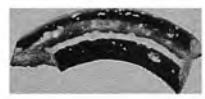
65

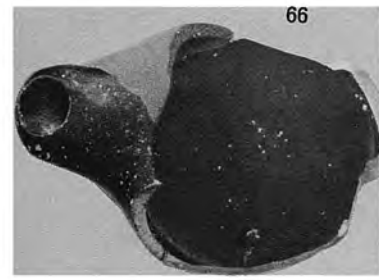
66

67

70

71

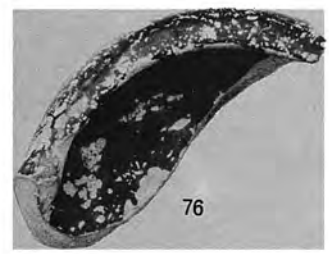
73

74

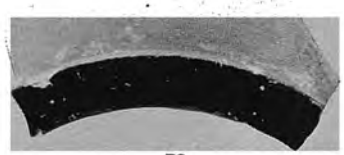
75

76

77

78

79

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

81

82

83

84

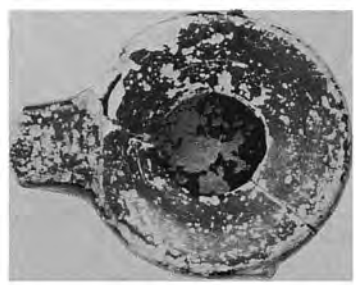
85

87

88

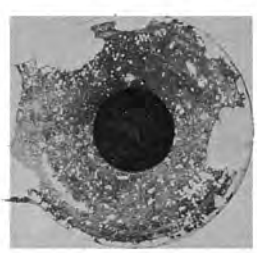
89

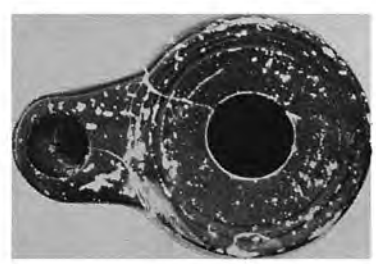
98

99

100

101

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

102

103

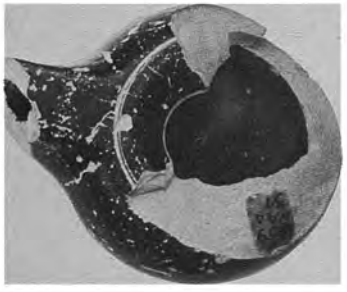
104

105

106

107

108

110

111

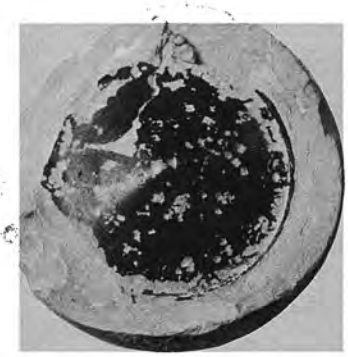
112

113

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΙΖΩΡΟΥ

114

115

116

117

119

120

121

122

123

126

127

129

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

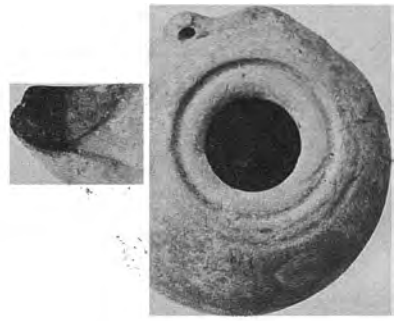
Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

130

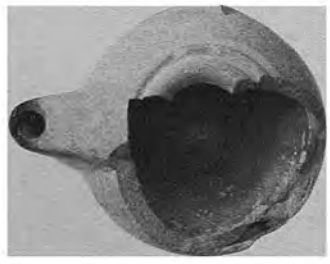
131

132

134

135

136

138

139

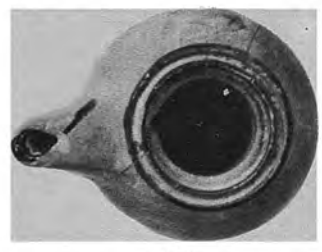
140

141

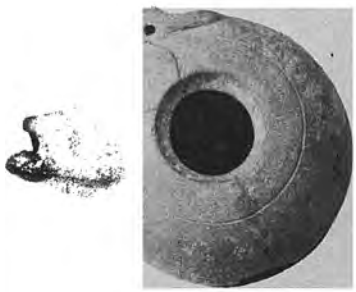
142

143

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

144

145

146

147

148

149

150

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

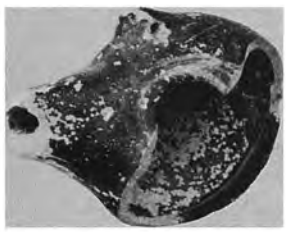
151

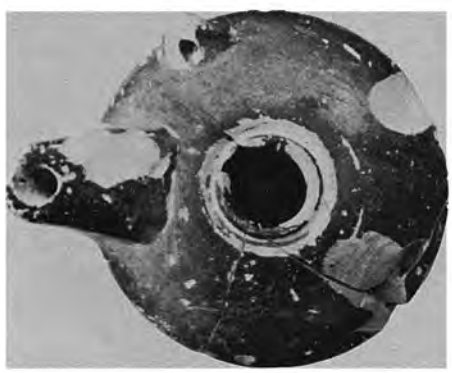
152

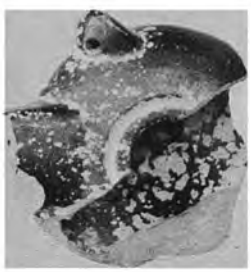
153

154

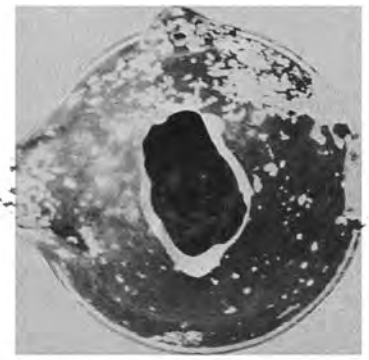
155

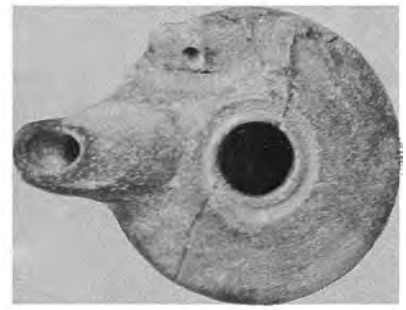
156

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

157

158

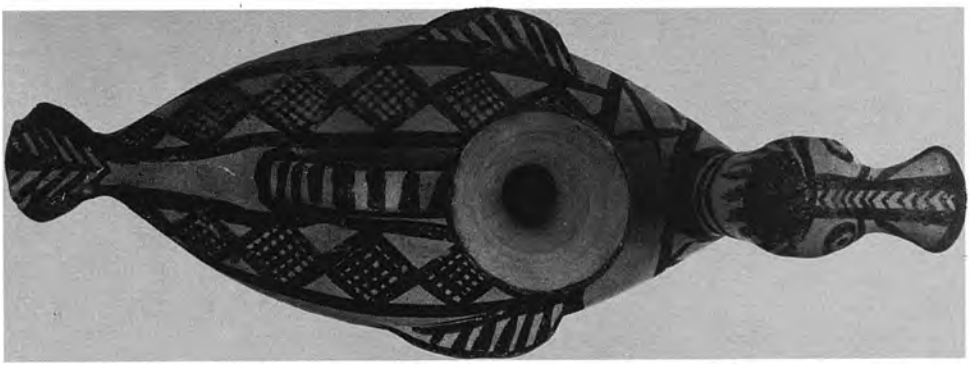

159

Λύχνοι ἐκ τῆς ἀνασκαφῆς Νοτίως τῆς Ἀκροπόλεως.

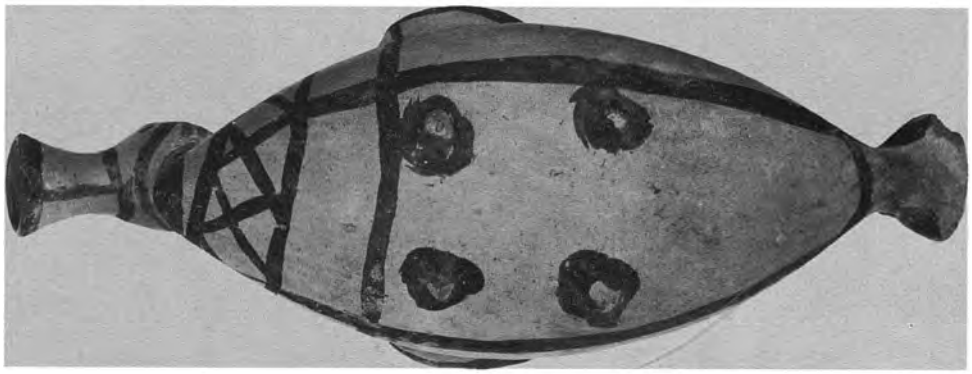
Ν. ΜΑΝΤΖΩΡΟΥ

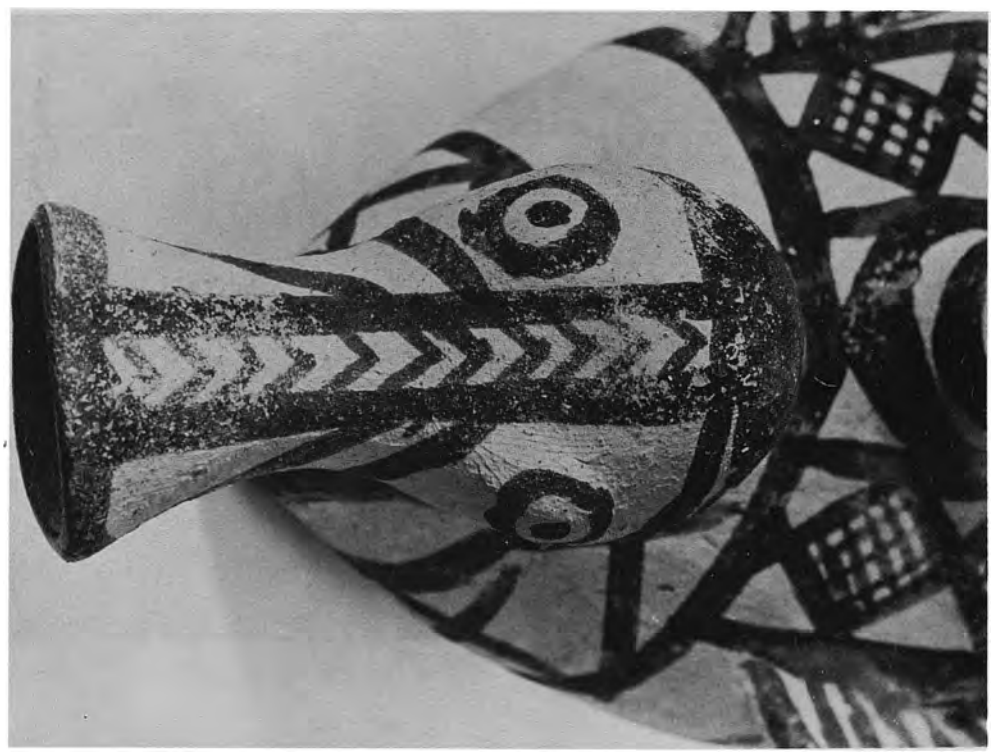

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α. Πτηνόμορφος ἀσκός, β. Ἄνω ὄψη.

W. V. ALEXANDER

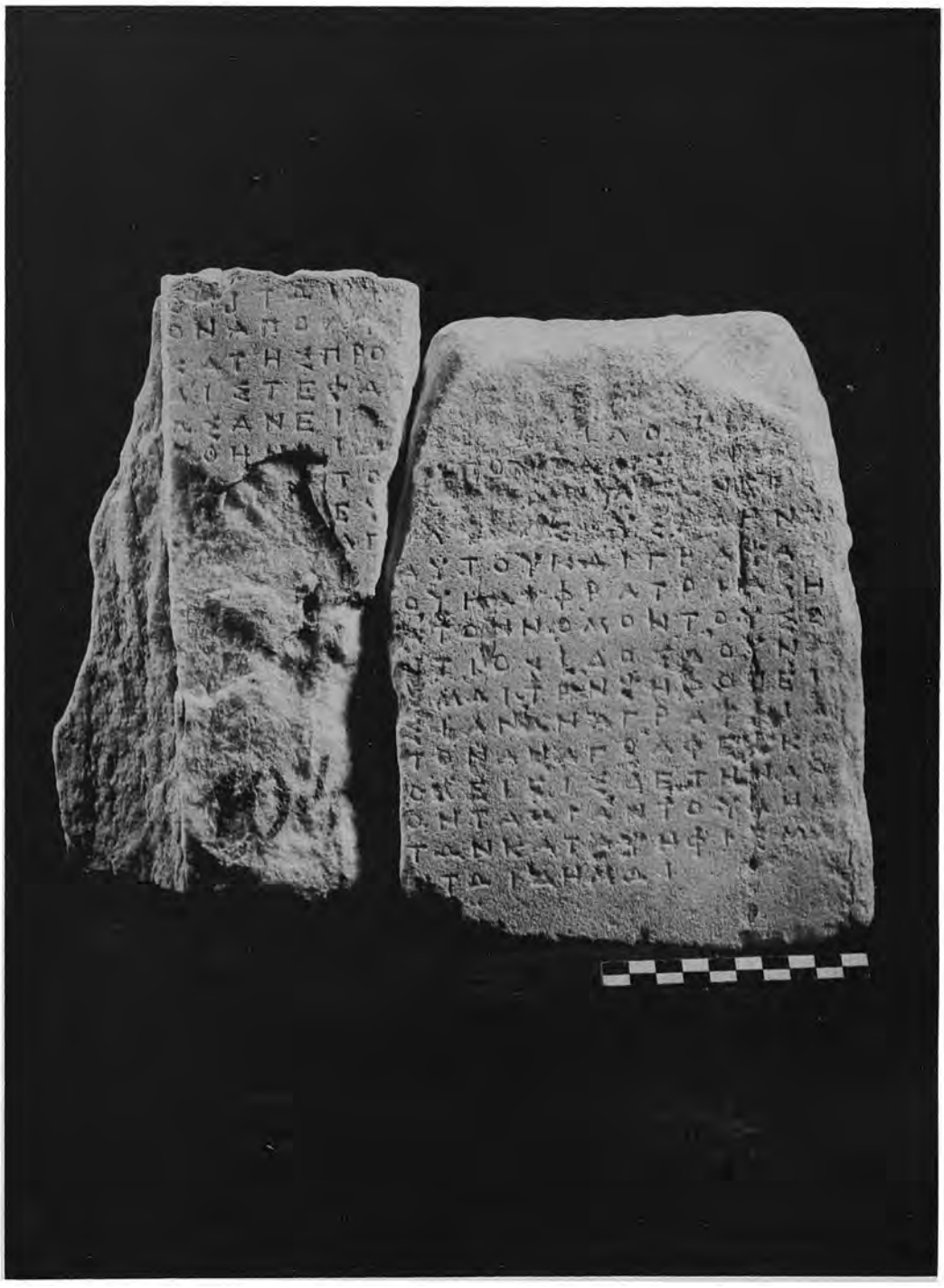

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: α. Πτηνόμορφος ἀσκός (κάτω ὄψη), β. Λεπτομέρεια κεφαλῆς.

α. Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον: Πτηνόμορφος ἀσκός, β. Μουσεῖον Λευκωσίας: Πτηνόμορφος ἀσκός.

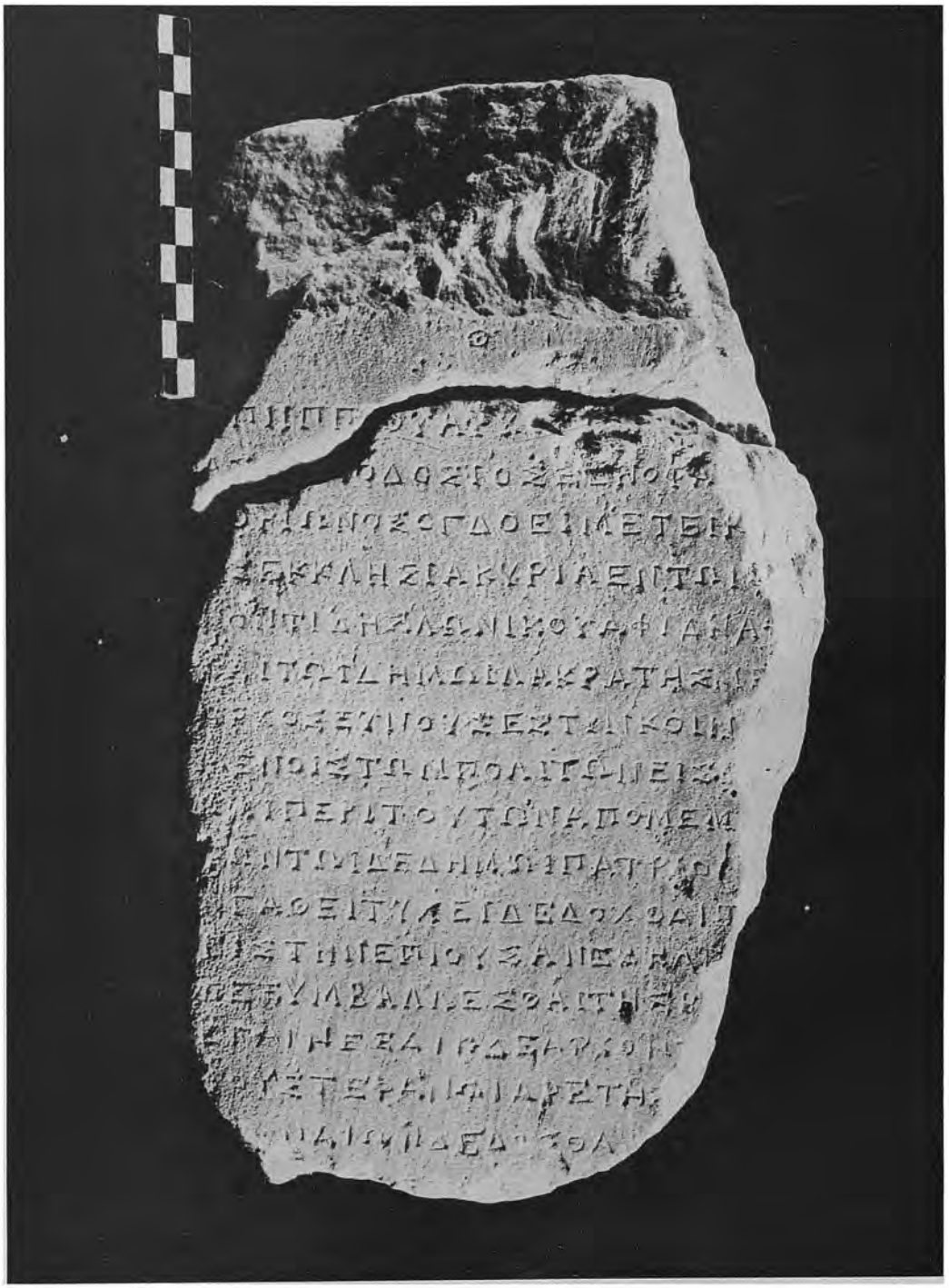

Ἐπιγραφικὴ Συλλογή. Ψηφισματικὸν ἀνάγλυφον: ΕΜ 7233 (IG II², 392)+ΕΜ 7335 (IG II², 586).

Ἐπιγραφικὴ Συλλογή. Ψηφισματικὸν ἀνάγλυφον: ΕΜ 7323 (IG II², 734)+ΕΜ 4614.

Χ. ΚΑΡΑΠΑ

Ἐπιγραφικὴ Συλλογή. Ψηφισματικὸν ἀνάγλυφον: ΕΜ 7450 (IG II², 889)+ΕΜ 7635 (IG II², 904).

a-b. Obverse and reverse of bell-krater 1422 (L 1), c-d. Obverse and reverse of bell-krater 1714 (A 1).

a-b. Obverse and reverse of column-krater 1679 (A 2), c-d. Obverse and reverse of column-krater 1680 (A 3).

a-b. Obverse and reverse of calyx-krater 14460 (A 4), c-d. Obverse and reverse of amphora 1682 (A 6).

A. D. TRENDALL

a-d. Obverse, reverse, side and detail of neck of volute-krater 1678 (A 5).

a-b. Obverse and reverse of pelike 1450 (A 7), c-d. Front and side of hydria 1451 (A 8).

A. D. TRENDALL

a. Plate 1579 (A 9), b-c. Obverse and reverse of skyphos 1491 (A 10), d-e. The two squat lekythoi 15860-1 (A 11-12), f-g. Lekanis 15862 (A 13), h. Chous 15864 (A 14).

a-c. Front, back, side view of bail-amphora 1444 (C 1), d-f. Front, back, side view of bail-amphora 20055 (C 2).

A. D. TRENDALL

a-c. Front, back, side view of bail-amphora 20056 (C 3), d-f. Front, back, side view of neck-amphora 20057 (C 4).

a-b. Front and back of squat lekythos 11714 (C 5), c-d. Front and back of skyphos 1423 (C 6), e-f. Front and back of lebes gamikos 2580 (C 7), g. Olpe 15863 (S 1).

A. D. TRENDALL

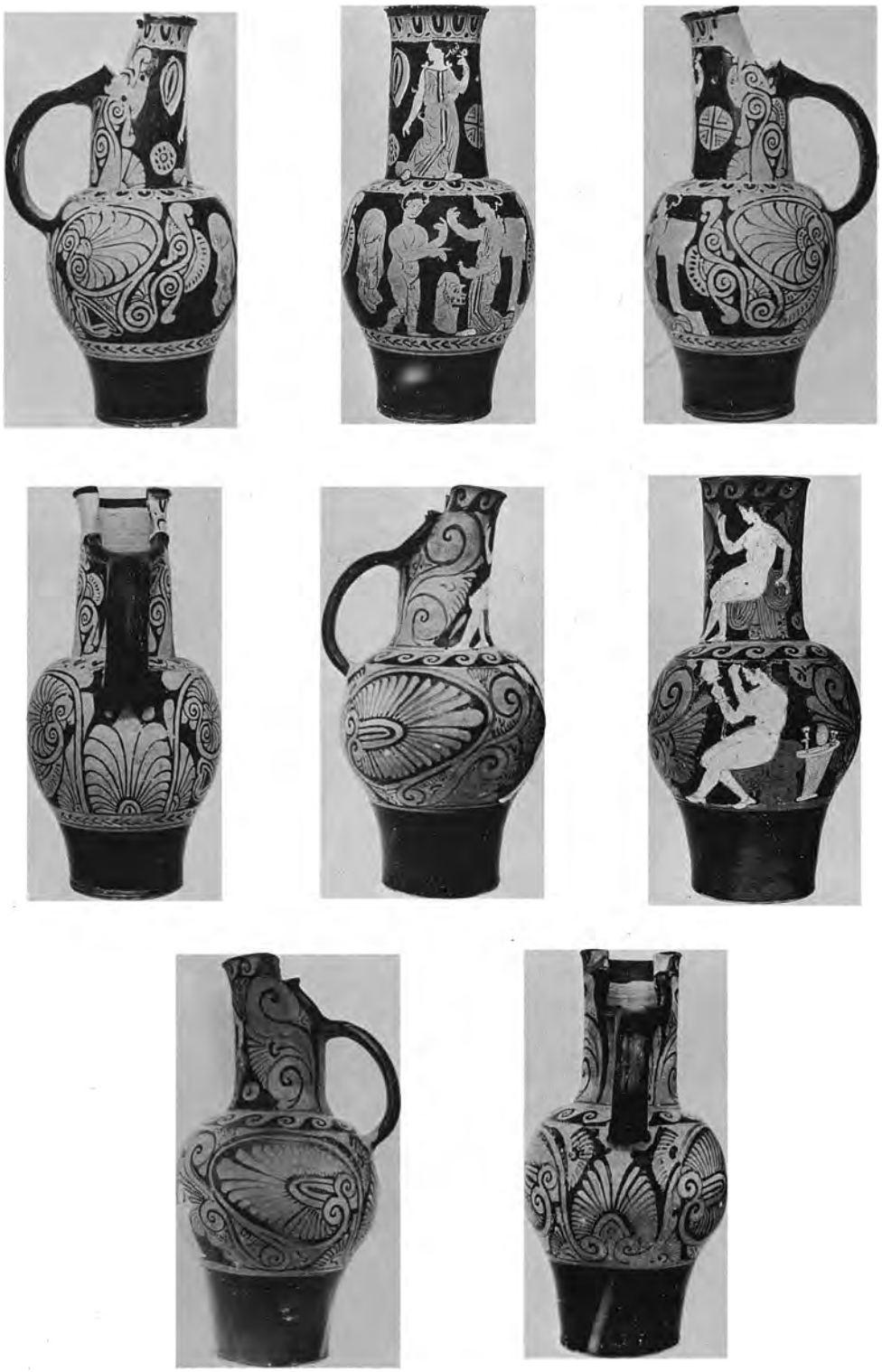

a-c. Three views of column-krater 13522 (E 1), d-f. Three views of column-krater 13525 (E 2).

a-c. Three views of stamnos 13526 (E 3), d-f. Three views of skyphos 13523 (E 4).

A. D. TRENDALL

a-d. Four views of oenochoe 13527 (E 5), e-h. Four views of oenochoe 13521 (E 6).

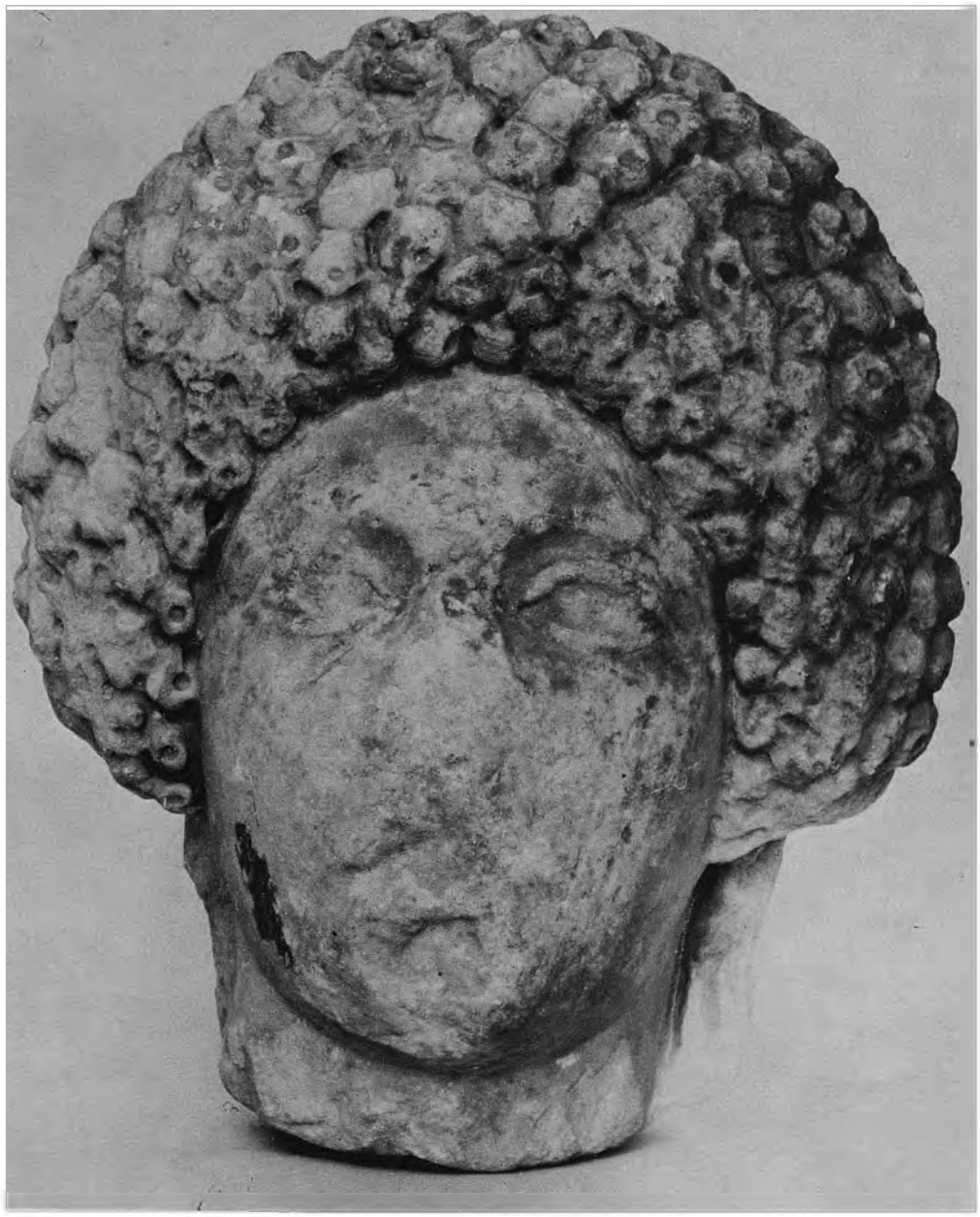

a-b. Two views of Genucilia head plate 13560 (E 7), c-d. Two views of Genucilia star plate 13551 (E 8), e-f. Interior and exterior of broken cup 13555 (E 9).

A. D. TRENDALL

a-b. Front and back of calyx-krater 1462 (EA 1), c-d. Front and side of oenochoe 13524 (EA 2), e-f. Front and back of stamnos 2579 (EA 3).

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Κεφαλὴ Δομιτίας, ἀριθ. Εὑρ. Θ307.

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

Πλαγία ἀριστερὰ ὄψις κεφαλῆς Πί ν. 106.

Πλαγία δεξιὰ ὄψις κεφαλῆς Πίν. 106.

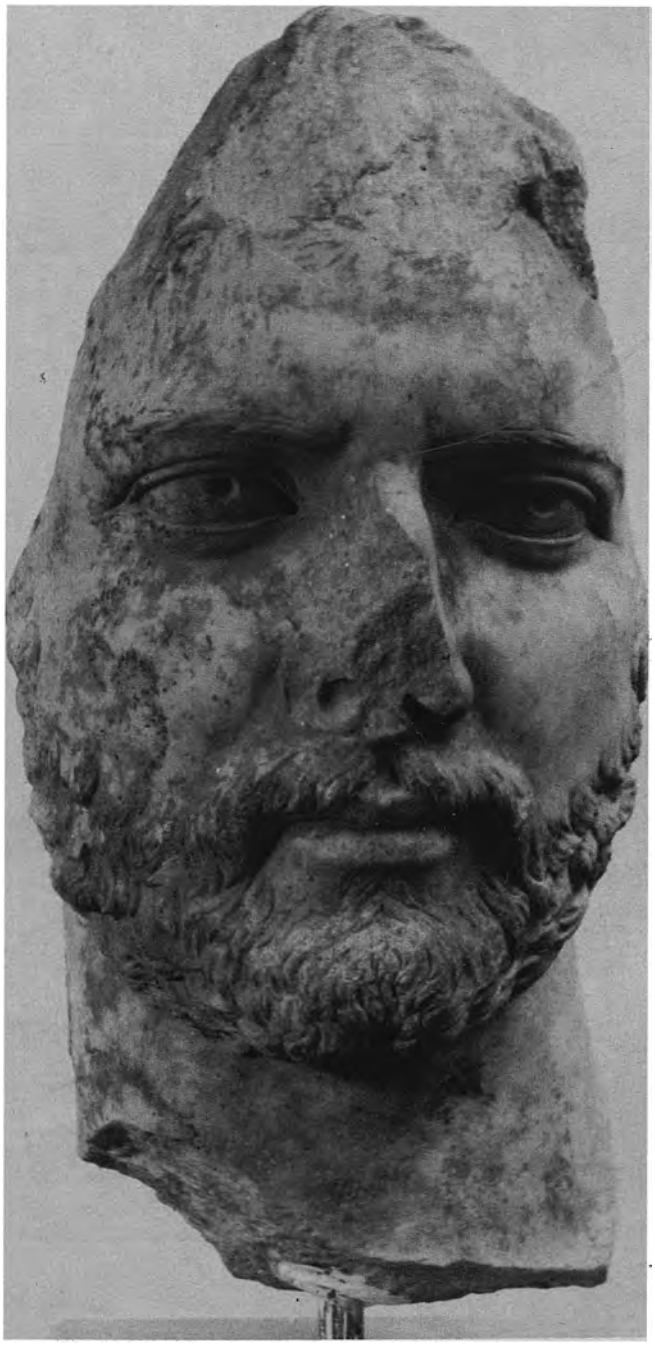

Ὀπισθία ὄψις κεφαλῆς Πί ν. 106.

Προτομὴ Δομιτίας. Ρώμη, Museo Nazionale delle Terme, ἀριθ. Εὐρ. 4219.

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

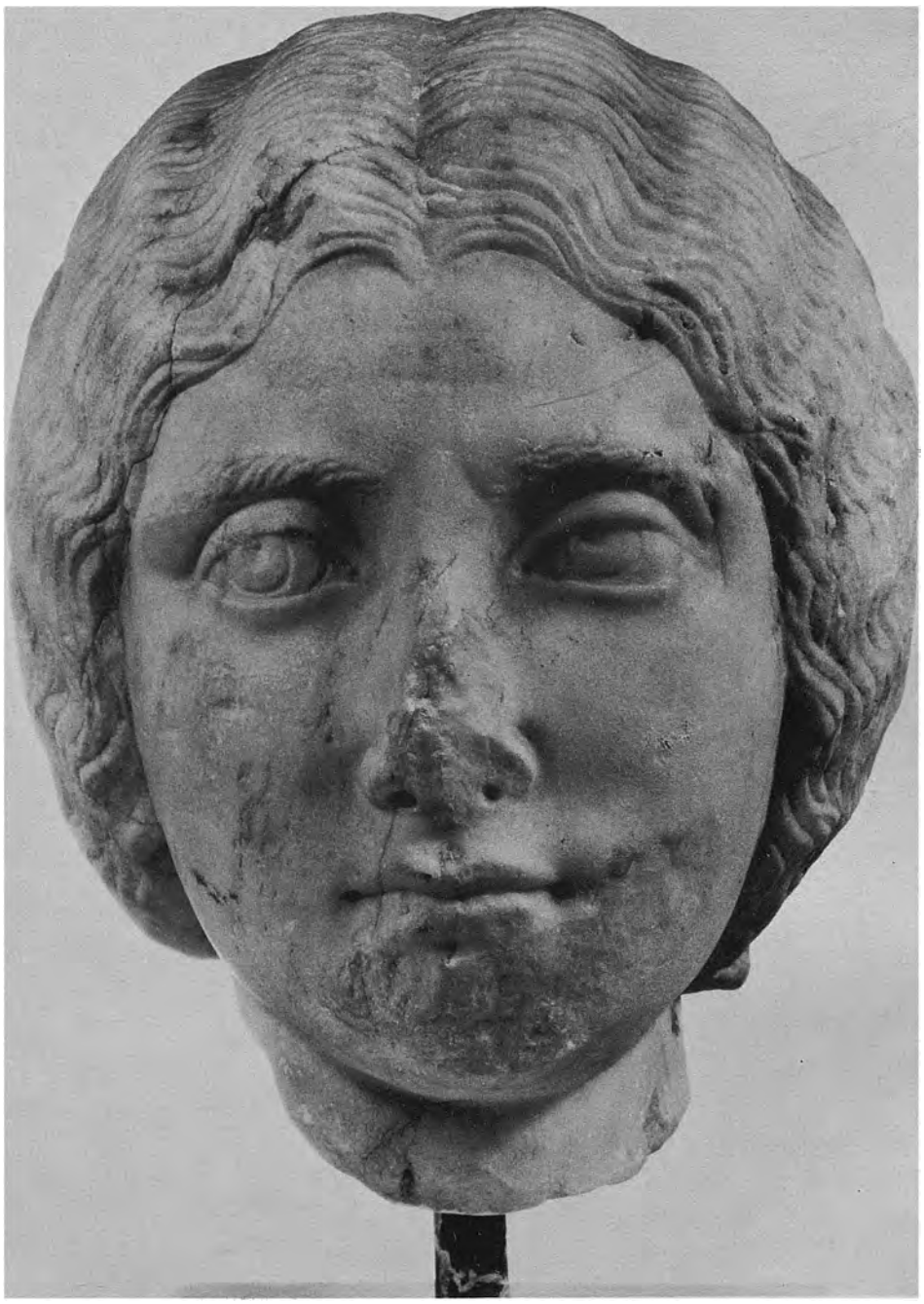

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Κεφαλὴ Ἀδριανοῦ, ἀριθ. Εὐρ. 632.

Προτομὴ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἐξ Ἡρακλείου. Μουσεῖον Λούβρου, ἀριθ. Εὐρ. 3131.

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Κεφαλὴ Ἰουλίας Δόμνας, ἀριθ. Εὐρ. 485.

Λεπτομέρεια κεφαλής Πί ν. 113.

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

Πλαγία ἀριστερὰ ὄψις κεφαλῆς Πίν. 113.

Ὀπισθία ὄψις κεφαλῆς Π ί ν. 113.

Πλαγία δεξιὰ ὄψις κεφαλῆς Πίν. 113.

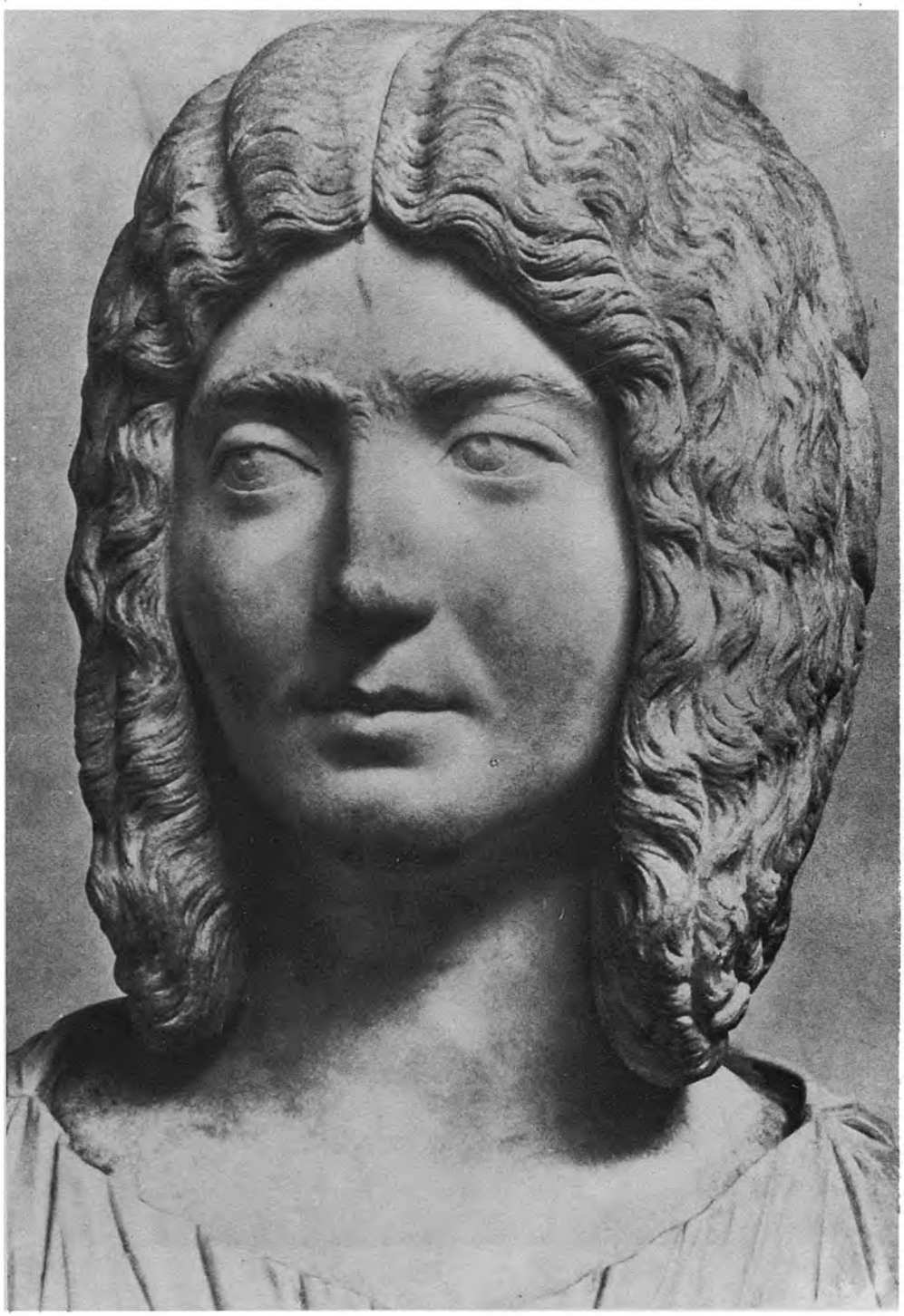

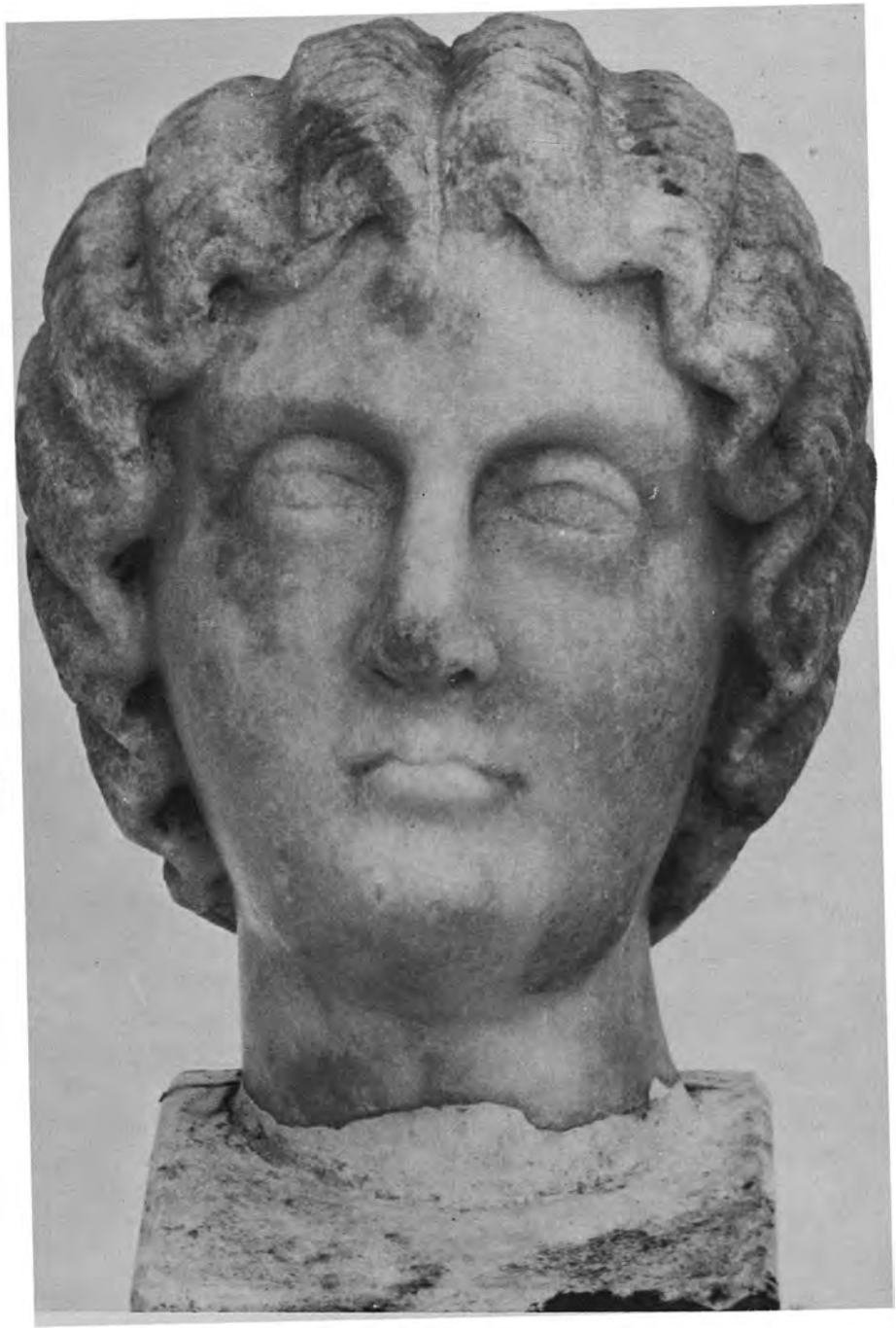
α. Κεφαλὴ Ἰουλίας Δόμνας. Μουσεῖον Λούβρου, ἀριθ. 1107, β. Κεφαλὴ Ἰουλίας Δόμνας. Κοπεγχάγη, Ny Carlsberg Glyptothek, γ. Ἀργυροῦν δηνάριον Ἰουλίας Δόμνας. Νομισματικὴ Συλλογή.

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

Κεφαλὴ Ἰουλίας Δόμνας. Γλυπτοθήκη Μονάχου.

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

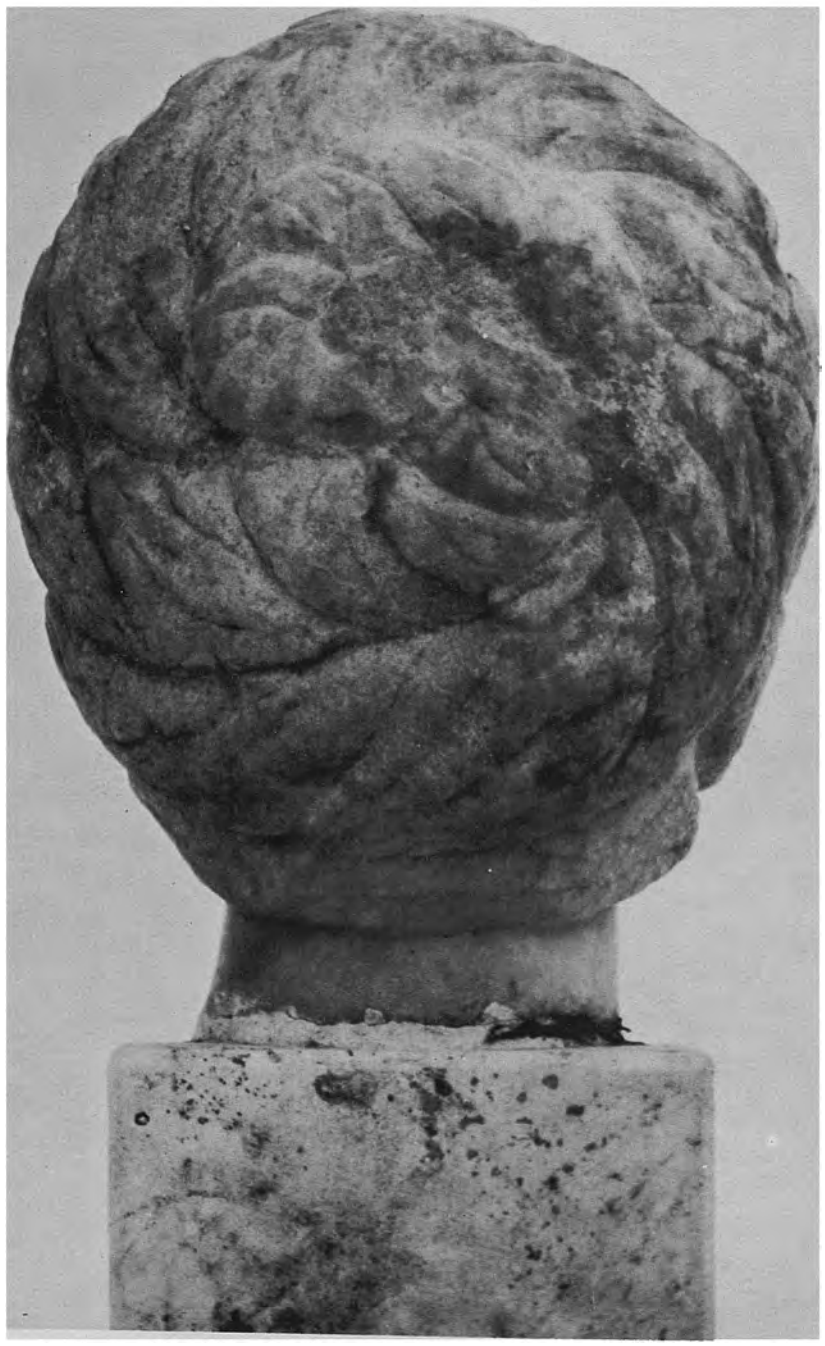

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Κεφαλὴ Ἰουλίας Δόμνας, ἀριθ. Εὐρ. 1967.

Α. ΣΤΑΥΡΙΔΟΥ

Πλαγία δεξιὰ ὄψις κεφαλῆς Π ί ν. 120.

Ὀπισθία ὄψις κεφαλῆς Πίν. 120.

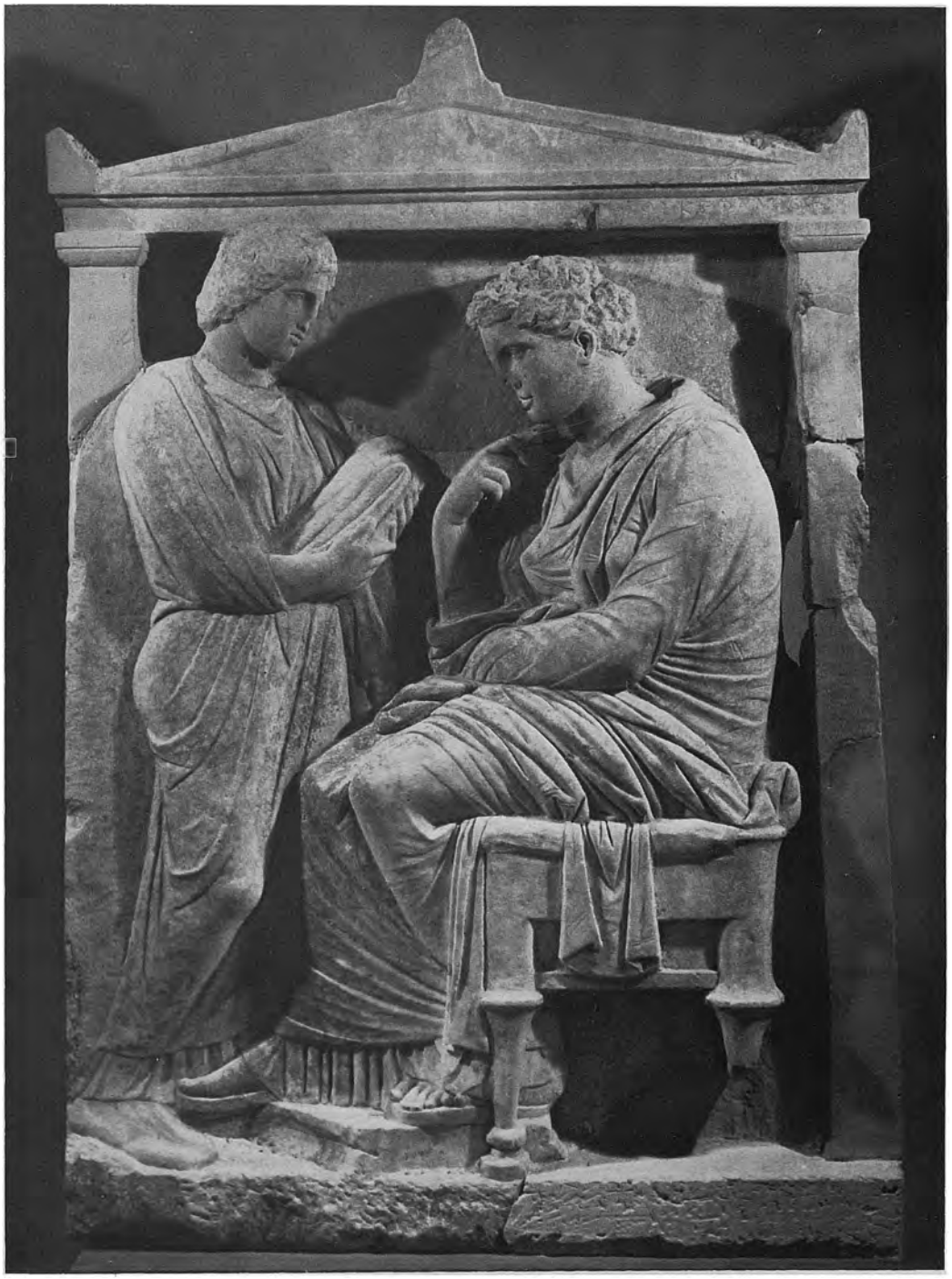

Μουσεῖον Ἀρχαίας Ἀγορᾶς: α. Κεφαλὴ Ἰουλίας Δόμνας, β. Πλαγία δεξιὰ ὄψις.

'Αποθήκη Β΄ 'Εφορείας στὸ 'Εθνικὸν Μουσεῖον. Τὸ ἐπιτύμβιο ἀνάγλυφο τοῦ Φαλήρου.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Μαραθῶνος. Τὸ ἐπιτύμβιο τῆς Φαιναρέτης.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

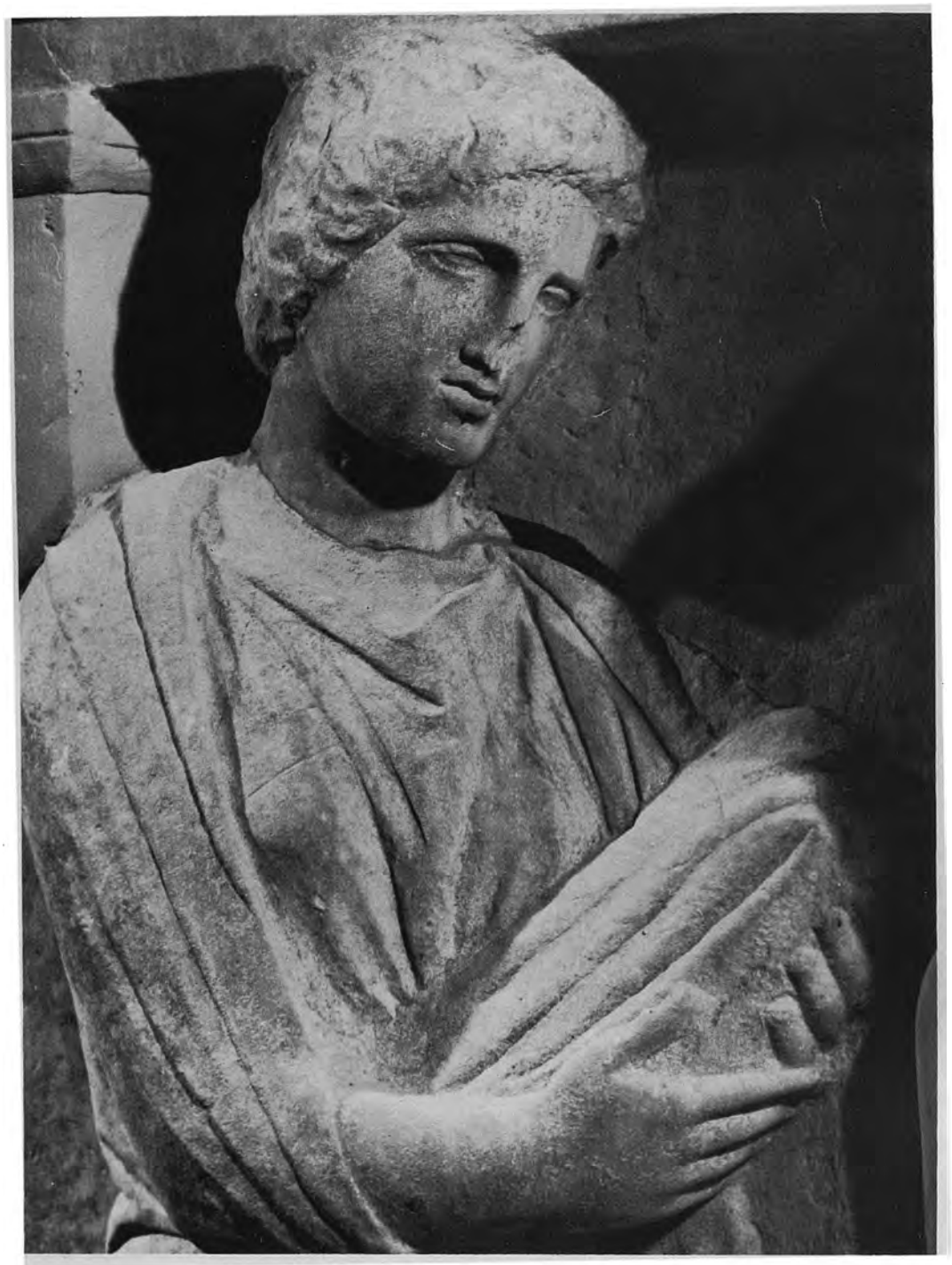
Μουσεῖον Μαραθῶνος. Λεπτομέρεια τοῦ Πίν. 125. Ἡ ὄρθια γυναικεία μορφή.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

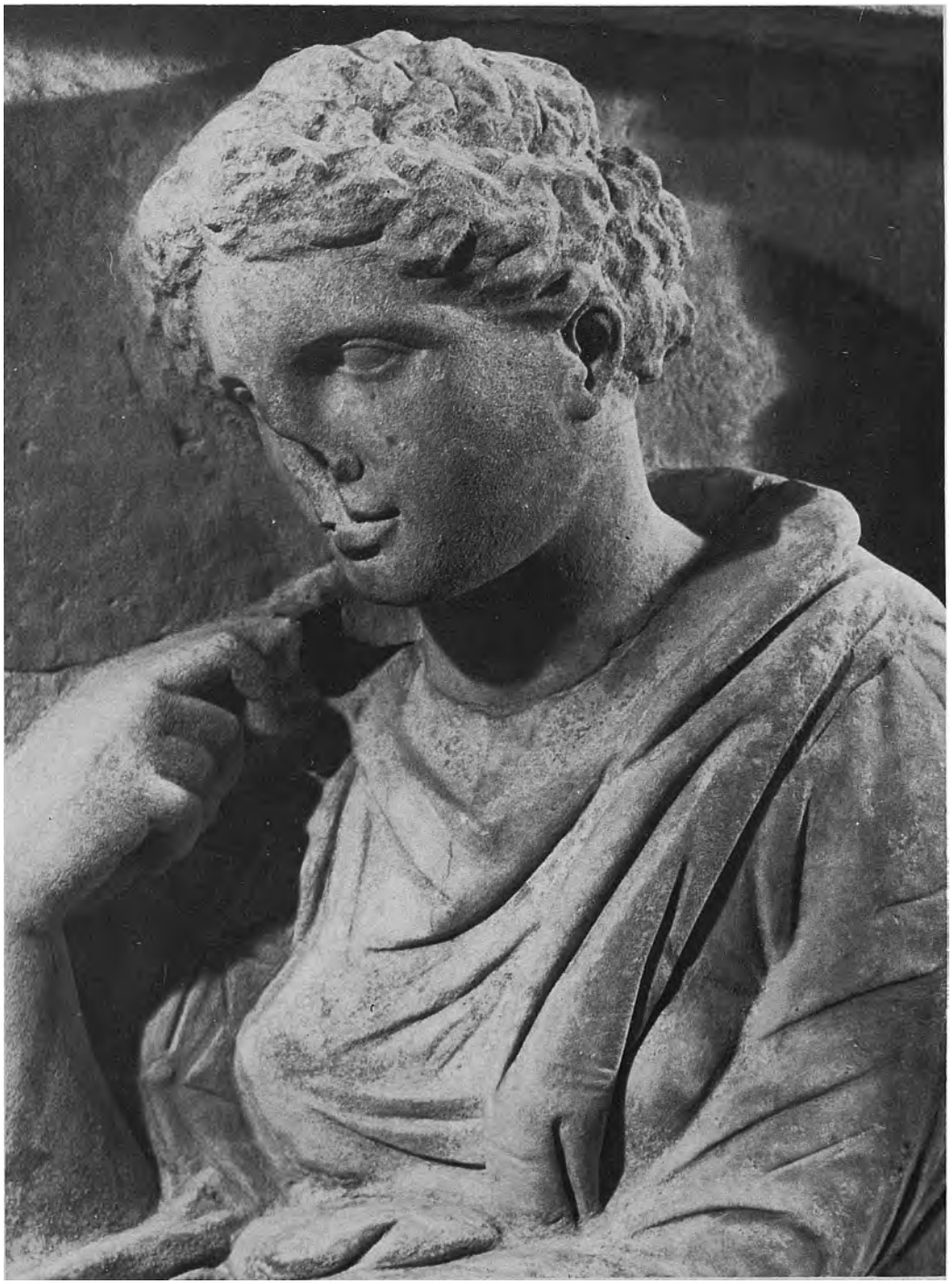
Μουσεῖον Μαραθῶνος. Λεπτομέρεια τοῦ Πίν. 125. Ἡ νεκρὴ Φαιναρέτη.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Μαραθῶνος. Λεπτομέρεια τοῦ Πί ν. 125. Ἡ ὀρθια γυναικεία μορφή.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Μαραθῶνος. Λεπτομέρεια τοῦ Πί ν. 125. Ἡ καθιστὴ μορφή.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Μαραθῶνος. Λεπτομέρεια τοῦ Π ί ν. 125. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

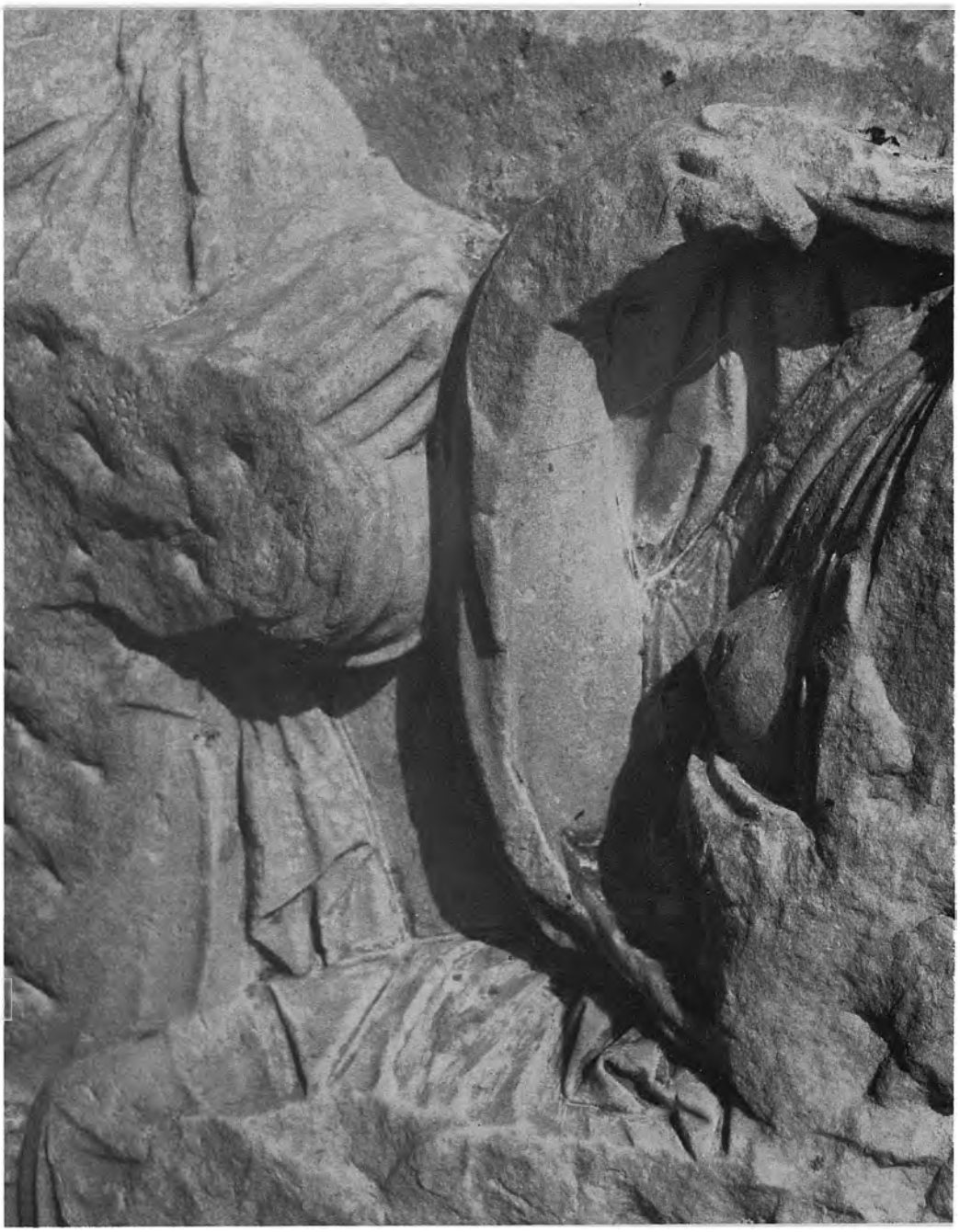
Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Λεπτομέρεια τοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Μαραθῶνος. Τὸ διπλωμένο ὄφασμα τῆς στήλης τοῦ Μουσείου Μαραθῶνος.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

'Αποθήκη Β΄ 'Εφορείας στὸ 'Εθνικὸν Μουσεῖον. Τὸ διπλωμένο ὕφασμα τῆς στήλης τοῦ Φαλήρου.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

J. Paul Getty Museum. Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ ἀέτωμα τοῦ ἐπιτυμβίου τῆς Μυττίου, ὅπου διακρίνεται χαραγμένο διπλωμένο ὄφασμα.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μουσεῖον Κεραμεικοῦ. Λεπτομέρεια τῆς στήλης τοῦ Εὐφήρου.

ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. α-β. Τὸ πάνω τμῆμα τῆς στήλης ἀρ. 983 καὶ τῆς στήλης τῆς Καλλιστοῦς (ἀρ. 732).

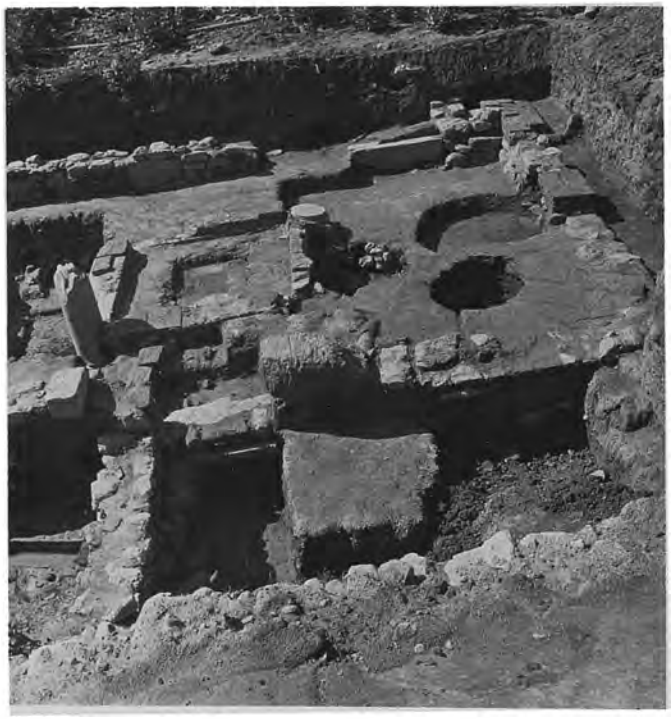
ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ἐθνικὸν Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον. Λευκὴ λήκυθος τοῦ ζωγράφου τοῦ Ἀχιλλέως ἀπὸ τὴν Ἀνάβυσσο (ἀρ. 19333). Προσφορὰ ὑφάσματος στὸν τάφο.

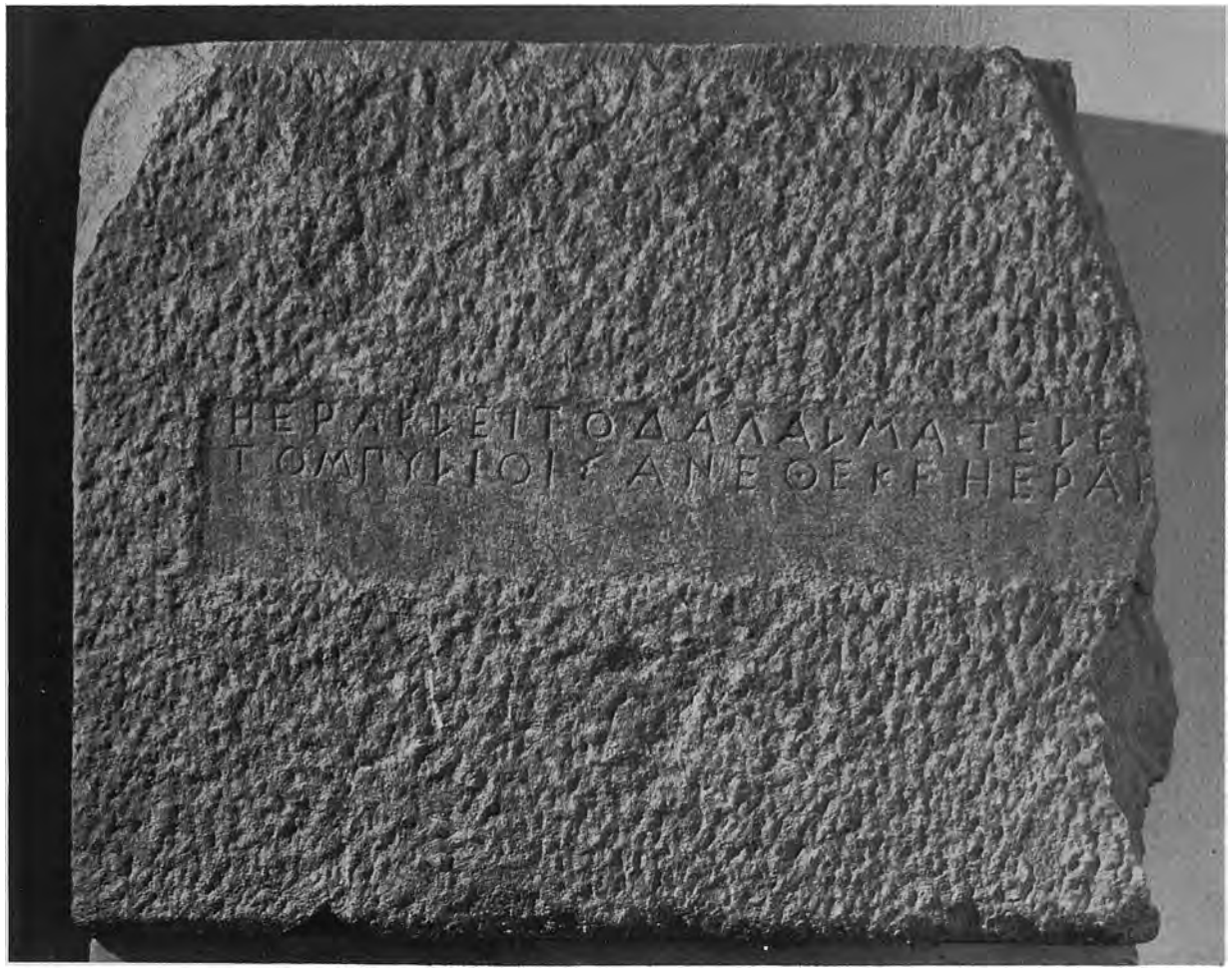
ΑΘΗΝΑ Γ. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

Μαραθών: α. Σκόρπιο ποτάμι. Μερική ἄποψη τοῦ νεκροταφείου. Σαρκοφάγοι καὶ λιθόκτιστος περίβολος (Φωτ. Ἑλ. Φωκᾶ), β. Βαλαρία. Ἄποψη τοῦ ὑστερορρωμαϊκοῦ μὲ βυζαντινὲς προσθῆκες κτίσματος, ὅπου βρέθηκε ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἡρακλέους (Φωτ. Δ. Τελάλη).

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Βαλαρία. Ἐπιγραφὴ ἀναθηματικὴ στὸν Ἡρακλῆ (Φωτ. Β. Σταματόπουλου).

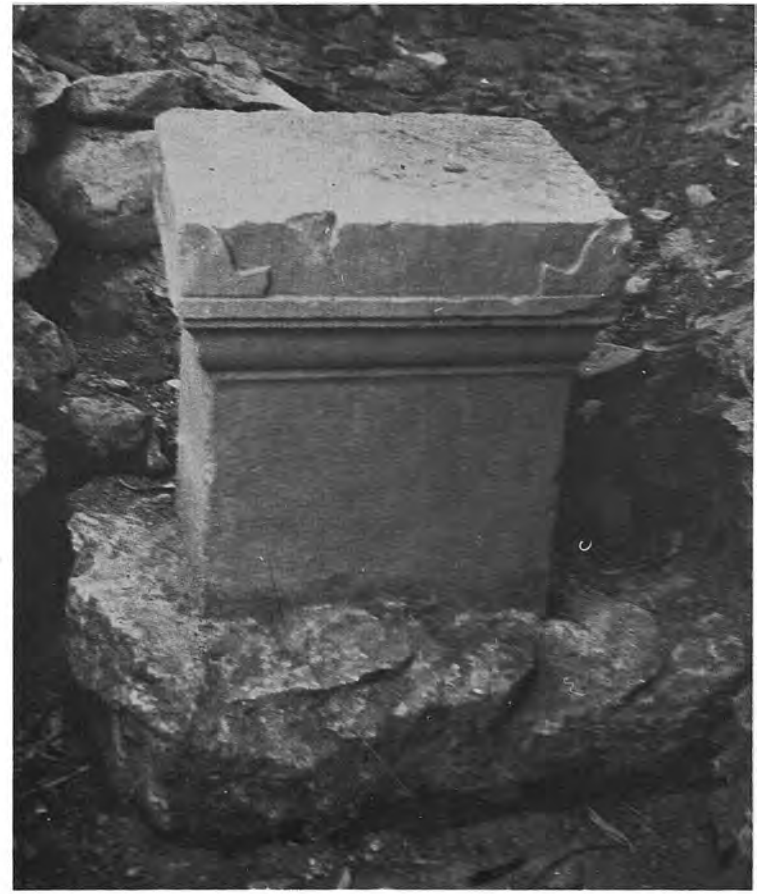
Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Βαλαρία. Λεπτομέρεια τοῦ κτίσματος τοῦ Π ί ν. 138 β. Ἀρχαῖο ὑλικὸ χρησιμοποιημένο σὲ στρώση δαπέδων (Φωτ. Δ. Τελάλη).

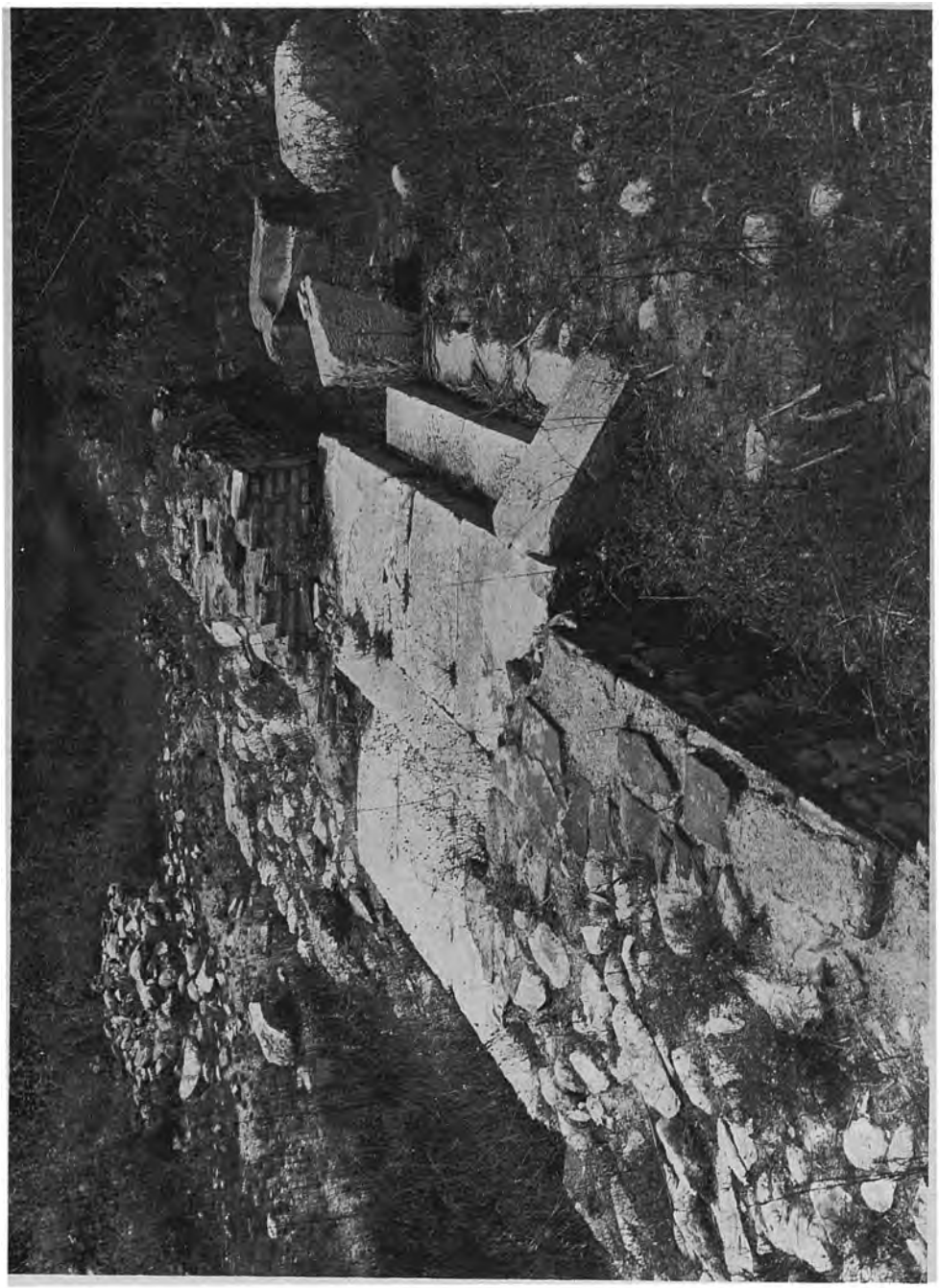
Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Βαλαρία. α. Μαρμάρινο ιωνικό γεῖσο, δπως βρέθηκε (Φωτ. Δ. Τελάλη), β. Μαρμάρινος βωμὸς ἐντοιχισμένος.

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Έλος Μπρεξίζας. Ἡ πύλη τοῦ αἰγυπτιακοῦ τεμένους (Φωτ. Β. Σταματόπουλου).

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Ἔλος Μπρεξίζας. Αἰγυπτιάζον ἀνδρικὸ ἄγαλμα (Φωτ. Γερμ. Ἀρχ. Ἰνστ.).

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Έλος Μπρεξίζας: α. Μερικὴ ἄποψη τοῦ βαλανείου ἀπὸ Α. (Φωτ. Β. Σταματόπουλου), β. Μερικὴ ἄποψη τοῦ βαλανείου ἀπὸ ΝΑ. (Φωτ. Β. Σταματόπουλου).

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Οἰνόη. Ὁ μεσαιωνικὸς πύργος, χτισμένος μὲ ἄφθονο ἀρχαῖο ὑλικό (Φωτ. Β. Σταματόπουλου).

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Οἰνόη: α. Ἄποψη τῆς πεσσοστοιχίας τοῦ κρηναίου οἰκοδομήματος ἀπὸ Δ. (Φωτ. Β. Σταματόπουλου), β. Λεπτομέρεια τῆς πεσσοστοιχίας. Διακρίνονται οἱ ἐγκοπὲς ποὺ στήριζαν τὰ μαρμάρινα στηθαῖα (Φωτ. Β. Σταματόπουλου).

Μαραθών. Οἰνόη. Ξαπλωμένη σὲ ἀνάκλιντρο ἀνδρικὴ μορφή (Φωτ. Β. Σταματόπουλου).

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Μαραθών. Βρανά: α. ΜΕ Τύμβος Ι, τάφος 3. Ὀγκώδης λίθος, ὅπως βρέθηκε στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου (Φωτ. Π. Θέμελη), β. ΜΕ Τύμβος Ι, τάφος 3. Ἄνω μέρος τοῦ σκελετοῦ τοῦ ἀλόγου, ὅπως βρέθηκε ἀμέσως μετὰ τὸν πρῶτο καθαρισμό. Διακρίνονται οἱ λίθοι γύρω στὸ κεφάλι καὶ πάνω στὴ ράχη (Φωτ. Π. Θέμελη), γ. «Τύμβος Πλαταιέων». Τάφος 5. Σκελετὸς παιδιοῦ καλυμμένος μὲ θραύσματα ἀρχαϊκοῦ πίθου (Φωτ. Π. Θέμελη).

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

Ο 29ος ΤΟΜΟΣ (1974) ΜΕΡΟΣ Α΄ - ΜΕΛΕΤΑΙ

ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΔΕΛΤΙΟΥ

ΤΥΠΩΘΗΚΕ

ΣΤΑ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑ ΓΡΑΦΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

«Κ. ΜΙΧΑΛΑΣ» Α.Ε. (ΚΕΙΜΕΝΟΝ)

ΚΑΙ «Ι. ΜΑΚΡΗΣ» Α.Ε. (ΠΙΝΑΚΕΣ)

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΑΘΗΝΑ ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΣΕΛΙΔΩΣΗ ΠΙΝΑΚΩΝ: ΛΟΥΪΖΑ ΜΟΝΤΕΣΑΝΤΟΥ

ΤΣΙΓΚΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ: ΘΕΜ. ΧΑΤΖΗΪΩΑΝΝΟΥ